

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR
ÇERÇEVESİNDE, SOĞUK SAVAŞ SONRASI
DÖNEMDE TÜRK-RUS YÖNELİŞLERİ**

DOKTORA TEZİ

İhsan BAKAR

İSTANBUL, 2006

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR
ÇERÇEVESİNDE, SOĞUK SAVAŞ SONRASI
DÖNEMDE TÜRK-RUS YÖNELİŞLERİ**

DOKTORA TEZİ

İhsan BAKAR

Danışman: PROF.DR. CENGİZ OKMAN

İSTANBUL, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

SIYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞ. Anabilim Dalı ULUSLARARASI
İLİŞKİLER Bilim Dalı Doktora öğrencisi İHSAN BAKAR' ın JEOPOLİTİK
YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE, SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK-RUS
YÖNELİŞLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı
ile oluşturulan jüri tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 18.12.2006

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. CENGİZ OKMAN
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. FERİT HAKAN BAYKAL
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ARMAĞAN EMRE ÇAKIR
4) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.EMREHAN ZEYBEKOĞLU
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.BÜLENT ARAS

ÖNSÖZ

Bilgi Çağı ile birlikte dünya büyük bir değişim içerisine girmiştir. Küreselleşmenin katma ivmesiyle ortaya çıkan bu değişim dalgası jeopolitik yaklaşımları da etkilemiş ve klasik/geleneksel jeopolitik, (post)modern/eleştirel perspektiften yeniden kavramsallaştırılmıştır. Tarihsel süreçte şiddetli mücadele içerisinde bulunan Türkiye ve Rusya Federasyonu, Soğuk Savaş sonrası yeni güvenlik ortamında hem jeopolitik gerilimleri hem de jeoekonomik ve jeokültürel işbirliğini aynı anda yaşamaktadır. Bu çalışma ile, Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun yüksek ve düşük duyarlılık ilgi coğrafyalarında ortaya çıkan klasik/geleneksel ve modern/eleştirel jeopolitik yaklaşımlar çerçevesindeki jeopolitik gerilim ve işbirliği alanları ile jeopolitik yönelişleri, genel değişim kavramına açıklama getiren "Paradigmatik Dönüşüm Modeli"nden hareketle, Soğuk Savaş sonrasında risk ve belirsizlik parametrelerinin hakim olduğu yeni konjonktür kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayı sonuçlandırmamda görüşleri ile katkıda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Cengiz OKMAN'a ve çalışmalarım süresince desteğini esirgemeyen eşim Ebru'ya şükranlarımı sunar, çalışmamın bu alandaki ilgililere yararlı olmasını dilerim.

İstanbul, 2006

İhsan BAKAR

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ	IV
ŞEKİL LİSTESİ	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
II. KAVRAMSAL ANALİZ: TARİHSEL VE KAVRAMSAL ARKAPLAN	8
A. Jeopolitiğin Tarihsel Gelişimi	8
B. Kavramsal Jeopolitik	18
1. Jeopolitiğin Tanımı	18
2. Jeopolitik ve Mekan Algılaması Arasındaki İlişki	29
3. Harita ve Anlamlandırma Sorunu	30
4. Jeopolitik Kavramının Bilimselliği ve Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Yeri	33
C. Jeopolitiğin Yeni Kavramları ve Soğuk Savaş Sonrasında Ortaya Çıkan Jeopolitik Boşluk Alanları	37
D. 21. Yüzyılda Jeopolitik Güç Merkezleri	46
1. Genel	46
2. Jeopolitik Güç Merkezleri	52
3. Politik Oluşumlar ve Güç Merkezleri	55
3. Ekonomik Oluşumlar ve Güç Merkezleri	58
E. Türk-Rus İlişkileri Tarihinde Jeopolitiğin Yeri	59
III. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU'NUN YENİ GÜVENLİK ORTAMINA UYUM ÇABALARI VE JEOPOLİTİK YÖNELİŞLERİ	69
A. Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Çevresine Uyum Sağlama Çabaları ve Jeopolitik Yönelişi	71
1. BDT'nin kurulması	77
2. Rusya Federasyonu Güvenlik Konsepti/Doktrini	81
a. Rus Dış Politika Konsepti/Doktrini	83
b. Rus Askeri Doktrini	84
B. Türkiye'nin Yeni Güvenlik Çevresine Uyum Sağlama Çabaları ve Jeopolitik Yönelişi	88

	Sayfa No.
1. Ekonomik ve İşbirliği Örgütü(EİÖ-ECO)	88
2. Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Teşkilatı(KEİ)	90
C. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Jeopolitik Gerilim Alanları	93
1. Etnik Jeopolitik: Çeçen ve Kürt Sorunu	94
2. Jeopolitik Karıştırma: S-300 Füze Krizi ve Rusya-Yunanistan Ortodoksluk Jeopolitik İlişkisi	98
3. Enerji Jeopolitiği: Boru Hatları Sorunu ve Bakü-Ceyhan Boru Hattı	102
4. Geleneksel Boğazlar Jeopolitiği: Yeni Boğaz Tüzüğü ve Montrö Anlaşması Üzerindeki Tartışmalar	108
5. Klasik Jeopolitik Endişe: AKKA Üzerindeki Tartışmalar	111
6. NATO'nun Doğuya Genişlemesi ve Rusya'nın Doğuya Sıkıştırılmasının Jeopolitik Sonucu	117
a. Rusya'nın Doğuya Sıkışmasının Tarihsel Jeopolitik Anlamı	120
b. NATO'nun Doğuya Genişlemesi ve Jeopolitik Yansımaları	123
D. 11 Eylül 2001 Sonrası Dönem ve Jeopolitik Yöneliş	130
E. Soğuk Savaş Sonrasında Ortaya Atılan ABD Kaynaklı Teori/ Projeler ve Türk-Rus Jeopolitik Yönelişlerine Etkisi	138
IV. KARŞILAŞTIRMALI JEOPOLİTİK ANALİZ	155
A. Türkiye ve Rusya Federasyonu Coğrafyalarının Geleneksel Jeopolitik Mekan İle İlişkisi	155
B. Paradigmatik Dönüşümde Kaotik Sürecin Türk ve Rus Jeopolitik Algı/Yönelişlerine Etkisi	157
1. Klasik Jeopolitik Yaklaşım Perspektifinden Anlamlandırma	157
a. Jeopolitikte Değişmeyen Unsurlar Açısından	157
b. Jeopolitikte Değişen Unsurlar Açısından	168
(1) Sosyo-Kültürel Değerler	170
(2) Politik Değerler	175
(3) Ekonomik Değerler	189
(4) Askeri Değerler	199
2. Modern Jeopolitik Yaklaşım Perspektifinden Anlamlandırma	209
C. 21. Yüzyıldaki Türk ve Rus İlgi Alanlarına İlişkin Jeopolitik Analiz	212
1. Yüksek Duyarlıklılı Karasal İlgi Alanları ve Jeopolitik Yöneliş	212
a. Balkanlar	212

	Sayfa No.
b. Ortadoğu	217
c. Kafkaslar	223
2. Y¼ksek Duyarlıklı Deniz İlgı Alanları ve Jeopolitik Y¼neliř	231
a. Karadeniz	231
b. Doğu Akdeniz	244
3. D¼ř¼k Duyarlıklı Karasal İlgı Alanları ve Jeopolitik Y¼neliř: Orta Asya	246
SONUÇ	256
EKLER	271
KAYNAKÇA	280

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 Geleneksel Jeopolitiğin Unsurları	23
Tablo 2 Geleneksel ve Eleştirel/Modern Jeopolitiğin Farkları	27
Tablo 3 Uluslararası İlişkiler Teorileri Yaklaşım Farklılıkları(Temel Hususlar)	37
Tablo 4 Jeopolitik Dünyalar	40
Tablo 5 Büyük Güç Koşulları	54
Tablo 6 RF'nin BDT ve BDT Dışı Ülkelerle Dış Ticareti	190
Tablo 7 Türkiye'nin 2005 Yılı Cari İşlemler Açığı	197
Tablo 8 Türkiye'nin Borç Stoğu	199
Tablo 9 Klasik Jeopolitik Mukayese	260
Tablo 10 Batı Paradigmasının Tarihsel Gelişim Süreci	275
Tablo 11 Paradigmaların Mukayesesi	277

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1 : Jeopolitik Alanlar Arasındaki İlişki	43
Şekil 2 : Dünya Petrol Kaynakları	218
Şekil 3 : Paradigmalar Arası Geçiş Dönemindeki Belirsizlikler	279

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Antlaşması
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu
ASEAN	: Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİÖ	: Barış İçin Ortaklık
BLACKSEAFOR	: Karadeniz Deniz Kuvveti
BM	: Birleşmiş Milletler Örgütü
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
ECO(EİÖ)	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GOKAP	: Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GUAM	: Gürcistan-Ukrayna-Azerbaycan-Moldovya
HAK	: Harp Akademileri Komutanlığı
IMO	: Uluslararası Denizcilik Örgütü
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KİS	: Kitle İmha Silahları
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı
NMK	: NATO Mukabele Kuvvetleri
OGAÖ	: BDT Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RF	: Rusya Federasyonu
RCD	: Bölgesel Kalkınma için İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi küresel bir değişim dalgasını ve aynı zamanda bilimsel arayışlarla da paralellik gösteren paradigmatik bir dönüşüm sıçramasını dünya gündemine yerleştirmiştir. Soğuk Savaş'ın *dehşet dengesinin* tarihe karışması ile birlikte, *yeni dünya düzeni* risk, belirsizlik ve istikrarsızlık kavramları ile çizilen çerçeve içerisinde belirmeye başlamış, ve bu süreç içerisinde Fukuyama'nın *tarihin sonu* iddiasından, Huntington'ın *medeniyetler çatışması* tezine kadar yeni dünyanın alacağı düzeni açıklamayı/yönlendirmeyi hedefleyen birçok görüş ve proje ortaya atılmıştır. Ancak, belirsizlik ve daha ötesi kaostan baskın olduğu yeni politik ve güvenlik çevresinde yapılan analizler, *modernitenin* kırılma noktasına geldiğini, hatta küresel bir paradigma sıçraması yaşandığını ortaya koyuyordu. Küreselleşme, karşılıklı-bağımlılık, iletişim ve bilgi üstünlüğü vb kavramlar *klasik* değer yargılarını ve bilimsel kalıpları sorgulamaya maruz bırakmıştır. İşte bu ortam, doğal olarak, *jeopolitik* kavramının da sorgulanması sonucunu doğurarak, modern/eleştirel bakış yeni kavramlar çerçevesinden yeni bir jeopolitik yaklaşımı sonuç vermiştir. Ancak, paradigmatik dönüşümün halen sürüyor olması, her iki bilimsel duruşun da sınanabilirliğini gerekli kılmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası hızlanan paradigmatik dönüşüm, yüzyıllardır komşu coğrafyaları paylaşan Türkiye ve Rusya ilişkilerinde de etkisini göstermiştir. Türkiye ve Rusya ilişkilerinin belirgin özelliği tarihsel yaşam çizgilerinde yoğun mücadelenin varlığıdır. Nitekim, özellikle 19. Yüzyıl ve kısmen 20. Yüzyıl, Türk devletinin Rus istilalarına karşı hayatta kalabilme mücadelesi şeklinde geçmiştir. Türk devletinin tarihsel Rus yayılmacılığına karşı verdiği mücadele, devleti tüketme noktasına kadar getirmiş, coğrafi sınırların Anadolu yarımadasına sıkışıp kalmasında Rus yayılmacılığına karşı verilen bu mücadelenin önemli bir etkisi olmuştur. Aslında sözkonusu mücadele, tarihsel rakip bu iki devletin ulusal çıkarlarının aynı coğrafi alanlarda yer almasının doğal bir sonucudur. Soğuk Savaş döneminde bloklar arası ideolojik gerilim içerisinde sıkışan bu tarihsel jeopolitik rekabet, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Ancak; özellikle Soğuk Savaş sonrası dünya, 19. veya 20. Yüzyılın dünyasından oldukça farklılaşmıştır. Bu durum, doğal olarak, yalnızca coğrafyaya dayalı mücadelenin meşruiyetinin sorgulanması sonucunu da doğurmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde değerlerin öne çıkarılmaya çalışıldığı dünya siyasetinde, *Doğu Blokunun* çöküşünün ardından 19. Yüzyıl acımasız *realpolitiğinin* tekrar hakim olacağı pek beklenen bir durum olmamıştır. Ancak, risk ve belirsizlik parametrelerinin etkin olduğu yeni konjonktür, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında yaşanan ve günümüzde de yaşanmaya devam eden öyle olayları ve jeopolitik gerilimleri netice vermiştir ki, zihinlerde Kardinal Richelieu'nun 17. Yüzyıldaki *raison d'état* siyasetinden hiç de farklı olmayan bir durumun geçerli olduğu izlenimini uyandırmıştır. Zira, Gerald Robbins'e göre tarihsel olarak "olayların değişebileceği, ancak temaların değişmeyeceği"¹ görülmüştür.

Jeopolitik, klasik olarak, *coğrafi faktörlerin siyaset üzerine etkisinin* incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak, zaman içerisinde *jeopolitik* bir sorunun incelenmesinde yararlanılan bir mercek işlevinden, *Realpolitik ve Büyük Strateji* ile eş anlamlı olarak kullanılmasına kadar farklı boyutlarda kavramsallaştırılmıştır. Türk-Rus jeopolitik yönelişleri, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirmeye başlayan, ancak özellikle 20. Yüzyılın başlarından itibaren formüle edilen klasik(geleneksel) jeopolitik yaklaşımların *ulusal çıkar* odaklı kavramsal çerçevesine uygun biçimde gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde MacKinder'in ortaya attığı ve dünya hakimiyetine giden yolların önerildiği *Kara Hakimiyet Teorisi*, iki savaş arası dönemde Haushoffer'in devleti canlı bir organizmaya benzeten ve dünya enerji kaynakları istikametinde genişlemesini öngören *Hayat Alanı Teorisi*, 2. Dünya Savaşı öncesinde dünya hakimiyetine giden yolu MacKinder'den farklı şekilde tespit eden Spykman'ın *Kenar Kuşak Teorisi* ve postmodern Haushoffer olarak tanımlanan Brzezinski'nin *Satranç Tahtası* tezi modern dünyada enerji kaynaklarına hakim durumdaki hemen hemen aynı coğrafi alanlara atıfta bulunmuştur. Klasik jeopolitik yaklaşımların temelini teşkil eden ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünyanın dikkatini bir kez daha çeken bu coğrafi alanlar, hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın ulusal çıkarlarının bulunduğu düşük ve yüksek duyarlıklı ilgi coğrafyalarını içermesi yönüyle, her iki ülkeyi de yakından ilgilendirmiştir. Ulusal çıkarların aynı coğrafi alanlar üzerinde yoğunlaşması karşılıklı çatışmayı da kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye ve Rusya arasındaki bu mücadele, jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurları kapsamında yeni gerilim alanlarını doğurmuştur.

¹ Gerald Robbins, "*Post-Sovyet Anayurdu: MacKinder'in Yeniden Değerlendirilmesi*", **Avrasya Etüdları**, Sonbahar 1994, s.34.

Türkiye ve Rusya'nın tarihsel mücadele sürecinden günümüze yansıyan sorunları, Soğuk Savaş sonrasındaki yeni güvenlik çevresi ve ABD politikalarının Türkiye-RF arasındaki ortak çıkar alanlarının yeniden tanımlanmasını zorunlu kılması ve enerji merkezli ekonomik ilişkilerin sunduğu fırsatların yönlendirdiği politikalar, Türk-Rus ilişkilerinde dinamik bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında meydana gelen gelişmeler, Türk Dış İşleri'nde, SSCB'nin dağılması ile gücü zayıflayan Rusya'nın mevcut statükoyu uzun süreli içine sindirmeyeceği yönünde ciddi kaygılara dahi yol açmıştır.² Nitekim; Yeltsin döneminde 1993 yılında ve Putin'in iktidara gelmesi sonrasında Nisan 2000'de yürürlüğe giren iki *Rus Askeri Doktrini*, sözkonusu kaygıları doğrular nitelik taşımıştır. Böylece, Soğuk Savaş sonrasında *klasik jeopolitik* odaklı ulusal çıkarların maksimizasyonuna dayalı Türk ve Rus yaklaşımları, Türkiye ve Rusya arasında Hazar ve Orta Asya bölgesi enerji yolları, Türk Boğazları, Kürt/Çeçen ayrılıkçı hareketleri, AKKA tavanları, Kıbrıs (S-300 füzelerinin yerleştirilmesi) gibi geniş bir yelpazede *klasik jeopolitik perspektifli* sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye ve RF arasında klasik jeopolitik rekabeti artırırken, aynı zamanda, 1980'li yıllarda belirginleşen ancak Soğuk Savaş'ın ardından daha büyük ivme kazanan paradigmatik değişim ve dönüşüm dalgası ile ABD'in küresel önderliğinde *yeni dünya düzeni* arayışları, yeni kavramsallaştırma çerçevesinde, her iki ülke arasında çok-boyutlu ilişki kurgusuna da zemin hazırlamıştır.³ Bu çerçevede, küreselleşmenin⁴ katma ivmesi ile meydana gelen

² Duygu Sezer, "Special Policy Forum Report, Turkey and Russia: Regional Rivals", **Policywatch**, Sayı:268, Eylül 1997.

³ Paradigmatik değişim ve dönüşümün temel dinamiğini, kökeninde bilgi teknolojileri ve ekonomik rekabetin önemli bir parametre teşkil ettiği bloklar arası mücadelenin sona ermesi oluşturmuştur. Dönüşümün başlangıcı bilgisayarın yaşamımıza girdiği 1950'li yıllara kadar uzanmış ve sanayi sonrası bilgi toplumu 1990'lı yıllarda yaşanan paradigmatik dönüşümün esasını oluşturmuştur. Teknoloji ve iletişim teknikleri o kadar süratli gelişmiştir ki, 1980'li yıllarda 14 yıl olan bilgi katlama hızı, 1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde 6 yıla kadar düşmüştür. Bilgi erişim süratindeki bu artış, iletişim sistemlerindeki akıl-almaz ilerlemenin, kavramsal olarak ifade edildiğinde, küreselleşmenin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bkz: Alvin Toffler, **Üçüncü Dalga**, Ankara: Altın Kitaplar, 1981, s.56.

⁴ Küreselleşme kavramı, Soğuk Savaş sonrası dönemde sıklıkla atıfta bulunulan ve üzerinde yoğun bilimsel araştırma yapılan bir alan haline dönüşmüştür. Bu kadar yaygın olarak kullanılmasına karşın, küreselleşme kavramının üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımı mevcut değildir. Küreselleşme için aşağıdaki farklı tanımlar yapılabilmektedir: i.)Dünya kültürünün, ekonomisinin ve üstyapısının uluslar ötesi yatırım, iletişim ve bilgi teknolojilerinin hızla yaygınlaştırılması ve serbest pazar güçlerinin yerel, bölgesel, ve ulusal ekonomiler üzerindeki etkileri yoluyla bütünleştirilmesi ve demokratikleştirilmesidir. ii.)İnsan yaşantısı ve isteklerini

paradigmatik dönüşümün ortaya çıkardığı kaotik ortam Türk-Rus ilişkilerine de yansımış ve Türkiye ile RF'nin Soğuk Savaş sonrası jeopolitik yönelişleri klasik ve modern jeopolitik yaklaşımların etkisinde gelişmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Avrasya kıta gücünün dağılarak geri hatlara çekilmesi sonrasında ikili dengenin ortadan kalkarak ABD'nin küresel etki kapasitesine ulaşması ile birlikte *yeni dünya düzeni* tartışmaları ortaya çıkmıştır.⁵ Gündemden düşen eski dünya ile, henüz beliren yeni dünya arasındaki geçişi içeren bu yeni dönemi açıklamayı hedefleyen çok sayıda farklı yaklaşım ortaya atılmıştır. Yaklaşımların çeşitliliği o kadar yoğundur ki; sözkonusu yaklaşımlar, günümüz dünyasının endüstri toplumu değerlerini içeren *ikinci dalga medeniyetten*, tümüyle farklı normları ve değerleri esas alan *üçüncü dalga bilgi kapitalizmi medeniyetine* geçişini ileri süren Huntington'a, *Tarihin Sonu* tezi ile *Liberalizmin* zaferinin tescili iddiasında bulunan Francis Fukuyama'ya, küreselleşme düzeylerine göre dünyayı bölümlere ayıran Thomas Barnett'e ve *Neoliberal* bir düzenin anarşik bir yönelim içerisinde bulunan günümüz dünyasında gerçekleştirilemeyeceğini ileri süren düşünürlere kadar farklı iddiaları içermiştir. Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus jeopolitik yönelişleri bu teori karmaşası içerisinde şekillenmiştir. Diğer taraftan, bu tartışmalara tarihçilerin bakış açısı, önemli bir gerçeği de ortaya koymuştur. Bu gerçek, gecikerek başlayan 20. Yüzyılın henüz ömrünü tamamlamadan gündemden çıkması olmuştur.⁶ Nitekim Eric Hobsbawn'ın ifade ettiği gibi, 1914 yılında Sarajevo'da başlayan 20. Yüzyıl, Sovyet İmparatorluğu'nun 1991 yılında dağılması ile tarihe karışmıştır.⁷ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte 20. Yüzyıl sona erdiğine göre, jeopolitik perspektifinden Türk-Rus ilişkilerini değerlendirirken, artık 20. Yüzyıl parametrelerinin geçerliliğine kuşku ile

genel olarak türdeşleştiren teknolojilerin dünya ölçeğinde ortaya çıkmasını ve bu teknolojilerin dünya ekonomisi, pazar, sermaye verimliliği ve elverişliliği üzerindeki olası etkilerini belirtir. iii.) İç-dış, ulusal-uluslararası, Batı-Doğu, 1.Dünya-3.Dünya, modern-geleneksel, kimlik-fark ve benlik-öteki arasında çizilmiş zamansal ve mekansal ayrımların ortadan kalkmasını ve böylece dünyanın küresel bir topluma ve küresel bir kültüre sahip olmasını ifade etmektedir. Bkz: David Held ve Anthony McGrew (der), **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Cambridge: Polity Press, 2000, s.3; Richard Falk, **On Human Governance: Toward a New Global Politics**, Cambridge: Polity Press, 1995, s.11; Microsoft Encarta Online Encyclopedia 2000(<http://www.encarta.msn.com>); Fuat Keyman, **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s.1.

⁵ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.110.

⁶ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998, ss.20-40.

⁷ Osman Aydoğan, "*Jeopolitiğin Yeni Faktörleri ve Çatışmanın Yeni Boyutları*", **HAK Bülteni**, Sayı:192, 1999, s.149.

bakılması, hatta aynı süreçle sorgulanmaya başlanan jeopolitik yaklaşımların da irdelenmesi gerektiği sonucu doğmaktadır.

Henüz Soğuk Savaş sona ermeden başlayan jeopolitik tartışmalarında, zamana ilişkin siyasetin(kronopolitics), jeopolitikten çok daha önemli hale geldiği ileri sürülmüştür. Paul Virilio'a göre, fiziksel mekanın ortadan kalkması zamanı yönetmeyi herşeyin üzerine çıkarmıştır. Mekan, hızla kıyasla önemini yitirmiştir. Hatta, mekandan bağımsız hızın stratejik değeri, mekanın yerini almış durumdadır. Mekan artık coğrafi değil, elektronik temellidir. Mekana dayalı politikadan, zamana dayalı politikaya geçiş söz konusudur⁸ ve coğrafyanın paylaşımı, yerini zamanın paylaşımına bırakmıştır.⁹ Edward Luttwak gibi bazı yazarlar ise, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin uluslararası ilişkilerde askeri gücün önemini azalttığını ve 1990'lı yılların başından itibaren jeopolitikten jeoekonomiye geçişin yaşandığını ileri sürmektedir.¹⁰ Görüldüğü gibi, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ve Rusya Federasyonu(RF) jeopolitik yönelişlerinin arka planında yeni kavramlar mevcuttur ve klasik ve modern yaklaşım karşılaştırmada farklı sonuçlar ortaya koymaktadır.

11 Eylül terörü sonrasında meydana gelen gelişmeler, dünyadaki güvenlik algılamalarını sorgulamaya açmış ve tek-kutuplu hale gelen dünyanın hegemonik gücü ABD, Afganistan ve Irak'a yönelik icra ettiği hareket ile, Orta Asya'da ve Ortadoğu'da jeopolitik üstünlük elde etmiştir. 11 Eylül sonrasında, Orta Asya anakarasının hakim iki gücünden biri olan Rusya, yakın çevresindeki¹¹ bu bölgeye ABD gibi güçlü bir aktörün girmiş olması ile, geçici de olsa, önemli bir şaşkınlık yaşamıştır. Böylece; 11 Eylül'den sonra teröre karşı savaş başlatıldığından bu yana, halen askerleri Rusya'nın yakın çevresinde bulunan ABD'nin de müdahil olmasıyla, Orta Asya Jeopolitiği daha da karmaşık hale gelmiştir. Rus çıkarları ve bölgenin siyasi geleceğine ilişkin öngörüler, ABD'nin Orta Asya'daki yeni askeri girişimleri ile ciddi bir sarsıntı geçirmiş durumdadır.

⁸ Paul Virilio, **Open Sky**, Londra:Verso, 1997, s.9.

⁹ Gerard Tuathail, "At The End Of Geopolitics? Reflections On A Plural Problematic At The Century's End", **Social Transformation and Human Governance**, Şubat 1996, s.35.

¹⁰ Suat İlhan, **Dünya Yeniden Kuruluyor**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999, s.61.

¹¹ Eski Sovyet cumhuriyetlerinde önemli oranda Rus azınlığı yaşamakta ve Kazakistan gibi bazı ülkelerde bu oran %48'lere varabilmektedir. Yüksek yoğunluktaki Rus yanığı ile tarihsel Rus hakimiyeti, Puslarda Orta Asya bölgesinde etkinlik gösterme hakkını meşru gören bir yaklaşıma neden olmuştur. Bu durumun 'etkilerin! 1993 ve 2000 yıllarında yayınlanan RF Askeri doktrinlerinde de görmek mümkündür. Bkz: William D. Jackson, "Russia After Crisis Imperial Temptations: Ethnic Abroad", **Orbis**, Yaz 1994.

Hatta, Moskova'yı alarma sokan diğer bir gelişme ise, Özbekistan gibi Orta Asya ülkelerinin, Amerikan askerlerinin kendi topraklarına ayak basmasını içten bir memnuniyetle karşılamaları olmuştur.¹² Ancak, ABD destekli renkli devrimlerin bölgede meydana getirdiği olumsuz atmosfer, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini yeniden tesisine olanak sağlamıştır.

11 Eylül ile birlikte gelişen uluslararası konjonktürün Çeçenistan'da Rusya'ya sağlayacağı hareket serbestisini değerlendiren Moskova, ABD'ye destek vermiştir. Bu çerçevede, 11 Eylül ile birlikte ilan edilen *teröre karşı savaş* Türkiye ile RF'nin jeopolitik yönelişlerinde ortak vizyonu da gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye ile Rusya arasındaki jeopolitik rekabetin şiddetini nispeten düşürmüştü, 1984 doğal gaz anlaşması ile ortaya çıkan jeoekonomik merkezli işbirliği alanlarının derinleşmesine olanak sağlamıştır. Diğer taraftan, ABD'nin özellikle Irak müdahalesi sonrasındaki küresel ve bölgesel politikalarının hem Türkiye, hem de Rusya'nın güvenlik ve ulusal çıkar algılamalarını olumsuz etkilemesi ile, Türkiye ve Rusya arasındaki işbirliği güvenlik alanına da yönelmiştir. ABD'nin Ortadoğu'yu şekillendirmek maksadıyla ortaya attığı Büyük Ortadoğu Projesine benzer şekilde, Karadeniz'de de *Geniş Karadeniz* projesi ve bu projenin yansıması olan GUAM'ın yeniden teşkilatlanmasına yönelik gelişmeler ABD-Rusya ilişkilerini gerginleştirirken, Türkiye'nin Karadeniz'de olası Amerikan askeri varlığı nedeniyle bölgesel istikrar ve güvenlik kaygılarını arttırmış ve Montrö Sözleşmesi'nin sorgulanma olasılığı Karadeniz'deki Türkiye-Rusya güvenlik işbirliğini daha da pekiştirmiştir. Bu durum, Türkiye ve Rusya arasındaki *klasik jeopolitik* kaynaklı gerilim alanları ile, *eleştirel jeopolitik* kaynaklı işbirliği alanlarının iç-içe geçmesi sonucunu doğurmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönem paradigmatik dönüşümünün gerçekleştiği bir süreç olması nedeniyle, Türk-Rus jeopolitik yönelişleri paradigmatik geçişteki kaotik dönüşüm süreci ile sınırlı tutulmuştur. Bu kapsamda, önceki paradigmatik safhanın yer aldığı ve nispeten statik ilişkilerin mevcut olduğu kaotik dönem öncesi ilişki ve olaylar, benzer şekilde, gelecekte yeni paradigmanın hakimiyet kurması ile normal dönem kapsamına girecek statikleşmesi olası ilişkiler inceleme kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak, önceki paradigma dönemi ürünü olan klasik jeopolitik yaklaşımların bugün

¹² Sean Yom, "Power Politics in Central Asia", **Foreign Policy in Focus**, Temmuz 2002, ss.1-3.

geçerliliğini sürdürdüğü işareti mevcut olan olgu ve olaylara çalışma kapsamında yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ANALİZ: TARİHSEL VE KAVRAMSAL ARKA PLAN

II. KAVRAMSAL ANALİZ: TARİHSEL VE KAVRAMSAL ARKA PLAN

A. Jeopolitiğin Tarihsel Gelişimi

Jeopolitik kavramının ortaya çıkışı, tarihsel dinamiklerin değişimi ile yakından ilgilidir.¹³ Toplumların varoluş ve gelişimi üzerinde etkin olan yeni unsurların keşfi, mevcut bilimsel birikimin meydana gelen bazı siyasi ve coğrafi olayları açıklamada ve yönlendirmede yetersiz kalması ve bu alandaki kuramsal eksikliğin hissedilmesi, gelişen ulaşım ve iletişim teknolojilerinin mekan algısını değiştirerek mesafeleri yakınlaştırması, küreselleşmenin olumlu katkısı ile toplumlar ve kıtalar arası ilişkilerin artması, dünya hegemonyasına zemin hazırlayabilecek askeri-teknik gelişmelerin ortaya çıkması ve bazı devletlerin bu yöndeki iradeleri, devletlerin bulundukları coğrafyaya bağlı olarak izledikleri siyaset farklılığı ve bu farklılığın nedenlerinin belirlenmesi ile geleceğe yönelik kestirime duyulan ihtiyaç ve güvenlik gereksinimi sözkonusu dinamikler arasında yer almaktadır. Özellikle, dünya güç merkezlerinin coğrafi konumuna göre geliştirdikleri politikalar, jeopolitik kavramının ortaya çıkışında belirleyici faktör olmuştur.¹⁴

İnsanın fiziki çevresi ve davranışları arasındaki çevresel ilişkilerin araştırılması çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Eski Yunanlılar, toplum ile coğrafya arasındaki ilişkilerle ilgilenmiş ve Eflatun *devlet* ile o devletin üzerinde yaşadığı *arazinin* ilişkilerini incelemiştir.¹⁵ Benzer çalışmalar İbn Haldun gibi düşünürler tarafından İslam coğrafyasında da yapılmıştır. Sözkonusu çalışmalar ve fikirlerin *jeopolitik* kavramının

¹³ Coğrafyanın tarihsel süreçteki etkisine ilişkin tartışma için bkz: John Agnew, “*Geography Past, Geography Future*”, **Progress in Human Geography**, Cilt.30, Sayı:1, 2006, ss.115–127.

¹⁴ Suat İlhan, “*Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri*”, **Belleken**, XLIX/195, 1986, ss.617-623; M. Rostovtzeff, **The Social and Economic History of the Hellenistic World**, Oxford, 1964, s.586.

¹⁵ R Hennig, Eflatun'un *devlet* adlı eserinde ortaya koyduğu düşüncelerinde modern jeopolitik fikirlerin ilk izlerinin görüldüğüne işaret etmektedir. Hennig, Eflatun'un toprağın insanların geçinmesine yetmediğini, o nedenle komşu toprakların alınması gerektiğini belirten fikirlerini devletin genişlemesinde coğrafi faktörlerin etkisine örnek olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, Aristo'nun, bir ülkenin büyüyüp gelişmesi için, muhtemel dış saldırılardan tepeler ve dağlarla korunmuş olması ve denizaşırı ticaretten azami istifade için iyi bir limana yakın bulunması gerektiğini ileri sürmesi, coğrafyaya yapılan atıflara diğer bir örnektir. Bkz: R. Hennig, **Geopolitik**, Leipzig: 1931, s.1.

ortaya çıkışında ve ayrı bir bilim dalı olarak şekillenmesinde önemli etkisi olmuştur.¹⁶ Bu alandaki gelişmeler özellikle coğrafi keşifler ile daha büyük önem kazanmıştır.¹⁷

Jeopolitik kavramı, 19. Yüzyıl içerisinde oluşmaya başlamış ve özellikle 20. Yüzyılın sonlarına doğru büyük gelişme göstermiştir. Coğrafyaya dayalı siyaset kurgusunu ifade eden *jeopolitik*, Yunanca toprak anlamına gelen *geo* ile politika anlamındaki *politeia* kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Jeopolitik kavramı bilimsel bir yaklaşım olarak Batıda ancak 19. Yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıkmıştır.¹⁸ Jeopolitik terimini, ilk olarak, 20. Yüzyıl başlarında İsveçli bilim ve siyaset adamı R. Kjellen kullanmıştır.¹⁹

18. Yüzyılda ortaya çıkan endüstri devrimi hem teknolojik gelişme ile yeni buluşları, hem de ülkeler/coğrafyalar arasındaki ekonomik ilişkileri artırmıştır. Gelişen endüstri ve ekonomik ilişkiler, hammadde arayışı ile yeni ürünlerin pazarlanma ihtiyacını ortaya çıkardığından, deniz ulaştırma yollarının önemi daha da artarak deniz alanlarının hakimiyet altına alınması önemli hale gelmiştir. Diğer taraftan, gelişen teknolojinin mesafeleri kısaltmasıyla denizlerin hakimiyet altına alınarak kontrol

¹⁶ E. Rosenthal, "*İbni Haldun, 14.Yüzyılın Kuzey Afrikalı Düşünürü*", **John Royands Kitaplık Bülteni**, Manchester, 1940.

¹⁷ Coğrafi keşifler sonucunda bütün dünyaya yayılan rekabetin şiddeti, 15. Yüzyılda coğrafi temellere dayanan bir bütünleşmeye meydan vermiştir. Politika, ancak 17. Yüzyıl sonlarına doğru modern coğrafyanın kapsadığı unsurları esas almaya başlamıştır. *Doğal Sınırlar Tezi* ile Kardinal Richelieu, *Hayat Sahası Tezi* ile Friedrich List politika ile coğrafyayı birbirine bağlayan anlayışı sergilemiştir. Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* adlı eserinin bu alandaki gelişmeler üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Montesquieu, herhangi bir coğrafi alanın iklimine önem vermiş ve insanların karakterlerini yaşadıkları coğrafyanın iklimi ile değerlendirmiştir. Asya'nın topoğrafik yapısının büyük ve homojen imparatorlukların, Avrupa'nın yapısının ise küçük topraklı devletlerin teşekkülüne imkan verdiğini ileri sürmüş ve ticaretin barışa önemli katkı sağladığına değinmiştir. Siyasi coğrafyanın ayrı bir bilim dalı olduğunu ilk olarak ortaya atan Imanuel Kant, *siyasi coğrafyanın kurucusu* unvanını bu alandaki görüşleriyle elde etmiştir. O nedenle, Kant, modern coğrafyanın kurucusu olarak tanınmaktadır. 19. Yüzyılda coğrafya, yeni bir anlam ve yer edinmiştir. Politika, ekonomi ve coğrafya arasında önemli bir ilişki kurulmuş ve modern coğrafya bu ilişkinin sonucunda şekillenerek jeopolitik kavramı bu iklimde ortaya çıkmıştır. Bkz: Pierre Celerier, **Jeopolitik ve Jeostrateji**, İstanbul: HAK Yayınları, 1998, s.20.

¹⁸ A. Eren, **Jeopolitik Tarihine Bir Bakış**, İstanbul, 1964, s.3; K. Günel, **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, İstanbul, 1994, s.16 ve İlhan, "*Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri*", s.609.

¹⁹ Rudolf Kjellen, 1916 yılında yayımlanan *Bir Hayat Şekli Olarak Devlet* adlı eserinde, yaşayan bir organizmaya benzettiği devletin beş aktif unsurunu *Sosyopolitik*, *Ekonopolitik*, *Kratopolitik*, *Demopolitik* ve *Geopolitik* olarak adlandırmış ve böylece *jeopolitik* terimi doğmuştur. Bkz: K. Dodds ve D. Atkinson, **Geopolitical Traditions**, Londra:Routledge, 2000.

edilebilmesi mümkün hale gelmiştir.²⁰ Bu durum, deniz coğrafyası ile politikanın ilişkilendirilmesi sonucunu doğurmuş ve özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısındaki büyük çaplı ekonomik ve endüstriyel gelişimi ile yeni bir güç olarak beliren ABD'de²¹, Amiral Alfred Thayer Mahan, 1890'da yayımlanan Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi adlı eseriyle *Deniz Hakimiyet Teorisinin* esaslarını ortaya koymuştur.²²

Klasik(geleneksel) jeopolitiğin başlangıcı olarak Alman coğrafyacı ve antropolog Friedrich Ratzel'in 1897'de yayınlanan Politische Geographie (Siyasi Coğrafya) adlı eserindeki fikir ve yorumları esas alınmaktadır. Ratzel'e göre, siyasi coğrafya bilim dalı, ülke coğrafyaları üzerindeki nüfus, iklim, siyasi teşkilatlanma vb. etkileri yeterince açıklayarak ülkeleri tanımak için yeni bilgi üretmekle birlikte, siyasi bilimler üzerinde tatmin edici düzeyde etkinliği olmaması nedeniyle, statik bilgi kaynağı olarak işlevsizleşmektedir. Ratzel, coğrafya ile siyasi bilimler arasında dinamik ve organik bağ tesisi durumunda, siyasi coğrafyanın statik bilgiden ve işlevsizlikten kurtarılacağını ileri sürmüştür.²³

²⁰ Francesco Mancini, "Maritime Power in a Flat World", **Journal of International Affairs**, Sonbahar/Kış 2005, s.282.

²¹ Henk Houweling ve Mehdi Parvizi Amineh, "The Geopolitics of Power Projection in US Foreign Policy: From Colonization to Globalization", **Perspectives on Global Development and Technology**, Cilt.2, Sayı:3-4, 2003, s.349.

²² Tarihsel süreç içerisinde temelde teorinin ortaya atıldığı ülkelerin çıkarları ile ilişkili coğrafyaları temel alan ve egemenlik açısından birbirine karşıt yönleri bulunan bazı jeopolitik teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar tarihsel sıra içerisinde, *Deniz Hakimiyet Teorisi, Kara Hakimiyeti Teorisi, Hayat Alanı Teorisi, Kenar Kuşak Teorisi, Hava Hakimiyet Teorisi*'dir.

²³ Ratzel, siyasi olarak örgütlü bir toplumun içinde bulunduğu fiziki ortamla ilişkisi hakkında genel bir teoriye varma arayışındaydı. Teorisini, coğrafyanın politikaya sunduğu iki temel unsura dayandırıyordu: Genişlik, fiziki özellikler, iklim vb. ile belirlenen *mekan(raum)*; mekanın yeryüzündeki durumunu belirleyen ve diğer toplum/ülkelerle ilişkilerinin bir kısmını yöneten *konum*. İnsanın doğa ile ilişkisinin doğayı şekillendirmedeki doğal yeteneği anlamını taşıyan *mekan duygusu- raumsinn* tarafından belirlendiği düşüncesi ile, bir milletin işgal ettiği coğrafi alanın ve dünya coğrafya haritasındaki konumunun o devletin yürüteceği politikayı belirlemeye yeterli olmadığını ileri sürmüş ve felsefesine sözkonusu dinamizm ve fonksiyonellik faktörünü ilave etmişti.

Ratzel, devletin coğrafi ve politik yapılarını biyolojik organizmalara benzeterek daha sonra *Hayat Alanı(Lebensraum)* adıyla gelişecek Alman Jeopolitik Ekolü'nün temellerini atmıştır. Devletler arasındaki sınırları *geçici* olarak gören Ratzel, küçük politik bölgelerin, dünya hakimiyeti maksadıyla daha büyük devletler tarafından ele geçirilerek daha güçlü siyasi yapıların oluşumuna olanak sağlanmasını öngörmüştür. Ratzel'e göre dünya coğrafyası ancak tek bir büyük gücün yaşamasına olanak sağlayacak genişliktedir. S. Cömert, **Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji**, İstanbul: HAK Yayınları, 2000, s.7 ve John Bellamy Foster, "The New Geopolitics of Empire", **Monthly Review**, Ocak 2006, s.3.

İngiliz jeopolitik ekolü'nün temsilcisi ve Asya ve Afrika'daki küresel İngiliz emperyal çıkarlarının kuvvetli savunucusu²⁴ Halford Mackinder ise, 20. Yüzyıl başlarında İngiliz hegemon gücüne karşı Almanya gibi yeni beliren muhtemel yeni güçlerin ve Alman-Rus ittifakının önlenmesi ve küresel egemenliğin sağlanarak sürdürülmesi maksadıyla, dünya coğrafyasını politik ve özellikle dünya hakimiyeti açısından değerlendirmiş ve görüşlerini *Kara Hakimiyet Teorisi* ile formülize etmiştir.²⁵ Çalışması jeopolitik tarihinde önemli bir dönüm noktasını²⁶ oluşturan MacKinder, eksen bölgenin(pivot area)²⁷ işgalci güce Avrupa güçler dengesi mücadelesinde önemli avantaj sağladığını belirterek, bu bölgenin Britanya İmparatorluğu'nu tehdit etmesi nedeniyle, eksen bölgede yerleşik İngiliz egemenliğine muhtemel meydan okuyucuların yükselişinin önlenmesini ve mevcut statükonun idamesini öngörmüştü. İngiliz İmparatorluğu'nun korunabilmesi için, eksen bölgedeki güçler bu bölgede yer almayan devletler ile karşılanmak zorunda idi.²⁸ MacKinder'e göre, "eksen ülke lehine şekillenen güç dengesi Avrasya topraklarına yayılmayı sonuç vererek, donanma inşası için geniş kıtasal kaynakların kullanımına olanak sağlayacak ve böylece dünya imparatorluğu ortaya çıkacaktır."²⁹ Deniz gücünün üstün görüldüğü *Kolomb* döneminin sona erdiğini ve Avrasya'da ortaya çıkacak olası bir kara gücünün belirleyici olacağını belirten MacKinder,³⁰ Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından elde ettiği tecrübeler sonrasında,

²⁴ Foster, s.2.

²⁵ Halford J Mackinder, "The Geographical Pivot Of History", **The Geographical Journal**, 1904, ss.421–437.

²⁶ M. Heffernan, "Fin de Siecle, Fin du Monde? On the Origins of European Geopolitics, 1890-1920", K. Dodds ve D. Atkinson(der), **Geopolitical Traditions** içinde (Londra:Routledge, 2000).

²⁷ MacKinder geliştirdiği teoride *merkez/eksen bölge* olarak belirlediği Orta Asya ve Hazar bölgesine teorisini geliştirdiği dönemde hiç gitmemiştir. Bölgeyi ancak 1919 yılı sonu-1920 yılı başında Novorossiski açıklarına kadar giden bir savaş gemisi ile kısa süreli ziyaret etmiştir. MacKinder'de Orta Asya ve Hazar bölgesinin *merkezi bölge* olarak tanımlanmasına etken olan faktörlere ilişkin tartışma için bkz: S. O'hara, M. Heffman ve G. Endfield, "Halford MacKinder, the Geographical Pivot and British Perceptions of Central Asia", B. Blouet (der) **MacKinder and the Defence of the West: The Geographical Pivot of History**, içinde (Londra: Frank Cass, 2004).

²⁸ Peter Mayell, "Beyond the Outer Crescent: The McKinder Century in New Zeland Geopolitics", **The Geographical Journal**, Cilt.170, Sayı: 4, Aralık 2004, s.369.

²⁹ Mackinder, s.436.

³⁰ Foster, s.3.

dünya hakimiyeti için Avrasya merkezi bölgesinin işgalinin esas olduğunu ifade edecek şekilde teorisini revize etmiştir.³¹

Kjellen, 1916 yılında yayımlanan Bir Hayat Şekli Olarak Devlet adlı eseri ile Ratzel'in fikirlerini geliştirmiş ve devleti, üzerinde yaşam bulduğu coğrafya ile ilişkilendirerek canlı bir organizmaya benzetmiştir. Politikayı ise, devletin varlığını sürdürmesi için gerekli faaliyet ve icraatı gösteren araç olarak gören Kjellen,³² 1930'larda *Hayat Alanı* tezi ile Alman jeopolitik ekolünün önemli temsilcisi olan Karl Haushoffer'in ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Haushoffer, Ratzel ve Kjellen'in fikirlerini MacKinder'in teorisi ile birleştirerek Mackinder'in *Merkezi Bölge* yaklaşımını Almanya için geliştirmiştir. İngiliz emperyalizmini en büyük tehdit gören Haushoffer, Almanya'nın ABD benzeri kendi *Monroe doktrinini* ilan etmesi gerektiğini ileri sürmüş ve bu maksatla Rusya ve Japonya ile ittifakı önermiştir. Haushoffer fikirleriyle Nazi

³¹ Bir coğrafyacı olan Mackinder konuya ilişkin görüşlerini ilk olarak 1904 yılında yayımladığı *The Geographical Pivot of History* adlı makalesinde ortaya koymuştur. Daha sonra Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından elde ettiği tecrübeler ile 1919 (H J Mackinder, "Democratic Ideals And Reality: A Study In The Politics Of Reconstruction", **Constable and Company**, Londra, 1919) ve 1943 (H J Mackinder, "The Round World And The Winning of The Peace", **Foreign Affairs**, 1943, ss. 595–605) yıllarında yayımladığı eserlerinde teorisini nihai hale getirmiştir. Mackinder, yeryüzünü *Dünya Adası(World Island)* adını verdiği Avrupa-Asya-Afrika kıtalarından meydana gelen bir tek büyük kara parçası olarak algılamış ve teorisini bu coğrafi gerçeklik üzerine inşa etmiştir. Dünya Adası'nda dünya çapında bir güç oluşturacak şekilde kendi kendine yeterli olan bölgeye *Merkez Bölge(Heartland)* adını vermiştir. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın bulunduğu orta bölge *Merkez Bölge(Heartland)*dir. Bu bölgenin sınırlarını batıda Volga, doğuda Doğu Sibirya, güneyde Himalayalar, İran ve Afganistan, Kuzeyde Buz Denizi olarak kabul etmiş, daha sonra da bu sınırları genişleterek Avrupa Rusyasının tamamını Merkez Bölgesi içine dahil etmiştir. Mackinder, Merkez Bölgesi tanımını yaptıktan sonra, dünyanın geri kalan bölgelerini de, sahip oldukları özelliklere göre jeopolitik bölgelere ayırmıştır. Buna göre Merkez Bölgesini kontrol eden iki önemli kuşak vardır. Bunlar;

İç Kenar Kuşak: Merkez bölgenin çevresinde, Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'i kapsayan kuşak.

Dış Kenar Kuşak ya da Adalar Kuşağı: İngiltere, Kuzey Batı Afrika, Avustralya, ABD ve Kanada'dan oluşan kuşaktır. Bu kuşaklar kademeli olarak Merkez Bölgesini kontrol etmekte ve burada egemen olabilecek gücün yayılmasını önlemektedir.

Mackinder tezini "Merkez Bölgesine egemen olan Dünya Adası'nı kontrol eder. Dünya Adası'na egemen olan, dünyaya egemen olur" şeklinde ifade etmiştir. Mackinder, dünya savaşlarından elde ettiği tecrübelerden sonra teorisini geliştirmiş ve Merkez Bölgenin batıya kaymış olması nedeniyle tezini "Doğu Avrupa'ya egemen olan Merkez Bölgesini kontrol eder, Merkez Bölgesine egemen olan Dünya Adasını kontrol eder, Dünya Adası'na hakim olan Dünya'yı kontrol eder" şeklinde değiştirmiştir. MacKinder'e göre, *Merkez Bölgeyi* oluşturan coğrafyaya sahip tek devlet Rusya'dır ve dünya hegemonyasını elde etmesine engel olunabilmesi için açık denizlere çıkmasının önlenmesi gerekmektedir.

³² R. Kjellen, **Die Grossmächte der Gegenwart**, Berlin, 1915 ve **Der Stadt als Lebensform**, Berlin, 1924, s.35. Ayrıca bkz: Klaus Dodds, **Global Geopolitics**, Londra: Prentice Hall, 2005, s.28.

Almanya'sının 2. Dünya Savaşı süresince izlediği politikanın esasını ortaya koymuştur.³³

Amerikan kara jeopolitik ekolünün gelişmesi, özellikle Nicolas Spykman'le başlar.³⁴ Spykman, 1942'de yayımlanan Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi ve 1944'de yayımlanan Barış Coğrafyası adlı eserleriyle Amerikan jeopolitiğinin esaslarını belirlemiş ve ulusal güvenlik politika ve stratejisinin dayanacağı coğrafi esasları *Kenar Kuşak Teorisi (Rimland)* ile ortaya koymuştur.³⁵ ABD'nin güvenlik stratejisinin oluşumunda benimsediği Kenar Kuşak ve Deniz Hakimiyet Teorileri, klasik jeopolitik yaklaşım çerçevesinde, Afganistan ve Irak müdahaleleri dahil günümüze kadar aktüelliğini devam ettirmişlerdir.³⁶

Tarihsel gelişme sürecinde uluslararası politika çözümlemelerinde coğrafyanın kullanılması önemli bir yer tutmakla birlikte, özellikle 20. Yüzyılda gerek askeri, silah, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen büyük gelişmelerin, gerekse küreselleşmenin ivmesiyle uluslararası politikada yaşanan değişimlerin etkisiyle,

³³ Foster, s.5.

³⁴ Spykman'dan önce Amerikan genişlemesini öngören çalışmalar Frederick Jackson Turner'ın 1893 yılında yayımladığı The Frontier in American History ve Brooks Adams'ın 1902 yılında yayımladığı The New Empire adlı eserlerinde ortaya çıkmıştır. Bkz: Foster, s.1.

³⁵ Nicholas Spykman, Mackinder'in *Kara Hakimiyet Teorisinin* aksine, Sovyetler Asya'nın merkezi bölgesinde tutacak ve denizlere çıkışını büyük ölçüde engelliycek politika ve stratejinin SSCB'nin çevrelenmesi ve böylece ideolojik ve jeopolitik yayılımının engellenmesi olduğunu ileri sürmüştür. Spykman, Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi adlı eserinde, İngiliz Mackinder'in kuşaklarını kabul etmekle beraber, *Merkez Bölgeyi* kuşatan *İç Kuşak* teorisini genişletmiştir. Spykman'a göre iç kuşak ülkeleri: *Merkez Bölgeyi* kuşatan Batı Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dır. Bu ülkeler *Merkez Bölge* ile Dış Kuşak arasında bir ara bölgeyi oluştururlar, diğer bir ifadeyle bunlar kara devletleri ile deniz devletleri arasında tampon bölgelerdir. Spykman'a göre, esas güç *Merkez Bölgede* (Heartland) değil, *Merkez Bölgeyi* çevreleyen *İç Kuşak*tadır. *İç Kuşak ülkelerini kontrol eden taraf, Avrasya'ya hakim olur; Avrasya'ya hakim olan ise, Dünya'ya hakim olur.* Bkz: Nurettin Türsan, **Türkiye'nin Stratejik Değeri**, İstanbul: HAK Yayınları, s.6.

Spykman'dan farklı olarak, Fransız Pierre Celerier, Dünya Adası çevresinde üç kuşak belirlemiştir:

Birinci Kuşak(*Yarımadalar Kuşağı*): İskandinav ülkeleri, Batı Avrupa, İspanya, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Orta Doğu, Hindistan, Malezya, Çin, Hindini ve Kore'dir. Bu hat büyük engellerle ve denizlerle kara parçasından ayrılmıştır. Bu alanlar kara kitlelerine karşı birer köprü başı, kara devletinin dışa/denizlere doğru açılmasında da birer ara kademe rolünü oynarlar.

İkinci Kuşak(*İç Adalar Kuşağı*): Kıta etrafındaki büyük adalardır. Bunlar: Spitzberg Adası, İzlanda, Büyük Britanya, Kuzey Afrika, Girit, Kıbrıs, Seylan, Sumatra, Cava, Bornea Adalar Topluluğu, Filipinler, Formoza, Japonya ve Aluet Adaları'dır.

Üçüncü Kuşak(*Dış Adalar Kuşağı*): ABD, Afrika, Madagaskar, Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Kaledonya, Okyanus Adaları, Havai Adalarıdır. Bkz: Celerier, a.g.e.

³⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, İstanbul:Alfa Yayınları, 2003, ss.223-224.

jeopolitik alanında yürütülen araştırmalarda coğrafya geri planda kalmış ve yeterince vurgulanmamıştır.³⁷ Devletlerin ideolojik eğilimlerine göre askeri bloklara ayrıldığı Soğuk Savaş süresince geleneksel jeopolitik değerlendirme arka planda kalarak³⁸ ideolojik farklılıkları esas alan bir jeopolitik yaklaşım hüküm sürmüştür.³⁹ Özellikle Kjellen'in devleti bir canlı organizmaya benzeten ve coğrafi genişlemesinin doğal hakkı olduğunu ileri süren genişlemeci jeopolitik yaklaşımının birinci ve ikinci dünya savaşları arası dönemde Nazi Almanyası tarafından benimsenerek uygulamaya konulması,⁴⁰ 1945 sonrası Soğuk Savaş süresince İngiliz ve Amerikan bilimsel çevrelerin zararlı bir yaklaşım gerekçesi ile jeopolitik kavramından uzak durmalarına neden olmuştur.⁴¹ 1970'li yıllardan sonra jeopolitik kavramı tekrar gündeme gelmiş ve Vietnam krizi esnasında Amerikan gücünün yeniden toparlanması ve Çin-Sovyet ayrılığı sonrasındaki *detant*, Henri Kissenger ve başkan Nixon tarafından jeopolitik gereklilik olarak ifade edilmiştir. Kissenger jeopolitik kavramına benzer çerçevede sıklıkla başvurmuştur.⁴²

Özellikle SSCB'nin dağılmasını izleyen süreçte, Avrasya adı verilen coğrafya hem bilimsel hem de politik çevreler tarafından yeniden fark edilince, geleneksel *jeopolitik* kavramı Rus ve Amerikan karar vericilerinin dış politikadaki davranışlarına yön vermeye⁴³ ve tekrar 19. Yüzyıldaki belirleyici niteliğine kavuşmaya başlamıştır.⁴⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemde MacKinder'in jeopolitik teorisi Amerikan karar vericilerinde önemli yer işgal etmiştir.⁴⁵ Spykman'a benzer şekilde, Soğuk Savaş sonrasındaki yeni jeopolitik yaklaşım ile Amerikan gücüne olası meydan okuyucunun engellenmesi hedeflenmiştir.⁴⁶ MacKinder'in *merkez bölge* referanslı teorisinin İngiltere

³⁷ *Hava Hakimiyet Teorisi* bu kapsamda mütalaa edilebilir. Söz konusu teoriye göre, *Merkezi Bölge(Heartland)* önemini yitirmiştir. Kıtalar arasında hava araçlarının en kısa geçişinde odak noktası durumundaki *Kuzey Kutbu Bölgesi*, yeni *Merkezi Bölge*'dir. Yeterli hava gücüne sahip olunmadıkça, bölgelerin önemi olmadığı ileri sürülmektedir.

³⁸ Foster, s.7.

³⁹ Dodds, **Global Geopolitics**, s.2.

⁴⁰ Foster, s.14.

⁴¹ Dodds, **Global Geopolitics**, s.28.

⁴² Foster, s.7.

⁴³ Marlene Laruelle, "The Two Faces of Contemporary Eurasianism: An Imperial Version of Russian Nationalism", **Nationalities Papers**, Cilt.32, Sayı:1, Mart 2004, s.115.

⁴⁴ Arı, s.214.

⁴⁵ Simon Dalby, "American Security Discourse: The Persistence of Geopolitics", **Political Geography Quarterly**, Cilt.9, Sayı:2, 1990, ss.171-188.

⁴⁶ Foster, s.11.

ile Rusya arasında yaşanan *büyük oyuna* referansla ortaya atıldığı dikkate alınmadan, yaklaşımda yer alan unsurlar tarihsel süreç içerisinde sorgulanmadan kabul edilmiştir. Bu çerçevede, MacKinder/Haushoffer'in postmodern versiyonu olan Zbigniew Brzezinski,⁴⁷ SSCB'nin dağılması sonrasında Avrasya coğrafyasını bir satranç tahtasına benzetmiş ve klasik jeopolitik bakış açısıyla, "Avrasya'ya egemen olan dünyaya egemen olur" iddiasında bulunarak, ABD'nin yeni dünya düzeni için takip etmesi gereken jeopolitik yaklaşımı işaret etmiştir.⁴⁸ Nitekim, Soğuk Savaş sonrası dönem tarihsel süreçte olduğu gibi, karaya ve denize dayalı güçlerin jeopolitik mücadelesine sahne olmaktadır. Tek süpergüç olarak ortaya çıkan ABD ile mücadele alanı MacKinder'in *Merkezi Bölgesi* ve yakın coğrafyasında bulunan Afganistan, Irak ve İran gibi İslam devletleri, ABD'nin iddiasına göre, olasılıkla karaya dayalı diğer meydan okuyucuyu oluşturmaktadır.⁴⁹ Ancak, diğer taraftan Rusya ve Çin ittifakı ile daha da belirginleşen karaya dayalı diğer bir güç merkezi de ortaya çıkma aşamasındadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ortaya çıkardığı yeni politik ve güvenlik çevresi ile birlikte, yeni jeopolitik yaklaşımlar da tartışılır olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ekonomik, jeopolitik ve kültürel önemini açıklamaya çalışan yeni yaklaşımlar, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan belirsizliği, kültürel farklılık vurgusunu ve ideolojik üstünlük anlayışını yansıtarak, coğrafyaya dayalı jeopolitik teorileri sorgulamaya başlamıştır. Francis Fukuyama'nın 1989 yılında yayımladığı ve liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomik sisteminin hegemonyasını ilan ettiği *Tarihin Sonu*⁵⁰ tezi ile, Samuel Huntington'ın 1993 yılında yayımladığı ve yeni dünya düzeninin jeokültür perspektifli medeniyetler arasındaki çatışmalar tarafından belirleneceğini⁵¹ iddia eden *Medeniyetler Savaşı*⁵² tezi Soğuk Savaş sonrasında bloklar-arası jeopolitik

⁴⁷ Matthew Edwards, "The New Great Game and the New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder", **Central Asian Survey**, Cilt.22, Sayı:1, Mart 2003, s.96.

⁴⁸ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul:Sabah Yayınları, 1998.

⁴⁹ Canada & the World Backgrounder, **The Heartland Theory**, Cilt.68, Sayı:5, Mart 2003, s.3.

⁵⁰ Francis Fukuyama, "Are We at the End of History?", **National Interest**, 1989/2.

⁵¹ 1990'lı yıllarda belirginleşen *jeokültür* kavramı, Huntington'ın tezi ile jeopolitik tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Huntington'a göre, dünya dini ve etnik blok teşkillerinin ve çatışmalarının eşiğinde olduğu bir çağa girmektedir. Sınırlar artık ulusal devletleri değil kültür bölgelerini gösterecek, geleceğin küresel politik çatışmaları, uygarlıkları birbirinden ayıran çizgiler üzerinde olacaktır. Uluslararası güç mücadelesinde kültür, bilinçli olarak bir araç haline getirilmektedir. Bkz: Binnaz Toprak, "Prejudice As Social Science Theory Samuel P. Huntington's Vision of the Future", **Perceptions**, Cilt.III, Sayı:4. Mart/Mayıs 1996.

⁵² Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations", **Foreign Affairs**, Yaz 1993. Huntington ilk olarak 1993'de yayınladığı makalesinde ve daha sonra 1996 yılında kitaplaştırdığı tezinde, 21.

düzenden yeni bir jeopolitik düzene geçişi ileri süren yaklaşımlar olmuştur. Birbirinden farklı zeminlere dayanan sözkonusu yaklaşımların ortak yanı, dünya siyasetinin karmaşık coğrafyalarını göz ardı eden mekan-karşıtı bakış açısı olmuştur.⁵³

11 Eylül terör saldırıları birçok alanda değişime neden olduğu gibi, siyasi coğrafyacıların tartışma konularında da değişimi sonuç vermiştir. 11 Eylül sonrası *terörizm* de coğrafya ile siyaset arasındaki ilişkiler üzerindeki çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Özellikle, siyasi coğrafya ile jeopolitik arasındaki ilişki daha belirgin hale gelmiş ve coğrafi bakış açısından güç ilişkilerini inceleme yeteneği ve ihtiyacı genel kabul görmüştür. Kaotik özellikler taşıyan 11 Eylül sonrası dönemde devletlerin coğrafya ve kaynaklar üzerindeki anlaşmazlıklarına ilişkin yaklaşım devam ederken, doğal kaynaklara ve teknolojiye erişim maksadıyla yapılan çağdaş soykırım ve savaş jeopolitiği, dünyada mevcut anlaşmazlık ve çatışmaların dinamik ve çok-yönlü görünümünü sunmaya başlamıştır.⁵⁴ 11 Eylül sonrası dönemde dünya coğrafyası, klasik(geleneksel) jeopolitiğin özelliği olduğu üzere, sınırların çizilmesinde terör referans alınarak *teröre karşı savaşanlar* ve *teröre destek verenler* şeklinde coğrafi bölümlere ayrılmıştır.⁵⁵

Paradigma geçişinin kaotik dönüşüm safhasının yaşandığı değerlendirilen Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinin meydana getirdiği özel değişim dalgası jeopolitik kavramını tekrar gündeme getirmiş ve bu durum yeni bir jeopolitik yaklaşımı sonuç vermiştir. Tarihsel süreç içerisinde gelişen mekana dayalı jeopolitik anlayış, devlet-merkezli ve mekana dayalı statik önermeleri içermesi nedeniyle eleştirilmiş ve Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan paradigmatic dönüşüm ikliminde *Eleştirel Jeopolitik(Critical Geopolitics)* adı altında küreselleşmenin etkilerini ve sanal mekanı esas alan modern bir jeopolitik yaklaşım ortaya çıkmıştır. John Agnew, Gerard Tuathail, Simon Dalby gibi yazarlar, politika ile coğrafya ilişkisini daha metodolojik ve kavramsal olarak yeniden ele alarak, jeopolitiği yalnızca devlet gücü,

Yüzyıldaki büyük savaşların medeniyetler arasında meydana geleceğini ileri sürmüş, karşıt medeniyetlerin Katolik Dünyası, Ortodoks Dünyası, İslam Dünyası ve Konfüçyen devletler olduğunu belirtmiştir. Tezinde, 19. Yüzyılda devletlerin ve 20. Yüzyılda ideolojilerin savaştığını, 21. Yüzyılda ise kültürlerin birbiriyle mücadele edeceğini ileri sürmektedir.

⁵³ Dodds, **Global Geopolitics**, ss.6-8.

⁵⁴ Colin Flint, "*Political Geography II: Terrorism, Modernity, Governance And Governmentality*", **Progress in Human Geography**, Cilt.27, Sayı:1, 2003, ss.97-106.

⁵⁵ Dodds, **Global Geopolitics**, s.2.

uluslararası ilişkiler ve diplomasinin hüküm sürdüğü *Büyük Güç* eylem alanı olmaktan çıkarmaya çalışmışlardır.⁵⁶ Diğer taraftan, ekonomi ve kültürel değerlerin öne çıkarıldığı ve *jeoekonomi* ve *jeokültür* olarak ifade edilen yeni kavramlar gündemimize girmiştir. Luttwak ekonomik ilişkileri merkez alan bir değerlendirme yaparken⁵⁷, Yves Lacoste ise insanoğlunun uzun süre ekonomiyi merkeze koyarak düşünmeye alıştırıldığından çatışmaların karmaşıklığını anlamakta zorluk çektiğini ve bu çerçevede dünyayı değerlendirmede yeni bakış açısına ihtiyaç bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁸ Günümüzde Jeopolitik teorilerden ziyade *Jeopolitik Problemler (jeopolitik boşluk alanları)*⁵⁹ olduğunu ileri süren Lacoste, çözümün sözkonusu problemlerin objektif olarak ortaya konması ile bulunabileceğini belirtmiştir. Lacoste'a göre, Rusya dışında yaşayan 25 milyon Rus'un varlığı⁶⁰ jeopolitik bir problemdir.⁶¹ Benzer yaklaşım, küreselleşme çerçevesinde dünyayı *işleyen merkez ülkeleri* ve *entegre olmamış boşluk ülkeleri* şeklinde iki jeopolitik bölgeye ayıran Thomas Barnett'in *neoliberal jeopolitik*⁶² tezinde de görülmektedir.⁶³

⁵⁶ Dodds, **Global Geopolitics**, s.28.

⁵⁷ Benzer yaklaşım Luttwak'ta da görülmektedir. Günümüz uluslararası ilişkilerinde ekonominin önemli bir yere sahip olduğunu belirten Edward Luttwak, *jeoekonomi* için "çatışma mantığının ticari alana taşınması" yorumunu yapmaktadır. Luttwak, devletler arasındaki geleneksel rekabetin jeoekonomik boyut kazandığını ileri sürmektedir. Luttwak'a göre, ülkelerin karşılıklı rekabetinden çok, ekonomik bölgelerin jeoekonomik rekabeti ve çatışması söz konusudur. AB, NAFTA, APEC jeoekonomik nedenlerle kurulmuşlardır ve bu oluşumların bir amacı da, karşılıklı bağımlılık yoluyla muhtemel çatışmaları önlemeye yöneliktir. Gelişen pazarlar, askeri kuvvetler ve diplomasinin yerini almaya başlamıştır ve ekonomik diplomasi belirleyici bir faktöre dönüşmüştür. Bkz: Edward Luttwak, **Strategy: The Logic of War and Peace**, USA:Harvard University Press, 1987.

⁵⁸ Yves Lacoste, **Jeopolitik Sözlük(Dictionnaire de Geopolitique)**, Paris, 1993.

⁵⁹ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.110.

⁶⁰ Fevziye Bayromova, "*Rus Şovenizmi ve Onun Tehlikesi*", **Birleşik Kafkasya**, Ocak-Şubat-Mart 1998, ss.8-9.

⁶¹ Lacoste, a.g.e.

⁶² ABD Savunma Bakanlığı'nda stratejist olarak görev yapan Thomas Barnett tarafından geliştirilen *neoliberal jeopolitik* yaklaşımın ayrıntılı tartışması için bkz: Susan Roberts ve Matthew Sparke, "*Neoliberal Geopolitics*", **Antipode**, Cilt.35, Sayı:5, Kasım 2003, ss.886-897.

⁶³ Özellikle 11 Eylül sonrası gelişen olaylar çerçevesinde siyasal anlamda küreselleşme, daha çok *Amerikanlaşma* gibi bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bu anlamın oluşmasında ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında tek kutuplu dünya oluşturma çabaları önemli bir etkidir. Küreselleşmenin siyasal alt yapısını oluşturan kavram, Thomas Barnett tarafından geliştirilmiştir. Barnett, dünyayı *işleyen merkez ülkeleri* ve *entegre olmamış boşluk ülkeleri*(bağılantısızlar) olarak iki bölüme ayırmıştır. Merkez ülkeleri ise eski merkez ve yeni katılanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eski merkez; Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Avustralya ve Japonya, yeni katılanlar; Rusya, Çin, Hindistan, Güney Kore, Şili, Meksika, Brezilya, Arjantin ve Güney Afrika devletleridir. Bu iki grup birden *işleyen merkezi* oluşturmaktadır. İşleyen

B. Kavramsal Jeopolitik

1. Jeopolitiğin Tanımı

Jeopolitik, *geleneksel* ve *eleştirel* olmak üzere iki ayrı perspektiften değerlendirilmektedir.⁶⁴ Geleneksel jeopolitik yaklaşımda, farklı fikirler de olsa, genel olarak üzerinde uzlaşılan ortak özellikler aşağıda olduğu gibidir;

merkezde ağırlıklı olarak demokrasi hakimdir ve piyasa kuralları geçerlidir. Bu ülkeler bir kurallar dizisi ile birbirlerine bağlıdır ve bu nedenle dünya güvenliğini tehlikeye düşürecek gelişmeler yaşanmamaktadır. Boşluk ülkeleri ise genelde demokrasi dışı rejimlerin hakim olduğu, piyasa kurallarının işlemediği, dolayısı ile kontrol altında tutulamayan ve sürekli güvenlik sorunları çıkaran ülkelerdir. Ayrıca, iki bölümden birine dahil oldukları halde konumları itibarıyla sınır konumunda olan ülkeler bulunmaktadır. Bunlar; Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Cezayir, Yunanistan, Türkiye, Pakistan, Tayland, Malezya, Filipinler ve Endonezya'dır. Bu ülkelerin özelliği Boşluktan Merkeze doğru olan terörizm ve uyuşturucu akışında köprü konumunda olmalarıdır.

Barnett bütün sorunların kaynağı olarak sözkonusu boşlukları görmekte ve temel hedefin boşluğun küçültülmesi olduğunu ileri sürmektedir. Barnett, çözüm olarak, boşluğa uygun *yeni kurallar dizisi* oluşturmak, güç kullanmada dahil olmak üzere çeşitli yollarla boşluk ülkelerinin bu kurallara uymasını sağlamak ve boşluk ülkelerini işleyen merkeze dahil etmek şeklinde bir yöntemin uygulanabileceğini belirtmektedir. Barnett'e göre, bunu gerçekleştirebilecek tek devlet, küresel seviyede güç kaydırma ve kullanma yeteneğine sahip olan ABD'dir ve amaç, doğal kaynakları kontrol altına almak değil, boşluğu daraltmaktır. Bkz: Thomas Barnett, **Pentagon'un Yeni Haritası**, Ankara:Remzi Kitabevi, 2005.

⁶⁴ Geoffrey Parker jeopolitik düşünürleri; *ikili düşünce* (binarist), *marjinalistler* (marginalist), *üçlü düşünce* (trinary), *bölgeciler* (zonalist), *merkezciler* (centalist), *çoğulcular* (pluralist) olarak sınıflandırmaktadır.

İkili düşünceye göre; dünya temel olarak iki güç odağına bölünmüştür. Buna göre, güç merkezleri tarihsel süreçte değişmekle beraber, çatışma durumu devam etmektedir. Bu görüş H. Mackinder'in *merkezi bölge* kavramlaştırmasında karşılığını bulmaktadır. Mackinder, teorsini kara ve deniz gücü ayırımına dayandırmaktadır.

Marjinalist düşünceye göre; gerek deniz gerekse kara alanlarından birinin tek başına dünyanın merkezi olarak dikkate alınması doğru değildir. Uzun vadede, her iki bölgede yer alan ülkeler kenar kuşaktaki güçlerle ilişkilerinde çevre (periferi: ikincil) konumunda olacaklardır. O nedenle küresel düzeyde asıl mücadele ve çatışma, nüfusu, sahip olduğu kaynakları ve jeostratejik konumu bakımından çok önemli olan kenar kuşağın denetimini ele geçirmeye yönelik olacaktır. Bu düşünce, Spykman'ın *Kenar Kuşak Teorisinde* karşılığını bulmaktadır.

Üçlü düşünceye göre, dünya jeopolitiği başlıca üç güç merkezine ayrılmıştır. Sözkonusu merkezler, okyanuslar veya deniz alanları (maritimes), kıt'alar veya kara parçaları (continentals) ve kenar kuşaktır (rimland). Dünya politikası bu üç güç merkezi arasındaki dengeye dayanmaktadır. *İkili düşüncede* belirtilen mücadelede güçlerden birinin mutlak hakimiyeti üçüncü güç tarafından engellenmektedir. Bu çerçevede, bu görüş sözkonusu üç merkez arasında sürekli bir dengenin varlığını kabul etmektedir.

Bölgeciler daha çok iklimsel özelliklerden hareket ederek dünyanın merkezi olarak kuzey yarı kürenin ılıman ve alt tropikal kuşağını kabul etmektedir. Bu bölgede Kuzey Amerika ve Avrupa başta olmak üzere, RF veya Japonya bulunmaktadır. Bu yaklaşım daha çok Alman düşünce okulunun belirleyicisi Karl Haushoffer'in görüşlerine yakındır. Günümüzde de özellikle kuzey-güney ayrımı olarak vurgulanan yoksul-zengin ülkeler ayrımı bu görüşle paralellik taşımaktadır.

- Dünya, çoğunlukla *objektif/tarafsız* bakış açısı iddiası ile değerlendirilir. Diğer bir ifadeyle, jeopolitik yazarı önyargı ve ideolojiden uzak bir bakış açısına sahip olduğunu ileri sürer.

- Dünyanın hiyerarşik olarak ayırık mekanlara bölümlenmesi yönünde bir eğilim mevcuttur. Hiyerarşik bölümlenmede bazı bölgeler ve uluslar diğerlerine göre üstün görülür. Merkezi bölge, kara-deniz gücü ve çekirdek-boşluk gibi basit sınıflandırmalar ile karmaşık ve birbiri ile sıkı ilişkide dünya algısı oluşturmaya çalışılır. Haritalar jeopolitik mekan hakkındaki fikirlerin aktarılmasında önemli bir role sahiptir.

- Devlet/hükümetlere politika oluşturma tavsiyesini hedefler. Jeopolitik yazarları, yeni dış ve güvenlik politikaları kurgulanmasında kendi bakış açılarını içeren tavsiyelerini ortaya koyarlar.

- Çoğu jeopolitik yazarı açık olarak kendi ulusal çıkarlarının taraftarlığını yapar. O nedenle, küresel jeopolitik analizler ulusalcı bakış açısıyla ortaya konur ve nadiren kültürler-arası ve/veya bölgeler-arası anlayış ve perspektifleri içerirler.⁶⁵

Geleneksel Jeopolitik kavramına ilişkin farklı tanımlamalar mevcuttur.⁶⁶ C. Haushofer, jeopolitiği, devletin üzerinde yaşadığı coğrafya ile ilişkisi olarak tanımlamakta ve coğrafyanın siyasal gelişmelerle olan bağlantısının bilimi olduğunu ifade etmektedir. Ratzel, mekan duygusunun kaybolmadığını ve asırlar sonra siyasal bir fikir olarak tekrar hayata kavuşabileceğini öne sürmüştür. Devleti, bir organizma şeklinde düşünmüş ve onu canlı bir varlık olarak görerek, devlet ve toprak arasındaki

Merkezciler merkez-çevre ilişkisini temel almaktadırlar. Özellikle Wallerstein ve Modelski gibi düşünürlere gönderme yapılabilecek olan bu görüşe göre, batılı kapitalist ülkeler üçüncü dünya olarak bilinen yoksul ülkeleri sömürmektedirler. Az gelişmiş veya gelişmekte olan Doğu Avrupa, Akdeniz ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleri ise yarı-çevre (semi periferi) durumundadır. Batı, teknolojik üstünlük ve uluslararası sermayenin denetimini elinde bulundurması sayesinde öncü konumunu sürdürmektedir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika menşeli çok uluslu şirketleri aracılığıyla bu konumunu devam ettirmektedir.

Çoğulcular herhangi bir bölgenin doğal üstünlüğü iddiasına dayanan düşüncelere karşı çıkmaktadır. Bu görüşe göre, tarihsel olarak coğrafik güç merkezi bir yerden bir başka yere sürekli kaymıştır veya kaymaktadır. Diğer bir deyişle güç merkezi sürekli değişmekte ve bazen bir bölge veya ülke merkez olup diğeri çevre konumunda kalırken, başka bir zaman tersi olabilmekte ve süreç böyle devam etmektedir.

Bkz: M. H. Caşın, "*Tarihsel Gelişim İçinde Dünya Jeopolitiğinde Değişim ve Süreklilik*", **Türkiye'nin Bölgesel Güç Olma Değişkenleri ve Jeopolitik Etkenleri**, içinde (Ankara:SAREM Sempozyum Bildirileri, 19 Haziran 2002), s.10.

⁶⁵ Dodds, **Global Geopolitics**, s.2.

⁶⁶ Farklı tanımlar için bkz: Caşın, ss.8-9.

ilişkileri incelemiştir.⁶⁷ Ratzel, siyasi coğrafyaya ekonomi, sosyoloji, siyasal bilimler, kültür ve uygarlık tarihi, toprak ve mekan fikirlerini de ekleyerek siyasi coğrafya çerçevesi dışına çıkmıştır.⁶⁸

Kjellen de ulusların ekonomik, siyasi ve askeri karakteristiklerinin fiziksel özellikler ve çevresel etkiler tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan, petrol gibi doğal kaynakların ve nüfus gibi insan kaynaklarının politik etkileşimde önemli olduğunu vurgulamıştır. Kjellen'e göre, kültürel özellikler, iklim ve politik yapılar da ulusların eylemlerini etkilemektedir. Kjellen, güç merkezli mücadeleye atıfla, belirli coğrafi alanın kontrolü maksadıyla birbiriyle rekabet halindeki devletlerden ancak başarılı olanların ayakta kalacağını ileri sürmüştür.⁶⁹

Jeopolitik için özetle *coğrafi faktörlerin siyaset üzerine etkisinin incelenmesi* olarak yapılan tanımlama, jeopolitik kavramında zaman içerisinde gelişen birçok anlamı içermemektedir. Gerard O. Tuathail'e göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana *jeopolitik* üç farklı anlamda kullanılmıştır. İlk olarak, belirli bir bölge veya sorunun belirgin özelliklerinin ortaya konulması maksadıyla incelenmesinin ifade edilmesinde kullanılmasıdır. Bu kullanım şekline göre, *jeopolitik* adeta bir sorunun incelenmesinde istifade edilen bir mercek işlevini görmektedir (petrol jeopolitiği, enerji jeopolitiği, enformasyon jeopolitiği, Ortadoğu jeopolitiği, Orta Asya jeopolitiği vb.de olduğu gibi). Alexander Dugin bu yaklaşımı daha da genişletmekte ve hatta *beyaz ırk, siyah ırk jeopolitiğinden* dahi bahsedilebileceğini ifade etmektedir.⁷⁰

İkinci olarak, jeopolitiğin *realpolitik* ile eş anlamlı kullanılmasıdır. Realpolitik uygulayıcıların önde gelenlerinden biri olan Henry Kissenger, dünya siyasetindeki *lehte denge* sürdürme çabalarını ifade etme maksadıyla jeopolitik teriminden istifade etmiştir.⁷¹ Kissenger'ın bu Makyavelist yaklaşımı ideolojiden yoksundur ve bu durum

⁶⁷ F. Ratzel'in devleti canlı bir organizma olarak görme fikri yeni bir düşünce değildir. Tunuslu ünlü bilgin İbn Haldun, çok daha önce devleti bir canlı şeklinde düşünmüştür. İbn Haldun'a göre devletler de insanlar gibi doğarlar, büyürler ve ölürler. Bkz: Z. K. Ugan, **Mukaddime, İbn HALDUN**, İstanbul, 1991, s.49.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: F. Ratzel, **Politische Geographie**, Leipzig, 1897, s.5 ve **Die Gesetze des Raumlichen Wachstum der Staaten**, Petermanns Mitteilungen, ss.97-107. Ancak, F Ratzel'in görüşleri, kara egemenliğine dayanmaktadır ve daha sonraki dönemlerde gelişecek olan Alman jeopolitiğinin temellerini teşkil etmiştir. Ayrıca bkz: Foster, s.3.

⁶⁹ Canada & the World Backgrounder, s.3.

⁷⁰ Alexandr Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s.11.

⁷¹ Foster, s.7.

jeopolitik kavramının sonraki birçok politika uygulayıcısının ilgi alanından çıkmasına neden olmuştur. Üçüncü olarak ise, jeopolitiğin, Kissenger'ın uygulamasında olduğu gibi, devlet gücünün *büyük strateji* ile eşanlamlı kullanılır hale gelmiş olmasıdır. Colin Gray gibi teorisyenler, coğrafyayı uluslararası ilişkilerin odağına yerleştirmekte ve devletin eylemlerini yönlendiren temel ve değişmeyen faktörleri anlamaya gayret göstermektedirler. Bu yaklaşımın kökleri ünlü jeopolitikçi MacKinder'e ve onun *merkezi bölge* teorisine kadar uzanmaktadır.⁷² Günümüze doğru yaklaştıkça jeopolitik ve jeostrateji, uluslararası ilişkiler ve güvenlik alanlarında daha fazla yer almakta ve çok kullanılan kavramlar olmaktadır. SSCB'nin dağılmasını müteakip gerek siyaset bilimciler gerekse konu üzerinde çalışan askerler ve düşünürlerin günümüz problemlerine yaklaşımlarında daha radikal görüntüler ortaya koydukları ve geleceğe yönelik değerlendirmelerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Nitekim, Brzezinski de coğrafyayı esas alarak *Büyük Satranç Tahtası* adını verdiği tezinde, MacKinder'e benzer şekilde, ABD'nin gerçek küresel hegemonya için Avrasya egemenliğini gereklilik olarak görmüştür. MacKinder ile Brzezinski arasındaki temel fark, jeopolitiğin bölgesel boyuttan küresel boyuta taşınmış olmasıdır.⁷³

John Agnew ise jeopolitik kavramını üç farklı zaman diliminde kavramsallaştırarak incelemektedir. 19. Yüzyıl ile jeopolitiğin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı 20. Yüzyılın başlarında *doğal jeopolitik* geçerli olmuştur. Devletlerin ideolojik eğilimlerine göre sınıflandırıldığı Soğuk Savaş döneminde ise *ideolojik jeopolitik* hüküm sürmüştür. Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte ise *ideolojik jeopolitik* dönemi sona ermiş ve yerini *uygarlık jeopolitiği* adı verilen yeni ve neredeyse tek bir söyleme bırakmıştır. Bu söylemde dünya toplumların ait olduklarını kabul ettikleri medeniyetlere göre zihinsel haritalarda algılanmakta ve bu algılamaya göre bölümlendirilmektedir.⁷⁴ Örneğin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine adaylık statüsü verilmesi ile tam üyelik sürecinde, AB politikacılarının Türkiye'yi *uygarlık jeopolitiği*

⁷² Christopher J. Fettweis, "Sir Halford Mackinder, Geopolitics, And Policymaking in The 21 st Century", **Parameters: US Army War College**, Cilt.30, Sayı:2, Yaz 2000, s.58.

⁷³ Foster, s.11

⁷⁴ John Agnew, **Geopolitics: Revisioning World Politics**, Londra: Routledge, 1998, s.119.

kavramları paralelinde değerlendirerek, AB sınırlarını kültürel hatlar boyunca belirledikleri genel bir kanı haline gelmiştir.⁷⁵

Geleneksel jeopolitik, günümüzdeki ve gelecekteki güç ve hedef ilişkilerini fiziksel ve siyasal coğrafyayı esas alarak incelemektedir. Diğer bir ifadeyle, bütün güç unsurlarının coğrafi platform ve verilerle politikaya verdiği yönü belirlemektedir. Siyasal coğrafya, fiziksel coğrafya, biyolojik coğrafya, sosyal coğrafya, antropoloji, kültür ve uygarlık tarihleri, sosyal ve siyasal bilimler gibi birçok bilim dalını kendi metotlarına göre inceleyen ve bunlardan yararlanıp güncel olaylar üzerine hüküm vermeye çalışan jeopolitik, ampirik (deneysel) bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir.⁷⁶ Jeopolitiğin başlı başına bir bilim olmadığı ve siyasal coğrafyanın bir kısmını teşkil ettiği de öne sürülmektedir. Ancak, siyasal coğrafya genel olarak siyasal faaliyetlerin mekana bağlı olarak değişikliklerini incelemektedir. Bu incelemede, yeryüzü bazen bir bütün olarak ele alınmakta, bazen de devletlerle siyasal faaliyetler arasında ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Siyasal coğrafya, yeryüzünde siyasal bölgelerin dağılışı, siyasal açıdan neden önem kazandıkları ya da geri kaldıkları konusunda rol oynayan coğrafi etkenlerle, bunların mekan dahilinde karşılıklı ilişkilerini incelemektedir. Siyasal coğrafya alanının esas unsuru bir bütün olarak dünyadaki siyasal bölgelerin dağılışıdır.⁷⁷

⁷⁵ Pınar Bilgin, "A Return to Civilizational Geopolitics in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the PostCold War Era", *Geopolitics*, Cilt.9, Sayı:2, Yaz 2004, s.270.

⁷⁶ İlhan, "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri", ss.610-611; B. Darkot, **Türkiye İktisadi Coğrafyası**, İstanbul, 1967, s.1; E. Tömertekin, **Beşeri Coğrafyaya Giriş**, İstanbul, 1978, s.96. Ülkemizde jeopolitik üzerine çalışmalar, ancak 2. Dünya Savaşı sonrası başlamıştır.

⁷⁷ Jeopolitik, tanımı gereği, mevcut verilerden yola çıkarak geleceğe ait hükümler çıkarmak durumundadır. Bunun için, güçlerin mevcut ve potansiyel değerlerinin incelenmesi, karşılıklı güç kıyaslamalarının yapılması ve bunların coğrafi açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Bütün bunlar, siyasal coğrafyada görülmemektedir. Siyasal coğrafya, toplumsal coğrafyanın bir koludur ve devletler ve devletlerin sınırlarından bahsetmektedir. Siyasal coğrafyanın inceleme konusu, devletle coğrafya arasındaki ilişkilerdir. Toplumsal coğrafyanın diğer bir kolu olan ekonomik coğrafya ise, yeryüzünde yaşayan insan topluluklarının üretim ve değiş-tokuş gibi başlıca ekonomik faaliyetlerini ele almaktadır. S. Göney, siyasal coğrafyanın konusunu şöyle tarif etmektedir: "Siyasal coğrafya, her şeyden önce, yeryüzünde siyasal bölgelerin dağılışı, siyasal bakımdan neden önem kazandıklarını veya geri planda kaldıkları hususunda rol oynayan coğrafi etkenler ile, bunların mekan dahilinde karşılıklı ilişkilerini incelemektedir. Bir bütün olarak, dünyadaki siyasal bölgelerin dağılışı, siyasal coğrafya alanının esas unsurudur". Fiziki (alan, biçim, konum, sınırlar), toplumsal (nüfus, ekonomi) ve kültürel (dil, din) faktörlerin siyasal birim ve organizasyonların oluşmasında, bunların iç politika ile dış ilişkilerinde nasıl bir rol oynadıklarını veya ağırlık meydana getirdiklerini araştırmak siyasal coğrafyanın alanına girmektedir. Doğal etkenler içerisinde siyasi coğrafyayı birinci derecede etkileyen unsurlar,

Stratejinin *mekan, kuvvet ve zaman* olmak üzere üç unsuru mevcuttur.⁷⁸ Klasik jeopolitiğin de unsurları genel olarak benzerlik göstermektedir. Ancak, jeopolitiğin unsurlarını *değişen* ve *değişmeyen* olarak ikiye ayırmak mümkündür. Değişen unsurların stratejideki karşılığı, *kuvvettir*.⁷⁹ Jeopolitik, coğrafi konum, toplumlar, toprak üstü ve altı kaynaklar, sermaye hareketleri, manevi ve ideolojik etkenler vb konularla ilgilenmektedir.⁸⁰

Tablo 1
Geleneksel Jeopolitiğin Unsurları

Değişmeyen Unsurlar	Ülke ve bölgenin sınırları, dünya üzerindeki yeri, işgal ettiği alan, coğrafi bütünlük vs.
	Coğrafi karakteri (ada, kıt'a, kenar veya kıt'a içi devleti olma durumu)
Değişen Unsurlar	Sosyo-kültürel değerler
	Ekonomik değerler
	Politik değerler
	Askeri değerler

Kaynak: Suat İlhan, **Dünya Yeniden Kuruluyor**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.

Soğuk Savaş'ın sona ereceğinin ilk işaretlerinin alındığı 1980'li yılların ortalarından itibaren, klasik jeopolitik yaklaşımdan farklı fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunda en önemli etkenlerden biri, büyük süratle gelişen iletişim

coğrafi mevki, saha, yer şekilleri, iklim özellikleri, sularıdır. Bkz: S. Göney, **Siyasi Coğrafya**, İstanbul, 1993, ss.2-3; R. Uçarol, **Jeopolitik**, İstanbul, 1978, s.10. ve Darkot, a.g.e.

⁷⁸ Jeopolitik, coğrafya ve siyasal coğrafyacıların çalışmalarıyla ortaya çıkmış ve siyaset bilimcilerin de gelişmesini sağlamıştır. Askeri strateji ile ilgilenenler ise, jeopolitikten yararlanmayı düşünmüş ve gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Askeri stratejistlerin jeopolitikle ilgilenmesi, askeri stratejinin boyutlarının çok genişlemesi dolayısıyladır. Çünkü, dünyadaki küresel strateji, dünya hakimiyeti peşinde olan ve buna karşı savunan güçler arasındaki ilişkilere göre şekillenmiştir. Dünya stratejisi veya küresel askeri strateji ise, dünya politikasının askeri güçlere ve askeri hedeflere dayalı bir alt hareket tarzıdır. Dünya politikası olmadan, diğer bir deyişle bütün dünyayı kavrayan politika olmadan, dünyayı kavrayan askeri stratejiden söz etmek mümkün değildir. Dünya politikasından küresel askeri stratejiye ulaşılmaktadır. Jeopolitikte, politikanın bütün unsurları mevcuttur. Askeri stratejistler, jeopolitikten yararlanarak kendi stratejilerini belirlemektedirler. Bkz: Celerier, a.g.e.

⁷⁹ İlhan, a.g.e.

⁸⁰ Uçarol, s.2.

teknolojilerine bağımlı Bilgi Çağıdır. Ancak, diğer önemli bir etken, Batı düşünce sisteminin evrimleşme sürecidir. Zira, jeopolitik yaklaşımlar Batı Paradigmasının⁸¹ bir ürünüdür ve Batı Paradigmasındaki değişim arayışı, jeopolitik değerlendirmelere de yansımıştır. Klasik jeopolitik yaklaşımlar, devletlerin toprak egemenliği, uluslararası anarşik ortam, devletler arasında hukuki ve politik eşitlik, ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi amacıyla devletin kuvvete başvurma hakkının tanınması ve devletler arasında sınırlı işbirliği temel faktörlerini içeren *Westfalya Modeli*⁸² ile *Newton mekaniğine* dayalı *belirliliğin* esas alındığı bir süreçte gelişmiştir. Oysa, günümüzün Batı Paradigmatik dönüşüm arayışı, *Quantum mekaniğine*, diğer bir ifadeyle *belirsizliğe*, küreselleşme olgusuna⁸³ ve karşılıklı işbirliği ve bağımlılığı öne çıkaran İdealist kurguya dayalı olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁴ Bu kapsamda, Soğuk Savaş

⁸¹ Paradigma kavramı, ilk defa Amerikalı bilim felsefecisi Thomas Kuhn tarafından ortaya atılmıştır. Detaylı bilgi için EK 1'e bakınız.

⁸² Dodds, **Global Geopolitics**, s.34.

⁸³ Küreselleşmenin taraftarları ve karşıtları bulunmaktadır. Küreselleşme taraftarlarına göre; dünya ekonomisindeki ekonomik dönüşümler ulus-devletlerin kendi ekonomilerini kontrol kapasitelerini yitirdiklerinin bir göstergesidir. Bir ekonomideki faiz oranlarındaki artış dünya ekonomisine entegre başka bölgelerde önemli etkileri sonuç verebilmektedir. Mal ve para dolaşımı devlet/finansal kurumlar tarafından çok küçük müdahalelerle sınırsız gerçekleştirilebilmektedir. Bu gelişmeler ulus-devlet yapısını erozyona uğratmakta ve günümüz dünya pazarları ve sınır tanımaz uluslar-üstü şirketleri için yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri küresel elektronik ağların gelişimini kolaylaştırmıştır. Özellikle, internet küresel ağ toplumunun oluşumunda en etkin araçtır. Ulus-devletlerin internet üzerinden bilgi akışını kontroldeki yetersizliği, politik aşırı hareketlerin internet aracılığıyla yayılımını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, AIDS, SARS ve çevre kirliliği gibi sınır-ötesi etkileri olan bir sosyal risk çevresinde yaşamaktayız. Avrupa Birliği gibi bölgesel oluşumlar, küreselleşmenin gereği olarak dünya ekonomisi içerisinde etkin olmanın en geçerli yöntemi olarak görülmektedir. Uluslarüstü şirketlerin yükselişi küresel politikanın yeni yöntemlerinin uluslararası politikanın eski yöntemlerine meydan okumasının bir işaretidir. Diğer bir ifadeyle devlet çok sayıda hükümet-dışı organizasyonla rekabet etmek durumundadır ve bu durum çoğunlukla egemen devlet gücüne zarar vermektedir. *Greenpeace* gibi hükümet-dışı organizasyonlar arkalarındaki medya desteği ile devletlerin karar-alma süreçlerini etkileyebilmektedir. Londra, Frankfurt ve New York gibi küresel şehirler tüm dünyaya yayılan finansal ve ticaret sisteminin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bkz: Dodds, **Global Geopolitics**, ss.44-46.

Küreselleşmenin karşıtlarına göre ise; gelişen dünya ekonomisine rağmen ekonomik faaliyetler hala ulusal tabanlı yürümektedir. O nedenle küreselleşme ancak ülkeler arasında gerçekleşen ticaret ve para akışının toplamından ibarettir. Ticaret ve sermaye akışı çoğunlukla küresel olmadan AB, Kuzey Amerika ve Doğu Asya bölgeleri arasında gerçekleşmektedir. Uzmanlaşma ve düzenlemelerin kurumlar ve anlaşmalar üzerinden yürütmesi nedeniyle, hala ulusal ekonomik yapılar mümkündür. Uluslarüstü şirketlerin çoğunun merkezinin AB, Kuzey Amerika ve Doğu Asya bölgelerinde bulunması nedeniyle sözkonusu şirketlerin küreselleştiğini ileri sürmek olası değildir. Endüstrileşme endeksine göre en üst sırada yer alan 100 şirketten ancak 21'i küresel profile sahiptir. Bkz: P. Hirst ve G. Thompson, **Globalization in Question**, Cambridge: Polity, 1996, ss.47-48.

⁸⁴ R.S. Westfall, **Modern Bilimin Oluşumu**, Ankara:TÜBİTAK Yayınları, 2000.

sonrası dönemin özelliği, aynı zamanda post-modernizm⁸⁵ olarak da adlandırılan paradigmatik sorgulamanın mevcudiyetidir. Tüm dünyayı etkisi altına almış olan Batı Paradigmasının *davranışlar kuramı* olarak adlandırılan felsefi temelinde meydana çıkmaya başlayan paradigmatik sorgulama, dönemin kaotik özellikler taşıması sonucunu doğurmaktadır.⁸⁶

Özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni güvenlik çevresi, sözkonusu paradigmatik dönüşümün kriz safhasına uygun düşmektedir. Kriz safhasında eski ve yeni paradigmaların etkilerini müştereken görmek olası olduğu gibi, jeopolitik yaklaşımlarda görülen değişiklik de kaotik geçiş sürecinin etkilerini yansıtmaktadır. Sözkonusu süreçte hem geleneksel hem de modern jeopolitik yaklaşımların etkilerini aynı anda görmek mümkündür. Modern jeopolitik yaklaşımlarda mekan ile zaman arasındaki ayrışma özellikle vurgulanmaktadır. İletişim başta olmak üzere, gelişen teknolojilerin sağladığı muazzam sürat, mekana (coğrafyaya) dayalı yaklaşımları sorgulamaya açmıştır.⁸⁷ Fiziksel mekanın birincil önemini yitirdiğini ve zamana dayalı politikanın önem kazandığını ileri süren Paul Virilio⁸⁸, James Derian, John Agnew, Gerard Tuathail, Simon Dalby gibi düşünürler, yeni jeopolitik yaklaşımın temsilcileri olmuştur.⁸⁹ Paradigmatik geçiş döneminin tipik özelliklerini taşıyan bu farklı görüşler, hem eski paradigma olan klasik jeopolitik yaklaşımın, hem de yükselen yeni paradigmanın, (post)modern jeopolitik yaklaşımın, izlerini barındırmaktadır. *Pozitivist* ve *pozitivist ötesi yorumlamacı paradigma* içerisinde gelişen bu yeni jeopolitik yaklaşımlarda, *belirsizlik*, *nedensellik*, *perspektif*, *halografi* ve *heterarşizm* gibi kavramların etkilerini görmek olasıdır.⁹⁰

⁸⁵ Detaylı tartışma için bkz: John W. Murphy, **Postmodern Sosyal Analiz ve Eleştiri**, Ankara:Paradigma Yayınları, 2000 ve Gencay Şaylan, **Postmodernizm**, Ankara:İmge Kitabevi, 2002.

⁸⁶ Paradigma dönüşüm sürecini ve etkilerini açıklayan *Paradigmatik Dönüşüm Modeli* için Ek 1'e bakınız.

⁸⁷ Gerard Tuathail, "At the end of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End", s.35.

⁸⁸ İletişim ve ulaşım araçlarındaki büyük teknolojik gelişme nedeniyle kritik mekan ve kritik genişleme her alanı etkisi altına almıştır. Jeofizik mekanın yaklaşmasından insanoğlu Bazen yararlanırken, bazen de mahkumu olmaktadır. Bkz: Virilio, a.g.e.

⁸⁹ Dodds, **Global Geopolitics**, s.28.

⁹⁰ Kavramsal tartışma ve karşılaştırma için EK 1'e bakınız.

Zaman içerisinde evrilerek gelişen jeopolitik yaklaşım, daha doğruyu bulma arayışı içerisinde birçok bilim dalının ilgi sahasına girmiş ve Latin Amerika, Japonya ve Hindistan gibi dünyadaki farklı coğrafi bölgeleri ilgi alanına dahil etmiştir. Dünya politikasının çağdaş analizinde ortaya çıkan geniş yelpazedeki farklı yorumlar nedeniyle, jeopolitik üzerindeki akademik çalışmalar çoğu zaman birbiriyle çatışan ve çelişen bir özelliğe sahiptir. John Agnew'a göre, özellikle 21. Yüzyıldaki jeopolitik yaklaşım *dünyayı özel bir algılama yöntemi* olarak ortaya çıkmaktadır.⁹¹ Bu çerçevede, jeopolitik teriminin Soğuk Savaş sonrasındaki yeniden keşfi, dünyayı bir bütün olarak algılamanın olası olduğunu ileri süren modernist bir yaklaşım ile eş-zamanlı olarak gelişmiştir. *Pozitivist ötesi yorumlamacı paradigma'nın* araştırma evrenini bir bütün olarak algılayıp, evreni oluşturan her unsurun birbiriyle ilintili olduğunu ve bütünün her parçasının bütünün bilgisini taşıması nedeniyle, ayrıştırılıp incelenmesinin doğru sonuç vermeyeceğini öngörmesine benzer şekilde, yeni jeopolitik yaklaşım dünyayı düz olarak algılayan⁹² bütüncül ve kapsayıcı bir bakış açısına sahiptir.⁹³

Oysa, jeopolitiğin kurgulanmasındaki ilk kuramsal eserler, dünyayı kendi varlığından bağımsız *öteki* bir nesne olarak algılamıştır. Nitekim, MacKinder ve Spykman gibi jeopolitik teorisyenler, jeopolitiği yalnızca coğrafyaya dayalı bir anlamlandırma ile değerlendirmiş ve devletin değişen küresel ortamda politika üretme yeteneği ve gücüne vurgu yapmışlardır. O nedenle, tarihsel süreç içerisinde jeopolitik, ulus-devlet yapısının merkeze alındığı devlet-odaklı bir yaklaşım olmuş ve jeopolitik yazarlar ise politik tavsiyelerde bulunma hevesinde kişiler olarak algılanmıştır. Ayrıca, fiziki çevre, politik kurgulamayı etkileyen dinamik ve değişken bir parametre olarak değil, çoğunlukla politik eylemlerin gerçekleştirildiği değişmeyen bir sahne/alan olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu kapsamda, geleneksel jeopolitik ile eleştirel/modern jeopolitik arasındaki en temel fark, modern jeopolitik yaklaşımda coğrafyaya dayalı politikanın metodolojik ve kavramsal olarak yeniden değerlendirilmesinin yapılmasıdır.⁹⁴ Söz konusu kavramsal farklılık aşağıdaki tabloda görülmektedir:

⁹¹ John Agnew, **Geopolitics**, Londra: Routledge, 2002.

⁹² Jeopolitik ile küreselleşme çerçevesinde dünyanın düz olduğuna ilişkin değerlendirmeler için bkz: Thomas L. Friedman, "The World is Flat", Londra: Penguin Books, 2006, ss.457-515.

⁹³ Şule Erçetin, **Yönetimde Yeni Yaklaşımlar**, Ankara-Nobel Yay., 2001, s.30.

⁹⁴ Dodds, **Global Geopolitics**, s.28.

Tablo 2
Geleneksel ve Eleştirel/Modern Jeopolitiğin Farkları

Geleneksel/Klasik Jeopolitik	Eleştirel/Modern Jeopolitik
Ulusal güvenlik	Küreselleşme
Sabit coğrafi alanlar	Sembolik sınırlar
Devlet odaklı	(Bilgisayar) ağları/karşılıklı bağımlılık
Coğrafya kaynaklı/bölgesel düşmanlar	Coğrafya ile sınırlandırılmamış tehlikeler
Jeopolitik bloklar, fiziki çevre	Sanal çevre
Haritacılık ve haritalar	Coğrafi bilgi sistemi(GIS)

Kaynak: Dodds, a.g.e.

Yeni jeopolitik anlayışta, *devletlerin* ve *büyük güçlerin* diplomasi uygulamalarını etkileyen görüşleri ve uluslararası ilişkileri yürütme yöntemleri referans alınarak inceleme yapılmamaktadır. Bunun yerine, modern jeopolitiğin, mekan(coğrafya), bilgi, güç, siyasi ve sosyal örgütler ile ilgilenen ve karşılıklı ilişkilerinden etkilenen entellektüel bir alanı betimlediği kabul edilmektedir. Bu yönüyle, uluslararası politikada, küresel ilişkilerin deniz ve kara hakimiyeti mücadelesi gibi birtakım mutlak gerçekliklere dayalı olması anlayışı yerine, temelde yorumlamacı değerlendirme esas alınmaktadır.⁹⁵ O nedenle, modern jeopolitik yaklaşımda pozitivist ötesi yorumlamacı paradigmanın etkileri yoğun olarak görülmektedir. Bu kapsamda, *eleştirel jeopolitik* kuramcıları, politika ve mekana(coğrafya) ilişkin çoğunlukla kötü-tanımlanmış varsayımlar ve anlayışların⁹⁶ tekrarı yerine, uluslararası ilişkiler teorilerinin doğru yorumlanmasını savunmaktadırlar.⁹⁷

⁹⁵ IR teoriye ilişkin tartışmalarda *sorun-çözücü* ve *eleştirel teori* arasında ayrım gözetme yönünde genel bir eğilim bulunmaktadır. Sorun-çözücü teorinin günlük yaşama ilişkin sorunlara *kısa-vadeli* ve eleştirel teorinin nispeten soyut sorunlara *uzun-vadeli* çözümlerle ilgilendiği belirtilmektedir. Pragmatist yapısalcılık merkezli tartışma için bkz: Wesley W. Widmaier, “*Theory as a Factor and the Theorist as an Actor: The Pragmatist Constructivist Lessons of John Dewey and John Kenneth Galbraith*”, **International Studies Review**, Cilt.6, 2004, ss. 427–445.

⁹⁶ MacKinder’in eleştirisi için bkz: W. H. Parker, **Geography as an Aid to Statecraft**, Oxford:Clarenton Press, 1982, s.295 ve Gerard Tuathail, “*Putting MacKinder in his Place: Material Transformations and Myth*”, **Political Geography Quarterly**, Cilt.11, 1992, ss.100-118.

⁹⁷ Dodds, **Global Geopolitics**, s.29.

Modern jeopolitik yaklaşım, klasik jeopolitikte olduğu gibi, Almanya, Japonya ve ABD gibi güçlü ülkeler tarafından hakim olunan bir jeopolitik düzen öngörmemektedir. Onun yerine, hakim bir güç hegemonyası olmadan oluşan genel bir hegemonya tanımına yer verilmekte, dünya pazarları, uluslararası kuruluşlar, Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, IMF ve Dünya Bankası gibi yapılar sözkonusu genel hegemonyayı düzenleyen kuruluşlar olarak algılanmaktadır. Modern jeopolitik yaklaşımda *küresel bakış* ile dünya bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede, gelişen teknolojinin zaman ve mekan ayrımını bulanıklaştırması nedeniyle, mekan ayrımı yerine, gelişmiş-geri kalmış, modern-geleneksel gibi ayrım esas alınmaktadır. Devletler uluslararası sistemde eşit görülmekle birlikte; coğrafi mevki, bölgesel büyüklük, doğal kaynaklar, sosyal organizasyonlar ve siyasi liderlik açılarından farklılıkları kabul edilmektedir.⁹⁸

Buna göre yeni jeopolitik, küresel mekanın özel ifade edilme yöntemi olarak kabul edilebilir. Modern jeopolitik bir devlet felsefesi ve hükümet etme teknolojisidir. Bilgi Çağı ile birlikte internet, bilgi, iletişim teknolojilerinde meydana gelen büyük ilerlemeler, sözkonusu (post-)modern jeopolitik anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bunun nedenleri; ekonomik küreselleşmenin yaygınlaşması, bilgisayar, internet gb. bilgi teknolojilerinin meydana getirdiği devrim niteliğindeki değişiklikler ile küreselleşme faktörüdür. Küreselleşme, beraberinde ağlarla birbirine bağlı bir dünya meydana getirmiştir. Bu ağlardan birinin üyesi olmak, Bilgi Çağı'nda gücün kullanımı için de büyük önem arz etmektedir. Küreselleşme ve şebekeleşme (network) ile birlikte artık uzak/yakın, bölgesel/küresel ayrımları belirsiz hale gelmiştir. Coğrafya bağlantılar olarak tekrar kavramsallaştırıldığında, *hakiki mekan* aslında bu şebekeler içerisinde yalnızca bir şebekeyi ifade eder hale gelecek demektir.⁹⁹

Küreselleşme bugün coğrafi bölgelerin telemetrik algılamalar olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da ayırık ulus-devlet varlığı kavramını bulanıklaştırmış ve zihindeki coğrafi sınırlarla fiziki coğrafi sınırların iç içe geçmeleri sonucunu doğurmuştur. Böylece, iç-dış, ulusal-uluslararası(dünya silahlanma yarışı, dünya ekonomisi ve ulusal ekonomilere etkisi, küreselleşme vb ülkeleri karşılıklı etkileyen

⁹⁸ Gerard Tuathail ve Simon Dalby, **Rethinking Geopolitics**, Londra: Routledge Press, 1996, ss.29-32.

⁹⁹ Tuathail ve Dalby, a.g.e.

hususlar gibi) ayrımları daha belirsiz hale gelmiştir. Eleştirel jeopolitik özellikle klasik jeopolitik yaklaşımların devlet-merkezli bakış açısına eleştirel yaklaşmaktadır.¹⁰⁰ Benzer şekilde, Michel Foucher, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan uluslararası konjonktür içindeki fiziksel sınırların ve mekanın önemini sorgulayarak, mekan olgusunun tarihin bir aktörü değil yalnızca dayanağı olduğunu ileri sürmüştür. Foucher'e göre jeopolitik, dinamik bir dış politika aracı halini almıştır. Bu yaklaşım, güç yorumunu da değiştirmiştir. Artık, güç, teknoloji, eğitim, kurumsal esneklik gibi olguları öne çıkarırken, geleneksel doğal kaynaklar, nüfus, coğrafya gibi değerlendirmeleri geri planda bırakmaktadır.¹⁰¹ Bu yaklaşım, aynı zamanda geleneksel jeopolitikin bakış açısı olan ve savaşı bir enstrüman olarak gören anlayışın yerini, uluslararası işbirliği ve barışın geliştirilmesine bırakmaktadır.¹⁰²

2. Jeopolitik ve Mekan Algılaması Arasındaki ilişki

Toplumlar üzerinde yaşadıkları coğrafyadan etkilenmekte, zaman-mekan ilişkisi farklı coğrafyalarda yaşayan toplulukların algı farklılığını ortaya çıkarmaktadır. A. Davudoğlu'na göre; "gerek bireyler, gerek bu bireylerin oluşturduğu toplumlar, gerekse daha büyük ölçekli medeniyet birlikteliklerinin dayandığı en asli temel, medeniyetlerin ben idrakini oluşturan vartık bilinci ile uyumlu olarak geliştirilen mekan-zaman algılamasıdır."¹⁰³ Bu algı farkının en belirgin örneği toplumların kullandıkları haritalarda görülebilmektedir. Ülkelerin kullandığı haritalarda coğrafi merkez bahse konu ülke olmakta ve *ben* merkezli bir dünya coğrafyası algısı türetilmektedir. Bu algı farklılığı savunma, güvenlik, genişleme vb olgulara yaklaşım farklılığını da doğal olarak doğurmaktadır. Örneğin, Rusya, Antartika ve Kafkaslar ile Orta Asya'nın sıra dağlarından başka herhangi bir doğal sınıra sahip değildir. Atlantik ve Pasifik Okyanuslarının sağladığı güvenlik gözönüne alınarak ABD ile Rusya kıyaslandığında, hem ABD'nin hem de Rusya'nın önü açık uçsuz-bucaksız sınırlara sahip olduğu görülür. Ancak bunun önemi her iki ülke için taban tabana zıttır. ABD için, önü açık sınır

¹⁰⁰ Gerard Tuathail, "The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft and Security at the Millennium ", **Annals of the Association of American Geographers**, 1990 (1), s.167.

¹⁰¹ Cömert, s.26.

¹⁰² Tuathail ve Dalby, a.g.e.

¹⁰³ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.97.

fırsat ve özgürlük anlamına gelirken, Rusya için güvensizlik ve boyunduruk anlamına gelmektedir.¹⁰⁴

Benzer sonucu Osmanlı genişlemesi için de çıkarmak mümkündür. Coğrafyanın sağladığı kolaylıklar, Osmanlı'nın sosyolojik ve ontolojik gerekçelere ilave olarak Batı ve Güneye doğru genişlemesini kolaylaştıran faktör olmuştur. Bu nesnel gerçekliğin yansımalarını, sübjektif algıların önemli etkisi olan jeopolitik yaklaşımlarda da görmek olasıdır. Nitekim Rus jeopolitiğinin önde gelenlerinden ve Avrasyacı düşünce sisteminin teorisyenlerinden Alexander Dugin'e göre "jeopolitik her bir medeniyetin değer yapısının manasını anlamaya, idrak etmeye ve onun mantığını tasvir etmeye çalışır. Ancak objektif bir metodolojinin belli bir medeniyetin ürünü olan somut kişileri ve bir grup insanı her zaman kullanıyor olması nedeniyle, objektif jeopolitik, teorik düzeyde dahi mevcut olamaz. Her bir milli ekolün niteliksel yaklaşımını yansıtan bir jeopolitik, bir Anglo-Sakson, Alman, Rus, Arap, Çin, Japon, Türk vs jeopolitiği olacaktır. Ve tüm bu yaklaşımlar, ezeli jeopolitik ikilikten hareket ederek, kendi ülkesinin tarihini, dinini, kültürünü, ırkını kara-deniz temel yapı koduyla ilişkilendirerek genelleme yaptığı zaman gerçek bir jeopolitik nitelik kazanacaktır."¹⁰⁵ Bu çerçevede McKinder'in İngiliz menfaatlerini ön plana çıkaran Avrasya merkezli jeopolitik yaklaşımı ile, Spykman'ın kenar kuşak yaklaşımı, Haushoffer'in *Hayat Alanı* ve Mahan'ın deniz merkezli jeopolitik açılımı, tümü mekan ve zaman algı farklılığına dayalı bu öznel algıların etkilerini barındırmaktadır. Bu bağlamda, jeopolitik teoriler kaynak ülke dışındaki devletlere uyarlandığında, mekansal farklılığın ortaya çıkardığı algı yansıması dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde, özünde olayların daha iyi anlaşılmasına hizmet için var olan teorilerden beklenen sonucu almak pek olası olmayacaktır.

3. Harita ve Anlamlandırma Sorunu

Uluslararası ilişkiler alanını da bünyesinde barındıran sosyal nitelikli çalışmalar temelde beş boyutludur: Tasvir (betimleme), açıklama, anlama, anlamlandırma ve

¹⁰⁴ Hugh Seton-Watson, **The Russian Empire 1801-1917**, New York: Oxford University Press, 1990, ss.10-11. Rus perspektifinden değerlendirme için ayrıca bkz: Vladimir Podoprighora, "*Is Russia in Danger of Sinking into Political Oblivion*", **New Times:Russian Weekly Newsmagazine**, Ocak 1995, s.51.

¹⁰⁵ Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, s.10.

yönlendirme.¹⁰⁶ Bu boyutlardan anlamlandırma ve yönlendirme boyutları jeopolitik yaklaşımları derinliğine analizde büyük öneme sahiptir. Zira, olgusalıktan uzaklaşılarak zihinsel parametrelerin en yoğun gerçekleştiği bu iki boyuttur. Bu bağlamda, anlama, incelenen nesneleri derinliğine kavrayan bir perspektif; anlamlandırma ise perspektife yön kazandıran bir duruş sahibi olmak demektir. Olguların tek tek resmedilmesi ya da bir ileri boyutta açıklanabilmesi anlamak olmadığı gibi, olguların tek tek anlaşılması da bir bütün içinde anlamlandırılabilmesi demek değildir. Anlamlandırabilmek önce özgün bir duruş, sonra özgün bir teorik çerçeve gerektirir. Bu da sadece nüfuz edebilmek değil, aynı zamanda hissedebilmek, gelişmeleri sezebilmek ve bir bütün içinde yerli yerine oturtabilmek demektir. Her anlamlandırma cabası kendi içinde tutarlı bir teorik çerçeveye dayanmak zorundadır.¹⁰⁷

Yönlendirme ise anlamlandırma çerçevesinden sonuç çıkarabilmek ve bu sonuçlara dayalı olarak olguları ve süreleri etkileyebilmektir. Bu etkileme cabası kaçınılmaz bir şekilde siyasi/sosyal sorumluluk alanını, dolayısıyla da bilimsel çabanın etik boyutunu devreye sokar. İlk dört boyut zihinsel bir zeminde kalabilirken beşinci boyut bu zihinsel süreçlerle pratik arasında bir köprü oluşturur. Bu durum özellikle uluslararası ilişkiler alanı için büyük ölçüde geçerlidir. Aslında kendi ülkelerinin stratejik yönelişlerinde etkiye bulunmuş bir çok stratejisyen için önceki dört boyut bu son boyuta ulaşmanın zihinsel ara kademelerim oluşturur. Değişik varsayımlardan ve anlamlandırma zeminlerinden hareket eden Mackinder, Mahan, Spykman, Paul Kennedy ve Huntington gibi dönemsel etkilerde bulunmuş teorisyenlerin çoğu, nihai noktada resmetmeden açıklamaya, açıklamadan anlamaya, anlamadan anlamlandırmaya ve bütün bu zeminlerden hareketle de yönlendirmeye dönük fikirler üretmişlerdir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Tasvir boyutu incelenen nesneyi görüldüğü şekliyle resmetmeye dayanırken, açıklama boyutunun temel hedefi, yaşanan bir sürecin ya da gözlenen bir olgunun görünen dinamiklerim neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ortaya koymaktır. Tasvir ile açıklama arasındaki bağlantı, tutarlı bir kavramsallaştırmayı gerekli kılar. Açıklama boyutuna derinlik kazandıran anlama boyutu ise olguların bir süreç mantığı içinde kavranabilmesini gerekli kılar. Anlama, zihinsel imgelerimizle incelenen olgunun gerçekliğine nüfuz edebilme çabasıdır. Bu ise tutarlı ve sistematik bir soyutlama işlemini gerektirir. Soyutlama işleminin olmazsa olmaz şartı olgudan zihinsel sürece, zihinsel süreçten olguya geçişi sağlayabilmesidir. Anlamak, nüfuz edebilmek ile başlar ve mutlaka bir derinlik, dolayısıyla da perspektif gerektirir.

¹⁰⁷ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, ss.1-7.

¹⁰⁸ Davudoğlu, a.g.e.

Coğrafyaya özgü harita algısı anlamlandırma ve dolayısıyla yönlendirmeye doğrudan etkiye sahiptir. Çünkü, anlamlandırma boyutu incelenen nesneden çok inceleyen özneyi öne çıkarmakta ve bu öznenin kavramsal dünyası (dolayısıyla da zihniyet parametreleri) ile anlamlandırma zemini için geliştirdiği teorik çerçeve arasındaki bağımlılık ilişkisini pekiştirmektedir. Yönlendirme ise öznenin ait olduğu toplum/devlet/medeniyet ile özdeşleşerek baktığı ve olguları ve süreçleri yorumladığı bir çaba haline dönüşmektedir. Harita algısı olarak ortaya çıkan coğrafyanın zihinsel parametrelerin oluşumuna etkisi, zihindeki haritayla reel coğrafi yayılımı gösteren siyasi harita arasında farklılığı gündeme getirmektedir. Bu süreç, coğrafi alanların egemenlik nesnesi olarak devletler arasında bölüşülmesi ve bu bölüşümün bir uluslararası hukuk normu haline dönüşmesi ile, diğer bir ifade ile, modern sınır kavramının ortaya çıkışı ile belirginleşmiştir.¹⁰⁹ Modern jeopolitik algılama da sınırları belirgin hale gelen ve merkezinde devlet olgusunun yer aldığı ve devletin bu sınırlarla belirlenmiş mekan üzerinde mutlak ve özgün hakimiyetinin tanınarak, *iç-dış* ayrımının çok açık olarak ortaya konduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Anlamlandırma farklılığı sonucunda fiziki, ekonomik ve kültürel coğrafyanın etkisi ile toplumsal zihinde sanal olarak oluşan jeopolitik harita ile mevcut siyasi harita arasındaki boyutsal farklılık, günümüzde yaşadığımız uluslararası gerginliklerin temel kaynağını oluşturmakta ve uluslararası ve bölgesel nitelikli jeopolitik çatışma alanlarının doğmasına kaynaklık etmektedir.¹¹¹ Bu durum, geliştirilen jeopolitik yaklaşımlar için de geçerlidir. Jeopolitik, coğrafya ile siyasetin karşılıklı etkileşimini ifade ettiğine göre, anlamlandırma farklılığı devletler arasındaki jeopolitik gerilim alanlarına da öncülük etmektedir. Nitekim, fiziki ve ekonomik coğrafya açısından birbirini tamamlayan alanların oluşturduğu jeopolitik kuşakların karşılıklı sınır tanımlamaları ile birbirinden ayrılan birimler haline dönüşmesi, bu kuşaklar boyunca her an tırmanabilecek

¹⁰⁹ Ulus-devlet olgusunun uluslararası sistemin ana unsuru haline gelmesi ile birlikte bir siyasi topluluk olan *ül*/us, bu topluluğun egemenlik şeklindeki örgütlenmesi olan *devlet* ve bu siyasi egemenliğin yayıldığı alanı kapsayan *ülke* kavramları içice geçen bir iç anlam bütünlüğü ve bağımlılığı kazanmışlardır. Modern sınır kavramı, bu süreçle ortaya çıkmıştır.

¹¹⁰ Tuathail, "*The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft and Security at the Millennium*", s.168.

¹¹¹ D. Newman, "*Geopolitical Renaissance: Territory, Sovereignty and World Political Map*", D. Newman (der.), **Boundaries, Territory and Postmodernity**, içinde (Londra: Frank Cass, 1999), ss.1-16.

egemenlik çatışması potansiyelini beraberinde getirmektedir.¹¹² Böylece, anlamlandırma farklılığı, ülkeler arasında, birçok jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik hattın kesişiminden meydana gelen havzalar boyunca gelişen satranç oyununa dönüşmektedir.

4. Jeopolitik Kavramının Bilimselliği ve Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Yeri

Tercih edilen yöntemle bağlı olarak değişen ve gözlemlenen olgulardan veya genel zihinsel bir kurgudan yola çıkılarak formüle edilen kuramı oluşturan genellemelerin hangi olgular ile sınındığı veya hangi olgulardan yola çıkılarak genelleştirildiği, kuramı ortaya koyan kuramcının zihinsel parametreleri ile yakından ilintilidir.¹¹³ Nitekim, Robert Cox'a göre, kuram her zaman *bir kimse* ve *bir amaç* içindir.¹¹⁴ Örneğin, Mahan tarihteki deniz savaşlarını ve özellikle İngiliz deniz gücünün sağladığı küresel üstünlüğü esas almış ve bu olgulardan yola çıkarak Amerikan

¹¹² Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.18.

¹¹³ Bilim, denetimli gözlem ve gözlem sonuçlarına dayalı mantıksal düşünme yolundan giderek olguları açıklama gücü taşıyan hipotezler (açıklayıcı genellemeler) bulma ve bunları doğrulama yöntemidir. Bu çerçevede bilim, olgusaldır, mantıksaldır, nesneldir (objektif), eleştirelidir, genelleyicidir, seçicidir ve temel varsayımlara dayanır. Bilimsel yöntem ise, olguları ve olgular arası ilişkileri saptama, sınıflama ve kaydetme yani gözlem, deney ve ölçme işlemleri ile betimlenmiş olguları bazı kuramsal kavram veya genellemelere başvurarak anlaşılır ya da beklenir hale getirme amacını güder. Genellemeler, daha çok ampiristlerin (Ampirizm(deneycilik), bilginin kaynağı olarak duyu ve deneyimleri esas olan, maddeyi ilk veri olarak kabul eden düşünce sistemini temsil eder. Buna göre, algısal gözlemler bilginin başta gelen kaynağı ve son yargılamaya katını oluşturur, ideal bilgi bilimdir ve olgusal niteliktedir) tercih ettiği gibi, olgulardan yola çıkılarak *tümevarım (indüksiyon)* yöntemi ile gerçekleştirilebileceği gibi, genelde rasyonalistlerin(Rasyonalizm(akılcılık), akıllı, duygusal algılardan bağımsız olarak, bilgi kaynağı sayan öğretileri ifade eder. Buna göre, ancak, aklın doğru saydığı (mantiğe uygun gelen) şeyler gerçek bilgidir. Rasyonalizm, akla öncelik veren ve onu gerçek bilgi kaynağı sayan düşünce sistemidir) yöntemi olan ve verilmiş bazı aksiyom veya varsayımlardan teorem çıkarma veya ispat etme şeklinde uygulanan *tümdengelim (dedüksiyon)* yöntemi ile de ortaya konulabilir. Bilimselliğin temel koşulu, ortaya konulan genellemelerin olgular ile sınanmasıdır. Olgusal sınanma sonucunda genellemelerden yeterince doğrulanmış olanlara *bilimsel yasa*, henüz yeterince doğrulanmamış olanlara ise *hipotez* adı verilmektedir. Hipotez; bir takım olguları açıklama vaadi taşıyan, doğru görüldüğü halde doğruluğu kesinlikle henüz bilinmeyen önermedir. Teorik nitelikteki tüm önermeler hipotezdir. Bu bağlamda bir takım olguları veya olgusal ilişkileri açıklayan kavramsal bir sistem olan *kuram (teori)* ise, bir ölçüde de olsa doğrulanmış ama henüz tümü ile kesinleşmemiş bir genellemedir. Bilimsel yasanın en önemli ayırıcı noktası, evrenselliğidir. Bununla birlikte, sosyal bilimlerdeki değişkenlerin çok yoğun olması nedeniyle evrensellik özelliğine sahip bilimsel yasa niteliğinde önermelerin ortaya konulamayacağı tartışması da mevcuttur. Bkz: Cemal Yıldırım, "Bilimsel Düşünme Yöntemi", İstanbul: Bilgi Yayınları, 1997; Niyazi Karasar, "Bilimsel Araştırma Yöntemi", İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

¹¹⁴ A. Gamble ve A. Payne(der), **Regionalizm and World Order**, Basinstoke:Macmillan, 1996, s.6.

hegemonyasına olanak sağlayacak bir kurgu ortaya koymuştur. Mahan'ın çalışmasının ABD merkezli olduğu ve evrensel unsurları içermekle birlikte, Amerikan zihni algısının bir ürünü olduğu açıktır. Bu yönüyle olguları tasvirden, Amerikan gücünün küresel yayılımını öngören deniz gücü merkezli kuramsal yaklaşımı ile ortaya konulan yönlendirmeye değin yoğun bir öznel içerik mevcuttur. Bununla birlikte, halen deniz gücünün Amerikan hegemonyasının önemli bir aracı olduğu düşünüldüğünde, Mahan'ın jeopolitik yaklaşımının evrenselliği konusunda sonuç çıkarmak mümkündür. Ancak, evrensellik tanımı içerisinde aynı sonucun yer, zaman ve uygulayıcı farklılığına rağmen elde edilebilmesi anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Benzer durum MacKinder tarafından İngiltere merkezli geliştirilen *Kara Hakimiyeti* teorisi ve Haushoffer'in Almanya merkezli *Hayat Alanı* teorisi vb klasik jeopolitik teoriler için de geçerlidir. Soğuk Savaş sonrasında bu teorilerin yoğun olarak tartışılmaya başlanması ve gelişmelerin açıklanması ve öngörülmesinde bir yol gösterici olarak kullanılması, bu yaklaşımların kurgulanmasında bilimsellik ve evrensellik hakkında fikir verebilmektedir. Nitekim, Robbins'e göre, "olaylar değişebilir, ancak temalar değişmez. İpek Yolu'nun canlandırılması ile ilgili çalışmalar da belki McKinder'in meşhur vecizesini değiştirerek 'İpek boru hatlarını kontrol eden dünyayı da kontrol edecektir' şekline dönüşecektir."¹¹⁶

Jeopolitik yaklaşımların¹¹⁷ uluslararası ilişkiler teorisindeki yeri, çatışmayı veya işbirliğini açıklayan genel teorik ayrımın neresinde yer aldığını ortaya koymak ile anlaşılabilir. Bilindiği gibi, güç kavramını merkez alan Realist yaklaşım ile hukuku referans alan Liberal(idealist) yaklaşım arasındaki en belirgin ayırar, uluslararası düzene bakış açılarıdır. Realizme göre uluslararası sistem anarşiktir ve ulusal güç mutlak egemendir. Realist yazarlar için ulusal güç, uluslararası politika ve dış politikanın oluşumunda ana öge olup, hem bir araç hem de doğrudan doğruya bir amaç olarak uluslararası politikanın temelini oluşturmaktadır.¹¹⁸ Realist yazarlar ile klasik jeopolitik teoriyi benimseyenler arasında önemli bir benzerlik güç ve ulusal güç kavramlarına yer vermelerinin yanısıra, ulusal gücün unsurlarını ele alış biçimleridir. Morgenthau gibi Mahan da ulusal gücün öğelerini sıralarken bunların hemen hemen aynı öğeler olduğunu belirtmektedir. A. T. Mahan, Deniz Gücünün Tarihe Etkisi (The

¹¹⁵ Yıldırım, a.g.e.

¹¹⁶ Robbins, ss.34-44.

¹¹⁷ Teori ve yaklaşım kavramları genelde birbirinin yerine kullanılabilir. Kavramsal tartışma için bkz: Arı, ss.21-27.

¹¹⁸ Dodds, **Global Geopolitics**, ss.34-35.

influence of Sea Power upon History) başlığını taşıyan ve uluslararası ilişkilerin temel klasiklerinden olan çalışmasında deniz gücünün unsurları adını verdiği öğeler; *coğrafik konum, topografik özellik, ülke büyüklüğü, nüfus, askeri güç, ulusal karakter ve hükümetin karakterleridir*. Görüldüğü gibi bunlardan ilk üçü doğrudan coğrafya ile ilgilidir. Morgenthau'ya göre ise, ulusal gücün öğeleri, *coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri güç, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliğidir*. Mahan'daki ulusal karakter Morgenthau'da ulusal karakter ve ulusal moral olarak, hükümetin karakteri ise hükümetin niteliği ve diplomasinin niteliği olarak alt gruplara ayrılarak incelenmiştir. Ayrıca, Mahan için deniz gücünün unsurları adı verilen öğeler Morgenthau'da ulusal gücün öğeleri olarak ifade edilmektedir.¹¹⁹

Her iki teori de ulus-devlet yapısını, devleti ve güç unsurunu temel almaktadır. Bu anlamda klasik jeopolitiğe Realist anlayışın egemen olduğu söylenebilir. Her ikisinde de ulusal gücün devletlerin yayılmacı ve emperyalist politikalarının bir aracı olması, bir diğer önemli benzerliktir. Özellikle 20. Yüzyıl boyunca jeopolitik, güç, coğrafya ve güce dayalı siyaset ile devlet arasındaki ilişkileri tanımlamada önemli bir yer tutmuştur. İfade tarzı itibarıyla dünyanın nasıl olması gerektiğini ortaya koymakla *deklaratif*, yapılması gerekeni dikte etmesi yönüyle *emredici* olmuştur.¹²⁰ Savaş, realizm gibi jeopolitiğin de bir uzantısı, bazen bir aracı bazen de doğal sonucudur. Diğer bir deyişle, klasik jeopolitik teorilere göre de uluslararası ilişkiler bir mücadele sürecidir. Klasik jeopolitik teoriler de Realist teoriler gibi devlet merkezli paradigmayı benimseyen teoriler grubuna girmekte ve bu çerçevede devlet, uluslararası ilişkilerin temel ve tek aktörü olarak görülmektedir.¹²¹

Çevresel determinizm olarak da adlandırılan jeopolitik determinizm, dış politika davranışlarını betimlemeye yönelik empirik araştırmalarda çevresel koşulları ve coğrafyayı temel veri olarak almaktadır. Jeopolitiği merkez alarak uluslararası politika ve dış politikayı açıklayanlar deterministik ve indirgemeci bir yaklaşımı benimsemektedirler. Jeopolitik teorisinin sahipleri, genelde dış politika ile dünyadaki fiziki ve insani kaynakların eşitsiz dağılımı arasında doğrudan bir ilişki kurmaları nedeniyle bu öğelere

¹¹⁹ Arı, s.216.

¹²⁰ Tuathail, "The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft and Security at the Millennium", s.166.

¹²¹ Arı, s.217.

önem veren ve çözümlemelerinde bunları dikkate alan diğer düşünürlerden ayrılmaktadırlar. Jeopolitik teorisyenler; bu çerçevede coğrafi faktörlerle ülkenin dış politikası ve uluslararası alandaki davranışları arasında doğrudan ilişki kurmaktadırlar. Çevre ve özellikle coğrafyanın insan ve onun siyasal davranışını etkilediği ve koşullandırdığı üzerinde duran jeopolitik okulun önde gelen yazarlarından Alfred Thayer Mahan ve Sir Halford Mackinder, jeopolitik çevrenin siyasal davranış üzerindeki etkisini *deterministik* bir yaklaşımla ele alarak, coğrafya ile dış politika arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmaktadırlar.¹²²

Jeopolitik teori ile Realist teori arasındaki temel benzerliklerden biri de, savaş ve çatışmayı devletler arasındaki mücadelenin bazen bir aracı bazen de doğal bir sonucu olarak görmeleridir. Jeopolitik teori, realizmin gücü esas alan yaklaşımından etkilenen ve onunla bu konuda büyük benzerlikleri olan bir teoridir. Emperyalist genişlemeyi ve yayılmacı politikaları devletler için doğal kabul eden klasik realizm gibi jeopolitik teori de emperyalizm ve yayılmacı politikalara kılavuzluk eden bir uluslararası politika teorisidir. 17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar devam eden İngiliz emperyalizmi ve Napolyon ve Hitler'in yayılmacı politikalarını açıklayan jeopolitik teori, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikan üstünlüğünü devam ettirmeye yönelik bir siyasal teori niteliği kazanmıştır. Bu nedenle uluslararası barış ve işbirliğini açıklamaya çalışan teorilerden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler teorileri ve *eleştirel jeopolitik* arasındaki temel yaklaşım farklılıkları aşağıdaki tabloda görülmektedir.¹²³

¹²² Arı, s.219.

¹²³ Dodds, **Global Geopolitics**, s.30.

Tablo 3
Uluslararası İlişkiler Teorileri Yaklaşım Farklılıkları(Temel Hususlar)

Realizm	Liberalizm	Eleştirel Jeopolitik
Ulusal egemenlik	Ulusal egemenlik	Karşılıklı bağımlılık
Devletler	Devletler ve devlet-dışı örgütler	Küreselleşme
Askeri güç	Sınırlı uluslararası işbirliği	Ağlar ve düğüm noktaları
Anarşik uluslararası ortam		Küresel mekan

Kaynak: Dodds, a.g.e.

Coğrafya ile politika arasında doğrudan ilişki kuran ve genelde Anglo-Amerikan ve Alman jeopolitik kuramcılar tarafından benimsenen *deterministik* yaklaşımı reddeden *posibilist (olasılıkçı)* adı verilen alternatif bir yaklaşım mevcuttur. Özellikle son dönemde gelişen ve *pozitivizm ötesi yorumlamacı paradigma* olarak ifade edilen post modern anlayışa da uygun olan bu yaklaşıma göre, insan kendi doğal çevresini değiştirebilen ve kendisine yönelik opsiyonları en sonunda kendisi belirleyebilen bir karaktere sahip olduğundan, çevre ve özellikle coğrafyayı da insanın eylemini etkileyen çok sayıda unsurdan biri olarak görmek gerekmektedir. Çevre, insan davranışının sınırlarını tek başına belirleyememekteyse de eylemler üzerinde sınırlı da olsa koşullandırıcı bir etkiye sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Coğrafya ve çevresel faktörler bu anlamda insan davranışlarını koşullandırmaktan ziyade dış politika davranışlarının oluşmasında karar vericinin önündeki olanaklara işaret etmektedir. Bu yönüyle *olasılıkçı teori*, yalnızca devlet-çevre ilişkisi üzerinde duran deterministik jeopolitik teoriden farklıdır.¹²⁴

C. Jeopolitiğin Yeni Kavramları ve Soğuk Savaş Sonrasında Ortaya Çıkan Jeopolitik Boşluk Alanları

Finans ve üretim ile ilişkili yeni tekno-mekan komplekslerin gelişimi 20. Yüzyıl sonlarına doğru jeopolitik güç koşullarını büyük ölçüde değiştirdi. Ancak, özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında jeopolitik kavramı yeni bir boyut kazandı. *Teröre Karşı Savaş*

¹²⁴ Arı, ss.229-231.

metaforu ile ifade edilen yeni jeopolitik ortam, günlük ekonomik ve siyasi eğilimlerin jeopolitik temel kavramların ötesinde daha da keskinleşerek yaşamımıza girmesi sonucunu doğurdu. Gelişen küreselleşme etkisi ile birlikte finans piyasalarının globalleşmesi, telekomünikasyon sistemleri ve internet üzerinden yeniden tanımlanan *burası-orası, iç-dış, yakın-uzak* kavramları bu etkiyi artıran faktörler oldu. 24 saat yayın yapan küresel haber ağları ve tüm dünya genelinde yaygınlaşan *internet* ile, günlük yaşamımızdaki *gerçek* mekan *gerçek* olduğu kadar aynı zamanda *sanal* hale de dönüşmüştür. 20. Yüzyıl sonları ile 21. Yüzyıl başlarında yaşanan *etnik temizlik, sınırların ortadan kalkması* ve *mesafelerin kısalması* gibi sorunların çoğunun siyasi coğrafya kaynaklı olması, *toprak, toplum, ölçek* ve *mekan* gibi temel sosyal coğrafi kavramların yeniden sorgulanması ve genel değişimi sonucunu doğurdu. Söz konusu coğrafi kavramları artık *kimlik, güç* ve *tarih* üzerinde ortaya konulan mücadeleden ayrı ele almak olası değildir. Zira, özellikle kitle imha silahları ve asimetrik tehdit 21. Yüzyılda insanlığın ortak güvenliğine en önemli tehlikeyi oluşturmakta ve söz konusu tehdit devlet-merkezli *biz* ve *öteki* kavramlarına indirgenemeyecek kadar önemlidir.¹²⁵ Böylece, halen geleneksel bölgeselci ve pozitivist mirasın etkisi devam etmekle birlikte, siyasi coğrafyanın artan şekilde pozitivist ötesi yorumlamacı yaklaşım ve perspektiflerinin etkisinde tanımlandığı müşahade edilmektedir.¹²⁶

Bölgesel ve küresel politik değişimleri devlet ve lider yararına yorumlayan *klasik jeopolitik* yaklaşım devlet stratejisi ve dış politikayı merkez alarak değerlendirme yapar ve devlet-merkezli mevcut güç yapılanmasını esas alarak politika yapıcılara bu kavramsal çerçeveden tavsiyelerde bulunur. Diğer bir ifadeyle ekonomik, kültürel ve moral değerler vb. faktörler ulusal hedeflere hizmet etmediği takdirde göz ardı edilir ve yalnızca *ulusal çıkar* esas alınır. Kısacası, geleneksel jeopolitik çoğunlukla yoksul ülkelerin değil güçlü ülkelerin dilidir.¹²⁷ Küreselleşme ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ideolojik rekabet yanında jeopolitik yaklaşımların da sonunu getireceği düşünülürken, yeni dünya düzeni *küresel ekonomik gelişmenin ulusal duvarları ortadan kaldıracığı* ve *dünyayı birbirine yakınlaştıracığı*, zorunlu olduğunda *askeri güce ulusal*

¹²⁵ Gerard Tuathail, "Post-Cold War Geopolitics Contrasting Superpowers In A World Of Global Dangers", **Geographies of Global Change**, Ocak 2001.

¹²⁶ Fred M. Shelley, "Political Geography: From the Long 1989 to the End of the Post-Cold War", **Peace**, 2002.

¹²⁷ Tuathail, "Post-Cold War Geopolitics Contrasting Superpowers In A World Of Global Dangers", s.7.

çıkardan uzak uluslararası koalisyonlar tarafından başvurulacağı ve hava gücünün ağır kayıplara uğramaksızın uzak mesafelere müdahalede kullanılacağını öngören alternatifleri gündeme getirmiş, ancak sonuç beklendiği gibi olmamıştır.¹²⁸ Klasik jeopolitik yaklaşımın aksine, eleştirel/modern jeopolitik mevcut güç yapılanması ve uygulamasını sorgulayan teorik bir yaklaşımdır.

Eleştirel/modern jeopolitik yaklaşım, jeopolitik tarihini analiz etmede 4 farklı konsept kullanmaktadır:¹²⁹

- Dünya siyasi haritasında jeopolitik dünya düzeni, güç dağılımı ve ittifak ilişkileri. Jeopolitik dünya düzenleri/sistemleri hegemonik bir devlet ve müttefikleri tarafından karakterizdir ve çoğunlukla daha az güce sahip devletlerin oluşturduğu ittifak/koalisyon tarafından meydan okuma ile karşı karşıyadır.

- Dünya stratejik uzayını(mekanını/ortamını) iklimlendiren ve şekillendiren iletişim, ulaşım ve savaş teknolojilerini birleştiren teknoloji üsleri. Gittikçe yakınlaşan mekan ve zaman düzleminde, teknoloji üsleri harp esnasındaki savunma ve taarruz arasındaki ilişkiyi/bağlantıyı etkilemekte ve jeopolitik gücün kullanımını yönlendirmede yardımcı olmaktadır.

- Jeopolitik ekonomi, dünyadaki ekonomik üretimi, ticareti ve mal tüketimini yöneten jeopolitik düzen ve bu düzenin jeoekolojik sonuçları.

- Jeopolitik söylem, dünya siyasetini açıklamak ve kendi devletlerinin güç kullanımını haklı çıkarmak maksadıyla, dominant devletlerin güçlü koalisyonları tarafından kullanılan retorik ve sembolik anlamlandırma şeklidir. Jeopolitik söylemler devlet adamlarının eylemlerine anlam kazandırmak ve kamuoyu nazarında haklı çıkarmak maksadıyla kullandıkları kültürel ve politik değişken açıklayıcı sistemlerdir.

Yukarıda ifade edilen konseptlerin genel bir savaş sonrasında ortaya çıkması ve yeni bir kriz veya harp güç hiyerarşisini/düzenini değiştirtinceye kadar gelişmesi gibi, sözkonusu kavramlar *jeopolitik dünyaların* siyasi coğrafi yapılarını belirlememizde bize

¹²⁸ Harvey Sicherman, "The Revival of Geopolitics", **The Intercollegiate Review**, Bahar 2002, ss.18-19.

¹²⁹ Tuathail, "Post-Cold War Geopolitics Contrasting Superpowers In A World Of Global Dangers".

yardımcı olmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi; son 125 yılda, dünya savaşı felaketlerine yol açan *Büyük Güçler* arasındaki emperyalist mücadele dünyası, süpergüç ve ideolojik rekabeti içeren Soğuk Savaş dünyası ve teknik-bilimsel tehlikelerle karakterize çağdaş Soğuk Savaş sonrası dünya olmak üzere üç jeopolitik dünyadan söz etmek olasıdır.¹³⁰

Tablo 4
Jeopolitik Dünyalar

Jeopolitik Dünyalar	Jeopolitik Dünya Düzeni	Teknoloji Üssü	Jeopolitik Ekonomi	Jeopolitik Söylem
Emperyal rekabet, 1870-1945	Dünyadaki konum ve nispi güç ilişkisi büyük güçler arasındaki anlaşmazlık	İngiliz sömürge donanması ve diğer devletlerin ortaya çıkan deniz ve hava gücü tesisleri/kompleksleri. Elektrik, telegraf, telsiz-telefon ve radar ağları.	Kendi-kendine yeterliliğe vurgu yapan ulusal kapitalist modernleşmenin rekabetçi formları	Emperyalist söylem güçlünün zayıf üzerine tahakkümünü doğrular şekilde dünya siyasetini ırksal ayırım ve medeniyet hiyerarşisi açısından ortaya koyar
Soğuk Savaş, 1945-1991	Dünya üzerindeki nüfuz alanı, ideoloji ve nispi güç konumu üzerinden süpergüç anlaşmazlığı	Süpergüçlerin nükleer silah tesisleri	Jeopolitik olarak organize edilmiş Batıdaki liberal kapitalist modernleşmesi ve Doğu Blokundaki Sovyet sili sosyalist modernleşme biçimleri tarafından hüküm sürülür	Dünya siyasetini “hür dünya-totaliter dünya” arasında dünya çapındaki mücadele şeklinde niteleyen Soğuk Savaş söylemi

¹³⁰ Tuathail, a.g.e.

Jeopolitik Dünyalar	Jeopolitik Dünya Düzeni	Teknoloji Üssü	Jeopolitik Ekonomi	Jeopolitik Söylem
Soğuk Savaş Sonrası Dönem, 1991-	ABD'nin nispi hakimiyeti, süregelen bölgesel düşmanlıklar	Eskiye nükleer tesisler. İnternet, telsiz iletişim, bilgisayar-kontrollü üst-yapı, terörist saldırılar ve bilgi sistemlerinin güvenlik açıkları	Neoliberal küreselleşme, özelleştirme, gelişmiş teknolojinin erdemleri. Küresel kirlenme ve büyüyen enerji krizi	Sınır tanımayan küresel tehdit ve tehlike. Tehdit niteliği ve ulusal güvenlik tartışmaları

Kaynak: Tuathail, “*Post-Cold War Geopolitics Contrasting Superpowers in a World Of Global Dangers*”.

Eleştirel/modern jeopolitik küresel politik yaşamın karmaşık yapısını ortaya koymak ve Klasik Jeopolitik tarafından örtülen jeopolitik güç ilişkilerini açığa çıkarmak arayışındadır. Bu yaklaşıma göre, *ben* ve *güç* merkezli bakış, klasik jeopolitik yaklaşımın dünyayı *biz* ve *öteki* olarak sunması, *ulusal güvenlik tehditlerinin* diğer devletlerden ve yasadışı gruplardan yönelen askeri tehditler şeklinde tanımlanması, güç ilişkilerinin belirlediği uluslararası sistem yararına *biz* ve *onlar* etnosentrik ve şövenist jeopolitik yaklaşımı reddedilmekte, küresel siyasi harita kültürel, ekonomik ve politik varsayımlar esas alınarak yorumlanmaktadır. Bu durum jeoekonomi ve jeokültür kavramsallaştırmasını öne çıkarmaktadır. Devleti merkeze alan ve güçlünün hayatta kalmasını öngören Darwinci esasa dayalı jeopolitik yaklaşım reddedilmekte ve güçlü ülkeler içerisindeki güçlü kurum ve grupların perspektifi yerine, ülkeler arası barış koalisyonları, insan hakları ve çevrecilerin perspektifinden değerlendirme yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, modern eleştirel jeopolitik, devlet merkezli anlamlandırma/gerekçelendirmeyi kabul etmeyerek *ulusal güvenlik* tanımlaması üzerinden güçlünün tekeli/hakimiyetini sorgulamaktadır.¹³¹

Eleştirel jeopolitik argümanları ile paralelik taşıyan jeopolitik ekonomi kavramı da kullanılmaktadır. Uluslararası sistem içerisinde güç dağılımı jeopolitik ekonomi yaklaşımı için önemli bir faktördür. John Agnew ve Stuart Corbridge gibi yazarların

¹³¹ Tuathail, a.g.e.

temsil ettiği söz konusu yaklaşım¹³², ekonomik ve politik hakimiyet ve bağımlılığın mekan(coğrafya) ile ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hem eleştirel jeopolitik hem de jeopolitik ekonomi, uluslararası politikada etkin olan tek kuvvetin devlet olmadığını ve uluslararası şirketlerin, hükümet-dışı örgüt ve firmaların faaliyetlerinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Uluslararası ilişkilerin, dünya ekonomisi ile devletin gücü arasındaki karşılıklı eylemlere odaklanmak yerine,¹³³ devletlerin diplomatik ve politik alanlardaki karşılıklı ilişkilerine indirgenmesine ve ulusal çıkar kavramının *politik nedenler* gibi sektörel değerlendirmesi yerine genel bir bakış açısıyla değerlendirilmesine eleştirel yaklaşmaktadır.¹³⁴ Zira, günümüz dünyasında jeopolitik ve jeoekonomik faaliyetler birbiriyle iç-içe geçmiştir. Bu durum, küresel imparatorluk arayışında olduğu ileri sürülen ABD'nin ekonomik ve politik araçları *havuç-sopa* dengesi içerisinde birbiriyle etkileşim halinde kullanarak, küresel değişim dalgası oluşturma gayretlerinde açık olarak gözlemlenmektedir.¹³⁵

Diğer taraftan, Soğuk Savaş sonrası jeopolitik alanında yapılan çalışmalarda siyasal coğrafyacılar *popüler jeopolitik* kavramını kullanmaya başlamış ve böylece, devlet ile sınırlı jeopolitik incelemeler genel toplumsal düzeye kadar genişletilmiştir. Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi, gerekçelendirmesi stratejik araştırma enstitüleri ve akademik kurumlar tarafından yapılan *resmi jeopolitik* ile devlet adamları, dış politika bürokratları ve politik kurumlar tarafından gerekçelendirilen *uygulamalı jeopolitik* yanında medya, sinema, edebiyat vb diğer popüler kültür alanında *popüler jeopolitik* kavramı da kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁶

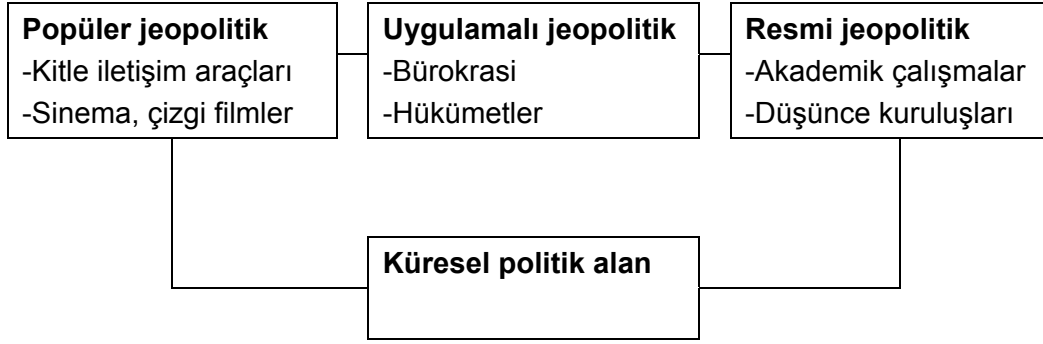
¹³² J. Agnew ve S. Corbridge, **Mastering Space**, Londra:Routledge, 1995.

¹³³ Klasik jeopolitik söylem, belirli yer ve bölgelerin coğrafyaya dayalı önemini kurgulamakla meşguldür. Oysa, söz konusu yer ve bölgeler daha geniş somut çıkarlarla bağlantılı hale getirilebilir. Herod, Tuathail ve Roberts'a göre, örneğin en büyük ekonomik ve askeri gücüyle ABD'nin asıl etkinliği IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardaki nüfuzundan kaynaklanmaktadır. Büyük güçler tarafından belirli çıkarların maksimizasyonu için tespit edilen stratejiler, çoğunlukla dünya ekonomisi ve uluslararası politika alanında senaryolar ile yürütülmektedir. Bkz: A. Herod, G. Tuathail ve S. Roberts(der), **An Unruly World**, Londra:Routledge, 1998.

¹³⁴ Dodds, **Global Geopolitics**, s.33.

¹³⁵ Garten E. Jeffrey, "The Global Economic Challenge" **Foreign Affairs**, Cilt.84, Sayı:1, Ocak/Şubat 2005.

¹³⁶ Virginie Mamadouh, "11 September and Popular Geopolitics", **Geopolitics**, Cilt.8, Sayı:3, Sonbahar 2003, s.193.

Sekil 1. Jeopolitik Alanlar Arasındaki İlişki

(Kaynak: Dodds, a.g.e.)

Dış politikaya ilişkin hususların topluma aktarılmasındaki iletişim kanalını oluşturması nedeniyle, medya popüler jeopolitik için temel teşkil etmektedir. Popüler jeopolitik kavramının etkisi özellikle *Medeniyetler Savaşı* gibi teorik yaklaşımların ve 11 Eylül gibi küresel terör olaylarının medya tarafından kavramsallaştırılmasında ortaya çıkmaktadır.¹³⁷

Yapılan araştırmalar, kişilerin ülke dışında meydana gelen olaylardan televizyon, radyo ve internet ağırlıklı olmak üzere medya aracılığıyla haberdar olduğunu göstermektedir. Özellikle 1990'lardan itibaren internet sosyal yaşamı önemli oranda etkilemeye başlamıştır. Son dönemde Kosova krizi, 11 Eylül olayları, Çeçenistan savaşı, Angola ve Keşmir'de yaşanan olaylar vb. hakkında internet aracılığıyla yayılan haber, resim ve görüntülerden bilgilenme sağlanmış ve çoğu zaman ABD, Fransa, Rusya ve İngiltere gibi önemli ülkelerde dış politika gündemini etkileyecek düzeye ulaşabilmiştir. Dolaşıma çıkan haberlerin çoğu zaman belirli medya kanallarından temin edilmesi ile belirli bir bakış açısını yansıtmaması nedeniyle, *nesnellik* sorunu da bulunmaktadır. Diğer taraftan, 11 Eylül vb olaylara bizzat şahit olanların olayları kendi bakış açılarıyla açıklayan amatör filmleri vs., genel olarak kişi, yer ve olaylar hakkında kanaat oluşumunda önemli yer tutmaktadır. Bu husus *popüler jeopolitik* kavramının esasını oluşturmaktadır. Dodds'a göre, popüler jeopolitik aşağıdaki faktörlerde etkinliğini ortaya koymaktadır:¹³⁸

¹³⁷ Mamadouh, a.g.e.

¹³⁸ Dodds, *Global Geopolitics*, ss.73-75.

- Medya, gündem belirlemede anahtar role sahiptir. Gündeme taşıdığı olay ve yorumlarıyla belirli yer/olay/kişilere vurgu yapabilmekte, diğerlerini gündem dışında tutabilmektedir.

- Medya olayları vb sunuşunda kullandığı yöntem ve tarz ile belirli yorum ve bakış açılarının yerleşmesine zemin hazırlamaktadır.

- Filmler ve diğer medya araçları *öteki* ve ulusal kimlik oluşturmada oldukça etkindir.

- Medya araçlarının kullanımı çoğu zaman nesnel değildir ve çoğunlukla yapımcı veya mali destekçilerinin genel niyetleri ve belirli jeopolitik beklentileri çerçevesi ile sınırlı kalmaktadır.

Yeni jeopolitik yaklaşım, güç, bilgi, mekan ve kimlik gibi bir seri sorunun incelenmesini öngörmektedir. Bu kapsamda, popüler jeopolitiğin kaynakları olarak filmler, görsel basın, yazılı basın, çizgi film/karikatürler ve müzik kabul edilmektedir. Özellikle Körfez Savaşı esnasında CNN faktörü, Irak'ın işgalinde iştirilmiş(embedded) basın mensupları ve Amerikan silahlı kuvvetleri tarafından destekli çekilen *Top Gun* gibi filmler ile politik içerikli müzikler, sembolik politik direnç/tepki gibi hedeflenen jeopolitik algının oluşturulmasında büyük işlev görmüştür.¹³⁹

Soğuk Savaş sonrasında çoğunlukla geleneksel jeopolitik perspektifli olmak üzere *jeopolitik boşluk* kavramı gündeme gelmiştir. Avrasya kıta gücü SSCB'nin geri çekilişi sonrasında boşaltılan alanlarda, komşu bölge güçleri ve bölge-içi küçük güç merkezleri için bir manevra alanı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, klasik jeopolitik tanımlamalar ile *merkezi bölge'den kenar kuşağa* inen bölgede, kuzey-güney geçiş hatları üzerinde ve Afro-Avrasya anakıtasının çıkış ve bağlantı suyuolları çevresinde küresel ve bölgesel dengeleri etkileyen ve ABD gibi küresel güçlerin müdahalesine yol açan *jeopolitik ve jeoekonomik* boşluk alanları ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰ Bu çerçevede, dağılan SSCB'nin çevresinde Doğu Avrupa'da; Orta Asya'da ve Türkiye bağlantılı¹⁴¹

¹³⁹ Dodds, **Global Geopolitics**, ss.75-101.

¹⁴⁰ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, ss.109-115.

¹⁴¹ NATO üyesi olan Türkiye kuramsal olarak jeopolitik boşlukta değildir, ancak Türkiye'nin jeostratejik ufku ve stratejik ilgi alanının içerisinde bulunan Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu ile bağlantısı bütün bölgeyi kapsayan ortak bir boşluk olduğu izlenimi vermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin AB üyeliği dışında olması, NATO üyeliğinin AB üyeliği ile irtibatlandırılmaya

olarak Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğuyu kapsayan bölgede olmak üzere 3 büyük güvenlik boşluğu meydana gelmiştir.¹⁴² Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan sözkonusu yeni güvenlik çevresinde, jeopolitik konumunun sağladığı avantajlarla, Türkiye hem Ortadoğu ve Balkan, hem Akdeniz ve Karadeniz, hem Avrupa ve hem de Asya ülkesi durumunda bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde bu nitelikler statik özelliğe sahip iken, Soğuk Savaş sonrasında aynı coğrafi bölgelere ilişkin özellikler ve ilişkiler, dinamik, karmaşık ve o oranda çelişkili bir ortamı ortaya koymaktadır. Bu yeni güvenlik çevresinde Türkiye sahip olduğu nitelik ve kimlikleriyle; Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu merkezinde, dört bölgeyi de kucaklayacak konumda, Soğuk Savaş sonrasında söz konusu bölgelerine yansıyan tüm yönelimlerine duyarlı bir ülke durumunda olmuştur. Söz konusu bölgeler, Soğuk Savaş sonrasında *jeopolitik boşluklarıdır*. Yeni haritaların çizilmesine yol açan, yeni ülke oluşumları, ayrılımlar, parçalanmalar ve büyük ölçüde savaşıla çözümlenmeye çalışılan sorunlar bu *jeopolitik boşlukların* adeta ortak karakteri olmuştur.¹⁴³

Sözkonusu üç büyük jeopolitik boşluk küresel güç mücadelesine de sahne olmaktadır. Doğu Avrupa'yı içeren jeopolitik boşluk, NATO ve AB'nin bölgedeki ülkelere genişlemesi ile doldurulmuştur. Hemen SSCB'nin dağılması sonrasında kurulan BDT ile RF sözkonusu jeopolitik boşluklarda tekrar egemenlik tesisine çalışmış¹⁴⁴, ancak büyük oranda başarılı olamamıştır. Zira, Ukrayna ve Gürcistan BDT'den ayrılmak istediklerini resmi olarak açıklamışlardır.¹⁴⁵ Diğer taraftan, ABD'nin nüfuzu altında Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova GUAM üzerinden NATO ile irtibat

çalışılması bu izlenimi güçlendirmiştir. SSCB dağılışı sonrasında Ortadoğu'da boşluk oluşması, bölge ülkelerinin çoğunlukla SSCB yanlısı politikalar izlemelerinden kaynaklanmıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Afganistan'a ve Irak'a müdahaleleri sözkonusu jeopolitik boşlukları Amerikan çıkarları doğrultusunda doldurmayı hedeflemiştir.

¹⁴² S. İlhan, “Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği İle Milli Menfaatleri ve Hedefleri Paralelinde Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tesbiti”, **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998, s.124.

¹⁴³ Yaşar Hacısalıhoğlu, **Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye-Jeopolitik Analiz**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2001, ss.144-177.

¹⁴⁴ İlhan, “Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği İle Milli Menfaatleri ve Hedefleri Paralelinde Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tesbiti”, s.125.

¹⁴⁵ Kommersant, “Archipelago GUAM”, 23 Mayıs 2006.

kurdurulmak suretiyle¹⁴⁶ sözkonusu ülkelerin bulundukları bölgelerdeki jeopolitik boşluk kapatılmaya çalışılmaktadır. Benzer şekilde, Türkiye'nin öncülüğünde Türkiye, İran, Pakistan, Afganistan, Kazakistan, Özbekistan. Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan'dan kurulu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO) ekonomik öncelikli olmak üzere Orta Asya'da oluşan boşluğu kapatmaya çalışmıştır. Ancak, halihazırda, Türkiye bağlantılı Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu bölgesindeki jeopolitik boşlukta güvenlik arayışı ve istikrarsızlık sürmektedir. En şiddetli küresel güç mücadelesine sahne olan bölgede, ABD, 11 Eylül sonrasında inisiyatifi ele alarak Afganistan ve Irak'a yerleşmenin ardından 2004 yılından itibaren gündemde olan GOKAP aracılığıyla¹⁴⁷ sözkonusu jeopolitik boşluğu Amerikan çıkarlarına uygun olarak doldurmaya çalışmaktadır.

D. 21. Yüzyılda Güç Merkezleri

1. Genel

Siyasi tarih içinde uluslararası düzenin ciddi bir değişim geçirdiği, diğer bir ifadeyle, paradigmatik dönüşümün yaşandığı her dönemde önce kaotik bir süreç yaşanmış¹⁴⁸; sonra da bu süreci iyi değerlendirebilen güçlerin öncülüğünde yeni bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Klasik Ortaçağ parametrelerini devre dışına iterek ulus-devlet sisteminin kuruluşunu tescil eden Otuz Yıl Savaşları ve Westphalia Anlaşmasına dayalı düzen, Fransız Devrimi'nin getirdiği ivme ile yerleşik Avrupa düzenini sarsan Napolyon Savaşları ve bu savaşların sonucunda gerçekleştirilen Viyana Kongresi'nin hukuki zemine dayanan klasik güçler dengesi sistemi, sömürgeci rekabetin doğurduğu I. ve II. Dünya Savaşları sonucunda önce Milletler Cemiyeti ile daha sonra Birleşmiş Milletler ile uluslararası sistemin esasını oluşturan *ortak güvenlik sistemi* anlayışı paradigmatik dönüşümlerin gerçekleştiği kaotik dönemlere son vermeyi amaçlamıştır.¹⁴⁹ Ancak, genelde her yeni düzen getirme iddiası, kendi iç çelişkileri sonucunda, yeni kaotik yapılanmalara zemin oluşturmuştur.

¹⁴⁶ Kommersant, "GUAM Escapes Its Soviet Past", 24 Mayıs 2006.

¹⁴⁷ Abdullah Şahin, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye**, İstanbul:Truva Yayınları, 2005. Konu hakkında detaylı değerlendirme için "Soğuk Savaş Sonrasında Ortaya Atılan ABD Kaynaklı Teori ve Projeler ve Türk ve Rus Jeopolitik Yönelişlerine Etkisi" konu başlığına bakınız.

¹⁴⁸ Hasan Şimşek, **Paradigmalar Savaşı: Kaostaki Türkiye**, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1997, s.8.

¹⁴⁹ Kissenger, a.g.e.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeni uluslararası sistemin *yeni dünya düzeni* kavramı ile belirlenmesi öngörülmüştür. Westphalia Otuz Yıl Savaşlarına, Viyana Kongresi Napolyon savaşlarının Avrupa'da oluşturduğu dalgalanmalarına, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler I. ve II. Dünya Savaşlarına yolaçan sömürgeci rekabete son vermeye dayalı yeni bir dünya düzeni kavramı etrafında şekillendirilmiştir. Bunun içindir ki *yeni dünya düzeni* kavramının Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapılanmasının dağılmaya başladığı seksenli yılların sonlarından itibaren uluslararası ilişkilerin merkezine yerleştirilmiş olması, aslında yeni bir kavramsallaştırma veya yeni bir olgu değildir. Bu yalnızca eski bir söylemin yeniden kullanılmasından ibarettir.

21. Yüzyılın dünyası ve bu kapsamda uluslararası sistem bir önceki yüzyılın sonlarındaki gelişmelerin etkisi altında yeniden şekillenmiştir. Söz konusu gelişmelere kaynak teşkil eden iki temel unsur *İki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi ve Ulusal devletlerin dünya siyasetindeki rolüne ilişkin tartışmalar* olmuştur.¹⁵⁰ Varşova Paketi'nin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması, ardından Doğu Avrupa ve Sovyet coğrafyasındaki sosyalist yönetim biçiminin ortadan kalkması sonucunda iki kutuplu sistemin sona ermesi ile ortaya çıkan yeni durum, uluslararası sistemde kırılma şeklindeki bir değişikliğe neden olmuştur. Bu gelişmenin kısa dönemli etkileri çerçevesinde ise iki temel sonuç ortaya çıkmıştır: *Sovyet tipi sosyalizm modelinin çöküşü ve etnik temele dayalı federatif yönetim biçimlerinde dağılma ya da ciddi krizlerin belirginleşmesi*.¹⁵¹ Ulusal devletlerin dünya siyasetindeki rolüne ilişkin tartışmalar son dönemde dünyada, uluslararası sistemde yaygın olarak ortaya çıkan bir önemli gelişme ve değişimin, teknolojiye, özellikle de iletişim teknolojisindeki başdöndürücü gelişmenin uyarısı ile belirginleşen *karşılıklı-bağımlılık ve küreselleşme* olgusu ile yakından ilintilidir.¹⁵²

Soğuk Savaş sonrasında tek-kutuplu hale gelen uluslararası sistemdeki güç dengesinin temel karakteri *çok-merkezlilik* üzerine odaklanmıştır. Genel olarak bu

¹⁵⁰ Mim Kemal Öke, "Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri**, içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004), s.169.

¹⁵¹ Faruk Sönmezoğlu, "21. Yüzyılda Dünya Siyasetindeki Temel Gelişmeler, Eğilimler ve Sorunlar", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002, s.3.

¹⁵² Beril Dedeoğlu, "Değişimlerin Anarşisi-Anarşinin Değişimleri, Küreselleşmenin Farklı Boyutları ve Türkiye", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri**, içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004), s.576.

açından duyulan en belirgin endişe, tarihte çok-merkezli sayılabilecek dönemlere ilişkin olarak gözlemlenen istikrarsızlık ve çatışma sıklığı ile ilgilidir. Ancak, günümüzdeki uluslararası sistemin yapısını askeri/siyasi ve ekonomik açılardan tek düzeyde ele almak her zaman kolay ve/veya mümkün değildir. Nitekim, F. Sönmezoğlu'na göre; "günümüz dünyasında örneğin ABD ile Japonya'yı, Almanya ile Rusya'yı, Sudan ile Hong Kong'u, uluslararası sistem içerisinde sahip oldukları etki imkanlarına göre sınıflandırmak pek kolay olamamaktadır."¹⁵³ *Süper Güçlerden* ayakta kalan ABD'nin, *dünyanın en güçlü devleti* unvanına sahip olmasına rağmen, uluslararası sistemde her düzeyde hiyerarşik bir yapı oluşturduğunu söylemek pek olası değildir.¹⁵⁴

Günümüz uluslararası sisteminde en üstte ABD'nin yer aldığı askeri/siyasi açıdan yumuşak bir piramidal hiyerarşi mevcuttur. Buna karşılık, ülkelerin ekonomik/teknolojik kapasiteleri ve bunları harekete geçirebilme yetenekleri açısından durum farklıdır ve bu düzeyde çok merkezli bir yapıdan söz etmek mümkündür. Nitekim, ABD, askeri/siyasi hiyerarşik piramidin en üstünde bulunurken, aynı zamanda çok büyük bir ekonomik güç merkezidir.¹⁵⁵ Ancak, artık dünyada başka ekonomik merkezlerden de söz etmek mümkündür. ABD dünyadaki toplam GSMH'nin yaklaşık %25'ini üretirken, AB yaklaşık %32'sini, Çin Halk Cumhuriyeti yaklaşık %13'ünü, Japonya ise yaklaşık %9'unu üretmektedir. Buradan hareketle, *günümüz uluslararası sistemi, hiyerarşik ve çok merkezli ilişki kalıplarının iç-içe geçtiği, birlikte fonksiyon gördüğü bir yapıya sahiptir* denilebilir. Bu iki düzey birlikte düşünüldüğünde, *günümüz uluslararası sisteminin, ABD'nin yönlendirici liderliği* altındaki bir güçlü devletler oligarşisi tarafından belirlendiği, en azından denetlendiği söylenebilir.¹⁵⁶ ABD'nin yeni emperyal vizyonu ile öne çıktığı¹⁵⁷ söz konusu oligarşinin içerisinde yer alan devletlerin (veya benzeri yapıların) güçleri ve/veya güçlerinin bileşimleri birbiriyle aynı olmamakla beraber, hepsi de aynı kulübün üyesi durumundadır. Bu durumda ABD, AB, Çin, Rusya, Japonya bu oligarşinin üyeleri olarak belirginleşmektedirler. Dolayısıyla, günümüzdeki küresel ve bölgesel güç dengeleri de, esas olarak, bu aktörler tarafından

¹⁵³ Sönmezoğlu, s.6.

¹⁵⁴ Muqtedar Khan, "The Postmodern Empire: The United States' New Foreign Policy and its Global Challenges", **Brown Journal of Foreign Affairs**, Kış/Bahar 2004, Cilt.10, Sayı:2, s.281.

¹⁵⁵ Research Unit for Political Economy, "Why the U.S. Promotes India's Great Power Ambitions?", **Monthly Review**, Mart 2006, s.16.

¹⁵⁶ Sönmezoğlu, s.7.

¹⁵⁷ Khan, s.271-283.

belirlenmektedir. Öte yandan, uluslararası sistemin alt-sistemlerin hakim olduğu (sub-system dominant) bir görünüm arz ettiği de söylenebilir. Balkanlar, Kafkasya, Güney Asya gibi birçok alt-sistem niteliğindeki bölge uluslararası sistemde büyük önem kazanmıştır. Günümüzdeki alt-sistemlerin çoğunda, uluslararası sistemin hiyerarşik/çok merkezli yapısının belirleyici etkisinden bağımsız olduğu ölçüde klasik güç dengesi sisteminin özelliklerini gözlemek mümkündür.¹⁵⁸ Özellikle bölgesel politikalar düzeyinde çıkara dayalı güç dengesi anlayışı iyice belirginleşmiştir. Bu durum, özellikle 11 Eylül sonrasında *yeni muhafazakarların* etkisinde ABD'nin izlediği politika ile daha da somut hale gelmiştir.¹⁵⁹

Önümüzdeki yüzyılın ilk dönemlerinde küresel ekonomi/politik rekabet ile bölgesel askeri/stratejik rekabet arasındaki bağımlılık ilişkisinin etkisini sürdürmesi beklenmektedir.¹⁶⁰ Bu açıdan uluslararası sistemdeki aktörlerin konumlarına bakıldığında, ABD'nin bölgesel askeri/stratejik rekabetlerin nabzını tutma konusunda sahip olduğu teknolojik ve organizasyonel üstünlük ile, uluslararası hukuku belirleme gücünü kullanarak küresel ekonomi/politik rekabeti yönlendirmeye çalışacağı görülmektedir.¹⁶¹ Bu durum ise, ABD'yi kendisine bu imkanı veren mevcut statükoyu sürdürmeye yöneltmektedir. Almanya ve Japonya bir taraftan statükonun kendilerine getirdiği zaaf dolayısıyla, ABD'ye gerek bölgesel gerekse küresel anlamda askeri/stratejik bir rakip olarak ortaya çıkmazken, ekonomi/politik alandaki avantajlarını en etkin bir şekilde kullanmaya çalışmakta ve bu yolla bölgesel etki alanlarına nüfuz edebilmenin zamanlamasında hassas davranmaktadırlar. Çin ise, olağanüstü nüfusu ve Asya'da sahip olduğu etkinlik ile hem küresel ekonomi/politik alandaki paylaşımda kendini göstermeye hem de askeri/stratejik alanda sahip olduğu konumu ve potansiyeli geliştirmeye çalışmaktadır.¹⁶²

F. Sönmezoğlu'na göre; “gelecekte, gerek kendisine özgü bir dinamikle gelişen Avrupa entegrasyonunun yarattığı çekim, gerekse dünyada kendisini hemen

¹⁵⁸ Dedeoğlu, “*Değişimlerin Anarşisi-Anarşinin Değişimleri Küreselleşmenin Farklı Boyutları ve Türkiye*”, s.580.

¹⁵⁹ Garry Dorrien, “*Consolidating The Empire: Neoconservatism And The Politics of American Dominion*”, **Political Theology**, 2005, ss.409-428.

¹⁶⁰ Öke, s.126.

¹⁶¹ Zalmay Khalilzad ve Jan L. Lesser, **Sources of Conflict in the 21st Century, Regional Features and U.S. Strategy**, Washington: RAND Pres, 1998, s.7.

¹⁶² Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.189.

hemen her alanda hissettiren karşılıklı-bağımlılık olgusunun bir sonucu olarak, çeşitli düzeylerdeki bütünleşme arayış ve çabaları hız kazanacaktır.”¹⁶³ Bu çerçevede, AB içerisindeki entegrasyon sürecinin iniş-çıkışlardan uzak, sorunsuz bir biçimde gelişeceğini ummak aşırı iyimserlik olur. Gerek Almanya, Fransa ve İngiltere triumvirası arasındaki bazı sorunlar, gerekse tüm dünyada olduğu gibi Avrupa’da da etnik temele dayalı milliyetçiliğin giderek yoğunluk kazanmasının bütünleşme fikrine ters düşen bir gelişme olması dolayısıyla, AB’nin evrim sürecinde önemli dalgalanmalar görülebilir. Bütün bunlarla birlikte, söz konusu tahlil, genel trendin bütünleşme yönünde olacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Diğer taraftan, AB’nin hem kurumsallaşma hem de genişleme yönündeki çabası küresel güvenlik sağlayıcı bir aktöre dönüşme irade ve eğiliminin bir göstergesidir.¹⁶⁴ Öte yandan, bu konudaki pozitif gelişmelerin zaman içerisinde dünyanın diğer bölgelerinde de bu yöndeki eğilimlerin güçlenmesini, girişimlerin artmasını özendireceği söylenebilir. Nitekim, 1992 yılı ortalarında ABD, Kanada ve Meksika arasında son biçimini alarak imzalanan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (*North American Free Trade Agreement*) ile 1994 yılında resmen oluşturulan NAFTA buna iyi bir örnektir.¹⁶⁵

Küresel ekonomi/politik rekabet ile bölgesel askeri/stratejik rekabet arasındaki ilişki aynı zamanda gerilim alanına da kaynaklık etmektedir. Küresel ekonomi/politik rekabet, bu rekabette kendi bölgesinin dinamizmini bütünleştirici bir kaynak olarak kullanmak isteyen aktörleri bölgesel entegrasyonlara yöneltirken, bu aktörlerin bölgesel nitelikli stratejik rekabetleri sınırlara dayalı ulus devlet anlayışının yaşadığı bunalımdan da beslenen mikro milliyetçilik hareketlerini tahrik etmektedir.¹⁶⁶

İçinde bulunduğumuz asırda uluslararası toplumun önünde duran en önemli sorun; barış, demokrasi, istikrar, gelişme, hürriyet ve hukukun üstünlüğü gibi değerler üzerinde yükselecek yeni bir uluslararası düzen yaratmaktır. Özellikle yeni dünya düzeninde insan hakları kavramı devletlerin *egemenlik hakkı* kavramının önüne

¹⁶³ Sönmezoğlu, s.12.

¹⁶⁴ Ayrıntılı tartışma için bkz: Boyka Stefanova, “*The European Union as a Security Actor*”, **World Affairs**, Cilt.168, Sayı:2, Sonbahar 2005, ss.51-66.

¹⁶⁵ Dedeoğlu, “*Değişimlerin Anarşisi-Anarşinin Değişimleri Küreselleşmenin Farklı Boyutları ve Türkiye*”, s.581.

¹⁶⁶ Celil Balkan, **Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Sorunları**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2006, ss.46-48.

geçmektedir.¹⁶⁷ Soğuk savaş sonunda küresel tehdidin kalkmış ve komünist ideolojinin çökmüş olması nedeniyle, küreselleşme ile ulus-devlet çatışması çerçevesinde ülkeler çıkarlarını takip etmek konusunda kendilerini daha serbest hissedecek, bu da ortaya çok kutuplu bir dünya çıkaracaktır.¹⁶⁸ Belirsizlik, istikrarsızlık ve yeni risk/tehdit ortamlarının *yeni dünya düzeninin* oluşumunda büyük etkide bulunacağı değerlendirilmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında Bosna, Kosova, Afganistan, Irak müdahaleleri¹⁶⁹ ile halen uluslararası kamuoyunda tartışılmakta olan İran'a müdahale göz önüne alındığında, yeni dünya düzeninin, geçmiş dönemlerde olduğu gibi, yeniden kuvvet dengelerine dayanacağı anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ Dünya düzenleri nasıl Avrupa'dan şekillenmişse, 21. Yüzyıldaki dünya düzeninin de Avrupa'dan şekilleneceği¹⁷¹ ve 2005 yılındaki Anayasa referandumunda aldığı yaraya ve ortaya çıkan genişleme tartışmalarına rağmen Avrupa Birliği'nin bu yeni oluşumda etkisinin büyük olacağı ifade edilmektedir.

Bilgi ve askeri teknolojilerindeki üstünlüğü, ekonomik büyüklüğü ve etkin askeri gücü ile ABD'nin bir süre daha *yeni dünya düzeninde* süpergüç olma konumunu sürdüreceği değerlendirilmektedir. Bu gücü her olayda ön plana çıkarmada diğer ülkelerin çekinceleri ABD'yi etkileyecek ve güç kullanımını kısıtlayacaktır.¹⁷² Ayrıca, B. Dedeoğlu'na göre, sınırsız güç kullanımı ile belirginleşen Amerikan politikaları "ABD'nin karşısına bir ya da birkaç rakip çıkmasını hızlandıran bir etki oluşturacaktır."¹⁷³ Diğer taraftan, Rusya'nın reformlara devam etmesi, Batı ile Rusya arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve Rusya'nın dış politikasında uluslararası istikrara yardımcı olacak

¹⁶⁷ Abdullah Özkan, "Globalleşen Dünyada Demokrasinin Önemi ve Türkiye'nin Konumu", OKSAY Serhan(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004), s.428.

¹⁶⁸ Jarry Harris, "To Be Or Not To Be: The Nation-Centric World Order Under Globalization", **Science & Society**, Temmuz 2005, Cilt.69, Sayı: 3, ss.329–340.

¹⁶⁹ Foster, s.10.

¹⁷⁰ Richard W. Mansbach, "The Meaning of 11 September and Emerging Postinternational World", **Geopolitics**, Sonbahar 2003, Cilt.8, Sayı:3, s.16.

¹⁷¹ Stefanova, a.g.e.

¹⁷² Dorrien, a.g.e.

¹⁷³ Dedeoğlu, "Değişimlerin Anarşisi-Anarşinin Değişimleri Küreselleşmenin Farklı Boyutları ve Türkiye", s.580.

şekilde hareket etmesi halinde, 21. Yüzyılda Rusya'nın uluslararası sisteme entegrasyonu,¹⁷⁴ *yeni dünya düzeninin* önemli bir aşaması olacaktır.¹⁷⁵

2. Jeopolitik Güç Merkezleri

Kendi coğrafyası içerisinde ve dışında sahip olduğu ve kontrolü altında bulundurduğu güç kaynaklarını, diğer ülkelere oranla geliştirerek bu kaynakları kendi lehine etkileyebilen devletler veya devletler topluluğu jeopolitik güç merkezlerini oluşturmaktadır.¹⁷⁶ Küresel veya bölgesel güç olmanın altyapısını oluşturan unsurlar;

- Strateji nitelikli ileri teknolojiye sahip olma ve üretme kapasitesi,¹⁷⁷
- Coğrafi konum,¹⁷⁸

¹⁷⁴ Rusya gibi, yeni demokrasiye geçiş süreci tehlike altında olan ülkelerin, Alman Weimar cumhuriyeti ile kıyaslanması bir alışkanlık haline gelmiştir. Almanya, 1920'lerde hem bir hukuk devleti hem de demokrasi olmasına rağmen, sonraki yıllarda faşist ideolojinin Büyük Almanya'nın başka bir yolla tekrar tesis edilemeyeceği iddiası ile iktidara geldiği görülmüştür. Rus demokrasisinin, Weimar Cumhuriyetinin başarısızlığa uğradığı noktada başarılı olması gerektiği, vurgulanan önemli bir husustur. Weimar Cumhuriyetinin bir süre devam eden istikrar döneminden sonra çökmesi, Rusya için önemli bir örnek mahiyetindedir. O nedenle, Rusya'yı Atlantikçi ekolden Avrasyacı ekole, oradan da 1993 ve 2000 askeri doktrinlerinin ilanına götüren sürecin, gelecekte hangi forma dönüşeceği, Weimar Cumhuriyeti'nin istikrarlı olduğu yıllardakine benzer şekilde, Rusya'nın da ekonomik ve siyasi seçeneklerinin doğru belirlenmesine bağlı kalacağı yadsınamaz bir gerçektir. Bkz: H. James Brusstar, "Russian Vital Interests and Western Security", *Orbis*, Sonbahar 1994, ss.607-617.

¹⁷⁵ Nicholas Dima, "The Black Sea Region: New Economic Cooperation and Old Geopolitics", *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, Bahar 2003, Cilt.28, Sayı:1, s.87.

¹⁷⁶ Cömert, s.72.

¹⁷⁷ Teknoloji; stratejik nitelikli ve stratejik nitelikli olmayan diye ikiye ayrılabilir. Stratejik nitelikli teknoloji: Bulunulan çağın ileri teknolojisidir. Merkezidir, küreselleşmez, yaydırılmaz, bilgi yoğun üretim süreci ağırlıklıdır, hassas ve stratejik öğeler içerir. Elinde bulundurana, küresel etkileme ve çekim gücü sağlamaktadır. Stratejik olmayan teknoloji: Çağın gerisinde kalan, yaygın olan, transferinde sakınca olmayan teknolojidir. Genelde ucuz işgücüne ihtiyaç duyar, emek yoğundur. Elinde bulundurana sunduğu güç; ulusaldır, bölgeseldir ve kısmidir. Ortak nokta; üretim, ticaret ve pazar üzerindeki etki gücüdür. Üretim, pazar ve ticaret üzerinde yaratılan etkinlik siyasal alana doğrudan taşınır ve sahip olana *yönetme ve denetleme* gücünü sunar.

Stratejik nitelikli ileri teknolojiye sahip olma ve üretme kapasitesi; güç ayrışmasını, gücün tanımını ve güçlüler-güçsüzler ayrışmasını, güçlüler arasındaki farklılaşmayı da belirleyen temel unsurdur.

Stratejik nitelikli teknoloji; gelişmiş ülkeler arasındaki en önemli rekabet alanıdır. Gelişmiş ülkeler arasında güçlü bir rekabet yaşanırken, gelişmemiş ülkeler "stratejik nitelikli ileri teknoloji" ortamından giderek uzaklaşmaktadır. Gelişmemiş ülkeler; hem teknolojiyi üretememekte, hem de ona ulaşamamaktadır. Telif haklarıyla katı sınırlandırmalar getirilmesi uzaklaşmayı artırmaktadır. Örneğin; Dünya tarımının geleceği birkaç şirketin elindedir. Genetiği değiştirilmiş tohumların ikinci kez kullanımı, paylaşımı ve saklanması yasaktır. Bu gücü elinde tutanlar "kendi içinde sorunları olan gelişmiş bir dünya" kurmakta ve diğerlerinden hızla ayrılmaktadırlar.

- Pazar etkinliği,¹⁷⁹
- Doğal kaynak egemenliğidir.¹⁸⁰

Küresel veya bölgesel güç olmanın üst yapısını ise kültürel, siyasi, toplumsal ve askeri yapı ve özellikler oluşturmaktadır. Alt yapı, üst yapıyı belirlemekte, ancak aynı zamanda alt yapı ile üst yapı arasında karşılıklı etkileşim bulunmaktadır.

Bir ülkenin büyük güç olabilmesi için, bütün uzmanlarca kabul edilen aşağıdaki yedi şartı yerine getirmesi gerekmektedir.

¹⁷⁸ Gücün altyapısını etkileyen ve güce yön veren bütünleyici bir unsurdur. Coğrafi konum o ülkenin potansiyellerini ve atılacak adımları dikte etmektedir. Eşit güçler arasında (teknoloji, ekonomi, askeri alanda) özel avantajlar sağlayabilmektedir. Örneğin ABD coğrafi konumu sayesinde 2. Dünya Savaşı'ndan Avrupa'ya nazaran çok az zarar görmüştür.

Örneğin; bölgeler ve kıtalar arası geçiş özelliğine sahip bulunan bir ülkenin, öncelikle ulaşım teknolojisini geliştirmesi ve kullanması gerekir. Petrol havzalarına yakınlık, enerji teknolojisinin geliştirilmesini ve üretilmesini zorunlu kılar.

Coğrafi konumun gerektirdiği gerçeğin göz ardı edilmesi durumunda coğrafi konum, o ülke için istikrarsızlık kaynağı haline gelebilir. (Coğrafyasını kullanamayan ülkelerin coğrafyasını başka güçler kendi adına kullanmakta veya kullandırmaktadır.) Coğrafyadan kopmak, coğrafyaya yabancılaşmak ulusal stratejiden yoksun olduğunu gösterir.

¹⁷⁹ Güçler arası egemenlik mücadelesinin en önemli rekabet alanlarından biridir. Bir ülkenin üretiminin yüksekliği, çeşitliliği ve niteliği o ülkenin ticaretinin alt yapısını oluşturur. Üretim, ticaret ve pazar etkinliği mekanizmasını güçlü kılan unsur teknolojik üstünlüktür.

Küresel ve bölgesel güç kimliğinin kazanılmasında belirleyici nitelik taşıyan "pazar etkinliği ve egemenliği"nde ABD, AB, Japonya ve Çin kıyasıya mücadele etmektedir. Uygulanan küresel politikalar, küresel pazarı genişletmektedir. Soğuk savaş sonrasında Asya pazarı hegemon güçlere açılmıştır. Mücadele en yoğun bu bölgede sürmektedir. Pazar egemenliği, bir ülkenin bölgesel veya küresel güç kimliğini belirleyen önemli bir etkidir.

¹⁸⁰ Enerji kaynakları, stratejik niteliklidir. Yalnızca küresel güçlerin değil, bölgesel güçlerin de en çok mücadele ettikleri alandır. Petrole bugün doğalgaz da eşlik etmektedir. Soğuk savaştan sonra enerji havzaları üzerindeki egemenlik mücadelesi hareketlenmiş, çeşitlenmiş ve şiddetlenmiştir.

Doğal kaynak sahipliği zenginlik ölçüsü olmasına rağmen gelişmemiş ülkeler için toplumsal ve ekonomik kalkınmanın aracı olamadığı gibi, geri kalmışlığın bir nedeni haline de gelebilmektedir. (Altyapı ve üst yapı unsurları eksikse tek başına doğal kaynaklara sahip olma bir anlam ifade etmemekte ve o ülkeyi güçlü kılmamaktadır.)

Tablo 5
Büyük Güç Koşulları

Alan	Açıklama
Teknolojik Alan	Enerji ve iletişim alanındaki gelişmelere hakim olmak
Parasal Alan	Uluslararası alanda itibarı olan ve tasarruf edilebilir olarak değerlendirilen bir paraya sahip olmak
Ekonomik Alan	Yeteri kadar zengin olmak
Askeri Alan	Nükleer silahlara ve denizaşırı kullanılabilecek düzeyde 10 civarında Deniz Piyade Tümenine sahip olmak
Coğrafi Alan	Hayati bir müttefikini, esas deniz ulaştırma yollarını, içilebilir su Rezervlerini ve enerji kaynaklarını ülke sınırları dışında koruyabilecek pozisyona sahip olmak
Kültürel Alan	Milli ya da dinsel boyutta, diğerlerinin menfaatleri ile işbirliği yapmaya müsait ve eserleri ile diğerlerini kendisine çeken evrensel bir kültüre sahip olmak
Diplomatik Alan	Emperyalist bir dış politikayı tasarlayan ve uygulamaya koyan, uyumlu ve yeteri kadar kuvvetli bir devlete sahip olmak

Kaynak: Jacque Attali, **Dictionnaire du XXI Siecle-21.Yüzyıl Sözlüğü**, Paris: Fayard, 1998.

Günümüz dünya coğrafyası iki büyük jeopolitik güç merkezinin dünya hakimiyeti mücadelesini yaptıkları bir arena konumundadır. Söz konusu güç merkezleri askeri güçleri öncelikli olmak üzere ABD ve RF'dir. Avrupa Birliği ve Çin yeni güç merkezi olarak dünyada konum alma çabası içerisinde görünmektedirler.¹⁸¹ ABD, RF ve Çin'in yeni güç odakları olarak belirmesini engellemeye ve tek-kutuplu uluslararası

¹⁸¹ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.75.

düzeni devam ettirmeye yönelik politika izlemektedir.¹⁸² Bununla birlikte, George Friedman'a göre, ABD'nin hem Çin hem de Rusya ile krizleri, dünyanın Soğuk Savaş'ın büyük bir kısmına egemen olan üç oyunculu oyuna geri dönmekte olduğunu göstermektedir.¹⁸³ Yeni oluşumlar içerisinde bulunan güç merkezlerinin yanı sıra İsrail, Japonya, İslam dünyası ve Türk dünyasını oluşturan uluslar da potansiyel olarak güç merkezi olma yeteneğine sahiptir.¹⁸⁴ Dünyadaki güç merkezlerini;

- Küresel jeopolitik güç merkezleri,
- Kıtasal jeopolitik güç merkezleri,
- Bölgesel jeopolitik güç merkezleri,
- Birleşik jeopolitik güç merkezleri,
- Sınırlı jeopolitik güç merkezleri

olarak sınıflandırmak mümkündür.¹⁸⁵

ABD ve SSCB gibi *küresel jeopolitik güç merkezlerinin* etki alanları küreseldir. Çin, İngiltere ve Fransa gibi *kıtasal jeopolitik güç merkezlerinin* etki alanları ise, yer aldıkları kıtada ve yakın çevresinde ve bazen denizaşırı coğrafya üzerindedir. Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlarda etkin olan Türkiye ve Ortadoğu coğrafyasında etkinlik gösteren İran gibi *bölgesel jeopolitik güç merkezleri* genelde bölgedeki yakın coğrafyada jeopolitik oyuncudur. *Birleşik jeopolitik güç merkezleri*, ulusal çıkarlar doğrultusunda bir amaç uğruna etkinlik kazanmak için birden fazla devletin kendi güç kaynaklarının hepsini birden birleştirmeleriyle meydana gelen güç merkezleridir. NATO gibi birleşik jeopolitik güç merkezleri, etki alanlarının içeriği açısından tek bir devlet statüsünde kabul edilebilirler. NATO, amaçları doğrultusunda sorumluluk sınırları

¹⁸² Fevzi Uslubaş, **İmparatorluktan Bataklığa**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.204.

¹⁸³ Friedman, üç oyunculu oyunun mantığının daha zayıf iki gücün daha büyük güce karşı bir koalisyon oluşturmasını gerektirdiğini ifade etmektedir. Bkz: George Friedman, "Avrupa mı Japonya mı: Eksik Jeopolitik Parça", <http://www.stratfor.com/asia/commentary/0104162000.htm>, (22 Mayıs 2001).

¹⁸⁴ Mert Bayat, **Milli Güç ve Devlet**, İstanbul:Belge Yayınları, 1986, ss.463-464.

¹⁸⁵ Erdoğan Dümen, **Jeopolitik/Jeostateji**, İstanbul: HAK Yayınları, Cilt III, 1979.

içerisinde, yarı küresel birleşik jeopolitik güç merkezi durumundadır.¹⁸⁶ Soğuk Savaş süresince *alan-dışı* kavramı üzerindeki tartışma Soğuk Savaş sonrasında ortadan kalkmış ve NATO'nun müdahale edeceği alanlar risk ve belirsizlik esas alınarak daha esnek belirlenmiştir. AB, OPEC, APEC, ASEAN, NAFTA gibi *sınırlı jeopolitik güç merkezleri*, dünya üzerinde faaliyet gösteren bazı uluslararası topluluk/kuruluşlardan meydana gelmektedir.¹⁸⁷ Sınırlı jeopolitik güç merkezleri, belirli kaynaklara sahip olmaları veya tüm kaynaklarını işleyebilen devletlerin sınırlı amaçlarla bir araya gelmeleriyle oluştuğu halde, uluslararası siyasi ve ekonomik dengelerde önemli derecede etkinlik göstermektedir.¹⁸⁸

3. Politik Oluşumlar ve Güç Merkezleri

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması sonrasında, ABD tek süper güç olarak uluslararası sistemde kendi ulusal/küresel çıkarlarına aykırı hareket eden devletleri büyük roller üslenmekten, silah kullanmaktan, saldırgan politikalar sürdürmekten caydırma ve hatta bu yönde ikna için kuvvete başvurma dahil her türlü tedbiri almaya çabalamaktadır. ABD'nin dünyaya düzen veren tek güç olmasını etkileyen önemli bir olgu, yeni küresel güç merkezlerinin ortaya çıkma olasılığının belirmiş olmasıdır. ABD, AB'nin ve Uzakdoğu'da büyük askeri güçlerin yeni süper güçler olarak ortaya çıkmasını istememektedir. ABD'nin hukuk tanımaz küresel tutumu ve özellikle Irak müdahalesinde izlediği politika, BM'nin yeniden yapılanması sorununu da gündeme getirmiştir.¹⁸⁹ ABD, AB'nin yeni süper güç olarak gündeme gelmesini kontrol altında bulundurabilmek için NATO'ya büyük önem vermektedir.

Küresel etkinlik dikkate alındığında *üç kutuplu* bir dünyanın oluşmakta olduğu müşahade edilmektedir. Sözkonusu kutupların ABD, Japonya ve AB olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Ancak, Rusya ve Çin'in de yeniden bir süper devlet olarak ortaya çıkacağına yönelik işaretler belirmeye başlamıştır.¹⁹⁰ Friedman, Rusya ve Çin'in

¹⁸⁶ John Mearsheimer, **The Tragedy of Great Power Politics**, New York: W.W.Norton & Company, 2003, ss.377-380.

¹⁸⁷ Cömert, s.72.

¹⁸⁸ Caşın, s.3.

¹⁸⁹ Kishore Mahbubani, **Asyalıların Kafası Çalışır mı? Doğu ve Batı Arasındaki Farkı Anlamak**, İstanbul:Aykırı Yayınları, 2004, s.163.

¹⁹⁰ Bruce Kuniholm, "Turkey and World in Twenty-five Years", **South Atlantic Quarterly**, Bahar-Yaz 2003, s.472.

koalisyonu durumunda dahi¹⁹¹ ABD'nin gücüne denk olamamaları nedeniyle¹⁹² jeopolitik bulmacada mihver niteliğinde bir parçanın eksik kaldığını ve sözkonusu parçanın, Avrupa veya Japonya olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁹³ Ancak, Uzakdoğu'da üç ana gücün varlığı tartışmasıdır. Bu güçler ABD, Çin ve Japonya'dır. ABD'nin Avrasya egemenliğini gerçekleştirmek için Japonya ile yakın bir ilişki sürmesi küresel siyaseti için, Çin ile işbirliğine dayanan bir ilişki yürütmesi ise Avrasya jeostratejisi için gerekli görülmektedir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Friedman, üç oyunculu oyunun mantığının, daha zayıf iki gücün daha büyük güce karşı bir koalisyon oluşturmasını gerektirdiğini ve bu mantığın geçerli olması durumunda, 1970'lerde Vietnam'da sendeleyeni ABD'nin Sovyetler Birliği'ni kuşatmak için Çin ile ittifaka girmesine benzer şekilde, Rusya ve Çin'in ABD'ye karşı yakın bir ittifaka girmesinin beklenebileceğini belirtmektedir. Bu sav bugün geçerli görünmektedir. Zira, RF ve Çin 2005 yılı içerisinde Şangay İşbirliği Örgütü'nü askeri ittifaka dönüştürme yönünde adım atmıştır. Bkz: G. Friedman, a.g.e.

¹⁹² Friedman muhtemel yeni oyundaki faktörleri aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- ABD, son dönemdeki doğal gaz ve petrole dayalı büyüyen Rusya'ya ve yıllık yaklaşık 70 milyar dolar yabancı sermaye çeken ve sürekli yüksek ekonomik büyüme gösteren Çin'e kıyasla çok daha dinamik ve kendine yeterli bir ekonomiye sahiptir. Ekonomik ilişkileri koparmak, ABD'de bazı çevrelerde tepki yaratsa ve merkez bankalarında tuttıkları büyük dolar rezervleri ile Amerikan ekonomisinin önemli finansörü durumunda bulunsalar dahi, genel olarak önemsizdir.

- ABD, dünyanın okyanuslarına egemendir. Rusya ve Çin ise Avrasya kara güçleridir. Çin'in ABD'ye meydan okuyabilecek (Çin civarındaki okyanuslarda bile) çapta bir açık deniz donanması kurma çabalarının sonuç vermesi en azından uzun bir süre alacağına benzemektedir. Bu süre zarfında ise sözkonusu çabaların maliyeti Çin'i zor durumda bırakabilir.

- Mevcut koşullar altında yalnızca ABD küresel çapta güç projeksiyonunda bulunma yeteneğine sahiptir. Genel çerçeveden bakıldığında, hem RF hem de Çin bölgesel hareket yürütme yeteneğine sahip olmakla birlikte, her ikisinin de küresel olarak savunmacı olduğu kabul edilebilir. Oysa ABD, Afganistan, Irak vb müdahalelerinde de ortaya koyduğu gibi, hedeflediği eylemleri küresel olarak gerçekleştirme imkan kabiliyetine sahiptir.

¹⁹³ Friedman sıkı bir ittifakla birbirine bağlanan Çin ve Rusya'nın Avrasya'daki bölgesel dengeyi değiştirebileceğini ancak küresel dengeyi etkileyemeyeceklerini ileri sürmektedir. Böyle bir ittifakın ABD'nin temel çıkarlarını korumasız bırakması ve ekonomisini büyük çaplı etkilemesi beklenmemektedir. Denizlerdeki Amerikan kontrolüne meydan okunmamış, ABD'nin küresel gücü sınırlanmamış olmaya devam edecektir. Bu bulmacada küresel gerçekliği değiştirebilecek iki parça eksiktir. Avrupa ve Japonya'nın alacağı tavır önemlidir. Bu ülkelerden biri (Rusya, Çin veya her ikisiyle ittifaka girmesi durumunda) küresel dengede dramatik bir değişiklik yaratabilir ve bu ABD'ye ciddi bir meydan okuma anlamına gelebilir. Ancak, AB anayasasının Fransa tarafından reddedilmesi sonrasında şu an için Avrupa'yı hesaba katmak zor görünmektedir. Avrupa, politik-askeri entegrasyon olmadan ekonomik entegrasyonun mümkün olup olmadığını belirleyecek büyük bir tecrübenin içinde bulunmaktadır. Avrupa Birleşik Devletleri süreci tamamlanıncaya kadar Avrupa uluslarının bireysel olarak bir dış politika zaafı yaşayacağı beklenmelidir. O nedenle, uluslararası sistem için anahtar olan, Avrupa değil Japonya'dır. Bu kapsamda, Japonya için NATO'ya üyelik perspektifinin verilmesi Japonya'nın yönünü ortaya koymuş görünmektedir. Bkz: G. Friedman, a.g.e.

¹⁹⁴ Mahbubani, s.106-128.

4. Ekonomik Oluşumlar ve Güç merkezleri

Dünyada yaşanmakta olan belirsizliklere ve büyük siyasal değişime paralel olarak, küreselleşmenin etkisiyle yeni bir *ekonomik coğrafya* oluşmaktadır.¹⁹⁵ Bilgi çağı ve teknolojinin gelişmesi ülkelerin birbirleri ile daha yakın ilişkiler içerisinde olmasını zorunlu kılmıştır.¹⁹⁶ Son gelişmeler, ekonomik yapının değişmekte ve dünyanın yeni bir *ekonomik bloklaşmaya* doğru gitmekte olduğunu göstermektedir.¹⁹⁷ Küreselleşme ve küresel ticaretin boyutlarının önümüzdeki yüzyılda daha da önem kazanması ve ekonomilerin daha fazla uluslararası hale gelmesi beklenmektedir.¹⁹⁸ Bu arada devlet dışı uluslararası şirket ve bankaların daha etkin hale gelerek, dünyadaki siyasal ve askeri gelişmeleri doğrudan etkileyebilecekleri belirtilmektedir.¹⁹⁹

Günümüz dünyası ekonomik alanda *üç kutuplu* bir görünüm yansıtmaktadır. Sözkonusu kutuplardan ilkinin bütünleşme sürecindeki AB; ikincisini ABD, Kanada ve Meksika'dan oluşan ve zaman içerisinde diğer Latin Amerika ülkelerini de kapsayacak bir serbest ticaret sistemi oluşturmayı hedefleyen Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA); üçüncü kutup ise, Pasifik havzasının serbest ticaret bölgesi veya ekonomik topluluğu amacını güden *Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği* (APEC) oluşturmaktadır.²⁰⁰ NAFTA ve APEC'in ABD'ye güç kazandırması, Avrupa ülkelerinde

¹⁹⁵ Üner Kırdar, “*İnsan Boyutu Büyütecinden Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri*”, Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004), s.99.

¹⁹⁶ Üner Kırdar, “*New Global Perspectives at the Turn of the Century*”, **Perceptions**, Cilt.3, Sayı:3, Eylül-Ekim 1998.

¹⁹⁷ Birol Kovancılar ve Mustafa Miynat, “*Altın Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kıskaçında Türkiye*”, Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004), s.231.

¹⁹⁸ Küreselleşmenin etkileri konusunda *hiperglobalistler, şüpheciler ve dönüşümcüler* olmak üzere üç farklı gruptaki yaklaşım farklılıkları için bkz: Kovancılar ve Miynat, ss.231-236.

¹⁹⁹ Kırdar, “*İnsan Boyutu Büyütecinden Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri*”, s.102.

²⁰⁰ 1992 yılında ABD, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması NAFTA'yı oluşturmuştur. (Üyeleri ABD, Meksika ve Kanada'dır. Meksika bu anlaşmadan önemli ölçekte zararlı çıkmış, ABD, güçlü olmanın olanaklarından yararlanmıştır. ABD, halen NAFTA'yı genişletmeye, doğal arka bahçesini AB ve Asya-Pasifik güçlerinden korumaya çalışmaktadır.)

Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu(APEC) NAFTA'dan sonra kurulmuştur. Üyeleri ABD, Kanada, Japonya, Çin, Avustralya, Y.Zelanda, Güney Kore, Tayvan ve 10 ASEAN ülkesidir. ABD liderliğini ve egemenliğini istemeyen üye ülkeler nedeniyle APEC gelişmemektedir. (ASEAN; 1967'de kurulmuştur. Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliğidir. Malezya, Filipinler, Endonezya, Singapur, Tayland, Vietnam, Birmanya, Laos, Kamboçya ve Brunei üyeleridir. ASEAN+3'ü Çin, Japonya, G.Kore, ASEAN+6'ya Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'da katılmaktadır.) APEC; NAFTA ve AB'ye nazaran daha zayıf bir örgüttür. Çin için ASEAN+6 platformu çok önemlidir. Platformda ABD karşıtlığı yüksektir. ASEAN+6 Çin ağırlığıyla giderek

huzursuzluk yaratmış, ekonomik soğuk savaşa ve bloklar arasında gerginliğe yol açmıştır. Ekonomik ilişkilerin bütün boyutları ile küreselleştiği ve *küresel ekonomi politik* olarak adlandırılan²⁰¹ ekonomideki *yeni dünya düzeninin*²⁰² düzensizliğe yol açma tehlikesi de bulunmaktadır.²⁰³ Nitekim, sözkonusu yeni dünya düzeninin özelliğinin ABD, AB, Rusya, Çin, Japonya gibi güç merkezlerinin belirli coğrafya ile sınırlı oluşumundan öte dünya coğrafyası üzerinde yayılmış genel hegomonik dağılımından söz edilmektedir. Zira, yeni düzen oluşumunun odağında yetkin, iyi yetişmiş ve yeni teknolojiler ile donanmış bireyler bulunmaktadır.²⁰⁴

E. Türk-Rus İlişkileri Tarihinde Jeopolitiğin Yeri

Türk-Rus jeopolitik ilişkileri, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirmeye başlayan, ancak özellikle 20. Yüzyılın başlarından itibaren formüle edilen jeopolitik yaklaşımların genel çerçevesine uyumlu cereyan etmiştir. 20. Yüzyılın başlarında MacKinder'in ortaya attığı ve dünya hakimiyetine giden yolların açıklandığı *Kara Hakimiyet Teorisi*, iki savaş arası dönemde Haushoffer'in devleti canlı bir organizmaya benzeten ve dünya enerji kaynakları istikametinde genişlemesini öngören *Hayat Alanı Teorisi* ve 2. Dünya Savaşı öncesinde dünya hakimiyetine giden yolu MacKinder'den farklı şekilde tespit eden Spykman'ın *Kenar Kuşak Teorisi*, dünyada enerji kaynaklarına hakim durumdaki hemen hemen aynı coğrafi alanlara atıfta bulunmuştur.²⁰⁵ Sözkonusu coğrafyaların her iki ülkenin jeopolitik algıları ile uyumu, çoğunlukla karşılıklı jeopolitik gerilimleri besleyen bir faktör olmuştur.

Rusya, Türk tarihinde en şiddetli mücadelenin verildiği devletlerden biridir. Rus tarihinde uzun süreli bir Türk-Moğol hakimiyetinin varlığı, olasılıkla bu mücadeleyi önemli boyutta şiddetlendiren unsurlardan biri olmuştur.²⁰⁶ Türkiye coğrafyasının I. Petro'dan bu yana sıcak denizlere inme jeopolitik tutkusunu gerçekleştirmeye çalışan

gelişmektedir. Bu bölgede Japonya'nın etkisi, mali ve ticari olarak çok güçlüdür. AB, ABD ve Çin ve/veya Japonya merkezli ticari bloklaşma yaşanmaktadır.

²⁰¹ Öke, s.126.

²⁰² Öke, s.135.

²⁰³ Öke, s.162.

²⁰⁴ Thomas L. Friedman, **The Lexus and the Olive Tree**, New York: Farrar, 1999, ss.7-10.

²⁰⁵ Mackinder, a.g.e.; Türsan, a.g.e.

²⁰⁶ William Fierman, "Soviet Transformation of Central Asia", William Fierman(der.), **Soviet Central Asia: The Failed Transformation**, içinde (San Fransisco: Westview Press, 1991), ss.12-13.

Rusya'nın jeopolitik geçiş yolları üzerinde bulunması, bu mücadelenin şiddetini arttıran önemli bir faktör olmuştur.²⁰⁷ Ancak, asıl neden, her iki devletin de jeostratejik ve jeopolitik önemi büyük Balkanlar, Karadeniz havzası ve Kafkaslar gibi coğrafyalarda, etkinlik mücadelesi verdikleri jeopolitik ilgi/etki alanlarının örtüşmesinden kaynaklanmıştır.²⁰⁸

Tarihsel süreç içerisinde Türk-Rus mücadelesi 13 savaş ile sonuçlanmış ve bu savaşların onbirinde Ruslar galip gelmiştir.²⁰⁹ Avrupa siyasi sahnesine geç çıkmasına rağmen, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşe geçtiği dönemde Osmanlı varlığına meydan okuyarak büyük bir mücadele içerisine girmiştir.²¹⁰ Rusya, imparatorluğun zayıflığından istifade ederek, güneye ve güneybatıya doğru genişlemiş ve bu genişlemede nihai amaç, sıcak denizlere iniş kontrolü sağlayan Türk Boğazlarının ele geçirilmesi olmuştur.²¹¹ Rus politikası konjonktürel gelişmelere uyum göstermede oldukça başarılıdır. Zira, Yaşar Onay'a göre;²¹²

Güçlü sınırlar ve büyük saha oluşumlarına ağırlık veren bu siyaset Çarlık dönemlerinde uluslararası alanda daha fazla güç elde ederek, güçler dengesinde kendi lehinde değişiklik yaratmak isteyen emperyalist bir şekil almıştır. Sürekli olarak zayıf alanlara doğru yayılma gösteren Rus siyasetinin en önemli özellikleri, yayılmacı, tedbirli, esnek ve fırsatçı olmasıdır. Bu özellikler Çarlık İmparatorluğu'yla benzer jeostratejik/jeopolitik gerçeklerle karşı karşıya kalan SSCB tarafından da aynen uygulanmıştır. İki dönem arasındaki ayrılık, Sovyetlerin bu özellikleri farklı bir ideolojik görünüm altında sergilemesidir.

Nitekim, Ruslar 2. Dünya Savaşı'nı sonlandıran Yalta ve Postdam Konferanslarında da Türk Boğazlarına ilişkin taleplerini açıkça dile getirmiştir.²¹³ Soğuk Savaş süresince iki ülke arasındaki jeopolitik gerilimler, bloklar arası ideolojik karşıtlık

²⁰⁷ Hüsametdin Karamanlı, "Çarlık Rusyası ve SSCB'nin Siyasi Gayeleri ve Türkoloji Araştırmaları", **Yeni Forum**, Şubat 1997, s.22.

²⁰⁸ Sezer, "Special Policy Forum Report, Turkey and Russia: Regional Rivals".

²⁰⁹ D. Mcghee, **The US-Turkish-NATO-Middle East Connection**, McMillan Press, 1990, s.43.

²¹⁰ Yaşar Onay, "Çaresizlik Sendromu ve Avrasya Ekseninde Türk-Rus İlişkileri", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, s.49.

²¹¹ Mcghee, s.1.

²¹² Onay, "Çaresizlik Sendromu ve Avrasya Ekseninde Türk-Rus İlişkileri", s.50.

²¹³ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Ankara: Hava Kuvvetleri Basımevi, 1979, s.505.

paralelinde gelişmiş, ancak Türkiye'nin sınırları dışındaki jeopolitik açılımları üyesi olduğu Batı bloku politikalarına uyumlu cereyan etmesi nedeniyle, doğrudan karşı-karşıya gelme yaşanmamıştır.²¹⁴

Türkiye ve Rusya'nın jeopolitik ilgi alanları üzerindeki rekabeti, iki-kutuplu denge şeklinde cereyan eden Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, 19. Yüzyıldaki şiddetine benzer biçimde tekrar ortaya çıkmıştır. Söz konusu jeopolitik gerilimin şiddetini kavramsallaştırmada, 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında Avrasya coğrafyasında yaşanan *büyük oyun* benzetmesi kullanılmıştır.²¹⁵ Bu durum, MacKinder'in *merkezi bölge* tanımını ve *Kara Hakimiyet Teorisini* tekrar gündeme taşımıştır.²¹⁶ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, hem Türkiye hem de RF belirsizlik merkezli yeni jeopolitik çevreye uyumda zorluk çekmiş ve kısa süreli jeopolitik ve güvenlik travması yaşamıştır. Türkiye, bloklar arası dengenin ortadan kalkması sonrasında kendisini büyük bir güven boşluğunun ve *stratejik/jeopolitik önem* tartışmasının içerisinde bulmuştur. Soğuk Savaş boyunca Sovyet yayılcılığına karşı Batı'nın ileri karakolu fonksiyonunu üstlenmiş olan Türkiye'nin, artık eski jeopolitik önem ve değerini yitirdiği ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile NATO'nun görevini tamamlaması nedeniyle işlevsizleştireceği²¹⁷ tartışmaları, söz konusu jeopolitik travmayı daha da derinleştirmiştir.²¹⁸ Benzer travma SSCB'nin ani dağılışı sonrasında RF'de de yaşanmış²¹⁹ ve 1990'li yılların ilk yarısında Atlantikçiler ve Avrasyacılar arasında RF'nin jeopolitik tercihlerinin belirlenmesinde önemli boyutta tartışmalar ortaya çıkmıştır.²²⁰

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası yaşadığı güvenlik ve jeopolitik değer travmasını yeniden tanımlanan küresel güvenlik ve tehdit kavramı neticesinde merkezi öneme taşınan jeopolitik konumunun yeniden kavramsallaştırılması ile aşmıştır. Türkiye,

²¹⁴ William Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003, s.110.

²¹⁵ Edwards, ss.83–102.

²¹⁶ Sarah L. O'hara, "Great Game or Grubby Game? The Struggle for Control of the Caspian", Le Philippe Bllon(der), **The Geopolitics of Resource Wars**, içinde (New York: Frank Cass, 2005), s.153.

²¹⁷ Hale, ss.202-205.

²¹⁸ Mehmet Emin Değer, **Oltadaki Balık Türkiye**, İstanbul:Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, s.14.

²¹⁹ Dima, s.87.

²²⁰ Emre Erşen, "The Rise of Geopolitics in Russia in the Post-Cold War Period", **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2005/5, s.29.

böylece, kendisini hiç de hazırlıklı olmadığı yeni fırsatlar ve sorumluluklar coğrafyasının merkezinde bulmuştur.²²¹ Zira, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında değişen ve risk ve belirsizlik kavramını esas alan yeni stratejik konsepti içerisinde; biri, Doğu Avrupa'dan başlayarak Rusya üzerinden Asya'ya uzanan ve diğeri, Kuzey Afrika üzerinden Orta Doğu ve Türkiye'yi de içine alarak Kafkaslara uzanan belirsizlik ve istikrarsızlık yaylarının tam merkezinde kalan Türkiye, önemi²²² Soğuk Savaş dönemine göre bir kat daha artmış olarak ortaya çıkmıştır.²²³ Balkanlarda 1990'lı yılların başından itibaren meydana gelen gelişmeler ve Orta Asya'daki 200 milyar varillik Hazar petrolleri ile

²²¹ Aras, s.214.

²²² Nezihi Çakar Türkiye'nin önemini artıran kaynakları aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Türkiye; büyüklüğü, nüfusu ve dünya coğrafyasındaki kavşak konumu itibarıyla kritik bir mevkiye sahip olup, dünyada cereyan eden olaylar üzerinde merkezi (pivotal) bir rol oynamaktadır.
- SSCB'nin yıkılmasından sonra gelişen olaylar, Türkiye'yi dünyanın en önemli stratejik noktalarından biri haline getirmiştir.
- 56 müslüman ülke arasında Türkiye; tek demokrat, laik, sosyal hukuk devletine sahip ve piyasa ekonomisini kabul etmiş bir ülkedir.
- Türkiye bugün Avrupa değerlerini, Altay Dağlarına kadar götürebilecek hemen hemen tek ülkedir.
- Türkiye'nin Ortadoğu'da Suriye, Irak ve İran gibi üç sorun yaratan ülke (rough states) ile ortak sınıra sahip olması, bu ülkelerden kaynaklanan problemlere Türkiye'yi de maruz bırakmaktadır.
- Türkiye, Ortadoğu Barış Süreci konusunda aktif ve destekleyici bir role sahiptir.
- Boğazları elinde bulundurması, Türkiye'yi Rusya ile ilgili politikalarda söz sahibi kılmaktadır.
- Irak ve Irak'ın kuzeyine yönelik uluslararası politikalarda Türkiye; tarihi, coğrafi ve etnik nedenlerle önemli bir rol üstlenmektedir.
- Türkiye'nin Balkanlarla tarihten kaynaklanan ayrılmaz bir bağı mevcuttur ve Bosna-Hersek'e ve Kosova'ya yönelik konularda önemli bir ağırlığı mevcuttur.
- Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri SSCB'nin ortadan kalkmasıyla yeni bir içerik ve mahiyet kazanmıştır.
- Yunanistan'la mevcut sorunlar ve Kıbrıs sorunu dünyanın dikkatlerinin Türkiye üzerine çevrilmesine neden olmaktadır.
- Coğrafi mevkii dolayısıyla Türkiye; Kafkasya ve Orta Asya petrol ve doğal gaz boru hatlarının Batıya ulaştırılması ile ilgili politikalarda önde gelen bir rol oynamaktadır.
- Türkiye, ABD Ticaret Bakanlığına açıklanan 10 büyük pazar arasında bulunmaktadır.
- Türkiye'nin Avrupa güvenlik mimarisi üzerinde tartışılmaz bir yeri ve ağırlığı bulunmaktadır.
- Sahip olduğu güçlü Silahlı Kuvvetleri, Türkiye'yi bölgesel güvenlikle ilgili konularda ön plana çıkarmaktadır.

Bkz: Nezihi Çakar, "21. Yüzyıl Başında Dünya ve Türkiye'nin Stratejik Vizyonu", **21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Aralık 1999, ss.71-72.

²²³ Ronald D. Asmus, Richard L. Kugler ve Stephen Larabee, "Building a New NATO", **Foreign Affairs**, Cilt.42, Sayı:4, Eylül/Ekim 1993, ss.9-14.

doğal gaz kaynakları ve bu kaynaklara hakim bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin üzerindeki Türk nüfuzu, Türkiye'yi bölgede vazgeçilmez bir stratejik/jeopolitik ortak haline getirmiştir.²²⁴ İşte bu durum, Türkiye'de en yetkili ağızlarca "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası ve Türk nüfuz alanı" sözleri ile dile getirilmiştir.²²⁵

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin güvenlik ve jeopolitik değerlendirmede meydana getirdiği değişim dalgası, Türkiye'yi elinde birçok jeopolitik ve stratejik kozu elinde bulunduran bir bölgesel güçle dönüştürdü. Ortaya çıkan bu yeni konjonktür, herkesten çok, büyük bir imparatorluktan nispeten sınırlı ve küçük bir devlet haline dönüşmüş olmanın sıkıntılarını²²⁶ ve psikolojisini yaşayan Rusya'yı rahatsız etti.²²⁷ Rusya, Türkiye'yi kendine doğrudan bir tehlike olarak görmemekle birlikte, Kafkaslar ve Orta Asya'da jeopolitik bir rakip olarak algılamıştır.²²⁸ Çünkü, en üst seviyeden ifade edilen Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan bu coğrafya, Rusların tarihi nüfuz bölgelerini ve 1993 tarihli Rus Askeri Doktrini'nde ifade edildiği gibi *arka bahçelerini*, diğer bir

²²⁴ Aras, s.215.

²²⁵ Stephen Page, "The Great Game Revisited? The Quest for Influence in Independent Central Asia", **Journal of Peace Research**, 1997, Cilt.34, Sayı:1, s.72.

²²⁶ Dima, s.82.

²²⁷ Rus basınına göre; yeni yüzyılda Türkiye, tarihi rakibi Rusya'ya kıyasla, bu yol kavşağından daha fazla yararlandı. Dünyanın yeniden paylaşılması için son 200 yılda yapılan sayısız Türk-Rus harbinde Rusya üstün gelmesine karşılık, Soğuk Savaş sonrasında tersi gelişmeler meydana gelmektedir. RF(Beyaz Rusya hariç) tüm eski SSCB'den vazgeçmiş ve Türkiye, *bölgedeki en önemli jeopolitik oyuncularından biri* haline gelmiştir. Türkiye birinci sınıf bir oyuncu olmamakla birlikte, Ankara'nın siyasi arenaya yeniden dönmesi için, elinden geleni yapacağı beklenmelidir. SSCB sonrası topraklar ise, Rus basınına göre, ilk atlama tahtası sayılabilir. "Zira vaktiyle güçlü Osmanlı imparatorluğu'nun parçalanması ve dünya devletleri tarafından topraklarının defalarca bölünmesi süreçlerini atlatarak bu devletlerle ittifaklar kuran Türkiye, bugün ihtiraslarını saklamadan bağımsız bir oyuncu olmakta iddialıdır. Türkiye, daha önce Rusya'ya yönelen Moldova'nın özerk birimi Gagavuzya'yı himayesi altına aldı ve Romanya ile NATO üyesi diğer ülkelerle birlikte Moldova için askeri kadro yetiştirdi. Kırım'da ve BDT üyesi bütün ülkelerde faaliyet gösterdi. Rusya'da, özellikle Çeçenistan'da, büyük çaba harcadı. Atatürk'den bu yana Rusya'yı oyunda geride bırakan Türkiye, başta SSCB'de, daha sonra *yeni Rusya'da* başarılı faaliyetlerde bulundu. Bugün Türkiye, Rusya ve eski SSCB coğrafyasında aktif olarak yayılmaktadır. Başarılı bir şekilde yapılan jeopolitik, insani ve demografik yayılmacılıklar saygıya ve incelenmeye değerdir. Gerçi yine tarihi uçurumun kenarında bulunan Rusya'nın herhangi bir şey öğrenmesi için artık çok geç. Türkiye ise geçirdiği birçok yenilgiden sonra yeniden tarihi ve jeopolitik zaferi elde etmek zorundadır. Bu nedenle, Bab-ı Ali'nin hızla yeniden doğuşuna ve bu doğuşun beraberinde getireceği jeopolitik sonuçların belirmesine tanık olunmaktadır." Bkz: Nezavisimaya, "Türkiye Yeniden Jeopolitik Arenaya Çıkmaya Çalışıyor", 13 Mayıs 2002.

²²⁸ Roland Götz, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Siyasi Çıkar Alanları", Yılmaz Tezkan (der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul: Ülke Kitapları Yayınları, 2000), s.182.

ifadeyle Rusya'nın jeopolitik hinterlandını oluşturan Orta Asya ve Kafkasları kapsıyordu.²²⁹ Bu rahatsızlığa stratejik değere sahip Hazar petrolünün hangi yoldan dünya pazarlarına ulaştıracağını içeren enerji jeopolitiği gerilimi eklenince, Soğuk Savaş döneminde karşılıklı ideolojik kutuplaşma şeklinde gelişen ilişkiler, 19. Yüzyılda İngiltere ile Rusya arasındaki mücadeleye benzer şekilde, *büyük oyuna*²³⁰ dönüştü.²³¹ Oyunun bir tarafında Türkiye ve ABD, diğer tarafında Rusya ve İran bulunuyordu.²³²

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ile Rusya arasındaki jeopolitik mücadelenin şiddetlenmesine yardımcı olan diğer önemli bir unsur, NATO'nun 1994'ten itibaren karara bağladığı *genişleme* stratejisi olmuştur. NATO doğuya doğru genişleyecek ve Rusya'yı, Soğuk Savaş dönemindeki *çevreleme* politikasına benzer şekilde kısıtlayacak ve alacaktı.²³³ Bu gelişme ve GUUAM'ın BDT'nin etkisinin azaltılmasını hedefleyen ortaya çıkışı Rusya'nın çok büyük tepkisini çekti ve tekrar Soğuk Savaş dönemine dönme tehditlerine ve Rusya'nın dünyayı tekrar bloklaşmaya götürebilecek, Çin, Hindistan, İran ve Ermenistan gibi ülkelerle birtakım stratejik ve jeopolitik işbirliği ve ittifak arayışlarına neden oldu.²³⁴ Hatta Rusya, jeopolitik mücadele çerçevesinde, Türkiye'yi doğrudan tehdit edecek tarzda ülkeyi bölmeyi içeren PKK yanlısı stratejiler ve jeopolitik tercihler benimsedi.²³⁵ Nitekim, Temmuz 1998'den itibaren Suriye'den çıkarak Rusya'ya giden PKK liderinin Rusya'da gördüğü himaye ve Moskova yakınlarındaki terörist

²²⁹ Aras, s.222.

²³⁰ Rusya ve İngiltere arasında 19. Yüzyılda yaşanan *büyük oyun* ile Soğuk Savaş sonrasında ABD, Rusya, Türkiye ve İran'ın yer aldığı *yeni büyük oyun* ile ilgili ayrıntılı tartışma için bkz: Edwards, ss.83–102.

²³¹ Page, ss.68-85. Ayrıca bkz: Time, 22-29 Haziran 1998 ve Svante Cornell, "Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia", **Perceptions**, Haziran-Ağustos 1999, s.100.

²³² Taraflarını hangi ülkelerin oluşturduğu hususunda tereddüt bulunun *Büyük Oyun'un*, tarihte de görüldüğü gibi, *sıfır-toplam* bir rekabet olduğu ifade edilmektedir. Oyunun Türkiye-İran, Türkiye-Rusya veya Türkiye/ABD-Rusya/İran arasında oynandığını ileri sürenler bulunmaktadır. Ancak sözkonusu aktörlerin birbirine karşılıklı bağımlılık içerisinde gelişen ilişkileri, durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. 19. Yüzyılda yaşanan İngiltere ve Rusya gibi iki emperyal güç arasında cereyan eden yüksek politikayı içerirken, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye/ABD-Rusya/İran arasında oynanan *büyük oyunda* yalnızca devletler değil, aynı zamanda sivil-toplum örgütleri, şirketler, NATO-OSCE gibi örgütler vb. devlet-dışı aktörler de yer almaktadır. Bkz: Bruce R. Kuniholm, "The Geopolitics of the Caspian Basin", **The Middle East Journal**, Sonbahar 2000, Cilt.4, Sayı:4, ss.546-571 ve bkz: Edwards, s.89.

²³³ USS Congress, **NATO Enlargement Report**, Washington:24 Şubat 1997, ss.3-4.

²³⁴ Dima, s.86.

²³⁵ Hale, s.285.

eğitim kampı ve Kürtevi, sözkonusu jeopolitik yönelimin ve stratejinin sonraki yansımaları niteleğinde algılanmıştır.²³⁶

Bu stratejinin diğer bir kolu ise, Türkiye etrafında oluşturulmak istenen *Ortodoks Çevreleme* politikasıdır.²³⁷ *Slavcılık* politikası ile örtüşen bu jeopolitik yöneliş tarihsel süreç içerisinde iki ülke arasındaki gerginliği artıran bir nitelik taşımıştır. Rusya ise Türkiye'yi pan-türkizm ile suçlamıştır. Nitekim Gorbachov bu hususu "Bölgedeki sorunların çözümü için Rusya pan-slavizmden, Türkiye de pan-türkizmden vazgeçmelidir" açıklaması ile dile getirmiştir.²³⁸ Kosova krizi konusunda Rusya ve Yunanistan'ın takındıkları tavır, Rusya'nın büyük krize neden olan S-300 füze bataryalarını Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne ısrarla teslim etmeyi isteyerek, Türkiye'yi doğrudan suçlaması ve adadaki işgalci kuvvetlerden bahsetmesi, Rus stratejisi ve klasik jeopolitik tercihlerinin diğer yansımaları olmuştur.

Tarihsel süreç içerisindeki ve Soğuk Savaş sonrasındaki bu denli sorunlu ilişkiler yanında, 1984 Türk-Rus Doğal Gaz anlaşması²³⁹ ile ortaya çıkan önemli miktardaki ekonomik ilişkilerin sunduğu olanaklar da, her iki ülke için ayrı fırsatlar doğurmuştur. Bu anlaşmanın yarattığı finansal hacmin takriben %70'nin Rusya tarafından Türkiye'den mal ve hizmet alımı için tahsis edilmesi²⁴⁰, özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra, Türkiye'yi Rus dış ticaretinde Almanya'dan sonra ikinci konuma yükseltirken, Rusya'yı ise Türkiye'nin dış ticaretinde AB'den sonra ikinci konuma getirmiştir.

²³⁶ Rusya'nın bu tutumu son dönemde ekonomik, turizm ve Karadeniz'e ilişkin stratejik alanda gelişen ilişkilere rağmen değişmemiştir. Haziran 2006 başında ikinci Mavi Akım projesi maksadıyla Türkiye'yi ziyaret eden Rus Dış İşleri bakanı Lavrov, PKK'nın Rusya tarafından terör listesine alınması talebini yalnızca "biz de terör konusunda hassasız" diyerek geçiştirmiştir. Bkz: Radikal, 2 Haziran 2006.

²³⁷ Yaşar Onay, "*Moskova-Atina-Lefkoşa Üçgeni ve Guguk Kuşu Sendromu*", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 1997, ss.43-61.

²³⁸ Gorbachov açıklamayı Temmuz 1997'de Bişkek'teki *Issık Göl Forumu* toplantısında yapmıştır. Bkz: Milliyet, 11 Eylül 1997.

²³⁹ 18 Eylül 1984 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ve eski Sovyetler Birliği Hükümetleri arasında imzalanan doğalgaz sevkiyatı anlaşması kapsamında Botaş tarafından çalışmalara başlanılmış ve 1985 yılında yaptırılan Türkiye Doğalgaz Kullanım Etüdü ile doğalgaz tüketim potansiyeli ve muhtemel güzergah belirlenmiştir. RF-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı ülkemize Bulgaristan sınırında Malkoçlar'dan girmekte Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergahını takip ederek Ankara'ya ulaşmaktadır. Hat 842 Km. uzunluğundadır. Boru hattı daha sonra inşa edilen hatlarla diğer illere de ulaştırılmıştır.

²⁴⁰ NTVMSNBC, 18 Ekim 2000.

Türkiye'nin jeopolitik konumu da Rusya ile ticari ilişkilerin gelişmesinde etkili unsurlardan biri olmuştur. SSCB ile de iyi ticari ilişkiler yürüten Türkiye'nin enerji ihtiyacını Rusya'dan sağlama yönünde tercih yapması 2000'li yıllarda yaşanan olumlu ticari ortamı sağlamıştır.²⁴¹ İki ülke arasındaki SSCB döneminde yaklaşık 450 milyon dolar olan resmi ve gayri resmi ikili ticaret 14 milyar dolarlık hacme ulaşmış ve bu ülkedeki Türk işçi sayısı, büyük çoğunluğu inşaat sektöründe olmak üzere, 30 000'e varmıştır.²⁴² Gelişen ilişkiler turizmi de olumlu etkilemiş ve Rusya'dan Türkiye'ye yıllık 2 milyona varan turist akışını sağlamıştır.²⁴³

SSCB döneminde Türkiye'ye yaklaşımı tamamen olumsuz olan Rusya, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin ilişkileri geliştirmeye yönelik kuvvetli iradesi sonucunda Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine olumlu yaklaşıma başlamış, hatta, ilişkiler öyle gelişme kaydetmiştir ki, Rusya Türkiye'ye silah satışına onay vermiş ve Türkiye'nin NATO ülkesi olması nedeniyle silah satışında yaşanabilecek soruna çözüm olarak jandarmanın kullanımı için satışa karar verilmiştir.²⁴⁴ Bu durum ise, Türk dış politikası açısından ciddi bir ikilem doğurmakla birlikte, birtakım avantajlar da sunmuştur. Balkanlar'dan Orta Asya'ya varan coğrafyada klasik jeopolitik algı farklılığının doğurduğu gerilimler, iki ülke arasındaki sözkonusu ticaret hacmi sayesinde çok fazla su yüzüne çıkma fırsatı bulamamış ve bu durum, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanma sürecinde açık olarak müşahade edilmiştir.²⁴⁵

Modern jeopolitik anlayış ve işbirliği gölgesindeki Türk-Rus jeopolitik rekabeti, birbiriyle çelişen unsurları içeren bir durum meydana getirmiştir. Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan yeni Türk cumhuriyetleriyle Türkiye'nin kurduğu ilişkiler ve bu ülkelerin bulunduğu coğrafi alanların Rusya tarafından *arka bahçe* olarak değerlendirilerek, 1993 ve 2000 yıllarında kabul ettiği askeri doktrinlerinde yer vermesi, önemli bir jeopolitik gerilim alanı oluşturmuştur.²⁴⁶ Klasik jeopolitik yaklaşım kapsamında olan bu gerilim, modern jeopolitik yaklaşımın gereği olarak iki ülkenin birlikte yer aldıkları Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Örgütü, Karadeniz Deniz Kuvveti (BLACKSEAFOR) gibi

²⁴¹ Sevilay Bayar, Rusya Federasyonu Ülke Raporu, **IGEME Araştırma Dizisi**, Ankara, 2000.

²⁴² Milliyet, 18 Ekim 2000.

²⁴³ Sabah, 30 Mayıs 2006.

²⁴⁴ Albert Chernishev, Cumhuriyet, 14 Mayıs 2006.

²⁴⁵ Hale, s.286.

²⁴⁶ Hale, s.282.

organizasyonlardaki işbirliği ve iki ülke arasındaki önemli ekonomik ticaret ile çelişkili bir durumu ortaya çıkarmıştır.

SSCB dönemi süresince *jeopolitik* yaklaşımı ve bu çerçevedeki kavramsallaştırma geri planda kalmıştır.²⁴⁷ Ancak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte *jeopolitik* kavramı Rusya'da büyük ilgi görmüş ve *Batı* taraftarlığı ve karşıtlığı üzerine dayalı farklı jeopolitik algılar türetilmiştir. Temel jeopolitik tartışmalar *Atlantikçilik* ve *Avrasyacılık* olmak üzere iki ana çizgi izlemiştir. 1996 yılında başbakanlık yapan Primakov ile Rusya'daki Avrasyacı jeopolitik yöneliş belirginleşmiştir.²⁴⁸ Roma-Germen kültürünün hakim olduğu Batı değerleri, tarihsel olarak Avrasyacılık görüş taraftarları tarafından şiddetle reddedilmiştir.²⁴⁹ Putin'in iktidara gelmesi sonrasında 2000 yılından itibaren açık olarak *Avrasyacılık* jeopolitik yaklaşımına destek vermesi, Türk-Rus ilişkilerindeki jeopolitik vizyonu daha da belirgin hale getirmiştir. Aleksandr Dugin'in²⁵⁰ 2001 yılından itibaren Putin'e danışman olmasıyla²⁵¹, *Avrasyacılık* ekolü, Türkiye ve Rusya'yı Avrasyacılık ortak çizgisinde bir araya getirmeye çalışan çevrelerin söyleminde merkezi konum işgal etmeye başlamıştır.²⁵²

Benzer durum Türkiye için de geçerli olmuştur. Batı, özelde AB, taraftarlığı ve karşıtlığı Türkiye'deki jeopolitik algıların farklılaşmasını doğurmuştur. Özellikle AB üyelik sürecinde Türkiye'ye uygun görülen *öteki* perspektifli muamele, Türkiye'de Batı taraftarlığına dayalı *Avrupa-Atlantik* jeopolitik yönelimi ile Sevr sendromu²⁵³ merkezli mutlak Batı(bazı kesimler için özellikle ABD) karşıtlığına dayalı *Avrasyalılık* jeopolitik

²⁴⁷ Erşen, s.28.

²⁴⁸ Erşen, s.56.

²⁴⁹ Christian Wehrschutz, "*Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık*", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000), s.89.

²⁵⁰ Aleksandr Dugin'in yaşam öyküsü ve jeopolitik görüşleri hakkında bilgi için bkz: John B. Dunlop, "*Alexander Dugin's Foundation of Geopolitics*", **Demokratizatsiya**, Kış 2004, Cilt.12, Sayı:1, ss.41-57.

²⁵¹ Dunlop, "*Alexander Dugin's Foundation of Geopolitics*", ss.41-46.

²⁵² Putin'in Aralık 2004'deki Türkiye ziyareti ile aynı tarihlerde icra edilen *Avrasya Sempozyumu'nda*, Aleksandr Dugin önemli konuklar arasında yer almış ve sempozyumda konuşma yapmasının yanında basına röportaj da vermiştir. Bkz: Aleksandr Dugin, "*Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi*", **Teori**, Sayı.179, Aralık 2004 ve "*Avrasya Sempozyumu*", **Teori**, Sayı.180, Ocak 2005.

²⁵³ Mehmet Ulusoy, "*Halkların Kaderini Tayin Hakkının Gerici Bir İçeriğe Dönüştürülmesi*", **Teori**, Sayı.179, Aralık 2004, ss.18-36.

tercihini gündeme taşımıştır.²⁵⁴ Soğuk Savaş sonrası güç mücadelesinin ve jeopolitik kördüğümünün *Avrasya* olduğunu belirten Yaşar Hacısalıhoğlu'na göre, "Avrasya'nın can damarlarına yönelen Atlantik saldırısına karşı *Avrasyalılık* bilinci gelişmektedir." Hacısalıhoğlu, Türkiye için *Avrasyalılık* bilincini "ABD güdümünde AB kapısında aşagılanmanın, teslimiyet ve sömürüyü olağanlaştırmanın hesaplarına karşı direnç" olarak açıklamaktadır.²⁵⁵ Manisalı da Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının özellikle Asya ülkeleri ile işbirliğinin geliştirilmesinde en önemli faktör olduğunu belirtmektedir.²⁵⁶ Aleksandr Dugin ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa-Atlantik karşıtlığı üzerine inşa edildiğini belirterek, Türkiye'nin jeopolitik tercihinin alternatifsiz tek seçim olarak *Avrasyacılık* olduğunu vurgulamaktadır.²⁵⁷ Bu çerçevede Dugin, Türkiye'nin Kafkaslar, Orta Asya ve RF topraklarında Rus karşıtı işlevinin güncelliğini yitirdiğini ve Türkiye'nin 21. Yüzyıl başlarından itibaren *Avrasyacılık* jeopolitik rotasına yöneldiğini ileri sürmektedir.²⁵⁸ Ancak, *Avrasyacılığın* Ortodoksluk vurgusu İslam ile işbirliğini kısıtlamaktadır.²⁵⁹

²⁵⁴ Konu hakkında ayrıntılı tartışma için bkz: "Avrasya Sempozyumu Özel Sayısı", **Teori**, Ocak 2005.

²⁵⁵ Yaşar Hacısalıhoğlu, "Avrasyalılık Bilinci ve Türkiye", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, s.3.

²⁵⁶ Erol Manisalı, "Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, ss.6-7.

²⁵⁷ Dugin, "Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi", s.47.

²⁵⁸ Dugin, "Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi", s.56.

²⁵⁹ Wehrschutz, s.99.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU'NUN YENİ GÜVENLİK ORTAMINA UYUM ÇABALARI VE JEOPOLİTİK YÖNELİŞLERİ

III. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU'NUN YENİ GÜVENLİK ORTAMINA UYUM ÇABALARI VE JEOPOLİTİK YÖNELİŞLERİ

Henry Kissenger'a göre, "1980'li yılların başlarında bir an, komünizmin hareket gücü, önündeki her şeyi silip süpürecekmiş gibi gelmişti; tarihin zaman ölçüsü içinde bir an sonra, komünizm, kendi kendini yok ediyordu. On yıl içinde Doğu Avrupa uydu yörüngesi çözüldü, Sovyet İmparatorluğu parçalandı ve Rusya I. Petro döneminden bu yana kazandığı hemen hemen her şeyi geri verdi." ²⁶⁰ Hiçbir büyük dünya devleti, herhangi bir savaş kaybetmeden, bu kadar çabuk ve bu kadar kesin dağılmamıştı. ²⁶¹

1990'da başlayan dağılma süreci ile parçalanan SSCB'den sonra büyük Rus İmparatorluğu, Orta Asya steplerine işgal girişimini başlattığı 1700'lü yılların başındaki sınırlarına geri çekildi. ²⁶² Büyük bir imparatorluktan nispeten sınırlı bir devlete dönüşmenin verdiği rahatsızlık ve tarih boyu imparatorluk halinde yaşamış kendi ulus-devletini oluşturmamış bir millet için bu kabul edilmesi oldukça zor bir gerçektir. Rusya artık bir imparatorluk ve bir süper güç değildi. Çoğu Rus, süper devlet statüsünden düşmeyi ulusal bir aşağılanma ile eş değer tuttu. Bu durum Rus psikolojisine de yansdı ve Rus milliyetçiliğinin yeniden uyanmasına neden oldu. ²⁶³ Artık dünyanın altıda birini teşkil eden büyük bir imparatorluk değillerdi, ancak bu tarz düşünmeye yıllar boyunca alışmışlardı ve bu alışkanlığı kısa vadede atmak da pek kolay görünmüyordu. Sıradan bir Rus'un zihninde bu ölçekteki büyüklük psikolojisi devam ediyordu. ²⁶⁴ Batı'da Rusya

²⁶⁰ Henry Kissenger, **Diplomasi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

²⁶¹ Ruslara göre de, bu yüzyılda hiçbir imparatorluk bu kadar süratli dağılma sürecine girmemiş ve asgari ölçekte dahi olsa, eski anavatanın çıkarlarını korumak yönünde bu kadar kayıtsız kalmamıştı. Bkz: Podoprigha, s.49.

²⁶² Aras, s.221.

²⁶³ Tahir Tamer Kumkale, "*Rusya'nın Milli Menfaatleri ve Milli Hedefleri*", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998, s.566.

²⁶⁴ Rus analistlere göre, bu fenomenin sürdürülmesinin muhtelif açıklamaları mevcuttur. Bazıları, Rusya'nın büyük güç statüsünün devam ettiğini idda etmenin, ülkenin güçsüzlüğünün psikolojik olarak bastırılması maksatlı olduğunu söylemektedir. Diğerleri ise, bunun altında yatan temel nedenin, milliyetçi demagoglar tarafından sömürülen ülkedeki kültür ve eğitimin düşük standardı olduğunu iddia etmektedir. Bir diğer grup ise, liberal görüşlerini sağlam bir söylemle örtmek maksadıyla, Rus liberallerinin kendilerini milliyetçilik rüzgarına uydurma gayretlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bkz: Sherman Garnet, "*A Discourse on Russia*

yenilgiye uğratılmış bir süper güç olarak görülse de, çoğu Rus açısından bu hiç de böyle algılanmamaktadır.²⁶⁵ Nitekim Sovyetler Birliği döneminde Rusların ekonomik refahının az-gelişmiş diğer cumhuriyetler için feda edildiğini düşünenlerin bile çoğunluğu, Sovyetler Birliği'nin dağılışını pek sıcak karşılamamıştı. Merkezi Sovyet hükümetinden nefret dahi etseler, çoğu Rus, Rusya'yı imparatorluktan uzak bir yapı içinde düşünmekte zorluk çekiyordu. Sorun, kısmen Rusların devletlerinin kimliklerini nasıl algıladıklarından kaynaklanıyordu. Diğer imparatorlukların aksine, Rus imparatorluğu ile Rus devleti eş zamanlı olarak doğdu ve gelişti. Böylece, Rus kimliği ile Rus devleti fikri her zaman bir imparatorluğun varlığı ile birlikte yer aldı.²⁶⁶ I. Petro ve I. Katerina'dan bu yana Rusya diye bir şey hiç varolmadı, mevcut olan yalnızca Rus İmparatorluğu idi.²⁶⁷

Nitekim dağılmanın hemen ardından 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu kuruldu ve elden çıkan eski topraklar tekrar Rus nüfuzu altına ve jeopolitik ilgi alanına sokulmaya çalışıldı.²⁶⁸ Özellikle Bosna Krizi, Rus milli menfaatlerinin neler olduğu sorununu ortaya çıkarırken, yeni bir ruh inşasını da hızlandırdı.²⁶⁹ Ayrıca, RF, SSCB'nin siyasi yükümlülüklerini devralmazken, Sovyetler Birliği'nin uluslararası

as a Great Power", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Kasım 1994, s.49. Diğer taraftan Rus halkının SSCB'nin neden dağıldığını hala anlamakta güçlük çektiği yapılan anketlerde ortaya çıkmaktadır. Bkz: Pravda, 19 Ağustos 2005.

²⁶⁵ Dimitri Simes, "The return of Russian History", **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1994, s.77.

²⁶⁶ İlk Rus devleti olan *Eski Rus Devleti (Kiev Rusya'sı)* kurulana kadar ve kurulması sonrasında Rus devletinin kurulduğu bölgede İskitler, Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Kiev Rusyası'nın yıkılma döneminde Tatarlar değişimli olarak yaşamıştır. Korkunç İvan döneminde kurulan Rus İmparatorluğu, uzun zamandır aynı yerde yaşayan ve Müslümanlaşması da hemen hemen Rusların atalarının Hristiyanlaşmasıyla aynı zamanlara denk gelen Tatarların egemenlik altına alınması sayesinde ortaya çıkmıştır. Rusya, aynı topraklar üzerinde uzun yıllar varlığını devam ettirebilen bir devlet olmuştur. Devletlerin sınırları zaman içerisinde daralma yada genişleme yönünde değişime uğrayabilir. Bu çerçevede bugün de etkilerini hissettiren bir özellik, Rusya'nın imparatorluğun yayılma faaliyeti çerçevesinde kurulmuş olmasıdır. O nedenle Rusya tarihsel olarak her zaman için bir imparatorluk, sınırları sürekli hareket halinde olan bir merkez olmuştur. Oniki asır içerisinde farklı formlarda birçok Rus devleti kurulmuştur. (Eski Rus Devleti Drevnerus: 9-12. Yüzyıl, Moskova Devleti: 14-17. Yüzyıl, Rusya İmparatorluğu: 17. Yüzyıl-1917, SSCB: 1922-1991, RF: 1991-?). Bkz: Bekir Demir, "1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 6, 1999.

²⁶⁷ Margot Light, "Internal Factors in Russian Foreign Policy", Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison ve Margot Light(der.), **Foreign Policy Thinking**, içinde (New York, Oxford University Press, 1996), s.36.

²⁶⁸ Kamuran İnan, "Rusya'nın Kafkasya Politikası", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994, s.27.

²⁶⁹ Marina Pavlova, "Long Live the Empire", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ocak 1995, s.45.

yükümlülükleri ile, BM'de güvenlik konseyindeki devamlı üyelik statüsünü sürdürmeyi ise reddetmedi. Sonraki dönemde ise, merkezi otoriteyi tekrar tesis etme amacını güden askeri doktrin yayınlandı. Bu, aynı zamanda, tarihsel *Büyük Güç* ideolojisinin ve yeni jeopolitik yönelişin işaretlerinin açık bir yansıması idi.²⁷⁰

A. Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Çevresine Uyum Sağlama Çabaları ve Jeopolitik Yönelişi

RF'nin bağımsızlığının ardından gelen yaklaşık iki yıllık dönemin siyasal gelişmeleri ile jeopolitik yönelişini, ülke içinde çeşitli güçler arasında birçok rekabet ve kutuplaşma belirlemiştir. Rusya'nın SSCB'nin dağılması sonrasında yaşadığı kimlik bunalımını aşmasında *Batı taraftarlığı* ve *Batı karşıtlığı* olarak iki farklı jeopolitik yaklaşım ortaya çıkmıştır.²⁷¹ Ekonomik reform, siyasal yeniden yapılanma gibi iç siyasete ilişkin sorunların yanısıra, dış politika ve güvenlik meselerine nasıl yaklaşacağı gibi konularda da çeşitli gruplar arasında jeopolitik görüş ayrılıkları mevcuttu. Soğuk Savaş sonrasında RF'nin temel jeopolitik faaliyet alanları BDT(yakın çevre), Avrupa coğrafyası(Avrupa-Atlantik ilişkileri ve Avrupa güvenliği) ve dünya politikası olmuştur.²⁷² Başlangıçta, Rusya'nın ulusal çıkarlarının BDT jeopolitik yapısı ve bütünlüğü içinde korunabileceği düşünülmüştü. Ancak SSCB'den ayrılan cumhuriyetlerin askeri entegrasyona ve ortak jeopolitik vizyona sıcak bakmamaları nedeniyle,²⁷³ RF kendi ordusunu ancak Mayıs 1992'de kurabilmişti.

Bağımsızlık sonrasındaki dönemde ülke yöneticileri, başta ekonomi ve güvenlik olmak üzere Batı'yla her alanda yakınlaşmayı ve jeopolitik işbirliğini öne çıkardılar. Batı yanlısı politikaların savunucusu grubun sözcüsü Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev ve Dış İşleri Bakanlığı kadroları idi. Batı yanlısı bu jeopolitik yöneliş, *Atlantik Ekolü* diye adlandırılıyordu.²⁷⁴ Bu, Gorbaçov döneminde reformcuların bağımsızlık

²⁷⁰ *Büyük Güç* ideolojisi hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz: Arthur Sagadeev, "Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994, ss.29-43.

²⁷¹ Erhan Büyükkakıncı, "Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış, Söylemler, Arayışlar, Fırsatlar", Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), s.144.

²⁷² Büyükkakıncı, a.g.e.

²⁷³ Konstantin Pleshakov, "Russia Under Pressure", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Temmuz 1993(28.93), s.16.

²⁷⁴ Başka bir tanımlamaya göre, Rusya'daki siyasi hareketler; Rusya'yı büyük hızla batılılaştırmak ve dünya ile bütünleştirmek isteyen *Mondialistler*, Rusya'yı tarihin çerçevesi içinde tutmaya çalışan *Geçmişin vatanseverleri*, hangi yöne gitmek istedikleri belli olmayan

sonrası aldığı yeni görünüm idi. Bu jeopolitik yöneliş Rusya'nın çıkarlarının en iyi AGİT ve NATO gibi batılı kurumların bünyesinde yer almakla korunabileceğini, dış politikanın birincil önceliğinin ise Batı ile bütünleşerek işbirliği olması gerektiğini savunuyordu.²⁷⁵ Batı'ya hem meydan okuyan hem de yardımına ihtiyacı bulunan Rusya'nın, çıkar farklılığına rağmen, Batı ile genel bir işbirliği önemli görülmüştür.²⁷⁶ Ancak, genel olarak, Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi Atlantikçi yaklaşıma göre daha önemli bir jeopolitik tercih olarak görülmüştür.²⁷⁷

Yıllar boyu büyük bir jeopolitik rekabet içerisinde yer aldıkları Batı'ya bu kadar endeksli dış politika, ülke içerisinde bir siyasi yelpazeyi rahatsız etti. Bu grup, Gorbaçov'un Perestroika ve Glasnost gibi reformcu politikalarına karşı çıkan muhalif kanat mensupları idi.²⁷⁸ Batı yanlısı politikalara şiddetli eleştiri ve tepkiler özellikle Savunma Bakanlığı ve ordu içerisinde yoğunlaşmıştı. Parlamento başkanı Ruslan Hasbulatov ve Devlet Başkan yardımcısı Alexander Rutskoy'un başını çektiği muhalif grup²⁷⁹, Atlantikçi jeopolitik yönelişi kıyasıya eleştiriyordu.²⁸⁰ Daha sonra karar alma

Liberal demokratlar şeklinde ayrılmaktadır. Ancak genel ana siyasi çizgi olarak batı yanlısı olan *Atlantikçiler* ve imparatorluğun tekrar canlandırılmasını isteyen, eski SSCB coğrafyası üzerinde siyaset yapmayı öne çıkaran *Avrasyacılar* kabul edilmektedir. Daha ayrıntılı tanımlama için bkz: Oya Akgönenç Mugisuddin, "*Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler*", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994, s.20.

²⁷⁵ Sergei Stankovich, "*Rusya Kendisini Arıyor*", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994, s.40.

²⁷⁶ Yevgeni Bajanov, "*Rusya'nın Değişen Dış Politikası*", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul: Ülke Kitapları Yayınları, 2000), s.68.

²⁷⁷ Büyükkakıncı, s.146.

²⁷⁸ Rus siyasi yelpazesindeki farklılaşma Gorbaçov döneminde belirginleşmiştir. Gorbaçov döneminde Rus milliyetçiliğinde büyük bir artış görüldü. Brejnev döneminde baskı altında tutulan siyasi potansiyellerden olan Rus milliyetçiliği, *Glasnostun* tanıdığı özgürlüklerden yararlanarak etkin hale geldi. 1986 yılında Gorbaçov'un *Glasnost* ve *Perestroika* politikalarına, muhafazakar bürokratlar, neo-Stalinistler ve şovenist Rus milliyetçileri muhalefet etmeye başladılar. Böylece Gorbaçov taraftarları, yani değişim isteyenlerle, statüko taraftarları arasında büyük bir mücadele başladı. Muhalefetin kilit isimlerinden biri Egor Ligachev idi.

Gorbaçov 1987'den itibaren, SSCB'nin geniş kapsamlı ve hızlı modernizasyonunu ve batılılaşmasını öngören bir tepeden devrimi planlamıştı. Bunu Sovyetler Birliği'nin ayakta kalması için bir zorunluluk olarak görüyordu. Ancak bu plan açığa çıktığında muhafazakarların aşırı tepkisini çekti ve muhalefet ile mücadelenin şiddeti arttı. Gorbaçov, bazı milliyetçi-muhafazakar şahsiyetlerin kendi saflarına dahil edilmesini buna bir çare olarak gördü. Kendi cephesini sağlamlaştırmak için Ortodoksluğu kullanmaktan da geri kalmadı. Çoğu Batılı tahlilci Gorbaçov dönemindeki siyasi çekişmede iki taraf görme eğilimindedir: i) Başında Gorbaçov'un bulunduğu reformcular, ii) Sözcülüğünü Egor Ligaçev'in yaptığı bürokratik muhalefet. Bkz: Stankovich, a.g.e.

²⁷⁹ Bajanov, s.61.

sürecine etkin olarak gelecek olan bu grup *Avrasyacılar*²⁸¹ diye nitelendirildi. Avrasyacılar jeopolitik ekolünün önde gelen sözcüsü Yeltsin'in dış politika danışmanı Sergei Stankeviç'ti. RF'nin dış politikasının ve jeopolitik yönelişinin daha sert ve baskıcı olması gerektiğini savunuyordu.²⁸² Avrasyacı jeopolitik yaklaşım taraftarları, Rusya'nın *yakın çevredeki* azınlıkların korunması için, kendi Monroe Doktrini'ni²⁸³ ilan etmesi gerektiği gibi tedbirleri ileri sürüyorlardı.²⁸⁴ Genel Batı karşıtlığı²⁸⁵ niteliği taşıyan Avrasyacılar göre, Atlantikçi ekol mensupları, Batı ile iyi ilişkiler kurmak adına ulusal çıkarlarını ve jeopolitik hinterlandı gözardı ediyordu. Onlara göre, dış politikada ağırlık Batı'ya değil *yakın jeopolitik çevreye* verilmeliydi. Yakın çevre yaklaşık 25 milyon Rus azınlığının yaşadığı SSCB'den ayrılan cumhuriyetler, kısacası Kafkaslar ve Orta Asya idi. Rus azınlığının haklarının korunması²⁸⁶ RF dış politikasının önemli bir önceliği olmalıydı.²⁸⁷ Avrasyacı yaklaşım taraftarları dağılan SSCB'nin tümünün veya belirli bir kısmının yeniden canlandırılmasını hedeflemekteydi.²⁸⁸

²⁸⁰ Ariel Cohen, "Rusya ve Komşuları", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994, s.65.

²⁸¹ Rusya'da Avrasyacılık jeopolitik görüşünün temelleri 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Avrasyacılık görüşünün temsilcileri arasında Dostoyevski, Vernadski, Trubetskoy, Savitski ve Gumilyev bulunmaktadır. Bu görüşe göre, Rusya hem Avrupa hem de Asya ülkesidir. Hakimiyet alanı MacKinder'in belirlediği merkezi bölgedir. Karşıt güç olarak ise Avrupa'da bulunan güçler kabul edilmektedir. Tarihsel perspektifli ayrıntılı tartışma için bkz: Mark Von Hagen, "Empires, Borderlands, and Diasporas: Eurasia as Anti-Paradigm for the Post-Soviet Era", **American Historical Review**, Nisan 2004, s.445-468.

²⁸² Stankovich, a.g.e.

²⁸³ Dimitry Volsky, "A Cold-War Syndrome in the Hot World", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ekim 1993(45.93), s.25.

²⁸⁴ Jackson, "Russia after crisis Imperial Temptations: Ethnic Abroad", s.16.

²⁸⁵ Fyodor Lukyanov, "America as the Mirror of Russian Phobias", **Social Research**, Cilt.72, Sayı: 4, Kış 2005, ss.859-872.

²⁸⁶ Nitekim, Putin'in iktidara gelmesinin ardından 2000 yılında yayımlanan Askeri ve Ulusal Güvenlik doktrinlerine ilave olarak Temmuz 2000'de Dışişleri Ivanov tarafından açıklanan *Dış Politika Doktrini'nde*, Putin'in izlediği pragmatik politikanın izlerini görmek olasıdır ve Ivanov dış politika kaynaklarının kısıtlı olması nedeniyle, *güvenlik, Rusya'nın ekonomik büyümesi ve Rusya dışındaki Rus azınlıklarının korunması* şeklinde sıraladığı alanları Rusya için *hayati* olarak nitelendirerek Rusya'nın bu alanlara yoğunlaşılacağını vurgulamıştır. Bkz: David Hoffman, Washington Post, 10 Temmuz 2000.

²⁸⁷ Fevziye Bayromova'ya göre; "Rus şovenizminin iştahı hayli kabarık olup, onun en büyük arzusu Sovyetler Birliği'nin dağılması ile kaybedilen toprakları tekrar biraraya toplamaktır. Bu hayali gerçekleştirmek için en elverişli, en uygun yerler bağımsız Orta Asya Cumhuriyetleridir. Bunun üç sebebi var: i) Bu cumhuriyetin yöneticileri hepsi komunistler ve Moskova'da parti mektebi gören insanlardır. Bunların hepsini Moskova kulislerine pek gizli şeyler bağlamaktadır. ii) Bu cumhuriyetlerde çok güçlü Rus faktörü bulunmaktadır. Bu yerli Ruslar her fırsatta varlıklarını hissettirmeye hazırdırlar. iii) Bu cumhuriyetlerde milliyetçilik faktörü yok sayılacak kadar zayıftır. Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını sadece Sovyetler Birliği'nin dağılması

Süper güç olan SSCB'den, Batı'nın yardımına muhtaç duruma düşen RF'nin uluslararası arenada önemli bir belirleyiciliği olmayan ve Batı'nın ekonomik yardımına muhtaç hale gelmesi, radikal milliyetçi ve komünist çevreleri de fazlasıyla rahatsız ediyordu. Ayrıca ekonomik ve siyasal reformlar ülke içindeki tüm dengeleri alt-üst etmiş ve işsizlik ile enflasyon çok yüksek değerlere ulaşmıştı. Bu durum halkın da sabrını taşıyor ve uygulanan politikalardan hoşnutsuzluğu arttırıyordu. Bu gidişin farkına varan Yeltsin, Kozirev'in Batı yanlısı politikalarına olan desteğini azaltarak daha milliyetçi bir söylemi benimsedi. Nitekim bu durum Dış İşleri Bakanlığı'nın da *yakın çevre* ile ilgili yeni bir jeopolitik adım atması sonucunu doğurdu. Dış İşleri Bakanlığı, daha 1992 yazında, Rusya'nın çıkar alanlarının eski SSCB toprakları ile örtüştüğünü ifade eden bir rapor hazırladı.²⁸⁹ Rapor *arka bahçede* askeri güvenlik ve istikrarın sağlanmasından Rusya'nın sorumlu olduğunu ve bu amaca yönelik faaliyetlerin uluslararası toplum tarafından resmi olarak tanınması için uluslararası örgütler nezdinde girişimlerin gerekliliğini vurguluyordu.²⁹⁰ 1992 yılının sonlarına doğru *Avrasyacı* jeopolitik yaklaşım ile *Atlantikçi* jeopolitik yaklaşım arasındaki görüş farklılıkları törpülenerek, Avrasyacı jeopolitik yaklaşımın görüşleri ağırlık kazandı. Avrasyacılarıdaki belirgin özellik, mutlak ABD karşıtlığı idi.²⁹¹ Rusya'nın yakın çevresinin, her iki grup için, Rusya'nın *yaşamsal çıkar* alanı olduğu görüşü kabul gördü. *Yakın çevre* veya *arka bahçe* kavramı²⁹², birçok açıdan Rusya için dönüm noktası olan

sayesinde, hiç mücadele etmeden aldılar. Bu yüzden bu cumhuriyetlerde milliyetçi bir kitle yetişmedi. Yukarıda bahsedilen faktörler yüzünden bugünkü bağımsız Türk Cumhuriyetleri yeniden kolayca Rus egemenliği altına girebilirler." Bkz: Bayromova, ss.8-9.

²⁸⁸ Hagen, s.456.

²⁸⁹ Mugisuddin, s.18.

²⁹⁰ İdil Tuncer, "*Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye*", Gencer Özcan ve Şule Kut(der.), **En Uzun Onyıl**, içinde (İstanbul, Buke Yayınları, 2000), ss.435-440.

²⁹¹ Bajanov, s.69.

²⁹² Fevziye Bayromova'ya göre; "Rus halkı yüzyıllar boyu devam eden istila politikasını izleyen bir ulus olarak, hiçbir zaman kendi yönetimi altında yaşayan diğer milletlerin haklarını tanımak istemedi. Bu yüzden, Rus halkı Sovyetler Birliği'nin dağılmasını da toprak kaybı olarak nitelendirerek çok ağır karşıladı ve bu toprakları tekrar biraraya toplama hayali ile yaşamaya başladı. *Bütün ve bölünmez Rusya* sloganı Rus halkının yaşam sloganı oldu. Devlet yönetimi de Rusların bu zihniyetini çok iyi biliyor ve gerektiği zaman ustaca kullanıyor. Ne zaman iç işlerinde bir karışıklık, istenmeyen huzursuzluk meydana gelirse, hemen bir *dış tehlike*, *Rus düşmanı* imajı yaratılıyor(Çeçen, Tatar, diğer müslüman halklar, kısacası Rus olmayan herhangi bir millet olabilir) ve Rus halkı varolan enerjisi ile *bütün ve bölünmez* Rusya'yı kurtarmak için harekete geçiyor. Sonuç olarak Rus halkının birikmiş nefreti ve kızgınlığı kendisini ücretsiz çalıştırarak açlığın eşiğine getiren, devlet yönetimine değil de, *Rus devletinin bütünlüğünü* tehlike altına koyan Rus olmayan halklara karşı yöneltmiş oluyor." Bkz: Bayromova, s.7.

1993 yılından itibaren²⁹³ RF dış politikasının odak noktasını teşkil etmiş ve eski cumhuriyetleri diğer dünya devletlerinden ayıran önemli bir ifade şekli ve jeopolitik faktör olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte RF'nin G-8, IMF, Dünya Bankası, OECD, APEC, NATO ve AB gibi Batılı uluslararası kuruluşlar ile işbirliği arayışları Atlantikçi jeopolitik yaklaşımın uzantıları olarak algılanmıştır.²⁹⁴

Avrasyacı jeopolitik bakış Primakov'un 1996 yılında başbakanlığa getirilmesi ile daha belirgin hale gelmiştir. *Primakov Doktrini* olarak adlandırılan jeopolitik yaklaşım RF'yi *büyük güç* olarak tanımlamakla birlikte, *ikinci dereceden büyük güç* olması nedeniyle²⁹⁵, tek başına küresel bir güç olarak kabul edilemeyeceğini ve bu kapsamda tek başına çift-kutuplu bir sistem oluşturabilecek güce sahip olmadığını öngörmekteydi. ABD karşısında çok-kutuplu bir sistemi savunan Primakov, Putin'in önemli destekçileri arasında yer almaktadır.²⁹⁶

2001 yılından itibaren Putin'in politikalarında etkin hale gelen Dugin'in savunduğu *Yeni Avrasyacılık* yaklaşımı, özellikle Rusya'nın kendine has kimliği, jeopolitik ve coğrafi konumu ile Avrasyalılığına vurgu yapmaktadır. *Yeni Avrasyacılık* yaklaşımı, güç ve güç merkezlerini esas alan ve çok kutuplu dünya sistemini savunan *güç odaklı* bir jeopolitik yaklaşımdır. Rusya'daki halkların, kültürlerin ve etnik yapıların çıkarlarına hitap eden ulusal ülkü savunulmakta, Ortadoğu, İslam, Musevilik, Budizm arasında diyalog öngörülmektedir. Dugin'in yaklaşımı faşist Jirinovski'nin biraz gelişmiş formunu içeren neo-faşizan ve kısmen mistik eğilimler ve SSCB nostaljisi taşımakta ve gizli servisler, enerji zenginliği, etnik, sosyal ve ırk ayrımı dahil her türlü enstrümanın kullanılarak Rusya'nın isteklerinin kabul ettirilmesini savunmaktadır. Atlantikçi yaklaşımı, *ulus, halk, sosyal adalet, jeopolitik çıkar vb* esasları göz ardı ettiği ve onun yerine *serbest piyasa, bireysellik, tüketim ve ekonomik verimlilik* gibi kavramlara önem verdiği gerekçesi ile şiddetli eleştirmektedir. Dugin, Avrasya imparatorluğunun jeopolitik temelinde *Atlantikçiliğe karşı çıkmak, ABD'nin Avrasya coğrafyasındaki*

²⁹³ Büyükakıncı, s.143.

²⁹⁴ Büyükakıncı, s.147.

²⁹⁵ Wehrschutz, s.94.

²⁹⁶ Alvin Z. Rubinstein, "Russia Adrift: Strategic Anchors for Russia's Foreign Policy", **Harvard International Review**, Kış/Bahar 2000, s.19.

stratejik kontrolünün engellenmesi ve liberal ekonomik değerlerin üstünlüğünün reddi gibi ortak düşman bulunması gerektiğini ileri sürmektedir.²⁹⁷

Yeni Avrasyacılık jeopolitik yaklaşımı Avrupa'da Moskova–Berlin–Paris, Asya'da Moskova-Tokyo ve Moskova-Tahran-Pekin eksenlerinde entegrasyona önem vermektedir. Avrupa'da ABD'nin NATO ile elde bulundurduğu kontrolün ortadan kaldırılabilmesi için Rusya'nın ABD ortak düşmanına karşı AB'nin entegrasyonuna destek vererek Moskova-Berlin eksenini üzerinde Orta Avrupa ülkeleri ile bağların güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Rusya'nın tarihsel jeopolitik alanı içerisinde yer alan Finlandiya dışındaki Rusya ve Almanya arasında yer alan coğrafyanın, tarihi müttefik olan Almanya'nın nüfuz alanına dönüşmesi gerektiğini vurgulayan Dugin, bu maksatla güvenlik kuşağına ihtiyaç bulunmadığını da belirtmektedir. Ayrıca, Dugin, güçlü Atlantik-karşıtı gelenekleri bulunan Alman-Fransız bloğunun oluşturularak, güneye İspanya ve İtalya'ya doğru genişlemesini ve yalnızca ABD'nin denizaşırı Truva atı olan İngiltere'nin engellenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁹⁸

Dugin Balkanlara özel bir önem atfetmektedir. Dugin'e göre, Sırbistan'dan Bulgaristan'a uzanan coğrafya *Güney Rusya'yı* oluşturmaktadır ve "Sırbistan Rusya, Rusya Sırbistan'dır". Dugin, Ortodoks ülkelerin tümünün zamanla *Üçüncü Roma Moskova* ile bağ kurmaya çalışacağını ve rasyonel-bireyselci Batı'nın tuzaklarına düşmeyeceğini ileri sürmektedir. Dugin, Romanya, Makedonya, Sırp Bosna'sı ve hatta zaman içinde NATO üyesi Yunanistan'ın Avrasya-Rus İmparatorluğu'nun tamamlayıcı parçalarını oluşturacağını belirtmektedir. Benzer şekilde, Baltık ülkeleri Güney Rusya'nın bir parçası olarak görülmekte ve Avrasya-Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ukrayna ise jeopolitik anlamı olmayan bir ülkedir ve ancak güvenlik kuşağı(tampon) işlevini görebilir. Dugin bu tür güvenlik kuşağı oluşumlarına izin verilmemesi gerektiğini belirtmektedir.²⁹⁹

Dugin Rusya'nın Doğu Asya'daki jeopolitik ilişkilerinde köşe taşı Moskova-Japonya ekseninin oluşturacağını belirtmektedir. Japonya'ya Kuril Adalarını bırakmak suretiyle, Almanya ile olduğu gibi Japonya ile de büyük bir emperyal pazarlık

²⁹⁷ Dunlop, "Alexander Dugin's Foundation of Geopolitics", ss.41-57.

²⁹⁸ Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, ss.56-73.

²⁹⁹ Dunlop, "Alexander Dugin's Foundation of Geopolitics", s.52.

yapılmasını öngören Dugin, Japonya'nın 1930'lı yıllarda planladığına benzer şekilde Pasifik'te kendi düzenini kurması için teşvik edilmesini önermektedir. Japonya gibi Hindistan da *Yeni Avrasyacılık* yaklaşımında Avrasya Rus İmparatorluğu'nun diğer önemli müttefiki olarak kabul edilmektedir. Avrasya Rus İmparatorluğu'na en büyük tehdit olarak görülen ve imparatorluğun güney sınırındaki en tehlikeli jeopolitik komşu olarak kabul edilen Çin'in kuşatılması, hatta parçalanmasında Hindistan'ın önemine vurgu yapılmaktadır. Bu durum Çin'in Rusya'ya stratejik rakip olma potansiyeli taşımasından kaynaklanmaktadır.³⁰⁰ Moğolistan ise, Rus İmparatorluğu'nun *stratejik ortağı* olarak belirtilmekte ve imparatorluğun bir parçası olarak görülmektedir. Tibet-Sincan-Moğolistan-Mançurya kuşağının Rusya'nın güvenlik kuşağını oluşturduğu ve Tibet-Sincan olmaksızın Çin'in Kazakistan'a ve Doğu Sibiryaya nüfuz edemeyeceğini belirten Dugin, Rusya'nın Çin'in idari ve coğrafi parçalanmasına yönelik her türlü tedbiri alması gerektiğini ileri sürmektedir. Dugin'e göre, kuzeyde etkinliğini yitirerek güneye yönelecek Çin'in, Hindi Çin'i, Endonezya, Filipinler ve Avustralya'ya doğru genişleyerek etki ve hakimiyet alanını güneyde oluşturması teşvik edilmelidir.³⁰¹ Dugin'in Çin'e yaklaşımında 2001 yılında kısmen de olsa bir değişme olmuştur. Olasılıkla Putin'in Çin ile ilişkilerindeki pragmatik yaklaşımı Dugin'in Çin bakışını kısmen de olsa değiştirmiştir.

1. BDT'nin kurulması

Sosyalist Blok'un temellerini sarsan Helsinki Nihai Senedi Mart 1985'de iktidara gelen Gorbaçov'un ortaya attığı Glasnost ve Perestroika fikir ve uygulamaları ile bütünleşince dağılma kaçınılmaz oldu. Çünkü Doğu-Batı ilişkilerinde bir yumuşama ve yakınlık getirilmek istenen Helsinki Nihai Senedi'nin yürürlüğe girmesi, Doğu Avrupa'daki tüm Sovyet uydusu ülkelerinde aydınları ve milliyetçileri harekete geçirdi. İnsan hakları ve hürriyet hareketleri şeklinde başlayan gelişmeler zamanla Moskova'nın hegemonyasına karşı bağımsızlık mücadelesine dönüştü. Ancak, bunlar patlama şeklinde değil, yavaş yavaş gelişen bir seyir takip etti. Gorbaçov Glasnost ve Perestroika politikaları ile Sovyetler Birliği'ni kurtarmak için her yolu denedi. Ancak, tüm çabalar tarih içindeki ömrünü tamamlamış olan SSCB'nin dağılmasını önlemeye yetmedi. Gorbaçov iktidarının dördüncü yılı tamamlandığında, Sovyetler Birliği'nin

³⁰⁰ Wehrschutz, s.95.

³⁰¹ Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, ss.186-191.

siyasal yapısında çözümler başlamış bulunuyordu. Bu çözümler, 1991 yılı sonunda jeopolitik dağılmaya dönüştü. *Glasnost* ve *Perestroika* ilkelerinin 1987 yılından itibaren uygulanmaya konulmasından kısa bir süre sonra, Mart 1990'dan itibaren, Baltık ülkeleri başta olmak üzere bağımsızlık ilanları başladı. Daha sonra Rusya, Ukrayna ve diğer Türki cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanları takip etti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasındaki en büyük gelişme Ukrayna'nın bir halk oylaması ile 24 Ağustos 1991'de bağımsızlığını açıklaması oldu. 25 Ağustos 1991'de de Beyaz Rusya'nın bağımsızlık ilanı birliğin tamamen dağılmasını sağladı.

Bu gelişmeler SSCB'yi tümüyle dağılma aşamasına getirdi. Nitekim, Rusya'nın asıl unsurlarını teşkil eden RF, Beyaz Rusya ve Ukrayna devletleri 8 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin sona erdiğini, yerine Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kurulduğunu ve topluluğun merkezinde aynı zamanda Beyaz Rusya'nın başkenti olan Minsk olduğunu açıkladılar. BDT'nin kurulması kararını SSCB'yi oluşturan 15 Cumhuriyetten onbirinin katıldığı *Alma-Ata zirvesi* takip etti. 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da yapılan bu toplantıya; Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Tacikistan, Ermenistan ve Moldova katıldılar. Gürcistan ise gözlemci olarak iştirak etti. Alma-Ata Zirvesi ile Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 Cumhuriyet, 21 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'ne fiilen son vermiş oldu.³⁰²

Tarihsel süreç içerisinde, imparatorluk ile devlet oluşumunu sürekli birlikte yaşamış Rusya'nın çok süratli jeopolitik dağılışı, Rus halkı için kolay kabul edilebilir bir gelişme olmamıştır.³⁰³ O nedenle psikolojik alt-yapısı hazırlanmadan ortaya çıkan ani dağılma, imparatorluğu koruma refleksine neden oldu ve ayrılan cumhuriyetlerin nüfuz altında tutulması için yeni bir jeopolitik formül geliştirildi. Başlangıçta, BDT'nin amacının

³⁰² Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih**, İstanbul: HAK Yayınları, 1998, ss.528-532.

³⁰³ Asırlar boyunca, Rusya için devlet ve imparatorluk aynı anlama geldi. SSCB'nin neredeyse bir gecede çöküşü büyük bir kimlik bunalımı yarattı. Bu durum daha önce imparatorluk olup daha sonra bir ulus-devlete kadar küçülen Fransız ve Britanya imparatorluklarından çok farklı bir durumdu. Çünkü, Fransız ve İngilizlerin çekilirken terkettikleri topraklar, anakaradaki insanlar tarafından *öteki(yabancı)* olarak nitelendiriliyordu. İngiliz ve Fransız imparatorlukları, sömürü maksatlı o topraklarda bulunmuşlar ve o bölgelerin kaynaklarını kendi anavatanlarına aktarmışlar, ancak sömürdükleri ülkelere sınırlı kaynağa aktarımı yapmışlardı. Bunun istisnası tarihte, Rus ve Osmanlı imparatorlukları olmuştur. Ele geçirilen yerlere yapılan yatırım, aktarılan kaynaklar ve coğrafya ile kurulan özel ilişki, ele geçirilen toprakları kendi anavatanlarından bir parça haline dönüştürmüştü. O nedenle, çekilmek zorunda kalınan topraklardan kopuş da, Fransız ve İngilizler kadar kolay olmadı. Bunun meydana getirdiği psikolojik boşluğun doldurulması da kolay olmamaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra cumhuriyetler-arası ticaret, malvarlıklarının paylaşımı ve Sovyet nükleer tesislerinin bakımı ve korunması gibi sorunların tartışılıp çözümünün bulunmasına olanak sağlayacak bir forum niteliğindeki geçiş örgütlenmesi olacağı ifade ediliyordu.³⁰⁴ Hatta, NATO'nun Kosova'ya müdahalesinin BDT'yi NATO karşıtı bir tavır içerisinde birleştirerek ilişkileri geliştireceği dahi öngörülmüştü. Ancak, başta Ukrayna olmak üzere muhalif tavır takınan ülkeler nedeniyle ortak jeopolitik tepki örgütlenemedi.³⁰⁵ Kosova benzeri yaşanan olaylar, Rusya'nın BDT içerisindeki özel jeopolitik konumunu erozyona uğrattı.³⁰⁶ Nitekim, Rusya dışındaki BDT ülkeleri, Rusya'nın hakimiyetini engellemek için, BDT'nin NATO benzeri bir yapılanma içerisinde olmasını isterken, Rusya eski Sovyet cumhuriyetlerinde tüm kontrolü sağlayacak tarzda kendi Savunma Bakanlığına bağlı alt bir kuruluş olması yönünde jeopolitik çaba gösterdi.³⁰⁷ Paul Goble'in de ifade ettiği gibi, "BDT dünyanın en büyük incir yaprağı niteliğindeki örgütlenmesidir ve imparatorluğun kaybının meydana getirdiği boşluğun kapatılması için meydana getirilmiştir. Tüm incir yaprakları gibi, BDT de zaman içerisinde kuruyacak ve düşecektir."³⁰⁸ Nitekim, Ukrayna ve Gürcistan BDT'yi açık olarak sorgulamaktadır. Saakashvili'nin *Gül Devrimi* ile iktidara gelmesinin ardından BDT üyeliğini sorgulamaya başlamasına benzer şekilde, Ukrayna'daki *Turuncu Devrim* sonrasında Mayıs 2006'da Baltık ve Karadeniz ülke liderleri zirvesinde düzenlediği *BDT'nin geleceğini ve Ukrayna'nın BDT'den çekilmesini* konu edinen brifingte, Ukrayna özellikle ortak sınır güvenliğine yönelik tekliflerine atıfla BDT'nin eylemden çok yalnızca konuşmayı öngördüğünü ileri sürerek, jeopolitik değeri ve anlamı yanında ekonomik anlamını da yitirdiğini belirttiği mevcut organizasyondan memnun olmaması nedeniyle, yakın gelecekte teşkilattan ayrılmayı planladığını bildirmiştir.³⁰⁹ Mikhail Deliagin'e göre, 2005 yılı öncesinde eski SSCB coğrafyasındaki politik durum için küresel sorumluluğu Rusya'ya devretmeye hazır olan Batı, 2005 yılından itibaren bu

³⁰⁴ Aras, s.222.

³⁰⁵ Cornell, s.103.

³⁰⁶ Vladimir Baranovskii, "*Rusya'nın da Menfaatleri Çok Önemlidir*", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000), ss.104.

³⁰⁷ Stephen Foye, The Armed Forces of the CIS: Legacies and Strategies, **RFE/RL Research Report**, Cilt.3, Sayı:1, Ocak 1994, s.9.

³⁰⁸ Elizabeth Teague, The CIS: Unpredictable Future, **RFE/RL Research Report**, Cilt.3, Sayı:1, Ocak 1994, ss.18-21.

³⁰⁹ Kommersant, "*Ukraine Found Way Out of CIS*", 6 Mayıs 2006.

yaklaşımından vazgeçmiş³¹⁰ ve böylece BDT'de yaşanan gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Aradan geçen 15 yıla rağmen üyeleri arasında serbest ticaret bölgesi dahi oluşturamayan, vizesiz seyahat ve serbest ticaret dışında başka herhangi bir avantaj sunamayan teşkilatın, Ukrayna'nın sert eleştirileri ile birlikte jeopolitik dağılma sürecine gireceği belirtilmektedir. Gürcistan'ın birlikten ayrılmasının teşkilat için önemli kayıp oluşturmamakla birlikte, NATO ve Avrupa üyeliğini hedefleyen Ukrayna'nın teşkilattan ayrılmasının sorunları beraberinde getireceği ve bölgedeki jeopolitik düzeni değiştireceği ifade edilmektedir. Ancak, Ukrayna ve Gürcistan'ın teşkilattan ayrılma yönünde görüş bildirmesi sonrasında Rusya tarafından tehdit edilmeye başlamıştır. Batı ile entegrasyonu hızlandırarak Rusya ile ilişkilerini gerginleştiren Ukrayna ve Gürcistan'ı BDT karşıtı girişimleri nedeniyle büyük ekonomik sorunlar ile tehdit eden Rusya, Ukrayna'nın hem Rus ekonomisine hem de Rus jeopolitiğine bağımlı olduğunu ve ürettiği ürünlerin BDT dışında Avrupa'da pazar bulamayacağını belirtmiştir. Ukrayna ile gaz savaşı ve Gürcistan ve Moldova ile ticaret savaşının Rusya'nın uygulayabileceği baskı seçeneklerinden yalnızca birkaçı olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan, Rusya'ya girişte Ukrayna'ya uygulanacak vizenin ve özel bir anlaşma ile uygulanan ve herhangi bir izne ihtiyaç duyulmadan Rusya'da üç aya kadar kalma izni veren anlaşmanın iptalinin dahi, Ukrayna'yı oldukça zor duruma sokacağı ifade edilmektedir. Cheney'in Baltık ve Karadeniz ülke liderleri zirvesinde Rusya'yı eleştirmesini *Soğuk Savaş'a geri dönüş* olarak niteleyen Rus Parlemtentosu BDT Konseyi başkanı Vadim Gustov, Rusya etrafında karantina koridoru oluşturulduğunu ve Ukrayna'nın da bu jeopolitik oyunun içerisine çekildiğini ileri sürmektedir.³¹¹

Türkiye açısından en büyük soru işareti, BDT'nin kurulmasının ve Rusya'nın izlediği politikanın amacının, tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyayı içeren *arka bahçede* emperyal özellik arzemesidir. Türkiye'nin de Rusya'nın yaşamsal çıkar alanı olarak nitelediği coğrafyada jeopolitik çıkarları bulunmaktadır ve çıkar çatışmasının potansiyel klasik jeopolitik gerilimler taşıması kaygı vericidir. Özellikle SSCB'nin yıkılması sonrasında Gürcistan'a, Azerbaycan'a, Tacikistan'a, Ermenistan'a vs. Rus müdahaleleri büyük güç ideolojisi siyasetinin ve yeni jeopolitik düzen kurma

³¹⁰ Mikhail Deliagin, "2005: Fewer Illusions, More Realism", **International Affairs**, Şubat 2006, s.62.

³¹¹ Kommersant, "Ukraine Found Way Out of CIS", 6 Mayıs 2006.

arayışlarının sonuçlarıdır.³¹² Bu siyaseti ve yeni jeopolitik düzeni meşru kılmaya yönelik hukuki gerekçe olarak arka bahçedeki 25 milyonu bulan Rus azınlığının öngörülmesi³¹³ ve bu siyasetin vasıtasını *Barışı Koruma* operasyonlarının oluşturmasının öngörülmesi Türkiye'nin bölgeye yönelik jeopolitik beklentileri açısından önem taşımaktadır.³¹⁴ GUAM'ın yeni bir yapılanmaya yönelik arayışları ve Ukrayna ve Gürcistan'ın BDT'den ayrılma yönündeki açıklamaları ile Cheney'in Rusya'ya yönelik çıkışı çerçevesinde Rusya'nın çevresinde oluşturulacağı ileri sürülen karantina koridoru dikkate alındığında, Rusya'nın BDT'yi ayakta tutmak için eski SSCB coğrafyasında yeni jeopolitik arayış içerisinde olacağı beklenebilir.³¹⁵

2. Rusya Federasyonu Güvenlik konsepti/Doktrini

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması yaklaşık 45 yıldır uluslararası sistemin dayandığı temellerin tümünden değişmesine neden oldu. Hem Soğuk Savaş döneminde güç dengesinin bir tarafını teşkil eden Batı ittifakı, hem de Rusya, güvenlik politikalarını temelden gözden geçirme ve yeni ortaya çıkan güvenlik çevresine ve yeni jeopolitik düzene uyum çalışmaları içerisine girdiler. NATO yeni jeopolitik ortama uyumu *Yeni Stratejik Konsepti* ile sağladı. Rusya ise, Batı taraftarları ile imparatorluk sevdalıları³¹⁶ arasında bir süre bocaladı. Nihayet, SSCB'nin dağılmasının ardından 1993 yılı içerisinde *RF Güvenlik Konsepti* parlamento tarafından onaylandı. Bu konseptin Rusya'nın uzun vadeli güvenlik ihtiyacını ve yeni jeopolitik beklentilerini karşılaması öngörülmüştü. Güvenlik konsepti iki kısımdan oluşuyordu: *Dış Politika Konsepti* ve *Rus Askeri Doktrini*.³¹⁷ Dış Politika Konsepti Nisan 1993'te ve yeni Rus devletinin ve yeni

³¹² Büyükakıncı, s.153.

³¹³ Foye, s.21.

³¹⁴ Teague, s.10.

³¹⁵ Kommersant, "Remember Georgia", 10 Mayıs 2006.

³¹⁶ Dmitry Volsky, "Russia-Central Asia: Nostalgia for the Past or Concern Over the Future", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ağustos 1993(34.93), s.23.

³¹⁷ Burada iki kavram dikkati çekmektedir: Dışişleri Bakanlığı'nı ilgilendiren belge *konsept* kelimesi ile ifade edilirken, Savunma Bakanlığı'nı ilgilendiren döküman *doktrin* kelimesi ile kullanılmaktadır. Kavramsal olarak; *Konsept*, bir askeri planlamada veya uygulamada esas alınan temel düşüncelerdir. Bunlar, yalnızca düşünce halinde olup, denenmesi gerekir. Özellikleri itibarı ile, tartışılabilir, ikna edicidir, ancak emredici değildir. Genellikle, bir fikri önermek veya mevcut bir uygulamayı geliştirmek için kullanılır. Bu durumda, kabul edilen Dış Politika Konsepti Taslağı, Rus Dışişleri Bakanlığı için bir rehber niteliğini taşımakta, herhangi bir yaptırım gücüne sahip bulunmamaktadır. *Doktrin* ise, hedefin elde edilmesinde, gücün kullanılmasına yön veren ve bağlayıcı olmakla beraber uygulamada insiyatife imkan tanıyan temel prensiplerdir. Doktrin, emredici ve talimat verici mahiyetteki denenmiş tecrübelerden oluşur. En önemli özelliği gerçekçi ve yol gösterici olmasıdır. Yürürlükteki doktrini bilmeyen

askerin gözlem ve düşüncelerinin bulanık, emirlerinin de yanlış olacağı kabul edilir. Konsept ile kıyaslandığında, doktrin çok daha fazla yaptırım ve zorunluluk içerir.

Rus Askeri Doktrini kavramsal çerçeveden değerlendirildiğinde, yasama organının onayının ardından kanun derecesinde yaptırıma eriştiği görülmektedir. Askeri doktrin, tüm kuvvet yapılarının, silah donanımlarının, eğitimin ve planlamaların dayandığı temel referanstır. Hatta, ordunun böyle bir referanssız varolamayacağı dahi söylenebilir. SSCB'nin dağılmasından yeni askeri doktrinin kabul edildiği 1993 yılına kadar geçen onsekiz aylık sürede RF, herhangi bir temel referansı olmadan idare ve sevk edildi. Bu ara dönemde, Genel Kurmay, Mayıs 1992'de yürürlüğe sokulan *Taslak 92* de ortaya konulan görüşler paralelinde hareket etti. Peki, neden askeri bir konsept değil de doktrin yayınlanmasına ihtiyaç duyuldu?

Bir askeri doktrinin yayınlanmasını gerektiren bir çok neden olabilir. Herşeyden önce, demokratik güven ihtiyacı buna gereksinim gösterir. Rusya'nın muhtemel ve mevcut güvenlik ortakları, eğer Rusya'ya güven duyacaklar ve emniyet içerisinde işbirliği yapacaklarsa, Rusya'nın hareket tarzı hakkında da bilgi sahibi olmaya ihtiyaç duyacaklardır. Diğer taraftan, ordunun kendisi de açık bir güvenlik politikasınca gösterilecek istikamete, bir asker/subay neden ve niçin eğitim aldığı, ordunun neler yapabileceğini, neler yapamayacağını bilmeye gereksinim duyar. Ancak, Rusya için daha önemli nedeni muhtemelen siyasetçiye duyulan güvensizliktir. Böyle bir doktrinin yayınlanması ile, savunma siyasetçinin müdahalesinden arındırılmış ve muhtemel hareket tarzları kesin hatları ile belirlenmiş olmaktadır. Nitekim, Askeri Doktrinde sivil idarenin ordu üzerindeki denetimine ilişkin hiçbir ifade yer almamaktadır. Diğer önemli bir neden de muhtemel düşmanlara Rusya'nın niyetleri hakkında gözdağı vermektir. Konsept yayınlanmasında olduğu gibi, SSCB'den gelen alışkanlık ta gözardı edilemez.

Batı ülkelerinde de benzer askeri doktrinler doğal olarak mevcuttur. Ancak bunlar, Rusya'da olduğu gibi büyük şaşaa ile ortaya konmazlar, bir gizlilik içerisinde kabul edilip yürürlüğe sokulurlar. Hükümetin bağlı kalmaya niyet ettiği dış politika ilkelerinin yer aldığı böyle resmi bir dökümanın yayınlanmasındaki ısrar, batı demokrasilerinde pek görülmemiş bir uygulama değildir. Bu tarz genel dış politika hedefleri parti programlarında yer alır ve seçim öncesi bazı politik niyetlerden söz edilir(silahsızlanma, AB üyeliği gibi). Ancak, Rusya'da görüldüğü gibi, hükümetin izleyeceği dış politikanın tüm ayrıntılarını içeren bir resmi dökümanın onay için parlamentoya sunulup, sonrasında başkan tarafından imzalanarak yürürlüğe girmesi yönünde batıda pek örnek yoktur. Peki, böyle bir dış politika konsepti veya askeri doktrinin Rusya'da bir sorun haline gelmesine ve barış ve uzlaşma yanlısı Andrei Kozirev gibi bir dış işleri bakanının böyle bir resmi belgeyi formüle etmek zorunda kalmasına neden nedir?

Sovyetler Birliği'nden kalan siyasi kültürün bir parçası, ayrıntılı programları içeren dökümanların hazırlanarak kabulü ve dış politika konularını içeren bu tarz dökümanlara sık sık referanslar yapılmasıdır. Komünist parti kongrelerinde takip edilecek iç ve dış politikayı içeren programlar ve bir önceki programda yerine getirilen hususları kapsayan raporlar yayınlanırdı. Bu Sovyet politikacılarının hem seçmenler, hem de Komünist parti üyeleri nazarındaki güvenilmezliğinden kaynaklanmaktaydı. Kongreler arası dönemde ise tüm açıklamalar bu dökümanlara referans verilerek yapıldı. Askeri doktrin ve dış politika konsepti tarzındaki döküman yayınlanması herşeyden önce Sovyet döneminden kalma bir alışkanlığın ürünüdür. Kozirev'in böyle bir dökümanı gönülsüz de olsa kabul ederek hazırlamasının, hem bu tarz bir alışkanlığın, hem de bir takım fonksiyonel nedenlerden ötürü olduğunu göstermektedir. Dış Politika Konseptinin en önemli fonksiyonu Dış İşleri Bakanının kendisi ile ilgilidir. Dışişleri bakanı ülkenin dışarıda temsilcisidir, o nedenle temel ilke ve hedeflerin belirtilmesi, bakana rehber niteliği taşıyabilir. Diğer bir yararı da parlamento ile ilgili olabilir. Böyle genel hatları ile parlamento tarafından onaylanmış dış politika ilkeleri, bakanın sürekli hesaba çekilmesini önleyerek, dış dünyada prestij ve otorite kaybetmesine mani olabilir. Bkz: Light, ss.38-39; Charles Dick, "The Military Doctrine of the Russian Federation", *The Journal of Slavic Military Studies*, Eylül 1994, s.483; Tuncer, s.442.

jeopolitik düzenin tasarım sürecinde önemli bir adım olan *Rus Askeri Doktrini* ise 2 Kasım 1993'te onaylanarak yürürlüğe girdi.³¹⁸

a. Rus Dış Politika Konsepti/Doktrini

Yeltsin tarafından 1992 yılı başlarında başlatılan ekonomik reformların oldukça süratli bir biçimde önemli materyal zorluklar meydana getirmesinden sonra, ekonomik belirsizlik ve güvensizlik bir süre sonra siyasi fikir ayrılıklarını ve farklı jeopolitik yaklaşımları doğurdu. Ülke içindeki siyasi durum politize olunca, dış politika meseleleri de kaçınılmaz olarak iç politika tartışmalarına malzeme olmaya başladı. Tartışmalara müdahil birçok kimse, ısrarlı biçimde, hükümetin, konsept veya doktrin formunda bir dış politika taslağı yayınlaması zorunluluğunu ileri sürdüler. RF'nin entegre güvenlik ihtiyacını ve eski SSCB coğrafyasına yönelik yeni jeopolitik düzen beklentilerini karşılayacak olan *RF Güvenlik konsepti* hazırlıkları, SSCB'nin dağılmasının hemen ardından başladı. Böyle bir ihtiyacın doğmasında, Irak'a karşı ABD'nin önderliğindeki Batı ittifakının ortaya koyduğu ileri teknoloji içeren gelişmiş silahların kullanımı ve büyük çapta kara hareketine ihtiyaç duyulmadan, geleceğin savaşlarının nasıl olacağı hususunda fikir veren yoğun hava hareketi ile sonucun alınmasını sağlayan Körfez Savaşı'nın payı büyük olmuştu.

Nisan 1993'te onaylanarak yürürlüğe giren konseptte dikkati çeken temel jeopolitik unsur *arka bahçe*ye çekilen dikkattir. *Arka bahçe* ile ilgili olarak öne çıkan konu, Rusya'nın ikili bir politika izlemek suretiyle mümkün olan azami ekonomik ve siyasi entegrasyonun sağlanması ve BDT bünyesinde bir kolektif güvenlik organizasyonunun kurulması ile yeni jeopolitik düzene geçişin sağlanmasıdır. Arka bahçedeki Rus azınlıkları gerekçe göstererek eski Sovyet cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyada jeopolitik etkinlik maksadıyla *barış koruma* fonksiyonu öne çıkarılmıştır. Bölgede ekonomik, kültürel ve jeopolitik çıkarı olan Türkiye için bu dikkate alınması gereken bir konu olmuştur. Diğer önemli bir husus ise, Batının ve Rusya'nın çıkar birlikteliğinin sona erdiğinin vurgulanmasıdır.³¹⁹ Bu jeopolitik vurgu, büyük güç ideolojisine uygun politika izlenmesine zemin hazırlayan sürecin önünü açmıştır.

³¹⁸ Vladislav Chernov, "Significance of the Russian Military Doctrine", **Comparative Strategy**, Cilt.12, 1994, s.161.

³¹⁹ Light, ss.63-72.

2000 yılında yayımlanan *RF Dış Politika Doktrini* ise, Rusya'nın ulusal çıkar eksenli bir jeopolitik yöneliş içerisinde bulunacağını ilan etmiştir. Doktrinin ilanında konuşan Rus Dışişleri bakanı Ivanov, Rusya'nın *büyük güç ideolojisine* vurgu yapmamakla birlikte, Rusya'nın dünyada oynayacağı jeopolitik rolün üzerinde durmuştur. Doktrinde ekonomi üzerine vurgu yapılmakla birlikte, son yıllarda Hazar Denizi'ndeki Rus ulusal çıkarlarının korunmasındaki yetersizlik gerekçesiyle eleştiriye uğramıştır. Ivanov, ekonomik vurguda enerji jeopolitiğinin öncelikli olduğunu ve Rusya'nın geniş petrol ve doğal gaz kaynakları ile dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer aldığını ileri sürmüştür. Doktrinde, aynı zamanda, dünyanın gelişmiş ülkelerinin etkinlik aracı olan G-7'ye Rusya'nın modern jeopolitik ilgisi açık olarak ortaya konmuştur. Doktrin, NATO'nun Balkanlara müdahalesi ve Çeçenistan'daki süren anlaşmazlık süreci içerisinde yayınlandığından, Batı karşıtı bir psikoloji ve jeopolitik yöneliş yansıtmıştır. Ancak, modern jeopolitik perspektifli olarak dünya ekonomik sistemine tam entegrasyonu öngören Rusya'nın, başta AB olmak üzere, büyük ekonomilerle ilişkilerinin geliştirilmesine verilen öneme vurgu yapılmıştır. Özellikle Primakov sonrasında Rusya'nın dile getirdiği ve dünya siyasal ve ekonomik sisteminin çok-kutupluluğunu öne çıkaran genel Avrasyacı jeopolitik yönelişin izlerini doktrinde görmek olasıdır.³²⁰

b. Rus Askeri Doktrini³²¹

Yaklaşık onsekiz aylık tartışma sürecinden sonra, ancak 2 Kasım 1993'te Yeltsin'in onaylaması ile yürürlüğe giren askeri doktrin, RF'nin birinci doktrindir. Bu belge farklı gruplar arasındaki jeopolitik uzlaşmayı yansıtmaktadır, ancak döküman, Batı ile sıkı ilişkiler kurulmasını öngören Atlantikçi jeopolitik yaklaşımın esasları yerine, eski SSCB topraklarını Rusya'nın ulusal güvenlik sahası ve etki alanı olarak gören, Rusya'nın bu bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanmasından doğrudan sorumlu ve gerektiğinde askeri-diplomatik açıdan müdahalede bulunabilecek tek güç olduğunu iddia eden Avrasyacı jeopolitik yaklaşımın argümanlarını içermektedir. Doktrin'den

³²⁰ David Hoffman, "Russia Sets Guidelines Governing Diplomacy", Washington Post, 10 Temmuz 2000.

³²¹ Her ülke için geçerli olan bir takım temel olgular vardır. Her ülkenin menfaatleri, muhtemel tehlikeleri ve bu menfaatlerine muhtemel tehditleri mevcuttur. Ve bu üçlemenden, yani çıkar-tehlike-tehdit üçlemesinden bir patern çıkarılır ve bu interaktif ilişkiler kümesinden de bir doktrin ifade edilebilir. Doktrinler, ekonomik, ekolojik, dış politika, dahili sorunlarla ilgili federal bir doktrin veya askeri bir doktrin olabilir. Doktrin netice itibarıyla bir strateji yaratır. Doktrin bir görüşler sistemi iken, strateji ise bu görüşlerin hayata geçirilme şeklidir.

RF'nin savunma politikasında Silahlı Kuvvetlerin özel tesiri ve kontrolü belirginleşmiştir³²². Döküman RF'nin geçiş dönemini düzenlemiştir. Geçiş dönemi, devletin oluşum sürecini, demokratik reformların yapılmasını ve yeni bir uluslararası ilişkiler sistemini ve bu kapsamda yeni bir jeopolitik düzenin teşkili safhalarını içermiştir³²³. Askeri doktrinin, 1993-2000 arasındaki dönemi veya RF'nin ve BDT'nin nihai şeklini alacağı süreci kapsamı öngörülmüştür.

Doktrinde Rusya'nın yeni jeopolitik yönelişinin izlerini taşıyan özellikle beş tedbir dikkat çekmiştir: Bunlar: i.) Doktrin, hem halihazırda mevcut, hem de yeni teknoloji ile üretilcek konvansiyonel silahların kullanılacağı harpler için hazırlık yapmaya özel bir önem ve öncelik atfetmiştir. ii.) Doktrin Körfez Savaşı'nı geleceğin konvansiyonel savaşlarının paradigması olarak görmüş ve yeni jeopolitik düzende temel referans olarak kabul etmiştir. Yakın vadede, yerel çatışmalarda acil müdahale kuvvetlerinin kullanımını, uzun vadede *teknolojik savaşı*lara hazırlık yapmak için yeni gelişmekte olan yüksek harp teknolojisi içeren silahların geliştirilmesini önemli bir jeopolitik gereklilik olarak öngörmüştür. iii.) Bütçedeki kısıtlara rağmen, yeni jeopolitik düzenin tesisi ve idamesi için araştırma ve geliştirme gayretlerinin sürdürülmesinin doğrudan temine tercih edilmesini öngörmüştür. iv.) Doktrin, nükleer savaşa bakışın değiştiğini göstermiştir. Sınırlı bir nükleer harbin yapılabileceği ima edilirken, Rusya'nın nükleer silahlarına yönelik herhangi bir konvansiyonel saldırının nükleer karşılık görebileceğini ifade etmiştir. Böylece yeni jeopolitik yönelişte nükleer silahlara merkezi bir önem atfedilmiştir. v.) Doktrin, Gorbaçov'un *Savunma Doktrini'nin* terkedilerek, büyük-ölçekli savaş dahil tüm askeri faaliyet formlarının gözönüne alınacağını ifade eden yeni bir jeopolitik yaklaşımı ortaya koymuştur³²⁴.

1993 Askeri Doktrinde yer alan RF nükleer politikası, Türkiye'nin bölgeye ilişkin jeopolitik beklentilerine yönelik olarak büyük önem arzetmiştir, zira, doktrinde doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren ifadeler yer verilmiştir. RF, nükleer silah bulundurmayan herhangi bir ülkeye karşı nükleer silaha başvurmamayı öngörmüştür. Ancak bu yaklaşıma iki istisna getirilmiştir:

³²² Dick, s.494.

³²³ Richard Staar, "Moscow Plans to Restore Its Power", *Orbis*, Yaz 1996, s.375.

³²⁴ Mary Fitzgerald, "Chief of Russia's General Staff Academy Speaks Out on Moscow's New Military Doctrine", *Orbis*, Bahar 1993, s.281.

➤ RF'ye veya müttefiklerine, nükleer silah bulundurmamakla birlikte, nükleer bir güç ile ittifak halinde bulunan herhangi bir devletin saldırısı durumu,

➤ Nükleer silah bulundurmayan bir ülkenin, RF veya müttefiklerine karşı girişilen saldırıya iştirak etmesi veya destek vermesi durumu.³²⁵

RF ilk doktrinde nükleer silahları birincil savunma ve harp silahı olarak görmemekle birlikte, herhangi bir nükleer veya konvansiyonel taarruzun ortaya çıkması durumunda, caydırıcı bir jeopolitik unsur olarak öngörmüştür.³²⁶ Bu kısmen batı-sitili bir savunma anlayışını da andırmaktadır. Zira, nükleer silahlara konvansiyonel silahlardaki zayıflığı gölgeleme fonksiyonu üstlenmiştir. SSCB dağılmadan önce, özellikle 1982 sonrasında 1989'daki konvansiyonel kuvvet indirim müzakerekerine kadar, SSCB'nin konvansiyonel silahlarda büyük bir üstünlüğü mevcuttu ve o nedenle Batı ittifakı silah indirim görüşmelerini başlatmıştı. Bu üstünlüğün diğer bir göstegeside Brejnev'in 1982 yılında yürürlüğe koyduğu *nükleer silaha ilk başvurmama* prensibi olmuştur. Ancak, SSCB'nin dağılması ve AKKA süreci konvansiyonel silahlardaki bu üstünlüğü tersine çevirmiş ve o nedenle RF bu eksikliği gidermek için nükleer silahlara caydırıcı olarak başvurmayı temel bir jeopolitik tercih olarak belirlemiştir.³²⁷

Doktrinde istisna olarak ortaya konan iki hususun Türkiye'nin jeopolitik yönelişini tanımladığı izlenimi vermesi nedeniyle, nükleer silahların caydırıcı bir unsur olarak doktrinde yer alması Türkiye açısından rahatsızlık doğurmuştur.³²⁸ Nitekim, 1993 yılında doktrinin ilanından sonra Türk Milli Savunma Bakanlığı bu rahatsızlığını

³²⁵ Alexei Arbatov, **Rus Askeri Doktrinindeki Değişim: Kosova ve Çeçenistan'dan Alınan Dersler**, İstanbul:HAK Yayınları, 2001.

³²⁶ Hasan Köni, "*Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi*", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998, s.8.

³²⁷ Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında ortaya çıkan ABD eksenli jeopolitik yaklaşım eski Sovyet topraklarında konuşlanmayı öngörmektedir. Diğer taraftan, NATO'nun eski Sovyet cumhuriyetlerine doğru genişlemesi Rusya'da endişe doğurmuştur. RF, sözkonusu sorunlara çözüm bulabilmek ve NATO'nun doğuya genişlemesine engel olabilmek maksadıyla oluşturulmasını öngördüğü yeni Avrupa güvenlik sistemi odaklı işbirliğini sağlamada *nükleer silahların* önemine vurgu yapmaktadır. Bkz: V.I. Ostankov, "*Geopolitical Problems and Possible Solutions in the Context of RF Security*", **Military Thought**, Ocak 2005, s.26.

³²⁸ Rusya, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinde menfaatleri olmasını doğal karşılamakla birlikte, Türkiye'yi Kafkaslar'da kendi çıkarlarına büyük bir tehdit olarak görmektedir. Bkz: BLANK Stephen, "Russia's Real Drive to the South", *Orbis*, Yaz 1995, s.374.

açık olarak dile getirmiştir³²⁹. Savunma Bakanı Mehmet Gölhan'a göre, askeri doktrinde yer alan *yakın çevre, nükleer gücü olmayan ülkelere karşı nükleer silahların kullanımı* ve *AKKA tavanlarının ihlali* gibi hususlar Türkiye'yi çok yakından rahatsız etmiş ve istisna olarak ileri sürülen argümanlar Rusya'nın yakın çevresinde yeni jeopolitik düzen tasarımı hukuki zemin arayışı olarak nitelendirilmiştir.

Rusya'nın ikinci askeri doktrini Putin döneminde hazırlanmıştır. 1999 yılında iktidara gelen Putin ile birlikte hareketlenen Rus Dış Politikası, bölgesel ittifakları da gözardı etmemiş ve hem İran hem de Çin ile ittifak içerikli anlaşmalar imzalanmıştır. Diğer taraftan, Putin ile birlikte Rus jeopolitik yönelişinde Ortadoğu tekrar öne çıkmaya başlamıştır. Rus dış politikasının Putin'in jeopolitik yönelişine uygun yapılandığı dönemde 1993 Askeri Doktrininin öngörülen geçerlilik süresi sona ererek yeni doktrin hazırlıkları başlamıştır. Putin'in ve Avrasyacı jeopolitik yaklaşımın argümanlarını ağırlıklı olarak yansıtan Rusya'nın yeni askeri doktrini, Putin'in onaylamasının ardından 21 Nisan 2000'de yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede, Batı ittifakı ile Rusya'nın değişen güvenlik çevrelerine uyum sağlama çabaları ve jeopolitik yöneliş süreci paralellik göstermektedir. NATO 1999 Washington Zirvesi'nde, ittifak içerisindeki yapılanmayı ve stratejik konseptini değiştirerek daha esnek bir yapıya kavuşmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990 yılından sonra NATO'nun ortaya çıkan yeni güvenlik çevresine 1991 *New Strategic Concept* ile uyum sağlamasının ardından, 1993'te Rus askeri doktrininin imzalanmasına benzer şekilde, 1999'daki konsept değişikliğinin ardından da 2000 yılında Rusya'nın yeni askeri doktrini kabul ettiği görülmektedir. Yeni askeri doktrin, Rusya'nın askeri güvenliği ile yeni jeopolitik düzen tasarımı içeren askeri-politik, askeri-stratejik ve askeri-ekonomik temelleri içermektedir. Yeni Askeri Doktrin, 1993 yılında yayınlanan doktrinin omurgası üzerinde kurgulanmış bir dökümandır. İlk doktrinden farklı olarak, nükleer silah bulundurmeyen ülkelere karşı nükleer silaha başvurulmayacağı ifade edilmiştir.³³⁰

³²⁹ Cumhuriyet, 12 Kasım 1994.

³³⁰ Cengiz Erişen, "*Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler*", Erhan Büyükakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), s.183.

B. Türkiye'nin Yeni Güvenlik Çevresine Uyum Sağlama Çabaları

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa devletlerini bir bütünlük içerisinde Batı olarak değerlendiren politikalar uygulamış ve bu *Batı* ile hemen her düzeyde ittifaklar kurmuştur. Ekonomik, siyasal ve stratejik açılardan bir blok oluşturarak hemen her alanda bütünsel bir davranış içerisinde girdiği Batı'nın 1980'lerden itibaren giderek belirginleşen ayrışması, Türkiye'yi iki batı arasında bir ikilem içerisinde bırakmıştır. Çünkü, ayrılan bu iki batı hem rekabet hem de işbirliği içerisinde bulunduklarından, Türkiye açısından tercihi doğru belirleyen politikalar üretmek güç olmuştur.³³¹ Diğer taraftan, bu ayrışma Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle had safhaya çıkmıştır. *Batının* bir yanını teşkil eden Avrupa Birliği'nin, 1989'daki tam üyelik başvurusuna olumlu yanıt vermemesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Batı'nın diğer tarafını teşkil eden ABD'nin, savaş öncesi izolasyonist politikalara döneceği ve doğal olarak NATO'nun önemini azalacağı söylentileri,³³² Batı Avrupa'dan başlayarak biri Kuzey Afrika-Ortadoğu-İran-Orta Asya şeklinde, diğeri ise Avrupa-Rusya-Kafkaslar-Orta Asya şeklinde uzanan iki belirsizlik-güvensizlik-risk-istikrarsızlık yaylarının merkezinde bulunan coğrafyada yer alan Türkiye'nin, kendisini bir güven boşluğu içerisinde hissetmesi sonucunu doğurmuştur.³³³ Bu durumdan kurtulmak için Türkiye'nin başvurduğu çare ise, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunun hala Batı için önemli olduğu vurgusunu yapmak, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın yeniden yapılanmasını sağlamak ve Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasına öncülük ederek bölgede ekonomik temelli bir istikrar arayışı içerisinde girmek olmuştur.

1. Ekonomik ve İşbirliği Örgütü(EİÖ-ECO)

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik bunalımı ve stratejik önem endişesinden kurtulmak üzere attığı ilk adım, Türkiye, İran ve Pakistan'ın üye olduğu EİÖ'nün Orta Asya ülkeleri ve Afganistan'ı içine alacak şekilde genişletilmesidir. CENTO ve RCD ile yaklaşık 30 yıllık bir süreç içerisinde bugünkü örgütsel yapısına

³³¹ Beril Dedeoğlu, "*Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD ilişkilerinin Türkiye-AB ilişkilerine Etkileri*", Faruk Sönmezoğlu(der) **Türk Dış Politikasının Analizi**, içinde (İstanbul: Der Yayınları, 1998), s.327.

³³² Hale, ss.203-205.

³³³ Asmus, Kugler ve Larabee, ss.9-14.

kavuşan EİÖ³³⁴, yeni yapısıyla gerek jeopolitik, gerekse ekonomik ve politik kaynakların dağılımı açısından belki de dünyanın en önemli stratejik kuşağını oluşturmaktadır.³³⁵ İran devriminden sonra CENTO'nun Batı-eksenli stratejik tercihinden uzaklaşan EİÖ, özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkelerini de içine alarak Avrasya dengelerini tümüyle etkileyebilecek bir görünüm kazanmıştır.³³⁶

Üye ülkelerin kendi ulusal ekonomik stratejileri arasındaki çelişkileri gidererek ortak stratejik çıkarın belirlediği alanın yalnızca stratejik çıkarları maksimize edeceğine ilişkin beklenti, ekonomik işbirliği örgütlerinin temel dayanak noktasıdır. Bu da ancak bireysel ve ortak stratejilerin uyumlaştırılması ile mümkündür. EİÖ, Soğuk Savaş sonrası dönemde kazandığı yeni yapı ve kimlik içinde bu konuda ikna edici adımları atamamıştır. Aksine, üye ülkelerin kendi stratejileri ile ortak çıkarlar arasındaki farklılaşma gittikçe artmış ve üye ülkeler diğer ekonomik entegrasyon girişimlerine eğilim göstermişlerdir.³³⁷ Bu da EİÖ'yü kendi çıkarları için tehlikeli bulan Rusya ve Hindistan gibi ülkeleri harekete geçirmiş ve EİÖ üyesi ülkeler arasındaki çelişkilerin işbirliği konusundaki siyasi iradeleri etkileyebilecek boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Örneğin, Türkiye'nin EİÖ'nün genişleme kararı almasından hemen sonra bir taraftan da Karadeniz İşbirliği Örgütü çabası içine girerek İran'ı devre dışı bırakacak şekilde Rusya'ya yakınlaşması, Orta Asya ülkelerini BDT bünyesine daha aktif bir şekilde

³³⁴ EİÖ'nün kuruluşu 1985 yılında İran, Pakistan ve Türkiye tarafından üye ülkeler arasındaki ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Arap kökenli olmayan müslüman ülkelerden meydana gelen oluşum, daha önce Bölgesel Kalkınma için İşbirliği Örgütü-RCD (1964-1979) olarak faaliyet gösteren teşkilatın yerine ve devamı olarak kurulmuştur. 1991 yılına kadar işletilmeye hazır hale gelemeyen örgüt, 1992 yılında 7 yeni ülkenin katılımı önemli bir ölçek kazanarak bölgesel bir işbirliği örgütü niteliğini kazanmıştır. 12 Temmuz 1977 İzmir Antlaşması ve 14 Eylül 1996 İzmir Antlaşması Ek Sözleşmesi EİÖ'nün örgütsel yapısı ve yeni üyelik çerçevesini belirleyen belgelerdir. Bu belgelere göre; ekonomik işbirliği, ticaretin serbestleşmesi ile ekonomik bütünleşme, ekonomik kalkınma için gerekli insan gücünün yetiştirilmesi, iletişim ve ulaştırma altyapısının kurulması, güçlendirilmesi, yenilenmesi, ilaç ve uyuşturucu trafiğine karşı işbirliği ve etkin önlemlerin alınması hedeflenmiştir. Ticaret ve Kalkınma Bankası, Reassurans Şirketi, EİÖ Gemicilik ve EİÖ Havayolları kurulması da amaçlanmaktadır. İlk üç hedef İzmir Antlaşmasında özellikle tanımlanmış, *havayolları şirketi* ise Şubat 1993 Quetta Planı'nda yer almıştır. Bkz: Selin İlkin, "The Economic Cooperation Organization: A Short Note", **Journal of Economic Cooperation among Islamic Countries**, 1994, Cilt.15, ss.31-43 ve Önder Özar, "Economic Cooperation Organization: A Promising Future", **Perceptions**, 1997, Cilt.2, Sayı:1, ss.15-23.

³³⁵ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.268.

³³⁶ Balkan, s.283.

³³⁷ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.269.

dönmeleri, İran'ın Rusya ile olan ikili ilişkilerini özellikle Kafkasya ekseninde geliştirmeye yönelmesi, Pakistan ve Afganistan arasındaki ilişkilerin Hindistan'ın etkin bölgesel politikaları nedeniyle bir bunalım dönemine girmesi, EİÖ ülkeleri arasındaki karşılıklı güven ve ortak çıkar ilişkisi anlayışının sarsıntı geçirmesi sonucunu doğurmuş ve ilişkilerin derinleşmesine engel olmuştur.³³⁸

Büyük ölçekli diplomatik tercihler ile daha dar kapsamlı ekonomik çıkar tercihleri arasında ortaya çıkan bir çelişkili durum EİÖ ülkeleri arasındaki kısa dönemli siyasi ihtilafların uzun dönemli ekonomik işbirliği alanları üzerine ipotek koyması ile neticelenmiştir. Böylece, ekonomik işbirliği alanlarını genişleterek siyasi yakınlaşma sağlaması gereken EİÖ, ortak ekonomik çıkarların kısa dönemli siyasi anlaşmazlıklara kurban edildiği bir forum haline dönüşmüştür. Böylece, KEİ'de olduğu gibi EİÖ'nün bölgesel işbirliğine sağlayacağı olumlu katkıya yönelik kuşku gerçekleşmiştir. Ancak, örgüt Türkiye'nin İran ile ilişkilerini sürdüreceği tek platform olması nedeniyle önemini sürdürmektedir.³³⁹

2. Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Teşkilatı(KEİ)

KEİ 1989 yılında Washington büyükelçisi Şükrü Elekdağ'ın önerisi ile gündeme gelmiş ve Turgut Özal'ın siyasi desteği ile 25 Haziran 1992'de hayata geçmiştir. KEİ'nin kuruluşu için resmi teklif Turgut Özal tarafından 1990 yılında Bükreş gezisi sırasında yapılmıştır. Başlangıçta KEİ'nin, Türkiye, SSCB, Bulgaristan ve Romanya arasında oluşturulması tasarlanmış, ancak SSCB'nin dağılması Ermenistan, Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve Rusya'yı üyeler arasına katılmıştır. Daha sonra ise Yunanistan ve Arnavutluk da teşkilata dahil olmuştur.³⁴⁰ KEİ, hem bölgesel işbirliği, hem de Türkiye'nin

³³⁸ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.269.

³³⁹ Hale, s.315. Türkiye-İran ilişkileri Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya'dan oluşan asgari üç kanatlı bir çerçeve içinde seyretmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik şartları her üç bölgede de son derece karmaşık güç dengeleri de beraberinde getirmiş bulunmaktadır. Küresel ve bölgesel dengeler arasındaki etkileşim ile daha da karmaşık bir nitelik kazanan bu güç dengeleri tarihi derinliği haiz Türk-İran ilişkilerinin konjonktürel nitelikli dalgalanmalar yaşanmasına yol açmıştır. Batı Asya'nın bu iki önemli gücü her üç bölgede de karşılıklı bağımlılık ve rekabet sarkacı içinde seyreden ilişkileri yeni bir dengeye oturtmakta güçlük çekmektedir. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrasya ölçekli stratejilerin de ABD ağırlık bir yönelişe girmesi buna mukabil ABD'nin çifte kuşatma politikası ile İran'ı dışlayan bir strateji benimsemiş olması Türk-İran ilişkilerindeki yeni denge arayışlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bkz: Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.270.

³⁴⁰ Türkiye'nin girişim ve öncülüğünde yürütülen çalışmalar sonucu, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen toplantıda, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu'nun Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, RF, Türkiye, Ukrayna ve

yakın ilgi sahalarına yönelik politikası açısından önemli bir jeopolitik ve stratejik açılım potansiyeli doğurmuştur.³⁴¹

Doğu ve Güneydoğu Avrupa, Trans-Kafkasya ve Türkiye ekonomilerini entegre etmek çabası içerisinde olan KEİ, bu yönü ile benzersiz bir girişimdir. Türkiye'nin böyle bir teklifi yapmadaki temel fikri, AB üyeliğine bir alternatif arama çabasıydı. Güvenliğin ve ekonomik kalkınmanın AB içerisinde sağlanabileceği öngörüsünde olan Türkiye, KEİ ile Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan istikrarsızlık ve güven boşluğunu doldurmayı hedeflemişti. Benzer beklenti Rus tarafında da mevcuttu. Rusların KEİ'ye onay vermesindeki temel hedef yakın çevrede *barış kuşağı* oluşturmaktır.³⁴² M. Akgün'e göre, Rusya'nın KEİ oluşumuna onay vermesinin altında yatan neden, nüfuz alanları üzerinde bulunan ülkelerin siyasi seçeneklerini kısıtlamak suretiyle kontrol altında bulundurmaktır.³⁴³ Nicholas Dima'ya göre ise, Rusya, Soğuk

Yunanistan devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanmasıyla KEİ kurulmuştur. KEİ'nin kuruluşunun altıncı ayından itibaren işbirliğinin ilk adımını oluşturan iletişim ile ilgili somut projeler devreye sokulmuş olup, bunlardan Türkiye, İtalya, Ukrayna ve RF arasında fiber optik bağlantı sağlayan ITUR Projesi 14 Mart 1996 tarihinde devreye girmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği, özel sektöre öncelik veren ve öncülük tanıyan bir model üzerine kurulmuştur. 30 Haziran 1995 tarihinde Bükreş'te yapılan II. zirve ile özel sektör dinamiklerinin rol oynayacağı, somut projelerin üretileceği yeni bir döneme geçilmiştir.

27 Nisan 1996 tarihinde Bükreş'te yapılan KEİ Dış İşleri Bakanları VII. Toplantısında, Üçüncü Pan Avrupa Ulaşım Konferansı öncesinde görüş teatisinde bulunmak üzere 1996 Kasım ayında Sofya'daki KEİ ve MAG ülkeleri ulaştırma bakanlarının katılacağı bir konferans düzenlenmesinin kabul edilmesi suretiyle, diğer bölgesel kuruluşlarla ortak girişimlerde bulunulması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca, Ermenistan'ın organize suç, uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizme karşı mücadelede işbirliği konusunda, 16-17 Ekim 1996 tarihlerinde Erivan'da bir KEİ içişleri bakanları toplantısı düzenlenmesi yönündeki önerisinin kabul edilmesi ile yeni işbirliği alanlarına yönelinmiştir.

Bükreş toplantısının gündeminde yeralan, Makedonya ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin tam üyelik, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya ve Ürdün'ün gözlemcilik için başvuruları, KEİ'nin genişlemesi ve sözkonusu ülkelerin müracaatlarının görüşülmesi için zamanın henüz erken olduğu gerekçesini öne süren Yunanistan tarafından kabul edilmemiştir.

Teşkilata Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, RF, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan üye durumundadır.

1994 Mart ayından itibaren yılda bir kez gerçekleştirilen Devlet Başkanları Zirvesi en üst düzey yetkili organdır. Her üye devletten ikişer kişi olmak üzere 10 komisyon üyesi vardır. Komisyon üyelerinin toplantısı (oturum diye de adlandırılır) yılda bir kez yapılır. İdari Sekreterlik, Komisyonun idari organı olup, bir İdari Sekreter, bir İdari Sekreter Yardımcısı, bir Mali Kontrolör ve İdari ve Mali, Planlama ve Proje Uygulama ve Dökümantasyon, Bilgi, Uzaktan Algılama ve İleri Teknolojiler olmak üzere üç daireden oluşmaktadır.

³⁴¹ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.275.

³⁴² Chernishev, a.g.m..

³⁴³ Mensur Akgün, **Karadeniz'de Güvenlik ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği**, İstanbul: Tüses Vakfı Yayınları, 1994, ss.5-8.

Savaş sonrası dönüşüm sürecinde böyle bir oluşumun dışında kalma lüksüne sahip değildi.³⁴⁴ Özal'ın hedeflediği de aslında siyasi sorunlara ekonomik araçlarla çözüm bulmaktı.³⁴⁵ Diğer yandan, KEİ, teklif ortaya atıldığında henüz dağılmamış olan Sovyetler Birliği içerisindeki Türk Cumhuriyetleri üzerinde bir Türk nüfuzunun sağlanmasının da önemli bir aracı olacaktı. Aslında bu boşluğu doldurmanın tek yöntemi olarak KEİ ortaya atılmamıştı. Benzer şekilde, ABD ile bir serbest-ticaret anlaşması ve Balkan İşbirliği Konseyi gibi diğer potansiyel öneriler de yapılmıştı, ancak KEİ'nin olabilirliği daha ön plana çıkmıştı. Çünkü, SSCB içerisindeki Türk Cumhuriyetlerinin dış dünyaya ulaşmalarında önemli bir aracılık üstlenecekti. KEİ aracılığı ile Karadeniz havzasında sağlanacak önemli orandaki bölgesel istikrar ve ekonomik büyümenin, Türkiye'nin AB üyeliğini de kolaylaştıracağı tasarlanıyordu. Ayrıca, KEİ, SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin BDT ve İran ile ilişkilerini birebir etkileyen unsur haline geldi. Böyle bir teşkilatın kurulmasındaki öncü rol, Türkiye'nin bir bölgesel güç olduğunun önemli bir göstergesi olarak görüldü. Böylece Trans-Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin önemli bir rakibi olan İran'a karşı siyasi bir üstünlük ele geçirilmişti. KEİ'nin bu anlamdaki önemi, İran'ın Türkiye'yi dışarıda bırakan ve Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ı kapsayan benzer bir girişimde bulunması ile ortaya çıktı.³⁴⁶

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Türkiye açısından Balkanlar ve Kafkaslarda ortaya çıkan fırsatlar, bu bölgelerin tarihi Rus nüfuz alanlarını içermesinden dolayı, Türkiye ile Rusya arasında çıkar çatışmasına neden olma potansiyeli taşıyordu. Balkanlar ve Kafkaslardaki bu yeni fırsatlara yönelik Türk girişimlerine, Rusya'nın nasıl tepki vereceği pek belirgin değildi. Bilinen tek bir şey vardı ki, o da Türkiye ile Rusya arasında herhangi bir muhtemel çatışmada, Batı'nın Türkiye yanında yer almada Soğuk Savaş dönemindeki kadar istekli olmayacağı idi. Dahası, AKKA'da Türkiye üzerinden verilen tavizlerin hatırası henüz çok taze idi.³⁴⁷ Bu kapsamda, Rusya KEİ ile ilgili gelişmelere 1996 yılına kadar genelde kayıtsız kalmış ve Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik sorunlara kalıcı çözümleri içeren hiçbir tartışmaya olumlu

³⁴⁴ Dima, s.79.

³⁴⁵ Milliyet, 3 Eylül 1997. Ayrıca bkz: Hale, s.287.

³⁴⁶ Daniel A. Connelly, Black Sea Cooperation, **RFE/RL Research Report**, Cilt.3, Sayı:26, Temmuz 1994, ss.31-33.

³⁴⁷ 1990 Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nın uygulanma şeklinin Türkiye üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bkz: Hale, ss.246-247.

yaklaşmamıştır. Ancak 1996'dan itibaren hem eski SSCB coğrafyasında kontrolü sağlaması ve hem de örgütün dönem başkanlığını devralması ile RF, KEİ bünyesinde ciddi sorunların görüşülmesine katkıda bulunmuştur.³⁴⁸

Diğer taraftan, Karadeniz havzasındaki ülkeler tarihsel olarak hem dostluk hem düşmanlık çerçevesinde ilişkiler kurmuşlardı. KEİ bu ülkeler arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratmak suretiyle güvenliği ve istikrarı sağlamayı hedeflemişti. Ancak nihai hedef, Türkiye ve Rusya arasında 1980'li yılların ortalarında başlamış olan doğal gaza dayalı ekonomik ilişkileri geliştirmek suretiyle, Türkiye'nin Orta Asya'ya ve Kafkaslara yönelik prestijini ve jeopolitik etkisini arttırmaktı. Bunu gerçekleştiren ortaya çıkması muhtemel Rus tepkisi de, karşılıklı ekonomik bağımlılık içerisinde önlenmeye çalışılacaktı. Bu fikrin çok da yanlış olmadığı 1999 yılında yaşanan Abdullah Öcalan krizinde müşahade edildi. İki ülke arasındaki gerginlikler kurulan büyük çaplı ekonomik ilişkiler sayesinde bastırıldı. Rusya, KEİ'ye önem vermekle ve örgütün daha etkin ve işlevsel bir hale getirilmesi düşüncesine olumlu bakmakla birlikte, muhtelif KEİ toplantılarına katılan RF heyetlerinin özellikle teknik ve örgütsel konularda bazı engeller yaratan ve uzlaşmaya pek yakın olmayan tutum sergiledikleri ifade edilmektedir.³⁴⁹

C. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Jeopolitik Gerilim Alanları

Türk-Rus jeopolitik ilişkilerinin tarihsel gelişimi, dostluk-düşmanlık şeklinde alternasyonların hüküm sürdüğünü göstermektedir. Özellikle bu süreler devlet ömrü ile kıyaslandığında, söz konusu değişimlerin süresi genelde kısa olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Türk-Rus ilişkilerinin karakteristiği yüksek tempolu bir ilişkiler bütününe ortaya koymaktadır.³⁵⁰ Bu durumda, 1980'li yılların ortasında başlayan Gorbaçov ile birlikte gelişen ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile hızlanan Türk-Rus ilişkilerindeki dostluk ve işbirliği döneminin devam etmesi arzu edilmekle birlikte, klasik ve modern jeopolitik odaklı tarihsel pratikler gözönünde bulundurulduğunda, potansiyel düşmanlıkları veya

³⁴⁸ Ancak Rusya örgüt içerisindeki etkinliğini artırabilmek için jeopolitik çıkar birlikteliği içerisinde bulunduğu Yugoslavya ve İran'ın KEİ üyeliğini sağlamaya çalışmıştır. Bkz: Dima, s.90.

³⁴⁹ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

³⁵⁰ İhsan Bakar, *"Turkish-Russian Relations In Historical Perspective And In The New Security Environment: An Approach Referenced To Nato Enlargement"*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

en azından gerilimlerin barındırdığı da dikkate alınmalıdır. Bu gerilim alanları, Balkanlardan başlayarak Orta Asya'ya kadar uzanan bir Türk nüfuz bölgesi oluşturma çabalarından, PKK'ya Rus desteğine kadar geniş bir yelpazede yer almıştır.

1. Etnik Jeopolitik: Çeçen ve Kürt Sorunu

1991'de Sovyet İmparatorluğu dağıldığında imparatorluk içerisindeki otonom cumhuriyetler bağımsız hale geldiler ve uluslararası sisteme entegre oldular. Ancak, bağımsızlık fırtınası yalnızca cumhuriyetlerle sınırlı kalmadı. 1991 yılı sonuna değin yirmiden fazla otonom sosyalist cumhuriyet bağımsızlık ilan ederek geniş bir halk desteğini arkasına aldı. Bağımsızlığına kavuşan bu cumhuriyetler kendi ulus-inşa faaliyetleri ile meşgul olurken, cumhuriyetler içerisinde yönetici elitin vaadettiğinden daha fazlasını talep eden ayrılıkçı azınlık girişimleri ortaya çıkmaya başladı. Sonuçta büyük-çaplı anlaşmazlıklar meydana geldi ve komunizmin boşalttığı alan etnik milliyetçilik tarafından dolduruldu. Bu durum RF için özellikle doğru idi, çünkü Rusya hala seksenden fazla farklı millettten oluşan bir imparatorluktu. Özellikle Çeçenistan başta olmak üzere sözkonusu unsurlardan birinin ayrılması durumunda, ayrılma domino etkisi ile tüm ülkeyi etkisi altına alma riski taşıyordu.³⁵¹ Çeçenler 1991 yılında bağımsızlıklarını tek taraflı olarak ilan ettiklerinde, Rusya'nın endişesi bu merkezde idi. O nedenle, SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan güvenlik krizleri arasında önemli bir aşamayı oluşturan Çeçen bağımsızlık ilanına Rus jeopolitik tepkisi çok şiddetli oldu.³⁵² Ayrıca, 1918 yılında kurulan Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin tekrar hayata geçirilmesi yönünde başını Çeçenlerin çektikleri ayrılıkçı bir hareket daha 1980'lerin sonunda başlamış ve 1991-1994 arasında ise şiddetlenerek gelişmişti. Hatta, 1994 yılında Rus askerleri Çeçenistan'a ayak bastığında, savaşın tüm Kafkasya'ya yayılacağı yaygın bir kanı idi.³⁵³

Çeçenlerin bağımsızlık ilanına şiddetli Rus askeri tepkisi ile birlikte, Kuzey Kafkasya'nın muhtelif bölgelerinden gönüllü savaşçılar Çeçenistan'a akın ettiler. Rusya

³⁵¹ Feryal Kalkavan, "Rusya Federasyonu'nda Federalizm ve Ünitarizm Tartışmaları", Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), s.11.

³⁵² Dima, s.83.

³⁵³ Cem Oğuz, "The Unity of the North Caucasian Peoples: the Case of the Confederation of the Peoples of the Caucasus, the Unity of the North Caucasian Peoples: the Case of the Confederation of the Peoples of the Caucasus", **Perceptions**, Haziran-Ağustos 1999, ss.138-140.

her zaman, Türkiye'nin Çeçen savaşında, Kuzey Kafkasya'dan gelen gönüllü savaşçılar gibi gönüllülerin gönderilmesi şeklinde doğrudan, veya Çeçen mücadelesine finansal yardım ve siyasal destek vermek suretiyle dolaylı olarak müdahil olduğuna inandı.³⁵⁴ Bu durum Rusya'da Türkiye'ye karşı genel bir güvensizlik meydana getirdi ve genel olarak ilişkilere de yansdı.³⁵⁵ Diğer taraftan bir imparatorluk yapısı içerisinde yaşayan Kafkas halklarının arasındaki yakın kültürel bağ ve ikili ilişki Rusya'yı çok rahatsız ediyordu.³⁵⁶ Oysa, bu yakın ilişki daha çok hükümet-dışı sivil toplum örgütleri faaliyetlerine dayanıyordu.³⁵⁷ Türkiye'nin olaya müdahil olması da bununla kısıtlı idi. Ancak Rus Dışişleri Türkiye'nin, NGO'ların faaliyetleri ile dolaylı olarak yaptığı gönüllü ve finansal yardımdan had seviyede rahatsızlık duyuyordu. Hatta, bu rahatsızlık yetkili makamlarca, Türkiye'nin başındaki Kürt sorunu ima edilerek, "Camdan inşa edilmiş bir evde yaşayan, komşusuna hiçbir zaman taş atma cesaretini gösteremez" şeklinde açık bir tehdide dahi dönüşmüştü.³⁵⁸ Aslında, Türkiye'nin Çeçen savaşına doğrudan veya dolaylı desteğine ilişkin yanlış anlamaları ve Rusya'nın endişelerini giderecek yönde bir girişimde bulunduğu da söylenemez. Özellikle, 1996'daki Avrasya Feribotu'nun kaçırılışı ve olaya karışan Çeçen gerillaların esrarengiz biçimde hapishaneden kaçmaları ve yine aynı şekilde Nisan 2001'deki Swiss Otel baskını ve baskını gerçekleştiren teröristlere resmi makamlarca müsamahakar muamele, Rusların zihnindeki şüpheleri arttıran faktörler olmuştu.³⁵⁹ Rusya Türkiye'nin Çeçen mücadelesine doğrudan veya dolaylı desteğini, Dünya kamuoyunun ilgisini Çeçenistan bölgesinin istikrarsızlığı ve emniyetsizliğine çekmek suretiyle Hazar petrollerinin Akdeniz'e ulaştırılmasında Çeçenistan içerisinden geçen Bakü-Novorosisk alternatif hattının doğru seçenek olmadığını, onun yerine daha emniyetli olan Bakü-Ceyhan boru hattının üstünlüğünü göstermeye çalışmak şeklinde anlamıştı.³⁶⁰

³⁵⁴ Alexander Sokolov, "A Second Caucasian War?", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine** (46.91), s.6.

³⁵⁵ Yeni Gündem, 17 Mart 2001.

³⁵⁶ Hale, s.285.

³⁵⁷ Rus Dışişleri Bakanı Ivanov'un Mayıs 2006 sonundaki Ankara ziyaretinde bu yönde beyanatı olmuş ve Ivanov, Türkiye'nin Çeçenistan'a ilişkin tutumundan memnun olduklarını ifade etmiştir. Bkz: Radikal, 2 Haziran 2006.

³⁵⁸ Hasan Cemal, Sabah, 5 Eylül 1997.

³⁵⁹ Bülent Uludağ, "Çeçen Bağımsızlık Hareketi ve Sonuçları", Mehmet Hasgüler ve Bülent Uludağ(der), **Kriz Üçgeninde Türkiye**, içinde (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), s.214.

³⁶⁰ Hürriyet, 18 Eylül 1997.

Rusların Çeçen mücadelesine Türk desteği ile ilgili endişeleri neticesinde, Rusya, kendi topraklarında teröristler için eğitim kampları³⁶¹ açılması şeklinde, PKK sorununda taraf olduğunu açıkça ortaya koydu. Ayrıca, 1980'li yıllardan bu yana PKK'ya Rus silahları satışı birçok defa gerçekleşti. Hatta, Rusya Türkiye'nin PKK'ya karşı yürüttüğü mücadeleyi *soykırım* olarak nitelemek suretiyle Kürt sorununa nasıl baktığını göstermişti.³⁶² Diğer taraftan, komunistlerin hakimiyetindeki Duma'nın Mart 1998'deki PKK ile resmi ilişki kurulması yönündeki girişimleri de oldukça manidardır. Aslında, daha da manidar olan bu açıklamanın Hazar petrolü ile ilgili Kafkas ülkeleri arasında İstanbul'da yapılacak bir toplantı öncesine tesadüf etmesidir. Bu, Rusya'nın Kürt kartını ileri sürmeye her zaman hazır olduğunun kanıtı niteliğindedir.³⁶³ Diğer taraftan, Rusya'nın PKK'nın Türkiye dahil yurtdışındaki eylemlerinde de etkisi olmuştur. Hedef coğrafyada etnik ayrılıkları ve yasa dışı unsurları kullanması, Rusya'nın bilinen klasik jeopolitik yöntemidir.³⁶⁴

Rusya'nın Kürt kartını her zaman kullanmaya hazır olduğu Abdullah Öcalan'ın yakalanma sürecinde de ortaya çıktı. Rusya doğrudan resmi girişimle PKK'ya destek vermek yerine daha risksiz olan Rusya içerisindeki radikal milliyetçi unsurları kullanarak sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Nitekim Apo'nun Suriye'den Güney Kıbrıs'a, oradan da Rusya'ya sokulmasında şovenist lider Jirnovski'nin parmağı olduğu ortaya çıkmıştı.³⁶⁵ Türk makamların Amerikan ve İsrail istihbarat birimlerinin yardımı ile Apo'nun bulunduğu yerin koordinatlarını Rusya'ya bildirmesine rağmen, Rusya terörist başının Rusya'da olduğunu inkar etmişti. Bunun üzerine, Türkiye Rusya terörist lideri topraklarında tutmaya devam ederse, tüm ikili ilişkileri askıya alacağını ve Rusya'daki ekonomik yatırımlarını durduracağını bildirdi. Rusya bir süre sessiz kalmak suretiyle Türkiye'ye karşı hem Çeçen mücadelesinde Türk desteği, hem de Bakü-Ceyhan boru

³⁶¹ Rusya Moskova'da Kürt Evi açılmasına izin verdi. Bunun Rusya ile Türkiye arasında krize neden olmasına rağmen, Ruslar Moskova'nın 300 km. kadar yakınında bir bölgede, PKK teröristlerinin tedavisi ve eğitimi için bir köyün saqtın alınmasına göz yumdu. Ayrıca, Türkiye'nin Çeçenlere desteği iddalarına karşı yaptığı gibi, Rusya da 1994 yılından itibaren PKK'ya desteğini sürekli inkar etti, bunun yalnızca PKK ile radikal milliyetçi unsurlar arasındaki işbirliği olduğunu ileri sürdü. Bkz: Sabah, 31 Ağustos 1996.

³⁶² Rusya PKK ile resmi ilişki kurma yönündeki çabalarını da saklamıyordu. Aslında bu Türkiye'nin içişlerine doğrudan müdahaleden başka birşey değildi. Bkz: Şükrü Elekdağ, Milliyet, 3 Ekim 1997.

³⁶³ Milliyet, 6 Mart 1998.

³⁶⁴ Balkan, s.175.

³⁶⁵ Radikal, 16 Ekim 1998 and 12 Aralık 1998.

hattı inşasında koz olarak bulundurmak üzere PKK'yı kullanmayı planlamıştı. Ancak Türkiye'nin kararlı tutumu, Rusya'nın önemli miktardaki ekonomik ilişkileri bozmayı göze alamamasına neden oldu ve terörist başını üçüncü bir ülkeye, yani Yunanistan'a göndermek zorunda kaldı.³⁶⁶ Tercih edilen ülkenin Yunanistan olması da ayrıca dikkat çekmiştir. Dugin'in *Yeni Avrasyacılık jeopolitik yaklaşımında* ifade ettiği gibi, Ortodoksluğun bir jeopolitik gerçeklik olarak kabul edilerek uygulanması tercihi, I. Petro'dan kalma Yunan ve Ortodoksluk manipulasyon geleneğinin devam ettiğinin bir göstergesidir.³⁶⁷ Yunanistan'ın S-300 krizinde de önemli rol üstlenmesi sözkonusu jeopolitik gerçekliğin önemli bir yansımasını oluşturmuştur. Sonuç olarak, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Rusya'yı terketmek zorunda kalması ile, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında geliştirilen modern jeopolitik perspektifli ekonomik ilişkilerin siyasi sorunların çözümündeki katkısı müşahade edilmiştir.

2004 yılında Çeçen direnişçi liderlerin Türkiye'de bulunması ve ülkeden transit geçişinin yasaklanması, doğrudan veya dolaylı olarak silah veya askeri malzeme satışı ve transferinin önlenmesi, Türkiye'de bulunan bankalar ve diğer mali kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişiler nezdindeki kiralık kasa mevcutları da dahil olmak üzere tüm hak ve alacakları ile mal varlığının dondurulması ve bu varlıklarla ilgili her türlü işlemin Maliye Bakanlığı'nın iznine bağlanması şeklinde yasal bir düzenleme yapılmıştır.

Türkiye ve Rusya, özellikle Putin sonrasında yoğun şekilde gerçekleşen karşılıklı resmi ziyaretlerde, terör ile mücadelede karşılıklı destek yönünde vurgu yapmıştır.³⁶⁸ Rusya, görüşmelerde Türkiye'nin Çeçen suç gruplarına karşı aldığı tedbirlerden memnun olduğunu ifade etmiştir. Genel kanaatleri olduğu üzere, Rus yetkililer 2004 yılı içerisinde Çeçen direnişçilerle bağlantılı 20'yi aşan Türk uyruklunun yakalanmasından rahatsızlıklarını ifade etmişler, bazen, Rus kamuoyuna açık olarak bu yönde beyanat vermişlerdir. Ancak, Türkiye'nin terörün milliyeti olmadığı yönündeki açıklamaları yanında, hem Çeçen gruplar içerisinde Türk uyrukluların, hem de PKK teröristleri içerisinde Rus uyrukluların varlığını belgelemeleri karşılıklı uzlaşmayı sonuç vermiştir. Nitekim, Putin'in 5-6 Aralık 2004 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyarette Rus tarafı, Çeçenistan ve terörle mücadele konularındaki bilinen görüşlerini

³⁶⁶ Milliyet, 9 Kasım 1998.

³⁶⁷ Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, s.232.

³⁶⁸ K. Gajendra Singh, "Problems in the Caucasus", **South Asia Analysis Group**, Ağustos, 2004.

ılımlı ve yapıcı bir tarzda olmaya özen göstermek suretiyle dile getirmiş, bu konuların mevcut istişare ve işbirliği mekanizmaları çerçevesinde ele alınmasına devam edilmesi şeklinde bir yaklaşım ortaya koymuştur. Zira, Rusya'nın Türkiye'den çoğunlukla sivil kişi ve kuruluşlarca Çeçen direnişçilere yapılan yardımlardan rahatsızlığını dile getirmesine çözüm olarak, Türkiye'nin tüm yardımların *Kızılây* aracılığı ile yapılma şartı getirmesi ve bu alanda yapılan diğer hukuki düzenlemeler, Türkiye ve Rusya arasındaki Çeçen-Kürt desteği merkezli klasik jeopolitik gerilimi azaltmıştır.³⁶⁹ Nitekim, Rus Dış işleri bakanı Lavrov, Mayıs 2006'da icra ettiği Ankara ziyaretinde bu yönde beyanat vermiştir. Ancak, PKK'nın Rusya tarafından terör listesine alınması talebine ise olumlu yaklaşmamıştır.³⁷⁰

2. Jeopolitik Karıştırma: S-300 Füze Krizi ve Rusya-Yunanistan Ortodoksluk Jeopolitik İlişkisi

Rusya'nın hedeflerine ulaşmak için farklı araçlara başvurduğu tarihi bir gerçektir. Bu araçlar bazen etnik unsurlar, bazen dini unsurlar, bazen de azınlık hakları gibi soyut kavramlar olmuştur.³⁷¹ Türk-Rus tarihi bunun örnekleri ile doludur. Ancak en büyük manipölasyon Yunanlılar ve Rusya'daki ulusçu söylemlerin önemli referansını oluşturan³⁷² Ortodoksluk üzerinde gerçekleşmiştir. I. Petro'nun ünlü sözü bu hususu yeterince açıklamaktadır: "...Yunanlılar üzerinde dinin üstün gücü ve nüfuzundan yararlanmalıyız. Her türlü muhtemel taktikle onları kendimize bağlamalıyız. Bu metod ve taktiklerle, Türk toprakları Rus kontrolü ve egemenliği altına girecektir...".³⁷³ Rusya'nın terörist başı Apo'yu Yunanistan üzerinden üçüncü bir ülkeye göndermeye çalışması, ancak bunu yaparken de perde arkasında kalması, tarihsel Rus-Yunan işbirliğinin en son örneğidir. S-300 krizinde takındığı tavır da aynı kategoriden taktikler arasında yer almaktadır. Rusya'nın amacı, Ortodoksluğu kullanarak Türkiye'yi uluslararası arenada baskı altında tutmak olmuştur. Böylece Türkiye batı ve güney sınırlarında sürekli meşgul edilerek, Kafkaslardaki menfaatlerine uygun politika üretmekle meşgul olması engellenmeye çalışılmıştır. Bu yöntem, Rusya'nın zaman

³⁶⁹ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

³⁷⁰ Radikal, 2 Haziran 2006.

³⁷¹ Balkan, s.175.

³⁷² Büyükkakıncı, s.155.

³⁷³ Onay, "Moskova-Atina-Lefkoşa Üçgeni ve Guguk Kuşu Sendromu", ss.43-61.

zaman başvurduğu açık bir politika olmuştur. Türkiye'nin Ortodoks kuşatması³⁷⁴ içine alınması ve S-300 füze krizi tarihi Rus siyaseti ile Ortodoks jeopolitiğinin 20. Yüzyıla yansımaları niteliğindedir.

Rusya ve Yunanistan arasındaki stratejik ortaklık her alanda devam etmektedir.³⁷⁵ Yunanistan, NATO üyesi olmasına rağmen, Rus donanmasını Ege ve Akdeniz'de ortak tatbikatlar için Ege'ye davet etmiş ve bir anlaşma imzalamıştır.³⁷⁶ Türkiye bu gelişme ile ilgili rahatsızlığını hem NATO komuta makamlarına hem de üye ülkelere bildirerek, Rus-Yunan ortak tatbikat girişimlerini Türkiye'nin Ege ve Akdeniz'de güvenlik çıkarlarının altının oyulması amacına yönelik olduğunu değerlendirmek suretiyle, çok şiddetli karşı çıkmıştır. Türkiye'ye göre bu tarz girişimler, Ege ve Doğu Akdeniz'deki stratejik dengenin bozularak Türkiye açısından güvenlik zaafı oluşturmayı hedeflediği ifade edilmiştir.³⁷⁷

S-300 krizi, 1997 yılı başlarında Rusya'nın S-300 füze savunma sisteminin³⁷⁸ Güney Kıbrıs'a satışını onaylaması ile su yüzüne çıktı. Rusya her zaman Türkiye etrafındaki Türkiye'nin sorunları olduğu ülkelere destek verme ve güçlendirme politikasını takip etmiştir. Rusya bu politikasını, Suriye ve Yunanistan ile ortak askeri tatbikatlar düzenlemek ve daha sonra da S-300 sisteminin Güney Kıbrıs'a satışını

³⁷⁴ Elekdağ, Milliyet, 22 Eylül 1997.

³⁷⁵ Yunanistan Başbakanı Kostas Karamanlis Aralık 2004'de RF'yi ziyaret etmiştir. Karamanlis'in ziyareti, 1991 yılından bu yana RF'ye gerçekleştiren ilk Yunan Başbakanı resmi ziyaretidir. Karamanlis, ziyarette RF'nin gerek AB, gerek Yunanistan için *stratejik ortak* olduğunu ifade etmiştir. Putin ise, RF ile Yunanistan arasındaki siyasi ilişkilerin en üst düzeyde olduğunu; bu durumun özelde Güneydoğu Avrupa, genelde de Avrupa'nın barış ve istikrarına hizmet edeceğini belirtmiştir.

³⁷⁶ Milliyet, 14 Temmuz 1996.

³⁷⁷ Elekdağ, Milliyet, 3 Kasım 1997.

³⁷⁸ S-300 füze savunma sistemi sofistike bir silah sistemidir. Güney Kıbrıs'a konuşlandırılması durumunda 150 km'lik menzili ile doğrudan Türk topraklarına ulaşabilmektedir. 300 km mesafeden hedef takibi yapabilmekte ve aynı anda 100 farklı hedefi izleyebilmektedir. Füzelere kimyasal başlık da takılabildiğinden tehdit ettiği bölgelerdeki insanlara büyük çaplı zarar verme potansiyeli taşımaktadır. Bilgisayar sistemi eski olan S-300 sistemi Türk savaş uçaklarını da tehdidi altına almaktadır. Bu da Türkiye'nin Akdeniz'deki hava üstünlüğünün sona ermesine neden olacaktır. S-300 füze sisteminin Güney Kıbrıs'ın BAF üssünde yerleştirilmesi durumunda, hedefleri arasında Türk toprakları, Türk savaş uçakları ve İncirlik NATO üssü de olacaktır. Ayrıca, küçük modifikasyonlarla S-300'ler orta-menzilli saldırı füzesine de dönüştürülebilmektedir. Amerikan Patriot füze savar sisteminin de bir alternatifi durumundadır. Diğer bir sakınca da Yunanistan'ın bir NATO üyesi olması dolayısı ile sistemin kütüphanesine radar bilgilerinin girilmesi gerektiğinden, Rusların NATO radar parmak izlerine nüfuzu gibi Türkiye ve NATO açısından vahim bir sonucun ortaya çıkmasıdır. Bkz: Milliyet, 11 Aralık 1998.

onaylamak suretiyle devam ettirmiştir. Suriye ve Yunanistan ile ortak tatbikatlar ve GKRY'ye füze satışı politikalarının altında yatan asıl hedef, Türkiye'nin Boğazlardaki ve petrol boru hatları ile ilgili siyasetine misilleme yapmak ve Akdeniz'e inişi kolaylaştırmak olsa gerektir.³⁷⁹ Rauf Denктаş'a göre de Rusya'nın amacı Kıbrıs'da bir silahlı çatışma meydana getirerek, Rusya'nın Akdeniz'e inişini kolaylaştırmaktır. Bu maksatla Kıbrıs'ı ve Kıbrıslı Rumları kullanmaktadır.³⁸⁰ Gerçekten de Rusya Kıbrıs ile ilgili politikalarında, genelde Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir tutum içerisine girmiştir.³⁸¹ Örneğin, Türkiye'nin, Kuzey Kıbrıs dışarıda bırakılmak suretiyle, GKRY'nin AB'ye tam üye kabul edilmesi durumunda, Kuzey Kıbrıs'la entegrasyon sürecini başlatacağını duyurmasına karşı, Rusya Yunanistan'dan bile daha büyük tepki göstermiştir.³⁸² Benzer durum Kıbrıs'ta BM gözetiminde Annan Planına ilişkin referandumda KKTC'de *EVET* oyu çıkması sonrasında Türk tarafını öven Annan raporunun, Rusya tarafından 2004 yılından bu yana BM'de görüşmeye alınmasının engellenmesi ile ortaya çıkmıştır.³⁸³ Rusya, 2004 yılında S-300 savunma sisteminin adaya tesliminden ancak Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ı silahlardan arındırması ve işgali sona erdirmesi durumunda kabul edeceklerini duyurmuştur.³⁸⁴ Bu görüş adaya yönelik Yunan görüşü ile bire-bir örtüşmüştür.³⁸⁵ Rusya Türkiye'den ve batıdan gelen her türlü baskıya rağmen, füzeleri teslim etme kararlılığını krizin sona erdiği ana kadar devam ettirmiştir. PUTİN ile birlikte önemli politika değişikliği yapmasına rağmen, RF benzer uygulamayı Annan Planı oylaması sonrasında 2004 yılında Türkiye'yi ziyaretinde Kıbrıs'a yönelik izolasyonların kaldırılmasına yönelik vetosunu kaldırma sözünü yerine getirmemekle bir kez daha tekrarlamıştır.

³⁷⁹ Milliyet, 18 Temmuz 1997.

³⁸⁰ Sabah, 5 Eylül 1997.

³⁸¹ Rusya'nın bu tutumu ekonomik, turizm ve Karadeniz'e ilişkin stratejik alanda gelişen ilişkilere rağmen değişmemiştir. Haziran 2006 başında ikinci Mavi Akım projesi maksadıyla Türkiye'yi ziyaret eden Rus Dış işleri bakanı Lavrov, KKTC'ye uygulanan ekonomik ve siyasi tecridin kaldırılmasına destek talebini dikkate almamıştır. Bkz: Radikal, 2 Haziran 2006.

³⁸² Rusya'nın GKRY ile ilişkisi yalnızca *Ortodoksluk* eksenine dayanmamaktadır, aynı zamanda ilişkilerin ekonomik boyutu da önem arz etmektedir. Örneğin Rusya'dan 2004 yılında yurtdışına çıkan yaklaşık 10 milyar doların ikinci sırada yöneldiği ülke GKRY olmuştur. Rusya'nın Kıbrıs ile yaklaşımlarını etkileyen diğer önemli hususun mali nedenlerden de kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

³⁸³ CNNTÜRK, 21 Haziran 2006.

³⁸⁴ Sabah, 30 Temmuz 1997.

³⁸⁵ Hürriyet, 17 Şubat 1998.

Rusya'nın füzeleri teslim etme kararlılığı karşısında Türk Genel Kurmayı, füzelerin Güney Kıbrıs'a konuşlandırılmasına kesinlikle mücadele etmeyeceklerini, gerekirse füzelerin Boğazlardan intikali esnasında sistemi safdışı bırakacaklarını duyurdu. Türk askeri yetkililerine göre Rusya'nın amacı, Türkiye'yi Yunanistan-Kıbrıs-Suriye üçgeni ile çevrelemek ve böylece kısa-orta-uzun menzilli füzelerle tehdit altında bulundurmaktır.³⁸⁶ Rusya'nın Türkiye'nin S-300 sistemini saf dışı bırakacakları tehdidine karşılık verdiği yanıt, Kıbrıslı Rumlara S-300 füze sistemini Türk savaş uçaklarından korumayı sağlayacak başka bir savunma sistemini satmayı önermek oldu.³⁸⁷ Rusya'nın ikinci reaksiyonu çok daha şiddetliydi. S-300 bataryalarının Güney Kıbrıs'a intikali esnasında vurulmasını bir savaş nedeni (*casus belli*) sayacağını ilan etti.³⁸⁸ Ayrıca, Rusya ve Güney Kıbrıs arasında savunma anlaşması olduğunu ve adaya herhangi bir muhtemel Türk saldırısının da, diğer bir casus belli oluşturacağını iddia etti. Türk Genel Kurmayı'nın Ege'deki Rus-Yunan ortak askeri faaliyetleri ile ilgili endişelerini ifade eden bir mektubu hem NATO makamlarına hem de üye ülkelere göndermesi, Rusya tarafından *düşmanca niyet içeren davranış* olarak yorumlandı. O dönemde NATO'nun Doğuya genişlemesini Rusya'ya onaylatma çabası içerisinde olan Amerikan ve NATO yetkililerine gönderme yaparak, bu tarz hareketlerin henüz gelişmekte olan NATO-Rusya ve Moskova-Ankara ilişkilerine olumsuz yansıtacağını ileri sürdü.³⁸⁹ Rusya öyle ileri gitti ki, Türkiye'nin amacının Rusya'yı Balkanlar ve Akdeniz'den uzak tutmak olduğunu iddia etti.³⁹⁰ Bu şiddetli Rus tepkisi ve ABD'nin Kıbrıslı Rumların S-300'leri hiçbir zaman Türkiye'ye karşı kullanmayacağı yönünde güvence vermesi, Türkiye'yi politikasını yumuşatmaya yöneltti. Diğer taraftan Türkiye'den ve batıdan gelen şiddetli tepki ile de Kıbrıs Rum kesimi füzelerin teslimini geciktirmeye karar verdi.

Akdenizdeki gerginlik atmosferi, Türkiye'nin S-300 savunma sisteminin Kıbrıs'a konuşlandırılmasına şiddetli tepkisi ve ABD'nin hem Rusya hem de GKRY'e uyguladığı baskı neticesinde ara bir formül bulundu. Yunanistan gerginliği arttıracığı endişesi ile, krizin başından bu yana kısmen de olsa S-300'lerin adaya yerleştirilmesine olumsuz bakıyordu. Gerçekten de Yunanistan GKRY ile füzelerin Girit'te

³⁸⁶ Sabah, 1 Eylül 1997.

³⁸⁷ Milliyet, 4 Eylül 1997. Ayrıca, Rusya Adada bir uçak fabrikasının da kurulmasını önerdi. Bkz: Milliyet, 26 Ağustos 1998.

³⁸⁸ Radikal, 26 Eylül 1998.

³⁸⁹ Milliyet, 30 Ekim 1997 ve Yeniüzyıl, 31 Ekim 1997.

³⁹⁰ Yeniüzyıl, 7 Ekim 1997.

konuşlandırılması yönünde anlaştı. Bu soruna nihai bir çözüm getirmiyor, ancak sorunu erteliyordu. Böylece ne Türkiye'nin ne de Rusya'nın istediği olmuştu. Diğer bir deyişle sorun Akdeniz'den Ege'ye taşınmıştı. Böylece gelecek krizdeki muhtemel taraflar NATO-Rusya veya Türkiye-Yunanistan olacaktı. S-300'lerin Kıbrıs yerine Girit'e konuşlandırılması Türkiye açısından daha uygun bir seçenektir. Ancak, yine de füzelerin Ege'de konuşlu bulunması Türkiye ve Yunanistan arasındaki stratejik dengeyi bozma potansiyeli taşımakta ve bölgede NATO'ya tahsisli gözetleme radarları ile ilgili hassas bilgilerin Rusya eline geçme ihtimali, NATO'nun güvenliğine ciddi tehdit oluşturmaktaydı. Zira, bu Soğuk Savaş döneminde Rusya'nın hiçbir zaman elde edemediği bir fırsattı.

3. Enerji Jeopolitiği: Boru Hatları Sorunu ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Sovyet İmparatorluğu'nun dağılması, dünya gündemine Hazar petrollerinin dünya pazarlarına nasıl ulaştırılacağı sorununu da getirdi. Ortadoğu petrollerine alternatif rezervleri ile yeni gözde enerji kaynağı Hazar petrolleridir. 50-200 milyar varillik rezervi ve bugünkü fiyatlar üzerinden 4 trilyon dolarlık değeri ile³⁹¹, dünya toplam rezervlerinin %10'unu oluşturmaktadır. Bu miktar ABD'nin yaklaşık olarak 30 yıllık petrol ihtiyacını karşılayacak büyüklüktedir. O nedenle bu rezervlerin kontrolü ve hangi yollardan dünya pazarlarına ulaştırılacağı, büyük bir rekabeti başlattı. 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında yaşanan Büyük Oyuna benzer şekilde bir mücadelenin, 21. Yüzyılda enerji hatlarına hakim olma mücadelesi şeklinde geçeceği öngörülmektedir.³⁹² Türkiye'nin sözkonusu enerji nakil yolları üzerinde bulunması, önemli bir avantaj sunmuştur. Türkiye sahip olduğu jeopolitik üstünlükle, enerjinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında kilit rol olarak stratejik enerji koridoru olmayı hedeflemiştir. Benzer şekilde Türkiye Hazar havzasındaki enerji üretiminde pay alarak etkinliğini artırma çabası içerisinde.³⁹³ Bu bağlamda Türkiye'nin çıkarları ile Rusya'nın çıkarları birbiri ile çatışmaktadır. Ancak dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'ın ifadesi ile, Türkiye,

³⁹¹ Time, 22-29 Haziran 1998. Ancak daha sonra yapılan çalışmalarda kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezerv tahminlerinin 17-33 milyar metreküp arasında değiştiği ortaya çıkmıştır. ABD'deki 22 milyar varil ve Kuzey Denizi'ndeki 17 milyar varil kanıtlanmış rezervlerle karşılaştırıldığında Hazar havzasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bkz: Shannon O'lear, "Resources and Conflict in the Caspian Sea", Le Philippe Billon(der), **The Geopolitics of Resource Wars**, içinde (New York: Frank Cass, 2005), s.164.

³⁹² Kuniholm, "The Geopolitics of the Caspian Basin", ss.546-571.

³⁹³ Öke, ss.174-175.

Rusya ile uzlaşya varmadan Azerbaycan petrolünün dünya piyasalarına ulaştırılması sorununun çözülemeyeceğinin farkına varmıştı.³⁹⁴

Rusya, Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının kontrolünün kritik bir ulusal çıkar olduğuna 1992 yılında karar vermiştir. Bu tarihten itibaren ülke içindeki enerji sektörünü dar-boğazdan çıkarmaya ve bölgeye yönelik özel güvenlik ilgisi göstermeye başlamıştır. 1995'ten itibaren ise, bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol etmek maksadıyla üç-ayaklı bir strateji izlemeye başlamıştır. İlk olarak bölgede mevcut boru hatları sistemi üzerindeki tekeli sürdürmeye ve boru hatlarının Rusya üzerinden geçişine gayret göstermiştir. İkinci olarak, Hazar Denizi'nin bir kıta-içi su havzası olduğunu ileri sürmüş ve bölge kaynaklarının paylaşımını kontrol ederek veto hakkını elinde bulundurmaya çalışmıştır. Üçüncü olarak bölgede anlaşmazlık ve çatışmaları teşvik etmiş ve Rusya'nın stratejik ve jeopolitik çıkarları ile örtüşmeyen enerji hattı projelerine ilişkin politik ve ticari risk iddialarını gündemde tutmuştur.³⁹⁵

Türkiye'nin çıkarlarının çatıştığı diğer önemli bir aktör de İran'dır. Hazar petrolleri üzerindeki mücadele, Azerbaycan'a destek veren Türkiye ile Hazar statüsünün belirlenmemesinden jeopolitik çıkar arayışında olan İran'ı zaman zaman karşı-karşıya getirebilmektedir. Nitekim, Temmuz 2001 ayı içerisinde Azerbaycan açıklarında deniz-tabanı araştırmaları yapan bir Azeri araştırma gemisi nedeniyle, İran hava kuvvetleri Azeri hava sahasını birçok defa ihlal etmiştir. Bu durum Türkiye'nin bölgeye hava desteği göndermesini gerektirmiş ve ABD İran'ı saldırgan tutumu nedeniyle kınamıştır.³⁹⁶ Bugün boru hatlarını kontrol etmek o kadar önemli görülmektedir ki, Gerald Robbins'e göre, İpek Yolu'nun canlandırılması ile ilgili çalışmalar da belki McKinder'in meşhur vecizesini değiştirerek "İpek boru hatlarını kontrol eden dünyayı da kontrol edecektir"³⁹⁷ şekline dönüşecektir. Benzer şekilde, sözkonusu yaklaşım "enerji nakil hatlarını kontrol eden petrol ve doğal gazı kontrol eder, petrol ve doğal gazı kontrol eden merkezi bölgeyi kontrol eder" şeklinde

³⁹⁴ Milliyet, 11 Eylül 1997.

³⁹⁵ Adam N. Stulberg, "Moving Beyond the Great Game Moving Beyond the Great Game: The Geoeconomics of Russia's Influence in the Caspian Energy Bonanza", **Geopolitics**, Cilt.10, 2005, s.6.

³⁹⁶ O'lear, s.161.

³⁹⁷ Robbins, a.g.e.

özetlenmektedir.³⁹⁸ Bu kadar önemli bir coğrafyayı, bölgede uzun süre hakimiyet kurmuş ve bölge kaynaklarını sömürmüş bir Rusya'nın kısa vadede terk etmesini beklemek pek mümkün görülmemiştir. Nitekim, RF bölgeye ilişkin sahiplenmesini, SSCB'den bu yana alışkanlığı olduğu üzere, 1993 ve 2000 yıllarında açıkladığı doktrinle bölgede planları olan tüm güçlere duyurmuştur.

Türkiye'nin bölgede çıkarları olan Rusya ve İran'a karşı enerji nakil yollarında çıkarlarına uygun bir hattı kabul ettirmesi kolay olmamıştır. Rusya ve İran'a karşı eş-zamanlı mücadelesinde yeterli güce sahip olmayan Türkiye, her iki güçle aynı anda karşı karşıya kalmayacak şekilde bir denge politikası takip etmiştir. Tarihi nüfuz alanında bulunan ve yüzyıllarca bölgeyi sömürmüş Rusya'nın, petrole ilgili çıkarlarından vazgeçmesini beklemek pek akılcı değildir. Batılı güçlerin Orta Asya petrolleri üzerinden büyük karlar elde etmelerine, özellikle Bakü-Ceyhan boru hattının projelendirildiği dönemde büyük ekonomik kriz yaşayan Rusya'nın seyirci kalması beklenemezdi. Nitekim, Hazar havzası ile ilgilenen tüm bölge dışı aktörlerin bölgeye ilişkin faaliyetlerine tepki göstermiş ve İran'la birlikte hareket ederek, Hazar'daki paylaşım sorununda bölge-dışı aktörlerin soruna müdahil olmalarını engellemeye çalışmıştır. Ancak, Rusya, 1997 yılından itibaren bölgeye yönelik sert-tutumlu enerji odaklı politikalarını değiştirerek, kendi ulusal şirketlerinin faaliyetlerini artırmaya yönelik bir jeopolitik tercih yapmıştır. Benzer şekilde, bölgeye ilişkin tüm enerji nakil projeleri ile ilgilenmeye başlamış ve özellikle kuzey-güney koridorunu içeren projelere özel bir önem atfetmiştir.³⁹⁹

Hazar petrolleri üzerindeki ilk mücadele, 1997 yılında deneme maksatlı elde edilecek ilk petrolün hangi yoldan dünya pazarlarına ulaştırılacağı üzerinde olmuştur.⁴⁰⁰ İlk petrolün hangi yoldan dünya pazarlarına ulaştırılacağı önemli idi, çünkü ilk petrolün güzergahı büyük oranda ana boru hattını da belirleyecekti.⁴⁰¹ İlk petrolün Bakü-Supsa hattı üzerinden verilmesine karar verildi. Ana boru hattının Rusya-Novorosisk arasında

³⁹⁸ O'lear, s.148.

³⁹⁹ Stulberg, ss.6-7.

⁴⁰⁰ Azeri-Çıralı-Güneşli üretim paylaşım anlaşması Eylül 1994'te yapıldı. 1994 sonrası petrolün hangi yollardan dünya pazarına ulaştırılacağı tartışmaları yoğun olarak yaşandı. Asıl güzergahın belirlenmesinde rehber olacak petrol sahasından elde edilen erken petrolün ana hat inşasına karar verilinceye kadar hangi yollardan dünya pazarlarına ulaştırılacağı Türkiye ve Rusya arasında önemli bir rekabete neden olmuştur.

⁴⁰¹ O.N. Aras, a.g.e.

olmasından, Basra körfezi'ne bir boru hattı inşasına, oradan Bakü-Ceyhan projesine kadar takriben sekiz farklı görüş ileri sürüldü.⁴⁰² Rusya'nın Novorosisk hattını öne çıkarması, Türkiye tarafından şiddetli bir tepkiye neden oldu. Bu yolun tercih edilmesi durumunda Boğaz'daki trafik aşırı yoğunlaşacak ve telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilecekti.⁴⁰³ Diğer taraftan petrolün vanasının Rusların elinde olması pek kabul edilecek de bir durum değildi. ABD ve Azeriler de Ruslara güven duymuyorlardı. O nedenle Novorosisk hattının geçtiği Çeçenistan'daki çatışmalar gerekçe gösteriliyordu. Ancak petrolün vanasını elinde bulundurmaya kararlı Rusya, Çeçenistan'dan geçen boru hattı kısmının by-pass edileceğini duyurdu. Ayrıca, Şevardnadze'ye Şubat 1998'de düzenlenen suikastta da Rus parmağı olduğu anlaşıldı.⁴⁰⁴ Rusya, Gürcistan'ın Bakü-Ceyhan seçeneğini desteklemesi nedeniyle, Şevardnadze'yi devre dışı bırakmak istemişti. Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı diğer bir Rus politikası ise, Bakü-Ceyhan boru hattının geçtiği bölgelerde etnik ayrılıkları desteklemek oldu.⁴⁰⁵

Rusya'nın Kafkasların petrol haritasını kendi başına çizme emelinde olduğu anlaşıyordu. Türkiye'nin tek tercihi ise Bakü-Ceyhan hattını desteklemek oldu. Rusya-Türkiye arasındaki bölgesel rekabet doğal olarak Rusya'nın da Bakü-Ceyhan'a karşı olması sonucunu doğurdu. Ancak NATO'nun Doğuya genişlemesini Rusya'ya onaylatmayı başaran ABD, 1997'den itibaren Bakü-Ceyhan hattını resmi olarak desteklemeye başladı.⁴⁰⁶ Bu da Türkiye açısından stratejik avantaj sunuyordu. Tek sorun finansmanı sağlamaktı. Türkiye boru hattının geçeceği Azerbaycan ve Gürcistan ile geçiş ve tarife anlaşmalarını da sonuçlandırdı.⁴⁰⁷ Diğer taraftan, 29 Ekim 1998'de Hazar petrollerinin birden fazla boru hattı ile dünya pazarlarına ulaştırılmasını öngören *Ankara Anlaşması* ile, Kazakistan'ın 9 Aralık 1998'de petrol şirketleri ile Kazak doğal gaz ve petrolünün Türkiye'ye taşınmasına ilişkin fizibilite anlaşması, Bakü-Ceyhan projesinin gerçekleşme şansını artırdı.⁴⁰⁸ Ancak, boru hattı inşasını gerçekleştirecek uluslararası konsorsiyum nihai kararı vermekte büyük zorluk çekti. Bakü-Ceyhan Hazar havzasından çıkacak petrol miktarı ve dünya petrol fiyatları açısından getirisinin pek

⁴⁰² Necdet A. Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı**, Ankara:ASAM Yayınları, 1999, s.71.

⁴⁰³ Pamir, s.71.

⁴⁰⁴ O.N. Aras, s.113 ve Hürriyet, 11 Şubat 1998.

⁴⁰⁵ O.N. Aras, ss.226-227 ve Sabah, 1 Eylül 1998.

⁴⁰⁶ Emin Gürses, "Avrasya Jeopolitiği ve Türkiye", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, ss.35.

⁴⁰⁷ Milliyet, 10 Mart 1998.

⁴⁰⁸ Balkan, s.194.

rantabil olmaması⁴⁰⁹ ve konsorsiyumun boru hattının uzunluğu ve Kürt terörünün olduğu bölgelerden geçmesinden dolayı duyduğu ilave endişe, hattın inşasını geciktirdi.⁴¹⁰ Bu, diğer taraftan Rus politikasının da bir sonucuydu.⁴¹¹ Bununla birlikte, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının tercih edilen hat olduğuna dair andlaşmalar Kasım 1999 da İstanbul'da yapılan AGİK zirvesinde ilgili ülkelerin devlet başkanları tarafından imzalandı. BP'nin boru hattına onay vermesi ve Eylül 2001 sonrası yaşanan yakınlaşma ertesinde ise, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı bir gerilim alanı olmaktan çıkmıştır.⁴¹² Zira, Rusya Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını Rus çıkarlarına aykırı olarak görmekten vazgeçmiş⁴¹³ ve Tengiz-Novorossisk hattının gerçekleşmesine ağırlık vermiştir. 1997-2003 yılları arasında nispeten değişmeyen bir enerji politikası takip eden Rusya'nın sözkonusu politika değişikliğinin temel nedenleri arasında, Putin'in

⁴⁰⁹ O.N. Aras, s.112 ve Milliyet, 24 Ekim 1998.

⁴¹⁰ Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinde en büyük hisse BP'nindir. Projede BP %30.1, Azerbaycan Devlet Neft şirketi %25, Unicol %8.90, Statoil %8.71, TPAO %6.53, ENI %5, Itouchu %3.40, Conoco Philips %2.50, Inpex %2.50, Total %5, Amerada Hess %2.36 pay sahibidir. Projede hiçbir Amerikan şirketi yer almamıştır. O nedenle ABD'nin stratejik açıdan verdiği destek önemli olmakla birlikte, projenin gerçekleşmesi açısından belirleyici olmamıştır. Başlangıçta BP yaptırdığı analiz çalışmalarında, Hazar'da boru hattının ekonomik olarak gerçekleştirilebilir olmasına olanak sağlayacak düzeyde petrol bulunmadığı ve boru hattı maliyetinin çok yüksek olduğu yönünde sonuçlar çıkması BP'yi tereddütte bırakmıştır. Ancak Türkiye'nin gayretleri ile daha sonra yaptırılan ilave analiz çalışmaları, Haydar Aliyev'in kararlılığı ve Azerbaycan'ın petrol üretim sahasında aynı zamanda doğal gaz rezervleri bulunması BP ve diğer yatırımcıların endişelerinin ortadan kalkmasına yardımcı olmuştur. Boru hattının temeli başlangıç noktası olan Sengeçal'de 18 Eylül 2002'de atılmıştır. Yaklaşık maliyeti 2.9 milyar dolar olan boru hattının yıllık taşıma kapasitesi 50 milyon tondur.

⁴¹¹ Milliyet, 9 Kasım 1998.

⁴¹² 11 Eylül'de beliren ortak militan İslam radikalizmi tehlikesi, Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya ile ABD arasındaki işbirliğine yol açmıştır. Bu işbirliği önce, ABD'nin Afganistan harekatında Orta Asya coğrafyasından yararlanması karşılığında ABD'nin Rusya'nın Çeçenistan'daki faaliyetlerine göz yumması biçiminde başlamıştı. Daha sonra, bunu boru hatları konusundaki işbirliği izlemiştir. ABD Novorossisk hattına yeşil ışık yakmış, buna karşılık Rusya da Baku-Tiflis-Ceyhan boru hattı konusunda olumlu bir tavır takınmaya başlamıştır. Bkz: Haluk Ulman, "ABD'nin Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002, s.30.

⁴¹³ Bu işbirliğinin Rusya açısından nedeni, Hazar Denizine kıyısı olan devletler arasında bu denizin altından çıkarılacak petrolün paylaşılması konusunda süregelen anlaşmazlıkta bugüne kadar ötekilerin görüşünü paylaşan ABD'nin desteğini arkasına almak isteğidir. Ayrıca Rusya, ABD ile çatışarak dünya petrol piyasasında etkin bir rol oynayamayacağını da farkına varmıştır. ABD ise, 11 Eylül'den sonra ortaya çıkan yeni güvenlik çevresinde Hazar ve Orta Asya petroleri üzerinde Rusya ile çatışarak değil, uzlaşarak söz sahibi olabileceğini görmüştür. ABD Afganistan harekatı sırasında girdiği Orta Asya ülkelerindeki varlığını ve etkinliğini ancak bu politika ile koruyabileceğine karar vermiştir. Diğer taraftan, Bush yönetimi ile sıkı ilişkiler içinde olan büyük petrol şirketlerinin Beyaz Saray'a bu yönde ağır baskılar yaptıklarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Bkz: The New York Times, "Russia is Becoming an Oil Ally", 19 Ekim 2001.

izlediği pragmatik dış politika, Rusya'nın rekabet edebilir alanlarına ağırlık verilmesi ve bu maksatla Rus şirketlerinin teşvik edilmesi⁴¹⁴ ve Rusya'nın BTC projesinin gerçekleşmesini engelleyemeyeceğini görmüş olması bulunmaktadır.⁴¹⁵ Yüksek kapasiteli boru hattı ile taşınacak Kazak petrolünün BTC ile taşınacak Azeri petrolüne rakip olacağını değerlendiren Rusya, petrolün dünya pazarlarına aktarılmasının jeopolitik özellikten çok jeoekonomik değer taşıdığını öngörmeye başlamıştır.⁴¹⁶ Ancak, Kazakistan'ın Kazak petrolünün BTC hattına yapılacak ilave bir boru hattı ile Doğu Akdeniz'e taşınmasına onay verdiğinin açıklanması⁴¹⁷, Türkmen gazını dünyaya pazarlamasına benzer şekilde enerjinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında *tekel* olmayı öngören Rusya'nın tepkisini çekebileceği değerlendirilmektedir.

Eylül 2001 sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktür nedeniyle BTC'nin gerçekleşmesine yönelik çekincesine son veren RF, Türkiye ile 1984 doğal gaz anlaşması ile başlayan enerji işbirliğini artırmaya yönelmiştir. Nitekim, 2003 yılında faaliyete geçen ve halihazır kapasitesi 16 milyar metreküp olan RF-Türkiye arasındaki Mavi Akım-1⁴¹⁸ hattına, Karadeniz'in altından paralel döşenecek ikinci bir hat ile gerçekleşecek Mavi Akım-2 ilavesiyle yıllık toplam 24-32 milyar metreküp doğal gazın taşınması planlanmaktadır. Böylece, RF ile Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz geçiş anlaşmazlığı nedeniyle, Rusya, Rus gazının Avrupa'ya taşınmasında transit ülke olan Ukrayna'nın devre dışı bırakılmasını ve Güney Avrupa ve İsrail gibi Ortadoğu pazarlarına ulaşmada anahtar ülke olarak gördüğü Türkiye ile enerji işbirliğini geliştirmeyi hedeflemektedir.⁴¹⁹

Rusya ile enerji alanındaki diğer olası işbirliğini ise, Samsun-Ceyhan arasında Çalık-ENI ortaklığıyla inşası planlanan petrol boru hattı oluşturmaktadır. Türk

⁴¹⁴ Aras, s.224.

⁴¹⁵ Alex Pravda, "Putin's Foreign Policy After 11 September: Radical or Revolutionary", Gabriel Gorodetsky(der), **Russia Between East and West**(Londra: Frank Cass, 2003), ss.39–57.

⁴¹⁶ Igor Torbakov, "The Turkish Factor in the Geopolitics of the Post-Soviet Space", **Foreign Policy Research Institute**, Ocak 2003.

⁴¹⁷ Sabah, 4 Haziran 2006.

⁴¹⁸ Toplam uzunluğu 200 km'ye ve Karadeniz'de derinliği zaman zaman 2140 metreye ulaşan Mavi Akım projesi, Rus GAZPROM, İtalyan ENI ve BOTAŞ ortaklığıyla 2003 yılında faaliyete geçmiştir. Boru hattının yıllık taşıma kapasitesi 16 milyar metreküptür ve 2003 yılında 1 milyar 252 milyon metreküp, 2004 yılında ise 3 milyar 238 milyon metreküp doğal gaz Rusya'dan ithal edilmiştir.

⁴¹⁹ Milliyet, 29 Mayıs 2006.

Boğazlarına tehdit oluşturan tanker trafiğini azaltmayı hedefleyen projeye Rusya'nın da destek vermesi beklenmektedir. Ancak, Rusya'nın daha önce Bulgaristan ve Yunanistan ile protokol imzaladığı *Burgaz-Dedeagaç* hattına destek verdiği ve Samsun-Ceyhan hattına destek vermemesi durumunda hattın verimliliğinin tartışma konusu olacağı belirtilmektedir.⁴²⁰ Diğer taraftan, Türkiye, Samsun ve Ceyhan'ın enerji merkezi olması yönündeki çabasını sürdürmektedir. BTC'nin tam kapasite ile devreye girmesi ve Azeri gazına ilave olarak Kazak petrolünün de Ceyhan'a ulaşması durumunda, bölgenin Rotterdam benzeri önemli bir enerji merkezi olacağı ifade edilmektedir. Karadeniz bölgesinde ise Mavi Akım'a ilave olarak Kazakistan ile anlaşmaya varılan bir rafineri inşası ve Kazak petrolünün inşa edilecek rafineride işlenerek dünya pazarlarına ulaştırılması amaçlanmaktadır.⁴²¹

4. Geleneksel Boğazlar Jeopolitiği: Yeni Boğaz Tüzüğü ve Montrö Anlaşması Üzerindeki Tartışmalar

SSCB'nin dağılması ve BDT'nin kurulması ile birlikte, yeni bağımsızlığını kazanan petrol üreten ülkelerin ürettikleri petrolü dünya pazarlarına nasıl ulaştıracakları sorunu ortaya çıktı. Önlerinde iki seçenek bulunuyordu: *Boru hatları ve Türk Boğazları*. Türk Boğazları'nın seçilmesi durumunda Boğazların trafik yükü çok fazla artacaktı.⁴²² Zaten, İstanbul Boğazı'ndaki trafik Panama Kanalı'na kıyasla 4 kat daha yoğundu.⁴²³ Türk Boğazlarından geçişi düzenleyen Montrö Anlaşmasının ilgili maddeleri oldukça eskimiş ve günün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak duruma gelmişti. O nedenle Türk Boğazları seçeneğinin öne çıkması, Türk yetkililerde büyük endişelere neden oldu.⁴²⁴ Dahası, Montrö Anlaşması, oldukça sınırlı kontrolü ve ticaret gemileri için zorunlu olmayan kılavuzluğu öngörüyordu. Kısacası, Türk Boğazlarını çok büyük bir tehlike bekliyordu. Bu koşullar Kasım 1993'te Türkiye'yi Boğazlardan geçişin hukuki statüsünü tekrar düzenlemeye sevketti.⁴²⁵ Petrol şirketleri de boğazlardan geçişte miktar

⁴²⁰ Sabah, 4 Haziran 2006.

⁴²¹ Sabah, 23 Mayıs 2006.

⁴²² Huge Pope, "Turkey Stirs up a Storm in the Bosphorus", The Independent, 18 Eylül 1994.

⁴²³ John Pomfret, "In Central Asia, a Rush for Control of Black Gold", International Herald Tribune, 28 Nisan 1995.

⁴²⁴ H. Pope, "A Strait of Trouble", L.A. Times, 24 Ağustos 1993.

⁴²⁵ Türk yetkililerin önünde iki seçenek bulunuyordu: i.) Montrö Anlaşması'nın Boğazlardan geçiş ile ilgili maddelerine zorlama yorumlar getirmek, ii.) Montrö Anlaşması'nın günün koşullarına uymadığını ileri sürerek yeniden düzenlenmesini talep etmek. Türkiye bu seçeneklerden ikincisini tercih etti.

sınırlamasına olumlu yaklaştı.⁴²⁶ Türkiye, boğazlardan geçişi düzenleyen yeni tüzüğü 11 Ocak 1994'te yürürlüğe koydu ve tüzük 1 Temmuz 1994'de IMO tarafından onaylandı.⁴²⁷ Ancak, Boğazlardan geçişi düzenleyen tek hukuki belge Montrö Anlaşması idi. Montrö Anlaşması, barış koşullarında ticaret gemilerinin geçişlerine herhangi bir sınırlama getirmiyordu. Aynı şekilde yük ve bayrak açısından da herhangi bir kısıtlama getirilmemişti. Dahası, Türkiye Boğazlardan serbest geçişi sağlamak yükümlülüğü altına sokulmuş ve Türkiye'ye geçiş ile ilgili haklar yalnızca medikal maksatlı tanınmıştı. Kılavuzluk ise isteğe bağlı bırakılmıştı. Ticaret gemileri Boğazlardan zararsız geçiş statüsü ile geçiş yapıyorlardı. Zararsız geçişte önemli olan nokta, geçişin sahildevletine zararsız olarak yapılmasıdır. Sahildevletine zararsız olmasından maksat, ülkenin egemenliğine, çevreye, kamu düzenine vs. herhangi bir hâle getirilmemesidir.⁴²⁸

Türkiye bu koşullar altında 1936 Montrö Anlaşması'nda tanınan rezerve haklarına dayanarak,⁴²⁹ Boğazlardan geçişi düzenleyen yeni trafik düzenini yayınladı. Ayrıca, Türkiye'nin taraf olduğu 1958 Cenevre Sözleşmesi de, kıyı devletine zararsız geçişi düzenleme yetkisi vermektedir.⁴³⁰ Diğer taraftan, uluslararası deniz hukukunun yapılageliş kurallarına uygun olarak, Türkiye Montrö Sözleşmesinde düzenlenmemiş bulunan geçiş rejimine ek düzenlemelere gitme ve özellikle ulaştırma güvenliğini sağlama ve deniz trafiğini düzenleme yetkisine sahip bulunmaktadır.⁴³¹ Aslında, Soğuk Savaş döneminde de Boğaz trafiği oldukça yoğundu, ancak Türkiye'nin böyle bir değişikliğe cesaret edebilmesi için konjonktür uygun değildi. Diğer taraftan, Hazar petrol rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması gibi bir durum söz konusu olmadığından, yoğunluk nispeten daha azdı.

1990'lı yılların ortalarına doğru Hazar petrolünün Boğazlar üzerinden nakli gündeme gelince, Türkiye'nin Boğaz geçişini kontrol altına almaktan başka çaresi kalmamıştı. Bu düzenleme ile Türkiye dünyaya Boğazların boru hattı gibi

⁴²⁶ Barry Newman, "Dire Strait: Oil, Water and Politics Make a Volatile Mix in Crowded Bosphorus", Wall Strait Journal, 24 Ağustos 1994.

⁴²⁷ Lloyds List, **Special Report on Turkey, New Traffic Rules Win Early Backing**, 10 Ekim 1994.

⁴²⁸ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Ankara:Turhan Kitabevi, 1998, ss.346-349.

⁴²⁹ Pope, "A Strait of Trouble".

⁴³⁰ Zararsız geçiş ile ilgili kıyı devletinin yetkileri için bkz: Pazarcı, ss.355-360.

⁴³¹ Pazarcı, s.382.

kullanılamayacağını ilan etmiş oldu.⁴³² Ukrayna, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan düzenlemeye tepki gösterdi⁴³³, ancak Rusya'nın jeopolitik önemi büyük olan boğazlara ilişkin bu düzenlemeye tepkisi çok sert oldu.⁴³⁴ Rusya, düzenlemenin ilanının hemen arkasından Türkiye'ye protesto notaları gönderdi.⁴³⁵ Rusya, boğazlardan geçiş yapan gemi kaptanlarına yalnızca IMO kurallarına uymalarını ve yayımlanan Türk Boğazları Tüzüğünde uluslararası hukuka uygun olmayan düzenlemelere riayet etmemelerini salık vermiş ve hatta Türkiye'ye sevkettiği doğal gazı kesme tehdidinde bulunmuştur.⁴³⁶ Aslında sorun Türkiye ve Rusya arasındaki jeopolitik çıkar çatışmasıydı ve boğazlardan geçiş emniyetinin sağlanması ile boğazların ekonomik taşımacılık için kullanılması arasındaki dengenin kurulmasında odaklanmıştı.⁴³⁷ Rusya'nın ve diğer devletlerin sert tepkisi Türkiye'yi Boğaz rejiminde değişiklik yapmaya zorladı.⁴³⁸ 6 Kasım 1998'de yayınlanan değişikliklerle tanker ve yük gemilerinin geçişleri tekrar düzenlendi. IMO'nun 1999 yılında tüzüğe nihai onay vermesi ile Rusya çok sert olmamakla birlikte itirazlarını sürdürürken, Rusya dışındaki ülkeler Türkiye'nin Türk Boğazlarına ilişkin jeopolitik tutumunu kabullenmiştir.

Rusya için Boğazların önemi tarih boyunca hiç azalmadı. Boğazlar Rusya'nın her zaman jeopolitik yumuşak karnı olmuştur, o nedenle de Boğazlardaki herhangi bir statüko değişikliğine kayıtsız kalmamıştır. Ruslara göre, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin dostane olabilmesi için iki koşul vardır: "Boğazlar rejimine dokunmamak ve Kafkaslardan uzak durmak".⁴³⁹

Rusya Türkiye'nin yeni bir Boğaz Tüzüğü hazırlamakla Montrö Anlaşması'nı ihlal ettiğini savunmuştur. Çünkü, Rusya günümüz koşullarında Boğazlarda statükonun devamından yanadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Karadeniz

⁴³² Radikal, 9 Eylül 1998

⁴³³ Sami Kohen, "Turkey Stems Bosphorus Shipping", Christian Science Monitor, 9 Ocak 2004, s.6.

⁴³⁴ Maksim Isayev, "We Cannot Consider It Lawful", The Current Digest of The Post-Soviet Press, Temmuz 1994, s.23.

⁴³⁵ Balkan, s.193.

⁴³⁶ "Russian Hints of Gas Supply Cutoff to Turkey", Platt's Oilgram News, 25 Temmuz 1994.

⁴³⁷ Kohen, "Turkey Stems Bosphorus Shipping".

⁴³⁸ H. Pope, "New Shipping Rules Bring Turkey into Conflict with Russia, Neighbours", L.A.Times, 2 Temmuz 1994.

⁴³⁹ H. Cemal, Sabah, 6 Eylül 1997.

Donanmasının Ukrayna ile paylaşılmasından dolayı oldukça zayıflaması, Hazar erken petrolünün naklinde Bakü-Novorosisk hattının gerçekleşmesi ve Kazak petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında inşa edilen Tengiz-Novorosisk hattı üzerinden Türk boğazlarının kullanılmasının öngörülmesi⁴⁴⁰ ile Boğaz trafiğine büyük oranda bağımlı olması, bu yönde bir Rus politikasını zorunlu kılmıştır. Boğazlar rejiminde herhangi bir değişiklik Karadenize kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine de Karadenizi açma riski taşıdığından, büyük kan kaybına uğrayan Rusya'nın kabul edebileceği bir durum olmamıştır. Oysa, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Montrö'nün değiştirilmesi için teklif yapan, hatta tekliften öte tehdit savuran yine aynı Rusya idi. Ancak harp-sonrası konjonktür, Sovyetler Birliği için çıkarlarına uygun değişikliğin yapılmasını gerektiriyordu. Günümüzde ise tam tersini dikte eden bir konjonktür mevcuttur. Nitekim ABD'nin NATO vasıtasıyla Akdeniz'de uyguladığı *Active Endeavour* hareketini⁴⁴¹ Karadeniz'e genişletme ve böylece Montrö Anlaşmasını sorgulamaya açma gayretine karşılık, RF, Türkiye ile birlikte hareket ederek tepki göstermiştir.⁴⁴²

5. Klasik Jeopolitik Endişe: AKKA Üzerindeki Tartışmalar

19 Kasım 1990'da imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Anlaşması(AKKA)'nın temel mantığı Soğuk Savaş dönemindeki iki-kutuplu sisteme dayanmaktaydı. Silah indirimleri ve sınırlamalarından temel maksat, NATO ve Varşova Paktı üyeleri arasındaki dengeyi sağlamaktı. Silah tavanları belirlenirken tek tek ülkeler

⁴⁴⁰ Rusya'nın Hazar bölgesiyle ilgili özel temsilcisi ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Viktor Kalujniy, Tengiz/Kazakistan-Novorossisk/Rusya boru hattı inşaatının tamamlanmasıyla yeniden gündeme gelen Boğazlar'da artan trafik için "Türkiye'nin Boğazlar'daki trafiği kısıtlama veya engelleme gibi bir hakkı yok" açıklamasını yapmıştır. Kalujniy, İnterfaks'a yaptığı açıklamada, Devlet Bakanı Ramazan Mirzaoglu'nun, "Kazak petrolünün Boğazlar üzerinden dünya pazarlarına gönderilmesinin deniz trafiğinde kargaşaya yol açacağı ve bu nedenle Türkiye'nin, trafiği kısıtlama hakkını saklı tuttuğu" şeklinde açıklaması üzerine, "Bu mümkün değil. Çünkü herhangi bir projeye başlanıldığında, onun başından sonuna kadar bütün ayrıntıları hesaba katılır. Projenin çevresel ve mali boyutları, müşterinin durumu değerlendirilir, ulaştırma yollarının ekonomik hesaplamaları yapılır. Tengiz-Novorossisk boru hattını inşa eden konsorsiyum da bunun istisnası değil." Kalujniy, Rusya'nın Novorossisk limanının Boğazlar üzerinden yılda 50 milyon ton petrol sevk ettiğini, Tengiz-Novorossisk boru hattıyla yılda 67 milyon ton petrol sevkini planlandığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Kalujniy, Boğazlardan geçiş güvenliğinin sağlanmasına yönelik tedbirleri almada Türkiye'nin özgür olduğunu vurgulayarak, Türkiye'nin uyguladığı yeni trafik düzenine dolaylı destek vermiştir. Bkz: Cumhuriyet, 2 Nisan 2001.

⁴⁴¹ ABD, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında *terörizme karşı savaş* başlattığını ilan etmiştir. NATO da bu savaşa destek vermek, yasadışı faaliyetleri kontrol etmek ve kitle imha silahlarının yayılımını önlemek maksadıyla Akdeniz'de *Active Endeavour* hareketini başlatmıştır. Bölgedeki yasa dışı faaliyetler sürekli kontrol altında tutulmaktadır.

⁴⁴² Cumhuriyet, 2 Mart 2006.

değil bölgeler dikkate alınmıştı. Varşova Paketi'nin 1991'de dağılması ile AKKA'nın da hükmünü yitireceği endişesi doğdu. Ancak toplanan komisyon Ocak 1992'de, 1990 rejimini herhangi bir değişiklik yapmadan uygulamayı kabul etti. Sovyetler Birliği'nin yükümlülükleri bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya cumhuriyetlerine devredilecekti. Sorunları bu şekilde çözümlenen AKKA rejimi, 17 Temmuz 1992'de yürürlüğe girdi.⁴⁴³

AKKA rejimi yürürlüğe girmesinin ardından global güvenliğe ve Avrupa'nın istikrarına katkıda bulunmakla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan konjonktürün Rusya'nın Kafkaslardaki menfaatlerinin devamını sağlayacak özellikte olması ve Rusya'nın da bu konjonktüre uygun politika izlemesinden dolayı, Kafkaslarda aynı sonucu vermedi. Rusya, 1993 yılından itibaren NATO ülkeleri ile temasa geçerek⁴⁴⁴ AKKA'nın kanatlarla ilgili rejiminde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra değişen koşullara uyumu sağlayacak şekilde değişiklik yapılması gerektiğini ileri sürmeye başladı.⁴⁴⁵ Rusya 1990'da imzalanan kuvvet indirim anlaşmasının hükmünün sona erdiğini iddia ediyordu. Ayrıca, eski Sovyetler Birliği sınırları gözönüne alınarak hesaplanan tavanların, artık geçerli olamayacağını ve yeni çizilen sınırlara göre Rusya'nın güvenliğini sağlamaktan uzak olduğunu ileri sürdü.⁴⁴⁶ Rusya'ya göre, silahlı çatışmalar ve istikrarsızlık dikkate alındığında, Kafkaslarda kanatlar için belirlenen limitler artık geçerli değildi.⁴⁴⁷ Rusya'nın teklifinin ardında yatan asıl gerçek, Kafkaslarda yürüteceği *barışı koruma* operasyonları için daha fazla askeri kuvvete ihtiyaç göstermesiydi.⁴⁴⁸ Böylece, Rusya Eylül 1994'de artık Soğuk Savaş döneminin geride kaldığını ileri sürerek, Kafkaslar için belirlenen AKKA limitlerine uymayacağını ilan etti. AKKA'nın bu tarzdaki ihlalinin arkasındaki asıl neden, Kafkaslardaki Rus kuvvetlerinin bölgedeki istikrarı pekiştirmesi ve anlaşmanın aynıyla

⁴⁴³ Akgün, ss.43-47.

⁴⁴⁴ Yeltsin aynı zamanda Eylül 1993'te Kafkaslarda AKKA'ya yapılmasını talep ettikleri revizyonları da içeren bir mektubu Türkiye'ye de gönderdi. AKKA'ya Rusya'nın itirazları 1993'teki Rus Askeri Doktrini'ndeki tönörlerle paralellik arz ediyordu. Çünkü, Rusya doktrinde Kafkasları yaşamsal çıkarlarının bulunduğu arka bahçesi olarak ifade ediyordu. Bkz: Nurşin Ateşoğlu Güney, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-Türkiye**, İstanbul: Afa Yayınları, 1996, s.67.

⁴⁴⁵ Vladislav Chernov, "View from Russia: The Expansion of NATO and the Future of the CFE Treaty", **Comparative Strategy**, 1995, Cilt.14, s.87.

⁴⁴⁶ Dick, s.497.

⁴⁴⁷ John Borawski, "Nato Enlargement and Russia", **Perceptions**, Cilt.1, Sayı:2, Temmuz-Ağustos 1996,

⁴⁴⁸ Hale, s.247.

uygulanmasının bölgedeki Rus çıkarlarını zedeleme olasılığı idi. Rusya'nın gerçek amacı Türk sınırına asker yığmak ve Orta Asya'daki hakim konumunu devam ettirmektir. AKKA'nın Rusya tarafından ihlaline diğer bir gerekçe, Türkiye'nin Orta Asya'ya olan yakın ilgisi ile Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Türk toprakları üzerinden inşasını sağlamak için gösterdiği çabaydı. Çünkü, Rusya Kafkaslar ve Orta Asya'yı kendi arka bahçesi olarak görüyordu ve bu bölgede silah indirimine gittiği takdirde, eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki nüfuzunun azalacağına ve buna mukabil Türkiye'nin stratejik konumunun pekişeceğine inanıyordu. O nedenle, Rusya'nın Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından gösterdiği ani reaksiyon ile, bu bölgedeki menfaatlerinden hiç bir zaman vazgeçmeyeceğini ve bölgenin kontrolünü elinde tutacağını göstermiş oldu.

Rusya Kafkaslardaki Krasnador, Stavropol, Volgograd ve Pskov gibi stratejik bölgelerin, Türkiye'nin güneydoğu bölgesi gibi AKKA kapsamı dışında tutulmasını isteyerek, ancak istediği değişikliklerin gerçekleşmesi durumunda AKKA'ya uyacağını bildirdi. Daha açık bir deyişle, Ruslar ancak Kafkaslardaki sınırlamalar istedikleri gibi düzenlendiği takdirde AKKA'ya uyacaklarını, aksi takdirde anlaşmayı tanımayacaklarını ileri sürdüler. Bu ise diğer ülkeler AKKA'ya uygun olarak silah indirimine gideceklerinden silah miktarları açısından çift yönlü Rus üstünlüğüne kapı aralayacaktı. Böylece, Rusya Türkiye'yi doğu sınırları boyunca güvenliğinden taviz vermeye zorlamış olacaktı. Diğer taraftan Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ilişkileri Rus vizesine bağlı kalacağından, bu durum tamamen Türkiye'nin çıkarlarına aykırı idi.⁴⁴⁹ Rus istekleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:⁴⁵⁰

➤ Rusya 1300 ilave tank istiyordu. Bu da Kafkasların Rusya için değeri hakkında fikir vermektedir.

➤ Rusya, Soğuk Savaş dönemindeki prestijini tekrar kazanma çabası içerisindeydi. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde kontrol tesis etmek ve Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirmesine engel olmaya çalışıyordu.

➤ Kafkaslar Orta Asya'da Rusya'ya rakip olan iki önemli bölgesel gücün,

⁴⁴⁹ Yaşar Onay, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde NATO Gölgesi", **Görüş Dergisi**, Ağustos 1997, s.54.

⁴⁵⁰ Milliyet, 4 Kasım 1995.

Türkiye ve İran'ın karşılaşma noktasıdır.

➤ Rus tekliflerinin kabul edilmesi durumunda tüm Kafkaslar, özellikle Gürcistan Rus nüfuzuna girecekti.

Türkiye AKKA'nın revizyonu ile ilgili Rus taleplerine şiddetli tepki gösterdi.⁴⁵¹ Diğer taraftan, Türkiye tüm müttefiklerini daha önce uyarmış ve Kafkaslarda AKKA ile kurulmuş dengenin bozulmasına kesinlikle karşı olduğunu ve bu dengenin bozulması durumunda anlaşmadan çekileceğini bildirmişti. Türkiye, Rusya'nın AKKA'nın revizyonu taleplerine Amerikan, Alman ve İngiliz yaklaşımlarından çok rahatsız olmuştu. Bu ülkeler Rusya'nın AKKA rejimi içerisinde tutulmasını en önemli husus olarak görüyorlardı.⁴⁵² Oysa Türkiye, NATO içerisindeki müttefikleri ile kıyaslandığında, AKKA'nın imzalandığı 1990 yılından anlaşma kapsamında kanat bölgelerdeki silah indirimleri ile ilgili yükümlülüklerin yerine getirilmesi için son tarih olarak öngörülen 17 Kasım 1995 gününe kadar olan dönemde, Rusya ile kurulacak her türlü ilişkiye kuşku ile bakıyordu. Rusya'ya karşı Türkiye'nin duyduğu güvensizlik tarihi tecrübeden kaynaklanıyordu. Çünkü, Rusya, 45 yıl gibi kısa bir süre önce Türkiye ile imzaladığı *Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşmasını* geçersiz ilan etmişti.⁴⁵³ Yine aynı sonuç doğabilirdi. Konjonktürün Rusya'nın istediği şekle getirilmesi, Rusya'yı güvenilmez bir siyaset takibi içerisine sokma potansiyeli taşıyordu. Buna karşılık Türkiye, müttefiklerinin dikkatini Rusya'nın yayılmacı eylemlerine ve Kafkaslardaki *arka bahçe* siyasetine çekmeye çalıştı. Rusya ile böylesine karşı-karşıya gelişin ana nedeni, Türkiye'nin Rusya hegemonyasına karşı koyabilecek bir bölgesel güce dönüşmesinden

⁴⁵¹ Hale, s.247.

⁴⁵² AKKA'nın imzalandığı gün ABD'nin takip ettiği politika ile sonraki dönemde takip ettiği politika arasında farklılıkların arkasında dört temel neden vardı: i.) ABD Yeltsin'in iktidarda kalmasını istiyordu. Çünkü başka herhangi bir lider Rusya'daki Amerikan çıkarlarına zarar verebilir ve Rusya şiddetli milliyetçilik rüzgarına kapılabilirdi, ii.) Amerikan yetkililer Rus ordusundaki generalleri tahrik etmek istemiyordu, çünkü Rusya'daki iç dinamikler çok hassas dengeler üzerinde duruyordu, iii.) Amerikan hükümeti Bosna konusunda Rus desteğini sağlama almak istiyordu, iv.) ABD Rus tezini destekliyordu, çünkü Rusya'nın hem pazar ekonomisine hem de demokrasiye geçişi Amerikan çıkarlarına daha uygundu. AKKA'yı da bu perspektiften değerlendiriyorlardı. Söz konusu nedenlerden ötürü ABD Rusya'ya taviz vererek Rus taleplerini destekledi. Dahası, Rus taleplerinin kabul edilmesi konusunda Türkiye'ye baskı dahi yaptılar. Ayrıca, Rus isteklerini onaylayan AKKA konusundaki Amerikan tezini, 12 Kasım 1995'te yayınladılar. Böylece, Azak Denizinden Hazar Gölü'ne kadar uzanan bölge AKKA kapsamından çıkarılacaktı.

⁴⁵³ Mcghee, ss.15-16.

kaynaklanıyordu.⁴⁵⁴ AKKA kapsamındaki Türk-Rus gerginliğinin bir diğer nedeni de, Rusya'nın sürgündeki sözde Kürt Parlementosu'nun Moskova'da toplanmasına izin vermesi idi. Kafkaslarla ilgili olarak AKKA konusundaki Rus görüşünün kabul görmesi durumunda, hem Doğuda hem de Orta Asya'da Türkiye'nin menfaatleri olumsuz etkilenecekti. Çünkü, Türk sınırlarındaki Rus silahları başlangıçta AKKA'da belirlenen limitlerden %60 daha fazla olacaktı. Rusların Karadeniz Donanması, amfibi kuvvetleri ve Kafkaslardaki hava kuvvetlerini kapsayan konvansiyonel gücü dikkate alındığında, Moskova Türkiye'ye karşı kısa zamanda topyekün bir savaşı başlatma yeteneğine kavuşuyordu.

Türkiye soruna barışçı çözümden yanaydı, çünkü AKKA ile getirilen düzenleme bölgedeki Türk çıkarlarına ve güvenliğine oldukça uygun bir statü sunuyordu. Türkiye aynı zamanda, Avrupa'da bir kutuplaşmaya daha neden olmanın veya Soğuk Savaş'tan *Soğuk Barış'a* intikal etmenin yararına inanmıyordu.⁴⁵⁵ Türkiye'nin ara formül bulunması yönündeki çabalarına Rusya'nın sürekli karşı çıkması, Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmayı istemediği inancını doğurmuştu. Zaten, tarih boyunca Rusya iyi niyeti bir zaaf göstergesi olarak algılamamış mıydı? Gerçekten, Rusya 17 Kasım 1995'te hiçbir koşul altında AKKA'ya uymayacağını açıkladı. Bu açıklamadan hemen sonra Rusya, Türkiye'yi uluslararası kamooyunda baskı altında tutmak için, Türk Boğazlarında yeni bir düzenleme getiren Boğaz Tüzüğü'nü gündeme getirdi. Bu koşullar altında Türkiye, 1996 Mayısındaki AKKA gözden geçirme konferansı sırasında Kafkaslardaki AKKA tavanları anlaşmazlığına bir çözüm bulma arayışına yöneldi.⁴⁵⁶ Ancak, Rusya kanatlardaki AKKA kapsamında sorun olan konvansiyonel silahları, imza gününden hemen önce üzerinde karara varılmış bölgeler dışına kaydırıldı.⁴⁵⁷ Rusya ile AKKA revizyonu hususundaki gerginlik, 15 Mayıs 1997'de yüyürlüğe giren NATO-Rusya arasındaki orta yol çözümün bulunması ile azaldı. Ancak, NATO ile Rusya arasında NATO'nun doğuya genişlemesi ile ilgili görüşmelerden kısa

⁴⁵⁴ Ateşoğlu Güney, ss.68-69.

⁴⁵⁵ Rus Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev NATO'nun doğuya genişlemesi durumunda Rusya ile Batı arasında Soğuk Barışın başlayacağını duyurmuş ve bu terimi ilk defa Kozirev kullanmıştı. Bkz: Andrei Kozirev, "*Partnership or Cold Peace*", **Foreign Policy**, Mayıs 1995.

⁴⁵⁶ Batının hareket tarzı hakkında paylaşılan genel kanıya göre, Rusya'ya tavizler vermek suretiyle Mayıs 1996'daki konferansa kadar kanatlar dışındaki bölgelerde silah indirimlerini gerçekleştirmek ve sonra Rusya'yı sonuçtan sorumlu tutarak AKKA'nın yürürlükten kalkmasına göz yummak şeklinde idi.

⁴⁵⁷ Onay, "*Türkiye-Rusya İlişkilerinde NATO Gölgesi*", s.53.

bir süre sonra, Eylül 1997'de, Rusya AKKA'nın revizyonu iddialarını tekrar günedeme getirdi. Zira, ABD, NATO'nun doğuya genişlemesine itirazını kaldırması karşılığında Rusya'ya AKKA tavanları ve G-7'ye üyelik dahil bazı alanlarda ödün vermişti.⁴⁵⁸ Ancak 1997'den itibaren Kafkaslara yönelik Amerikan politikasının değişmesi Ankara'yı rahatlatmıştı. Çünkü, ABD, AKKA'nın bloklar arasında değil, üniter devletler arasında bir anlaşma olduğunu ve Rusya gibi büyük bir devletle, Gürcistan ve Azerbaycan gibi küçük devletler arasındaki dengenin korunmasını sağlayacak bir düzenlemenin yapılması gerektiğini savunmaya başlamıştı. Kasım 1999'da İstanbul'da düzenlenen AGİT zirvesinde AKKA yeniden düzenlenerek, farklı alt limitlerle birlikte, konvansiyonel silahların beş kategorisinde ulusların azami sınırları belirlendi. Buna rağmen Rusya, Çeçen mücadelesi gerekçesiyle Kafkaslarda hala bu limitleri aşmaktaydı. Türkiye de dahil olmak üzere Batılı akit devletler, Rusya anlaşmanın kendi payına düşen yükümlülüklerini yerine getirmeden anlaşmanın yenilenmiş halini kendi yasama kurullarına sunmama kararı aldılar.⁴⁵⁹

AKKA kapsamında karşılıklı gözlem ve inceleme şeklinde uygulanan RF'nin güncel AKKA bilgi değişim verileri incelendiğinde, uyarlanmış kanat limitlerine uyduğu görülmektedir. Ancak Çeçenistan ve civarındaki bölgede güvenlik mülahazalarından dolayı denetim yapılamadığı için söz konusu veriler yerinde doğrulanamamaktadır. 1999 İstanbul zirvesinde kabul edilen nihai senet kapsamında, Moldova ve Gürcistan'da konuşlu RF silahlı kuvvetlerinin çekilmesine ilişkin taahhütler tam olarak yerine getirilmemiştir. RF Moldova'da konuşlu andlaşma kapsamına giren 108 adet tank, 131 adet ZMA, ve 125 adet topçu silahının tamamını çekmiş veya yerinde imha etmiştir. Ancak andlaşma kapsamında olmayan teçhizat, mühimmat ve personelin çekilmesine ilişkin belirsizlik devam etmektedir. Gürcistan'da ise; geçici konuşlandırma miktarından fazla olan 59 tank, 403 ZMA ve 29 topun çekilmesi veya imhası ile Vaziani ve Gudauta üslerinin boşaltılması tamamlanmış, Vaziani üssü Gürcistan'a devredilmiş, Gudauta üssü Abhazya'daki ayrılıkçı unsurlar ve bölgede konuşlu Bağımsız Devletler Topluluğu barış gücü unsurları bahane edilerek henüz devredilmemiştir. Ahılkelek ve Batum üslerinin kalış süresine ilişkin ise Mayıs 2005 tarihinde iki ülke bir mutabakata

⁴⁵⁸ Kesmen Batu, "NATO'nun Yeni Kimliği", **Uluslararası İlişkilerde Olaylar Yorumlar Dergisi**, Cilt.7, Sayı:29, 1998, s.62.

⁴⁵⁹ Hale, s.247.

varmış gözükmele beraber, RF'nin söz konusu üslerden çekilmesine yönelik bir takvim halen mevcut değildir.⁴⁶⁰

Halihazırda, Uyarlanmış AKKA'nın onay süreci ile RF'nin 1999 İstanbul yükümlülükleri uyarınca Moldova ve Gürcistan'daki üslerden çekilmesini irtibatlandıran İttifak tutumuna karşın, Rusya bu iki konunun birbiriyle bağlantısı olmadığını, bu üslerden çekilmenin anılan ülkelerle ikili planda görüşmeler yoluyla çözümlenecek bir mesele olduğunu iddia etmekte; Uyarlanmış AKKA'nın en kısa zamanda onaylanması için İttifak tarafından gerekli adımların atılmasını istemektedir.⁴⁶¹

6. NATO'nun Doğuya Genişlemesi ve Rusya'nın Doğuya Sıkıştırılmasının Jeopolitik Sonucu

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından NATO'nun yeni güvenlik çevresine uyum çalışmaları Berlin Duvarı'nın yıkılışından kısa bir süre sonra 1990 yılında başladı. NATO'nun Londra Zirvesi Deklarasyonu, hem strateji hem de askeri yapıda değişiklikleri öngören ittifak için yeni hedefler ortaya koydu ve ittifakın Rusya'yı artık bir düşman olarak algılamadığını deklare etti. 1991 Roma Zirvesinde ise NATO'nun Yeni Stratejik Konsepti kabul edildi. Konsept kolektif savunma ile barışı koruma misyonuna vurgu yaparken, NATO içerisinde kuruluşundan bu yana tartışma konusu olmuş *alan-dışı* bölgelere müdahaleyi de öngörüyordu. Aynı zirvede Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi(NACC) oluşturuldu. Daha sonra Barış İçin Ortaklık(PFP) yürürlüğe sokuldu. Bu girişimlerden maksat NATO ile eski komünist ülkeler arasında siyasi ve güvenlik mekanizmalarını oluşturmaktı. Bu konudaki en ileri adım, 1994 Brüksel Zirvesinde ittifaka yeni üyelerin kabulüne onay verilmesi oldu.⁴⁶²

NATO'ya yeni üye kabul edilecek ülkelerle görüşmelerin başlaması yönünde karar Temmuz 1997'deki Madrid Zirvesinde alındı. Mayıs 1999'daki Washington zirvesinde ise yeni üyelerin kabulü onaylandı. Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ın NATO üyeliği Rusya'nın kaygılarını daha da pekiştirdi.⁴⁶³ Genişleme süreci Rusya'da rahatsızlık oluşturmalarına rağmen durmadı. ABD, Rusya'nın bölgedeki

⁴⁶⁰ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

⁴⁶¹ Nejat Tarakçı, "ABD'nin Hatalı Stratejisi: Rusya Güçleniyor, AB Zorlanıyor", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, s.57.

⁴⁶² USS Congress, **NATO Enlargement Report**, Washington:24 Şubat 1997, ss.3-4.

⁴⁶³ Erişen, s.186.

kontrolü tekrar tesis ederek küresel Amerikan hegemonyası önünde engel oluşturabileceğini değerlendirmişti.⁴⁶⁴ Zira, Rusya'nın ileriki dönemde ulusal çıkarları ve jeopolitik kaygıları nedeniyle genişlemeye etkin bir tepki vereceği beklenmekteydi.⁴⁶⁵ Nitekim, Kasım 2002'de Prag Zirvesi'nde alınan karar uyarınca Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Slovakya, Estonya, Letonya ve Litvanya Nisan 2004'de ittifaka üye kabul edildi.

SSCB'nin dağılması sonrasında Rusya'nın güç kaybetmesinden yararlanarak doğuya genişlemesini devam ettiren⁴⁶⁶ NATO'nun Rusya sınırlarına yakınlaşması ve son dönemde Ukrayna ve Gürcistan'a üyelik perspektifinin verileceği beklentisi Rusya'yı daha da rahatsız eden bir husus oldu.⁴⁶⁷ NATO'nun adeta Rusya karşıtı her ülkeyi üye yaptığı izlenimi endişeleri pekiştirmiştir.⁴⁶⁸ Zira, hem eski Varşova Paktı üyeleri olan Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Slovakya, Estonya, Letonya ve Litvanya'nın NATO üyesi olması demek, Rusya'nın bir daha bu ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olma imkanını sürekli olarak kaybetmesi anlamına gelmekteydi ve hem de Ukrayna ve Gürcistan'ın muhtemel NATO üyeliği Rusya'nın NATO ile aynı sınırları paylaşması demektir.⁴⁶⁹ Zira,

⁴⁶⁴ Gürses, s.36.

⁴⁶⁵ Richard Kugler ve Marianna Kozintseva, **Enlarging NATO, The Russian Factor**, Santa Monica: RAND's Publications, 1996, s.14.

⁴⁶⁶ Mearsheimer, s.50.

⁴⁶⁷ Chernishev, a.g.m.

⁴⁶⁸ J. Tayler, "The Next Threat to NATO, the Baltics Knocking at NATO's Door. Don't Let Them In", **Atlantic Monthly**, Şubat 2002, Cilt.289, Sayı:2, ss.69-73.

⁴⁶⁹ Rusya 1999 yılında Putin'in iktidara gelmesinin ardından, daha aktif bir dış politika izlemeye başladı. Uygulamaları, özellikle 1993 Askeri Doktrini'nin yayınlanmasına giden süreçte etkin olan Avrasyacı ekolün görüşlerine paralel olarak göstermektedir. Çin ile ittifak arayışları, Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerin yoğunlaştırılması, kontrolün Yeltsin dönemine nazaran daha sıkı sağlanması, petrol politikasındaki etkinlik, güvenlik paketi oluşturmaya yönelik gelişmeler, Ortadoğu'da daha etkin politika izlenmesi vb. bu politikanın yansımalarıdır. 1996 yılında yapılan *Rusya Federasyonu'nun Ulusal Çıkarlarına Temel Harici Tehditlere Karşı Koymaya Yönelik Stratejisi için Kavramsal Tezler* adlı Savunma Bakanlığı'nın organizasyonunda yapılan çalışmada, 1993 Askeri Doktrininde olmadığı tarzda, Batı temel tehditlerden biri olarak gösterilmiştir. Hatta, NATO'nun üç Baltık cumhuriyetine genişlemeyi öngörmesi durumunda, Rusya'nın bu cumhuriyetleri hemen işgal etmesi dahi önerilmiştir. Baltık cumhuriyetlerine NATO genişlemesi Rusya tarafından Soğuk Savaş dönemi düşmanının tekrar sınırlarına yaklaşması olarak tanımlanmış ve Putin 21-29 Haziran 2004 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan NATO Zirvesine sözkonusu genişlemenin açıklanacak olması nedeniyle katılmayacağını bildirmiştir. Batı'dan beklentilerini karşılayamayan Rusya'nın gittikçe sertleşen çizgisi, kısmen de olsa, Putin ile devam etmiştir. Ancak bu sertlik içeren politikalar, Putin ile daha ılımlı ve pragmatik bir çizgiye oturmuştur.

NATO'nun genişleme kararı, Rusya'nın *yaşamsal çıkar* olarak gördüğü unsurların hilafına bir gelişme olmuştur.⁴⁷⁰ Rusya, jeopolitik ve güvenlik algılamasında büyük önem verdiği Doğu Avrupa ülkelerinin tarafsız kalması, Baltık ülkelerinde üçüncü askeri bir gücün varlık göstermemesi, BDT ülkelerinin Rusya'nın batı-doğu-güneyden tecridine yönelik *tampon* olarak kullanılmaması, BDT ülkelerinin Rus nüfuzu altında kalmasını yaşamsal çıkarları arasında görmektedir.⁴⁷¹

Ukrayna'nın muhtemel üyeliği aynı zamanda Rusya'yı Karadeniz Donanması'nın durumu açısından da ilgilendirmektedir. Ukrayna ve Rusya arasındaki ikili anlaşma gereği 2017 yılına kadar Sivastapol'u üs olarak kullanma hakkı bulunan Rusya'nın sözkonusu üssü kullandığı sürece, Ukrayna'nın NATO'ya entegre olamayacağı ileri sürülmektedir. Daha önemlisi 2002 yılında NATO'nun tüm Ukrayna topraklarını asker ve ağır teçhizat maksadıyla kullanabileceğine ilişkin bir yasa kabul etmiştir. Ayrıca, NATO'nun *geniş Karadeniz bölgesi* çalışmaları Karadeniz'de deniz üsleri ve sahil tesisleri teminini öngörmektedir. Ancak, Ukrayna'nın mevcut politik yaklaşımını sürdürmesi durumunda, bütün olarak NATO ve Avrupa'ya entegre olmasının güç olduğu ve sonuçta üç ayrı devlete bölüneceği ileri sürülmektedir. Sözkonusu parça devletlerin sınırlarının Doğu-Batı karşılaşmasına sahne olacağı ve bu durumun Kırım'ın istikrarsızlaşmasını sonuç vereceği vurgulanmaktadır.⁴⁷² ABD ve NATO'nun Rusya çevresinde karantina koridoru tesisi planı⁴⁷³ Rusya'nın jeopolitik seçeneklerini zayıflatan bir sonuç doğurmaktadır.

Rus Jeopolitik Araştırma Merkezi başkanı Leonid Ivashov'a göre, NATO ilgi alanını Kafkaslara çevirmiş durumdadır. Rus üslerinin Gürcistan ve Ermenistan'dan boşaltılması sonrasında, NATO Mukabele Kuvvetleri(NMK) her iki ülke topraklarına yerleşecektir. Ivashov'a göre, NMK unsurları personel ve teçhizat açısından iyi donanımlı olacak ve olası gelişmelere kısa süre içerisinde müdahale yeteneğinde olacaktır. Ayrıca Ivashov'a göre, NATO Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan'dan oluşan bir blok oluşturma gayretleri içerisinde. Hatta Azerbaycan'da üç hava üssünün tahsisi

⁴⁷⁰ Brusstar, a.g.e.

⁴⁷¹ Brusstar, ss.607-617.

⁴⁷² Pravda, 16 Temmuz 2005.

⁴⁷³ Kommersant, "Ukraine Found Way Out of CIS", 6 Mayıs 2006.

için ABD'nin Aliyev'e baskı yaptığı ileri sürülmektedir.⁴⁷⁴NATO'nun Rusya'nın tarihsel ve geleneksel nüfuz alanlarında etkin olması, Rusya'nın jeopolitik seçeneklerini azaltmaktadır.

a. Rusya'nın Doğuya Sıkışmasının Tarihsel Jeopolitik Anlamı

Çarlık Rusyası 16. Yüzyıldan itibaren işgallerle genişlemeye başladı. İlk olarak 1552'de Kazan Hanlığı'nı, 1556'da Hesterhan Hanlığı'nı, 1598'de Sibirya Hanlığı'nı, 1630 yılında ise Yakutistan'ı işgal etti. Avrupa'ya doğru genişleme politikasının izlenmesinde en büyük faktör ise, I. Petro'nun ortaya attığı *sıcak denizlere inme* jeopolitik hedefi olmuştur.⁴⁷⁵

Rusya'nın Avrupa sahnesinde etkin bir güç olarak görülmesi 18. Yüzyılın başlarına rastlar. 18. Yüzyıl boyunca güçlenerek genişlemeye devam eden ve I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere açılmayı ulusal bir histeri haline getiren⁴⁷⁶ Rusya'nın Akdeniz'e doğru inmesi, dönemin büyük güçlerinden olan İngiltere'yi Hint yolunun emniyetinin tehlikeye girme olasılığı nedeniyle endişeye sevk etmiş ve 18. Yüzyılın sonlarından itibaren, İngiltere Rusya'nın yayılcı emellerine karşılık Osmanlı Devleti'ni desteklemeye başlamıştır. Rusya'nın Batılı büyük devletlerin çıkarlarına zarar verecek genişlemesi ve başarıları ortaya çıktığında ise, bir Avrupa koalisyonu oluşturulmuş, Rusya Balkanlar veya Boğazlardan uzaklaştırılarak doğuya sürülmüştür.⁴⁷⁷

Ancak tarih istisnasız şu gerçeği gözler önüne sermektedir: Rusya her doğuya sürüldüğünde bir süre sonra, ya Kafkaslar-Orta Asya'da, ya da Uzak Doğuda güçlenerek yaşamsal çıkarlarının bulunduğu Balkanlar ve Boğazlar bölgesine tekrar geri dönmüştür. Geri dönüşünde Avrupa'daki güvenlik boşluğunu iyi değerlendirdiği de görülen diğer bir gerçektir. Bu durum, 1841'de Boğazlar Sözleşmesi ile Rusya'nın Türk Boğazları üzerindeki hakimiyeti sona erdirilmesinden sonra, 1848 Avrupa ihtilallerinin oluşturduğu güç boşluğundan yararlanarak, Osmanlı Devleti'ne Kırım Savaşı'nı

⁴⁷⁴ Pravda, 18 Temmuz 2005.

⁴⁷⁵ I. Petro, bilimsel çevrelerin desteğiyle *sıcak denizlere inme* hedefini kurumsallaştırmış ve tarihsel süreç içerisinde değişmez bir politika aracı haline getirmiştir. Bkz: Karamanlı, s.22.

⁴⁷⁶ V. Yılmaz, s.115.

⁴⁷⁷ Rıfkı Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Minasebetleri 1791-1941**, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946, s.23.

yaşatmasından; Avrupa koalisyonu ile Kırım savaşında tekrar doğuya sürülmesinin ardından, 1870'li yıllardaki Alman ve İtalyan birliklerinin oluşum aşamasındaki Avrupa'nın kaos durumundan yararlanarak, 93 *Harbi* ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmanın eşiğine gelmesine neden olmasına kadar tarihte yaşanan farklı örneklerle karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷⁸

20. Yüzyıl değerlendirildiğinde ise, Rusya'nın Bolşevik İhtilali sonrasında Batı'nın komünist ihtilale karşı gösterdiği kolektif tepki neticesinde bir kez daha doğuya sürüldüğünü, ancak 1930'lu yıllarda yükselişe geçen totaliter rejimlerin uygulamaları ile başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş dönemi ile birlikte, tekrar Balkanlar ve Boğazlara geri döndüğünü müşahade etmekteyiz. Doğu Avrupa'da uydu devletler oluşturmak ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmek şeklinde ortaya çıkan bu geri dönüşü, İkinci Dünya Savaşı'nın kaos ortamının sağladığı tartışılmaz bir gerçektir. Berlin Duvarı'nın yıkılması ile sembolize edilen Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve uydu devletlerin kopması sonrasında, bu ayrılan eski komünist devletlerin NATO üyeliğine kabul edilmeleri, Rusya'nın bir kez daha doğuya sürülüşünün göstergesi niteliğindedir. Bu çerçevede, NATO ile Rusya arasında doğabilecek bunalımlar, Türk-Rus jeopolitik yönelişlerine doğrudan etki etme potansiyeli taşımaktadır. Rusya'nın tarihsel isteklerinin sona ermediği, yalnızca konjonktüre bağlı olarak değişime uğradığı görülmektedir. Türkiye'nin uluslararası konjonktüre bağlı olarak güç kaybetmesi, Rusya'nın taleplerinin daha şiddetli dile getirilmesi sonucunu doğurmuştur.⁴⁷⁹

Rusya NATO'nun doğuya genişleme planlarının ilk ortaya çıkmasından bu yana güvenlik kaygıları nedeniyle genişlemeye şiddetli tepki vermektedir.⁴⁸⁰ Nükleer yeteneğini her zaman stratejik askeri bir değer olarak görmüş⁴⁸¹ ve genişlemeye karşı bir tehdit aracı olarak kullanmış olan Rusya'nın sözkonusu tepkisini, NATO'nun doğuya genişlemesine karşılık olarak, doğrudan müdahil olmaya çalıştığı bunalım alanlarında

⁴⁷⁸ Rusya'nın 19. ve 20. Yüzyıllardaki politikalarının Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte SSCB'nin 1991'de dağılması sonrasındaki RF yönelişlerine ilişkin kapsamlı bir mukayese için bkz: Bakar, a.g.e.

⁴⁷⁹ Balkan, s.263.

⁴⁸⁰ Genişlemeye şiddetli tepkiler, genişlemenin gerçekleşmesi durumunda, DUMA'nın START-II anlaşmasını onaylamayacağı şeklinde nükleer tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Bkz: Time, "Nyet to a New NATO", 31 Mart 1997, ss. 20-21.

⁴⁸¹ Konstantin Sorokin, "Russia After The Crisis: The Nuclear Strategy Debate", *Orbis*, Kış 1994, s.24.

Rusya'nın sergilediği psikolojide de görmek olasıdır. Rusya'nın genişlemeye karşı *Soğuk Savaş/Soğuk Barış* tehditleri⁴⁸² ve NATO'nun Kosova operasyonu esnasında, ekonomik yardım zorunluluğu içerisinde bulunduğu Batı bloku ülkelerine karşı Priştine hava alanını bir oldu-bitti içinde işgal ederek, NATO'nun karşıt bloku anlayışı içerisinde hareket etmesi, sözkonusu psikolojinin yansımaları olmuştur.⁴⁸³ Zira, Rusya'nın batı ve güney sınırlarındaki istikrarsız jeopolitik kuşakta yer alan eski SSCB topraklarına yönelik olarak NATO destekli ABD'nin teröre karşı savaş gerekçesi ile icra ettiği eylemler ve NATO genişlemesi, Rusya'nın *düşman* algılamalarını şiddetlendirmektedir.⁴⁸⁴ Davudoğlu'na göre, Rusya'nın sözkonusu süpergüç refleksleri arkasında⁴⁸⁵, "NATO'nun genişleme ve etki alanı kurma hattının Rusya'nın Soğuk Savaş süresince hayat alanı tanımlaması içinde gördüğü jeopolitik kuşakların örtüşmesi bulunmaktadır."⁴⁸⁶

Diğer taraftan NATO'nun Balkanlara ve Kosova'ya müdahalesi, ABD'nin *Aktif Çaba* hareketini Karadeniz'e genişletmek istemesi vb. olaylara Rusya'nın gösterdiği tepki dikkate alındığında, Rusya'nın bir daha Batı'ya ve Boğazlara dönme olasılığı bulunduğu göre, acaba NATO'nun doğuya genişlemesini sürdürmesi bu dönüşü olasılık dışı kılabilir mi? Bu endişenin eski Doğu Avrupa ülkelerinde de bulunduğu özellikle 2006 yılı içerisinde beliren ABD'nin *Geniş Karadeniz* yaklaşımına verdikleri destekten de anlaşılmaktadır. Zira, Karadeniz ülkeleri yaklaşık son iki yüzyıldır Çarlık Rusyası ve SSCB'nin egemenlik ve nüfuz alanında kalmıştır ve RF'nin önümüzdeki dönemde ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda eski gücüne kavuşması durumunda, tekrar eski nüfuz alanına dönmek isteyebileceği olasılığının varlığı, söz konusu ülkelerin NATO ve AB üyeliğini ülkelerinin gelecekteki siyasi, ekonomik ve askeri güvenliğinin en önemli güvencesi olarak görmelerine yol açmaktadır.⁴⁸⁷

⁴⁸² Rus Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev, NATO'nun doğuya genişlemesi durumunda Rusya ile Batı ülkeleri arasında *Soğuk Barış* döneminin başlayacağını ileri sürerek, NATO'yu doğrudan tehdit etmiştir. Bkz: Kozyrev, a.g.e.

⁴⁸³ Büyükkakıncı, s.142.

⁴⁸⁴ Ostankov, s.25.

⁴⁸⁵ Bajanov, s.77.

⁴⁸⁶ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.239.

⁴⁸⁷ Ronald D. Asmus ve Bruce P. Jackson, "*The Black Sea and the Frontiers of Freedom*", **Policy Review**, Haziran-Temmuz 2004, ss.17-26.

b. NATO'nun Doğuya Genişlemesi ve Jeopolitik Yansımaları

Yayımla-çekilme şeklinde cereyan eden Avrupa'daki Rus tarihinde, Rusya çekilme sürecini her defasında bir Batılı koalisyonun varlığı neticesinde yaşamıştır. Dönemin güç odakları tarafından oluşturulan koalisyon Rusya'nın doğuya çekilmesi sürecini doğurmuş, ancak koalisyonu bozarak kaosa yol açan konjonktürün varlığı ise, her defasında Rusya'nın tekrar Batı'ya dönmesi ile neticelenmiştir. Soğuk Savaş döneminde yine büyük bir Batılı koalisyon ile savaştan Rusya, Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte, tarihsel sürece uygun olarak, doğuya çekilmiştir. Ancak Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra yaşanan çekilme süreci, tarihsel akıştan bir yönüyle farklılık göstermektedir. Bu kez imparatorluğun dağılması ile Rusya Orta Asya'daki nüfuz alanlarını da kaybetmiş ve 18. Yüzyıl başlarında genişlemeye başladığı sınırlara geri dönmüştür.⁴⁸⁸

Bu farklılık Rusya'nın toparlanma sürecini geciktiren bir faktör olacaktır. Gerçi Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından BDT'nin kurulmasına öncülük ederek kaybettiği nüfuz alanlarını tekrar elde etme gayreti içerisine girmiştir.⁴⁸⁹ Rusya'nın benzer bir arayışı Şangay İşbirliği Örgütü(ŞİÖ) içerisinde de bulunmaktadır. Hatta, ŞİÖ'nün Temmuz 2005'deki zirvesinde ABD'nin Orta Asya'dan çekilmesine yönelik yaptığı çağrıya uygun olarak, Özbekistan'ın ABD destekli renkli devrim korkusuyla ülkedeki Amerikan hava üssünü kapatması⁴⁹⁰ ve GUUAM'dan ayrılarak tekrar Rusya ile yakınlaşması sözkonusu arayışların yansımalarıdır. Ancak, Orta Asya'nın Sovyetler Birliği dönemine benzer bir hegemonya altına girmesi kısa vadede mümkün görülmemektedir. Çünkü Orta Asya'daki enerji kaynaklarının dünya için taşıdığı önem, bu bölgenin yalnızca Rusya egemenliğine bırakılmasına mani olacak önemli bir unsurdur. Nitekim, ABD'nin, ŞİÖ'de gözlemci statüsü verilen ve gelecekte üyeliği planlanan Hindistan ile nükleer işbirliğine onay vermesi,⁴⁹¹ bu yöndeki gelişmelerin önemli habercisidir.

⁴⁸⁸ Aras, s.221.

⁴⁸⁹ Borawski, a.g.e.

⁴⁹⁰ Kommersant, "The Great Wall of Shanghai", 16 Mayıs 2006.

⁴⁹¹ Milliyet, 3 Mart 2006. ABD'nin Hindistan ile işbirliği arayışlarına yönelik değerlendirme için bkz: The Economist, "Great Indian Hope Trick", 22 Şubat 2006, s.26.

Rusya tarihinde doğuya çekilmenin sonrasında, çekilmeye neden olan batılı koalisyonun oluşturduğu güvenlik bölgesinin Rusya'nın sınırlarına doğru genişlediği görülmemiştir. Harbin sonrasında, Kırım Savaşı'nda olduğu gibi, koalisyon güçleri de kendi topraklarına geri dönmüşlerdir. Ancak 20. Yüzyıldaki Rus çekilmesi bu bağlamda da farklılık arz etmektedir. Soğuk Savaşı gerçekleştirerek üstün gelen Atlantik İttifakını oluşturan güçler, NATO'nun doğuya genişlemesini kabul ettirmek suretiyle kendi nüfuz bölgelerini Rusya sınırlarına doğru genişletmişlerdir. O nedenle Rusya'nın tekrar Batı'ya dönüşü için ya Atlantik İttifakının ciddi kan kaybetmesi, ya da bu ittifakın kümülatif olarak mobilize ettiği gücün üzerinde bir Rus gücünün oluşturulması gerekmektedir.⁴⁹² SSCB sonrasında büyük finansal ve ekonomik kriz yaşayan Rusya'nın, bunu kısa vadede gerçekleştirmesi mümkün görülmezken, özellikle 11 Eylül 2001 terörü ve ABD'nin 2003 yılındaki Irak müdahalesi sonrası ortaya çıkan konjonktürün, Çeçen sorunu başta olmak üzere, Rusya'ya iç sorunlarını hal yoluna koyma ve yüksek petrol ve doğal gaz fiyatları nedeniyle ekonomik büyüme olanağı sağlaması nedeniyle, daha serbest hareket etme olanağı sağladığı müşahade edilmektedir. Son dönemde, İran, Hindistan ve Pakistan'ın gözlemci üyeliği, yakın gelecekte olası tam üyeliği ile ŞİÖ'nün güçlendirilmesi ve ABD ve NATO'ya karşı bir alternatif oluşturma amacına yönelik etki alanının genişletilme çabaları⁴⁹³, Rusya'nın hedefine ulaşmada alternatif arayışını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Bismark'ın Ruslara yönelik şu sözü geleceğin öngörülmesinde yardımcı olmaktadır: "Rus süvarisi ata yavaş yavaş biner, ancak dört nala gider"⁴⁹⁴

Tarihte Rusya'nın doğuya çekilmelerini sağlayan koalisyonlarda, İngiltere gibi hakim bir hegomonik güç bulunmuştur. Ancak Soğuk Savaş sonrasında Batı ittifakı içerisinde yer alan ABD gibi küresel bir askeri güç oluşturma yeteneğine hiçbir zaman ulaşamamıştır. O nedenle ABD'nin NATO'nun doğuya genişlemesine verdiği önem ve 1997 yılından itibaren Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinin yalnızca Rusya'nın arka bahçesi değil, aynı zamanda Amerikan çıkarlarının da yer aldığı bölge olarak ifade edilmesi, Rusya'nın tekrar Batı'ya yönelmesini güçleştiren diğer bir unsur olacaktır.⁴⁹⁵ Çünkü, Rusya tarihte Kafkaslar, Orta Asya ve Uzak Doğu'daki aktiviteleri ile Batı'ya

⁴⁹² Mearsheimer, s.133.

⁴⁹³ Kommersant, 16 Mayıs 2006.

⁴⁹⁴ Wehrschutz, s.100.

⁴⁹⁵ Ş. Elekdağ, Milliyet, 3 Ağustos 1998.

dönüş öncesinde güç kazanmıştır.⁴⁹⁶ Oysa, Brzezinski'nin satranç tahtasına benzettiği Avrasya coğrafyasındaki Amerikan hakimiyetinin ABD'nin küresel üstünlüğü için vazgeçilmez önemde görülmesi,⁴⁹⁷ ABD'nin 1997 yılından itibaren bölgede ulusal çıkarlarının varlığını ilan etmesi ile özellikle 11 Eylül sonrası Avrasya coğrafyasındaki faaliyetlerini yoğunlaştırması, son dönemde Türkiye-RF ilişkilerinin gelişmesine rağmen, enerji merkezli Türkiye-ABD arasındaki stratejik birliktelik, Rusya'nın toparlanmasını engelleyecek veya en azından geciktirecek jeopolitik bir faktör olarak görülmektedir. Zira, hem NATO genişlemesi hem de *teröre karşı savaş* gerekçesiyle, ABD'nin eski Sovyet coğrafyasına jeopolitik ve jeoekonomik faktörleri etkin olarak kullanarak yerleşmesi, Rusya'nın izole edildiği endişesini iyice artırmıştır.⁴⁹⁸

Ostankov, Rusya'nın NATO genişlemesi ile ortaya çıkan izolasyonu ortadan kaldırabilmek için, özellikle RF sınırındaki ülkelerde NATO etkisini azaltma⁴⁹⁹, daha önce nükleer silah bulunmayan topraklara sözkonusu KİS'lerin yerleştirilmesinin engellenmesi, NATO'nun tek-tarafli halihazır yapısından uzaklaştırılarak, herhangi bir unsura yönelmeyecek şekilde ortak güvenlik örgütüne dönüştürülmesi ve alternatif bir Avrupa güvenlik sistemi tesisini gerekliliğine vurgu yapmaktadır.⁵⁰⁰ Rusya'nın tekrar toparlanmak için bölgesel ittifaklara gideceği gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim Rusya'nın Çin ile 1997 ve 2001'de yaptığı ittifak görüşmeleri bu çerçevede değerlendirilebilir.⁵⁰¹ Özellikle ŞİÖ'nün Temmuz 2005 zirvesinde doğrudan ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığını hedef alan ve bölgeden çıkmasını talep eden çağrısı ile bölgede Rus-Çin müşterek askeri tatbikatları icrasına başlanması dikkate alındığında⁵⁰², Rusya ve Çin'in örgütü NATO benzeri bir güvenlik organizasyonuna dönüştürme çabası içerisine girdikleri anlaşılmaktadır. Benzer arayışlar İran ile de mevcuttur ve 2006 yılı içerisinde İran ile yaşanan *nükleer güç* krizinde Rusya'nın İran yanlısı tutumu⁵⁰³ bunu ortaya koymuştur.

⁴⁹⁶ Bakar, a.g.e.

⁴⁹⁷ Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**.

⁴⁹⁸ Ostankov, s.26.

⁴⁹⁹ Erişen, s.175.

⁵⁰⁰ Ostankov, s.27.

⁵⁰¹ Milliyet, 22 Eylül 1998 ve 26 Mayıs 2001.

⁵⁰² Kommersant, 16 Mayıs 2006.

⁵⁰³ Cumhuriyet, 21 Nisan 2006.

Atlantik ittifakına şiddetle karşı çıkan ve en tehlikeli jeopolitik komşu gördüğü Çin'in parçalanması için her türlü tedbirin alınması gerektiğini ileri süren Dugin'in jeopolitik değerlendirmesi⁵⁰⁴ ve tarihsel RF-Çin anlaşmazlığı⁵⁰⁵ gözönüne alındığında, RF-Çin birlikteliğinin uzun soluklu olmayan, ABD tehdidine karşılık konjonktürel bir birliktelik olabileceği değerlendirilmektedir. Zira, Ostankov'a göre, ABD Çin'i dengelemek ve Orta Asya bölgesinde varlık gösterebilmek için RF'ye ihtiyaç duymaktadır.⁵⁰⁶ Koşulların olası ABD-RF birlikteliğini doğurması durumunda, Soğuk Savaş sonrasında ağırlıklı olarak *modern jeopolitik* perspektifli ilişkiler yürüten Türkiye ve RF'nin, tarihin tanıklığı içerisindeki acımasız *klasik jeopolitik* rekabete girme olasılıklarının yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Tarihi süreç içerisinde Rusya'nın Batı'ya tekrar dönüşü değerlendirildiğinde, her zaman dönemin büyük güçleri arasındaki mücadelelerden doğan güç boşluklarını veya belirsizlik ve istikrarsızlık ortamlarını kullandığı görülmektedir.⁵⁰⁷ 1848 İhtilal mücadeleleri, 1870'li yıllardaki Alman ve İtalyan birliklerinin oluşum sürecindeki istikrarsızlıklar ve Alman-Fransız mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupalı güçlerin birbirlerine düşmeleri ve büyük çaplı harp vs. sözkonusu ortamları sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise, AB'nin askeri yapılanma içerisinde olduğunu ve ABD'nin hakim durumda olduğu NATO ittifakı içerisinde AB'nin askeri kanadı AGSP arasında sorumluluk alanlarının belirlenmesi, üye kabulü gb. sahalarda ciddi anlaşmazlık işaretleri ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁸ Örneğin Fransız Savunma Bakanı Alain Richard'a göre, "bu tarz yeni yapılanmalara karşı gizlenen korku, aslında AB gibi yeni bir siyasi ortağın ortaya çıkmasının ABD'de doğurduğu endişedir".⁵⁰⁹ Diğer taraftan, AGSP NATO ile imkan ve kabiliyetler açısından *duplikasyona* neden olacaktır. Ancak, yetenek ve infrastrüktür açısından böyle bir duplikasyona AB içerisindeki bazı çevreler sıcak bakmaktadır. Bunun altında yatan gerekçe de, muhtemelen, gelecekte NATO'dan

⁵⁰⁴ Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, s.186.

⁵⁰⁵ Mehmet Hasgüler ve Bülent Uludağ, "*Eskinin SSCB'sinden Yeninin Avrasya'sına: Üçüncü Dünyaya Eklemlenmeler*", Mehmet Hasgüler ve Bülent Uludağ(der), **Kriz Üçgeninde Türkiye**, içinde (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), s.174.

⁵⁰⁶ Ostankov, s.27.

⁵⁰⁷ Bakar, a.g.e.

⁵⁰⁸ Nezihi Çakar, "*AB-Türkiye İlişkilerinde Güvenlik Boyutu*", **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, AB ve NATO Ülkelerinin Geleceği, Türkiye'ye Etkileri Sempozyum Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul 11-12 Ocak 2001, s.309.

⁵⁰⁹ The New York Times, 13 Aralık 1999.

bağımsız bir güvenlik yapısına ulaşma isteğidir. Zira, AB'nin Aralık 2003'de yayımladığı *Avrupa Güvenlik Stratejisi* belgesinde kendisini *Büyük Güç* perspektifinden değerlendirerek ABD ve RF ile yürütülen ilişkilerin uyanında Japonya, Kanada, Çin ve Hindistan ile stratejik ilişkilerin geliştirilmesini öngörmektedir.⁵¹⁰ AB'nin uluslararası rolüne ilişkin olarak beklenti-yetenek boşluğu(Expectation-Capability Gap) sorunu⁵¹¹ olmakla birlikte böylece 1950'lerde Degaulle'nin başlattığı Avrupa'daki Amerikan karşıtı politikanın, AGSP ile had safhaya ulaşması ve ABD'nin Avrupa'dan çekilmesi ihtimali bulunmaktadır. AB'nin küresel güvenlik örgütüne dönüşme çabalarının sözkonusu süreci hızlandıracağı anlaşılmaktadır.⁵¹²

ABD ile AB arasındaki anlaşmazlık özellikle 2003 yılındaki Irak müdahalesi ile daha da derinleşmiştir. ABD Savunma Bakanı Rumsfeld'in Irak'ın işgaline karşı çıkan Fransa ve Almanya gibi ülkeleri *yaşlı Avrupa*, NATO'ya yeni üye olan eski Varşova Paktı üyesi Doğu Avrupa ülkelerini ise *yeni Avrupa* olarak niteleyerek, Rusya'nın da dahil olduğunu ileri sürdüğü *yaşlı Avrupa'nın* güvenilmez olduğunu ilan etmesi ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Bu gerginlikle birlikte, ABD Almanya ve Belçika'da konuşlu askeri tesislerini Polonya, Bulgaristan ve Romanya'ya taşıma kararı almıştır.⁵¹³ Robert Kagan'a göre, bu yalnızca Irak müdahalesine ilişkin görüş ayrılığına dayanan bir eylem değil, aynı zamanda birbiriyle rekabet halindeki güç algılamasının bir sonucudur.⁵¹⁴

Bu sorun Nisan 2006'nın son haftası içerisinde Avrupa'nın önemli düşünce merkezlerinden *Brüksel Forumu* tarafından düzenlenen *Transatlantik İlişkilerin Geleceği* konulu toplantılarda bir kez daha gündeme gelmiştir. ABD'nin Irak müdahalesi ile kıta Avrupası içerisinde meydana gelen farklı yaklaşımlar sonrasında, ABD müdahalesine karşı çıkan Fransa, Almanya gibi ülkelerin *yaşlı Avrupa* nitelemesi ile ABD tarafından küçümsenmesi, ABD ve Avrupa arasındaki sorunları artırmıştır. Hatta, 11 Eylül saldırıları sonrasında göreve atanarak 2001-2005 yılları arasında ABD'nin AB

⁵¹⁰ Richard Whitman, "Road Map for a Route March? (De)-civilianizing Through the EU's Security Strategy", *European Foreign Affairs Review*, Cilt.11, 2006, ss.1-15.

⁵¹¹ Whitman, s.2.

⁵¹² Stefanova, ss.51-66.

⁵¹³ Dodds, *Global Geopolitics*, s.13.

⁵¹⁴ Robert Kagan, "Power and Paradise", *Policy Review*, 2002, Sayı:113, ss1-18 ve *Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, New York:Monthly Pres, 2003.

nezdindeki büyükelçiliği görevini yürüten Rockwell A. Schnabel, AB'nin *jeopolitik süpergüç* olmaya çalıştığını ve Degaulle'ün ABD'nin Avrupa'daki gücünü zayıflatma söylemlerine benzer şekilde, AB'nin NATO'dan bağımsız ortak savunma gücü oluşturmalarını "ABD'ye karşı bağımsızlık bildirisi" olarak nitelemektedir. Dahası, AB'nin çok-kutuplu bir dünyada güç merkezlerinden biri olmaya çalışarak⁵¹⁵, Rusya, Çin ve Hindistan ile birlikte ABD'ye karşı ortak bir cephe oluşturma planlarına ortak olduğunu ileri sürmektedir.⁵¹⁶ Bu gelişmeye somut bir örnek olarak ise, ABD ve Avrupa ülkelerinin ortak finansmanı ile üretilen geleceğin savaş uçağı *Joint Strike Fighter*'daki silah sistemlerinin kodlarını ABD'nin İngiltere dahil diğer ülkelere aktarmak istememesi olarak gösterilmektedir.⁵¹⁷ Nitekim, ABD son dönemde Romanya⁵¹⁸ ve Bulgaristan'da üs temini içerisinde⁵¹⁹ ve Batı Avrupa'daki üslerini boşaltmayı planlamaktadır. Bu husus Rusya'nın tarihsel olarak kullanageldiği güç boşluğunu yaratma potansiyelini taşıyan bir gelişme olmakla birlikte, AB'nin Anayasa referandumu sonrasında yaşadığı krizden ötürü daha çok genişleme ve entegrasyon sorunlarına yönelmiş olması nedeniyle, kısa vadede çok fazla gündemi meşgul etmeyeceği değerlendirilmektedir.

Rusya, 11 Eylül sonrasında NATO genişlemesine ve Baltık ülkelerinin üyeliğinin NATO'yu fiili anlamda Rusya sınırlarına getirmiş olmasına rağmen, bu sürece eskisi gibi şiddetle karşı çıkmamış ve *karşı ittifak* kurma ile karşılık vermemiştir. Putin'li Rusya muhalefetini genelde, "Baltık ülkelerinin NATO'ya katılmaları için bir neden yok fakat ulusal güvenlik politikaları seçimleri ülkelerin özgür iradelerine aittir" şeklinde ılımlı bir dille ifade etmiştir.⁵²⁰ Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında Rusya-NATO

⁵¹⁵ Büyükakıncı, s.163.

⁵¹⁶ Houweling ve Amineh, s.374.

⁵¹⁷ E. Şafak, Sabah, 30 Nisan 2006.

⁵¹⁸ Romanian Delegation to NATO, "Romania As A Regional Security Provider", **Military Technology**, Ekim 2005.

⁵¹⁹ ABD, Bulgaristan ile Filibe kentine yakın Graf Ignatiev üssü, Türkiye sınırına yakın Novo Selo ile Bezmer askeri hava üsleri konusunda 28 Nisan 2006 tarihinde 10 yıl süreli anlaşma imzalamıştır. Bkz: Milliyet, 29 Nisan 2006.

⁵²⁰ Duygu Bazoğlu Sezer, "Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002.

ilişkilerindeki olumlu gelişmeler⁵²¹, Rusya'nın NATO'nun genişlemesine tepkisinin sınırlı olması sonucunu doğurmuştur.

NATO'nun 2003 yılında kararlaştırdığı ve küçülerek etkinleşmeyi öngören dönüşüm, 2006 Haziran ayından itibaren operasyonel hale gelecektir. Ancak, NATO'nun Soğuk Savaş sonrası başlattığı dönüşüm çalışmaları dinamik bir seyir izlediğinden, yeni dönüşüm ve genişleme planları bir önceki dönüşüm tamamlanmasının hemen sonrasında gündeme gelecek görünmektedir. Yeni dönüşüm ve genişleme planlamasının Rusya'yı yakından ilgilendireceği anlaşılmaktadır. Zira, *Brüksel Forumu'nun Küreselleşme Çağında Transatlantik Meydan Okumaları* konulu toplantılarında, Hindistan ve Çin yanında Rusya da süpergüç adayları arasında sıklıkla ifade edilmiştir. Özellikle, ABD'nin stratejik vizyonuna göre yeniden yapılanacak NATO'nun yakın geleceğin çatışma alanlarında görev alacak küresel bir ittifaka dönüşmesi öngörülmektedir. Çatışma alanları olarak ise, Orta Asya ve Pasifik öne çıkmaktadır. Söz konusu bölgelerde *düşman* adayları arasında Rusya da yer almaktadır. Diğer taraftan, 2006 sonbaharında Riga'da yapılacak NATO zirvesinde Rusya'yı çevreleyen ülkelerden Gürcistan, Ukrayna, İsveç ve Finlandiya'ya üyelik perspektifi verilmesi düşünülmektedir.⁵²² Bu durumun Rusya'nın Çin ile jeopolitik yakınlaşmasını hızlandıracak değerlendirilmektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna gaz krizi esnasında Batı'nın Rusya'ya karşı takındığı siyasi tavrın ve ABD'nin Orta Asya'daki

⁵²¹ 27 Mayıs 1997 tarihinde Kurucu Senet'in imzalanması ile, NATO ve RF arasındaki ortaklık kurumsallaşmıştır. Bu senede göre NATO-RF Daimi Ortak Konseyi faaliyete geçirilmiştir. Savunma reformu, NATO'nun yeni kuvvet yapısı, stratejik konseptler vb. konular, yapılan ortak toplantıların gündemine alınmıştır.

Bu yakınlaşma ve işbirliği, 11 Eylül saldırılarından sonra, Rusya'nın NATO'ya *Terörizmle mücadele konusunda kapsamlı işbirliği* teklifi ile NATO-Rusya arasında 26 artı 1 formatında yürütülen ilişkiler yeni bir işbirliği anlayışını geliştirmiştir.

NATO ile RF arasında bir müşterek *Konsey* (NATO RF Council - NRC) kurulması Mayıs 2002 Roma Zirvesi'nde onaylanmıştır. Toplantı sonunda ortaya çıkan *Karar belgesine* göre;

- NRC, danışma, fikir birliğine varma, ortak karar ve Avrupa-Atlantik bölgesini ilgilendirecek çeşitli hususları kapsamaktadır,
- NRC; yılda iki kez olmak üzere Dışişleri Bakanları ve Savunma Bakanları düzeyinde, yılda en az iki defa Genelkurmay Başkanları seviyesinde, en az ayda bir olmak üzere askeri temsilciler seviyesinde ve bunların dışında gerekli görülen zamanlarda toplanmaktadır,
- Konseye NATO Genel Sekreteri başkanlık etmektedir.

NRC'de; terörle mücadele, kriz yönetimi, nükleer silahların yayılması, silahların kontrolü ve güven artırıcı önlemler, hareket alanı füze savunması, denizde arama kurtarma, karşılıklı askeri işbirliği ve savunma reformu, sivil acil durumlar ve yeni tehditler ile sorunların ele alınması öngörülmüştür.

⁵²² Şafak, Sabah, 1 Mayıs 2006.

faaliyetlerinin Rusya'nın Çin ile yakınlaşmasını hızlandırdığı ve Rusya'nın yeni siyasetinin ve jeopolitik yöneliminin Moskova-Tahran-Yeni Delhi-Pekin arasında şekillendiği ifade edilmektedir. Bu maksatla ŞİÖ'nün askeri ittifaka dönüştürülerek, gözlemci üye statüsüne sahip Hindistan, İran ve Pakistan gibi ülkelerin örgüte daimi üye yapılması ile ABD'nin bölgedeki siyasi planlarına engel olunmasının hedeflendiği ileri sürülmektedir.⁵²³ ABD'nin Kafkaslar⁵²⁴ ve Orta Asya'ya yönelik planları⁵²⁵ ile NATO'nun bu planlara uygun yeni yapılanması ve genişleme stratejisi birlikte düşünüldüğünde, Rusya'nın NATO ile ilişkilerinde yeni üye ülke topraklarında nükleer silah depolanmaması⁵²⁶, NATO'nun havada ve karada yaklaşık %85'i harbe hazırlığı öncelikli gören savunma ve taarruz amaçlı operasyonları icra etmesi ve bu kapsamda *saldırganlık konseptini* öngörmesi gibi genelde verilen sözlerin tutulmaması iddiası⁵²⁷ nedeniyle, daha uzun süre Kafkaslar ve Asya ile meşgul olmak zorunda kalacağı anlaşılmaktadır.

D. 11 Eylül 2001 Sonrası Dönem ve Jeopolitik Yöneliş

HOBBS'dan bu yana uluslararası sistem devletler arasındaki kuvvet merkezli ilişkilere dayandırılmaktadır. Özellikle Batı düşünce sistemi ve uygulamalarının küresel etkinliğe sahip olmasından bu yana *egemenlik, ulus-devlet, egemen sınırlar* vb. devlet-merkezli konseptlerin dünyada genel yaygınlığı söz konusu olmuştur. Bu çerçevede egemen devletlerin ulus-devlet sınırları içerisinde dış müdahaleden uzak özgür faaliyet yürütme hakkına sahip olduğu anlayışı uluslararası politikada hakim görüş olmuştur.

⁵²³ Şafak, Sabah, 2 Mayıs 2006.

⁵²⁴ ABD, NATO ile Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinde etkin olma arayışı içerisindedir. NATO Genel Sekreteri Güney Kafkaslar ve Orta Asya temsilcisi Robert Simmons NATO'nun Kafkaslarda Karbağ sorununun çözümü maksadıyla AGİT ile işbirliği içinde *Barışı Koruma* birlikleri ile müdahil olmak, Türkiye-Ermenistan arasındaki *soykırım* iddiaları nedeniyle mevcut anlaşmazlıkları gidermek vb şeklinde Rusya'nın yakın çevresinde etkinlik göstermek istediğini açıklamıştır. Ancak, Rusya ve İran'ın tepkisini çekmekten endişe eden Azerbaycan'ın kısa vadede böyle bir adım atmaktan çekineceği ifade edilmektedir. Benzer şekilde Moldova'nın Transdinyester'deki Rus askerlerinin NATO barış gücü birlikleri ile değiştirilmesi konusunda NATO tarafından Rusya'ya baskı yapılmasını istediği belirtilmektedir. Bkz: Pravda, 11 Kasım 2005 ve Pravda, 18 Ocak 2006.

⁵²⁵ ABD, 2004 yılında yaşanan karışıklıklar nedeniyle 11 Eylül sonrasında Özbekistan'da elde ettiği üssü terk etmek zorunda kaldı ve büyük uğraşlara rağmen Kırgızistan'da üs elde edemedi. Bu eksikliği Afganistan'daki üslerle dengelemeye çalışan ABD'nin Kandahar'daki üssüne yapılan yatırımın bölgede uzun süreli kalmayı hedeflediğinin en önemli göstergesi olduğu ifade edilmektedir.

⁵²⁶ Balkan, s.263.

⁵²⁷ Pravda, "NATO's Military Activity In The Baltic Region Worries Moscow", 30 Haziran 2004 ve "NATO: Too Much Fuss And Petty Achievements", 18 Temmuz 2005.

Sonuç olarak, yüzyıllar boyu egemen ulus-devlet vatandaşlarının güvenliği için en önemli unsur olarak kabul edilmiştir. Ancak, bu kabul içerisinde insanların farklı politik oluşumların içerisinde yer alabilecekleri, farklı politik kimlik ve bağlılık içerisinde bulunabilecekleri ve süregelen bir kimlik hiyerarşisine sahip oldukları göz ardı edilmiştir.

11 Eylül ve özellikle Soğuk Savaş sonrası yaşanan ve devlet otoritesini erozyona uğratan diğer gelişmeler, ulus-devlet yapısına sahip devletlerden oluşan ve güvenliğinin diğer ulus-devlet vatandaşlarından kesin hatları ile ayrılmış bir çevre içerisinde sağlanmasını öngören anarşik özellikteki uluslararası sistemi tekrar gözden geçirme gereğini ortaya çıkarmıştır. Bugünün dünyası bazen işbirliği yapan, bazen birlikte varolan ve bazen çatışan birbiriyle örtüşen mahalli, bölgesel ve küresel otorite yapılarının karmaşık dünyasıdır.⁵²⁸ Bu husus devlet-merkezli yaklaşımlara karşı duran *eleştirel modern jeopolitik* esasları ile örtüşen bir sonuç doğurmuştur. Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik merkezli ilişkilerin bu yeni bakış açısına uygun değişim geçirdiği müşahade edilmektedir. Rus Dışişleri bakanı Lavrov'un da vurguladığı gibi, 1990'larda *klasik jeopolitik* perspektifli sorunlarla gölgelenen Türk-Rus ilişkileri, 2000 yılında iktidara gelen Putin sonrasında "potansiyel stratejik ortaklık" düzeyine çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ideolojik yaklaşımları terk eden iki ülke, bölgesel ve küresel gelişmelere yeni yaklaşımlar ortaya koyarak, ulusal çıkarları yeniden formüle edebilmiştir. Böylece, ulusal çıkar endeksli klasik jeopolitik engellerden kurtulan Türkiye ve RF, ekonomi, enerji, turizm, inşaat vb. gibi birçok ortak işbirliği alanlarının varlığını müşahade ettiler. Bu durum, Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz'den Ortadoğu ve İran sorununa kadar birçok alanda ortak/benzer politik yaklaşımları ortaya koyabilmelerine zemin hazırlamıştır.⁵²⁹ Hem klasik jeopolitik gerilimleri, hem de eleştirel jeopolitik perspektifli işbirliğini aynı anda yaşayabilen Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı ilişkileri,

⁵²⁸ Bazı uluslararası politika teorisyenleri her ne kadar uluslararası sistemde değişim olduğunu kabul etmekle birlikte, bu değişimin marjinal ve önemsiz olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak, 11 Eylül saldırılarının artık geçmişteki sistemin bugünden farklı olduğunu somut bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir. Özellikle uluslararası sonrası (postinternational) teorisyenler sürekli bir değişimin varlığına vurgu yapmakta ve neo-realizm ve diğer yapısal determinizmin statik kavramlarını reddetmektedir. Postinternational konsepti sürekli bir değişimi ve geçişi öngörmekte ve *kaosa* yer vermektedir. Konsepte göre, toplum ve ulus-devletlerin ulusal ve küresel yaşamlarındaki değişim o kadar yaygındır ki, eski politik formülasyonlar yetersiz kalmaktadır. Yeni sistematik temeller üzerine inşa edilen yeni bir küresel düzenin mi ortaya çıktığı, yoksa mevcut sistemin değişen teknolojik, ekonomik ve politik gerçeklikleri basitçe yeniden mi kurguladığı halen tartışma konusudur. Bkz: Mansbach, ss.16-20.

⁵²⁹ Rus Dışişleri Bakanı Lavrov ile Mayıs 2006'da gerçekleşen Ankara ziyaretinde yapılan röportaj için bkz: Milliyet, 31 Mayıs 2006.

benzer özellikleri taşıyan bölgesel güçlerin yürütmesi gereken ilişkilere de iyi bir örnek oluşturmaktadır.⁵³⁰

Putin'in iktidarına değin Atlantikçi ve Avrasyacı siyasi yelpazeler arasında mücadele ile geçen Soğuk Savaş sonrası dönem, Putin sonrasında Avrasyacı görüşün ağırlık kazanması ile sonuçlanmıştır. Batı karşıtı söylem içermesine rağmen 2000 yılından itibaren Putin Rusya'sının oldukça pragmatik bir dış politika izlediği görülmüştür. Bu durum 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında daha da belirginleşmiştir. Devlet başkanı Vladimir Putin aldığı süratli kararla, *Teröre Karşı Savaşta* ABD'nin yanında yer almıştır.⁵³¹ ABD karşısındaki duruş her ne kadar Rus toplumunda ve diğer karar verici kurumlar arasında karşıt görüşlerle karşılaşmışsa da, Başkan Putin'in kararının yankıları hem Rusya hem de uluslararası politika açısından derin olmuştur. Putin'in önderliğindeki Rusya, Avrasyacı görüşün mutlak Batı karşıtlığının aksine Batı ile karşı karşıya gelmeden işbirliğini esas aldığını ortaya koymuştur. Böylece, Rusya'nın kendisini Batılı/Avrupalı bir ülke olarak tanımlamaya karar verdiği anlaşılmıştır. Putin'in kararı stratejik bir seçimi yansıtmaktadır. Putin önderliğindeki Rusya'nın kimliği ve yönü tartışmaları geride kalmıştır. Bu durum *post-Sovyet* olarak adlandırılabilir Soğuk Savaş sonrası geçiş döneminin sona ermiş olduğunun da işareti olarak kabul edilmiştir. Bu yönüde Putin'in en önemli değişimi aynı zamanda merkeziyetçiliği artırmak şeklinde ortaya çıkmıştır.⁵³²

11 Eylül terör saldırısının ardından oluşan konjonktürü kullanan ABD, normal koşullar altında nüfuzunun adeta olanaksız olduğu Gürcistan, Özbekistan, Azerbaycan vb. eski SSCB coğrafyasında etkinlik sağlamaya başlamıştır. Oysa, RF'de 1999 yılında Vladimir Putin dönemi başladığı zaman, genel beklenti Putin iktidarının Batı dünyasına daha sert tavır alacağı yönündeydi. Ancak, beklenen gerçekleşmemiştir. 1993 yılında yayımlanan güvenlik doktrinlerinde eski Sovyetler Birliği coğrafyasını nüfuz alanı olarak tanımlayan *Yakın Çevre Politikası*, Putin döneminde beklenen ilgiyi görmemiştir. NATO

⁵³⁰ Singh, a.g.e.

⁵³¹ 11 Eylül'de beliren ortak militan İslam radikalizmi tehlikesi, Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya ile ABD arasında süren karşıtlıkları işbirliğine dönüştürmüştür. Bu işbirliği önce, ABD'nin Afganistan'a komşu olan Orta Asya ülkelerini, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'dan hareket sırasında yararlanmasına Rusya'nın sessiz kalması karşılığında ABD'nin de Rusya'nın Çeçenistan'daki faaliyetlerine göz yumması biçiminde başlamıştı. Daha sonra, boru hatları konusundaki işbirliği izlemiştir. Bkz: Ulman, s.30.

⁵³² Lukyanov, s.871.

ve AB genişlemeye devam edebilmiş, Karadeniz, Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya yerleşmeyi başarabilmiştir. Balkanlara, Afganistan'a ve son olarak Irak'a askeri müdahalede bulunulabilmiştir. Hatta, Romanya ve Bulgaristan ile ABD arasında, Bulgaristan'da ve Romanya'nın Karadeniz kıyılarında ABD askeri üsleri kurulması konusunda anlaşma imzalanabilmiştir. ABD'nin özellikle Romanya ve Bulgaristan'da güvenli birer stratejik pozisyon elde etmesiyle birlikte Karadeniz bölgesinde yeni bir güç yapılanması belirmeye başlamıştır.⁵³³ Ancak Putin Rusya'sı bu yeni duruma tepki göstermiş olmakla birlikte, tepki şiddeti nispeten düşük olmuştur.⁵³⁴

Putin 1999'dan itibaren Rusya'nın öncelikli çıkarlarını güçlü bir devlet yapılanması ve ekonomik büyüme olarak iki konuda tanımlamıştır. Güçlü bir devlet yapısı oluşturabilmek maksadıyla federal yapı üzerinde merkezi denetimin sıkılaştırılmasına ve *mafyokrasi* adı verilen yolsuzluk sistemi ile savaşa öncelik vermiştir.⁵³⁵ Ekonomik büyümeye yönelik olarak ise, ekonomik reformların geliştirilmesi ve dış ekonomik ilişkilerin canlandırılması esas alınmıştır. Putin bu hedeflere ulaşmada, genel olarak kamuoyu desteğini de alarak, *pragmatizm*, *çok-tarafllılık* ve *çatışmaya neden olmadan ulusal çıkarların ödünsüz savunması* gibi temel politik ilkeleri takip etmiştir.⁵³⁶ Zira, Kafkaslar ve Orta Asya'daki sorunların çözümünde pragmatizm ve akılcılık gereklidir.⁵³⁷

⁵³³ Federico Bordonaro, "Bulgaria, Romania and the Changing Structure of the Black Sea's Geopolitics", The Power and Interest News Report (PINR) http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=302&language_id=1, (20 Mayıs 2005).

⁵³⁴ RF'nin gelişmelere gösterdiği tepkinin cılızlığı, ABD Başkanı Bush'un Tiflis Hürriyet Meydanında 10 Mayıs 2005 tarihinde yaptığı konuşmadaki "Şimdi Kafkasya ve Orta Asya ile geniş Ortadoğu bölgesindeki ülkelerde demokrasi için halkların artık seslerini kuvvetle duyurmaya başladığını ve bu yolda Gürcistan'ın *Lale Devrimi* ile diğer ülkelere örnek olduğunu görüyorum. Bu devrimler muhakkak emeline ulaşacak ve tüm halklar hürriyetine kavuşacaktır" ifadeleriyle Rusya'nın *yakın çevresinde* Rus nüfuzuna son vereceğini işaret ettiğinde herhangi bir tepki göstermemesiyle de ortaya çıkmıştır. Bkz: Pravda, 11 Mayıs 2005.,

⁵³⁵ Uslubaş, s.131.

⁵³⁶ Mikhail Kamynin, "2005: Fewer Illusions, More Realism", **International Affairs**, Şubat 2006, s.59.

⁵³⁷ Walter Schilling, "Kafkaslar ve Orta Asya'da Jeopolitiğin Dönüşü", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000), s.155.

Putin ılımlı muhafazakarlığı esas alan pragmatik bir liderlik ve yönetim tarzı benimsemiştir.⁵³⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rus yöneticilerinin ve halkının özlemini çektikleri *Büyük Güç* olabilmenin temel koşulunun güçlü bir devlet yapısı, güçlü ve büyüyen bir ekonomiye sahip olmak olduğu⁵³⁹ tespiti ile özellikle zengin Batı dünyası ile barışık olma ve dış dünya ile sıkı ekonomik ilişkiler kurma politikasına yönelmiştir. Ekonomik ilişkileri geliştirme kampanyası Avrupa, Çin ve yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerle bilinçli olarak yürütülmüş ve özellikle Orta Asya'da büyük miktarlarda ve uzun vadeli enerji kaynağı ticareti bağlantıları yapılmıştır.

Bu ilişkilerde petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının ihracatı–veya Türkistan'la olduğu gibi ithalatı- merkezi bir yer tutmuştur. 2001 yılında RF bütçesinin % 30'a yakın bir kısmı enerji kaynağı ihracatı gelirinden elde edilmiştir. 1998'den sonra petrol fiyatlarının dünya piyasalarında yükselmesiyle büyümeye geçen Rus ekonomisi, ayrıca Putin yönetiminin özgüvenini artırmıştır. Rusya'nın GSMH 1999 yılında %5,4, 2000 yılında %8,3, 2001 yılında %5,7 büyümüştür. Mart 2002 tarihine gelindiğinde dünya enerji ticareti dengeleri açısından da son derece ilginç bir tablo ortaya çıkmıştır: Rusya petrol üretiminde Suudi Arabistan'ın önüne geçmiştir. Bu gelişme, Rusya'nın dünya enerji piyasalarında ve özellikle Batı piyasalarında oynamak istediği öncü rolün açık bir habercisi olarak algılanmıştır.⁵⁴⁰

Putin'i 11 Eylül'den sonraki aşamaya getiren unsurlar, 11 Eylül'den önce olgunlaşan zihinsel ve siyasal süreç olmuş ve 11 Eylül olayları sözkonusu sürece önemli katkıda bulunmuştur. ABD ile güçlendirilen ilişkilerin Putin'in önceliği olan ekonomik büyüme ve dünya ekonomisinde önemli bir yer tutma amacına hizmet etmesi öngörülmüştür. Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütüne girebilmesinin ancak ABD'nin rızası ile olabileceğinin farkında olan Rusya, dünya ekonomisinde önemli bir yer elde etmesinin dünya siyasal-askeri yapılanmasında da önemli bir etkinlik sağlayacağını farkına varmıştır.⁵⁴¹

⁵³⁸ Büyükakıncı, s.156.

⁵³⁹ Hoffman, a.g.e.

⁵⁴⁰ Sezer, “Rusya Federasyonu’nun Türkiye’nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri”, s.44.

⁵⁴¹ Pravda, 27 Kasım 2002.

11 Eylül'de meydana gelen terör olaylarına Türkiye ve Rusya aynı şiddette tepki vermiş ve ABD'ye desteklerini ifade etmişlerdir. Özellikle son 30 yıldır ayrılıkçı etnik terör ile mücadele eden Türkiye'nin Batı ile her alanda yürüttüğü işbirliği teröre karşı savaş metaforunda da tekrarlanmıştır. Diğer taraftan, 11 Eylül olaylarının hemen sonrasındaki dönem Rusya ile ABD arasında *teröre karşı savaş, Afganistan'ın savaş sonrası yeniden düzenlenmesi, NATO-Rusya ilişkileri ve ABM Antlaşması* konularında stratejik işbirliği fırsatı ile yakınlaşmanın ortaya çıktığı bir süreç olmuştur. Bundaki temel faktör, her iki ülkenin maruz kaldığı terör tehdidinin yanında, kriz sonrasında şekillenecek uluslararası güvenlik sisteminde Rusya'nın Batı ile eşit muamele görecektir. Koşulların oluşturulması ve eski süper gücü düzeyinde olmasa da dünyadaki büyük güçlerden biri olarak uluslararası sistemde tanınması arzusudur.⁵⁴² Ancak, Rusya'nın ülke içindeki ekonomik ve politik durumu ile Batı yardımına ve teknolojisine bağımlılığı bunun gerçekleşmesinin önünde en büyük engeli oluşturmuştur.

Özellikle Afganistan krizi Rusya'da birçok çevre tarafından Rusya'nın Dünya'daki siyasi konumunu güçlendirmek ve uluslararası arenada tekrar *büyük oyun* oynayabilecek güç ve etkinliği elde etmek için iyi bir fırsat olarak görülmüştür. Teröre karşı savaşta NATO'ya üyeliğe varabilecek karşılıklı işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi ve bu maksatla Rusya tarafından, Rusya ile NATO arasındaki NATO'nun doğuya genişlemesi ve Balkanlar'daki Barış Koruma faaliyetlerindeki anlaşmazlıkların çözümü çağrısı yapılmıştır.⁵⁴³ Eleştirel jeopolitik argümanlara süratli uyumu ifade eden bu yaklaşım, Rusya'nın sonraki dönemde hedeflediği uluslararası konuma gelmesinde önemli avantaj elde etmesine olanak sağlamıştır.

11 Eylül sonrasında Türkiye ve Rusya'nın takip ettiği enerjik diplomasi her iki ülkenin uluslararası terörizme ortak bir tavır alma ve işbirliği olanaklarını sağlamıştır. Bu maksatla 16 Kasım 2001'de bir *eylem planı anlaşması* yapılmış ve anlaşma özellikle Avrasya'da bölgesel ve uluslararası ilişkilerde ortak vizyonu öngörmüştür. Eylem planı ile anlaşmazlıkların siyasi çözümü, istikrarın güçlendirilmesi ve Orta Asya'da sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanması için gerekli koşulların oluşturulması hedeflenmiştir.

⁵⁴² Fotios Moustakis ve Ella Ackerman, "September 11: A Dynamic For Russo-Turkish Co-operation or Conflict?" **Central Asian Survey**, 2002, s.429.

⁵⁴³ Moustakis ve Ackerman, s.431.

İki ülke arasında özellikle 1992'den bu yana yoğun şekilde yürütülen ekonomik ilişkilere ilave olarak terörizme karşı savaş ilanı sonrasında siyasi işbirliği de önemli derecede artmıştır. Bu ani değişimin temel nedeni her iki ülkenin de hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde siyasi hedeflere ulaşmak için yeni ortaya çıkan stratejik ve jeopolitik düzende etkin bir rol oynama yönündeki şiddetli istekleridir. Bu durum her iki ülkeyi de pragmatik politika yürütmeye ve değişen jeopolitik argümanlara uygun konumlanmaya sevk etmiştir. Böylece, Rusya aynı zamanda, ABD'nin ilan ettiği *teröre karşı savaş* metaforu ile uluslararası sistemde kendi arka bahçesini daha rahat düzenleme olanağı ve ödünlerini elde etmiştir. Çeçenistan ayrılıkçılığını *terörizm* olarak tanımlayan, on yıldır süregelen ve sonu gözükmeyen bu süreçten maddi ve manevi ciddi kayıplara uğrayan Rusya, başta ABD olmak üzere, uluslararası toplumu kendi yorumlarına inandıramamış ve açık desteğini alamamıştır. 11 Eylül Rusya'ya bu desteği alma fırsatını vermiş⁵⁴⁴ ve böylece Çeçen savaşını, ABD'nin dünya çapında girdiği *terörizme karşı savaşın* bir parçası gibi lanse etme olanağı sağlamıştır.⁵⁴⁵ Türkiye ise, 11 Eylül sonrası gelişen yeni konjonktürde Orta Asya ve Kafkaslardaki nüfuzunu önemli ölçüde yitirmiştir. Son dönemde Gürcistan ile askeri işbirliği, NATO ve ABD'nin Gürcistan ile gelişen ilişkileri sonrasında sorunlu bir süreçte girmiştir.

⁵⁴⁴ 11 Eylül sonrasında Rusya, ABD'nin Irak ve Afganistan'da yaptığına benzer şekilde, uluslararası hukuku ihlal ettiğini değerlendirdiği ülkelere karşı askeri eyleme geçme ve güvenlik endişelerine neden olan çökmüş ülkelere karşı tedbir alma hakkı bulunduğunu ileri sürmüş ve ülkeye tehlike teşkil eden radikal teröristlere karşı ön-alıcı darbe ve gerektiğinde rejim değişikliği dahil gerekli tedbirleri alabileceğini savunmaya başlamıştır. Rusya sözkonusu gerekçe ve argümanları 11 Eylül sonrasında çökmüş bir ülke olmamasına rağmen Gürcistan'a karşı başlattığı askeri eylemlerde kullanmıştır. Bkz: The Economist, "Putin's Folly", Cilt.364, Sayı:829, 21 Eylül 2002.

⁵⁴⁵ Rusya için tehlike yalnızca Çeçen ayrılıkçı terörizmi değildir. Rusya'nın tehdit algılamasında Rusya ve Asya coğrafyalarındaki *İslami terör* ve *İslami köktendincilik* tehditleri de mevcuttur. ABD ile terörizme karşı kurulan ittifakın Rusya'yı bu tehditlerden de koruması hedeflenmiştir. Nitekim, Çeçenleri fiili olarak destekleyen Taliban rejiminin çökertilmesi Rusya için çok önemli bir güvenlik kazanımı olmuştur. Rusya-ABD anti-terör ittifakının siyasi-askeri niteliği ağır basan güçlü bir stratejik mantığı da vardır. Rusya geleneksel olarak *güney kanadından* güvenlik endişesi duymuştur. Son yirmi yılda bu endişe değişik biçimler almış, en son aşamada Afganistan'daki radikalleşme ve Pakistan'daki İslamileşme, tüm Orta Asya'nın laik temelli istikrarını da tehdit eder duruma gelmiştir. 1991 yılına kadar *güney kanat* denince Afganistan, İran ve Türkiye akla gelirdi. Bu tarihten sonra listeye Orta Asya Cumhuriyetleri de alındı. Ancak güney kanattaki gelişmelere karşı Rusya son yirmi yıldır etkisiz kalmıştı. Bu kez Amerika ile birlikte hareket ederek güney kanadın Rusya'nın da çıkarlarını koruma hedefi ışığında yeniden biçimlenmesinde rol alma fırsatını yakalamak Rusya için fevkalade önemli bir adım olarak kabul edildi. Bkz: Sezer, "Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri", s.46.

Gürcistan'a askeri yardım ve eğitim desteği sağlayan Türkiye, Rusya'nın maruz kaldığına benzer şekilde, ülkeyi terk baskıları ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır.⁵⁴⁶

Orta Asya'daki Amerikan varlığının kısa süreli olması, Çeçenistan'daki Rus askeri varlığına yöneltilen eleştirilerin sona erdirilmesi, Çeçen mal varlıklarına el konularak destek örgütlerinin söndürülmesi, NATO genişlemesinin durdurulması, Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğinin hızlandırılması ve Sovyet borçlarının azaltılması yönünde Rusya ödün beklemiş ve çoğunu da elde edebilmiştir. Benzer şekilde, uluslararası arenada genişleyen Rus etkisi Putin'e iç politikada güçlü lider imajı ile seçimlerde avantaj sağlamıştır. Nitekim, Putin 2005 yılındaki seçimlerden yüksek oy oranı ile başarılı çıkmıştır. Diğer taraftan Türkiye ve Rusya arasındaki ittifak merkezli yakınlaşmanın Orta Asya'daki Amerikan çıkarlarına karşı jeopolitik denge sağlaması öngörülmüştür. Atlantikçi-Avrasyacı sentezini içeren jeopolitik yöneliş, özellikle 11 Eylül sonrasındaki Putin politikalarının en belirgin özelliğini oluşturmuştur.⁵⁴⁷

Her iki ülke ekonomik ilişkiler öncelikli olmak üzere bölgedeki konumlarını işbirliği yönünde geliştirmede önemli adım atmışlardır. Türkiye ve Rusya'nın bu yöndeki politikalarının temel nedeni Orta Asya ve Kafkaslar'da barış ve istikrarın sağlanması ve geliştirilmesinde ortak çıkar görmeleridir. Bölgedeki barış ve istikrar ortamının Türkiye'nin ekonomik faaliyetlerinin genişletilmesine ve geliştirilmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir. Son dönemde Türk şirketlerinin bölgede inşaat, tekstil, gıda ve hizmet sektörüne yaptıkları yatırımlar önemli oranlara ulaşmış durumdadır. Rusya'nın hedefi yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda güvenliğe yönelik ve siyasidir. Karadeniz'de yasadışı faaliyetlerin takibi maksadıyla, NATO'nun Akdeniz'de icra ettiği Active Endeavour hareketinin Mart 2006'da Karadeniz'e genişletilmesi girişimine karşılık Türkiye ve Rusya'nın müşterek politikası bu işbirliğinin somut bir kanıtını oluşturmaktadır.⁵⁴⁸

Tarihsel ve jeopolitik nedenlerle Türkiye ve Rusya anlaşmazlık ve çatışmalarda genelde karşıt taraflarda yer almıştır. Bu husus tarihi bir gerçek olmanın yanında, son dönemde yaşanan Eski Yugoslavya, Çeçenistan, Kürt sorunu, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Karabağ sorununda da çok açık olarak

⁵⁴⁶ Şafak, Sabah, 2 Mayıs 2006.

⁵⁴⁷ Büyükkakıncı, s.163.

⁵⁴⁸ Cumhuriyet, 14 Mart 2006.

yaşanmıştır. Ancak, 11 Eylül olayları sonrasında her iki ülke klasik jeopolitik çerçevesi dışına çıkarak eleştirel bir bakışla Orta Asya ve Kafkaslar'daki düşmanca ilişkileri işbirliğine dönüştürmeyi ve karşılıklı çıkarları geliştirmeyi başarabilmiştir. Yoğun ekonomik ilişkiler somut siyasi ve askeri ortaklık için zemin hazırlamış ve son dönemde meydana gelen gelişmeler bunu söylemden pratiğe dönüştürmeye katkıda bulunmuştur.

E. Soğuk Savaş Sonrasında Ortaya Atılan ABD Kaynaklı Teori ve Projeler ve Türk ve Rus Jeopolitik Yönelişlerine Etkisi

Soğuk Savaşın sona erdiği dönemde yeni dünya düzenini açıklamaya/şekillendirmeye yönelik muhtelif tezler ortaya atılmıştır. Uluslararası sistemi açıklamaya/yönlendirmeye yönelik bu tezlerin Soğuk Savaş'tan galip çıkan ve tek-kutuplu dünyanın tek hegemon gücü haline gelen ABD kaynaklı olması oldukça anlamlıdır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında ABD kaynaklı iki teori ve bir proje bütün dünyada uzun süreli tartışmalara yol açtı. Teorilerden biri, Japon asıllı Amerikalı siyaset bilimci Francis Fukuyama'nın bir makale ile ortaya attığı *Tarihin Sonu* tezi, ikincisi ise, Samuel Huntington'un, ideolojik savaşın yerini artık medeniyet çatışmalarının alacağını iddia ettiği *Medeniyetler Çatışması* tezi ile Hindistan ve Cebelitarık arasındaki Büyük Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin Batı'nın değerleri ile tanıştırılması⁵⁴⁹ ve böylece demokratik rejimlerin kurulmasını hedefleyen *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesidir(GOKAP)*. Diğer taraftan, özellikle 2004 yılında NATO'nun Doğu Avrupa ülkelerine genişlemesi sonrasında gündemde yerini alan ve GOKAP ile bağlantılı olarak Karadeniz havzasındaki ülkelerin demokratikleştirilmesi ve Batı enerji koridorunun güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan *Geniş Karadeniz* projesi de Türkiye ve RF'nin ilgi ve etki sahalarını ilgilendirmesi nedeniyle, Türkiye ve Rusya ile ABD arasında önemli bir gerilim kaynağı olmuştur.

Fukuyama, Berlin Duvarı'nın yıkıldığı ve sosyalist ülkelerin Doğu Bloku'ndan koparak kapitalizme geçiş sürecini başlattıkları bir dönemde, 1989 yılında yazdığı makalesinde⁵⁵⁰ *Batı medeniyetinin ortaya koyduğu siyasi mekanizmalarla insanlığın ulaşabileceği en mükemmel yapıya kavuştuğu, dolayısıyla insanoğlunun siyasi ve*

⁵⁴⁹ İslam ülkelerinin Batı değerleri ile uyuşması ve terör sorununa ilişkin tartışma için bkz: Dale Walton, ““*The West and Its Antagonists: Culture, Globalization, and the War on Terrorism*”, **Comparative Strategy**, Cilt.23, 2004, ss.303–312.

⁵⁵⁰ Fukuyama, a.g.e.

felsefi anlamdaki arayışının ve sosyopolitik evriminin sonuna gelindiğini iddia etmişti. Fukuyama'ya göre insanlığın arayışı sona erdiğine göre tarihin sonuna gelinmişti. Zira, İdeolojik çatışmalardan liberal demokrasi mutlak bir zaferle çıkmış ve kendisine meydan okuyacak başka ideoloji de kalmamıştı. Fukuyama, insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına ulaşması nedeniyle, uzun süreçte liberal demokratik sistemin tüm dünyaya yayılacağını öngörmekteydi.⁵⁵¹

Marx, insanlığın evriminde nihai aşama saydığı komünist ütopyasında tarihin ya da ideolojinin sonunun geleceğini ve bu aşamada kapitalizmin yol açtığı bütün çelişkilerin çözüme ulaşarak yeni bir ideoloji arayışının kalmayacağını öngörmüştü. Oysa, 1980'li yıllarda yaşanan olaylar, komünizmin bu aşamaya varamayacağını ortaya koydu. Tarihin diyalektik süreçle evrildiği ve evrimin bir aşamasında diyalektik sürecin duracağı yolundaki kavramsal çerçeveyi, Marx, Hegel'den almıştı. Hegel, Napolyon orduları Prusya monarşisini yendiğinde tarihin sonunun geldiğini ifade etmişti. Benzer şekilde, SSCB ve Doğu Avrupa'da Komünizmin çökmesi, Çin'in ekonomisinin liberalleşmesi, muhtemelen Fukuyama'ya Hegel'in çizgisinde fikir vermiş ve böylece, liberal demokratik devlet düzeninin evrenselleşeceğini öngörmüştü. Fukuyama, çağdaş doğa bilimlerinin mantığının, evrensel evrimin yönünü kapitalizm-serbest piyasa ekonomisi olarak belirlediğini ileri sürerek, tarihsel evrimin nihai aşamasını, Marx'a benzer şekilde, kapitalizm ve liberal demokrasi olarak tanımlamıştı.⁵⁵²

Romanya Devrimi ve Berlin Duvarının yıkıldığı *romantik ve iyimser* bir dönemde yazılan Fukuyama'nın tezi, Batı çevrelerinde yeni dünya düzeninin entellektüel zeminini oluşturmuştu. Ancak bu atmosfer Bosna krizine kadar devam etti. "Bosna'da yaşanan insanlık dramı tarihin değil bu hülyalı dönemin sonu oldu. Bosna'da Batılı ülkelerin gözetim ve denetiminde gerçekleştirilen soykırım, hem Batı medeniyetinin yaşadığı değer krizini hem de uluslararası sistemin çarpıklıklarını bütün açıklığıyla ortaya koydu. Böyle bir gelişme Fukuyama'nın oluşturduğu çerçeveyi geçersiz kılıyordu. Bu çarpıklık ve dengesizliklerin örtülebilmesi için yeni teorik

⁵⁵¹ F. Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999, 2. Basım.

⁵⁵² Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce**, Ankara:Remzi Kitabevi, 1993, ss.374-375.

çerçeveler ve bu teorik çerçevenin öngördüğü yeni suçlular ve düşmanlar gerekiyordu.”⁵⁵³

Soğuk Savaşın sona erdiği ve yeni dünya düzenine ilişkin belirsizlik ve istikrarsızlığın yoğun olarak yaşandığı bir dönemde⁵⁵⁴ Fukuyama'nın tezi kadar iddialı ve o paralelde dünyada yankı uyandıran ikinci bir tez ortaya atılmıştır. *Medeniyetler Çatışması*⁵⁵⁵ adlı çalışma Samuel Huntington tarafından *Foreign Affairs*'de 1993 yılında yayınlanmış⁵⁵⁶ ve Soğuk Savaş sonrası dönemi açıklama iddiası ile ortaya atılmıştır.⁵⁵⁷ Huntington 19. Yüzyılın ulus-devletlerin çatıştığı ve neticesinde

⁵⁵³ Ahmet Davudoğlu, “Fukuyama’dan Huntington’a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, Murat Yılmaz(der), **Medeniyetler Çatışması**, içinde (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), ss.369-370.

⁵⁵⁴ Asmus, Kugler ve Larabee, a.g.e.

⁵⁵⁵ İlk temsilcisinin ünlü tarihçi Arnold Toynbee olduğu *Batı medeniyeti yükseliyor, diğer medeniyetler ise yavaş yavaş tarih sahnesinden silinecekler* tezi, Huntington’da da temel olarak kabul edilmiş ve bu yöndeki tezler karşı birçok eleştiriler getirilmiştir. Bu kapsamda dile getirilen argümanlardan bazıları şu şekilde özetlenebilir :

- Bölgesel çatışmalar, medeniyetlerin çatışması gibi gösterilmektedir.
- Batı medeniyeti gerilemektedir, buna mukabil Batı dışı medeniyet havzalarında önemli bir canlanma başlamıştır. Bu kapsamda Japonya’da ekonomik-politik bir güç doğmuş, Çin ve Hint medeniyetleri ise süratle gelişmektedir.
- Evrensel değerler bütün insanlıktır, bütün dinlerde ve kültürlerde bu değerlerden unsurlar bulunmaktadır, ama bugünkü düzeyine ulaşma imkânını Avrupa’da bulmuştur ve bunlara “Avrupa’nın değerleri” değil, “İnsanlığın değerleri” demek gerekmektedir.
- Bu tezler ABD’nin stratejik çıkarlarına dayanak sağlamak maksadıyla ortaya atılmıştır. Nitekim, ABD’nin Birinci ve İkinci Körfez müdahaleleri ile Kafkaslar ve Orta Asya’daki konuşlanmalarına gerekçe teşkil etmekte kullanılmıştır.

⁵⁵⁶ Huntington, a.g.e. S. Huntington tezini 1996 yılında yayımladığı Medeniyetler Savaşı ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması adlı kitabında daha da geliştirmiştir. Ayrıca bkz: Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Okyanus Yayınları, 1996.

⁵⁵⁷ Huntington’ın görüşleri dünyada önemli bir tartışmayı başlatmış ve iddialar yalnızca Batı dışı medeniyetlere mensup aydınlardan değil, aynı zamanda Batı medeniyetine mensup aydınlar tarafından da yoğun olarak eleştirilmiştir. Huntington görüşlerini tezin ortaya atıldığı dönemdeki konjonktürel olaylarla (SSCB’nin ve Yugoslavya’nın dağılması, Bosna Savaşı, Çeçenistan’da tırmanan gerilim, Rusya-Ukrayna gerginliğinin çatışmasız çözülmesi, SSCB’nden eski Baltık Cumhuriyetlerinin problemsiz ayrılışları, Rusya içerisindeki mücadele, Türkiye’nin yaşadığı kimlik bunalımı, dünyadaki kökten-dinciliğin yükselmesi vb.) desteklemiştir. Benzer şekilde eleştirilere yanıt maksadıyla *Foreign Affairs*’de yayınladığı cevabi makalesinde yine ara dönemde meydana gelen olayları (Yugoslav ve Bosna bunalımlarında BM Güvenlik Konseyinde Rusya’nın tutumu, Azeri-Ermeni anlaşmazlığında Türkiye, İran ve Rusya’nın tutum ve politikaları, Karadeniz Donanmasının paylaşımında Rusya-Ukrayna anlaşması vb.) örnek olarak vermiş ve ortaya attığı yeni paradigmanın her olayı açıklayamayabileceği ancak Soğuk Savaş sonrası dünyayı açıklama iddiasındaki bir model olduğunu ve Thomas KUHN’un belirttiği gibi, yaşanan bazı anomalilerin paradigmayı yanlışlamayacağını ifade etmiştir. Huntington ortaya attığı modelin yanlışlığının ancak alternatif bir paradigma tarafından ispatlanabileceğini ileri

imparatorlukların dağıldığı, 20. Yüzyılın ise ideolojilerin çatıştığı ve yıkıldığı yüzyıllar olduğu, 21. Yüzyılın ise bu olgulardan daha kapsamlı bir şemsiye oluşturan medeniyetlerin çatışacağı bir yüzyıl olacağını öngörmüştür.⁵⁵⁸ Huntington'a göre, "dünya Batı, Konfüçyüs, Japon, İslâm, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyet bölgelerinden oluşmaktadır. İddia edilenin aksine dünya globalleşmemektedir; bilâkis bölgeselleşmektedir. Bu bağlamda temelde benzer niteliklere sahip medeniyetleri paylaşan ülkelerin oluşturacağı güçler arasında medeniyetler çatışması çıkacaktır. Asıl çatışma ise Batı ile İslam medeniyeti ve Çin'de anlamını bulan Konfüçyüs uygarlığı arasında meydana gelecektir."⁵⁵⁹

Huntington tezinde Türkiye'ye de yer vermiş ve Türkiye'yi Batı ve İslâm medeniyetleri arasında bocalayan *parçalanmış bir ülke (Torn country)* olarak tanımlayarak⁵⁶⁰ asıl yerinin İslâm medeniyeti olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁶¹ Benzer şekilde Huntington'a göre, "dünyanın büyük medeniyetlerinin çoğunun bir lider veya

sürmüştür. Bkz: Samuel Huntington, "If Not Civilizations, What? Samuel Huntington Responds to His Critics", **Foreign Affairs**, Kasım-Aralık 1993.

⁵⁵⁸ Huntington medeniyetler çatışmasının nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

- Medeniyetler arasında ideoloji ve rejim farklılıklarının ötesinde, asırların ürünü olan tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din farklılıkları vardır.
- Dünya gittikçe küçülüyor ve farklı medeniyetlerin insanları arasındaki etkileşim gittikçe artıyor. Artan bu etkileşim, medeniyet bilincini ve medeniyetlerin kendi bünyelerindeki müşterekliklerin yanı sıra ayrılıkların farkedilmesini kuvvetlendiriyor.
- Dünya çapında sosyal değişme ve ekonomik modernleşme süreci, insanları yerel kimliklerden koparıyor. Bu aynı zamanda bir kimlik kaynağı olarak milli devleti zayıflatıyor ki; bunda dinin çok büyük etkisi vardır.
- Batı'nın gücünün zirvesinde olması diğer medeniyetler arasında *ecdat* fenomenine dönüşü ortaya çıkarıyor. Eskiden Batılı olmayan toplumlarda elitler Batılı eğitim almış ve Batı değerlerini sindirmiş iken, halklar yerli kültürlerle bağlıydılar. Şimdi ise elitler yerleşirken halk arasında Batı değerleri popüler hale gelmektedir.
- Siyasi ve ekonomik olanlara oranla daha az değişme gösteren kültürel özelliklerin uyuşma ve ayrışmaları da, bu yüzden onlara göre daha kolaydır. Bir insan iki ayrı ülkenin vatandaşı olabilir ama yarı müslüman, yarı katolik olması mümkün değildir.
- Bölgesel ekonomik gelişmeler de medeniyet bilinçlenmesinde etkin olmaktadır.

⁵⁵⁹ Huntington, a.g.e.

⁵⁶⁰ Huntington'a göre parçalanmış bir ülke, medeniyet kimliğini yeniden tanımlamak için üç şartı yerine getirmelidir: i) Ülke seçkinlerinin genellikle taraftar ve hevesli olması. ii) Kamuoyunun istekli olması, iii) Alıcı konumundaki medeniyetteki hakim grupların benimsemeye istekli olmasıdır. Huntington bu kapsamda Meksika için üçünün, Türkiye için ilk ikisinin mevcut olduğunu, ancak Rusya için üçünün de mevcudiyetinin açık olmadığını ileri sürmektedir.

⁵⁶¹ Nitekim Huntington, Türkiye'nin AB üyeliğinin Avrupa'da hararetle tartışıldığı dönemde, Nisan 2004'te, Fransız *Le Point* dergisine verdiği demeçte: Türkiye'nin yerinin Avrupa Birliği'nde olmadığı, Türkiye'nin sahip olduğu potansiyeli itibarıyla İslâm dünyasının lideri olması gerektiğini belirtmiştir.

çekirdek devleti vardır. Rusya, Hindistan, Çin, Japonya ve ABD kendi medeniyetlerinin lider devletleridir. Ancak İslam medeniyeti bir çekirdek devletin yokluğunu hissetmektedir.” Böylece, Huntington İslam ülkeleri için bir lider ülke yaratmanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ona göre bu lider ülke Türkiye olmalıdır.⁵⁶² Dünya düzeninin durağan olmadığına, ülkeler arasındaki ilişkilerin sürekli değişmekte olduğuna dikkat çeken Huntington, Batı'nın uzun bir süredir *hâkim medeniyet* konumunda bulunduğuna işaret ederek, İslamın demografik genişlemesinin ve Çin ve diğer Doğu Asya ülkelerinin ekonomik kalkınmasının Batı'ya bir *meydan okuma* oluşturduğunu ileri sürmüştür.⁵⁶³

Huntington'a göre medeniyetler çatışmasına neden olan faktörler çerçevesinde; coğrafya ve birbirleri üzerinde kontrol kurmak maksadıyla, mücavir gruplar arasında mikro seviyede; uluslararası kuruluşlar ve üçüncü taraflar üzerinde askeri ve ekonomik üstünlük ve kontrol kurmak maksadıyla ise, farklı medeniyetlere mensup devletler arasında makro seviyede, medeniyetler arasındaki fay kırıkları boyunca medeniyetler arası çatışma gerçekleşecektir. Söz konusu çatışmada Huntington'un tesbit ettiği fay hatları arasında özellikle Türkiye ve Rusya'yı ilgilendiren iki fay hattı bulunmaktadır. Bunlar, Batı Hristiyanlığı'nın 1500'lerdeki sınırı ile İslam'ın Kuzey sınırında Ortodoks ve Müslüman kavimler arasındaki Kafkasya-Sibirya mücadele hattıdır.⁵⁶⁴ Bu çerçevede neredeyse Rusya'nın tarihte ortaya çıkışına kadar uzanan ve yaklaşık 1000 yıllık geçmişi bulunan bir Türk-Slav mücadelesi tarihi bir gerçektir. Diğer bir ifade ile, Huntington'a göre gelecek yıllardaki çatışmalar, aynı medeniyetlere dahil devlet ve gruplar arasında muhtemelen daha az yoğunlukta olmakla birlikte, daha çok Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da olduğu gibi

⁵⁶² Şahin, a.g.e.

⁵⁶³ Anadolu Ajansı, 22 Mayıs 2005.

⁵⁶⁴ Huntington, medeniyetler arası çatışmanın gerçekleşeceğini ileri sürdüğü 5 fay hattı tespit etmiştir: *Birinci Fay Hattı*; Batı Hristiyanlığı'nın 1500'lerdeki sınırıdır ki aynı zamanda eski Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki tarihi sınırlara da uygun düşmektedir. Bu hattın doğusunda ve güneyinde kalan kavimler Müslüman ve Ortodoks, kuzeyinde ve batısında kalan kavimler ise Protestan ve Katoliktir. Batı ve İslam dünyası arasındaki fay kırıkları boyunca cereyan eden bu mücadele 1300 senedir devam etmektedir ve son bulma ihtimali de yoktur. *İkinci Fay Hattı*; İslam'ın Kuzey sınırında Ortodoks ve Müslüman kavimler arasındaki mücadele Kafkasya-Sibirya hattıdır. *Üçüncü Fay Hattı*; Asya'daki Müslüman-Hindu çatışması ve Çin'in komşu Tibet halklarına yaptığı baskılar tarafından oluşur. *Dördüncü Fay Hattı*; Japonya ve Amerika arasındadır. *Beşinci Fay Hattı*; Afrika'nın ucundan başlayıp, Orta Asya'ya kadar uzanan hilal şeklindeki hattır.

medeniyetler arası fay kırıkları boyunca olacak ve büyük bir ihtimalle daha büyük savaflara dönüşecektir.⁵⁶⁵

Huntington, medeniyetler arası çatışmanın ekonomik ve askeri açıdan rakipsiz bir güç olan Batı ile geriye kalanlar arasında bir mücadele ve Batılı olmayan medeniyetlerin Batılı güç ve değerlere meydan okuması şeklinde gerçekleşeceğini ileri sürmektedir.⁵⁶⁶ Huntington'a göre, orta vadede temel mücadele Batı ve İslami-Konfüçyen devletler arasında meydana gelecektir ve böyle bir çatışma ortamında farklı medeniyetlerden müteşekkil topluluk veya ülkelerin parçalanması olasıdır. Bu kapsamda, Rusya ve Meksika'nın yanı sıra Türkiye'nin de parçalanacağını iddia eden Huntington, parçalanacak ülkelerin ortak özelliğinin *hangi medeniyete mensup oldukları konusunda fikir birliğinin olmaması* olduğunu belirtmektedir. Batı ile entegrasyon politikası izlemelerine karşın, sözkonusu ülkelerin tarih-kültür ve geleneklerinin Batılı olmadığını ifade etmektedir. Huntington'a göre, Türkiye modern seküler batılı bir ülke olmakla Ortadoğu'lu bir müslüman ülke olma arasında kalmışken, şimdi de Türk medeniyetinin lideri olma alternatifi önüne çıkmıştır. Rusya, Slav-Ortodoks medeniyetinin liderliği ile Batı'nın bir parçası olma şeklinde tarihi problemi ile karşı karşıya kalmıştır.

Huntington, kısa vadede Batı'ya yakın medeniyetlerin bir araya toplanarak dayanışmanın arttırılmasını, medeniyetler arasındaki mahalli mücadeleleri büyük savaflara dönüştürecek kışkırtmaların önlenmesini, İslami-Konfüçyen devletlerin askeri güçlerini genişletmelerinin sınırlandırılmasını ve aralarındaki ihtilafların kullanılmasını, Batı'ya sempati duyan diğer medeniyetlerdeki grupların desteklenmesini, Batı çıkar ve değerlerini yansıtan ve meşrulaştıran uluslararası kurumların güçlendirilmesini; uzun vadede ise; Batılı olmayan medeniyetlerin güçlerinin artması dolayısıyla uzlaşmayı gerekli görmektedir.

Huntington, tezinde her ne kadar Batı'nın siyasi hakimiyeti hakkında olumsuz sayılabilecek düşüncelere sahip olsa da, Batı medeniyetinin insanlık için bir son

⁵⁶⁵ Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, 2005.

⁵⁶⁶ Huntington'a göre, medeniyetlerin Batı'ya tepkisi üç seçenekten biri veya kombinasyonu şeklinde meydana gelecektir: i) İzolasyon tavrı: Batı toplumuna katılmamak, ii) Batı'ya dahil olmak, iii) Batılılaşmadan modernleşme: Bir yandan yerli değer ve müesseseleri muhafaza ederken, öte yandan Batılı olmayan diğer toplumlarla Batı'ya karşı işbirliği, ekonomik ve askeri güç toplayarak Batı'yı dengelemeye çalışmak.

olduğunu üstü kapalı olarak kabul etmektedir: Huntington'a göre, "her topluma uyan özelliklere sahip Batı Medeniyeti evrensel bir uygarlıktır ve batı kültürü diğer tüm uygarlıklara nüfuz etmiş durumdadır." Dikkatli gözlem *medeniyetler çatışması* tezinin temellerinin Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* tezinde atıldığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede *Medeniyetler Çatışması* tezi *Tarihin Sonu* tezinin tamamlayıcı bir parçası olmuştur. Nitekim Huntington'un Batı'ya meydan okuyacağını iddia ettiği Doğu, Batı medeniyetini özümsemiş bir Doğu'dur . Bu bakımdan Huntington'a göre de, Batı'nın siyasi, askeri, iktisadi üstünlüğü sona erse de, bir medeniyet olarak Batı yok olmayacağı gibi aşılamayacaktır da.

George H. Bush tarafından ortaya atılan *Yeni Dünya Düzeni* ve Clinton tarafından yürütülen *küreselleşme* politikaları, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin makro düzeyde uluslararası sistemi şekillendirme iradesini temsil etmiştir.⁵⁶⁷ Bu çerçevede *Tarihin Sonu* ve *Medeniyetler Çatışması* tezlerinin ise benzer işlevi mikro düzeyde gördüğü anlaşılmaktadır. ABD dış politika yapılanması, sözkonusu tezlerin sağladığı romantizm ve entelektüel zemini içerisinde yalnızca kendi kamuoyunu değil tüm dünya kamuoyunu Amerikan politikalarına hazırlayarak yönlendirme ve yeni dünya düzenine şartlandırma olanağı buldu.⁵⁶⁸ Zira, 11 Eylül 2001 sonrası ABD, Ortadoğu'da İran ve Irak gibi diktatör ülkelere karşı uyguladığı *çevreleme politikasına* ilave olarak, *Terörizme Karşı Savaş* kapsamında terörizm tehdidine karşılık *Bush Doktrini* olarak da bilinen *Önleyici Eylem* (Pre-emptive Action) doktrinini uygulamaya başladı.⁵⁶⁹ 11 Eylül terör saldırısı Huntington'ın tezinde ileri sürdüğü İslam ve Konfüçyen uygarlığı tehditlerine karşı tedbir almak için uygun zemini oluşturdu. ABD için yeni düşman *Radikal İslam* ve despot uygulamalarından dolayı anti-Amerikancılığın yükselmesine

⁵⁶⁷ Clinton iktidarı süresince *neoliberal küreselleşme* ve *emperyal jeopolitik* dış politika kurgulamasında belirleyici olmuş, ancak *neoliberal küreselleşme* önceliğe sahip olmuştur. G.W. Bush iktidarında her iki yaklaşımın etkisi devam etmekle birlikte, öncelik sırası Bush iktidarının başından itibaren Clinton'ın tercihinin tam tersi olmuştur. Bush, jeopolitik ve askeri yöntemleri kullanmak suretiyle küresel Amerikan üstünlüğünü pekiştirmeye çalışmıştır.

⁵⁶⁸ Davudoğlu, "*Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı*", s.370.

⁵⁶⁹ Bush, 1 Haziran 2002 tarihinde yaptığı konuşmada, ABD'nin güvenliği ile ilgili yürüttüğü *çevreleme* ve *caydırıcılık* stratejilerinin halen kısmen geçerli olduğunu, ancak yeni ortaya çıkan tehditlerin yeni stratejiler gerektirdiğini ifade ederek, caydırıcılığın ülkesi olmayan teröristler için bir anlam ifade etmeyeceğini, elindeki kitle imha silahlarını teröristlere verecek dengesiz diktatörlere de çevreleme stratejisini uygulamanın artık mümkün olmayacağını ve bu maksatla ABD'nin yeni stratejisinin *Önleyici Eylem* olduğunu açıklamıştır. Detaylı tartışma için bkz: John Lewis Gaddis, "*Grand Strategy in the Second Term*", *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2005, Cilt. 84, Sayı:1.

engel olamayan *diktatörlerdi*.⁵⁷⁰ Hedef olarak ise, bu ülkelerin demokrasiye geçme mücadelelerinin yapılacağı, halkının çoğunluğu müslüman olan *Büyük Ortadoğu* seçildi. Bu kapsamda, ferdiyetçilik, siyasi ve iktisadi liberalizm, demokrasi, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması vb. meydana gelen *Batı değerlerinin* Büyük Ortadoğu denilen bölgede tesis edilmesi ile jeopolitik konuşlanmayı ve aynı zamanda yeni pazar yaratılmasını⁵⁷¹ amaçlayan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) yürürlüğe koyuldu.⁵⁷² Soğuk Savaş dönemi *Yeşil Kuşak* projesinde yer alan Türkiye'ye BOP ile tekrar merkezi bir misyon yüklenmiştir. Bu misyon, Huntington'ın tezinde Türkiye'ye İslam dünyası için uygun gördüğü *lider/çekirdek ülke* konumuna uygun bir misyondur. Diğer taraftan, BOP ile Türkiye'nin terörizme karşı cephe ülke olması, *İlımlı İslam* modeli ile Ortadoğu bölgesini dönüştürme yükümlülüğü yüklenmesi⁵⁷³ ve ABD'nin bölgeye yönelik

⁵⁷⁰ Kemal Evcioğlu, **Büyük Ortadoğu Projesi**, İzmir: Umay Yayınları, 2005, s.142.

⁵⁷¹ Nevzat Demir, "*Küresel Sömürüye Karşı Asya Eksenli Bir Medeniyet Başkaldırısı ve Ekonomik Gerçekler*", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, s.13.

⁵⁷² Şahin, a.g.e. Hindistan ve Cebelitarık arasındaki bölge Büyük Ortadoğu olarak bilinmektedir. İçerisinde çeşitli bölge ve alt bölgeleri barındıran bir makro bölge olan Büyük Ortadoğu, Kuzey Afrika'dan İran Körfezini de kapsayacak şekilde Pakistan'a, Filistin'e Orta Asya'ya ve Kafkaslara uzanan bölgedir. Kısacası Arap ülkesiyle, Pakistan, Afganistan, Türkiye ve İsrail'i içine alan, genişletilmiş bir Ortadoğu coğrafyasıdır. Batılılarca bu bölgenin hedef olarak seçilmesi, bölgede radikal ve militan İslamcılarının var olması, bölge ülkelerinin bazılarının uyuşturucu üretmesi, nükleer ve kitle imha silahlarının aşırı grupların eline geçmesi kaygısıdır. BOP'nin hedefi, demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, yönetimde bulunanlar için sınırlı iktidar, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, insan hakları, ferdiyetçilik ve hukukun üstünlüğü gibi Batı değerlerini, Müslüman halkların çoğunlukta yaşadığı ülkelerde tesis etmektir. BOP, akıl hocalığını Bernard Lewis'in yaptığı Yeni Muhafazakarlar(Neo-Con)'ın bir ürünüdür. BOP ile ABD şunları hedeflemektedir:

- Amerika'nın dış politikasının değişmez stratejisi olan petrol ve enerji kaynaklarını kontrol altına almak,
- Bölge ülkelerinin liberal ekonomiye geçmeleri ile kendi pazar şansını artırmak,
- Her yıl 2 milyar dolar yardımda bulunduğu öne sürülen İsrail'in, bu proje ile bölge ülkelerinin demokrasiye geçmeleriyle güvenliğini sağlamak(BOP'un İsrail ile bağlantısına ilişkin değerlendirme için bkz: Hikmet Erdoğan, **Büyük İsrail Stratejisi**, İstanbul: IQ Yayınları, 2005, ss.533-584),
- Irak Savaşı sonrası, dünya kamuoyunda yükselen Anti-Amerikancı söylemleri demokrasi söylemiyle bertaraf etmek,
- Radikal İslamcı örgütlerle, demokratik söylemlerin sık sık kullanılarak bölge ülkelerinin mücadele etmesini sağlamak.

⁵⁷³ ABD, BOP ile hedeflediklerinin *medeniyetler arası çatışma* olmadığını, Ortadoğu bölgesinde yaşananın İslam'ın kendi içerisinde bir çatışma olması nedeniyle Batı dünyasının sözkonusu iç çatışmada nispeten ılımlı Müslümanlar lehine tutum aldığını ileri sürmektedir. Böylece ABD, savaşı kazanmanın yolunun *ılımlı İslam*'i genişletmekten geçtiğini ve radikal İslam ve İran rejimine karşı alternatif geliştirmenin bu yolla sağlanabileceğini değerlendirmektedir. O nedenle Türkiye, sözkonusu stratejik değerlendirmede merkezi konumu işgal etmektedir. Bkz: Erdoğan, s.545.

stratejilerinin önemli bir aktörü olması öngörülmüştür.⁵⁷⁴ 9 Haziran 2004 tarihindeki G-8 Zirvesinde BOP'un adı *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi*(GOKAP) olarak değiştirilerek kapsamı genişletilmiştir.⁵⁷⁵

Soğuk Savaş sonrasında ABD kaynaklı ortaya atılan sözkonusu tez ve projelere kendi hayat ve ilgi alanlarına yönelik olması nedeniyle Türkiye ve Rusya kayıtsız kalmamış, tezler her iki ülkenin jeopolitik yönelişlerinde etkide bulunmuştur. Özellikle, Huntington'un İslam Medeniyetine yönelik olumsuz bakış açısı ve Türkiye'nin medeniyetler karşısında en fazla *bölünmüş ülke* olarak değerlendirilmesi, bu konunun ciddiye ele alınmasına neden olmuştur.

Türk aydınları, özellikle Bosna krizi sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan kriz ve düzensizliğin tahlilini yaparak, bu düzensizliğe yol açan çatışma alanlarının nedenlerini açıklamaya çalışan ve bu çerçevede Fukuyama gibi evrensel değerler sistemi ve uluslararası düzeni konu edinmeyen Huntington'ın görüş ve üslubunun daha hesaplı ve gerçekçi olduğunu değerlendirmiştir.⁵⁷⁶ Ancak Huntington'ın tezini geliştirirken tarihsel olgulardan yola çıkarak yalnızca medeniyetler arasındaki çatışma alanlarına dikkat çekmesinin ve işbirliği ile hoşgörü alanlarını yok saymasının önceden belirlenmiş bir kurgu içerisinde gerçekleştiği ve bu çerçevede Batı hegemonyasının sürdürülmesi misyonunu içerdiği ileri sürülmektedir. Hatta, "dünya tahakkümü hülyalarının kendilerini ifade edecekleri ve kendi aralarındaki çatışmalara meşruiyet verecek zeminin *kültüralizm* olacağı ve *modus vivendisi* olmayan, alternatifleri ya sonsuza değin savaş, ya da tahakküm ve yok etmek olan bu çatışmalar içinde insanı insan yapan evrensellik hızla kaybolurken barbarlık geri dönecektir."⁵⁷⁷ Oysa, örneğin "yaklaşık beş yüzyıl aynı hayat alanını paylaşan İslam ve Ortadoks medeniyetleri 19. Yüzyıldaki Batı değerlerinin yayılması öncesinde, çok daha huzurlu ve barış içinde birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdi." Benzer şekilde, örneğin Osmanlı'da *Millet* uygulamasında açık olarak görülen, yerel kültürlerle, diğer bir ifade ile *ötekine* yaşama

⁵⁷⁴ Evcioğlu, ss.410-428.

⁵⁷⁵ Şahin, a.g.e.

⁵⁷⁶ Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* tezine ilişkin muhtelif yazarların değerlendirmesi için bkz: Murat Yılmaz(der), **Medeniyetler Çatışması**, Ankara: Vadi Yayınları, 2001.

⁵⁷⁷ Ahmet İnsel, "*Yeni Sağ ve Uygarlıklar Savaşı*", Murat Yılmaz(der), **Medeniyetler Çatışması**, içinde (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), s.379.

haklı veren genel hoşgörü anlayışını, Hindistan'dan İspanya Endülüs'üne kadar geniş bir İslam coğrafyasında görmenin olası olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁷⁸

Huntington'ın temel mücadelenin orta vadede Batı ve İslami-Konfüçyen ittifakı arasında meydana geleceği ve Çin'in Müslüman ülkelere önemli oranda silah satışı iddiası geniş bir tepki görmüştür. Amerikan silah ticareti ile mukayese edildiğinde, Çin'in silah satışının mütevazı miktarlarda olduğu ve özellikle son dönemde Bosna Krizi vb olaylarda Çin'in İslam ülkelerine karşı genel bir olumsuz tavır içerisinde bulunduğu ileri sürülmüştür. İslam-Çin ittifakı iddiası ile "Amerikan silah ticareti ve üretiminin hızlandırılmasının hukukileştirilmesi ve İslam dünyası ve Çin ile sorunları olan Hindistan gibi bölgesel güçlerin, Batı ile işbirliğine yönelmesinin sağlanmaya çalışıldığı"⁵⁷⁹ belirtilmektedir.

Uzak olmayan bir gelecekte, bütün dünyayı kaplayan bir medeniyetin var olmayacağı, ancak, her biri başkalarıyla yaşamayı öğrenmek zorunda kalacak farklı medeniyetlerden oluşan bir dünya ortaya çıkacağı değerlendirilmiştir.⁵⁸⁰ Geleceğin dünyasının Huntington'ın öngördüğü gibi, *Batı ve diğerlerinden* oluşan iki-kutuplu dünya olmayacağı, aksine günümüzde uygarlıklar arasında gelişen iletişimin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar tarafları ulusal ve bölgesel sınırların ötesinde işbirliğine yönelttiği ve gelecekte dünya iki-kutuplu olsa bile bunun medeniyetler esasına dayalı bir sistem olmayacağı ifade edilmektedir.⁵⁸¹ Bu çerçevede, Türkiye, Huntington'un *medeniyetlerin çatışması* teorisine Türkiye ve İspanya öncülüğünde *Medeniyetler Arası Diyalog* teziyle cevap vermiştir.⁵⁸² Hatta, AB üyeliği sürecinde temel amacın *medeniyetlerin ittifakı* olduğu ileri sürülerek, kapsam daha da genişletilmiştir.⁵⁸³ Başbakan Erdoğan, AB'nin Türkiye'yi üyeliğe kabul etmemesi

⁵⁷⁸ Davudoğlu, "Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı", ss.372-373.

⁵⁷⁹ Davudoğlu, "Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı", ss.373-374.

⁵⁸⁰ S. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Ankara: Okuyan Us Yayınları, 2005.

⁵⁸¹ Binnaz Toprak, "Huntington Batı'nın Önyargılarını Yansıtıyor", Murat Yılmaz(der), **Medeniyetler Çatışması**, içinde (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), s.391.

⁵⁸² Murat Yılmaz (der), **Medeniyetler Çatışması**, s.21.

⁵⁸³ Cumhuriyet, 14 Mayıs 2006.

durumunda dünyanın medeniyetler çatışmasına hazırlıklı olması gerektiğini ileri sürmüştür.⁵⁸⁴

Fukuyama ve Huntington'ın tezleri Rusya'da sosyal ve kültürler arası ilişkileri olumsuz olarak etkileyen ve Batı merkezli küresel diktatörlüğün savaş-yanlısı gerçeklemesi olarak algılanmış, Fukuyama hegemonik ve genişlemeci, Huntington ise, savunmacı ve izolasyonist olarak değerlendirilmiştir.⁵⁸⁵ Tezlere tepkiler Rus toplumunda mevcut siyasi yelpazedeki farklı görüşlere göre SSCB'nin dağılması öncesi ve sonrasında değişiklik göstermiştir. Uluslararası ilişkilerde uluslararası anarşi ve kontrole vurgu yapan, karşılıklı etkileşime öncelik veren ve uluslararası sistemde dönüşümlerle ilgilenen genel teorik çerçevede *Liberal, Sosyal Demokrat, Devletçi* ve *Ulusalçı Komünist*⁵⁸⁶ görüş taraftarlarının yaklaşımları farklı olmuştur.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2004.

⁵⁸⁵ Andrei P. Tsygankov, "The Irony of Western Idea in a Multicultural World: Russian's Intellectual Engagement with the End of History and Clash of Civilization", **International Studies Review**, 2003, s.54.

⁵⁸⁶ 1985'ten itibaren Gorbaçov'a muhalif hareketler dahil olmak üzere siyasi yapılanma ayrıntılı incelendiğinde aşağıdaki gibi bir ayrım yapılabilir;

i. Liberal Milliyetçiler(Liberaller): SSCB'nin dağılması öncesinde daha çok Rus vatanseveri olarak anılıyorlardı. Gorbaçovcular tarafından kendi saflarına ithal edilmek istenen kişiler bu grupta yer alıyordu. Bu grup için Ortodoksluk önemli bir referans idi. Batı ile en yakın siyasi grup buydu. Basın organı olarak ise Novy Mir gazetesi kullanılıyordu.

Genel olarak Liberaller Rusya'nın Soğuk Savaş süresince kendi ulusal çıkarlarının hilafına hareket ettiğini, o nedenle Batı'nın bir parçası olmak için gerekli her şeyi yapması gerektiğine inanmaktadırlar. Batı, dünyada geçerli olarak kabul edilen tek medeniyet olarak algılanmaktadır. Ekonomik geri kalmışlık ve Küba, Irak ve Libya gibi ülkeler ile kurulan ilişkilerin Rus kimliğine en büyük tehdidi oluşturduğu ve Rusya'nın geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için Çağdaş Batı Medeniyetinin bir parçası olması gerektiği ileri sürülmektedir.

ii. Sosyal Demokratlar: SSCB'nin dağılması öncesinde Marksistler ile birlikte reform yanlısı Gorbaçov taraftarlarını oluşturuyordu. Rus kültürel değerlerine Liberallerden daha çok bağlıdırlar. Batı değerlerine bağlı olmakla birlikte, özellikle temel insan hakları olmak üzere tüm evrensel değerlerin yalnızca Batının eseri olmadığını ileri sürmektedirler. Rusya'nın yalnızca müstakil bir medeniyet değil, aynı zamanda uluslararası toplumun bir parçası olduğuna ve dünyadaki tehdidin temel insan hakları ihlalleri ile çok-kültürlü yapıya saygı duyulmamasından kaynaklandığına inanmaktadırlar. Rusya'nın Batı değerlerini taklitten çok kendi ekonomik ve siyasi güvenliği için kültürel esaslı kendi yolunu belirlemesi gerektiğini ileri sürmektedirler.

iii. Merkezçiler(Devletçiler): SSCB'nin dağılması öncesinde yazarlar ve sanatçılardan oluşan bir gruptu. Toplum üzerindeki etkileri daha çok karizmatik idi. Milliyetçi spektrumda ortada yer alan bir hareketti. Bu grubun karakteristik özelliği SSCB'nin geleceği hakkında taşıdıkları umutsuzluktu. Taraftarları Marksist-Leninist ideolojinin karşısında yer alıyor ve bu ideolojiyi gayri-millî olarak niteliyordu. Gorbaçovculara batılılaşma ve Marksizm-Leninizmi yeniden canlandırma gayretlerinden dolayı muhalefet ediyorlardı. Bu grubun basındaki sözcüsü Nash Sovremennik gazetesi idi.

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte Komünizm sonrası dönemde Yegor Gaidar ve Andrei Kozirev gibi politikacılarla temsil edilen *liberal düşünce* genel olarak Batı taraftarı bir tutum izleyerek, Batı uygarlığı dünyanın tek geçerli ve gelişmeci medeniyeti olarak algılanmış ve entegrasyon için mümkün olan her şeyin yapılması gerektiği öngörülmüştür. Dağılma öncesinde *Liberaller*, Fukuyama görüşlerini paylaşarak Batı Medeniyetinin tarihin son noktası olduğunu kabul etmiştir. *Sosyal Demokratlar* ise medeniyetlerin Doğu-Batı ortak ürünü olduğunu ifade ederek, pazar ekonomisi ve siyasi demokrasinin Batı kaynaklı olması fikrinde Fukuyama ile görüş

Sosyal demokratların uluslararası ilişkilerde kültürel faktörleri ön planda tutmalarına karşın devletçiler dünyayı temelde eşitsiz dağılıma sahip güç odaklı olarak algılamakta ve devletler arasındaki rekabeti esas almaktadırlar. Primakov ve destekçilerinin de önemli bir argüman olarak gördüğü gibi, devletçilere göre uluslararası sisteme en önemli tehdit dünyanın çok-kutuplu jeopolitik dengesini destabilize etmede çıkar arayan devletlerden gelmektedir. En azından Avrasya'da jeopolitik dengenin sürdürülebilmesi için Rusya'nın bağımsız büyük bir güç olmasına ve dünyanın herhangi bir yerinde jeopolitik ihtiraslara karşı durma yeteneğine sahip bulunması gerektiğine inanmaktadırlar. Rusya'nın müstakil bir medeniyet olarak değerleri ile çıkarlarının Batı'dan farklı olmasına rağmen bağımsızlığını ve kültürel farklılığını tehdit etmeyen Batı ile tarihte iyi ilişkiler içerisinde bulunduğunu vurgulamaktadırlar.

iii. *Ulusalcı Komünistler (Milli Bolşevikler, Rusofiller)*: Merkezcilere yakın olmakta birlikte, toplum içerisindeki nüfuzlarının büyüklüğü ve politik amaçlarına ulaşmada Marksist-Leninist retoriği kullanmaları ile onlardan ayrılmaktadırlar. SSCB'nin dağılması öncesinde bu grubun üyelerinin Sovyet askeri yapısı ile sıkı bağları mevcuttu. Bu grup için en yüksek değer millet değil ve fakat devlet ve devletin temsil ettiği düzendir. Üyeleri, *devlet Rusun dinidir* inancındadır. Alexander Soljenitsin bu gruba yakındı. Bu grup imparator Rusyası geleneğine ve pan-slav ideolojisine bağlıdır. Yayın organı olarak Krasnaya Zvezda ve Sovetski Voin gibi gazeteleri kullanmışlardır.

Devletçilerin fikirleri ile birlikte geleneksel Sovyet/komünist düşünce biçimini devam ettirmektedirler. Rusya'nın ayrı bir medeniyet ve büyük/süper bir güç olduğuna inanmakta ve bu durumun devam etirilmesinin önemine işaret etmektedirler. Özellikle Gennadi Zyuganov gibi Ulusalcı Komünistler, Rusya'nın ayrı bir medeniyet olması nedeniyle Batı gibi *yabancı* bir kültürden ekonomik, kültürel ve siyasi kurumların alınmaması gerektiğini ileri sürmektedirler. Rusya'nın otoriter bağımsız sosyalist bir medeniyet olarak, kendine yeterli ekonomiye sahip olduğunu ve genel olarak yabancı etkilerden izole edilmiş bulunduğunu ifade etmektedirler. Ulusalcı Komünistler Rusya'nın çıkarlarının Batı çıkarları ile örtüşmediğini, dahası Rusya'nın Batı tarafından tehdit edildiğini belirtmektedirler.

iv. *Neo-Stalinistler*: Stalinli yılların özlemi içerisinde olan gruptu. Anti-semitik yönü ağır basıyordu. Gorbacov taraftarlarına en şiddetli muhalefet bu gruptan gelmişti. Batıya karşı kin dolu olarak genişlemeci siyaseti savunmaktaydılar.

Ayrıntı için bkz: Hasan Köni, "*Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları*", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994, s.5; John Dunlop, "*Çağdaş Rus Milliyetçiliği Spektrumu*", Yalçın Aydın(der), **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, içinde (Ankara: Yeni Forum Yayınları, 1990), ss.17-39; Pleshakov, s.16; Stankovich, s.40; Volsky, s.25; Jackson, "*Russia after crisis Imperial Temptations: Ethnic Abroad*", s.16; Cohen, s.65; Bağırçan Tumbektov, "*Rusya Federasyonu Dışındaki Rus Azınlıkların ve Rusça Konuşan Toplulukların Durumu*", Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), ss.51-66.

⁵⁸⁷ Alexander A. Sergounin, "*Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms*", **Journal of International Relations and Developements**, Yaz 2000.

birliğinde olmakla birlikte, bu değerlerin ortak insanlık mirasının yalnızca bir kısmını oluşturduğunu ileri sürmüştür. Dağılma sonrasında ise *Sosyal Demokrat* görüş ulusal politikada hegemonik konumunu yitirerek yerini *Liberal* görüşe bırakmıştır.⁵⁸⁸

SSCB'nin dağılması öncesinde, *Ulusalçı Komünistler* moral üstünlüğün her zaman Rusya ve Batı-dışı medeniyetlerde bulunduğunu ileri sürerek, modernitenin Batı kaynaklı olması nedeniyle, Rusya'nın hem moderniteden hem de Batı'nın kendisinden daima uzak durması ve tarihsel geleneği ile kültürel kimliğini koruması gerektiğini ifade etmiştir. *Ulusalçı Komünistler*, 19. Yüzyıl Rus milliyetçilerinin(Slovofil) görüşlerine benzer şekilde, Rus üstünlüğünü, Rusya'nın sahip olduğu sağlam dini değerler, imparatorluk mirası ve siyasi otorite geçmişi ile irtibatlı görmüştür. Bu çerçevede *Ulusalçı Komünistlere* göre Fukuyama'nın tezi dünyanın ekonomik olarak sömürülmesi ve moral olarak tahribi maksadıyla ortaya atılmıştır ve hedefi "Rus kültürünün ortadan kaldırılarak totaliter bir tepkinin tahrik edilmesidir". Dağılma sonrasında ise *Ulusalçı Komünist* görüş şüphe ile karşılanmış ve ulusal politikadaki nispi ağırlığı *Liberal* görüşe bırakmıştır.⁵⁸⁹

SSCB'nin dağılması sonrasında yeterli sosyal gelişmeyi sağlamada başarısız olan liberal düşüncenin etkisi kısa sürmüş ve yerini Fukuyama'nın tezini "Rus ulusal çıkarlarına saldırı" olarak niteleyen *Devletçi* görüşe bırakmıştır.⁵⁹⁰ Eski *Liberalleri* de içinde barındıran *Devletçi* görüş taraftarları, artık Rusya'nın Batı'ya endeksli olmadan kendi değerlerine dayalı bir siyaset izleyerek serbest piyasa ekonomisi ve siyasi demokrasiyi gerçekleştirmesini öngörmüştür. *Devletçiler* Rusya'nın kendi çıkarlarını savunması gerektiğini ve, *Ulusalçı Komünistlerin* fikirleri paralelinde, anarşik bir uluslararası sistem bakışıyla Rusya'nın gücünü artırmak maksadıyla jeopolitik çıkarlarını ve nüfuz alanlarını korumak ve genişletmek için gayret göstermesi gerektiğini ileri sürmüştür. *Devletçi* görüş taraftarları *Ulusalçı Komünistlerin* temel Batı karşıtlığı söylemleri ile *ulusal çıkar*, *büyük güç*, *Avrasya* ve *jeopolitik* gibi *Realist* terminolojiyi kullanmaya başlamıştır. Devletçiler Fukuyama'nın tezi kapsamında

⁵⁸⁸ Tsygankov, s.60.

⁵⁸⁹ A.g.e.

⁵⁹⁰ Sergei Stankevich, "Toward A New National Idea", Sergei Stankevich(der.), **Rethinking Russia's National Interests**, içinde (Washington, Center For International and Strategic Studies), 1994.

serbest piyasa ekonomisi ve demokrasinin tesisini önemsemekle birlikte öncelikleri farklı görmüş, güçlü bir devlet yapısı oluşturmayı her şeyin üzerinde tutmuşlardır.⁵⁹¹

Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* tezi *Liberaller* ve *Sosyal Demokratlar* tarafından benzer tepki ile karşılanmıştır. Kültür ve medeniyetlerin uluslararası politikanın ilgi alanına sokulmasından genel olarak memnuniyet ifade edilse de, medeniyetlerin ve aralarındaki ilişkilerin tanımlanma şekli genel bir rahatsızlık doğurmuştur. Liberal ve sosyal demokratlar uluslararası politikanın uluslararası sistemi oluşturan birimler arasındaki farklılıklar ile karakterize edilemeyeceği gibi, aralarındaki durağan ilişkiler ve birimler arasındaki bütünleşme ile de açıklanamayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca, medeniyetlerin birbirlerinden ayıramayacağını, dahası bölgesel medeniyetler ve uluslararası ortak norm ve değerlerin paylaşıldığı müşterek bir dünya medeniyetinden söz etmenin olası olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çerçevede bölgesel medeniyetler hem dünya politikasında önemli aktör olmaktan, hem de güç maksimizasyonunun tek amaç olduğu anarşik uluslararası sistemde yer almaktan uzaktırlar. *Liberal* ve *Sosyal Demokratlara* göre, *Medeniyetler Savaşı* tezi, *Tarihin Sonu* tezine benzer şekilde Batı etnik merkezci bir bakışın ürünüdür ve Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından dünyada düzen tesisinin gerçekleşemeyeceği kurgusuna dayanmaktadır. Bu kurgu ile sözkonusu tezler Batı-dışı dünya/medeniyetlere uygulanabilir özellik taşımamakta ve dünyayı felakete götürebilecek tehlikeyi beraberinde barındırmaktadır.⁵⁹²

Huntington tarafından Rusya'nın çok-etnikli ve çok-kültürlü yapısının *bölünmüş ülke* olarak ifade edilmesinin hatalı bir yaklaşım olduğu, aksine Rusya'nın mevcut yapısı ile çok-fikirliliğe açık ve alternatif üretme avantajına sahip bulunduğu ileri sürülmektedir. *Liberal* ve *Sosyal Demokratlar*, Huntington'ın İslam ve Konfüçyen uygarlıkların oluşturduğunu iddia ettiği muhtemel tehdide karşılık Batı-Rus ittifakının Batı değerlerinin savunulmasına yardımcı olamayacağını, bunun yerine karşılıklı kabul edilebilir güvenlik ve ekonomik hedeflerin elde edilmesine çalışılmasının daha olumlu sonuç vereceğini ifade etmektedirler. Diğer taraftan, Rusya'nın Batı ile ilişkilerine zarar

⁵⁹¹ Tsygankov, s.60.

⁵⁹² Tsygankov, s.61. SSCB'nin dağılması sonrasında Fukuyama tezi etrafında yapılan tartışma, liberal Dış İşleri Bakanı Kozirev'in önde gelen devletçilerden Primakov ile yer değişimini sonuç vermiş, sosyal demokratların marjinalleşmesine yol açmıştır.

vermeden hem güney hem de doğu komşuları ile ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirdiğini vurgulamaktadırlar.⁵⁹³

Devletçilere göre ise, “medeniyetler prestij, kaynaklar, ekonomik-politik-kültürel kimlik ve ekonomik olanaklar için mücadele ederler.” Mücadele, *Liberal ve Sosyal Demokrat* görüşün ileri sürdüğü gibi, *küreselleşme* ve *karşılıklı bağımlılık* ilişkisi içerisinde gerçekleşmez ve bu çerçevede evrensel bir medeniyet ile küresel bir dünya gerçeklerle bağdaşır durumda değildir.⁵⁹⁴

Devletçiler, Huntington’ın tezindeki medeniyetlerin dünya siyasetinde temel aktör olduğu ve medeniyetlerin hedefleri, birbirleriyle ilişkileri vb hususları içeren savlarına genel olarak katılmakla birlikte, uygulamaya yönelik önerilerini paylaşmamakta ve tez ile Rusya’nın dünya siyasetinde sahip olduğu söz hakkından mahrum bırakılarak Batı’ya mahkum edilmek istendiğini ileri sürmektedir. Bu kapsamda, Rusya Doğu ve Batı arasında *bölünmüş* bir ülke değildir, aksine “Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan özel bir jeopolitik role sahip, bölgesel medeniyetlere örnek olan Avrasya’dır.” Ayrıca, Rusya’yı yalnızca Slav-Ortodoks medeniyeti olarak tanımlamanın yeterli olmadığını, tarihsel gelişim içerisinde Slav-Ortodoksluk çok önemli olmakla birlikte medeniyet birkiminin yalnızca bir kısmını oluşturduğunu ve Rusya’nın çok-etnikli, çok-dinli ve çok-kültürlü bir mirasa sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Bu durumun Rusya’ya Ortodoks Hristiyan Avrupa ile Müslüman Türk Doğu’yu Avrasya çatısı altında birleştirme olanağı sağladığını ve yakın gelecekte Rusya için medeniyetlerin çatışması değil, medeniyetler arasında işbirliğinin gerçekleşeceği belirtilmektedir. O nedenle, Rusya’nın Avrasya entegrasyon girişiminin çok daha az direnç göreceği ve Batı’nın bu bölgedeki medeniyetlere müdahale etmemesinin doğru seçenek olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede Huntington’ın İslam-Konfüçyen medeniyetlerinin teşkil ettiğini iddia ettiği tehdide karşılık Batı ile ittifak önerisine şiddetle karşı çıkmaktadır. Böyle bir ittifakın Türk ve Slav halklar arasındaki ilişkileri gerginleştirerek Rusya’nın bütünlüğünü tehlikeye sokacağı belirtilmektedir.⁵⁹⁵

Ulusalcı Komünistler, Huntington’ın tezine *Devletçilerin* genel eleştirel çizgisinde yaklaşmakla birlikte, Huntington’a yanıt olarak çok daha farklı bir Rusya

⁵⁹³ Tsygankov, s.65.

⁵⁹⁴ A.g.e.

⁵⁹⁵ Tsygankov, s.66.

vizyonu ortaya koymaktadırlar. *Ulusalıcı Komunistlere* göre, Rusya eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyada iyi entegre olmuş ve dominant bir emperyal güçtür ve Amerikan hegemonyasına karşı yükselen bir kutup olarak ortaya çıkmaktadır. *Devletçiler*, savunmacı ve pragmatik bir milliyetçilik takip ederek bazı alanlarda Batı ile işbirliğine açık iken, *Ulusalıcı Komunistler* genel bir Batı karşıtlığı içerisinde *Atlantikçi jeopolitik bloku* ile hiçbir ilişkiye girilmesini istememektedirler. Rusya'nın jeopolitik stratejisinin Avrasya kıtasını birleşik bir jeopolitik bloka dönüştürmek olduğunu ve Rusya'nın dünyadaki istikrarın önemli bir ayağını oluşturan Avrasya coğrafyasında Batı medeniyetine karşı jeopolitik dengeyi tesis etmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Terörizme karşı savaş maksadıyla ise, Rusya, Çin ve Hindistan gibi büyük güçler arasında geniş bir koalisyon kurulmasını öngörmektedirler. 11 Eylül saldırısını dünyadaki tek-kutuplu ve tek-kültürlü Amerikan hegemonyasına karşı açılan savaş olarak gören *Ulusalıcı Komunistler*, Rusya'nın açık olarak Batı-karşıtı(özellikle Amerikan karşıtı) medeniyet/güçler yanında yer alması gerektiğini ileri sürmektedirler.⁵⁹⁶

11 Eylül terör olayları Rus dış politika söyleminde önemli değişime neden olmuştur. Putin 1999 yılında iktidara geldikten sonra Primakov'un çok-kutuplu bir dünya ve tek-kutuplu hegomonik yapıyı eleştiri felsefesine dayalı *Devletçi* bir politika izlemiş olmasına rağmen, daha çok *liberal* bir görüntü sergilemiştir. Aslında Putin 11 Eylül sonrasında ne Batı yanlısı bir *Liberal* ne de *Devletçi* olmuştur. Putin, 11 Eylül sonrasında oluşan siyasi ve güvenlik ortamında hem liberal hem de devletçi görüş ilkelerinin sentezinden meydana gelen pragmatik bir politika takip etmiş ve *modern jeopolitik* yaklaşım çerçevesinde tutum göstermiştir. 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ABD'ye destek açıklamasında bulunmuş, ancak *Amerikancı* veya *İslam karşıtı* gibi bir görünüm sunmamaya büyük gayret sarfetmiştir. Diğer taraftan ABD'ye destek verirken Huntington'ın iddialarının aksine bunun bir *Medeniyetler Çatışması* olmadığı açıklamasını da yapmıştır. Nitekim, Rusya böyle bir amaç için asker göndermeyi redderek BM ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözümü savunmuştur.⁵⁹⁷ BOP da benzer tepki ile karşılanmış ve insan hakları ve demokrasi gerekçesi ile Ortadoğu

⁵⁹⁶ Tsygankov, s.66-72. Eski *Avrasya Partisi* kurucusu Alexander Dugin ulusalıcı Komünist fikirleri savunmakta ve 2000 yılından bu yana Putin'in danışmanlığını yapmaktadır. Bu durum Putin'in genel siyasi öncelikleri konusunda fikir vermektedir.

⁵⁹⁷ Tsygankov, ss.70-71.

bölgesinin dönüştürülmesinin ABD'nin çıkarları için müdahale bahanesini oluşturacağı ileri sürülmüştür.⁵⁹⁸

Bu politika sürekli gelişen bir çizgi takip etmiş ve Putin, bir taraftan Soğuk Savaş sonrası dönemdeki güç ve çıkar odaklı yeni dünya düzeninde ulusal çıkarları sürekli savunmayı öngören Primakov'un felsefesini esas alırken, diğer taraftan dış politika söyleminde güvenlik konularından çok ekonomik ilişkilere ağırlık vermiştir.⁵⁹⁹ Putin'e göre "günümüz dünyasında jeoekonomi jeopolitikten daha önemli hale gelmiştir ve o nedenle Rusya ulusal çıkarlarını politik araçlardan çok ekonomik araçlarla savunmalıdır."⁶⁰⁰

Putin izlediği pragmatik politika ile Rusya'nın petrol rezervlerini kapitalistleştirerek ekonomiyi geliştirmeyi ve Batı'ya ihracatını artırmayı; Rusya'nın dünyadaki siyasi çıkarlarını savunmak maksadıyla manevra alanını genişletmeyi hedeflemektedir. Batı ve ABD ile karşı karşıya kalmadan Çeçenistan'daki faaliyetlerini ve İran ile ilişkilerini sürdürmeyi planlamaktadır. Nitekim İran'ın nükleer programına ilişkin izlediği politikada bunu açık olarak ortaya koymuştur. ABD ile İran arasında olası bir çatışmada Rusya tarafsız kalacağını açıklamıştır.⁶⁰¹ Teknoloji kullanımına ilişkin 11 Eylül terör olayları sonrasında Putin'in izlediği bu pragmatik dış politika ve Batı ile işbirliği *Liberaller* ve *Sosyal Demokratlardan* destek görürken, *Devletçiler* ve *Ulusalçı Komünistler* tarafından büyük eleştirilere maruz kalmaktadır.

⁵⁹⁸ Chernishev, a.g.m.

⁵⁹⁹ Tsygankov, s.71.

⁶⁰⁰ Rus Ulusal Savunma Konseyi tarafından hazırlanan Rusya'nın Stratejisi-2000 dokümanı (*Strategiya dlya Rossiya 2000*).

⁶⁰¹ Cumhuriyet, 21 Nisan 2006.

KARŞILAŞTIRMALI JEOPOLİTİK ANALİZ

IV. KARŞILAŞTIRMALI JEOPOLİTİK ANALİZ

A. Türkiye ve Rusya Federasyonu Coğrafyalarının Geleneksel Jeopolitik Mekan İle İlişkisi

Klasik jeopolitikçiler dünyayı devlet ve egemenlik merkezli olarak değerlendirmiş ve coğrafya(mekan) değerlendirmede esas alınmıştır. Türkiye ve RF kritik özelliklere sahip coğrafyaları ile genelde jeopolitik teorilerde merkezi yer işgal etmiştir.⁶⁰² Kara jeopolitiğinin temel belirleyicisi olan MacKinder'de bu husus en belirgin olanıdır. Zira, *Kenar Kuşak Teorisi* gibi kara jeopolitiği kapsamındaki diğer jeopolitik teorilerde, MacKinder tarafından belirlenen coğrafi bölgeler esas alınmakta, temel farkı yorum farklılığı oluşturmaktadır. Diğer taraftan, Rus perspektifli jeopolitik çalışmalarda, klasik jeopolitik yaklaşımların etkisinin büyük olduğu ve temel değerlendirmelerin MacKinder'in *merkezi bölge* tanımına uygun ortaya koyulduğu görülmektedir.⁶⁰³

Mackinder'in belirlediği *Merkez Bölge(Heartland)*'nin sınırları batıda Doğu Avrupa, doğuda Yenisey nehri ve Kuzeyde Buz Denizi'ne kadar uzanan Orta Asya, Sibiry ve Avrupa Rusya'sını kapsamaktadır. Mackinder'in *Merkez Bölgesini* kontrol ettiğini ileri sürdüğü ve Merkez bölgenin çevresinde yer alan *İç Kenar Kuşak'ta*, Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin bulunmaktadır. Kenar Kuşak Teorisinde ise merkez bölge aynı kalmakla birlikte, *İç Kuşak ülkeleri, Merkez Bölgeyi* kuşatan Batı Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibiry'dan meydana gelmektedir.

Kara Hakimiyet Teorisi ile Kenar Kuşak Teorisi arasındaki temel fark, esas gücün toplandığı değerlendirilen coğrafyada ortaya çıkmaktadır. Kara Hakimiyet Teorisinde Rusya coğrafyası Merkezi bölgede yer almakta iken, Türkiye iç kenar kuşakta bulunmaktadır. Kenar Kuşak Teorisinde ise, tersi durum geçerlidir. Ancak, her iki teoride de Avrasya coğrafyası dünya egemenliği için esas alınmaktadır. Bu kapsamda, son dönemde yeniden gündeme gelen jeopolitik tartışmalarda MacKinder'in Kara Hakimiyet Teorisi önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası

⁶⁰² Aras, s.215.

⁶⁰³ Nick Megoran, "Revisiting The 'Pivot': The Influence Of Halford Mackinder On Analysis Of Uzbekistan's International Relations", *The Geographical Journal*, Cilt.170, Sayı:4, Aralık 2004, ss.352–353.

meydana gelen gelişmeler ve Orta Asya enerji jeopolitiği MacKinder'i tekrar gündeme taşımıştır.⁶⁰⁴ Rusya veya ABD'nin 2001 yılındaki Afganistan müdahalesini üzerinden gerçekleştirdiği ve üs temini için büyük mücadele verdiği Özbekistan'ın kalbini teşkil ettiği ifade edilen Orta Asya coğrafyasının önceliği üzerinde görüş farklılıkları olmasına rağmen, MacKinder'in belirlediği *Merkez Bölge* coğrafyasına ilişkin bir tartışma mevcut değildir.⁶⁰⁵ Diğer bir ifade ile, hem RF hem de Türkiye Kara Jeopolitiğinde kritik önemdeki coğrafyaları ifade etmektedir. Ancak, Türkiye'nin jeopolitik konumu Soğuk Savaş sonrasında merkezi önem kazanmıştır.

Brzezinski'nin önem atfettiği coğrafya satranç tahtasına benzettiği genel Avrasya bölgesidir. Türkiye ve Rusya'nın Brzezinski açısından farkı, her iki ülkenin Avrasya coğrafyasında oynayacakları role ilişkindir. RF satranç tahtasında ana jeostratejik oyunculardan biri olarak görülürken, Türkiye ise, jeopolitik eksen ülke olarak ifade edilmektedir.⁶⁰⁶

Thomas Barnett, *neoliberal jeopolitik yaklaşımında*⁶⁰⁷ dünyayı *işleyen merkez ülkeleri* ve *entegre olmamış boşluk ülkeleri* olarak iki jeopolitik bölüme ayırmıştır. Merkez ülkelerini ise, eski merkez ve yeni katılanlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Barnett'in ayırımına göre, Rusya, demokrasi ve serbest piyasa koşullarının sağlıklı işlediği yeni katılan işleyen merkez ülkeleri arasında yer almaktadır. Türkiye ise, boşluktan merkeze doğru olan terörizm ve uyuşturucu akışında köprü özelliği taşıdığını ileri sürdüğü sınır konumunda olan ülkeler arasında gösterilmektedir.⁶⁰⁸

Mahan, *Deniz Jeopolitiği'nin* esasını oluşturan görüşlerinde dünyadaki tüm denizlerin ulaşılabilirliğini ve belirli bölgelerde stratejik üslerin teminini öngörmektedir.⁶⁰⁹ Bu durum, son dönemde *Karadeniz* coğrafyasında özellikle BOP, Avrupa'ya ulaşan enerji güvenliği, NATO'nun genişlemesi⁶¹⁰ vb ile bağlantılı ABD'nin

⁶⁰⁴ MacKinder'in *Kara Hakimiyet* teorisi ve meydana gelen gelişme ve değişimler kapsamında *Merkezi Bölge* tartışmalarının yeniden gündeme gelmesi, özellikle 1945'ten itibaren üç farklı aşamada ortaya çıkmıştır: i) İkinci Dünya Savaşı sonrası, ii) 1980'ler, iii) SSCB'nin dağılması sonrası. Ayrıntı için bkz: Megoran, ss. 347–358.

⁶⁰⁵ Megoran, s.348.

⁶⁰⁶ Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, a.g.e.

⁶⁰⁷ Roberts ve Sparke, ss.886-897.

⁶⁰⁸ Barnett, a.g.e.

⁶⁰⁹ William E. Livezey, **MAHAN'a Göre Deniz Gücü**, İstanbul:HAK Yayınları, 1979, s.205.

⁶¹⁰ Dima, ss.77-96.

planlarına ilişkin Türkiye ve RF'nin farklı yaklaşımları ile ortaya çıkan yeni gerilimleri gündeme taşımış bulunmaktadır.⁶¹¹ ABD'nin *Büyük Karadeniz* coğrafyasını Avrupa-Atlantik gündeminin üst sıralarına yerleştirme niyet ve gayreti, Türkiye ve RF coğrafyalarının yalnızca Kara Jeopolitiği açısından değil, aynı zamanda *Deniz Jeopolitiği* açısından da önemini artırmıştır.⁶¹²

B. Paradigmatik Dönüşümde Kaotik Sürecin Türk ve Rus Jeopolitik Algı/Yönelişlerine Etkisi

1. Klasik Jeopolitik Yaklaşım Perspektifinden Anlamlandırma

a. Jeopolitikte Değişmeyen Unsurlar Açısından

Klasik jeopolitik yaklaşımda öncelikle incelenmesi gereken konu, değişmeyen unsurlardır. Bu kapsamda ülke ve bölgenin sınırları, dünya üzerindeki yeri, işgal ettiği alan, coğrafi bütünlük, coğrafi karakteri (ada, kıt'a, kenar veya kıt'a içi devleti olma durumu) vb. coğrafi özellikler öne çıkmaktadır.⁶¹³

Coğrafi mevki, fiziki coğrafyaya göre ülkenin bulunduğu yeri ve durumu açıklamaktadır. Mevki *makro* ve *mikro* olmak üzere iki düzeyde ele alınmaktadır. Buna göre, *makro düzeyde* (jeopolitik mevki), bir ülkenin dünya üzerindeki konumu, büyük güç merkezlerine ya da önemli çatışma odaklarına uzak veya yakın olması olarak değerlendirilmekte; *mikro düzeyde* ise (jeostratejik mevki), ülkenin komşuları açısından incelenerek, komşularının sayısı ya da komşular arası iletişim esas alınmaktadır. Mevki kimi zaman devletlere pek kolay değişmeyen nitelikte kalıcı dış politika hedefleri de çizmekte, yayılma, ittifak veya savunma gibi ihtiyaçlarda önemli bir belirleyici olmaktadır.⁶¹⁴

Devletlerin denizlere sahildar olma durumu jeopolitik konumunu yakından ilgilendirmektedir. Kıyrdar bulunulan denizin önemi ise, karalara ilişkin konumlarına göre tanımlanmaktadır. Denizlerin açık veya kapalı nitelikte olması, kıyısı olan devletlerin duruma göre avantajlı ya da dezavantajlı duruma düşmelerine yol

⁶¹¹ Asmus ve Jackson, ss.17-26.

⁶¹² Aras, a.g.e.

⁶¹³ İlhan, *Dünya Yeniden Kuruluyor*, s.23.

⁶¹⁴ Faruk Sönmezoğlu, "Uluslararası Politika: Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar", İstanbul: Der Yayınları, 1998, s.296.

açmaktadır. Açık denizlere kıyısı olan ülkeler, daha güçlü hareket yeteneğine ve serbestisine sahip donanmalar ve daha etkin bir lojistik destekle yayılma eğilimi güçlü bir dış politika izlerken, kapalı denizler bu imkanı kısıtlamaktadır.⁶¹⁵

Sınırlar ve coğrafi bütünlük hem jeopolitik yönelişi, hem de jeopolitik ilişkileri etkilemektedir. Ülkenin bütünleşmesini etkileyen kimi coğrafi unsurlar (özellikle dağlar), dolaylı olarak o ülkenin dış politikası üzerinde de etki yapmaktadır. Bir devletin belli dış politika amaçlarına ulaşması açısından, ulusal bütünleşme dereceleri önemli rol oynamakta, bunu engelleyecek coğrafi faktörler olumsuz etkide bulunmaktadır. Kuvvetli sınırlara ve coğrafi bütünlüğe sahip olmayan komşu ülkeler arasında yoğun nüfus hareketleri ve kültür alış-verişi olurken, bütünlük sağlayamamış ülkelerin sınırları tarih boyunca değişkenlik göstermiştir.⁶¹⁶

Sınırların savunulmasında getirdiği zorluğa rağmen, sağladığı *savunma saha derinliği* nedeniyle bir ülkenin topraklarının geniş olması olumlu bir özellik olarak kabul edilmektedir.⁶¹⁷ Diğer taraftan, geniş bir coğrafya, doğal kaynak potansiyeli ve çeşitliliğine de olumlu katkıda bulunmaktadır. Doğal kaynakların çeşitliliği ve miktar bakımından yeterlilik dereceleri, ülkenin dış politika oluşumunda önemli bir faktördür ve diğer ülkelere karşı koz olarak kullanılabilecek özellik taşımaktadır. Öncelikle enerji kaynakları olmak üzere, yeterli düzeyde doğal kaynağa sahip olan ülkeler savunmada dışa bağımlılıktan kurtulabilmekte ve refah üretimini daha kolay sağlayabilmektedir. Bu durum, dünyada mevcut enerji ve doğal kaynak havzalarının paylaşım sorununu gündemde tutmaktadır.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Sönmezoğlu, “*Uluslararası Politika: Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*”, s.428.

⁶¹⁶ A.g.e.

⁶¹⁷ Bir ülke veya bölgenin büyük oluşu, ülke içinde doğal savunma olanaklarının bulunması oranında derinlikte savunmaya imkan sağlar. Buna karşılık taarruz eden tarafın ikmal hatlarının uzamasına sebep olur ve emniyet altında bulundurulması ihtiyacını ortaya çıkarır. Bölgenin genişliği, oyalama muharebesine ve planlı geri çekilme harekâtı ile taarruz eden tarafı yıpratma olanağı sağlar. Diğer taraftan, düşmanın geniş bölgelerde ilerlemek için kaybettiği zamanda savunana; yeni askeri tesisler kurmak, yeni birlikleri eğitime tabi tutmak ve genel karşı taarruza hazırlanmak fırsatı verir (2. Dünya Savaşı’nda Rusya’da olduğu gibi). Buna karşılık küçük bir ülke, savunma ve savunmanın devam ettirilmesi bakımından mahzurlar doğurur. Küçük bölgelerin savunulması, savunmaya derinlik sağlamadıkları için zordur. Bkz: İsmet Görgülü, **Askeri Coğrafya**, İstanbul:HAK Yayınları,1992, s.53.

⁶¹⁸ Tarih, 1. ve 2. dünya savaşları başta olmak üzere yeraltı/yerüstü kaynaklarının paylaşımına yönelik meydana gelen birçok çatışma ve savaşın örnekleri ile doludur. Avrupa’nın Güney yarımküreyi işgali ve sömürgeleştirmesi, hammadde ve özellikle petrolün arzını garantiye alma maksadıyla gerçekleşmiştir ve benzer mücadele 1991’de Körfez Savaşı ile başlayan 11 Eylül

Rusya, *makro düzeydeki* mevkii kapsamında coğrafi büyüklük olarak dünyanın en geniş sınırlarına sahip bir kıta ülkesidir. Kuzey Buz Denizi, Avrupa ve Kuzey Pasifik Okyanusu arasında ağırlıklı olarak Kuzey Asya'da bulunan Rusya yalnızca Baltık Denizi, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne dökülen nehirlerle bölünen geniş ova ve ormanlık bir coğrafyaya sahiptir ve coğrafya boyunca sıra dağlar veya kritik geçit gibi doğal engeller mevcut değildir. Geniş coğrafyaya rağmen, olumsuz iklim koşulları (çok soğuk veya çok sıcak) nedeniyle ülkenin her bölgesi yaşam ve tarım için elverişli değildir. Petrol, doğal gaz, kömür ve orman keresteciliği başta olmak üzere birçok stratejik yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklara sahip olan Rusya, olumsuz iklim koşulları, mesafe ve coğrafi engeller nedeniyle sözkonusu doğal kaynakların işletiminde güçlükler yaşamaktadır.⁶¹⁹ Ancak dünya doğal gaz rezervlerinin %26'sına sahip Rusya, bu avantajını önemli bir jeopolitik koz olarak kullanmaktadır.⁶²⁰

Tuna ve Rus-İran sınırındaki Urallar ötesinde yalnızca yoğun yerleşimli medeniyetlerle sınırlandırıldığından, Rusya'nın sahip olduğu sözkonusu açık coğrafi

2001 terör saldırısı sonrasında Afganistan ve Irak'ın işgali ile sürmektedir. Ekonomilerin küreselleşmesi, son dönemde Çin gibi büyüme oranları yüksek olan yeni aktörlerin ortaya çıkması, stratejik yer altı/yerüstü kaynaklarına olan ihtiyacı önemli ölçüde artırmıştır. Sözkonusu stratejik kaynaklar üzerinde devam eden yoğun mücadele nedeniyle, stratejik maddelerin dağıtımı, diğer bir deyişle dünyanın önemli sanayi merkezlerine ulaştırılması günümüzde çok daha önem kazanmış bir sorun niteliğindedir. Genelde boru hatları ve deniz ulaştırma yollarından meydana gelen ve *Stratejik ulaşım hatları* olarak nitelenen bu güzergahlar, zorunlu geçiş noktalarını ve coğrafi *dar geçitleri* içermektedir. Günümüzde enerji jeopolitiğinin önemi dikkate alındığında, sözkonusu *Stratejik ulaşım hatları* üzerinden yapılan enerji aktarımında meydana gelebilecek olası kesintilerin meydana getirebileceği gelişmeler, Ocak 2006 ayı içerisinde Rusya-Ukrayna arasındaki doğal gaz anlaşmazlığı ile ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyıl'da petrolün oynadığı role benzer şekilde, doğal gazın 21. Yüzyılda belirleyici faktör olacağı ifade edilmektedir. Bu kapsamda, günümüz güvenlik anlayışı adeta enerji aktarım güvenliğine indirgenmiş durumdadır. Enerji hatlarının belirli ülkelerin denetimi altına girmesi, ilgili diğer ülkelerin ekonomi ve dolayısıyla güvenliğini tehdit etmesi için yeterli görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, *Stratejik Ulaşım Hatları* üzerindeki en küçük bir istikrarsızlık, uluslararası piyasalarda şok etkisi yaratmakta, ciddi darboğazlar ve artan fiyatlar, ülke ekonomilerinin krize girmesine; işsizlik, pahalılık ve buna bağlı göç olgusunun yarattığı önemli sosyal patlamalara neden olabilmektedir. Ülke dahilinde yaşanan bu sorunlar dış politikaları da etkilemekte ve ortaya çıkan istikrarsızlık bölgesel/küresel boyutlu kriz ve çatışmalara yol açabilmektedir. Bu nedenle, güvenli *Stratejik Ulaşım Hatları* oluşturmak ve mevcut hatlarda istikrarı sağlamak gerek bölgesel güvenlik, gerekse dünya güvenliği için büyük önem taşımaktadır. Son dönemde MacKinder'in kuramını, *enerji hatlarını kontrol eden dünyayı kontrol eder* şeklinde ifade eden yaklaşım, doğal kaynakların önemini ortaya koyan etkili bir özetir. Bkz: The Economist, "Nervous Energy", 7 Ocak 2006; Michel Klare, "The Geopolitics of Natural Gas", *The Nation*, 23 Ocak 2006, ss.19-23.

⁶¹⁹ CIA, *The World Fact Book: Russia*, Nisan 2006.

⁶²⁰ Klare, s.20.

yapı, güvenlik arayışında sınırsız genişlemeyi teşvik etmiştir.⁶²¹ Nitekim, Moskova Prensiği Kırım'daki Tatar Hanlığı, İsveç ve Polonya'nın saldırı ve işgallerine maruz kalsa da Kuzeye, güneye ve Sibirya'ya genişleyerek büyümüş ve 18. Yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya steplerine başlayan Rus genişlemesi, 19. Yüzyılın sonlarına doğru tamamlanmıştır.⁶²² Rusya'nın Antartika ve Kafkaslar ile Orta Asya'nın

⁶²¹ Dağlık bölgeler özellikle savunan tarafa, geçit, gedik ve boğazları, hakim tepeleri ve dağlar üzerinden aşan yolları tutarak az kuvvetlerle savunma imkânı sağlarlar, böylece savunan tarafa kuvvet tasarrufu imkânı verirler.

⁶²² Orta Asya son üç binyılda önemli boyuttaki kitlesel göçlerin ve işgallerin başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Orta Asya'dan Avrupa'ya doğru olan göçlerde Karadeniz'in ayırdığı iki yol takip edilmiştir. Göç yollarından biri İran'dan Küçük Asya, yani Anadolu, üzerinden diğeri ise Kafkaslar veya Kazak steplerinden Rusya'nın güneyinden geçmek sureti ile Avrupa'ya uzanmıştır. Bu göçler esnasında M.S. 2. Yüzyıla kadar Kırım'da yerleşik Rumlarla temas halinde olan İskitler'den, Almanca konuşan Got'lara ve Türk kökenli Hunlara kadar muhtelif topluluklar, Karadeniz'in kuzeyindeki stepleri işgal etmişlerdir. Sonraki dönemlerde kalıcı bir siyasi yapı oluşturmada başarılı olan Volga Bulgarları ile Doğu Slavları dil ailesine ait kabileler bölgede yerleşmişlerdir. Slav toplulukların Doğuya ve Kuzeye genişlemeleri ile de Fin dil ailesine mensup kabilelerle temasa geçmişlerdir. Rus devletinin kuruluşu ile ilgili ihtilaflar bulunmakla birlikte, kabul edilen görüşe göre, dokuzuncu yüzyılda bölgede yerleşik Slavların çağrısı üzerine Norman'lar ve İskandinav'lar müştereken Kiev-Rus devletini vücuda getirmişlerdir. Karadeniz'in kuzey kıyılarını kontrolü altında bulunduran bu Rus devleti, Bizans İmparatorluğu ile temas halinde idi ve Hristiyanlığı da onuncu yüzyılda Bizans vasıtasıyla kabul etmişti.

Kiev Devleti Asya'dan gelen işgaller ile zayıflamış ve tarihindeki en büyük istilayı ise onüçüncü yüzyılda Moğollar'dan görmüştü. Bölgenin güneydoğusu ise Polonya tarafından işgal edilmişti. 15. Yüzyıldan itibaren Rus kökenli iki devlet bulunuyordu: Tatarların yönetimindeki Altınordu devleti içerisinde öne çıkan Moskova Prensiği ve Polonya-Litvanya Krallığı. Moskova Prensiği; Kırım'daki Tatar Hanlığı, İsveç ve Polonya'nın saldırı ve işgallerine maruz kalsa da Kuzeye, güneye ve Sibirya'ya genişleyerek büyüdü. Çarlık Rusya'sı 16. Yüzyıl'dan itibaren işgallerle genişlemeye başladı. İlk olarak 1552'de Kazan Hanlığı'nı, 1556'da Hesterhan Hanlığı'nı, 1598'de Sibirya Hanlığı'nı, 1630 yılında ise Yakutistan'ı işgal etti. Rusya, diğer bölgeler üzerindeki ihtirası ve büyük mesafe ve tehlikelerden dolayı, Orta Asya ile 18. Yüzyıla kadar çok sınırlı temas kurdu. Gerçi, 16. ve 17. Yüzyıllarda dahi Rusya ve Orta Asya arasında önemli oranda ticaret mevcuttu. Ancak 1800'lü yılların başından itibaren Rus çarları Kazak stepleri halklarına Rus idaresini genişletmeye başladılar. 1820, 1830 ve 1840'lardaki Kazak direnişi, üstün Rus güçleri tarafından bastırıldı. Steplere Rus nüfuzu Orta Asya için önem teşkil ediyordu, çünkü bu işgal Rusya ile Kokan, Hiva ve Buhara Hanlıkları arasındaki doğal engeli de ortadan kaldırmıştı. Nitekim, bu hanlıkların ve dolayısıyla tüm Orta Asya'nın işgali 1800'lü yılların sonuna doğru tamamlandı.

Birinci Petro(1689-1725)'dan itibaren Moskova Prensiği Rus İmparatorluğu'na dönüştü ve askeri yapı milis güçler yerine sürekli bir ordudan teşkil edildi. Tüm Rus toprakları henüz Çar hakimiyeti altında birleşmiş değildi, ancak Rus İmparatorluğu Avrupa'nın büyük güçlerinden biri haline geldi. Birinci Petro Rusya'yı büyük bir devlet haline getirmeyi hedeflemişti. Bunun gerçekleşmesi için ise, uluslararası ticaret ve deniz gücünün kontrolünü sağlayan Akdeniz, Baltık Denizi ve Hint Okyanusu gibi primer stratejik su yollarına ulaşmak gerekiyordu. Bu da ancak güçlü bir ordu ile sağlanabilirdi. Nitekim, yıllar boyu Rus şovenizminin temel direği ve son kozu ordu olmuştur. Çünkü Rus mentalitesi demokratik bir lidere güçlü otoriter rejimi tercih etmiş, Rus ordu yöneticileri ise Rus halkının bu yöndeki taleplerini her zaman karşılayacak durumda olmuştur. Böylece, Orta Asya steplerine Rus genişlemesi 18. Yüzyılın başlarından itibaren başlamış ve 19. Yüzyılın sonlarına doğru tamamlanmıştır. Bkz: Fierman, ss.12-13. ve

sıra dağlarından başka herhangi bir doğal sınıra sahip olmaması ve bu durumun fırsat olarak görülme­kten çok güvenlik kaygısını artırması,⁶²³ Soğuk Savaş sonrasında *Avrasyacılık* yaklaşımının önemli taraftar bulmasına katkıda bulunmuştur.

Geniş doğal kaynakları ve jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle MacKinder'in *merkezi bölgesinin* bir parçasını oluşturan bu coğrafya, tarihsel süreç içerisinde İsveç, Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu için de güç mücadelesi alanı olmuştur. Günümüz koşullarında da güç mücadelesine sahne olan bu coğrafya, aynı zamanda Kafkaslar, Orta Asya, Afganistan, İran ve Çin gibi önemli çatışma ve gelişme potansiyeli taşıyan bölgelere de komşudur. Diğer taraftan, Rusya, gelecek yüzyılın potansiyel güç merkezleri arasında bulunan Çin ve Hindistan gibi ülkelerle aynı hinterlandda etkinlik arayışı içerisinde­dir.⁶²⁴

Rusya, Kuzeyden Kuzey Buz Denizi, Doğudan Kuzey Pasifik Okyanusu, Güneyden Karadeniz ve Hazar Denizi, Batıdan Baltık Denizi ile çevrilidir ve kıyılarının toplam uzunluğu 37,653 km'dir. Rusya, Karadeniz ve Hazar Denizi dışında, doğrudan açık denizlere sahildardır ve her denizde bulundurduğu donanması ile yüksek hareket serbestisi ve manevra kabiliyetine sahiptir. Ancak Karadeniz'de Ukrayna ile Karadeniz Donanması'nın paylaşımı sonrasında zayıf durumda bulunmasının yanında, açık ve sıcak denizlere ancak Türk Boğazları üzerinden açılabil­diği için nispeten sıkışmış durumdadır. Bu durum, Rusya'nın dünya pazarlarına petrol sevkini de olumsuz etkilemektedir. O nedenle, Türkiye'nin Türk Boğazlarından geçişi düzenlemek üzere yayımladığı geçiş tüzüğüne büyük tepki göstermiştir. Diğer taraftan, Montrö'nün sağladığı geçiş koşullarından daha kısıtlayıcı bir rejim riski ile Montrö'ye ilişkin statükonun devamından yana tavır almaktadır.⁶²⁵ SSCB'nin dağılmasından bu yana statüsü konusunda görüş birliği sağlanamayan Hazar, özellikle ABD varlığının bölgede yer almasından sonra Rusya'yı fazlasıyla rahatsız etmektedir. Hazar'ın *deniz* olarak

John P. Ledonne, **The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831**, New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2004.

⁶²³ Seton-Watson, ss.1-13.

⁶²⁴ Aras, s.221.

⁶²⁵ Isayev, s.23.

tanımlanmasını istemeyen Rusya, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesinin Hazar'da geçerli olmasından ve Hazar'ın uluslararası kullanıma açılmasından endişe etmektedir.⁶²⁶

⁶²⁶ Hazar bölgesi Rusya için, *jeostratejik, jeopolitik, ekonomik ve ekolojik* çıkarlarından dolayı önemlidir. Hazar bölgesinde güçlü bulunarak güney cephesini emniyete almak isteyen Rusya, bu bölgenin yeniden eski gücüne ulaşmasında önemli olduğunu değerlendirmektedir. Rusya, Hazar bölgesini yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel istikrarı etkileyecek nitelikte görmektedir. Rusya Hazar'ın bir göl olduğunu, Azerbaycan ise bir deniz olduğunu savunmaktadır. Hazar'ın *göl* olarak kabul edilmesi bütün gölün kıyı devletlerinin ortak kontrolünde olması yolunu açacaktır. *Deniz* olarak kabulü ise; kıyısı olan her devletin egemenliğini kullanacağı bölgelere ayrılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, Hazar'ın statüsüne ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Hazar'ın bir deniz, yarı deniz veya kapalı bir deniz olarak tanımlanması durumunda, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanması gündeme gelebilecektir. Sözleşmenin uygulanmasıyla her bir sahildevlet devlet karasuyu, bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığına kendi bölgesindeki doğal kaynaklarını işleme hakkıyla beraber sahip olabilir. Hazar'ın deniz olduğunun kabul edilmesi halinde beş ulusal bölgeye bölünmesi gerekecektir. Rusya'nın Hazar'ı bir deniz olarak kabul etmek istememesinin bir nedeni de, Hazar'ı açık denizlere bağlayan su yollarının Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi durumunda uluslararası su yolları olarak tanınacağı ve Hazar'ın uluslararası denizcilğe açık hale gelebileceği kaygısıdır.

Rusya ve Azerbaycan denizi ortalayan çizgilerle bölünmesini istemektedir. İran ise bu durumda en az payı alacağından karşı çıkmaktadır. SSCB döneminde Hazar'da büyük avantaja sahip olan İran'ın eşit veya nispi paylaşımına razı edilmesi kolay görünmemektedir. Avrasya bölgesinde, denize çıkışı olmayan en büyük su kütlesi Hazar'ın, Basra Körfezi ve Sibirya'daki rezervlerden sonra en büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip olduğu tahmin ediliyor. 1991'e kadar iki devletin kıyısının bulunduğu Hazar Denizi, Sovyet kıyı petrol çıkarımında da en büyük paya sahipti. Hazar petrolü, İran için, Basra Körfezi rezervleri ile karşılaştırıldığında, coğrafi koşullar ve bölgesel güç dağılımı nedeni ile çok önemli olmadığından, Sovyet donanması ve petrol tesisleriyle Hazar Denizi Sovyet kontrolü altındaydı.

Hazar'ın statüsü konusunda SSCB ve İran arasında 1921 ve 1940 yılları arasında iki anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalar ile Hazar'da, deniz üzerinde nispeten istikrarlı bir güç paylaşımı sağlandı. Ancak SSCB'nin dağılması ile bu anlaşmalar pratikte geçersiz hale geldi. Hazar'da bugün Rusya ve İran'ın yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan da kıyıdaş ülke. Kazakistan Azerbaycan'ı, Türkmenistan ise Rusya'yı desteklemektedir. Hazar'a kıyıdaşlık ülkelere Batılı sermaye ve uluslararası güvenlik şemsiyesinin yolunun açılmasında yardımcı olurken, bölge istikrarını da hem zorunlu hem de zorlu hale getirdi. Bir taraftan Rusya'nın ekonomik bağımsızlık arayışındaki bölge ülkelerine bakış açısı, diğer taraftan Sovyet ardılı cumhuriyetlerin birbiri ile sorunları Hazar'ın nihai statüsüne kavuşmasını engelledi. Hazar'ın statüsü özellikle petrol aramaları ve üretimi projeleri açısından hayati önem taşımaktadır. Pek çok petrol kuyusunun geleceği doğrudan denizin kazanacağı statüye bağlı. Azerbaycan'ın kıyılarından 120 mil açıktaki petrolün çıkartılmasıyla ilgili Batılı şirketlerle Azerbaycan'ın imzaladığı sözleşmeler için de statü sorunu geçerli. Sözleşmeler Hazar'ın bir deniz olarak tek taraflı kullanımını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Türkmenistan kendisine ait olarak gördüğü Hazar'ın orta kısmındaki petrol sahalarında, Azeri-İngiliz petrol işletme taleplerini yasadışı ilan etti.

Rusya, 5 Ekim 1994'te BM'ye başvurarak, BM Genel Kurulundan Hazar'ın hukuki rejimi sorununun gündemine alınmasını istedi. Rusya, denizin ortak mülkiyeti ilkesinin Hazar için de geçerli olmasını istemektedir ve kıyı devletlerinin tek taraflı eğilimini kınamaktadır.

Rusya'nın Hazar'da gördüğü en önemli sorun, üç eski Sovyet Cumhuriyeti ile petrol antlaşmaları imzalayan batılı petrol şirketleri. Bölgesinde ikinci plana itilmeyi istemeyen Rusya, açıkça dile getirmese de tepki göstermektedir. ABD'nin bölge üzerinde artan etkisi karşısında Rus nüfuzunun hızla azalmaya başlamasından endişe etmektedir. Moskova'nın bu yaklaşımı,

Rusya *mikro düzeyde* coğrafi mevkisi kapsamında sorunlu komşular ile çevrelenmiş durumdadır. Rusya; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Çin, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, Kazakistan, Kuzey Kore, Litvanya (Kaliningrad Oblast), Letonya, Moğolistan, Norveç, Polonya (Kaliningrad Oblast) ve Ukrayna'dan oluşan toplam 14 ülke ile sınır paylaşmaktadır ve en uzun sınır 6846 km ile Kazakistan ile mevcuttur. Karadeniz ülkeleri ile ve özellikle Ukrayna ile⁶²⁷ Karadeniz Donanması'nın paylaşımı, Azov Denizi ve Kerç boğazının deniz sınırlandırılmasının yapılması, Batı'ya doğal gaz aktarımı ve Rus etkinliğinin kırılarak *Turuncu Devrim* sonrasında ABD ile işbirliğine olanak sağlanması, NATO üyeliği perspektifi vb alanlarda anlaşmazlık içerisindedir. Baltık ülkelerinin NATO üyeliği, Gürcistan'ın *Gül Devrimi* sonrasında Rusya ile ilişkilerinin bozulması⁶²⁸, Özbekistan'ın ABD ile üs anlaşması yapması⁶²⁹ vb. olaylar Rusya'nın sınır komşuları ile ilişkilerini genelde gerginleştirmiştir. Özellikle SSCB mirası nedeniyle Rusya ve komşuları ile anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, tekrar Rus nüfuzunu tesis etmek üzere kurulan BDT'deki ilişkilerin sürdürülmesinde sorunlar yaşanmıştır. Özellikle Hazar Denizi paylaşım sorunu devam etmekte, Azerbaycan ve Kazakistan ile deniz-dibine ilişkin anlaşma yapılmasına rağmen, deniz-üstüne ilişkin anlaşmazlık devam etmektedir. Norveç ile Barents Denizi'nde deniz sınırlarının belirlenmesi,⁶³⁰ Finlandiya ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'ye bırakılan bazı toprakların iadesi ve ABD ile Bering Boğazı'na ilişkin anlaşmanın DUMA'da onaylanması sorunları bulunmaktadır. Japonya ile Kuril adaları anlaşmazlığı bulunan Rusya, Çin ile asırlık sınır sorununu 2004 yılında çözüme kavuşturmuştur.⁶³¹ Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan tek

13 Mayıs 1997 de İstanbul'da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi toplantısında somut olarak ortaya çıktı. Toplantı çerçevesinde ele alınan Hazar'ın kirlenmesi konusunda ABD ve Özbekistan gibi ülkelerin masada olması, Rusya'nın memnuniyetsizliğini ortaya koymasına yol açtı. Rusya ayrıca devletler düzeyindeki Hazar sorununda petrol şirketlerinin müdahil olmasına sıcak yaklaşmamaktadır. Bkz: Timothy L. Thomas ve John Shull, "*Russian National Interests And The Caspian Sea*", **Perceptions**, Cilt.4, Sayı:4, Aralık 1999-Ocak 2000; Şebnem Udum, "*The Politics Of Caspian Region Energy Resources: A Challenge For Turkish Foreign Policy*", **Perceptions**, Cilt.6, Sayı:4, Aralık 2001-Şubat 2002; Kuniholm, "*The Geopolitics of the Caspian Basin*"; O'hara, a.g.e.; O.N. Aras, a.g.e.

⁶²⁷ Dima, ss.82-83.

⁶²⁸ Zbigniew Brzezinski, "*Hegemonic Quicksand*", **National Interest**, Kış 2003/2004, s.14.

⁶²⁹ Mart 2005'de Kırgızistan'da gerçekleşen *Sarı Devrim* sonrasında 13 Mayıs 2005'de Özbekistan'ın Andican kentinde meydana gelen başarısız ayaklanma girişimi Özbekistan ile ABD ilişkilerini gerginleştirmiş ve Özbekistan ABD'ye açtığı üssün kullanımını yasaklamıştır. Bkz: Fevzi Uslubaş, "*Rusya'nın Yakın Kuşağı Dağılıyor mu?*", **Jeopolitik**, Aralık 2005.

⁶³⁰ Mancini, s.284.

⁶³¹ Houweling ve Amineh, s.378.

ülke *Beyaz Rusya'dır*.⁶³² Nitekim, genelde Rus politikalarına muhalefet eden Gürcistan, Özbekistan⁶³³, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın bir araya gelerek Rusya'ya karşı kurduğu danışma nitelikli GUAM örgütü, Rusya ve komşuları arasındaki ilişkilerin durumunu yansıtan somut bir örnektir. O nedenle, RF, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan meydana gelen ve 15 Haziran 2001 tarihinde kurulan Şangay İşbirliği Teşkilatı (Shanghai Cooperation Organization–SCO), Rusya'nın Orta Asya bölgesine yönelik jeopolitik işbirliği arayışlarının bir sonucudur. Teşkilat terörle mücadele, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi ve karşılıklı tehdit algılamalarının önlenmesini amaçlamaktadır. PUTİN teşkilatın amacını; "işbirliği yöntemi ile güvenlik aramak" olarak açıklamıştır.⁶³⁴ Aynı zamanda Rusya, komşuları ile doğal gaza dayalı bağımlılık ilişkisi oluşturma çabası içerisinde bulunmaktadır.⁶³⁵

Türkiye, 185 dünya ülkesi içinde toprak büyüklüğü itibarıyla 32'nci sırada yer almaktadır.⁶³⁶ *Makro* açıdan, yüksek platoları, Karadeniz ve Akdeniz'de denize paralel uzanan sıra dağları ve Doğu Anadolu'daki yoğun dağ oluşumu ile özellikle doğu kesiminde ulaşımı zor bir coğrafyaya sahiptir. Toroslar ve Karadeniz sıra dağlarında olduğu gibi harekât istikametine dik olan dağlar, yüksek sarp ve geçitlerinin az olması oranında savunmaya elverişli bir coğrafya sunmaktadır.

Ulusal gücün en önemli unsurlarından biri coğrafyadır. Tarih boyunca önemli devletler geniş topraklara sahip olanlar arasından çıkmıştır. Büyük bir coğrafyaya sahip olmak tek başına güçlü bir devlet olmaya yetmemekle birlikte, yeterli genişlikte toprakları olmayan ülkelerin dünya siyasetinde söz sahibi olmaları nispeten sınırlı kalmıştır. Rusya hariç Türkiye Avrupa'nın en büyük ülkesidir. İklim koşulları Türkiye'nin her yerinde yaşamaya elverişlidir. Türkiye topraklarının yüzde 30'u ekilebilir arazi, yüzde 26'sı ormandır. Türkiye'nin ekilebilir alanları, tarımda Avrupa'nın en ileri sayılan iki ülkesi Fransa ve Macaristan'ın ekilebilir alanlarının toplamına eşittir. Türkiye'nin

⁶³² Beyaz Rusya'da yapılan bir ankette, halkın %56.1'i Rusya ile birleşmeyi istemekte ve halkın yaklaşık %56'sı kendini *Sovyet vatandaşı* olarak tanımlamaktadır. Kurulması durumunda RF-Beyaz Rusya birleşik devleti başkanının *Putin* olmasını isteyenlerin oranı ise %22. Bkz: Pravda, 28 Nisan 2006.

⁶³³ Özbekistan geçici bir süre örgüte katılmış daha sonra ayrılmıştır.

⁶³⁴ Açıklama için bkz: <http://www.yenimesaj.com.Türkiye/index.php?sayfa=dunyadan&haberno.=38&tarih=2001-06-16> (6 Mart 2006)

⁶³⁵ Klare, a.g.e.

⁶³⁶ Ana Britannica Ansiklopedisi.

ormanları, Almanya'nın ormanlarının iki misline eşittir. Su kaynakları açısından Türkiye önemli bir su potansiyeline sahiptir ve bu enerji üretiminin bel kemiğini oluşturmaktadır. Türkiye zengin maden yataklarına da sahiptir. Türkiye, taşkömürü, linyit, demir, boksit, bakır vb. madenlerin üretiminde dünyanın önde gelen ülkeleri arasındadır.⁶³⁷

Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik konumu ile, dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip Orta Doğu ve Hazar Havzası, önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağı durumunda bulunan Akdeniz Havzası, tarihte her zaman önemini sürdürmüş olan Karadeniz Havzası ve Türk Boğazları, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması sonucu yapısal değişikliklere uğrayan Balkanlar, etnik çatışmalar yanında zengin doğal kaynaklara sahip Kafkasya ve Orta Asya'nın oluşturduğu coğrafyanın merkezinde kritik bir konumda bulunmaktadır. Üç kıtayı birbirine bağlayan ve çok önemli bir jeostratejik konuma sahip olan Türkiye, aynı anda bir Avrupa, Asya, Balkan, Kafkas, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir. Kısacası Türkiye bir Avrasya ülkesidir.⁶³⁸ Bu durum, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle, Türkiye'nin *kimlik bunalımı* yaşamasına neden olmuştur. Ancak, benzer durum Rusya için de geçerlidir. Rusya kendisini tanımlarken, Türkiye'nin argümanlarına benzer şekilde, medeniyetler arasında köprü olma yönüne vurgu yapmakta ve yerini Avrasya olarak belirtmektedir.⁶³⁹ Rusya'nın yaşadığı bunalım ise, daha çok *büyük güç ideolojisi* olarak ifade edilen ve SSCB'nin süratli parçalanmasından kaynaklanan bir psikolojiyi ifade etmektedir.⁶⁴⁰

Ahmet Davudoğlu'na göre⁶⁴¹:

Türkiye, jeopolitik açıdan kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki hakimiyet alanı mücadelelerinin merkezi konumunda bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda Avrasya merkez kara kütesini sıcak denizlere ve Afrika'ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi(Balkanlar ve Kafkaslar) ve bir deniz geçiş bölgesi(Boğazlar) Türkiye'de kesişmekte ve bu bölgeleri jeoekonomik kaynak merkezleri olan Ortadoğu ve Hazar bölgesine bağlamaktadır. Doğu-Batı doğrultusunda ise Anadolu yarımadası, Avrasya anakıtasını kuşatan stratejik yarımadası kuşağının en önemli halkasıdır.

⁶³⁷ Öymen, a.g.e.

⁶³⁸ Milli Savunma Bakanlığı, **Beyaz Kitap**, 2000, s.13.

⁶³⁹ Chernishev, a.g.m.

⁶⁴⁰ Sagadeev, a.g.e.

⁶⁴¹ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, s.116.

Türkiye, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişme noktasında bulunan coğrafyası ile Soğuk Savaş süresince Sovyet yayılmacılığına karşı işlev gördü. Soğuk Savaş sonrasında kısa süreli önem tartışmasını müteakiben ise, biri, Doğu Avrupa'dan başlayarak Rusya üzerinden Asya'ya uzanan ve diğeri, Kuzey Afrika üzerinden Orta Doğu ve Türkiye'yi de içine alarak Kafkaslara uzanan belirsizlik ve istikrarsızlık yaylarının tam merkezinde kalan Türkiye'nin jeopolitik önemi Soğuk Savaş dönemine göre daha da arttı.⁶⁴² Körfez Savaşı süresince verdiği destekle ise Türkiye önemini pekiştirdi.

ABD'nin 2001 yılında başlattığı *teröre karşı savaş* sonrasında Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi bir kez daha gündeme gelmiştir. Güney Kafkasya/Kuzey Mezopotamya bölgesinin tam merkezinde bulunan Türkiye'nin coğrafi konumu, Batı Avrupa, Balkanlar, Ege ve Doğu Akdeniz, geniş Orta Doğu⁶⁴³, Kafkaslar-Hazar kompleksi, Orta Asya ve Karadeniz gibi birbiriyle örtüşen birkaç bölgede Türkiye'yi anahtar oyuncu haline getirmiştir. Ayrıca, Türkiye, Kuzey Irak ve Hazar petrollerine coğrafi yakınlığı nedeniyle, bölgedeki boru hatlarına dayalı politikadaki *Büyük Oyun*'da önemli bir aktördür.⁶⁴⁴ Hem Türkiye, hem de Rusya önümüzdeki birkaç on yıl süresince dünyayı kaosa sürüklemek potansiyeline sahip Avrupa ve Uzak Asya arasındaki Avrasya'yı çevreleyen en istikrarsız ve tehlikeli bölgede yer almaktadırlar. Dünyanın *Global Balkanları*⁶⁴⁵ olarak tanımlanan Avrasya'nın alt-bölgesini oluşturan sözkonusu

⁶⁴² Asmus, Kugler ve Larabee, s.10.

⁶⁴³ Orta Doğu bölgesi Kuzey Afrika'dan başlayarak İran'a kadar giden geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde, Orta Doğu bölgesi, ekonomik ve stratejik nedenlerle Mısır'dan başlayıp Türkiye ve İran gibi iki Arap olmayan ülkeyi de içine alan bir bölge olarak nitelendirilmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte özellikle İsraili stratejistler tarafından Orta Doğu'da ve Orta Asya'da bulunan kültürel ve stratejik yapıların birbirine bağlı olduğu kabul edilmiş ve Mısır'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan bölgeye yeni/geniş Orta Doğu adı verilmiştir. Orta Doğu bölgesi tarihsel olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının hayati kara ve deniz yollarını birleştiren bir coğrafya olmuştur. İngilizler için imparatorluğun mücevheri olan Hindistan'a gidiş yolu, Almanlar ve Fransızlar için İngiliz hegemonyasını durdurma yolu, Ruslar için büyük denge oyununun oynandığı alan işlevi görmüştür. 11 Eylül sonrası Büyük Ortadoğu Projesi ile birlikte tarihsel önemi tekrar vurgulanan bölgede Türkiye coğrafyası yine kilit rol üstlenmiştir. Bkz: Köni, "Kafkaslar, Orta Doğu Ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi".

⁶⁴⁴ Torbakov, "The Turkish Factor in the Geopolitics of the Post-Soviet Space".

⁶⁴⁵ 19. ve 20. Yüzyıllardaki Balkanların istikrarsız yapısına jeopolitik benzerlik nedeniyle, bu terim kullanılmaktadır. Sözkonusu istikrarsız bölge yaklaşık olarak Süveyş Kanalı'ndan Sincan'a, Rus-Kazak sınırından Güney Afganistan'a uzanan üçgensel bir coğrafyayı kapsamaktadır. Her iki bölge istikrarsızlıkları nedeniyle tarihte dış büyük güçlerin bölgeye müdahalesine zemin hazırlamıştır. Bkz: Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Bölüm-5.

coğrafya, dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin %68'ine, doğal gaz rezervlerinin %41'ine sahiptir ve 2020 yılında %16'sı Avrupa, %25'i ABD ve %19'u Uzak Asya tarafından tüketilecek dünya üretiminin yaklaşık %39'nun bu bölgeden sağlanacağı tahmin edilmektedir. Brzezinski'ye göre, çoğunluğu Müslüman nüfustan oluşan istikrarsız yapıya sahip sözkonusu bölge ABD'yi çatışmaya sürükleyebilir ve Avrupa'nın politik yaklaşım farklılığı nedeniyle Atlantik ittifakının dağılmasına dahi neden olabilir.⁶⁴⁶ Bölgenin şekillendirilmesinde ABD ile işbirliği yapabilecek ülkeler arasında Türkiye ve Rusya'nın da bulunduğu ancak, her ülkenin bölgeye ilişkin kendi beklenti ve hedeflerinin olması nedeniyle, ABD'nin küresel çıkarları ile çatışabileceği ileri sürülmektedir.⁶⁴⁷

Türkiye, Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz ile çevrili coğrafyasında toplam 7200 km'lik kıyı uzunluğuna sahiptir ve bir iç deniz olan Marmara Denizi'ni de kapsayan Türk Boğazları stratejik yoluyla Karadeniz ve Ege Denizi'ni birbirine bağlamaktadır. Türk Boğazları aracılığıyla Karadeniz'e giriş-çıkışı kontrol etme imkanına sahip Türkiye tarihsel süreç içerisinde bu avantajından yararlanmıştır. Kapalı bir deniz olan Karadeniz'e kuzeyden sahilardan uzun deniz kıyısına sahip olmasına rağmen, Türk Boğazlarını kontrol etmesi nedeniyle Karadeniz'in kapalılığının dezavantajını sınırlı oranda yaşamaktadır. Karadeniz'deki yasadışı faaliyetleri takip edebilmek maksadıyla Mayıs 2004'den itibaren *Karadeniz Uyum Harekatı* adı altında karakol faaliyetlerini sürdürmektedir. Akdeniz ve Ege kıyılarından ise doğrudan açık denizlere ulaşma olanağına sahiptir. Ancak, Ege'de yaklaşık 1800 civarındaki ada, adacık ve kayalığın Yunanistan kontrolünde bulunması nedeniyle, Ege'deki hareket serbestisi Yunanistan'a göre nispeten daha sınırlıdır. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin Temmuz 2006'dan⁶⁴⁸ itibaren hayata geçmesi ile Doğu Akdeniz'in önemi daha da artmıştır. Türkiye Doğu Akdeniz'de genel ticari trafiği kontrol altında bulundurmak ve yasadışı faaliyetleri engellemek maksadıyla Nisan 2006'dan itibaren karakol faaliyetlerine başlamıştır.

⁶⁴⁶ Brzezinski, "*Hegemonic Quicksand*", s.5.

⁶⁴⁷ Brzezinski, "*Hegemonic Quicksand*", ss.6-8.

⁶⁴⁸ Toplam 1774 km uzunluğundaki boru hattının 1074 km'lik kısmı Türkiye topraklarında yer almaktadır. Başta Azeri petrolü olmak üzere bölgede üretilecek yaklaşık 50 milyon ton petrolün Ceyhan terminali üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması öngörülmektedir. Bakü'den pompalanan deneme petrolü 27 Mayıs itibarıyla Ceyhan'a ulaşmış ve tankerlere yükleme ve teknik kontrollere başlanılmıştır. Hattın resmi açılışının 13 Temmuz 2006 tarihinde yapılması planlanmıştır. Bkz: Milliyet, 27 Mayıs 2006.

Türkiye; Ermenistan, Nahcivan, Bulgaristan, Gürcistan, İran, Irak ve Suriye ile ortak sınır paylaşırken, Rusya ile doğrudan sınıra sahip değildir. En uzun sınır Suriye sınırır ve uzunluğu 822 km'dir. Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinde önemli sorunlar bulunmaktadır. Yunanistan ile Kıbrıs ve Ege sorunları ile Yunanistan'ın *Megalo Idea* politikası, Ermenistan'ın *soykırım* iddiası ve Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan projesi, Irak ile Irak'ın kuzeyinde Kürt devleti kurulması, Suriye'nin Hatay üzerinde hak iddia etmesi gibi sorunlar bulunmaktadır. Gürcistan, Suriye ve Bulgaristan ile son dönemde ilişkilerde iyileşmeler yaşanmış ve aradaki sorunlar nispeten azalmıştır. Türkiye'nin komşu ülkeleri ile ticareti oldukça sınırlıdır, ancak 2001 ekonomik krizi sonrasında komşuları ile ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve son dönemde karşılıklı ticaret hacminde önemli oranda gelişme kaydedilebilmiştir.

b. Jeopolitikte Değişen Unsurlar Açısından

Sosyo-kültürel değerler, politik değerler, ekonomik değerler ve askeri değerler jeopolitiğin değişken unsurlarını oluşturmaktadır. Klasik jeopolitik değerlendirmede, değişmeyen unsurlar genelde statik özellik göstermekte ve herhangi bir ülke için, diğer ülkelerin işgal ettikleri konumlarıyla oluşturdukları tehdit durağan nitelik taşımaktadır. Dünya coğrafyasında işgal edilen konumu ve bu konuma göre diğer ülkelerin nispi coğrafi konumlarına istinaden ürettikleri tehdidi anlamlı ve değerli kılan jeopolitiğin değişen unsurlarıdır.⁶⁴⁹ Diğer bir deyişle, jeopolitiğin değişmeyen unsurları durağan bir yapı göstermektedir ve klasik jeopolitiği dinamik yönünü oluşturan değişen unsurlardır.

Değişen jeopolitik unsurların en önemli kısmını sosyal güç oluşturmaktadır. Sosyal gücün temel parametresi ise nüfustur. Nüfusun niceliğini; nüfus miktarı, yıllık artış, yoğunluk, yoğunluğun yıllık artışı belirlerken, nüfusun niteliğini ise eğitim düzeyi, eğitim sistemi, iş alanlarına ve mesleklere dağılım, kültür düzeyi ve bağlı olduğu kültür çevresi tayin etmektedir. Bu arada kültür değerleri olan dil, tarih, güzel sanatlar, folklor; devlet anlayışı ve yapısı; hukuk düzeni; bilim düzeyi ve bilimsel birikim, sosyal gücün unsurları ve verilerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Değişken unsurlardan olan politik gücün temel kaynağını, devletin bağımsızlığı ve uluslararası ortamda tanınması teşkil eder. Politik güç; bir devlete ait tüm jeopolitik güç kaynaklarının oluşturdukları nitel ve nicel güçleri, uluslararası çevrede

⁶⁴⁹ Aras, s.215.

değerlendirme görevini yürütür ve o nedenle önemi büyüktür. Askeri ve ekonomik başarılar veya devletler arası ilişkilerde elde edilen güçlü durum ve konumlar, yürütülen yanlış politikalar ile başarısızlığa uğrama riski taşımaktadır. Tarih savaş alanında kazanılmış olmasına rağmen masa başında kaybedilmiş birçok zaferi kaydetmiştir.⁶⁵⁰ İç politika, politik güç kaynağının diğer bir önemli bölümüdür. İç ve dış politikanın ülkenin geleceğe yönelik vizyonuna uygun sonuç verebilmesi için, ülke çıkarları çerçevesinde uyum içinde ve sinerji oluşturacak şekilde yürütülmesi zorunludur.

Dış politik gücün uygulama yöntemi diplomasıdır ki, uluslararası politik çevrelerde müzakere yoluyla ülke haklarını korumak ve irademizi kabul ettirmek sanatı ve yöntemi olarak tanımlanabilir. Haklarını, vecibelerini ve çıkarlarını fiilen koruyabilecek bir silâhlı güce sahip olmayan devletlerin diplomatları bu alanda dünya çapında maharet sahibi olsalar dahi, yaptıkları, gerçek anlamda diplomasiye değil ancak diplomasi edebiyatına örnek teşkil eder.⁶⁵¹

Ekonomik güç/değerler klasik jeopolitiğin değişen unsurlarının en önemlilerindendir. Stratejik düzeyde potansiyel ve kullanılmaya hazır kaynaklar, kaynakları değerlendirme ve yararlanma gücü, sosyal gücün ekonomik sisteme ve ekonomik gelişmeye uygunluğu ve katkısı, yatırım, istihdam, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), yıllık kalkınma hızı, ithalat ve ihracatın büyüklüğü, dış ödemeler dengesi, gıda maddesi ve hammadde kaynakları, ulaştırma, araştırmaya ayrılan kaynaklar, ekonomik yapı ve uygulanan sistem, mali yapı, bilgi ve deney birikimi ve teşebbüs gücü... vb. öğelerin belirlediği ekonomik güç, günümüzde uluslararası politikada temel belirleyici faktör durumuna dönüşmüştür.

Askeri değerler, Bilgi Çağı ile birlikte ortaya çıkan Bilgi Savaşı yaklaşımı sonrasında önemli oranda değişim geçirmiştir. Genel olarak personel miktarı ve niteliği, sahip olunan silah sistemleri, silah araç ve gereçte dışa bağımlılık durumu, silah sanayi, teknik gelişmede silah sanayinin taşıdığı öncelik, eğitim düzeyi, disiplin düzeyi, milli savunma bütçesinin genel bütçe içerisindeki yeri, seferberlik gücü, kuruluş, konuş, personel ikmali... vb. değerleriyle incelenirken, bilgi harbi ve ağ yetenekli hareket icra yeteneği de önemli faktörler haline gelmiştir. Ortaya çıkan yeni teknolojiler askeri

⁶⁵⁰ Bayat, s.450.

⁶⁵¹ Bayat, s.451.

imkan-kabiliyetleri radikal biçimde değiştirirken, savaşın karakterini de dönüşüme uğratmaktadır. Geleceğin harplerinde ana gayret dikey ve uzay koordinatlarında yoğunlaşacak, kara üzerindeki mücadele ise destekleyici mahiyet kazanacaktır. Asıl hücum, düşmanın hayati askeri ve ekonomik tesisleri ile karşı-saldırı olanaklarına yönelecek ve böylece düşmanın savaşma azim ve iradesi kırılacaktır.⁶⁵²

(1) Sosyo-Kültürel Değerler

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'da nüfus sayımı 9-19 Ekim 2002 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Sayım sonuçlarına göre, ülke nüfusu 2002 yılı itibariyle 145,2 milyondur. Diğer taraftan, Rusya'da son yıllarda nüfus giderek azalma eğilimi göstermektedir. Nüfustaki azalmanın başlıca nedenleri arasında kötü sağlık koşulları, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, ekonomik güçlükler yer almakta, uyuşturucu ve alkol kullanımı ile salgın hastalıklar da ülkenin demografik yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. 2005 yılında RF nüfusu bir önceki yıla göre %0,37 oranında azalarak 143,4 milyon kişiye gerilemiştir. Rusya nüfusunun yaklaşık %15'ini 0-14 yaş, %71'ini 15-64 yaş, %14'ünü 65 yaş ve üzeri oluşturmaktadır. Rusya nüfusunun yaş ortalaması 38,3'dür ve genel olarak yaşlı bir nüfusa sahiptir.⁶⁵³

2002 yılı Ekim ayında yapılan sözkonusu nüfus sayımı sonuçlarına göre, ülkede 160 civarında etnik grup bulunmakta olup, bunlar arasında Rusların oranı %80, ikinci büyük etnik grubu oluşturan Tatarların oranı %3,8, Ukraynalıların oranı %2, Başkortların oranı %1,15, Çuvaşların oranı, ise %1,13'tür. Rusya'da yaşayan Türk soylu halkların başlıcaları, Tatarlar, Çuvaşlar, Tıvalılar, Başkortlar, Altaylar, Yakutlar (Sahalar), Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar ve Ahıska (Mesket) Türkleri'dir. Kafkasya Bölgesi'ndeki, Kuzey Osetya, İnguşetya, Kabardin-Balkar ve Dağıstan Cumhuriyetleri ile Tataristan, Çuvaşistan ve Tuva Cumhuriyeti dışındaki tüm bölgelerde etnik Ruslar en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar.⁶⁵⁴

⁶⁵² Mary Fitzgerald, "The Russian Image of Future War", **Comparative Strategy**, 1994, Cilt.12, s.168.

⁶⁵³ CIA, **The World Fact Book: Russia**, Nisan 2006.

⁶⁵⁴ Ömer Arvasi ve Berk Özsalgır, "Orta Asya'nın 1991'den İtibaren Geçirdiği Siyasi Değişim", Gamze Kona Güngörmüş(der) **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar** içinde(İstanbul: IQ Yayınları, 2004), s.28.

Rus halkının büyük bir çoğunluğunun yanısıra, *Ukraynalılar*, *Belaruslar* ve daha az sayıda birçok halk, Rus Ortodoks mezhebine bağlıdır. Ülkenin ikinci büyük dinsel azınlığını sayılarının 20 milyona ulaştığı tahmin edilen *Müslümanlar* oluşturmaktadır. Sayıca üçüncü önemli dinsel topluluğu ise Budistler teşkil etmektedir. RF'de yaşayan halklardan *Buryatlar*, *Kalmuklar* ve *Tuvaların* büyük bölümü bu dine mensuptur. Rusya'da genel nüfus içerisinde az sayıda olmalarına karşın iş hayatında ve idari makamlarda önemli bir konuma sahip olan *Yahudiler* de bulunmaktadır. 1997 yılında kabul edilen bir yasayla, yukarıda sayılan dört din, Rusya'nın geleneksel dinleri olarak tanımlanmış, bunların dışında kalan din ve mezheplerin ülke içindeki faaliyetlerine sınırlamalar getirilmiştir.⁶⁵⁵

Rusya dışında yaklaşık olarak 25 milyon Rus azınlık mevcuttur. RF Milliyetler ve Göç Politikası Bakanlığı'nın verilerine göre, son 10 yıl zarfında yaklaşık 3 milyon Rus ülkeyi terk etmiş, buna karşılık aynı dönemde ülkeye gelen göçmen sayısı da 7 milyon civarında olmuştur. Göçmenlerin büyük bölümü Ukrayna (%22,5), Azerbaycan (%15,1), Ermenistan (%13,1), Özbekistan (%6,9), Kazakistan (%6,8), Tacikistan (%6,3), Gürcistan (%5,2), Moldavya (%5), Belarus, Çin ve Vietnam'dan gelmektedir. Halihazırda Rusya'da 119 ülkeden 3 milyondan fazla yasadışı göçmenin bulunduğu tahmin edilmektedir. Rusya'da 2002 yılı Haziran ayında yürürlüğe giren RF Vatandaşlık Yasasıyla, bir yandan RF vatandaşlığına geçmek zorlaştırılırken, diğer yandan da eski Sovyetler Birliği vatandaşlığına sahip olan ve Sovyetler Birliği'ni oluşturan topraklarda yaşayan, ancak yaşadığı ülkenin vatandaşlığına kabul edilmeyen Rusların RF vatandaşlığına geçişleri kolaylaştırılmıştır. Öte yandan, ülke içinde yer değiştirme ve göçlerde artış eğilimi sürmüş, olumsuz coğrafi ve iklim koşulları sebebiyle ülkenin Kuzey ve Uzak Doğu bölgeleri ile Sibirya'daki nüfusun ülkenin nisbeten daha müreffeh olan batı ve güney bölgelerine göç ettiği dikkat çekmiştir. Buna karşın, Rusya'daki yasa dışı göçmenlerin sayısındaki artış ve Çeçenistan'daki olaylar nedeniyle güvenlik kaygıları, yönetimi son yıllarda Rusya'daki yabancıların mevcudiyet ve faaliyetlerini denetleyici tedbirler almaya sevketmiştir.⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ Arvasi ve Özsalgır, s.24.

⁶⁵⁶ Halil Erkan, "*Toplumsal Yapı ve Kültür*", Gamze Kona Güngörmüş(der) **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar** içinde(İstanbul: IQ Yayınları, 2004), ss.249-254.

RF'de eğitim-öğretimde örgütsel yapı ve eğitim programları açısından merkeziyetçi bir sistem mevcuttur. İlköğretime kadar olan kısımda, 0-3, 3-6 yaş grubundaki çocuklar okul öncesi eğitim kurumlarında (kreş ve çocuk yuvaları) eğitim görmektedir. İlkokula başlama yaşı 7'dir. Zorunlu eğitim süresi 9 yıldır. Zorunlu eğitimi tamamlayan öğrencilerin önünde eğitim süresi 2 veya 3 yıl olan tamamlayıcı ortaokula (lise) girmek, temel mesleki eğitim kurumlarına gitmek veya orta mesleki-eğitim kurumlarına girmek olmak üzere üç seçenek mevcuttur. Zorunlu eğitimden sonra mezun olan öğrencilerin %55'i ortaöğretim lise programına, %45'i diğer eğitim kurumlarına devam etmektedir. RF'de toplam 65.062 okul, 19.560.000 öğrenci ve 1.712.000 öğretmen bulunmaktadır. 5-6 yıldan bu yana, bazı bölgelerde, 12 yıllık zorunlu eğitim deneme mahiyetinde uygulanmaktadır. Yapılan eğitim reformu çerçevesinde 2007'de RF genelinde lisenin zorunlu olması planlanmıştır. RF'de 1251 üniversite, akademi ve enstitü bulunmaktadır. Bunlardan 564'ü Devlet Üniversitesi, 34'ü özerk Cumhuriyetlere bağlı Devlet Üniversitesi, 18'i Bölge (Devlet) Üniversitesi ve 635'i özel yükseköğrenim kurumlarıdır. 1251 üniversite, akademi ve enstitüde toplam 4.270.100 öğrenci öğrenim görmektedir.⁶⁵⁷

RF için yurtdışında iyi bir imaj oluşturulması, RF'nin çok uluslu kültürel yapısının yansıtılması, yabancı ülkelerde yaşayan Rusların kültürlerini ve dillerini korumalarının sağlanması, yabancı ülkelerle kültürel işbirliğinin sürekli ve düzenli şekilde yürütülmesi, RF'nin kültür politikasının hedefleri arasında yer almaktadır. RF, kültürel ilişkiler bakımından tüm ülkelerle işbirliğini geliştirmeye açık olmakla beraber, RF'nin kültür politikasında öncelik, BDT ve Baltık ülkeleridir. RF'nin kültür politikasında Rus edebiyatının tanıtımı, ayrıca, Rus ve yabancı arşiv ve kütüphaneler arasında doğrudan işbirliği tesis edilmesi desteklenmektedir. RF, kültürel değerlerin korunması ve restorasyonu konularında işbirliğine de özel önem vermektedir.⁶⁵⁸

RF'de yaklaşık 4500 bilimsel kuruluş faaliyet göstermektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra RF'de bilim ve teknoloji alanında bir devlet stratejisi oluşturulmamıştır. Bilimsel alanda çalışanların koşulları önemli ölçüde kötüleşmiştir. Bilimadamlarının aylık ortalama maaşı 1800-2300 Ruble'ye (58-74 ABD doları) düşmüştür. Bu rakam, diğer sektörlere nazaran (ortalama 5000 Ruble - yaklaşık 160

⁶⁵⁷ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

⁶⁵⁸ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

dolar) daha düşüktür ve yeterli olmaktan uzaktır. Bilimsel araştırma kuruluşlarında kullanılan araç-gereçlerin birçoğu son 10 yılda yenilenmemiştir. Bilim alanındaki bu sıkıntılar nedeniyle son 10 yıl içinde RF'den 200.000 bilimadamı, daha iyi yaşam koşullarına kavuşabilmek amacıyla başka ülkelere göç etmiştir. RF'deki bilimadamlarının sayısı, bugün dünya toplamının %10'una tekabül etmektedir. Bununla birlikte, dünyadaki bilimsel araştırmaların sadece %1'i Rus bilimadamları tarafından gerçekleştirilmektedir. Uzay araştırması alanında yürütülen devlet projeleri, son 10 yıl içinde 15 kat azalmıştır. RF, geçmişte güçlü olduğu uzay teknolojisinde kaydedilen mesafenin kaybedilmemesi ve ülkeye gelir sağlanması için sivil amaçlı ticari uzay programına ağırlık vermeye başlamıştır. Bu çerçevede, ticari uydu üretimi ve fırlatılması üzerinde yoğunlaşmıştır. RF'nin bu alandaki ihracat potansiyeli 1-1.2 milyar dolardır. RF'nin, aralarında ABD, Japonya, Çin, Arjantin, Brezilya ve AB Uzay Ajansı üyesi ülkelerin de bulunduğu 18 ülke ile uzay keşfi ve ticari uzay projelerine ilişkin anlaşması vardır.⁶⁵⁹

Türkiye, yaklaşık olarak 70 milyon nüfusa sahiptir. 2005 yılında nüfus bir önceki yıla göre %1,09 oranında artmıştır. Türkiye nüfusunun yaklaşık %26'sını 0-14 yaş, %67'sini 15-64 yaş, %7'sini 65 yaş ve üzeri oluşturmaktadır. Türkiye nüfusunun yaş ortalaması 27,7'dir ve özellikle RF ile karşılaştırıldığında Türkiye oldukça genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. Bu kapsamda, 25 yaşın altındaki genç sayısı 33 milyonu aşmakta ve 5 ile 29 yaş arasındaki gençler toplam nüfusun yaklaşık %50,6'sını oluşturmaktadır. Bütün Avrupa ülkeleri arasında Türkiye en genç nüfusa sahip ülkedir.⁶⁶⁰

Türkiye'nin eğitim sistemini çağdaşlaştırma ve eğitim düzeyini yükseltme yönündeki çabaları uzun yıllardır devam etmektedir. 1990 yılında Türkiye'de okuma yazma oranı % 82 iken, 2005 itibarıyla %92'ye ulaşmıştır. Türkiye eğitimde büyük mesafeler almış ve yüksek öğrenim gören gençlerin sayısını son yirmi yılda üç misli artırmıştır. Türkiye'de 1994 rakamlarına göre toplam milli gelirin yüzde 3,3'ü eğitime harcanmaktadır. Bu oran İspanya'da 4,7, Almanya'da 4,8, ABD'nde 5,5 ve İtalya'da 5,2'dir. Türkiye'de eğitime yönelik kamu harcamaları yüzde 14,7 iken bu oran Almanya'da 9,4, Fransa'da 10,8 ve İtalya'da 8,8'dir. Türkiye'nin eğitime yaptığı

⁶⁵⁹ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

⁶⁶⁰ CIA, **The World Fact Book: Turkey**, Nisan 2006

harcamaların yüzde 14'ü yatırıma yapılmıştır. Türkiye, Batı ülkelerine oranla sahip olduğu kısıtlı olanaklara ve yılda 800.000 kişiyi aşan nüfus artışına rağmen eğitimde son 20 yıl içinde büyük bir hamle yapmıştır. Türkiye'nin daha iyi eğitilmiş bir nüfusla, bölgesindeki ve dünyadaki gücünü ve etkinliğini daha da artıracığı açıktır. Bütün göstergeler yakın bir gelecekte Türkiye'nin eğitim alanında da Batı ülkelerinin standartlarına ulaşacağını göstermektedir.⁶⁶¹

Fen Bilimleri Atıf Endeksi (Science Citation Index)'ne göre⁶⁶² 1992 yılı itibarı ile dünyada Fen bilimleri alanındaki yayın sayısı 735,591 olup bu yayınların %36,011'i ni ABD, % 7,470'i İngiltere, % 7,440'ini Japonya ve % 6,855'ini de Almanya yapmıştır. Türkiye'nin katkısı ise, % 0,224 düzeyinde kalmıştır. Benzer şekilde, Türkiye'nin on bin nüfus başına yıllık yayın sayısı 0,3 olmasına karşılık, İsrail'de 14,9, ABD'de 10,5 ve Japonya'da 4.4'dür. Uluslararası atıf endekslerince taranan dergilerde yayınlanmış makale sayısı 1980 yılına 439 iken, 1992 yılında 1 758'e yükselmiş ve Türkiye Fen bilimlerindeki yayın sayısına göre, dünyada 37. sırada yer almıştır.⁶⁶³ Son yıllarda YÖK tarafından alınan tedbirlerle bilimsel yayın sayısında büyük bir artış gerçekleşmiş ve Türkiye, bilimsel yayın açısından dünya sıralamasında 21. sıraya yükselmiştir.

Türkiye'de 1992-1993 eğitim-öğretim yılı itibarı ile 33 463 Yüksek Lisans Öğrencisi, 13 764 Doktora Öğrencisi bulunmakta iken; 2000-2001 eğitim-öğretim yılında, 65 036 Yüksek Lisans Öğrencisi ve 12 318 Doktora Öğrencisi öğrenim görmüştür. Ve yine 1992-1993 eğitim-öğretim döneminde üniversitelerde 4 932 Profesör, 3 460 Doçent, 4 089 Yardımcı Doçent olmak üzere, toplam 12 481 öğretim üyesi ve 15 527 Araştırma Görevlisi ile, 9 572 adet uzman niteliğinde ders veren elaman görev yapmaktadır. Aynı dönemde öğrenci sayıları ise, örgün öğretimde 489 158 ve açık öğretimde de 347 145 olmak üzere toplam 836 303'tür. Rakamlardan da

⁶⁶¹ Öymen, a.g.e.

⁶⁶² ABD'deki Institute for Scientific Information (ISI) adlı kuruluş fen bilimlerinde bilimsel değeri olan dergileri tarayarak bir bilimsellik ölçütü geliştirmiştir. Uluslararası bilimsel dergilerdeki yayın ve bu yayınlara başkalarınca yapılan atıf sayısı, önemli gelişmişlik ölçütlerinden biridir. Bilim ve Teknolojik Araştırma-Geliştirme faaliyetlerinin çıktıları esas alınarak, bir ülkenin bilimsel ve teknolojik gelişmişlik düzeyi ölçülebilmekte ve UNESCO ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar periyodik olarak, her ülkenin istatistikî verilerini yayınlamaktadır. Bu istatistikler, üniversitelerin bilimsel ve teknolojik gelişmişlik düzeyinin değerlendirilmesinde de ölçüt oluşturmaktadır. Bkz: OECD, **The Measurement of Scientific and Technical Activities, Frascati Manuel 1980**, Paris, 1981.

⁶⁶³ A. Ataüenal, **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, Ankara:MEB Yayınları, 1993.

anlaşıldığı gibi, ders veren öğretim elamanı başına düşen öğrenci sayısı oldukça yüksektir.⁶⁶⁴ Bu durum, üniversitelerde üretilen bilimsel çalışmaların değerlendirilmesinde yaşanan sorunlara⁶⁶⁵ ilave olarak, bilimsel çalışmaların niteliğini de olumsuz olarak etkilemektedir.

(2) Politik Değerler

Batı kapitalist ve demokratik sistemi karşısında mağlubiyetin ardından SSCB'nin dağılarak 15 ayrı cumhuriyete dönüştüğü Aralık 1991'den bu yana RF, komünist dönem boyunca geçerli olan katı sosyalist, politik ve ekonomik kontrol öngören sistemi *demokratik siyasi sistem* ve *pazar ekonomisi sistemi* ile değiştirme gayreti içerisindeydi.⁶⁶⁶ *Pazar ekonomisine* süratli geçiş yapan Rusya'da⁶⁶⁷ ekonomik alanda bazı gelişmeler elde edilmekle birlikte, 1999'da iktidara gelen Putin sonrasında son yıllarda merkezi otoritenin tekrar artışı ve henüz olgunlaşmamış demokratik kurumlarda erozyon görülmeye başlanmıştır. Özellikle Çeçen sorunu Rusya'nın anti-demokratik adımlar atmasını kolaylaştırmaktadır.⁶⁶⁸ Azınlık hakları kavramının ulusal egemenlik oluşum sürecinde dikkate alınmaması da söz konusu uygulamaları

⁶⁶⁴ Ataüenal, a.g.e.

⁶⁶⁵ Türkiye'nin Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji Sistemi, gelişmiş ülkelere göre oldukça farklıdır. Çünkü, gelişmiş ülkelerde üniversite ile sanayi arasında dinamik bir bağ vardır ve üniversitelerde elde edilen bilgiler sanayiye aktarılarak, teknolojik ürünlere dönüştürülmektedir. Bu ülkelerde uygulama ve geliştirme araştırmaları daha çok özel sektör tarafından finanse edilirken, Türkiye'de bilimsel araştırmaların büyük bir kısmı, üniversiteler tarafından kamu finansmanı ile yürütülmekte ve elde edilen bilgiler sanayiye aktarılamıyarak, üniversite içerisinde kapalı kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle, gelişmiş ülkeler, *sacayaklarını üniversite, kamu kurumları ve özel sektörün* oluşturduğu dinamik bir bilim ve teknoloji sistemine sahipken; Türkiye, daha çok statik özellik arz eden ve üretme sıkıntısı çeken bir sisteme sahiptir. Mevcut sistemin görevlerini de, Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurumu, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu ve Türkiye Bilimler Akademisi denetlemekte, paylaşmakta ve yönlendirmektedir. Bkz: Serhat Özgökçeler, "*Globalleşme Sürecinde Rekabet Gücü İçin Milli Bir Bilim ve Teknoloji Siyaseti*", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004), ss.411-423.

⁶⁶⁶ Rusya'daki demokratik geçiş süreci hakkındaki tartışma için bkz: Vladimir Gelman, "*Rusya'da Demokratik Geçiş Süreci ve Bölgeler Politikasının Karşılaştırılması*", Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), ss.23-45.

⁶⁶⁷ Merdangulı Agayev, "*Rusya Federasyonu'nda Etnik Kökenli Suç Örgütleri ve Organize Suçlar*", Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), ss.115-116.

⁶⁶⁸ Kalkavan, ss.17-18.

kolaylaştırmaktadır.⁶⁶⁹ Diğer taraftan, Putin iktidarının Rus medyasına karşı uyguladığı baskı ve kısıtlama, *Dünya Gazeteler Birliği(WAN)*'nin Kremlin'de düzenlediği konferansta yoğun protestolara sahne olmuştur. G-8 dönem başkanlığını yürüten Rusya'nın sözkonusu anti-demokratik uygulamaları nedeniyle G-8 başkanlığından alınması teklifi Putin'in tepkisini çekmiştir.⁶⁷⁰

Rusya Federasyonu, başkanlık sistemiyle idare edilen, kendi anayasaları ile yasama ve yürütme organlarına sahip 21 cumhuriyet, 6 eyalet, 49 bölge, 2 federal statüye sahip şehir (Moskova ve St. Petersburg), 1 özerk bölge ve 10 özerk saha olmak üzere, 89 idari birimli bir federasyondur.⁶⁷¹ Federal makamların ve federasyon üyelerinin hak ve yetkileri 31 Mart 1992 tarihli Federasyon Anlaşması ve 12 Aralık 1992 tarihinde kabul edilen anayasa ile hükme bağlanmıştır. Anayasa ve Federasyon Anlaşması hükümleri arasında bir çelişki olması durumunda, anayasa hükümlerinin geçerliliği kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, bazı federal birimler merkezi makamlarla ayrıca yetki paylaşım anlaşmaları imzalayarak, RF Anayasası'na ve Federasyon Anlaşması'na aykırı düşmeyecek şekilde daha özerk hale gelmiş ve yabancı ülkelerde kültür ve ticaret temsilcilikleri açma gibi bazı kültürel ve ticari nitelikli haklara sahip olmuşlardır.⁶⁷²

Anayasa uyarınca yürütme erkinin başı konumundaki RF devlet başkanı ise, dört yılda bir halk tarafından seçilmektedir.⁶⁷³ Yasama organı olan Federal Parlamento *Federasyon Konseyi* ve *Duma* olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir.

⁶⁶⁹ Andrei Korobkov, "Sovyet Sonrası Göç Hareketlerinin Oluşumunda Etnik ve Mesleki Etkiler", Erhan Büyükkancı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), s.103.

⁶⁷⁰ Milliyet, 6 Haziran 2006.

⁶⁷¹ Rusya'daki federalizm tartışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Kalkavan, ss.3-22.

⁶⁷² RF devlet başkanı'nın, yasayla belirlenen hallerde, federe birimlerin yürütme başkanlarını görevden alma ve DUMA'nın onayına tabi olmak kaydıyla parlamentolarını feshetme yetkisi de bulunmaktadır. 2004 yılı sonunda yürürlüğe konulan yasal düzenlemelerle federe birim başkanlarının artık halk tarafından değil, RF devlet başkanı'nın önereceği adayların yerel parlamentolar tarafından onaylanmasıyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

⁶⁷³ Seçimlerde aday olmak isteyenlerin tüm Rusya genelinde adaylıklarını destekleyen 1 milyon imza toplamaları, birinci turda seçilebilmek için katılım oranının en az %50 oranında gerçekleşmesi ve adaylardan birinin kullanılan oyların %50'sini elde etmesi gerekmektedir. Adaylardan hiçbirinin bu orana ulaşamaması durumunda en çok oy alan iki aday arasında ikinci tur seçim yapılmakta ve bu turda en çok oyu alan aday devlet başkanı seçilmektedir. 14 Mart 2004 tarihinde gerçekleştirilen RF devlet başkanlığı seçiminde Vladimir Putin ikinci kez bu göreve seçilmiştir. Bir sonraki Devlet Başkanlığı seçiminin 2008 yılında yapılması öngörülmektedir.

Federasyon Konseyi, 89 federal birimin yürütme ve yasama organları tarafından tayin edilen temsilcilerden oluşan 178 üyeye sahip bulunmaktadır. Parlamento'nun diğer kanadı olan Duma'nın 450 üyesi bulunmaktadır. Duma'daki milletvekillerinin yarısı (225), dört yılda bir yenilenen seçimlerde, ülkedeki 225 tek temsilcili seçim bölgelerinden, diğer yarısı ise partilerin ulusal listelerinden, nisbi temsil sistemine göre seçilmiştir. 2004 yılı sonunda yürürlüğe konulan yasal düzenlemelerle, Duma'nın tamamının parti listelerinden gösterilen adaylardan seçilecek milletvekillerinden oluşması öngörülmektedir.⁶⁷⁴ Siyasi parti ve hareketlerin Duma'da temsil edilebilmeleri için ülke çapında % 5'lik barajı aşmaları gerekmektedir.⁶⁷⁵

1999 yılında iktidara gelen Putin⁶⁷⁶, özellikle 14 Mart 2004 tarihinde yapılan RF Devlet Başkanlığı seçimlerinde oylarını bir önceki döneme kıyasla %18 oranında arttırarak %70'in üzerinde oyla yeniden RF Devlet Başkanlığı görevine seçilmesi⁶⁷⁷ ile RF siyasetindeki *tek adam* rolünü pekiştirerek, siyasi plandaki otoriter-bürokratik çizgisini daha da belirginleştirmiştir.⁶⁷⁸ Rusya'daki tarihsel geleneğe uygun olarak⁶⁷⁹ bu

⁶⁷⁴ Uslubaş, s.132.

⁶⁷⁵ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

⁶⁷⁶ Putin iktidara gelmesi sonrasında RF içerisinde yer alan tüm bölgeleri ve SSCB'den ayrılan eski Sovyet cumhuriyetlerini hizaya getirme ve Rus stratejik yörüngesine almaya yönelik kararlı bir politika izlemeye başlamıştır. Bkz: Kalkavan, s.17.

⁶⁷⁷ Putin'in 2000-2004 arasındaki ilk görev döneminde devlet yönetiminde ve ekonomik hayatta sağladığı istikrar ortamı, petrol ve doğalgaz fiyatlarının uluslararası piyasalarda istikrarlı şekilde artmasının etkisiyle makro-ekonomik düzeydeki olumlu gelişmeler, halkın reel gelirindeki artış ve uluslararası alanda Rusya'nın konumunu güçlendirmeye yönelik çabalarının Putin'in yeniden seçilmesinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Nitekim, Rusya'da yapılan bir ankette bu yönde görüş bildirenlerin oranı yaklaşık %81'dir. Bkz: Pravda, 31 Mart 2006.

⁶⁷⁸ Başkan Putin, Yeltsin döneminde oldukça geniş yetkiler verilen federe birimleri kontrol altına almaya yönelik uygulamalarını 2000 yılında başlatmış ve 2004 yılının sonunda atılan yeni adımlar merkezin federal birimler üzerindeki zaten güçlü olan kontrolünü pekiştirirken, devletin federal niteliğini daha da erozyona uğratmıştır. Özellikle 1-3 Eylül 2004 tarihlerinde Kuzey Osetya'nın Beslan kentinde gerçekleştirilen çoğu çocuk 330 kişinin hayatını kaybettiği rehin alma eylemi RF'de şok etkisi yaratmış ve gelişmeler Başkan Putin'in 13 Eylül 2004 tarihinde geniş bir idari-yasal önlemler paketi ilan etmesine gerekçe oluşturmuştur. Söz konusu idari-yasal önlemler paketi, terörizmle mücadele gerekçesiyle Kremlin'in gücünü ve siyasetteki merkezi rolünü arttırmaya yönelik bir özellik taşımaktadır. Bkz: Haftalık Gözlem Gazetesi, 10-16 Nisan 2006.

⁶⁷⁹ Rus mentalitesi tarihsel olarak demokratik bir lidere güçlü otoriter rejimi tercih etmiştir. Rus devletinin nüvesini teşkil eden Kiev Rusya'sında embriyo halindeki parlamentolar kabul edilebilecek temsilci meclisleri bulunuyordu. Ancak, Tatar hakimiyeti bu yapılanmalara son verdi. Rusya Tatar boyunduruğundan kurtulmaya başladığı andan itibaren, kısmen mübalağalı dahi olsa, her önemli değişim ve gelişme monarşik güç sayesinde olmuştur. Bu bağlamda, Rusya tarihi tüm batı Avrupa ülkelerinden farklılık göstermektedir. Batı ulusları, monarşik güç ile sosyal elitin uzun süreli mücadelesi sonucunda şekillenmiştir. İngiltere'de mücadeleden elit galip

dönemde devlet yapısı daha da merkezileşmiştir. RF iç siyasetindeki bu ana yönelimler, yılın ilk yarısında Başkan Putin'in RF Devlet Başkanlığına ikinci kez seçilmesi, yılın ikinci yarısında ise 2004 Ağustos sonu-Eylül ayı başlarında meydana gelen bir dizi terör eylemi sonrası gerçekleştirilen idari-yasal önlemler paketi etrafında şekillenmiştir. Başkan Putin, Mart ayında yapılan devlet başkanlığı seçimleri öncesinde, 24 Şubat 2004 tarihinde Mikhail Kasyanov⁶⁸⁰ başkanlığındaki hükümeti görevden

çıkarken, Fransa'da monark 1789 devrimine kadar hakimiyetini sürdürdü. Devrimle birlikte yeni bir elit sınıf şiddet kullanarak gücü ele geçirdi, ancak bir süre sonra yerini başka bir monarka bıraktı. Saf dışı bırakılan elit sınıf ise güçlü yönetimin teşkilini zorlaştıracak gayret içerisinde bulundu. Rusya'da ise Tatar hakimiyeti sonrasında böyle bir mücadele hiç var olmadı. Yalnızca, merkezi Rus prenslikleri ile Altınordu devleti uyruğundaki prenslikler arasında böyle bir mücadele süreci yaşandı ve Moskova'nın üstünlüğü ile sona erdi. Soylu sınıflar monark ile değil kendi aralarında mücadele ettiler. Otokratik merkezi idarenin zayıf olduğu dönemde ise hükümet de zayıf olmuştu. Batı uluslarında bazı küçük sosyal elitin merkezi idareye rağmen bazı ayrıcalıkları elde etmeleri bir ilerleme faktörü olarak kabul edilmiş ve bu ayrıcalıkların tüm topluma yayılması demokrasiye giden yolu açmıştır. Ruslar ise ayrıcalıkları kötü ve kabul edilmez olarak görmüşlerdir. Onlar için ayrıcalık yerine otokratik bir merkezi idareye bağlılığın her zaman daha iyi olduğu kabul edilmiştir. Rus tarihindeki merkezi otokratik idarenin hakimiyetinin bir nedeni ordu, diğer nedeni ise Ortodoks kilise öğretisi olmuştur. Zira, Ortodoks Kilisesinin vurgusu birtakım ritüeller ile öbür dünya inancı ile bireyin kendi ruhunun terbiyesine yöneliktir. Dünya işleri de kilisenin ilgi sahasında değildir. Bu batıdaki Katolik ve Protestan kiliselerinin tam tersi bir durumdur. Katolik ve Protestan kiliselere göre, eğer bir yönetici hristiyan inancın veya ahlaki değerlerinin aksine bir uygulama içerisinde bulunursa, ona karşı gelmek her hristiyanın vazifesidir. Ortodoks kilisesinin siyasi yaşamdaki pasifliği merkezi otokratik idarelerin yerleşmesine dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Bkz: Seton-Watson, ss.1-13.

⁶⁸⁰ Yeltsin döneminde Kremlin'e hakim olan unsur Rus politik terminolojisine *Semya*(Aile) olarak geçmişti ve devlet bu aile bireyleri tarafından yönetilmekteydi. Putin iktidarında ise Rus politik hayatında yaşanan bir çok değişiklikle beraber Kremlin'i yöneten ekip de değişmiş ve Rus politik terminolojisine yeni bir kavram girmiştir. Putin Rusya'sında Kremlin'i yöneten ekip artık *Piterskii*(Petersburglular) olarak anılmaktadır ve bu yeni kavram *Aile*'nin yerini almaktadır. Yeltsin, iktidarı Putin'e devrederken *Aile*'ye dokunulmayacağı yönünde bir garanti almıştı. Zaten Putin iktidara geldikten sonra ilk imzaladığı *direktif* Yeltsin ve ailesine *dokunulmazlık* sağlayan belge olmuştur. Bir çoklarına göre bu dokunulmazlık zırhına sahip *Aile'nin* kapsamı içerisinde Yeltsin ekibinden bazı üst düzey bürokratlar ve *oligarklar* da bulunmaktaydı. Yeltsin döneminde Kremlin'e hakim olan unsur Rus politik terminolojisine *Semya*(Aile) olarak geçmişti ve devlet bu aile bireyleri tarafından yönetilmekteydi. Putin iktidarında ise Rus politik hayatında yaşanan bir çok değişiklikle beraber Kremlin'i yöneten ekip de değişmiş ve Rus politik terminolojisine yeni bir kavram girmiştir. Putin Rusya'sında Kremlin'i yöneten ekip artık *Piterskii*(Petersburglular) olarak anılmaktadır ve bu yeni kavram *Aile'nin* yerini almaktadır. Yeltsin, iktidarı Putin'e devrederken *Aile*'ye dokunulmayacağı yönünde bir garanti almıştı. Zaten Putin iktidara geldikten sonra ilk imzaladığı *direktif*, Yeltsin ve ailesine *dokunulmazlık* sağlayan belge olmuştur. Bir çoklarına göre bu dokunulmazlık zırhına sahip *Aile'nin* kapsamı içerisinde Yeltsin ekibinden bazı üst düzey bürokratlar ve *oligarklar* da bulunmaktaydı.

Rus iç politikasında genel anlamda oligarklar üzerinde süren mücadelenin bir çok nedeni olmasına rağmen, belki de bunlardan en önemlilerinden birisi *Silovikler*, diğer bir ifadeyle *Petersburg Çekistleri* ile politikaya karışmak isteyen *Moskova Ekibi* veya *Aile* arasında devam eden mücadeledir. Kremlin yönetimi içerisinde iki ekip arasında uzun süreden beri bir mücadele sürmektedir. Eski başbakan Mihail Kasyanov'u, tarafsız bir duruş sergilemeye çalışsa da, Oligark-Aile ekibine dahil etmek mümkündür. Petersburg ekibinin başında bizzat Putin'in kendisinin bulunmasına rağmen, Kremlin'deki mücadeleyi *Putin* ve iktidar partisi *Yedinnaya*

almış, 2 Mart 2004 tarihinde yerine RF'nin AB Daimi Temsilciliği görevini yürütmekte olan Mikhail Fradkov'u atamıştır.⁶⁸¹ Ayrıca, yeni RF Hükümetinde bakanlıkların sayısı, eski hükümette görülen yetki çatışmalarını önlemek, yeni hükümetin çalışmalarını daha etkin kılmak ve ekonomik reformları güçlendirmek gerekçeleriyle 30'dan 17'ye indirilmiştir.⁶⁸²

SSCB'nin dağılması sonrasında yapılan özelleştirmeler ve ortaya çıkan yüksek enflasyon ortamından istifade eden⁶⁸³ *oligark* adı verilen sınırlı sayıda insanın sahip oldukları mal varlıklarının değeri milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.⁶⁸⁴ Putin'in iktidara gelmesinin sonrasında uyguladığı yeni yönetim anlayışının temelinde, Yeltsin'den farklı olarak, tek başına ve güçlü yönetim bulunmaktaydı. Putin, ilk olarak, Kremlin'i çeşitli güçlerin etkisinden kurtarmak için işe koyulmuştur. Putin, hemen seçim sonrasında Rusya'nın en büyük oligarklarının mal varlıklarına el koyarak yurt dışına

Rossiya adına ekibin iki güçlü ismi *Igor Seçin* ile *Viktor İvanov* yürütmektedir. Putin'in kendisiyle yapılan söyleşide *Petersburgluluk* ile ilgili olarak şu ilginç açıklamada bulunmuştur: "Moskova'yı sevmediğim söylenemez, sadece Petersburg'u daha çok seviyorum. Moskova kesinlikle bir Avrupa şehridir. İtiraf etmek gerekir ki, Petersburg büyükşehir değildir ama politik bir şehirdir." İşte bu cümlelerle Putin Petersburg'un Rusya'nın artık politik başkenti olduğunu ve Petersburg ekibi ile beraber Petersburg'un da daha uzun yıllar Rusya'nın geleceğinde söz sahibi olacağını göstermiştir. Bkz: Sinan Oğan, "*Putin'in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları: Yukos Olayı*", **Stratejik Analiz**, Aralık 2003, ss-17-31.

⁶⁸¹ Kişisel ağırlığı bulunan, yönlendirici ve girişimci bir yapıya sahip olan Kasyanov'u bertaraf eden Başkan Putin, Kremlin'in politikalarında etkili olduğu gibi ekonomik hayata da müdahale edebilen güvenlik ve istihbarat kuruluşları kökenli *Siloviki* olarak adlandırılan grup(Dışişleri ve üst düzey Kremlin bürokrasisi temsilcilerinden oluşan SSCB'nin egemen sınıfının ayakta kalan kesimi *Nomenklatura'nın* bir parçasını oluşturmakta ve *Petersburg Ekibi'nin* bürokratik kesimi ile koalisyon halindedirler), kendisiyle birlikte yükselen St.Petersburg çıkışlı kadrolar, RF eski Başkanı Yeltsin dönemi politikacıları ile liberallerin oluşturduğu çeşitli nüfuz grupları gibi çevrelerin hiçbirisiyle bağlantısı olmayan Fradkov'u göreve getirerek, ülke yönetiminde herhangi bir grubun öne çıkmasına izin vermeyeceği, mutlak gücün kendisinde olduğu mesajını vermiştir.

⁶⁸² Uslubaş, s.132.

⁶⁸³ Michael Mcfaul, "A Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy", *International Security*, Kış 1997/98, s.17.

⁶⁸⁴ Mihail Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevine seçilmesinin ardından, batmakta olan Sovyet ekonomisinin kurtarılabilmesi için yürürlüğe soktuğu liberalleşme çalışmaları ve reformlar, hızla parçalanmaya doğru giden ülkede yeni bir sınıfı ortaya çıkarmıştır. Gorbaçov'un reformları ile başlatılan liberalleşme çalışmaları sayesinde ilk sermaye birikimlerini gerçekleştiren bu sınıf, SSCB'nin dağılmasından sonra hayata geçirilen özelleştirme sayesinde ülkedeki mal varlıklarının büyük bir kısmını çeşitli yollarla (genelde hukuk dışı) üzerlerine geçirmiştir. Başlangıçta *Noviy Russki(Yeni Ruslar)* olarak adlandırılan bu kesimin giderek güçlenmesinden sonra, Rusya'da ve Batı dünyasında SSCB'den kalma politik terminolojilere atıfta bulunulurmuşçasına *oligark* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. *Oligark* sözü Rusya'da ilk defa 2 Haziran 1995'te *Vek Gazetesi'nde Olek Baygo* tarafından yazılan *Portret Oligarha v Molodosti* isimli makalede kullanılmıştır. Ancak *oligark* kelimesinin yaygın bir şekilde kullanımı 1997'den sonra olmuştur. Bkz: Kommersant, 23-29 Haziran 2003.

kaçmak durumunda bırakmıştır.⁶⁸⁵ Siyaseti maddi nüfuzları ile etkileme arayışında bulunan *oligarklar*, genel olarak Rusya'daki mevcut başkanlık sisteminden memnun değillerdir.⁶⁸⁶

Özellikle 1980'lerden itibaren yaygınlaşan ve Sovyet sisteminin çöküşünden sonra tek ve kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkan çağdaş emperyalizmin yeni yüzü olarak tanımlanan *Küreselleşme* olgusu⁶⁸⁷, demokrasi ve insan hakları gibi değerleri bütün dünyaya ileten bir işleve sahiptir. İletişim imkanlarının ve kanallarının denetlenemez olduğu globalleşen dünyada, bireylerin ve halkın düşüncelerini *kontrol* etmeye çalışan yönetimler, etkinliklerini ve meşruiyetlerini kaybetmektedirler.⁶⁸⁸ Rusya'da Putin ile artan merkezileşme ve anti-demokratik uygulamalar Baltık ve Karadeniz ülkeleri zirvesinde Cheney'in Rusya'yı sert eleştirilerine neden olmuştur.⁶⁸⁹ Tarihsel olarak otokratik idarelerle yönetilen Rusya'nın demokrasiyi kurumsallaştırmasının zaman alacağı değerlendirilmektedir.⁶⁹⁰

Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında tek-kutuplu hale gelen dünyada hegemonik güç ABD'nin küresel ilişkileri belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede, RF-ABD ilişkileri, özellikle terörizm ve KİS yayılması gibi yeni tehditlerle mücadelede işbirliği, nükleer güvenlik, bölgesel ihtilafların çözümü, Ortadoğu'da barış, ikili ekonomik ilişkilerin ve enerji diyalogunun geliştirilmesi gibi ortak stratejik hedeflerin mevcudiyetine rağmen, birçok alandaki görüş ayrılıkları ve karşılıklı güvensizlik unsuru nedeniyle inişli-çıkışlı ve kırılgan karakterini sürdürmektedir. 11 Eylül saldırılarının ardından sağlanan işbirliği ortamının da ivmesiyle ortaya çıkan *stratejik ortaklık* daha ziyade beyanlardan ibaret kalmış olup, ikili ilişkiler kurumsallaştırılamamış ve stratejik ortaklık kavramının içi doldurulamamıştır. Vladimir Lukin'e göre, RF-ABD ilişkileri doyuma ulaşmıştır ve

⁶⁸⁵ Uslubaş, s.135.

⁶⁸⁶ Oğan, a.g.e.

⁶⁸⁷ Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara: İmge Kitabevi, 1996, s.69.

⁶⁸⁸ Özkan, s.482.

⁶⁸⁹ Kommersant, 8 Mayıs 2006.

⁶⁹⁰ Soğuk Savaş yıllarında şöyle bir siyasi fıkra anlatılırdı: "Bir Amerikalı ile bir Rus, *kimin ülkesinde daha fazla özgürlük var*, tartışması yaparlar. Amerikalı şöyle der: 'Beyaz Saray'ın önünde dikilip avazın çıktığı kadar 'Ronald Reagan aptalın biridir' diye bağırırsan kimse senin kılına bile dokunmaz.' Rus cevap verir: 'Bizde de durum hiç farklı değil. Çık Kızıl Meydan'a, bağır, 'Ronald Reagan aptalın biridir' diye. Bak bakalım, sana karışan olacak mı?' Rusya'da demokrasi düzeyi istenilen seviyeye erişememiştir. Haklı ya da haksız, yönetimi eleştirebilmek demokrasinin vazgeçilmez unsurudur. Rusya'da demokrasiyi idrak edemeyen eski zihniyet, fıkra gibi ABD'yi eleştirmeyi tercih etmektedir.

ilişkinin boyutu rekabet-ortaklık şekline dönüşmüş durumdadır.⁶⁹¹ Her iki ülkenin de siyasi, askeri ve bürokratik çevrelerinde karşı tarafa yönelik şüpheci yaklaşım devam etmektedir. Öte yandan, iki ülke arasındaki ortaklık anlayışı ilk zamanlardaki ivmesini ve parlaklığını kaybetmiş olmakla birlikte, çeşitli konulardaki görüş ayrılıklarının her iki tarafça da ciddi bir ihtilaf haline getirilmediği görülmektedir. Ancak son zamanlarda ortaya çıkan sert beyanlar her iki ülke arasındaki gerilimin arttığı sinyallerini vermektedir. Özellikle Başkan Bush ve Putin'in iktidarı bırakacakları 2008 yılı sonrasında ilkinden daha şiddetli bir *Soğuk Savaş* döneminin yaşanabileceği belirtilmektedir.⁶⁹²

Türkiye, 1923'ten bu yana parlamenter demokrasi⁶⁹³ ile yönetilmektedir. 20 nci Yüzyılın başlangıcını, 19 ncu Yüzyılın bitişini ifade eden 1918 yılından başlamak üzere, 1919-1939 arası yirmi yıllık zaman dilimi; gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan, 20 nci Yüzyılın karanlık dönemi olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu dönemde, demokrasi giderek gerilemiş ve yerini totaliter ve otoriter rejimlere bırakmıştır. Modernliğin sonuçlarının karanlık yüzünü oluşturduğu ifade edilen⁶⁹⁴ bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve yeni bir ulus-devlet ortaya çıkmıştır.⁶⁹⁵ 1923-1946 arası

⁶⁹¹ Vladimir Lukin, "2005: Fewer Illusions, More Realism", *International Affairs*, Şubat 2006, s.62.

⁶⁹² Kremlin çevrelerinde, 2008'de Putin'in aday olmaması durumunda Petersburg ekibinin aday olarak Sergey İvanov'un ismi geçmektedir. Bkz: Pravda, "Russia and USA to Launch Another Cold War After Their Presidents Leave in 2008", 17 Nisan 2006.

⁶⁹³ Türkiye'de uygulanan siyasi rejim türü, *parlamenter rejim*dir. Parlamenter rejimin belirleyici özelliği *hükümetin yasama organının güvenme sahip olması zorunluğu ve bu nedenle yasama çoğunluğu önünde sorumlu olması* ilkesidir. Türkiye'de uygulanan rejimin temel niteliği de bu ilkedir. Hükümetin parlamentoda beliren çoğunluğun iradesine bağımlı olması olgusu, rejimin işleyişini, siyasi partilerin işleyişine, diğer bir deyişle *partiler sistemine* sıkı sıkıya bağlamaktadır. Meclis'te beliren parti ya da partiler çoğunluğu, hükümetin arkasında olduğu takdirde sistem rahatlıkla işlemekte, tersi bir sonuç halinde ise (mecliste güçlü bir çoğunluğun bulunmaması ya da hükümete karşıt bir çoğunluğun elinde olması gibi) sistem sıkıntılı, *krizli* bir sistem olarak işlemektedir. Parlamenter rejimde tüm siyasi kurumlar bir tek meşruluk kaynağından; *meclis seçimlerinden*, bu seçimler sonucu oluşan çoğunluktan beslenmektedir. Sistemin işleyişindeki kilit unsur, *mecliste beliren bu çoğunluk ve onun iradesidir*. Bkz: Süheyl Batum, **1990'larda Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal Rejim Tartışmaları**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s.57.

⁶⁹⁴ Modernliğin sonuçları ile ilgili detaylı tartışma için bkz: Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.

⁶⁹⁵ Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönem liberal demokrasilerin çöküş evresidir. 1929 Ekonomik Buhranının da bu çöküşe katkısı büyük olmuştur. Avrupa'da bir çok ülkede yasama organları lağvedilmiş ve Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında, dünyada siyasi hareketler liberal yörüngeden koparak sola ve sağa kaymıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği yıllarda, Avrupa ve Amerika haricinde Avustralya ve Yeni Zelanda dışında demokratik rejim yoktur. İkinci Dünya Savaşı ertesi demokrasinin zaferi Türkiye'yi biçimlediği gibi, Birinci

dönemde tek parti iktidarı ve 1960 ve 1980 yıllarında ara rejimler hüküm sürmekle birlikte, Türkiye cumhuriyet ve demokrasi yönündeki tercihini devam ettirmiştir.⁶⁹⁶

Türkiye'de demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işlediğini ileri sürmek olası değildir. Bu durum özellikle Avrupa Birliği uyum sürecinde⁶⁹⁷ sıklıkla ifade edilmektedir.

Dünya Savaşı ertesi Versailles, Saint German, Trianon gibi cezalandırıcı barış antlaşmalarının ardından gündeme gelen rejim bunalımlarına da, Türkiye'nin duyarsız kalması ve etkilenmemesi beklenemezdi. Türkiye'nin hemen yanibaşında tüm dünyayı sarsan 1917 Rus Devrimi'nin ortaya çıkması da, güvenlik ve rejim algılaması açısından etkin bir faktör olmuştur. Diğer taraftan, ulu önder Atatürk'ün tasarladığı inkılapları halkın algılamadaki yetersizliği ile, altyapısal hazırlık eksikliği doğrudan demokrasiye geçişi engelleyen önemli bir unsur olmuştur. Nitekim; Atatürk'ün 16 Ocak 1923 yılında tasarladığı reformlara ilişkin olarak gazetecilere yaptığı detaylı açıklamaların tümü, halkın henüz hazır olmadığı gerekçesi ile, gazetede yayınlanmamış adeta sansüre tabi tutulmuştur. Bkz: Gotthard Jaschke, "*Kemalizmin Temel Düşünceleri ve Tarihi*", İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü(der.), **Atatürk Devrimleri 1. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri: 10-14 Aralık 1973**, içinde (İstanbul Sermet Matbaası, 1975), s.13.

⁶⁹⁵ İsmet Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980, s.26.

⁶⁹⁶ 1923-1946 yıllarında Türkiye'de tek-parti hakimiyeti hüküm sürmüştür. 1944'te dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokratik ve anayasal düzene sahip durumda bulunmaktaydı. Bazıları bu dönemi, tek parti oligarşik hegemonyası olarak vurgularken, Fransız siyaset sosyoloğu Roger-Gerard Shwartzenberg gibi bazı aydınlar ise, Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'sinin bir istisna olduğunu ve 1923-1946 arasında Türkiye'nin, gerek ideolojisi ve gerekse yapısı açısından, totaliter bir ülke olmadığını ifade etmektedirler. Türkiye'nin bu dönemde, demokratik bir ideoloji ile, çoğulcu Batı demokrasisinden yana olduğunu ve tek-parti ile böyle bir hedefe yöneldiğini vurgulamaktadırlar. Yapısal açıdan ise; Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası, Fransız radikal partisine benzeyen bir kadro partisi olarak tanımlanmakta ve siyaset sosyolojisi açısından Türkiye'nin tek-parti deneyimi, genellikle bir geçiş sorunu olarak ele alınmaktadır. Benzer görüşlere sahip diğer batılı yazar da, Eric Habsbawn'dur. Habsbawn da tek-partili rejimin çağdaşlaştırıcı işlevini vurgulamaktadır. Shwartzenberg'den farkı, demokrasi sorununa öncelik tanımayışı ve Türkiye'nin ulus-devlet oluşum sürecinde demokratikliğe arka planda yer vermesidir. 1946'da çok partili hayata geçiş ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, Türkiye'nin siyasal referansı değişmiştir. Tanzimat'tan 1950 yılına kadar, Türkiye, Fransız siyasal kültürünün etkisinde kalmıştır. Fransız siyasal kültürü merkezîyetçi-bürokratik bir geleneği oluşturmaktadır. 1950 sonrasında ise; Türkiye, siyasal kültürü itibarıyla Amerika aracılığıyla, Anglo-Sakson geleneğinin etkisi altına girmeye başlamıştır. Anglo-Sakson gelenekte vurgu, cumhuriyetten çok demokrasiye yapılmaktadır. Cumhuriyet, laiklik, demokrasi, insan hakları, ekonomik yaşam gibi pek çok alanda, artık Türkiye'de yönetime ortak olabilen siyasal seçkinlerin referansını Anglo-Sakson dünya oluşturmuştur. Bkz: Zafer Toprak, "*Tek-parti Cumhuriyeti ve Demokrasi*", **Yeni Türkiye**, 1998/23-24, ss.1053-1055; Ömer Çaha, "*Cumhuriyet ve Demokrasi*", **Yeni Türkiye**, 1998/23-24, s.1078.

⁶⁹⁷ Kopenhag Kriterler uyarınca Türkiye bu güne kadar 9 uyum paketi hazırlamıştır. Bu uyum Paketlerinin içerdiği reform alanları şunlardır:

- 1'inci Uyum Paketi (06 Şubat 2002): Düşünce özgürlüğü, Terörle Mücadele ve DGM'lerin yeniden düzenlenmesi,
- 2'nci Uyum Paketi (09 Nisan 2002): Dernek, toplantı ve gösteri yasalarının yeniden düzenlenmesi,
- 3'üncü Uyum Paketi (09 Ağustos 2002): İdam cezasının kaldırılması,

Türkiye'de demokrasi açısından önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. Hatta, bu yüzden Türkiye'de demokratikleşmenin stratejik önceliğe sahip bir konu olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁹⁸ Ancak, demokrasinin Avrupa'daki serüvenine bakıldığında Türkiye'nin yetersiz koşullarının dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁹⁹ Türk demokrasisinde yaşanan sorunlar şu şekilde sıralanabilir⁷⁰⁰:

- Demokrasinin temelinde özgür ve bağımsız *bireyci kişilik modeli* bulunurken, Türk siyasi modelindeki kişi egemenliğinde *bağımlı ve sosyal kişilik modeli* geçerlidir.

- Kişi egemenliği modeli, kapalı toplum kurgusuna neden olmakta ve bu durum örgütlenme düzeyini kısıtlamaktadır. Diğer taraftan, kısıtlı örgütlenme çoğulculuğu ve katılımcılığı da engellemektedir. Böylece, seçimlerde dahil olmak üzere, politik alana daha çok güçlü kişiler egemen olmakta ve bu kişiler kendi egemenliklerini pekiştirmek için çaba harcadıklarından, ülke sorunları zamanında çözölememektedir.

- Çağdaş çoğulcu demokrasilerin aksine, Türk parlamentosunda örgütlü sosyal grupların temsilcileri yeterince yer alamamaktadır. Bu durum sosyal kesimler ve çıkarlarının parlamentoya yetersiz yansımaya neden olmaktadır.

- Demokrasilerde iktidarın gücünün yine demokratik yollarla sınırlanması gereklidir. Ancak Türkiye'de örgütlü katılımın yaygın olmaması nedeniyle, demokratik kontrol mekanizmaları yetersiz kalmaktadır.

- 4'üncü Uyum Paketi (11 Ocak 2003): Vakıfların mal edinmesi, ana dilde yayın, siyasi partiler yasası,

- 5'inci Uyum Paketi (04 Nisan 2003): AİHM kararlarına dayanarak yeniden yargılama yapılması,

- 6'ncı Uyum Paketi (19 Temmuz 2003): Terörle mücadele, ana dilde yayın,

- 7'nci Uyum Paketi (24 Temmuz 2003): Milli Güvenlik Kurulu yapısında değişiklik,

- 8'inci Uyum Paketi (22 Nisan 2004): DGM'lerin kaldırılması ve ölüm cezasının yasalardan ayıklanması, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerine sınır getirilmesi,

- 9'uncu Uyum Paketi (15 Temmuz 2004): YÖK, RTÜK, Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Çocuk Mahkemeleri Kurulmasına İlişkin Kanunu ve Noterlik Kanununda değişiklik.

⁶⁹⁸ Hüsnü Erkan, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.225.

⁶⁹⁹ Ergün Aybars, **Türkiye'de Demokrasi Ve Fikir Kaynağı, Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, İzmir:Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1990, s.35.

⁷⁰⁰ Hüsnü Erkan, ss.225-230.

- Demokrasilerde devletin temelini hukuk, yani ilke ve kurallar oluşturur. Bu sayede keyfilik de ortadan kalkar. Oysa Türkiye'de demokrasi kültürü tam olarak yerleşmediği için, uyum sürecinde AB'nin eleştirilerinin de temelini teşkil ettiği gibi, hukuk kurallarına çoğunlukla uyulmamaktadır.

- Türkiye'de toplumsal hayatın her düzeyinde kişi egemenliklerinin ve bağımlı kişilik yapısının yaygınlığı, demokratlığın ve demokratik davranışların sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Türk demokrasisi, demokratları olmayan bir demokrasi görünümü arzietmekte, şekilsel olmaktan kurtulamamaktadır.

- Türkiye'de özgür ve bu özgürlüğünü sorumluluk bilinci içinde kullanan kamuoyundan söz etmek de olası değildir. Kamuoyu oluşturmada önde gelen işadamları ve medya kuruluşları, hem egemen konumları ve hem de politik iktidarla kişisel çıkar ilişkileri nedeniyle, özgür bir kamuoyunun oluşumuna yeterince katkıda bulunmamaktadırlar.

Demokrasi için ilk koşul, devletin demokratik olmasıdır. Devletin demokratik örgütlenmemesi, toplumun demokratik alışkanlıklarını da olumsuz etkilemektedir.⁷⁰¹ Bu çerçevede, Türkiye'de demokrasinin gelişmemesi ve demokrasi kültürünün oluşamamasının altında da devletin demokratik bir biçimde örgütlenmemesi sorunu yatmaktadır.⁷⁰² Bu sorunun temel nedenleri arasında *sanayileşememe*,⁷⁰³ *siyasal sistemin işleyişindeki aksaklıklar*,⁷⁰⁴ *hukuk devletinin hayata geçirilememesi*,⁷⁰⁵ *insan*

⁷⁰¹ Cem Eroğul, **Demokrasi Ekini Üzerine**, İstanbul: Aybay Yayınları, 1996, s.13.

⁷⁰² Özkan, s.499.

⁷⁰³ Durmuş Hocaoglu, "Türkiye ve Demokrasi", **Yeni Türkiye Dergisi Türk Demokrasisi Özel Sayısı**, Cilt.3, Sayı:17, 1997, s.3.

⁷⁰⁴ En önemli nedenleri arasında *Türkiye'deki parti sisteminin parçalanmışlığı, merkez sağ ve sol partilerin zayıflaması, istikrarsız ve etkin olmayan koalisyonlar, parlamento dışı güçlerin siyasal sürece müdahaleleri ve önemli reformların siyasal kaygılarla ertelenmesi* yer almaktadır. Bkz: Gündüz Aktan, **Siyasal Rejim Tartışmaları**, İstanbul:TESEV Yayınları, 2000, s.11.

⁷⁰⁵ Hukuk devleti kavramı, *devletin bütün işlem ve eylemlerinin hukuka ve demokratik bir anayasaya uygunluğu* anlamına gelmektedir. Hukuk devleti kavramı, "hukukun önceliği" şeklinde de ifade edilmektedir. Hukuka uygunluk için devletin bütün eylemlerinin yargı denetimine tabi olması gerekmektedir. Oysa, Türkiye'de devletin yargı denetimi dışında kalan faaliyetleri mevcuttur. Bkz: Bülent Tanör, **Türkiye'de Damokratikleşme Perspektifleri**, İstanbul:TUSİAD Yayınları, 1997, s.151.

hakları kavramının yeterince yerleşmemesi,⁷⁰⁶ düşünce özgürlüğüne yeterince önem verilmemesi,⁷⁰⁷ adaletsiz gelir dağılımı⁷⁰⁸ vb. sayılabilir.

Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler, AET ve Türkiye arasında bir ortaklık kuran, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanarak 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'na dayanmaktadır. Atatürk'ün belirlediği çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak hedefine uygun olarak Aralık 2004'te AB ile müzakerelere başlama kararı alan ve Haziran 2006'da fiili müzakerelere başlayan Türkiye, AB üyeliği sürecinde elinde önemli avantajlar bulundurmaktadır. AB bünyesinde her ne kadar NATO'dan bağımsız AGSP oluşturma çabaları mevcut olsa da, uzun süre bu girişimin NATO'ya bağlı kalacağı ve Türkiye'nin, NATO içindeki konumu ve barışın, güvenliğin, Avrasya ve Avrupa'daki gelişmelerin kontrolünde faal katılımının gerekliliği açıktır. Kosova'daki kriz ve bunun ardından ortaya çıkan göçmenler sorunu, Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik ve demokratik gelişimi, Gürcistan'ın güvenliği, Balkanlarda istikrar ve işbirliğinin güçlendirilmesi, Azerbaycan - Ermenistan çatışmasına çözüm çabaları, Ortadoğu barış sürecine destek, tüm bunlar Türkiye'nin önemli rolünü ortaya koymaktadır.

Üç yanı denizlerle çevrili ve kara sınırları Kafkas Dağları, Ural Dağları gibi engellere dayanan Avrupa, güçlü bir coğrafi bütünlüğe sahiptir. Avrupa daha önce sahip olduğu kömür-demir stratejik kaynakları ve sömürgelerinden sağladığı kaynaklar ile güçlenmiştir. Bugün ise Kuzey Deniz Petrolleri hariç stratejik kaynağa sahip değildir. Önemli diğer kaynağı ise vasıflı insan ve bunun yarattığı değerler ile bilgi ve deney birikimi, teknolojik üstünlük, sahip olunan sermaye ve dış yatırımlardır. Türkiye'nin AB'ye katılması ile AB coğrafyasının sınırları Asya'ya, Ortadoğu'ya doğru uzanacak; Ortadoğu, Kafkasya güneyi ve Doğu Akdeniz AB'nin sınırlarını teşkil edecektir.

⁷⁰⁶ Ülkemizde demokrasinin önündeki engellerden birini de insan hakları ihlalleri oluşturmaktadır. İnsan haklarının kaynağında *doğal haklar* kavramı mevcuttur. Devlet, kendisinin oluşturmadığı ve kendisinden önce varolan bu doğal haklarla bağlıdır. Bkz: Özkan, s.514.

⁷⁰⁷ Temel hak ve özgürlüklerin vazgeçilmez unsuru olan düşünce özgürlüğünün olmadığı yerde demokrasiden söz etmek mümkün değildir. AB uyum yasaları çerçevesinde özgürleştirici önemli adımlar atılmış olmakla birlikte, halen yasalarda düşünce özgürlüğünün önünde engel niteliği taşıyan hususlar mevcuttur. Bkz: Özkan, ss.522-528.

⁷⁰⁸ Türkiye geliri en adaletsiz dağıtılan ülkeler arasında yer almaktadır. Gelirin %20'lik dilimlere göre dağılımı esas alındığında Türkiye, adaletsizlik açısından dünyanın ilk 20 ülkesi arasında yer almaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, Türkiye'nin demokratikleşmesine zara vermekte ve önemli engeli oluşturmaktadır. Bkz Özkan, ss.529-546.

Türkiye'nin AB üyesi olması halinde AB; Kafkaslarda, Ortadoğu'da, İran ile, Arap/İslam dünyası ile karşı karşıya gelmiş olacak ve bu bölgedeki bütün sorunlarla ve sorunların Türkiye'ye yansıyan şekilleri ile ilgili politikalar üretmek zorunda kalacaktır. AB Türkiye'yi tam üye yapması durumunda, kıta içine sıkışmış bir birlik olmaktan çıkarak, hem çok-kültürlü hem de enerji havzalarına jeopolitik yakınlığı ile küresel bir güç olma avantajını elde edebilecektir. AB aynı zamanda bu bölgenin olanaklarına Türkiye üzerinden ulaşabilecek, sözkonusu bölgeler üzerindeki etkinliği artacak, siyasi ufkunu genişleyecektir.⁷⁰⁹

AB üyeliğinin gerçekleşmesi durumunda, Türkiye'nin mevcut sorunlarını AB'nin sorunu haline dönüştürmesi⁷¹⁰ hem avantaj, hem de dezavantajları beraberinde

⁷⁰⁹ Ali Karaosmanoğlu'na göre; "Küresel stratejik çıkarları olan ABD'nin aksine, AB Türkiye'nin stratejik değerini her zaman aynı şekilde algılayabilmiş değildir. AB, kendi kimliği ve genişleme politikası konusunda henüz kararlı olmadığı yıllarda, Türkiye'yi bir stratejik kazanç olmaktan çok bir yük olarak görmüştür. Genel yaklaşım şuydu: AB üyesi olan Türkiye AB'yi Orta Doğu ve Kafkasya gibi en istikrarsız bölgelerle komşu yapacak ve bu bölgelerde aktif politika gütmeye hevesinde olan Ankara AB'nin başını derde sokabilecekti. O yıllarda Türkiye *güvenlik üreten* bir ülke olmaktan çok *güvenlik tüketen* bir ülke olarak algılanıyordu. Bugün dahi, böyle düşünen Avrupalı siyaset adamları bulunmakla birlikte, AB'nin resmi tutumu büyük ölçüde değişmiştir. Bu değişikliği Helsinki kararları teyit etmektedir. Helsinki, AB'nin kendi çıkarlarını kendisinin koruyabildiği bir *oyuncu* olma yolundaki iradesini göstermiştir. Ayrıca, Türkiye'nin adaylık müzakerelerine başlaması da AB'ye potansiyel Türk katkısının öneminin anlaşıldığının delilidir." Bkz: Ali Karaosmanoğlu, "AB ve NATO Üyesi Ülkelerin Ulusal Güvenlik Stratejileri", **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve Nato İlişkilerinin Geleceği Türkiye'ye Etkileri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul, 11-12 Ocak 2001, ss.73-83.

⁷¹⁰ Ulusal güvenliği ve çıkarları savunma ve bölgesel ya da küresel alanda etkili olabilmek için *birlikler, entegrasyonlar, ittifak sistemleri ve belirli hedeflere dayanan koalisyonlar* içinde yer almak önemli hale gelmiştir. Yavuz Gökalep Yıldız'a göre, "21. Yüzyılın ittifakları, ideolojik temelden çok belirli hedeflere dayanan koalisyonlar şeklinde olacaktır. Yaşadığımız yüzyılda herhangi bir birlik, koalisyon ya da ittifak sistemi içinde yer almayan bir ülkenin tek başına kendi ulusal güvenliğini sağlaması zor olacaktır. Ulusal güvenliğin ve çıkarların korunması açısından *egemen devletler birliği* ya da De Gaulle'un tanımlamasıyla *Anavatanlar Avrupası* diyebileceğimiz AB benzeri birlikler içinde yer almak önem kazanacaktır. Örneğin, AB'yi oluşturan ülkelerin her biri, kendi tarihi sürecinde dünyanın diğer ülkeleri ile kendilerine özgü bağlar kurmuşlardır. Bu nedenle de uluslararası sorunlarda, her birinin gösterdiği siyasi duyarlılık farklılaşmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinin her birinin tek tek hareket etmesinin, uluslararası alandaki olayların akışında önemli bir etki yaratmayacağı açıktır. Yunanistan'ın, Almanya'nın ya da diğer herhangi bir ülkenin uluslararası alanda bugünkü kadar etkili politika sürdürebilmesinde AB'nin rolü inkar edilemez. Almanya, birleşmesini bir anlamda AB içinde yer almasına borçludur. Yunanistan kendi ulusal tezlerini AB'nin tezleri haline getirerek Türkiye'nin karşısına güçlü bir şekilde çıkmaktadır. Atina, AB'nin taahhüdü altına girmesini sağlayıp, sorunların Türk-Yunan sorunları yerine AB-Türkiye sorunlarına dönüştürülmesine çalışmaktadır. Bu noktadan bakınca, ulusal politikalarından ödün verme temelinde değil, tam aksine bu politikaları güçlendirme temelinde, yani bu örgütlenmeleri bir araç olarak görerek içlerinde yer almak önem taşımaktadır. AB üyesi ülkeler, antlaşmalarında bunu açıkça ifade etmektedirler. Uluslararası birlikteliği dışlamış bir ülkenin, ortak hareket eden ülkeler grubu karşısında kendi tezlerini savunması güçleşmektedir. Bu tür birlikler içinde yer alamayan ya da bunları oluşturamayan bir devletin diğer güçlerin çıkar çatışmalarının, egemenlik mücadelelerinin aracı

getirecektir. Zira, AB üyelik sürecinin *azınlık hakları* bahanesiyle bölünme riskini de gündeme getirdiği ve *Sevr Sendromu* olarak özetlenen bir sürecin olasılık dahilinde bulunduğu ifade edilmektedir.⁷¹¹ Bu çerçevede, Türkiye-AB entegrasyonunun Türkiye'nin politik ufku üzerindeki etkisinin, AB'nin aksine, sınırlayıcı ve kısıtlayıcı olacağı ileri sürülmektedir.⁷¹² Ancak, politik, ekonomik, bilim ve teknoloji, eğitim, tarım vb. toplam 39 başlık altında yürütülen müzakereler sonunda, AB uyum sürecinin Türkiye'nin çağdaş normları yakalamasına yardımcı olacağı genel kabul gören bir husustur.⁷¹³ İslam dünyasında tek modern ve laik devlet yapısına sahip Türkiye'nin AB süreci ile elde edeceği jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel üstünlük, bölgesel güç konumunu elde ederek pekiştirmesini kolaylaştıracaktır. Ancak, Türkiye'nin AB sürecinde elde edeceği kazançlar veya muhtemel kayıpları güç dengelerini kendi ulusal çıkarları paralelinde ne kadar etkin kullanabildiğine ve akılcı bir müzakere sürecinin işletilebilmesine bağlıdır.

Irak'ın kuzeyindeki Kürt oluşumu, PKK sorunu ve ABD'nin özellikle 11 Eylül terör saldırıları sonrasında dünyayı yeniden şekillendirme gayretleri kapsamında Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler bazen *Sevr fobisi*⁷¹⁴ düzeyinde gerilmiş, bazen

olmanın ötesinde bir güce ve işleve sahip olmayacağını söylemek mümkündür. Geleneksel dış politika araçlarının ağırlığını yitirdiği yeni uluslararası sahnede, yeni araçların kullanılmasının bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı dikkate alındığında, ülkelerin bu araçlara sahip oldukları sürece bölgesel ve küresel alanda etkili bir konuma sahip olabilecekleri ileri sürülebilir.” Bkz: Yavuz Gökalp Yıldız, “*Yeni Güvenlik Anlayışı ve Arayışları, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi*”, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve Nato İlişkilerinin Geleceği Türkiye'ye Etkileri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul, 11-12 Ocak 2001, ss.260-309.

⁷¹¹ Ulusoy, a.g.e.

⁷¹² Suat İlhan, **Avrupa Birliğine Neden Hayır. Jeopolitik Yaklaşım**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s.55.

⁷¹³ AB ile bütünleşmenin Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar oldukça fazladır. Üyelik koşulları içerisinde siyasi kriterleri oluşturan *Kopenhag kriterleri* çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yönünde Türkiye'nin de hedeflediği hususları içermektedir. Besim Üstünel'e göre, sözkonusu kriterlerin %98'e varan kısmı Türkiye'nin gerçekleştirmeyi hedeflediği hususları içermektedir. Geri kalan %98-100 arasındaki kısmı ise uzlaşma ile, hem Türkiye içinde değişik görüşte olanların karşılıklı uzlaşıları, hem de AB ile sözkonusu hususların karşılıklı anlayış çerçevesi içerisinde görüşülüp sonuca varılması ile gerçekleşmesi mümkündür. Bkz: Besim Üstünel, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve Nato İlişkilerinin Geleceği Türkiye'ye Etkileri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul, 11-12 Ocak 2001, s.118.

⁷¹⁴ Türk siyasi kültürünün önemli bir parçası, dış dünyayı Türkiye'yi zayıflatmak ve bölmekle suçlar. Türkiye'nin sıklıkla etkili ve birbirleriyle uyum içinde hareket edebilen düşmanlar tarafından çevrelendiği dile getirilmektedir. Bu olgu, *Sevr Fobisi* olarak belirtilir. 1. Dünya Savaşı sonunda kazanan devletlerin Osmanlı'nın geriye kalan Anadolu bölgelerini küçük parçalara Sevr Andlaşması ile bölmeye çalışmalarının yeniden canlanması olarak görülür. Türkiye'deki insan

stratejik ortaklık seviyesinde gelişmiştir. Türkiye-ABD ilişkileri Irak müdahalesi öncesinde 1 Mart tezkeresi ile sorunlu bir dönem geçirmiş olmakla birlikte, özellikle nükleer güç olmaya kararlı İran'a müdahale öncesinde tekrar gelişme kaydederek, karşılıklı yanlış anlamaları ortadan kaldırmak üzere bir *stratejik vizyon belgesi* hazırlanmasına karar verilmiştir.⁷¹⁵ Türkiye-ABD ilişkilerinin *stratejik ortaklık* niteliğini yitirmiş olmasına rağmen, son dönemde Rusya'nın enerji kozunu kullanmasıyla⁷¹⁶ Türkiye'nin enerjinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında önemli bir alternatif olması ve

hakları konuları ve Kuzey Irak'ta Kürt Devleti'nin kurulması üzerindeki ABD politikalarına, ABD'yi eski stratejik ortaklardan daha çok bir düşman olarak gösteren Sevr Fobisi merceğinden bakıldı. Bu durum birçok karar vericinin Sevr Fobisi bakışı doğrultusunda, ABD politikalarını yorumlamasına neden oldu. Birçoğu, Türkiye'nin insan hakları problemleri olduğunu kabul etmesine rağmen, ABD'nin bölgedeki politikalarını, uzun süredir varolan ittifak ilişkileri ile uzlaştıramaz buluyorlardı. İlk önce, ABD'yi eski Yugoslavya, Çeçenistan, Suudi Arabistan, Afganistan ve bunun gibi yerlerde çok fazla etkili olmamakla suçlayarak ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı insan hakları politikasının meşruluğu konusunda sıklıkla mücadele ettiler. İkinci olarak, ABD hükümetinin Türkiye'nin terörizmle ve PKK ile savaşmak için gerekli olan silah ithalatı için ihraç lisansı konusundaki başarısızlığını şaşkıncı buldular. Üçüncü olarak, Türk liderlerinin uzun süre bir terör sorunu olarak tanımladıkları Kürt sorununa askeri çözüm yolları dışında herhangi bir çözüme yanaşmada isteksiz davranmış olmalarıdır. ABD'nin Kürtlerin etnik, kültürel ve dilsel kimliklerinin, resmi olarak tanınması gibi siyasi çözüm yönündeki desteğini, Türkiye'nin içişlerine karışmak ve Türkiye'nin birlik ve bütünlüğünü yıkmak olarak görmektedirler. Türk yetkilileri ve medya sıklıkla ABD'yi PKK'ya yardım etmek ve Kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti kurulmasını sağlamak amacını gütmek yönünde suçlamıştır. ABD politikalarının, Türkiye tarafından bu yönde algılanışı Sevr Fobisini daha da artırmış, Batı'nın amacının Türkiye'nin zayıflatılması ve bölünmesi olduğu belirtilmiştir. Sevr Fobisini iyice artıran diğer konu, ABD'nin Kuzey Irak'ın statüsü üzerindeki politikası olmuştur. Güvenli bölge Türk Hükümeti'nin teşvikiyle geniş bir alanda yapıldı. 1991'de Türkiye'ye kaçan yarım milyona yakın Kürt mültecinin acilen yurtlarına geri gönderilmesini istiyordu. Bununla birlikte, ABD desteğiyle, iki başat Kürt grup tarafından seçimlerin yapılması ve Irak'ta Kürt Federe Devleti'nin ilan edilmesi, Türkiye'de büyük bir kaygıya neden oldu. Türkiye, ABD'nin desteğiyle özellikle Kürt gruplardan biriyle PKK'yı zayıflatmak amacıyla işbirliğini geliştirmesine rağmen, birçok Türk karar verici, ABD'nin niyetleri konusunda her zaman ihtiyatlı kaldı. ABD'nin, Saddam'a karşı bir baskı unsuru olarak Kuzey Irak'ta birleşmiş bir Kürt cephesi kurmak istemesi, Türkiye'nin ise zayıf bir Kürt cephesi tercih etmesi nedeniyle iki ülke arasında diplomatik bir çekişme ortaya çıktı. Türkiye iki ana Kürt grup içinde, birliklerini sağlama konusundaki ortaya çıkan bazı anlaşmazlıkların uzamasından oldukça memnun gözüktü. Fakat aralarındaki anlaşmazlığın, bölgede PKK'nın dolduracağı bir siyasi boşluk yaratmasını görmek istemedi. Türkiye, Kuzey Irak için bulunacak bir çözümün Irak'ın siyasi ve toprak bütünlüğüne saygılı olması gerektiğini sık sık vurguladı. Yine, Kuzey Irak'ta, Kürt Devletine benzer herhangi bir bağımsız ve tek varlığın, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmasından beri ABD'nin Kürt yönetimini destekleyen her politikası Türkiye'yi zayıflatma planının bir parçası olarak görüldü. ABD'nin Irak müdahalesi sonrasında Kürtleri Irak yönetiminde hakim unsur durumuna getirerek ittifak içerisinde hareket etmesi ve Kuzey Irak'ta barınan ve Anadolu topraklarında eylem için sıklıkla sınır geçen PKK teröristlerine karşı herhangi bir tedbir almaması ilişkileri gerginleştirdi. Bkz: HAK, **ABD'nin Yeni Savunma Politikası ve Bu Politikanın 21. Yüzyılda Türkiye'ye Etkileri**, İstanbul: HAK Yayınları, 2002, ss.118-119.

⁷¹⁵ Milliyet, 1 Haziran 2006.

⁷¹⁶ The Economist, "Nervous Energy", 7 Ocak 2006; Klare, ss.19-23.

ABD'nin *Geniş Karadeniz Bölgesi* yaklaşımı Türkiye'nin önem ve önceliğini tekrar gündeme taşımıştır.

(3) Ekonomik Değerler

Rusya 1990'lı yılların başında ekonomik piyasasını serbestleştirmiştir. 1990'ların sonlarından itibaren Rusya ekonomisinde temel faktörün yüksek enerji ve hammadde ihraç fiyatları olduğu hızlı bir gelişme yaşanmıştır.⁷¹⁷ Hampetrol, petrol ürünleri ve doğal gaz 2004'de RF ihracatının yaklaşık % 55'ini teşkil etmiştir. Metallerin de bu rakama dahil edilmesi halinde bu oran % 80'ler düzeyine ulaşmaktadır ve federal bütçe gelirlerinin yarısından fazlası hammadde sektörü kaynaklıdır. Rusya 1998 ekonomik krizinden bu yana yıllık ortalama %6.4 büyümüştür. Yüksek petrol fiyatları ve ucuz ruble ekonomik büyümedeki önemli etkenler olmakla birlikte, 2000 yılından bu yana yatırım ve tüketim talebine dayalı büyüme gerçekleşmektedir. 2004 yılındaki % 7.1'lik kalkınma oranıyla birlikte, RF GSYİH'sı 1999-2004 arasında toplam % 47 oranında büyümüştür. ABD doları'nın uluslararası piyasalarda değer kaybetmesinin ve Rus rublesinin reel olarak değerlendirilmesinin de etkisiyle, RF GSYİH'sı (cari kura göre) 2003 yılında 434 milyar dolar iken, 2004 yılında yaklaşık 600 milyar dolara yükselmiştir. Bir başka ifadeyle Rusya'da kişi başına düşen gelir 3.010 dolardan 4.011 dolara çıkmıştır.⁷¹⁸

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, diğer bazı makroekonomik veriler de gayet olumlu bir tablo çizmektedir. Artan petrol fiyatları nedeniyle, dış ticaret fazlası büyümeye devam etmekte (2004 yılında bir önceki yıla göre % 46 artarak 87.2 milyar dolara yükselmiştir), federal bütçe fazla vermekte ve döviz ve altın rezervleri hızla artmaktadır (2004 yılında bir önceki yıla göre % 62 artarak 124.5 milyar dolara, 2005 yılı sonu itibarıyla 180 milyar dolara yükselmiştir). 2004 yılı RF federal konsolide bütçe gelirleri 195.3 milyar dolar, giderleri 98.3 milyar dolar ve dolayısıyla bütçe fazlası 27.4 milyar dolar (GSYİH'nın % 4.6'sı) olarak gerçekleşmiştir.⁷¹⁹

⁷¹⁷ Shleifer Andrei ve Daniel Treisman, "A Normal Country", **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper**, Sayı:10057, Ekim 2003.

⁷¹⁸ Dünya Bankası, **Dünya Gelişme Göstergeleri Veritabanı**, Ağustos 2005 (World Development Indicators database, August 2005)(<http://www.worldbank.org>).

⁷¹⁹ A.g.e.

Tablo 6
RF'nin BDT ve BDT Dışı Ülkelerle Dış Ticareti(milyar dolar)

	2003	2004	Artış	Açıklama
İhracat	135.9	183.5	% 35.02	<i>İhracatında başlıca ülkeler:</i> Almanya, İtalya, Hollanda, Çin, Ukrayna ve Beyaz Rusya
BDT ülkeleri	21.4	30.2	% 41.12	<i>Başlıca ihraç ürünleri:</i> Petrol ve petrol ürünleri, doğalgaz, kömür, demir cevherleri, alüminyum, kereste, nikel, bakır, gübre, hububat
BDT dışı ülkeler	114.6	153.3	% 33.77	
İthalat	76.1	96.3	% 26.54	<i>İthalatında başlıca ülkeler:</i> Almanya, Beyaz Rusya, Ukrayna, ABD, Çin ve İtalya
BDT ülkeleri	15.1	19.9	% 31.78	<i>Başlıca ithal ürünleri:</i> Taze ve dondurulmuş gıda, tekstil ve konfeksiyon, deri ve giyim eşyaları, ilaçlar, makina ve teçhizat, elektrikli ve elektronik cihazlar, otomobil
BDT dışı ülkeler	61.0	76.4	% 25.24	
Dış ticaret hacmi	212.0	279.8	% 31.98	
Dış ticaret fazlası	59.8	87.2	% 45.82	

Kaynak: RF Merkez Bankası ve Dünya Bankası, "Dünya Gelişme Göstergeleri Veritabanı", Ağustos 2005.

Rusya, gelirini artırmak maksadıyla Suudi Arabistan gibi ülkelerle işbirliğine giderek, uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının düşmesini önlemeyi öngörmektedir.⁷²⁰ Zira, uluslararası piyasalarda petrolün her varili için oluşacak 1 dolarlık fiyat düşüşü, Rusya devlet bütçesinin 2 milyar dolarlık bir gelirden mahrum

⁷²⁰ Martin Sieff, "Yukos Drama No Earthquake in Russia", **The National Interest**, 6 Kasım 2003.

olması anlamına gelmektedir. Putin hükümeti bütçe içerisinde yaklaşık % 40'lık bir payı olan petrol gelirlerinin daha yararlı biçimde kullanabilmek için, daha 2005 yılında bütçesinde petrol fiyatını varil başına 20 dolardan hesaplamayı ve fiyat artışından doğacak gelirleri ise ayrı bir fona aktarmayı kararlaştırmıştır.⁷²¹ Mayıs 2006 itibarıyla varil başına 70 dolara varan petrol fiyatları⁷²² düşünüldüğünde, Rusya'nın Irak'ın işgali sonrasında artan petrol fiyatlarından ne kadar kar elde ettiği anlaşılabilir.

RF ekonomisine yapılan toplam yatırım tutarı 2003 yılında 71,2 milyar dolar iken 2004 yılında 94,75 milyar dolara yükselmiştir(GSYİH'nın % 16,2'si). 2004 yılında RF'ye yapılan yabancı yatırım miktarı 40,509 milyar dolardır. Bunun 9,420 milyar doları doğrudan yatırım, 333 milyon doları portföy yatırımı ve 30,756 milyar doları da diğer yatırımlardan (ticari krediler, diğer krediler ve mevduat) oluşmaktadır. 2004 yılında RF'de gerçekleştirilen 40,509 milyar dolar tutarındaki yabancı yatırımın 19,639 milyar dolarlık kısmı sanayi sektörüne yapılmış olup, bu rakamın da 8,150 milyar doları petrol-gaz sektörüne yönelik olmuştur. Rusya'ya yapılan yabancı yatırımlarda Almanya, GKRY, ABD, İngiltere ve Fransa önde gelmektedir.⁷²³

Gelişen ekonomik duruma bağlı olarak Rusya'nın dış borç stoku⁷²⁴ GSYİH'nın %90'ından %36'lara kadar gerilemiş ve Mayıs 2006 ayı içerisinde IMF borçlarının tümünü ödeyeceğini duyurmuştur. Bu gelişmeler ve son dönemde hükümetin gerçekleştirdiği yapısal reformlar sayesinde iş ve yatırım çevrelerinin Rusya'nın ekonomik geleceğine olan güvenlerini artırmıştır. Diğer taraftan, 2004 yılında Rusya'dan net özel sektör sermaye çıkışı miktarı 9.4 milyar dolar olarak

⁷²¹ Nazım Cafersoy, "Rusya'da Devletin Enerji Kaynakları Üzerinde Kontrolü Güçlendirme Girişimleri", **ASAM Günlük Küresel Değerlendirme Bülteni**, <http://www.avsam.org>, (18 Kasım 2003).

⁷²² Milliyet, 29 Mayıs 2006.

⁷²³ Dünya Bankası, **Dünya Gelişme Göstergeleri Veritabanı**, Ağustos 2005 (World Development Indicators database, August 2005)(<http://www.worldbank.org>).

⁷²⁴ RF Merkez Bankası verilerine göre, Rusya'nın toplam dış borcu (resmi ve özel sektör toplamı) Aralık 2004 itibarıyla 211.4 milyar dolar olup, bu tutarın 97.1 milyar doları (% 45.9'u) resmi kurum ve kuruluşlara aittir. Resmi makamların dış borçlarının 55.9 milyar dolarını ise SSCB döneminden kalan borçlar teşkil etmektedir. Rusya'nın İç Borç Stoğu ise, yaklaşık 28.5 milyar dolardır.

gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, RF vatandaşlarının finanslarını en fazla yönlendirdikleri ülkeler sırasıyla ABD, GKRY, Virgin Adaları ve İngitere olmuştur.⁷²⁵

Putin'in iktidara gelmesinden sonra istikrara kavuşan Rusya'nın doğal gaz ve petrol gibi doğal kaynaklara dayalı ekonomik iyileşmesi, Yeltsin döneminde 1996 ve 1999 yıllarında 19 ülkeden oluşan Paris Kulübü'nden alınan toplam 40 milyar dolarlık borcun ödenmesi sürecini de hızlandırmıştır. Özellikle 11 Eylül olayları ve ABD'nin Irak işgalinden sonra uluslararası piyasalarda artan doğalgaz ve petrol fiyatları Rusya'yı sözkonusu süreçten en kazançlı çıkan ülkeler arasına yerleştirmiştir. Nitekim Rusya, 2005 yılında *Paris Kulübü'ne* vadesinden önce ödediği 15 milyar dolarlık borcuna ilave olarak, geriye kalan 22 milyar doların tamamını ödemek suretiyle tüm borçlarını kapatmak istediğini duyurmuştur.⁷²⁶ Böylece ABD'nin etkin olduğu IMF ve Paris Kulübü vesayetinden kurtulmayı amaçlayan Rusya, çok-kutupluluğu öngördüğü dünya güç dengesinde tekrar etkin olmanın arayışı içerisinde.

RF ekonomisindeki gelişmelere rağmen, bazı ciddi sorunlar hala mevcuttur. 2004 yılının ikinci yarısında RF GSYİH'nın büyüme hızı yavaşlamış olup, bunun nedenleri arasında, 2003'te % 12.3 olan yatırımların GSYİH'ya oranının 2004'te % 10.8'e düşmesi ve RF sanayi üretimi artış oranının 2003-2004 arasında % 7'den % 6.1'e inmesi gösterilmektedir. Ekonomik büyümenin yavaşlaması 2005 yılında da devam etmiş ve 2005 yılında %5.9'a düşmüştür.⁷²⁷ Diğer taraftan, işsizlik %8.3, enflasyon %12 ile hala yüksek seyretmektedir.⁷²⁸ Petrol⁷²⁹, doğal gaz⁷³⁰, metaller ve

⁷²⁵ Dünya Bankası, **Dünya Gelişme Göstergeleri Veritabanı**, Ağustos 2005 (World Development Indicators database, August 2005)(<http://www.worldbank.org>).

⁷²⁶ Şafak, Sabah, 15 Mayıs 2006.

⁷²⁷ Dünya Bankası, **Dünya Gelişme Göstergeleri Veritabanı**, Ağustos 2005 (World Development Indicators database, August 2005)(<http://www.worldbank.org>).

⁷²⁸ Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) Batı'da ülke ekonomilerindeki payları % 50-60 düzeyindeyken, RF GSYİH'sına katkılarının % 20'yi geçmediği hesaplanmaktadır. KOBİ'lerin gelişmemesinin nedenleri arasında bürokrasideki rüşvet ve yolsuzluk, yasal çerçevenin yetersizliği, bankacılık sektörünün gelişmemiş olması dolayısıyla KOBİ'lerin kredi temin etme imkanlarının kısıtlı olması ve RF ekonomisinin genel yapısı gösterilmektedir. KOBİ'lerin gelişmemesi istihdam ve gelir dağılımı açısından da çeşitli sakıncaları beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, Dünya Bankası verilerine göre, petrol ve doğal gaz sektörü RF GSYİH'sının yaklaşık 1/4'ünü teşkil ederken, nüfusun % 1'nden daha düşük bir bölümü bu sektörlerde istihdam edilmektedir. Ucuz ve bol enerji, Rus imalat sektörüne belli avantajlar sağlamakla beraber, işçi başına üretkenliğin Batılı ülkelerdeki seviyeye ulaşmasına ilişkin motivasyonu düşürmekte, Rus işletmeleri ancak ucuz enerji sayesinde yabancı şirketlerle rekabet edebilmektedir. Putin yönetiminin mevcut olumlu iç ve dış siyasi-ekonomik çerçeveyi iyi kullanması, reformlar vasıtasıyla ekonomiyi çeşitlendirmesi ve rekabete açık hale getirmesi ve

orman ürünleri %80 ihraç ürünüdür⁷³¹ ve dünya pazarlarındaki dalgalanmalar ülke ekonomisini kırılgan hale getirmektedir. Rusya'nın büyük çaplı bir ekonomik büyüme gerçekleştirebilmesi için köhne durumda bulunan imalat sanayii altyapısının değiştirilmesi veya modernize edilmesi gerekmektedir.⁷³² Diğer sorunlar arasında, zayıf bankacılık sistemi, hem iç hem de dış yatırımcının cesaretini kıran yetersiz iş iklimi, rüşvet ve kurumlara yaygın bir güvensizlik yer almaktadır. Ayrıca, son dönemde Putin'in merkezi otoriteyi artıran uygulamaları devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü artıracaklarını göstermektedir.⁷³³

24 Ocak kararlarıyla 1980 yılında serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye⁷³⁴, ekonomik açıdan, bir piyasa ekonomisinin temel özelliklerinin çoğuna, hayli

böylece Rusya ekonomisinin enerji-hammadde sektörlerine bağımlılığını azaltması halinde, orta ve uzun vadede RF'nin sağlıklı ve istikrarlı bir ekonomik kalkınma yakalamasının mümkün olacağı belirtilmektedir. Ancak, başta enerji sektörü olmak üzere devlet kontrolündeki şirketlerin güçlenmeleri ve Kremlin'in bu gelişmeyi iç ve dış mülahazalarla bilinçli şekilde teşvik etmesi nedeniyle, RF ekonomisinin orta ve hatta uzun vadede hammadde sektörlerine bağımlı kalmaya devam edeceği değerlendirilmektedir.

⁷²⁹ Rusya'nın petrol üretimi 2003 yılına kıyasla % 8.9 oranında artarak 2004 yılında 458.8 milyon tona yükselmiştir. Petrol ihracatı ise % 13.3 oranında artarak 253.2 milyon tona çıkmıştır. Petrol ihracatının % 84.2'si BDT dışı ülkelere, % 15.8'i de BDT ülkelerine gerçekleştirilmiştir

⁷³⁰ Doğal gaz üretimi 2003 yılına kıyasla % 2.2 oranında artarak 634 milyar metreküpe ulaşmıştır. Bunun 433.2 milyar tonu yerel piyasada kullanılmış, 200.8 milyar metrekübü ise ihraç edilmiştir. Doğal gaz ihracatının % 71.9'u BDT dışı ülkelere, % 18.1'i de BDT ülkelerine gerçekleştirilmiştir.

⁷³¹ Rusya uluslararası enerji piyasasının önemli aktörlerinden biri olmaya yönelik girişimlerini sürdürmektedir. Bu çerçevede, petrol ve doğal gaz üretimini ve ihracatını arttırmış, enerji sevkiyat güzergahlarını çeşitlendirme çabası içerisinde olmuştur. Ayrıca, Rusya'nın, BDT, Merkezi ve Doğu Avrupa ile Baltıklarda enerji sektörlerindeki yatırımlarını artırma girişimlerini sürdürdüğü gözlenmektedir.

⁷³² RF ekonomisinin en karlı ve büyük sektörü enerji alanı olup, anılan sektör yabancı yatırımcılara hala büyük ölçüde kapalıdır. Bu durum, sözkonusu sektörde etkin işletme ve üretim yöntemlerinin yerleşmesi önünde engel teşkil etmektedir. Ancak, RF enerji sektörüne yapılması gereken büyük çaplı yatırımlar (RF enerji stratejisi belgesinde 2020 yılına kadar yaklaşık 1 trilyon dolar düzeyinde yatırım gerekliliğinden söz edilmektedir) ve Rusya'nın bunu kendi imkanlarıyla gerçekleştiremeyecek durumda olması nedeniyle, enerji sektörünün yabancı yatırımcılara açılması gerektiği ifade edilmektedir. Putin ve yakın çevresi dahil, RF yönetimi ekonominin çeşitlendirilmesini, iktisadi hayatın tüm aşamalarında modernizasyon, etkin yönetim ve özelleştirmeyi söylemde savunmakla birlikte, uygulamada *Gazprom* gibi büyük enerji şirketlerini elinde tutma ve hatta bu şirketleri daha da büyütme ve güçlendirme yönünde bir politika izlemektedir. Bu çerçevede, Putin'in petrol, doğal gaz ve elektrik gibi sektörleri ulusal ekonominin yapılandırılması açısından ve bir dış politika aracı olarak stratejik önemde gördüğü, üretim ve dağıtımda devlet tekeline ve kontrolünü görünür gelecekte muhafaza etmeye kararlı olduğu değerlendirilmektedir.

⁷³³ Büyükkakıncı, s.156.

⁷³⁴ II. Dünya Savaşı'nın sonundan, 1970'li yılların başına kadar dünya ekonomisinin çizgisi, savaş sonrası koşullarının, kurumlaşmalarının ve soğuk savaşın kamplaşmasının etkisinde

gelişkin bir kurumsal ve yasal çerçeveye, dinamik bir özel sektöre ve liberal ticaret kurallarına sahiptir.⁷³⁵ Son dönemde ekonomi önemli bir büyüme potansiyeli taşımaktadır ve özellikle, modernleşmesine ciddî şekilde katkıda bulunmuş olan gümrük birliği bağlamında, büyük bir adaptasyon yeteneği sergilemiştir. 1980'lerin başından bu yana, imalat sanayisinin ve hizmetler sektörünün dinamik genişlemesi ve tarım sektörünün daralmasıyla desteklenen güçlü bir büyüme (1980-97 döneminde ortalama % 6'ya yakın) yaşayarak⁷³⁶, radikal ekonomik değişimin sancıları içinde olmuştur. Türk ekonomisinin dış dünyaya aşamalı olarak açılması bu değişimde kilit bir rol oynamıştır. İhracatın GSMH içindeki payı 1981'deki % 4,3 düzeyinden, 1997 yılında % 23,9'a yükselmiştir. İthalatın payı da, % 11,7'den % 29,5'e çıkmıştır. Bu dışa açılma, Topluluk ile Gümrük Birliği anlaşmasının 31 Aralık 1995'te yürürlüğe girmesiyle daha da hızlanmıştır. 1997 yılında, Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında Topluluğun payı, sırasıyla % 46,7 ve % 51,2 olmuştur. Kamu İktisadî Teşekkülleri (KİT'ler) yoluyla sanayileşmeye güdümlü bir yaklaşım ve ithal ikamesi yerine, ihracatın ve özel sektörün gelişmesine elverişli bir ortam aşamalı olarak kurulmuştur.⁷³⁷

oluşmuştur. 1970'li yıllar bir geçiş dönemini simgelemiş, 1980'li yılların başından itibaren geçiş döneminin sonucunda belirginlik kazanan yeni ekonomik düzen devreye girmiştir. Yeni dünya ekonomik düzeninin temel öğretisi; evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş, bütün ülkelerin dünya pazarlarıyla bütünleşmesi, mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleşmesidir. Yeni ekonomik düzenin hedefi; devletin asli görevlerinin dışında rolünün kalmadığı ve çok küçüldüğü, özel girişimin dünya ekonomisiyle rekabet koşullarında bütünleştiği bir dünya ekonomik düzeni yaratmaktır. Bu düzenin etkinlik ölçütü ve temel başarı göstergesi karlılıktır. Yeni ekonomik düzende rekabet temel faktördür ve ekonomideki her düzenleme rekabeti artırmayı hedeflemektedir. Türkiye 1980 yılında yeni ekonomik düzene geçiş maksadıyla piyasasını serbestleştirmiştir. Bkz: Gülten Kazgan, "*Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri*", 1994.

⁷³⁵ Kovancılar ve Miynat, s.296.

⁷³⁶ 1994 sonu/1995 başındaki gerilemeden sonra, ekonomi, 1996'dan sonra % 7'nin üzerinde bir büyümeyle tekrar sıçrama yapmıştır. Kısmen, gümrük birliğinin getirdiği yeni fırsatlar ve Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ve eski Sovyetler Birliği'nin dışa açılması sayesinde, yatırım hacminde hızlı bir toparlanma büyümeye yardım etmiştir. Topluluğa ve doğu Avrupa'ya, özellikle de Rusya'ya sanayi ürünleri ihracatı hızla artmıştır. Mal ihracatının toplam hacmi, 1995 ve 1996 yıllarında % 10'dan daha yüksek bir oranda ve 1997 yılında neredeyse % 15 oranında büyümüştür. 2001 ekonomik krizi sonrası olumsuz etkilenen büyüme, sonraki yıllarda %10 değerlerine ulaşabilmiştir. 2007-2009 yıllarında ekonominin ortalama %7 büyümeyle kişi başına düşen milli gelirin 7000 dolara çıkarılması hedeflenmektedir. Söz konusu büyüme oranlarıyla 2009 yılında Türkiye'nin GSMH'nin 521 milyar dolara ulaşması planlanmaktadır. Bkz: Milliyet, 14 Haziran 2006.

⁷³⁷ Dünya Bankası, **Dünya Gelişme Göstergeleri Veritabanı**, Ağustos 2005 (World Development Indicators database, August 2005)(<http://www.worldbank.org>).

Tarımın GSMH'deki payı 1968'de % 33'ten 1996'da % 14'e düştüğü halde (sanayi ve hizmet sektörlerinin payları ise, sırasıyla, % 17,1'den % 27,7'ye ve % 49,8'den % 58,3'e yükselmiştir), 1997 yılı itibarıyla aktif nüfusun % 42'si tarımda çalışırken, 2001 krizi sonrasında uygulamaya konulan yeni ekonomik program ile tarımdaki işgücü oranı %30'lara kadar düşmüştür.

Enflasyon Türkiye için uzun süre devam eden bir sorun olmuştur. Enflasyonu düşürmek için pek çok girişim olmuştur, fakat enflasyona karşı uygulanan politikalar, enflasyonu büyük ölçüde ve kalıcı olarak indirmeye yetecek kadar sert veya uzun süreli olamamıştır. 1995-1997 arasında, yıllık enflasyon (tüketici fiyatları) % 80'den % 100'e çıkmıştır. 2001 ekonomik krizi sonrası tekrar üç haneli rakamlara ulaşan enflasyon, uygulamaya konulan yeni ekonomik program sonrası istikrarlı bir düşüş göstermiş, 2002 yılında TÜFE'de 29.7 iken, 2005 yılında %8.5'a kadar gerilemiştir.⁷³⁸

Toplam istihdam, 1993'te 19,7 milyondan 1997'de 21,9 milyona çıkarken, işsizlik oranı, 1994 mali krizinden sonra % 8'e yükselmiş, fakat 1996'da % 6'ya gerilemiştir. 2001 krizi sonrasında istihdam oranları en düşük seviyesine ulaşmış, ancak 2001 sonrası IMF destekli uygulanan program ile makro dengelerdeki düzelmenin aksine istihdamda artış olmamıştır. Mayıs 2006'da işsizlik oranı %10.1'e ulaşarak son yıllardaki rekorunu kırmıştır.⁷³⁹ İstihdam sorunu Türk ekonomisinin önündeki en önemli sorunlar arasında yer almaktadır.⁷⁴⁰

Son yıllardaki hızlı büyüme, dış ticaret hacminde önemli bir genişlemeyle birlikte gelişmiştir. Mal ihracatı dolar cinsinden 1995-97 döneminde % 21, ithalat ise % 37 artmıştır. Ancak, dış ticaret bilançosunda bu nedenle meydana gelen kötüleşme, turizm başta olmak üzere hizmetlerden elde edilen kazançlarda büyük bir artışla telafi edilmiştir. 1996-1997 döneminde cari işlemler açığı % 2,5 ve % 3 arasında

⁷³⁸ Kovancılar ve Miynat, s.298.

⁷³⁹ Sabah, 1 Haziran 2006.

⁷⁴⁰ İmalat sanayisinde, küçük ve çok küçük firmalar hakimdir. 1994 yılında küçük firmalar (10 ila 49 kişi istihdam eden firmalar) sektördeki tüm firmaların % 41,6'sını oluşturuyor ve çalışanların % 6,9'unu istihdam ediyordu. Fakat, toplam katma değer sadece %2.2 'sini yaratıyordu. Geçmişteki malî buhranlarda gösterdikleri esneklik kabiliyetine rağmen, teknik gelişme düzeyi düşüktür ve modern yönetim tekniklerinden yoksundurlar. Daha büyük bir rekabetin baskısı altına girdiklerinde, bu zaafılar gerçek bir sorun yaratabilir.

gerçekleşmiş, ancak sözkonusu açık, Türkiye gibi bir ülke için sürdürülebilir bir düzeyde görülmüştür.⁷⁴¹

Ancak, 2001 krizi sonrasında uygulanan IMF destekli istikrar programı sonrasında Türk Lirasındaki aşırı değerlenme ve petrol fiyatlarındaki artış neticesinde, dış ticaret açığı 2005 yılında % 50'ye yakın artış ile 30 milyar doları aşmıştır. 2005 yılında 30 milyar doları aşan döviz açığı turizm gelirleri, yurt dışı müteahhitlik hizmet gelirleri ve işçi dövizleri yoluyla kapatılmış, ancak geriye 20 milyar doları aşan Cari İşlemler Açığı kalmıştır. Aynı dönemde ülkeye (ödemeler bilançosunun finans hesabında görülen) kayıtlı 30 milyar dolar tutarında net sermaye girişi gerçekleşmiştir. Ülkeye giriş yapan söz konusu kayıtlı sermayenin bir kısmı özel kesim ve bankacılık kesimi tarafından dış borçlanma yoluyla sağlanmış, bir miktarı hazine bonosu ve hisse senedi alımları yapmak için portföy yatırımı olarak ve bir kısmı da üretim yapmak için doğrudan yatırım amacıyla gelmiştir. Bu kapsamda, 20 milyar dolar seviyesindeki cari işlemler açığının yanında, ülkeye 30 milyar dolar tutarındaki döviz girişi sonucu, 2005 yılında Türkiye'nin dış döviz dengesi 20 milyar dolara yakın fazla vermiştir. Bu döviz fazlasının bir kısmıyla IMF'ye borç geri ödemesi yapılmış, geriye kalan kısmı ise Merkez Bankasındaki döviz rezervlerine ilave edilmiştir. Aşağıdaki tabloda görülen ve 2005 yılında cari işlemler açığı yıl sonu hedefinin bir hayli üzerine çıkarak 23 milyar doları (GSMH'nin yaklaşık % 6,4'ü) aşmıştır.⁷⁴²

⁷⁴¹ Kovancılar ve Miynat, ss.320-321.

⁷⁴² Milliyet, 16 Mayıs 2006.

Tablo 7
Türkiye'nin 2005 Yılı Cari İşlemler Açığı

	2004 YILI	2004 OCAK - EKİM	2005 OCAK - EKİM
1. CARI İŞLEMLER	- 15,4	- 10,8	- 17,1
a. Mal Dengesi	- 23,8	- 18,9	- 27,0
(1) İhracat* (FOB)	67,0	54,1	62,3
(2) İthalat** (FOB)	- 90,8	- 73,0	- 89,3
b. Hizmet Dengesi	12,8	11,7	13,4
c. Yatırım Geliri Dengesi	- 5,5	- 4,6	- 4,7
ç. Cari Transferler	1,1	0,9	1,2
2. FİNANS HESABI	17,0	15,1	30,0
a. Doğrudan Yatırımlar (Net)	1,7	1,8	3,2
b. Portföy Yatırımları (Net)	8,0	5,6	8,7
c. Diğer Yatırımlar (Net)	7,2	7,7	18,1
3. NET HATA ve NOKSAN	2,8	0,3	3,6
GENEL DENGE	4,3	4,6	16,5
REZERV VARLIKLAR	- 4,3	-4,6	- 16,5
a. Resmi Rezervler	- 0,8	- 2,0	- 11,5
b. IMF Kredileri	- 3,5	- 2,5	- 5,0

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

Rekor seviyede gerçekleşen cari işlemler açığı Türk ekonomisinin önemli sorunları arasında görülmektedir. Uzun vadede sürekli artan bir cari açığın Türk ekonomisi açısından sürdürülemez olduğu belirtilmektedir. Ancak son yıllarda yapılan başarılı özelleştirmelerle⁷⁴³ Türkiye'ye doğrudan sermaye girişi hızlanmıştır. Türkiye son 10 yılda yaklaşık olarak yıllık 1 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım alabilirken, Haziran 2006 itibarıyla son bir yıllık dönemde 10 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımı sağlamıştır. Bu rakamın 15-20 milyar doları bulabileceği ve önemli sorun olarak görülen cari açığı tek başına finanse edebileceği ifade edilmektedir. Diğer taraftan, 2001 yılında yaşanan mali krizin temel nedeni olarak gösterilen *sıcak para* girişi önemli sorunlardan biri olarak görülmüştür.⁷⁴⁴ 2006 yılı itibarıyla piyasada bulunan

⁷⁴³ Ancak, özellikle bankacılık sektöründe iki bankanın Yunan girişimciler tarafından satın alınması dahil olmak üzere meydana gelen yabancı alımları, Türk bankacılık sektörünün yaklaşık %17.5'nun yabancı sermaye eline geçmesine neden olmuştur. Mevcut oranı ile sorun yaratmamakla birlikte, bankacılık sektörüne yabancı ilgisinin devam etmesi durumunda önemli sorunlara yol açabileceği ifade edilmektedir.

⁷⁴⁴ Radikal, 2 Haziran 2006.

yaklaşık 60 milyar dolarlık sıcak paranın kısa vadeli hareketleri nedeniyle piyasaların sıkıntıya girebileceği, ancak izlenen dalgalı kur rejimi nedeniyle ekonomide büyük hasar oluşturmayaacağı belirtilmektedir. Özellikle 2001 sonrasında yapılan alt-yapı iyileştirmeleri ile birlikte bankacılık sektörünün daha dayanıklı hale geldiği ifade edilmektedir.

Mal ve hizmet ithalatının ve ihracatının GSMH'deki payları (2005 sonu itibarıyla sırasıyla, % 26 ve % 19), Türk ekonomisinin dünya ekonomisine yüksek derecede entegre oluşunu yansıtmaktadır.⁷⁴⁵ Son beş yılda ihracatın yapısında önemli bir değişim olmuştur: Türk ihracatında eski Sovyet ülkelerinin payı 1993'te % 6'dan 1997'de % 12'ye çıkmıştır (kayıt-dışı ticaret hariç). Ortadoğu ülkeleri gibi ticaret ortaklarının payı ise azalmıştır. İhracatın yapısındaki bu değişim AB'yi de etkilemiştir.⁷⁴⁶ (Türk ihracatında AB payı, 1990'da % 53,2'den 2006'da % 65'e çıkmıştır). O nedenle, AB, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağıdır. Türk sanayisi Avrupa ve üçüncü ülke sanayilerinin tam rekabetine karşı ayakta durabilmekte ve üçüncü ülke sanayilerinin rekabetinden sadece Ortak Gümrük Tarifesi ile korunmaktadır. Türkiye'nin Rusya ile ticareti SSCB'nin dağılışı sonrasında düzenli olarak gelişme kaydetmiştir. Özellikle ilişkilerin de en olumlu yanını oluşturan gelişme, iki ülke arasındaki ticaret hacminin %20'ye varan artışı olmuştur. Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret hacmi 1990'lı yılların başında yalnızca 200 milyon dolar iken, 2000'li yılların başında ikili ticaret hacmi 8 milyar dolara varmıştır. Türkiye, Rusya'ya sanayi ve tüketim malı ihraç ederken, Rusya'dan çoğunlukla enerji ve ham madde satın almıştır.⁷⁴⁷

2005 Kasım ayı itibarıyla Türkiye'nin dış borçları 161,8 milyar dolar, iç borçları 180,6 milyar dolar olmak üzere toplam 342,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Kamunun iç borcu 2005 yılı Kasım ayı itibarıyla 180,6 milyar dolar, dış borcu 70,6 milyar dolardır. Bu çerçevede, kamunun gayrisafi toplam borcu, aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, 251,2 milyar dolar olmuştur.

⁷⁴⁵ Tarımsal ürünlerin Türk ihracatı içindeki payı 1965'te % 75'ten 1996'da yaklaşık % 10'a gerileyerek önemli ölçüde azalmışken, sanayi mallarının önemi giderek artmıştır. .Bu tür malların toplam ihracat içindeki payı % 80'e yakındır. Bunun yarısından fazlası, geleneksel tekstil ve giyim sektörlerine aittir. AB'ye Türk ihracatının yarısı bu ürünlerden oluşmaktadır. Son yıllarda, ulaştırma araçları ve sermaye malları ihracatı da artmış, demir ve çelik ihracatı ise azalmıştır. Bu eğilimler, Türk sanayisinin daha uzmanlaşmış sektörlerdeki rekabet gücünün giderek artmakta olduğunu teyit etmektedir.

⁷⁴⁶ Kovancılar ve Miynat, ss.281-287.

⁷⁴⁷ Singh, a.g.e.

Tablo 8
Türkiye'nin Borç Stoğu

YILLAR	KAMUNUN İÇ BORÇ STOKU	KAMUNUN DIŞ BORÇ STOKU	KAMUNUN TOPLAM BORÇ STOKU	GSMH	KAMUNUN TOPLAM BORÇ STOKUNUN GSMH'YE ORANI (%)
1999	42,4 (23,0 Myr. YTL)	42,4	84,8	186,3	45,5
2000	54,2 (36,4 Myr. YTL)	47,7	101,9	201,4	50,6
2001	84,9 (122,2 Myr. YTL)	46,2	131,1	144,0	91,0
2002	91,7 (149,9 Myr. YTL)	63,7	155,4	182,6	85,1
2003	139,3 (194,4 Myr. YTL)	69,6	208,9	238,9	87,4
2004	167,3 (224,5 Myr. YTL)	73,9	241,1	299,5	80,5
2005 KASIM	180,6 (243,8 Myr. YTL)	70,6*	251,2	-	-

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı

(4) Askeri Değerler

Yeni uluslararası koşulların güvenlik kavramı üzerinde ne türden etkiler bırakmakta olduğuna ilişkin sorular güvenlik kavramını yeniden değerlendiren ülkelerin gündemlerinin başında yer almıştır. Değişimin genel güvenlik sorunları bağlamında yol açtığı gelişmeler üç başlık altında özetlenebilir; ilk değişiklik, küresel sorunlar arka plana kayarken, bölgesel sorunların öne çıkmasıdır. RF'nin 1993 ve 2000 yıllarında açıkladığı ve *Yakın Çevre* odaklı doktrinler, nükleer ve konvansiyonel savaş olasılıklarını göz ardı etmemekle birlikte, güvenlik açısından bölgesel ve yerel savaşlardan kaynaklanacak risklere öncelik tanımaktadır. İkinci önemli gelişme ise, kimyasal ve biyolojik kitle imha silahları taşıyan uzun menzilli füzelerin sayıca ve tesirli menzil bakımından geliştirilmesiyle birlikte geleneksel savaş biçimlerinde ortaya çıkan değişimdir.⁷⁴⁸

Uzun menzilli füzelerin yarattığı tehdit, çok geniş bir sahayı savaş alanına çevirebilmekte, korunması güç sivil hedefleri saldırılara karşı açık hale getirmekte, özellikle büyük kentlerde toplumsal ve ekonomik yaşamın uzun süre durmasına neden olabilmektedir. Geleneksel olmayan tehditlerin ortaya çıkışı, üçüncü gelişme olarak

⁷⁴⁸ Erişen, ss.165-195.

kaydedilebilir. En tipik örneği etnik çatışmalar olan bu tehditler, geleneksel savaş biçimlerini ve savaş alanlarının yapısını değiştirmektedir. Geleneksel ordular; asimetrik güçlere karşı, alıştıkları yöntemlerden farklı yöntemlerle savaşmak zorunda kalmakta, çatışmaların kısa sürede sonlandırılması mümkün olmamaktadır. Uzayan çatışmaların ağırlık merkezi savaş alanından, toplumsal ve siyasal çevreye kaymaktadır. Bu dönemde orduların güç aktarım işlevlerini, savaştan başka operasyonlar olarak adlandırılan yeni görevlere uygun olarak gözden geçirmeye başladıkları görülmektedir. Silahlı kuvvetler, barışın korunması ve kollanması operasyonları, silahsızlanma anlaşmalarının denetim ve gözetimi, sınır ve sahil koruma işlevleri, arama ve kurtarma operasyonları ve savaşın yol açtığı yıkımın onarımı gibi görevler üstlenmek durumunda kalmaktadır.⁷⁴⁹

1980'li yılların başlarında, Sovyet Silahlı kuvvetleri askeri sahada yeni bir devrimin meydana geldiğini ileri sürenlerin belki de ilki idi. Askeri-teknik devrimin(MTR), özellikle askerlik sanatını ve kuvvet yapısını tüm yönleri ile değiştirecek, nükleer-olmayan-derin darbe sistemleri ile, elektronik ve enformasyon savaş imkan-kabiliyetlerinin ortaya çıkışının bir ürünü olduğu iddia ediyorlardı. Sovyetlerde olduğu gibi, Rus Silahlı Kuvvetleri de MTR'i geleceğin savaşlarının çekirdeği olarak görmektedir.⁷⁵⁰

Geleceğin savaşlarının prototipini teşkil eden Birinci ve İkinci Körfez Savaşları, artık savaşların hava-uzay mücadelesi şeklinde geçeceğini en yakın örneğini oluşturdu. Böylece, Sovyetlerin MTR ile ilgili öngörülerinin de doğru olduğunu kanıtladı. Bu yönüyle Körfez harekâtı, gelecekteki savaşların strateji, harekat sanatı ve taktik sahadaki paradigması olarak işlev görmektedir. Bu savaşla birlikte Ruslar, batı ittifakının konvansiyonel silahlarda ve yeni teknolojilerde büyük üstünlüğe sahip olduğunu gördüler. Ayrıca, Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan belirsizlik ve nükleer kulübe üye olan ülkelerin sayısındaki artış Rusya'yı endişeye sevketti. Gemi veya uçaklardan atılabilen yüksek duyarlıklı uzun-menzilli konvansiyonel füzelerin üstlendiği roldeki artış ve yüksek teknoloji ürünü akıllı silahların kullanıma sunulması, küçük zayıfla büyük başarı elde edilmesinin önünü açtı. Rusya'nın müşahade ettiği bıçak-sırtı teknolojilerdeki bu geriliği ve Brejnev'in SSCB'nin

⁷⁴⁹ Tuncer, ss.435-440.

⁷⁵⁰ Fitzgerald, "*The Russian Image of Future War*", ss.167-178.

konvansiyonel silahlar açısından üstünlüğe sahip olduğu 1982 yılında ilan ettiği *nükleer silaha ilk başvurmama* vaadinin, 1989'da başlayan AKKA süreci ve SSCB'nin dağılması ile konvansiyonel silahlarda ortaya çıkan dezavantajla birlikte gözden geçirilme ihtiyacı, Rusya'yı askeri doktrinin ilanına götüren sürece soktu.⁷⁵¹ Askeri doktrin, Rusya'nın gelecekteki savaşlarda ihtiyaç duyacağı yüksek teknoloji silahlar, sofistike komuta-kontrol sistemleri ve yüksek duyarlıklı nükleer-olmayan füzelerin temini ile, konvansiyonel silahlardaki dezavantajlı durumunun ortadan kaldırılmasını sağlayacak, gerektiğinde nükleer silaha ilk başvurma gibi zorunluluktan kaynaklanan tedbirlerin alınması için, rehber niteliğini taşıyacaktı. Nitekim, Çeçenistan sorununun ortaya çıkışı sonrasında RF geniş çaplı bir askeri reform faaliyetine başlamıştır.⁷⁵²

Askeri doktrinlerde ifade edildiği gibi⁷⁵³, Rus Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek teknoloji üretimi, modern silah ve teçhizat ile donatılması askeri reformun öncelikli alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bütçe yetersizliği nedeniyle RF Silahlı Kuvvetleri, son yıllarda, teçhizat alımlarında büyük kısıtlamalara gitmiştir. Mali kaynaklar, daha ziyade, mevcut silah ve teçhizatın onarımına tahsis edilmektedir. Silahlı Kuvvetler'in envanterindeki teçhizatın çok eski ve bakımsız durumda olduğu bilinmektedir. Öte yandan, petrol satışlarıyla bağlantılı olarak ekonomide yaşanan gelişmeler, RF savunma sanayini ve bütçesini de olumlu etkilemiştir.⁷⁵⁴ 2004 yılı bütçesiyle, 6 adet RS-12M2 Topol-M füzesi, 1 adet TU-160 stratejik bombardıman uçağı, 6 adet askeri uzay aracı ve 4 adet fırlatma roketi, 14 adet T-90S tankı, 5 adet SU-27 çok amaçlı savaş uçağı satın alınacağı açıklanmıştır.⁷⁵⁵

RF savunma sanayi, iç siparişlerin yetersizliği nedeniyle dış satışlara dayanarak varlığını idame ettirmekte ve üretim yabancı ülkelere yapılan siparişlere

⁷⁵¹ Fitzgerald, "*Chief of Russia's General Staff Academy Speaks Out on Moscow's New Military Doctrine*".

⁷⁵² Erişen, s.179.

⁷⁵³ Doktrin, hem halihazırda mevcut, hem de yeni teknoloji ile üretilecek konvansiyonel silahların kullanılacağı harpler için hazırlık yapmaya, özel bir önem ve öncelik atfetmekte ve Körfez Savaşı'nı geleceğin konvansiyonel savaşlarının paradigması olarak görmektedir. Yakın vadede, yerel çatışmalarda acil müdahale kuvvetlerinin kullanımını, uzun vadede *teknolojik savaşlara* hazırlık yapmak için yeni gelişmekte olan yüksek harp teknolojisi içeren silahların geliştirilmesini gereklilik olarak öngörmektedir. Ayrıca, doktrin, bütçedeki kısıtlara rağmen, araştırma ve geliştirme gayretlerinin sürdürülmesinin doğrudan temine tercih edilmesini öngörmektedir.

⁷⁵⁴ Erişen, s.185.

⁷⁵⁵ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006 ve Tarakçı, s.57.

göre belirlenmektedir. Rus savunma sanayinin başlıca ihracat kalemleri arasında savaş uçakları ve gemiler bulunmaktadır. Resmi açıklamalara göre, 2004 yılında Rusya'nın silah satışlarından elde ettiği gelir, 5,6-5,7 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Savunma sanayii ürünlerinin ihracatından elde edilen gelir bütçenin önemli girdileri arasında yer almaktadır.⁷⁵⁶ Başkan Putin, Eylül 2004'de yaptığı bir konuşmada, yabancı ülkelerle askeri-teknik işbirliğinin önemine işaret etmiş; Rusya'nın halen 50'den fazla ülkeye silah ve askeri malzeme ihracatı yaptığını belirterek, bu alanda mevcut stratejik ortaklıklara zarar vermeden askeri-teknik işbirliğinde bulunulan coğrafyanın genişletilmesi ve yeni pazarlar bulunması gerektiğini kaydetmiştir.

2000 yılında 5,1 milyar dolar⁷⁵⁷, 2004 yılında 15,4 milyar dolar(GSMH'nin %2,6'sı) savunma harcaması gerçekleştiren Rusya'nın silahlanma faaliyetleri kapsamında, Rusya tarafından yeni ve benzersiz bir silahın geliştirilmekte olduğu açıklanmıştır. Putin, Rusya'nın yeni nükleer füze sistemleriyle ilgili araştırma-geliştirme faaliyetlerinin sürdürüldüğünü, sözkonusu sistemlerin önümüzdeki birkaç yıl içerisinde RF Silahlı Kuvvetleri tarafından konuşlandırılacağını ve gelecek birkaç yılda dünyada başka herhangi bir nükleer gücün bu derece gelişmiş ve benzer sistemlere sahip olamayacağını vurgulamıştır. Putin'in bu açıklamaları ülke içi ve dışında yankı uyandırmıştır. Uzmanlar tarafından, sözkonusu yeni füze sistemlerinin, *Topol M* tipi kıtalararası balistik füzelerin seyir modelleri, deniz araçlarına monte edilen *Bulava* tipi füzeler veya bunların karadan fırlatılan yeni bir modeli ya da *İskender-M* tipi füzeler olabileceği doğrultusunda spekülasyonlar yapılmıştır.⁷⁵⁸ Putin'in bu açıklamaları, ABD ve nükleer güce sahip diğer ülkelere yönelik görünmekle birlikte, daha ziyade iç tüketim amaçlı olduğu; Rusya'nın halen önemli bir nükleer güç olduğu söylemini gündeme taşıyarak, Rus kamuoyunu ve askeri çevreleri memnun etmeyi amaçladığı düşünülmektedir.⁷⁵⁹ Savunma Bakanı Ivanov da, Aralık 2004'de yaptığı bir açıklamada, Rusya'nın 2005 yılı bütçesinde savunma harcamalarına yaklaşık 6,74 milyar dolar tahsis edildiğini, bu bütçe içerisinde silah ve malzeme alımlarına ayrılan tutarın % 26 oranında arttırıldığını, 2003-2004 yıllarında büyük yatırımlar yapılan silah sistemlerine

⁷⁵⁶ Erişen, s.185.

⁷⁵⁷ Erişen, a.g.e.

⁷⁵⁸ Uslubaş, s.128.

⁷⁵⁹ Erişen, a.g.e.

ilişkin araştırma-geliştirme faaliyetlerinin tamamlandığını ve 2005 yılında büyük miktarda silah/teçhizat alımlarının gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁰

RF, 1992 yılında BDT çerçevesinde kurulan Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (OGAÖ) üyedir. Başlangıçta bir antlaşmadan ibaret olan ve uzun süre işlevsiz kalan sözkonusu oluşum, 2000 yılından itibaren RF'nin daha aktif bir siyaset izlemeye başlaması ve gayretleri sonucunda bölgesel bir güvenlik örgütü niteliğini kazanmıştır.⁷⁶¹ NATO'nun karşıtı olarak kurulan ancak benzer mekanizmalarla işlev gören⁷⁶² OGAÖ ile diğer uluslararası/bölgesel kuruluşlar arasında işbirliği kurulmasını isteyen Rusya, özellikle OGAÖ-NATO işbirliğine önem atfetmektedir. 2004 yılı içerisinde NATO çerçevesindeki toplantılarda, OGAÖ ile NATO arasında özellikle Afganistan ve Orta Asya'da güvenlik bağlamında bilgi ve istihbarat değişimi yapılması hususunu gündeme getirmiştir. Rusya'nın, OGAÖ'nü terörizmle mücadele söylemini kullanarak Orta Asya'daki askeri/siyasi nüfuzunu güçlendirme, Ermenistan ve Beyaz Rusya ile özel ikili ilişkileri daha da geliştirme yolundaki politikasının bir aracı olarak gördüğünü söylemek mümkündür.⁷⁶³

Buna ilave olarak, Rusya, NATO ile 2001 yılında kurulan NATO-Rusya Konseyi (NRC) çerçevesindeki işbirliğini sürdürmektedir. Rusya'nın yakın gelecekte NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmak gibi bir niyeti ve isteği olmadığı,⁷⁶⁴ hatta ABD ile Rusya arasında Mayıs 2006 içerisinde enerji ve demokrasi merkezli gelişen kriz ile Ukrayna ve Gürcistan'a NATO üyelik perspektifi verileceğinin ortaya çıkması sonrasında böyle bir durumun pek de mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Rusya'nın, Kırgızistan ve Tacikistan'da birer askeri üssü bulunmaktadır. Öte yandan, RF'nin 1999 AGİT İstanbul zirvesinde alınan kararlar gereğince boşaltması gereken Moldova ve Gürcistan'daki askeri üslerini boşaltmasına ilişkin sorunlar devam etmektedir. Moldova ve Gürcistan'da konuşlu RF silahlı kuvvetlerinin çekilmesine ilişkin taahhütler tam olarak yerine getirilmemiştir. Gürcistan'da, Vaziani ve Gudauta üslerinin boşaltılması tamamlanmış, Vaziani üssü Gürcistan'a devredilmiş, Gudauta üssü

⁷⁶⁰ Türk Dış İşleri Bakanlığı Yetkilileri, Kişisel Görüşme, Haziran 2006.

⁷⁶¹ Büyükkakıncı, s.160.

⁷⁶² Tarakçı, s.57.

⁷⁶³ Arbatov, a.g.e.

⁷⁶⁴ Pravda, 18 Mayıs 2005.

Abhazya'daki ayrılıkçı unsurlar ve bölgede konuşlu Bağımsız Devletler Topluluğu barış gücü unsurları bahane edilerek henüz devredilmemiştir. Ahılkelek ve Batum üslerinin kalış süresine ilişkin ise Mayıs 2005 tarihinde iki ülke bir mutabakata varmış gözükmeyle beraber, RF'nin söz konusu üslerden çekilmesine yönelik bir takvim halen mevcut değildir.⁷⁶⁵

BDT ülkeleri dışında, Rusya'nın diğer ülkelerle askeri ilişkileri daha ziyade askeri-teknik işbirliği ve savunma sanayii ürünleri ihracatı temelinde sürdürülmektedir. Bu bağlamda, özellikle, Rus savunma sanayi ürünlerinin en büyük alıcıları konumundaki Çin ve Hindistan ile ilişkiler öne çıkmaktadır.⁷⁶⁶ RF devlet başkanı Vladimir Putin'in ilgili Kararnamesi uyarınca 2001 yılında kurulan ve RF'nin silah ihracatını koordine etmekle görevlendirilen *Askeri-Teknolojik İşbirliği Komitesi Başkan Yardımcısı Aleksandr Fenisov*, basına yaptığı açıklamada RF'nin yabancı ülkelerle yaptığı askeri-teknolojik işbirliğinin daha büyük boyutlar kazandığını ve RF'nin silah ihracatının 2002 yılında 4 milyar doları aştığını belirtmiştir. RF'nin toplam ihracatının %60' nı havacılık araçları, %30'nu T-90 tipi tank, BRT- 80 tipi zıhlı araç ve güdümlü tanksavar roketatarların yer aldığı kara kuvvetleri silah ve askeri malzemesi, %6'sını deniz kuvvetlerinde kullanılan çeşitli gemiler ve denizaltılar oluştururken, %5 oranında hava savunma araçları yer almaktadır. Fenisov, Rusya'nın silah ve savaş araçları ihracatının coğrafyasının genişlediğini ve Afrika'daki silah ve savaş araçlarının %70-80'ni Sovyetler Birliği tarafından üretilmiş ürünlerden oluştuğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla, RF Afrika ülkelerinde bulunan bu silah ve savaş araçlarının modernizasyonuna ilgi göstermektedir. Güneydoğu Asya, Latin Amerika ülkelerinin Rus silahına olan ilgisi artmaktadır. Rusya'dan Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi başka ülkelere silah yeniden sevkedilmektedir. Rusya savunma sanayii işletmelerinin Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan'ın işletmeleriyle ilişkilerini yeniden koordine etme doğrultusunda adımlar atıldığını belirten Fenisov, günümüzde 60'dan fazla ülkeye silah sevkeden Rusya'nın, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi yaptırımlarının uygulanmadığı ülkelere silah ihraç etmeye hakkı olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Tarakçı, a.g.e.

⁷⁶⁶ Erişen, a.g.e.

⁷⁶⁷ "Rusya Yabancı Ükelere Askeri Malzeme Satışını Artırıyor", <http://www.rusya.ofisi.com>, (25 Nisan 2002).

Türkiye'nin askeri değerlerinin oluşumunda temel faktör olan ulusal güvenlik konusunda diğer ülkelerden farklı olmasına neden olan bir çok faktör bulunmaktadır. Jeopolitik konumu bu ayrıcalığı yaratan en önemli faktördür. Akdeniz'e tek geçiş yolu olan Türk Boğazları, Karadeniz Bölgesi'nin güvenliğinde de çok önemli rol oynamaktadır. Ayrıca Türkiye doğu ve güneyde yer alan sorunlu bölgelere doğrudan komşu durumundadır. Güvenlik ortamının azaldığı bu bölgede Türkiye'nin birden fazla ülke ile sınırlarının bulunması diğer bir faktördür. Söz konusu bölge ülkeleri ile olan coğrafi, tarihsel ve sosyo-politik ilişkileri nedeni ile Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika izlemesi zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca, sözkonusu faktörler Türkiye'nin ulusal savunmaya dünyadaki bir çok ülkeye kıyasla daha fazla önem vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁷⁶⁸

Savunma sanayini topyekûn sanayiden, ülkelerin ekonomisinden, bilimsel araştırma potansiyelinden, iş gücünden, askeri, ve stratejik ihtiyaç ve konseptlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bunun doğal sonucu olarak ilk akla gelen özellikleri, ileri teknoloji, yüksek kalite, kapsamlı lojistik destek, iç pazarda tek müşteri, dış politik etkilere bağlı bir dış pazar, büyük ve genellikle özel maksatlı yatırım, üst düzeyli güvenlik, gizlilik ve gerektiğinde pahalılık şeklinde gruplandırılabilir.⁷⁶⁹

Ekonomik gücün desteğindeki bir silahlı kuvvetin ulusal çıkarların korunması ve politikalarının tespitinde hükümetlere politik güç vereceği açık bir gerçektir. Ekonominin gelişmesiyle gittikçe güçlenen ve modern bir yapıya kavuşan Türk Silahlı Kuvvetleri bu gün bölge ve dünya barışına katkıda bulunmaktadır. Körfez, Somali ve Bosna ve Afganistan'da sürdürülen faaliyetler bunun örnekleridir. Barıştan itibaren belirlenmiş askeri politika, modern imkanlarla donatılmış yönetim kademesi ve bilinçli, kısıtlamasız bir eğitim ancak ekonomik alandaki gelişme ile oluşabilecektir.

Diğer pekçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de savunma harcamaları, kamu harcamalarının en önemli ve yekun tutan kalemini teşkil etmektedir. Türkiye'nin, gerek milli bütçe ve gerekse fon uygulamaları ile savunmaya tahsis edebildiği kaynak tutarı yıllık 5 milyar dolar mertebesinde (bütçenin yaklaşık %4'ü). Bu meblağın personel ve diğer cari harcamalar dışında kalan 2.5-3 milyar dolarlık kısmı savunma teçhizatı ve

⁷⁶⁸ Osman Gür, **Türk Silahlı kuvvetleri'nin Savunma Sanayi Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı**, İstanbul:HAK Yayınları, 1998, s.18.

⁷⁶⁹ Gür, a.g.e.

hizmetleri alımına tahsis edilmektedir. Savunma harcamalarında görülen herhangi bir değişim ekonominin tüm dengelerinde kendini hissettirirken; istihdam, enflasyon, büyüme ve hatta hükümetlerin politik tercihlerinden sapmaya kadar önemli değişkenler savunma harcamalarındaki artıştan önemli ölçüde etkilenmektedir.⁷⁷⁰

Bu dönemdeki en önemli gelişme, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyon ihtiyacını sanayileşme yoluyla karşılamak, bu konuda teşvik, düzenleme ve uygulama tedbirlerini yürütmek üzere, 1985 yılında çıkarılan 3238 sayılı Yasa ile Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB)'nin kurulmasıdır. Bu yasa ile ayrıca, SAGEB bünyesinde, faaliyetlerdeki dinamizmi sağlamak amacıyla, Savunma Sanayii Destekleme Fonu'nun oluşturulması da kararlaştırılmıştır. SAGEB, 1989 yılından bu yana Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir tüzel kişilik sıfatıyla, Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu dönemde uygulamaya aktarılan 20'nin üzerindeki ortak üretim ve doğrudan alım projesiyle SSM tarafından Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine toplam değeri 4.5 milyar doların üzerinde modern askeri donanım kazandırılmıştır. Teşekkül ettirilen fon sayesinde, TUSAŞ, ROKETSAN, ASELSAN, MKEK gibi savunma sanayiinin önde gelen kuruluşlarına sermaye katılımının yanı sıra, uygun şartlarda kredi temini ile önemli bir finansman desteği sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, Savunma Sanayii Destekleme Fonu'ndan üniversiteler ve savunma sanayii kuruluşlarına Ar-Ge harcamalarında kullanılmak üzere önemli kaynak aktarımı da gerçekleştirilmiştir.⁷⁷¹ Ayrıca savunma sanayi alanında faaliyet gösteren gösteren kuruluşların çalışmalarından elde edilecek verimi artırmak ve bu konuda sinerji oluşturabilmek için sözkonusu kurumlar Nisan 2006'da yapılan bir düzenleme ile tek çatı altında toplanmıştır.

Projeler çerçevesinde taahhüt altına alınan ofset anlaşmaları ile ülkenin sınırlı finansman imkanları yanında ciddi bir alternatif yaratılarak, hem TSK'nin modernizasyonu ve bu meyanda mevcut savunma sanayii kabiliyetlerinin geliştirilmesi hem de döviz çıkısını azami ölçüde telafi etme imkanı doğmuştur. Bu dönemde yürütülen önemli oranda yabancı sermaye ve teknoloji transferine dayalı ortak üretim

⁷⁷⁰ Gür, s.22.

⁷⁷¹ Balkan, ss.245-248.

projeleri çerçevesinde, özel kesimde ROKETSAN, TAI, TEI, FMC-NUROL, MARCONI, THOMSON-TEKFEN vb. pek çok yeni savunma sanayii kuruluşu faaliyete geçmiş, böylelikle savunma sanayiinde önemli teknolojik altyapı ve bilgi birikiminin kazanılmasının yanında, yeni istihdam alanları da yaratılmıştır.⁷⁷²

Halen TSK ihtiyaçları hazır mal alım esasına göre tedarik edilmekte, uygun görülmeyenler teslimat aşamasında red edilmektedir. Bu yöntem silah, araç, gereç imalatında devletin ve üreticinin zaman ve kaynak kayıplarına neden olmaktadır. Ayrıca halen yürürlükte bulunan tedarik sisteminin çok başlı olmasının ve kuvvetlerin ayrı ayrı alıma çıkmalarının getirdiği duplikasyonlar da kaynak israfını artırmaktadır. Savunma sanayii kuruluşlarımızın önemli bir sorunu da, Türkiye'nin merkezinde yer aldığı coğrafyadaki çevresel tehdidin sürekli değişim göstermesi gerekçesi ile, savunma donanımını ihtiyaçlarının acil tedarik programları çerçevesinde karşılanmasıdır. Acil ihtiyaçların kısa ve çok kısa vadeli teslimat programları çerçevesinde yurtdışı kaynaklardan karşılanması (Genel Maksat Helikopter Projesi'nde olduğu gibi), yurt içi üretim faaliyetlerini de olumsuz yönde etkilemektedir.⁷⁷³

Yurt içi mevcut ve geleceğe yönelik üretim programlarının boyutu, Türkiye'de modern bir savunma sanayii altyapısının oluşturulması çalışmalarının ürünlerini vermeye başladığına ve savunma teçhizatının mümkün ve ekonomik olduğu ölçüde yurt içinden karşılanması anlayışının geniş bir kabul gördüğüne işaret etmektedir. Buna rağmen, halen silah, araç ve gereç alımı için bir yılda sarfedilen miktarın % 79 oranına ulaşan büyük kısmı yurt dışından teçhizat tedarikinde kullanılmaktadır. Bu kaynağın mümkün olan alanlarda ve ölçüde yurt içi alımlara ve sanayileşmeye yönlendirilmesi; tedarik devamlılığı, tedarik kaynaklarının güvenilirliği, ekonomi, istihdam ve teknolojik gelişme açısından büyük önem taşımaktadır.⁷⁷⁴ Ancak, son dönemde savunma sanayine verilen destek ile şirketlerin üretim yeteneklerinde önemli gelişmeler meydana gelmiş ve Malezya ve S.Arabistan'a ZMA satışında olduğu gibi ihracat olanakları da oluşmuştur. Bu yöndeki gelişmenin önemli bir göstergesi de dünyada çeşitli ülkelerde düzenlenen savunma sanayi fuarlarına katılımıdır. Türkiye Malezya'da 24-27 Nisan 2006 tarihleri arasında yapılan Asya'nın en büyük savunma ve güvenlik fuarı olan DSA

⁷⁷² Gür, ss.31-32.

⁷⁷³ Gür, s.34.

⁷⁷⁴ Gür, s.35.

2006'ya ilk kez 31 firma ile katılmıştır. Fuara Türkiye'den, ASELSAN, Aydın Yazılım, Alp Havacılık, BMC, Coşkunöz, FNSS, Gate Elektronik, Global, Güvenli Yaşam, Girsan, HAVELSAN, Likom, MKE, Milsoft, Meteksan, Mikes, Otokar, Roketsan, Sarsılmaz, Savronik, Selex, STM, TÜBİTAK UEKAE, THY Teknik, Target, TAİ, Tisaş, Vestel, Yüksek Teknoloji, Yonca-Onuk ve TSKÜV gibi firmaları iştirak etmiştir. 50 ülkeden 500'ü aşkın firmanın katıldığı fuara 2 bin metrekarelik yer ayrılan Türkiye, en geniş alanı kaplayan ülke olmuştur.⁷⁷⁵

Türkiye tarihinin en büyük sistematik değişimlerinden birini yaşamakta olan NATO'nun önemli bir üyesi olarak, ittifakta uygulamaya konulan ve öngörülen değişime süratle uyum sağlama çabasıdadır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte yeni tehdit, risk ve belirsizliklere süratle yanıt verebilecek esnek kuvvet yapısına geçilmesini içeren dönüşüm maksadıyla kuvvet yapısını değiştirme gayreti içerisinde girmiş ve HRF kolordusunda olduğu gibi, NATO'daki bu yöndeki değişime destek vermiştir. Bu kapsamda, komuta yapısındaki karargah sayısı 1992 yılında 65 iken, 1999 yılında bu sayı 20'ye düşürülmüş; 2003 tarihinde ise karargah sayısı 11'e indirilmiştir. Hedef, küçülürken etkinleşmedir. Küçülme eğiliminin önümüzdeki dönemde de devam edeceği değerlendirilmektedir.⁷⁷⁶

Türkiye, NATO'da meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak proaktif bir yaklaşımı benimsemektedir. Türkiye, NATO'nun transformasyonu sürecini başlangıçtan beri desteklemiş, bu sürece hareket ve personel yönleriyle devamlı olarak katkıda bulunmuş ve bulunmaya da devam etmektedir. Ankara'da hizmete sokulan Terörle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi buna bir örnektir. Diğer taraftan, Hava Unsur Komutanlığı'nın İzmir'de konuşlanması sağlanmış, NATO yeni komuta yapısındaki mevcut kadrolarımız %50 oranında artırılmış, kuvvet yapısında ise 20 kadro artırımı sağlanmıştır. Türkiye'nin temsil edilmediği hiçbir NATO karargahı kalmamıştır. Türkiye, NATO'ya büyük bir önem vermektedir. NATO'nun en azından mevcut durumunu muhafaza etmesini ve mümkünse daha etkin ve etkili bir organizasyona dönüşmesini hedeflemektedir.⁷⁷⁷

⁷⁷⁵ Cumhuriyet, 24 Nisan 2006.

⁷⁷⁶ Konuya ilişkin Genel Kurmay Başkanlığı tarafından verilen brifing(Mart 2006).

⁷⁷⁷ A.g.e.

2. Modern Jeopolitik Yaklaşım Perspektifinden Anlamlandırma

Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen yeni güvenlik çevresinde Türkiye ve Rusya'nın değişen uluslararası sisteme uyum maksadıyla jeopolitik yaklaşımlarında farklılaşan tutumları karşılıklı ilişkilerin gelişmesine, hatta Karadeniz'in güvenliği, enerji ulaşımı vb alanlarda önemli işbirliği olanaklarına yol açmıştır. Modern jeopolitik yaklaşım çerçevesinde Rusya'nın geniş Avrasya bölgesindeki çıkarları yeniden tanımlanmış ve Batıda Katolik dünyası, güneyde İslam dünyası ve uzak doğuda Konfüçyen-Çin uygarlığı gibi dünyanın temel medeniyetleri ile sınır paylaşılan coğrafyasının Rusya'ya benzersiz tarihi fırsat sunduğu değerlendirilmiştir.

Rusya'da Jeoeconomünün jeopolitik kadar önemli ve geçerli kabul edilmesinin gerçekleştiği dönem, NATO'nun 2002 yılında Baltık ülkelerine genişlemeyi onayladığı Prag Zirvesi sonrasında rastlamaktadır. Zira, sözkonusu genişleme, Rus hükümeti tarafından askeri harcamadan çok Rus ihracatçısının sorunlarıyla ilgilenmenin daha önemli olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan, belirtilen yaklaşım farklılığı, geleneksel olarak sert tutumu ile bilinen Rus devlet Duma'sının Prag genişlemesi sonrasında sertlik yanlısı açıklamalar yerine, benzer öncelikleri öne çıkaran daha barışçı oturumları tercih etmesiyle de belirgenleşmiştir. Bu işaretler jeoekonomik merkezli yaklaşımın Rusya'nın tercihlerinde tedrici ancak istikrarlı öne çıkışının en önemli göstergelerini oluşturmuştur.⁷⁷⁸ Sözkonusu tarihten sonra, Rus ihracatçısına uygulanan anti-damping önlemleri ile mücadele etmek, Rus şirketlerinin dünya piyasalarında rekabet koşullarını geliştirmek, vergi ve gümrük düzenlemeleri vb uygulamalar Rus dış politikasının öncelikli konuları arasına girmiştir. Rusya, ihracat-odaklı başarılı bir metal-endüstrisi tesisinin birkaç tümen ile eşdeğer olabileceğini ve iyi örgütlenmiş uluslararası bir gaz/petrol enerji şirketinin ise, muzaffer orduların yerine geçebileceğini düşünmeye başlamıştır.⁷⁷⁹ Nitekim, son dönemde Rusya'nın *Gazprom* ile uluslararası enerji piyasasında oynadığı rol bu jeoekonomik yaklaşımın belirgin bir yansımaları oluşturmıştır.⁷⁸⁰

Bu perspektiften ulusal güvenlik tanımını tekrar yapması durumunda yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel bir istikrar unsuru olarak ortaya çıkmasının

⁷⁷⁸ Büyükakıncı, s.160.

⁷⁷⁹ Pravda, 27 Kasım 2002.

⁷⁸⁰ Büyükakıncı, s.161.

mümkün olabileceği ifade edilmektedir. V.I. Ostankov'a göre, Avrasya'nın merkezinde bulunan Rusya, Atlantik-Pasifik-Hint okyanuslarının çevrelediği üçgensel nitelikli coğrafyayı müşterek bir jeopolitik alana dönüştürmede benzersiz olanaklara sahiptir. Kuzey Denizi ve Güney koridoru üzerinden mal ulaşımı için olanakların geliştirilmesi ve Rusya'nın sahip olduğu petrol, doğalgaz gibi enerji boru hatları ve ulaşım şebekesinin kullanımı ile, Rusya'nın, *merkezi bölgenin* olanaklarını yalnızca ekonomik gelişmesi yönünde değil, aynı zamanda değişik kültür ve medeniyetlerin uzlaşısı esaslı etkileşimlerinin bir sına alanı yönünde de gündeme getirmesi olasıdır.⁷⁸¹ Uluslararası ilişkiler teorilerinden *realist* ve *idealist* yaklaşımların etkilerinin birarada görüldüğü⁷⁸² Rusya'nın jeopolitik durum ve konumu, Rusya'ya yalnızca ekonomisini geliştirme değil, aynı zamanda Japonya, Hindistan, Çin gibi büyük ülkelerin ve diğer ülkelerin katılımıyla bir jeoekonomik bölge oluşturması için de fırsat sunmaktadır.

Rusya modern jeopolitik gerçekliklerden hareket ederek kendi hayati çıkarlarının RF'nin güvenliği çerçevesindeki jeopolitik sorunlar ve muhtemel çözümleri ile yüzleşmesine ve öncelikle BDT ülkeleri olmak üzere komşularıyla ilişkilerini geliştirmesine bağlı olduğunu görmektedir. Rusya'nın sınır ve ülke güvenliğine ilişkin düzenlemeler kadar ekonomik ve ulaşım alanında girişimlerde bulunmadığı ve etnik ve bölgesel sorunlarını etkili olarak çözemediği sürece, gelişmesini normal olarak sürdüremeyeceği ileri sürülmektedir. Ostankov'a göre Rusya, *eleştirel jeopolitik* argümanları paralelinde, eski Sovyet coğrafyası öncelikli olmak üzere uzlaşısı yaklaşımıyla silahlı çatışmaların sona erdirilmesi ve AB benzeri bir ekonomik birliktelik ile yeni bir örgütlenmenin oluşturulmasına öncülük etmek durumundadır.⁷⁸³ Zira, özellikle Primakov döneminde başlayan ancak Putin ile daha da belirginleşen *yakın çevrenin* yeniden tanımlanması çabaları, neo-liberal perspektifli olarak eski Sovyet alanındaki coğrafi, işlevsel ve jeopolitik bütünlüğün yeniden sağlanmasını ve karşılıklı/Rusya lehine asimetrik bağımlılığın artırılmasını hedeflemiştir.⁷⁸⁴

Ancak ileri sürülen görüşlerde *klasik jeopolitik* izleri görmek her zaman olasıdır. Zira, Ostankov eski Sovyet coğrafyasında her ülkenin olumlu yaklaşması ile

⁷⁸¹ Ostankov, s.23.

⁷⁸² Sakwa R., **Russian Politics and Society**, Londra: Routledge, 2002, ss.355-356.

⁷⁸³ Ostankov, ss.24-25.

⁷⁸⁴ Büyükkakıncı, s.161.

gerçekleşebilecek yeniden entegrasyon faaliyetinin doğal süreci içerisinde işlerken, bunun RF çıkarlarına zarar vermemesi gerekliliğine ve RF güvenliğinin önceliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Trans-Kafkas ülkeleri ile ilişkilerde Türkiye ve NATO'nun nüfuzunun genişlemesinin doğurduğu rahatsızlık ve Ermenistan'ın bölgedeki varlığının bu durumu dengeleyecek nitelikte görülmesi klasik jeopolitik yaklaşımın yansımasıdır. Ancak, AB modeline benzer şekilde aşamalı ve kademeli entegrasyonu öngören böyle bir yaklaşım, devletleri uluslararası sistemde eşit algılayan ve coğrafi mevki, bölgesel büyüklük, doğal kaynaklar, sosyal organizasyonlar ve siyasi liderlik açılarından farklılıklarını kabul eden, ancak işbirliğine öncelik veren modern jeopolitik yaklaşıma uygun bir kurguyu yansıtmaktadır.⁷⁸⁵

Beyaz Rusya ile imzalanacak bir entegrasyon anlaşmasının, AB'nin nüvesini teşkil eden Kömür ve Çelik Birliğine benzer şekilde, BDT içerisinde gerçekleşecek yapılanmanın nüvesini oluşturabileceği ve nihai hedefin Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesindeki gibi bir federe devletin oluşturulması olduğu ifade edilmektedir. Ostankov Ukrayna'nın muhtemel NATO üyeliğinin BDT ile ilişkilerini soğutacağını ve NATO ile temasın artmasına bağlı olarak, NATO'nun Karadeniz bölgesindeki varlığını dramatik bir biçimde artıracığını savunmaktadır. O nedenle, RF, Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan oluşan üç Slav kökenli devletin ve eski Sovyet cumhuriyetlerinin yakın işbirliğinin, yaşanan sorunlara çözüm getirebileceğini ve sözkonusu ülkelerin uluslararası arenadaki konumlarını güçlendireceğini ifade etmektedir.⁷⁸⁶

Dugin'in *Yeni Avrasyacılık* görüşleri, Putin iktidarı sonrasında Rusya'nın çevre coğrafya ile ilişkilerinde pragmatik esneklikle etkin olmuştur. Bu çerçevede Dugin, "*Atlantikçi saldırıya*" karşılık Avrasya coğrafyasında tarihsel geçmişleri nedeniyle Rusya ile Türkiye'nin işbirliğinin önemine vurgu yapmaktadır.⁷⁸⁷ Benzer yaklaşım, Lavrov tarafından da ortaya konularak, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler *modern jeopolitik* işbirliğini esas alan *potansiyel stratejik ortaklık* şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁸⁸

Türkiye, Soğuk Savaş sonrasındaki temel jeopolitik yönelişini *modern jeopolitik yaklaşım* paralelinde AB ile entegrasyon şeklinde belirlemiştir. Ancak, Soğuk

⁷⁸⁵ A.g.e.

⁷⁸⁶ Ostankov, s.26.

⁷⁸⁷ Dugin, "*Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi*".

⁷⁸⁸ Milliyet, 31 Mayıs 2006.

Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemde bir güç merkezi olarak öne çıkmaya çalışan AB'nin Türkiye'den sürekli ödün bekleyen tutumu ilişkileri karmaşık hale getirmiştir.⁷⁸⁹ Bu durum Batı ile işbirliği yerine Avrasyalılık vurgusunu öne çıkaran görüşleri yoğun olarak gündeme taşımıştır. Avrasyacı görüş taraftarları, *modern jeopolitik* içerik taşıyan Avrasyalılık vurgusu ile “*Atlantikçi saldırıya*” karşılık anti-empyralist dayanışmayı ileri sürmektedir.⁷⁹⁰ Nitekim E. Manisalı Rusya, Çin ve Hindistan ile işbirliği olanaklarının diğer ülkelere göre çok daha fazla olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de Soğuk Savaş sonrası dönem mutlak AB taraftarları ile mutlak Avrasya taraftarlarının *bölgesel modern jeopolitik* merkezli duruşlarının mücadelesi şeklinde geçmiştir.⁷⁹¹ Ancak Türkiye, özellikle ABD’nin Irak müdahalesi sonrasında gelişen yeni güvenlik çevresinde AB’nin ödün-odaklı politikaları nedeniyle, Avrasya seçeneğini daha sık kullanmaya ve bu çerçevede Rusya ile *modern jeopolitik* merkezli ilişkilerin geliştirilmesine daha büyük öncelik vermeye başlamıştır.

C. 21. Yüzyıldaki Türk ve Rus İlgisi Alanlarına İlişkin Jeopolitik Analiz

1. Yüksek Duyarlıklı Karasal İlgisi Alanları ve Jeopolitik Yöneliş

a. Balkanlar

Etnik dağılımın yaygın ve karmaşık olduğu Balkanlarda, siyasal sınırlarla etnik haritayı bağdaştırmanın olanaksızlığı Soğuk Savaş sonrası dönemde bir defa daha ve çok acı şekilde görülmüş olmasına rağmen, *anavatanlarla* bütünleşme veya bağımsızlık istekleri, azınlıklarla çoğunluklar arasında gerginlikler, siyasal veya anayasal statü sorunları ve hatta gizliden de olsa toprak ihtilafları ortadan kalkmamıştır. Balkanlarda siyasal sınırların çiziminde yerel koşullar kadar büyük Avrupa devletlerinin çıkar ve denge kaygıları da rol oynamıştır. Kosova’da Arnavut halkının büyük çoğunluğu bir hayli kuvvetli tarihi, siyasi ve hukuki savlarla destekledikleri bağımsızlık taleplerinden vazgeçmemiştir ve Kosova’nın yeni statüsünün belirlenip yürürlüğe konmasında ciddi sorunlar vardır. Bunlara, Makedonya’daki Arnavut-Slav çekişmesi ve

⁷⁸⁹ Gürses, s.38.

⁷⁹⁰ Hacısalihoğlu, “*Avrasyalılık Bilinci ve Türkiye*”, s.3.

⁷⁹¹ Manisalı, “*Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye*”, s.7.

Karadağ'ın bağımsızlığını ilanı⁷⁹², çok sayıda mülteci veya yerlerinden edilmiş kişilerin tekrar eski yerlerine yerleştirilmesi gibi sorunlar da eklenmelidir.⁷⁹³

Rusya'nın ulusal çıkarları yelpazesinde sorunlar oldukça çeşitlidir. Bu sorunları, *bölgesel, yakın çevre, Avrupa siyasi çevresi, uluslararası ilişkiler sisteminin küresel düzeyi* çerçevesinde değerlendirmek olanaklıdır. Bunlara iç politikadaki sorunlar ile dış politikadaki öncelikler ilave edilebilir. Ancak Balkanlar ve Balkanlar'da yaşanan sorunlarda Rus yaklaşımı, 20 Yüzyıldaki yaklaşımından farklı olarak, Rusya'nın ne bölgesel ne de genel menfaatleri içerisinde değerlendirilmiştir. Rusya'nın Balkanlar'a yaklaşımında, Petrol ve doğal gaz ticareti hariç, ekonomik çıkarlarının çok fazla izi görülmemektedir.⁷⁹⁴ Nitekim, Kosova krizi esnasında Sırbistan'a konulan petrol ambargosuna en sert tepkiyi Rusya vermiştir. Rusya'nın Balkanlar'a yaklaşımı çok özel bir nitelik taşımaktadır. Balkanlar bölgesi, RF'nin dış politika önceliklerinin ilk sıralarında yer almamakla birlikte, bölge ülkeleriyle tarihi, kültürel ve dini bağlarının mevcudiyeti ve özellikle ekonomik çıkarları nedeniyle önemli konumunu korumaktadır.⁷⁹⁵

Balkanlara ilişkin genel Rus yaklaşımı Slav(Ortodoks) dayanışması çerçevesindedir. Kosova krizinde de Balkan politikasının temelinde bu dayanışmanın etkisi görülmüştür. Rusya Sırp yanlısı tavrını adaletsizliğin kurbanı olan zayıf Sırlara yönelik *yüksek ahlaki tavır* olarak görmüştür. Rusya Balkanlarda kendisine sadık ortak aramaktadır ve Sırbistan içinde bulunduğu uluslararası ortam ve koşullar nedeniyle bu yöndeki en uygun seçenek olmuştur. Hatta, bu karşılıklı gereksinim Rus-Sırp-Beyaz Rusya ittifakına dönüşecek koşulları dahi oluşturmuştu. Ancak, özellikle Kosova müdahalesi öncesi siyasi ortamın elverişli olmaması ve Miloşeviç'e duyulan güvensizlik

⁷⁹² Milliyet, 1 Haziran 2006.

⁷⁹³ Ali Hikmet Alp, "*Balkanlar ve Karadeniz'de Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi*", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002, s.92.

⁷⁹⁴ Azalan imkanları çerçevesinde dış politika önceliklerinin yanısıra, bu önceliklere paralel olarak dış politika araçları bakımından da bir farklılaşmaya gittiği gözlenen Rusya, Balkanlar'daki çıkarlarını ekonomik mevcudiyetini güçlendirerek korumaya yönelmiştir. AB ile rekabet edebilecek düzeyde ekonomik kaynaklara sahip olmamasına rağmen, bölge ülkelerinin enerji bakımından Rusya'ya olan bağımlılıkları bu bağlamda Moskova'nın elini güçlendirmektedir. Bu çerçevede, Rusya, kamu ve özel kuruluşları aracılığıyla Balkan ülkelerinde özellikle enerji tesislerini ve işletmelerini satın alma yoluyla bu ülkelerdeki mevcudiyetini ve ağırlığını güçlendirme arayışlarına girmiştir. Diğer taraftan, Balkan ülkelerinin de enerji alanında bağımlı bulundukları ve büyük bir pazar olarak gördükleri Rusya ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde çıkarları bulunmaktadır.

⁷⁹⁵ Baranovskii, ss.101-111.

nedeniyle böyle bir projeden vaz geçildi. Ancak, Rusya'nın Balkanlarda varlık göstermesi hem Rusya çıkarları için hem de bölge dengeleri için gerekli görülmüştür. Diğer taraftan, NATO'nun Balkanlara yönelik faaliyetlerinin Rusya'nın bölgeden uzaklaştırılması hedefine yönelik olduğu değerlendirilmiştir. Balkanlardaki hareketin ve Kosova'daki NATO müdahalesini sonuç veren durumun Rusya içine taşınma riski Rusya'yı oldukça endişelendirmişti.⁷⁹⁶ Çeçen sorunu, Dağlık Karabağ anlaşmazlığı NATO'nun müdahalesine davetiye çıkarabilir düşüncesi Rusya'yı rahatsız etmişti.⁷⁹⁷ Ancak Putin ile 11 Eylül sonrasında Batı ile Rusya arasındaki işbirliği bu olasılığı ortadan kaldırmış görünmektedir. Diğer taraftan Rusya'nın petrol ve doğal gazı dayalı olarak ekonomik durumunu düzeltmesi ve eski gücüne kavuşma yolunda olması bu endişeyi gündemden kaldırmıştır.

Rusya'nın Balkanlar bölgesine yönelik politikalarında Balkan ülkelerinin Batıyla entegrasyon yönündeki kararlı tutumları belirleyici olmuştur. Bu gelişmeyi askeri, siyasi ve ekonomik imkanlarıyla etkileme gücü olmadığını gören Rusya, Balkanlara ilişkin politikasını gözden geçirmiştir. Esasen, *modern jeopolitik* yaklaşım esaslarına uygun olarak Rusya ve Balkan ülkelerinin dış politika önceliklerinin Batı kurumlarıyla entegrasyon, ABD, AB ve NATO ile ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu durum, bir taraftan, Rusya'nın Balkan ülkelerinin Batıyla entegrasyon yönelimlerinden duyduğu tedirginliği azaltırken, aynı zamanda, Balkan ülkelerindeki Rusya'ya yönelik kuşkuların giderilmesinde de etkili olmuştur.⁷⁹⁸ Bölgeye yönelik genel siyasetinde bir sonuç alamayacağını gördüğü askeri araçlar yerine

⁷⁹⁶ Kosova sorunu çerçevesinde, Sırbistan'a etnik ve dini açıdan yakınlığı bilinen RF'nin tutumu önem arz etmektedir. RF, Kosova sorununun çözümü çabalarında BMGK'nin öncü ve merkezi rolüne önem atfetmekte ve Kosova'nın bağımsızlığı fikrine kesinlikle karşı çıkmaktadır. RF, Kosova sorununa bir bütün olarak bakmakta, ancak, azınlıkların ve yerlerinden edilmiş kişilerin durumuna özel önem atfetmektedir. Bu konuda somut adım atılmadan Kosova'nın geleceği konusunda karar almanın anlamsız olacağı; özellikle Sırp azınlığa güven verilmesi gerektiği; arazideki sorunlar çözülmeden Kosova'nın nihai statüsü hakkında karar almak için henüz çok erken olduğu; adil ve kalıcı bir çözüm için konunun doğrudan tarafı olan Sırbistan yönetimini de sürece dahil etmek gerektiği ifade edilmektedir.

⁷⁹⁷ Baranovskii, s.104.

⁷⁹⁸ Rusya'nın Balkan ülkelerinin Batıya dönük yüzleri ile yaşamayı kabullenmesi, özellikle Bulgaristan ve Romanya bakımından rahatlatıcı olmuş, her iki ülkenin de Rusya ile ilişkilerini normalleştirmek için açılımlar yapmasını teşvik etmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan durgunluk ve soğukluğun aşılmasında, esas itibarıyla Moskova'nın bölgeye yeni bakışının yanı sıra, bu bakışın da etkisiyle Bulgar ve Romen taraflarının Rusya'dan duydukları kuşkuların azalmasının ve ilişkileri normalleştirmek için cesaret bulmalarının etkili olduğu değerlendirilmektedir.

ekonomik araçları ön plana çıkarmaya başlayan Rusya⁷⁹⁹, Batı ile gelişen işbirliğine de paralel olarak, Balkanlar bölgesinde Batı ile siyasi ve askeri bakımından rekabet etme siyaseti yerine işbirliğini tercih ettiğini ortaya koymuştur.⁸⁰⁰

RF, tarihi, dini ve kültürel yakınlık içerisinde olduğu Yunanistan'ı önemli bir ortağı görmekte, bu ülkenin AB ve NATO üyeliği başta olmak üzere, Batı içerisindeki konumu da RF'nin bu yaklaşımında etkili olan diğer bir unsuru teşkil etmektedir. Diğer taraftan, RF, Yunanistan ile askeri alanda da işbirliği içerisinde bulunmakta, bu ülkeye S-300, TOR-M1 füzeleri gibi silah sistemleri satmaktadır. 1991 yılından bu yana RF'yi ilk ziyaret eden Yunan Başbakan olan Kostas Karamanlis'in 7-9 Aralık 2004 tarihlerinde RF'ye gerçekleştirdiği ziyarette, RF'nin gerek AB, gerek Yunanistan için *stratejik ortak* olduğunu belirtmiştir. Rus başbakanı Fradkov ise, RF'nin Yunanistan'ı Avrupa kıtasındaki en önemli ortağı olarak gördüğünü ve bu ülke ile ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesine büyük önem atfettiğini; Rusya ile Yunanistan arasındaki dostluğun ve karşılıklı anlayışın temelini, iki ülke arasındaki tarihsel ve geleneksel sempati olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰¹

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Doğu Avrupa ve Orta Asya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına benzer şekilde, Yugoslavya'nın da etnik anlaşmazlık neticesinde iç çatışmalarla parçalanması, Balkanlarda yeni bir coğrafi oluşumu sonuç verdi. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın parçalanması ile siyasi haritanın büyük ölçüde değişmesi sonucunda demokrasinin ve pazar ekonomisinin genel kabul görerek uygulama alanı bulması yalnızca Balkanlarda değil, Türkiye'nin

⁷⁹⁹ Balkan ülkeleri açısından, Rusya ticari ve ekonomik ortak olarak önemini korumaktadır. Balkan ülkelerinin enerji temininde Rusya'ya olan bağımlılıkları, bu ülkelerle Rusya arasındaki ticaret hacminin Rusya lehine gelişmesine yol açmaktadır. Bu dengesizliği gidermek ve Rusya'ya yapılan ihracatı arttırmak amacıyla Rusya ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi Balkan ülkeleri için önem taşımaktadır. Diğer taraftan, AB standartlarında üretim düzeyine henüz ulaşamayan bu ülkelerin ve özellikle Bulgaristan ve Romanya'nın ihraç ürünleri için Rusya büyük ve çekici bir pazar görünümündedir.

⁸⁰⁰ Kosova sorunu ile Makedonyalı Arnavutlar sorununun zamanla birleşmesi ve Makedonya'nın 2001 yılında içine girdiği istikrarsızlık karşısında Batı'nın izlediği politikaları Rusya ilke temelinde onaylamamış olsa bile bunlara da ciddi biçimde karşı çıkmamıştır. Ancak bağımsız bir Kosova devletine karşı olduğunu ve hem Yugoslavya'nın hem de Makedonya'nın toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini her fırsatta ifade etmiştir. Rusya'nın Balkanlardaki politikaları ve etkileri son derece sınırlı kalmıştır. Bu bölgenin kaderi A.B.D.'nin önderliğindeki NATO'nun ve Avrupa Birliği'nin girişimleri, projeleri ve askeri, siyasi ve mali katkıları çerçevesinde biçimlenmektedir. Bkz: Sezer, "Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri", s.48.

⁸⁰¹ Pravda, 9 Aralık 2004.

yeni güvenlik ve jeopolitik çevresinde yeni bir ortam ve fırsatlar yelpazesi meydana getirdi.⁸⁰² Bu ortamı⁸⁰³, Türkiye'nin stratejik perspektifleri açısından aynı zamanda yeni ilgi alanları, fırsatlar ve sorumluluklar devri olarak algılamak olasıdır.⁸⁰⁴

Türkiye, bölge ülkelerinin AB ve NATO ile entegrasyonuna olumlu yaklaşmaktadır. Bu kapsamda, Balkan ülkelerinin AB üyeliğine yaklaştırılması için de kullanılan ticaretin serbestleştirilmesi, bölge içi ve Avrupa ile bağlantı enfastrüktürünün geliştirilmesi, enerji entegrasyonu, yatırımların teşviki ve korunması yanında demokratik devlet ve adalet sisteminin kurulması için reformların yapılması vb hedefleri olan *Balkanlar için İstikrar Paktı* bütün Avrupa ülkeleri ile ABD ve Kanada'ya ilave olarak, hem Türkiye hem de Balkanlar'da klasik jeopolitik bakışı dışlayan RF tarafından *yardımcı veya kolaylaştırıcı* rolü ile destek görmektedir.⁸⁰⁵ Diğer taraftan, Türkiye özellikle Romanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinde büyük gelişme kaydetmiştir.

⁸⁰² Balkanlar tarihte daha çok savaşlar, çatışmalar, etnik ve politik karmaşa ile anılmış, ancak son iki asırda dış güçlerin, kendi çıkar ve denge politikalarıyla hareket eden büyük devletlerin, sorumlulukları üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu devre ile kıyaslandığında, günümüzde son derecede önemli bir gelişme, Avrupa ve ABD'nin Balkanlara bakış açısının ve sorumluluk anlayışının değişmiş olmasıdır. Bölge istikrarı giderek Avrupa genelinde istikrarın bir unsuru olarak görülmektedir. Balkanlarda istikrara gösterilen bu ilgi sayesinde savaşların tüm bölgeye yayılması önlenebilmiştir. Böylece, Balkanlardaki Türk ve Müslüman azınlıkların kimliklerini koruyabilmeleri için her zamankinden daha uygun bir ortam yaratılmıştır. Günümüzde Avrupa Birliği ile entegrasyon ve NATO üyeliği, bölge ülkelerinin ortak stratejik amaçları haline gelmiştir ve bu yolda ciddi gayret sarf etmeleri Balkanlarda istikrarın geleceği için de bir teminat olarak görülmektedir.

⁸⁰³ Türkiye'ye veya Türkiye'nin dahil olduğu Batı ittifakına karşı askeri koalisyonların oluşma ihtimalinin iyice azalmasıyla, Balkanlar bugün Soğuk Savaş devresinde savunma, yani askeri güvenlik açısından sahip olduğu önemi de büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak, değişmeyen bir husus, Avrasya ile Avrupa arasındaki stratejik konumuyla Türkiye için son derecede önemli bir çıkış kapısı ve ulaşım güzergahı olmasıdır. Türkiye dış ticaretinin %60'a yakınına Avrupa ile yapmaktadır, bilim ve teknoloji ve hatta kısmen kültürel açıdan Batı Avrupa'ya dönüktür. Günümüzde iki buçuk milyonu aşan Türk vatandaşının Avrupa'da yaşamakta oluşu da Avrupa ile ilişkilerimizin bir başka gerçeğidir. Ülkemizi Avrupa'ya bağlayan bu yolun açık ve güvenli olması gerekmektedir. AB ile entegrasyon dışında hegemonyacı bir devletin Balkanlara hakim olması veya kendisinin bölgeden dışlanması, Türkiye'nin hayati çıkarlarına ters düşmektedir. Türkiye, Balkanlardaki gelişmelerle yakından ilgilenmek, katılmak, bir güvenlik ve istikrar unsuru olmak, etkinliğini artıracak çok yönlü politikalar geliştirmek ve uygulamak zorundadır. Balkan ülkelerinden hiçbir toprak talebi olmaması ve tercihlerini sorunların barışçı yöntemlerle çözülmesinden yana yapmış olması, bölgenin istikrarı için de bir güvencedir.

⁸⁰⁴ Alp, s.90.

⁸⁰⁵ Türkiye'nin inisiyatifiyle Balkan ülkeleri (Arnavutluk, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Romanya ve Türkiye) Eylül 1998'de imzalanan bir anlaşma ile tugay düzeyinde, BM veya AGİT'in düzenleyeceği operasyonlara katılmak üzere bir barış gücü oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Çok Taraflı Güneydoğu Avrupa (GDA) Barış Gücü ve GDA Savunma Bakanları Toplantıları adı işlev gören komutanlık ve karargahı rotasyona tabidir. Ayrıca bir Yönlendirme Komitesi siyasi koordinasyon görevini üstlenmiştir. Bkz: Alp, s.101.

Bosna'ya Türkiye'nin destek sürmekle birlikte ilişkilerin daha ileri götürülememesinde en büyük engeller olarak, coğrafi konumdan kaynaklanan ulaşım sorunları, Bosna-Hersek'in karmaşık devlet yapısı nedeniyle karar almadaki güçlükler, pazarın küçüklüğü, Türkiye'nin kısıtlı ekonomik olanakları sayılabilir. Benzer durum, Makedonya, Arnavutluk ve Kosova için de geçerlidir.⁸⁰⁶

b. Ortadoğu

Tarih boyunca büyük medeniyetlere ve önemli olaylara sahne olan Ortadoğu⁸⁰⁷, kıtalararası durumu ve coğrafi konumu ile önem kazanmıştır. Coğrafya ve jeopolitik otoritelerinin *Dünya Adası* olarak niteledikleri⁸⁰⁸ Asya-Avrupa ve Afrika'dan oluşan ve zaman zaman *Eski Dünya* olarak da anılan bu kıtalar topluluğu birbirleriyle Ortadoğu'da bağlanmaktadır. Avrupa kıtası Anadolu yarımadası üzerinden Ortadoğu'ya uzanmaktadır. Asya'dan İran-Anadolu istikametinden Avrupa'ya ulaşım mümkün olduğu gibi, doğudan Mezopotamya üzerinden gelen yollar Doğu Akdeniz'e ve Sina Yarımadası üzerinden Mısır'a ve Afrika kıtasına birleşmektedir. Benzer şekilde, Doğu

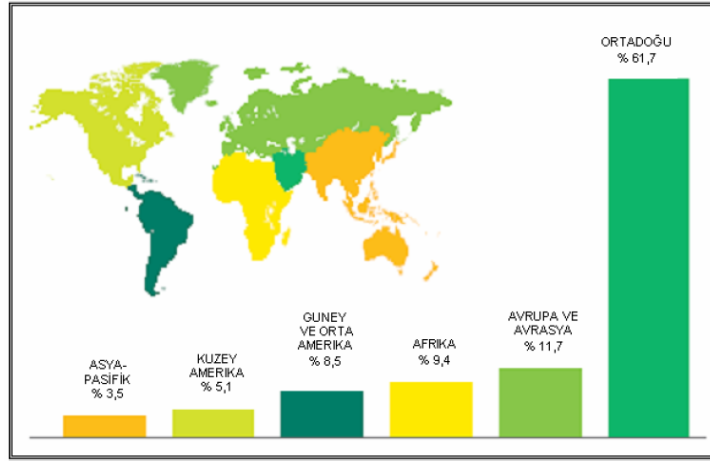
⁸⁰⁶ Bkz: Alp, s.105.

⁸⁰⁷ Alfred Mahan, 1902 yılında Orta Doğu terimini kullanırken; yörenin Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında ilişki kurması ve büyük su yolları ile çevredeki Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz gibi denizlerin kavşak noktalarında bulunmasını, Aden Körfezi, Umman Denizi, İran, Basra Körfezi, Arabistan denizinin ticaret yolları üzerindeki önemini göz önünde bulundurmıştı. O nedenle, Ortadoğu'yu yapısı dolayısıyla bir tekerleğin merkezine benzetiyordu. Uygarlığın ilk zamanlarından beri ticaret yollarının en önemli merkezi idi. Bölgedeki Cebelitarık, Süveyş Kanalı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kontrolü sorunu, binlerce yıldan beri savaşların en önemli nedeni olmuştu. Bkz: Thomas G. Karanedes, **The Middle East**, New York, 1969, s.1.

⁸⁰⁸ Ortadoğu bölgesini değişik sınırlar ve isimlerle değerlendirdiği görülmekteyse de, bölgenin özünü Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan ülkeler oluşturmaktadır. Türkiye, Irak, İsrail, Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, Libya ve bunlara ilaveten İran, Pakistan ve diğerleri sayılabilir. Bölge sınırlarının çizilmesinde coğrafi etken ele alındığında, sınırları genişlemekte; politik etken ele alındığında ise daralmaktadır. Ortadoğu politik etkinliği göz önüne alınarak incelendiğinde, bölgenin sınırları batıda Mısır, doğuda İran, kuzeyde Türkiye ve güneyde Suudi Arabistan'dan oluşmaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında İngilizce de *Yakın Doğu* ve *Ortadoğu* (Near and Middle East) terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Her iki terimde de bölgenin sınırları farklı olarak gösterilmektedir; hatta bazı yazarlar Balkanları da bu sınırlara dahil etmektedirler. 1946'da İngiltere'deki *Royal Geographical Society*, Ortadoğu olarak tanımlanan bölgenin sınırlarını daraltarak, yukarıda belirtilen ülkeleri belirlemiştir. Hangi anlam yüklenirse yüklensin, Ortadoğu, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü durumundadır. Bu üç kıtaya açılan bir kapı, Eski Dünyanın ortası ve merkezi olma vasfını her zaman korumuştur. Kıtalar arasındaki merkezi durumu dolayısıyla Ortadoğu, tarih boyunca çeşitli yönlerden gelen göçlerin geçit yeri ve bilinen tarihin ilk devirlerinden başlayarak insanlığın kaderine yön veren medeniyetlerin beşiği olmuştur.

Akdeniz kıyılarındaki belli başlı yolların Anadolu ve Irak-İran üzerinden Asya kıtası içlerine doğru uzanması Ortadoğu'nun değerini artırmaktadır.⁸⁰⁹

Yakın tarihin şartları içinde Ortadoğu, dünyanın kuvvet merkezlerinden biri olmak özelliğini yitirmiş görünmekle beraber, büyük güçler için jeopolitik önemini devam ettirmektedir.⁸¹⁰ Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi, dünya petrol kaynaklarının %62'si Ortadoğu bölgesinde bulunmaktadır. Avrupa ülkeleri yıllık ihtiyaçlarının %70'ini, ABD %20'den fazlasını, Japonya ise yaklaşık 240 milyon tonluk ihtiyacını bu bölgeden karşılamaktadır. Ancak bölgenin siyasi, etnik, ekonomik vb. nedenlerle istikrardan uzak bulunması, sürekli olarak krizlere sahne olması ve Amerikan müdahalesi dünyanın dikkatinin bu bölgede yoğunlaşmasına neden olmaktadır.⁸¹¹

Şekil 2. Dünya Petrol Kaynakları

(Kaynak: BP Statistical Review Of World Energy 2005.)

⁸⁰⁹ Muzaffer Erendil, **Çağdaş Orta Doğu Olayları**, Ankara: Gnkur Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1992, s.32.

⁸¹⁰ Orta Doğu Dünya Adası'nın tam merkezinde bir menteşe durumundadır. Sahip olduğu stratejik özellikleri nedeniyle asırlardan beri olduğu gibi şimdi de dünyada mevcut güç odaklarının ilgi ve çıkar alanıdır. Ortadoğu'yu hedef haline getiren stratejik olgular ise şunlardır: Üç kıtayı birleştiren kara yollarının düğüm noktası oluşu, Avrupa'dan Afrika'ya ve Asya'ya uzanan demir yolu şebekesinin Orta Doğu'dan geçmesi, bütün güç merkezlerini ilgilendiren su yolu ve geçitlerini kontrol etmesi, Avrupa ve Asya hava yolunun üzerinde bulunması, en önemli stratejik ham maddelerden birisi olan petrolün dünya rezerv durumuna göre 2/3'ünün bölgede bulunması, petrol ve doğal gaz akışının en kısa yollardan boru hatları vasıtası ile bu bölgeden sağlanması, tarihin en zengin kültür hazinelerine sahip olması ve turizm açısından önemi, dünyadaki tek Tanrı'ya inanan üç önemli dinin merkezi olmasıdır. Bkz: M. Zeki Doğanay ve A. Fikret Atun, **Orta Doğunun Jeopolitik ve Jeostratejik Açısından Değerlendirilmesi, Körfez Harbi ve Alınan Dersler**, Ankara:Gnkur Yayınları,1994, ss.19-23.

⁸¹¹ HAK, **Orta Doğu'nun Tarihi Gelişimi**, İstanbul:HAK Yayınları, 1992, s.2.

RF tarihsel olarak bölgedeki devletlerle yakın ilişki kurmuş ve bölgede önemli etkinliğe sahip olmuştur. RF'nin Ortadoğu Ülkeleri ve Petrol bölgelerindeki milli hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:⁸¹²

- Petrol daima kontrol altında tutulmalıdır. Ortadoğu'da petrolün kullanımını tehlikeye düşürecek güç dengelerinin oluşturulması Rusya'nın menfaatini olumsuz yönde etkileyeceğinden bu bölge devamlı takip ve kontrol altında tutulmalı, her alanda bilgi temini dahil bölge ülkeleri ile yakın ilişkilere devam edilmeli, bu ülkelere yardım ve destek sağlanmalıdır.

- Rusya'nın Ortadoğu'daki tarihi, ilgileri, ilişkileri ve vazgeçilemez çıkarları devam etmektedir.

- Ortadoğu ülkelerinin, siyasi ve toprak bütünlüğü, iktisadi gelişme ve istikrarı, dünya barışının ve Rusya'nın güvenlik amaçlarının göz ardı edilemeyeceği kadar önemlidir. Ortadoğu'da tek bir gücün hakimiyeti kabul edilemez.

- Herhangi bir Ortadoğu ülkesinin veya ülkeler topluluğunun diğer bir Ortadoğu ülkesi veya ülkeleri aleyhine genişlemesi, baskı ve hakimiyeti Rusya ve BDT'nun güvenliğini tehdit eder.

- Ortadoğu ülkeleriyle her alanda işbirliği, askeri kaynak ve teknoloji transferi, kültürel, sağlık ve benzeri ilişkilerin güçlendirilmesi esastır.

RF, 1990 sonrasında *Körfez'den ayrılışının* sıkıntılarını çekmeye başlamış⁸¹³ ve özellikle 1997 yılı sonrasında Primakov ile birlikte *yeniden Ortadoğu gelişmelerini etkileyebilmenin* yollarını aramıştır.⁸¹⁴ RF'nin yeniden Orta Doğu'ya dönmek istemesi başlıca iki nedene bağlanabilir . Birincisi, Rusya'nın petrol ve doğal gaz fazlası olan bir ülke olması, Hazar Denizi çevresindeki petrol ve doğal gazdan da *pay almak* istemesi, Irak'a ambargoya rağmen Ortadoğu'nun dünya petrol üretimindeki payının % 30'u aşmaması ve dünya petrol talebinin artmaması nedeniyle, öncelikle Ortadoğu olmak üzere, diğer üretim bölgelerinde etkili olmayı istemiştir. Diğer bir ifadeyle RF'nin Hazar çevresinde ve *petrol ve doğal gaz ihraç yollarında* denetimde söz sahibi olmak istemesi ve bu maksatla Ortadoğu'da *üretimin kısılmasına* yönelik etkinliğini artırma çabası içerisinde bulunmasıdır. İkinci neden ise, Akdeniz boyutu ile de ilgilidir. 1989'dan

⁸¹² Kumkale, s.570.

⁸¹³ Bajanov, s.61.

⁸¹⁴ Bajanov, s.81.

başlayarak Doğu Avrupa'dan çekilmeye başlayan ve buradaki ülkeleri AB'ye ve NATO'ya bırakma süreci içine giren Rusya, *Akdeniz'de de zemin tutma* arayışında olmuştur.⁸¹⁵ ABD'nin 2003'te Irak müdahalesi sonrasında enerji fiyatlarındaki artış, RF'nin sözkonusu beklentisini fazlasıyla karşılamıştır.

Rusya 1991'de Ortadoğu bölgesinde temelde Arap-İsrail çatışması konusunda ciddi bir nüfuz kaybına uğramıştır. Bugün Moskova'nın Filistin-İsrail barış sürecinde pek etkisi yoktur.⁸¹⁶ Buna karşın Rus-İran ilişkileri 1995 yılından beri özellikle silah satışları konusunda gelişmektedir. Bu tarihte imzalanmış olan anlaşmaya göre Rusya İran'ın nükleer gelişimine katkıda bulunmaktadır. Rusya tarafından yapılan malzeme ve teknoloji satışı ile birlikte İran'ın ayrıca yürüttüğü balistik füze programı dikkate alındığında Rus-İran işbirliği Batı'da ve özellikle ABD ve İsrail'de ciddi güvenlik endişelerine neden olmaktadır. Özellikle İran'ın son dönemde nükleer güç olma gayretleri ve Rusya'nın bunlara katkılarının bölgesel güvenlik üzerindeki etkileri doğal olarak her bölge ülkesini düşündürecek boyutlara gelmiştir. Rusya İran konusundaki tutumunu çok net olarak ortaya koymamakla birlikte, İran'a yönelik ciddi yaptırımlara karşı çıkacağı belirtilmektedir.⁸¹⁷

1990'dan bu yana bölgeyi ciddi istikrarsızlığa sokan Irak sorunu kapsamında ABD müdahalesi öncesinde Rusya'nın bölgede bir derece söz sahibi olabildiği tek konu Irak konusu olabilmektedir. Ağırlığını genelde olumsuz yönde kullanan Rusya, müdahale öncesinde Rus iş çevrelerine karşı borç yükünün \$7-8 milyar doları bulduğu ileri sürülen Irak sorunun çözümüne katkıdan ziyade, Amerikan askeri müdahalesini

⁸¹⁵ Bu husus yalnızca, D.Avrupa'da ve Asya'daki kayıplarını telafi etmek için değildir. Rusya ayrıca, özellikle Doğu Akdeniz'in enerjinin temel geçiş yollarından biri olacağını değerlendirdiği için, bu bölgedeki etkinliğini, denizaşırı bir operasyon değil, kendi içindeki ve sınırındaki enerji operasyonunun bir uzantısı olarak algılamaktadır. Öte yandan Rusya'nın yapı değiştirerek, ekonomik ve ticari olarak dışa açılmasında, Akdeniz'in (ve Ege'nin) önemini görmektedir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi sınırları içinde yaklaşık 37 bin Rus'un ve 2000'den fazla Rus firmasının faaliyette bulunması, bölgede ticari ve ekonomik bir üs tutmaya yöneliktir. Ayrıca Rum tarafına, ısrarla S-300 füzeleri satmak istemekle, askeri varlığını da adaya taşımak ve konumunu bölgede güçlendirmeyi hedeflemiştir. Yunanistan'la yakınlaşması da Rusya'nın Doğu Akdeniz'de yer alma politikasının bir sonucudur. Bkz: Erol Manisalı, *"Ortadoğu Topluluklarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri İle Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Siyasi İlişkiler ve Etkinlikler"*, **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998, s.39.

⁸¹⁶ Owen Matthews, *"Past As Prologue"*, **Newsweek**, 22 Şubat 2006, s.20.

⁸¹⁷ Evgenii Volk, *"2005: Fewer Illusions, More Realism"*, **International Affairs**, Şubat 2006, s.63.

geciktirmeye çalışmıştır. Rusya'nın beklentisinin sözkonusu borcu geri alabilmek olduğu kadar, Birleşmiş Milletler yaptırımlarının kalkması ile bu ülkede büyük hacimli inşaat ve petrol endüstrisi ile ilgili faaliyetlere girebilmek olmuştur.⁸¹⁸ Ancak 2003 yılındaki Irak'a Amerikan müdahalesine karşı çıkan RF, Irak sürecinden göreceli olarak dışlanmakla birlikte uluslararası prestijini artırmış ve siyasi çizgisini pekiştirmiştir.⁸¹⁹ RF, sözkonusu etkinlik arayışları kapsamında, Nisan 2006 içerisinde Filistin'de iktidarda bulunan Hamas ile görüşerek İsrail'i tehdit etmeden vazgeçirmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır.⁸²⁰ Rusya, Doğu Avrupa, Ukrayna ve Gürcistan üzerinde enerji merkezli etkinlik arayışını Ortadoğu'ya genişletmek istemektedir. Rusya, Hamas'ın Filistin'de seçimlerle iktidara gelmesini demokratik hak olarak görmektedir. Hamas iktidarını ABD'nin Ortadoğu'daki çabalarından önemli gerileme olarak gören Rusya, ABD'nin uluslararası sistemdeki tek güç olmadığını ve Rusya'yı dikkate alması gerektiğini ima etmektedir. Başta İran'a olmak üzere, gerçekleştirdiği büyük miktardaki silah satışlarıyla, İsrail'in var olma hakkını kabul ettirmeye yönelik Hamas-İsrail arasında onurlu arabulucu rolünü üstlenmesi eleştirilen Rusya'nın, benzer görüşme talebinin Çeçen direnişçiler için yapılması halinde, zor durumda kalacağı ifade edilmektedir. Rusya'nın sözkonusu yeni girişiminin *arabuluculuktan* çok, ABD'yi ve Batı'yı kontrol etmeye yönelik olduğu belirtilmektedir.⁸²¹ Ancak, Alexandr Dugin'in *Yeni Avrasya Jeopolitiği* değerlendirmesinde de yer alan Moskova-Tahran jeopolitik eksenini üzerinde⁸²², enerji ve ikili ticaret çıkarları büyük olan Rusya'nın geleneksel Rusya-İran-Suriye-Yunanistan stratejik işbirliğini işleterek bölgede etkinlik arayışlarını sürdüreceği beklenmektedir.⁸²³

Türkiye, Balkanlar, Ege, Akdeniz ve Karadeniz ülkesi olduğu gibi, aynı zamanda bir Kafkaslar ve Orta Doğu ülkesidir. Bu yalnızca coğrafyanın ortaya koyduğu bir gerçeklik değildir. Aynı zamanda; ekonomik ilişki/çıkarların, politik ilişkilerin, güvenlik

⁸¹⁸ Sezer, "Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri".

⁸¹⁹ Boris Piadyshev, "2005: Fewer Illusions, More Realism", **International Affairs**, Şubat 2006, s.58.

⁸²⁰ Milliyet, 17 Nisan 2006.

⁸²¹ Matthews, a.g.m.

⁸²² Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, ss.373-375.

⁸²³ Erdoğan, s.545.

ihtiyaçlarının, kültürel ve etnik ilişkilerin doğal bir sonucudur.⁸²⁴ Coğrafi yönden olduğu kadar ekonomik, stratejik ve politik yönden de büyük önemi olan Ortadoğu, yalnızca bölge ile ekonomik çıkarları sebebiyle ilgilenen günümüz büyük güçleri için değil özellikle bölgenin kuzey sınırını oluşturan Türkiye açısından da büyük önem taşımaktadır.⁸²⁵ Bölgedeki petrol kaynakları, olumlu ve olumsuz yanları ile Türkiye'yi doğrudan doğruya ilgilendirmekte ve etkilemektedir.

SSCB'nin dağılması, ideolojik savaşın ve Doğu-Batı kutuplaşmasının büyük ölçüde ortadan kalkması, Türkiye'nin hem genel olarak bölgesel konumunu, hem de Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini etkilemiştir. Doğu Bloku destekli *güney tehdidi* ortadan kalkmakla birlikte, Türkiye'nin bölgesel güç merkezi olmasından rahatsız olan ülkelerin yeni tür tehditleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Kafkasya'da *Ermenistan faktörü*, yeni bir olumsuz unsur olarak belirmiş, ancak Türkiye'nin *ekonomik avantajlarını ve dinamiklerini* daha rahat ve etkin kullanabileceği bir durum ortaya çıkmıştır. Türkiye bölgede, diğer ülkelere kıyasla büyük avantajlara sahiptir.⁸²⁶ Ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve askeri güç bakımlarından çok ileridedir. Bölgesel güç odağı olma potansiyeline sahip tek ülkedir. AB'nin tam üyesi olamasa da, *Avrupa'nın bölgedeki ekonomik uzantısı* konumundadır. Bölgenin normalleşmesi durumunda, Türkiye bölge ülkeleri için bir *çekim ve etki merkezi* durumuna gelme potansiyeli taşımaktadır.⁸²⁷

11 Eylül terör olayları sonrasında ABD'nin Avrasya coğrafyasındaki küresel yapılanması iki ana eksenin oluşmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın klasik Kuzey-Güney, Batı-Doğu karşıtlığı ile fakir Güney ve Doğudan zengin Kuzey ve Batı'ya kaynak aktarımı dönemi sona ermiştir. İki yeni eksen ABD'nin önderliğindeki Güney-Doğu

⁸²⁴ Manisalı, "Orta Doğu Topluluklarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri İle Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Siyasi İlişkiler ve Etkinlikler", ss.36-52.

⁸²⁵ Ergün Aybars, "Orta Doğu'da Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998, s.131.

⁸²⁶ Türkiye'nin uluslararası ekonomideki deneyim ve etkinliği, mali, endüstriyel düzeyi, haberleşme, ulaşım, turizm gibi hizmet alanlarındaki düzeyi, Ortadoğu ülkelerine gerekli olan hizmetleri sağlayabilecek konumdadır. Ayrıca, GAP gibi, tamamlanmakta olan ve Ortadoğu'ya da yeni olanaklar sağlayacak olan önemli proje, karşılıklı ekonomik çıkarları sağlayacak olanaklara sahiptir. Bölgenin su kaynaklarının % 80'i Türkiye topraklarındadır.

⁸²⁷ Manisalı, "Orta Doğu Topluluklarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri İle Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Siyasi İlişkiler ve Etkinlikler", s.38.

ekseni ile Kuzey-Batı eksenidir.⁸²⁸ Her iki eksen de Avrasya coğrafyası üzerinde oluşmaktadır. ABD'nin GOKAP ile dönüştürmeyi hedeflediği sözkonusu coğrafyada Türkiye küresel yeniden yapılanma ve GOKAP içinde çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Türkiye oluşan iki eksen arasında bir denge unsurudur ve politika geliştirme konusunda iki eksen arasında sıkışmaktadır. Türkiye'nin iki ekseninden biri ile tam bir siyasi ortaklığa yönelmesi ve diğer ekseninden kopması halinde, küresel dengenin zarar göreceği ileri sürülmektedir.⁸²⁹ Clinton'ın 1999'da deprem sonrası Türkiye'yi ziyaretinde mecliste yaptığı konuşmada ifade ettiği gibi, enerji köprüsü başta olmak üzere, Türkiye'nin elinde bulundurduğu hem klasik hem de eleştirel jeopolitik perspektifli avantajları, 21. Yüzyılda önemli bir aktör olabileceğini ortaya koymaktadır.⁸³⁰

c. Kafkaslar

Kafkasya Avrupa-Asya sınırında bir bölgedir ve Avrupa Rusya'sı ve Orta Asya ile Anadolu'yu ve orta doğuyu birbirine bağlar. Doğu batı yönünde de Orta Asya'nın denizlere ulaşması mümkün en kısa ve uygun istikametteki yolu üzerindedir.⁸³¹ Coğrafi

⁸²⁸ ABD Güney-Doğu ekseninde yeniden yapılanmayı siyaset, güvenlik, ekonomi, ticaret ve enerji alanları çerçevesinde yürütmektedir. Güney-Doğu ekseninin yapılanması üç ana eklemden oluşmaktadır. Bunların ilki Cebelitarık'tan başlayıp Kuzey Afrika, Ortadoğu, Arap Yarımadası ve Körfezi kapsayan Büyük Ortadoğu eklemidir. İkincisi Afganistan, Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Orta Asya ülkelerinin bulunduğu Güney-Batı Asya eklemi, üçüncüsü ise Pasifik eklemidir. Yeniden yapılanma Büyük Ortadoğu ve Güney Batı Asya ekleminde 2010'a kadar süreceği değerlendirilmektedir. Pasifik ekleminde yapılanmanın ise 2010'dan itibaren başlayıp 2020'ye kadar sürmesi beklenmektedir. Siyasi yapılanmanın temel itici gücü ise güvenlik anlayışı olmaktadır. ABD yeni güvenlik anlayışı ile birlikte Güney-Doğu ekseninde güvenliğin sağlanmasını temel önceliklerinden biri haline getirmiştir. Bu geniş coğrafya, hem belirtilen tehditlerin ana kaynağı, hem enerji güvenliğine azami ihtiyaç duyulan alan, hem de geniş bir islam coğrafyasıdır. ABD Güney-Doğu ekseninde siyasi yapılanmaya paralel olarak her biri bir eklemden olmak üzere üç güvenlik mimarisi kurmaktadır. Bunlar Kıbrıs merkezli Güney Doğu Akdeniz Güvenlik Mimarisi, Afganistan merkezli Güney Batı Güvenlik Mimarisi ile Pasifik Güvenlik Mimarisidir. Tüm bu yapılanma *Global Defence Posture* programı içinde yürütülmektedir. Global yapılanma içinde ABD için önemli ve geçerli kavram ortaklıklar (partnerships) ve ortaklık girişimleri (partnership initiative) haline gelmiştir. ABD, Güney Doğu eksenini oluştururken İngiltere, Avustralya, Japonya ile global siyasi ortaklıklar ile İsrail, Hindistan, Endonezya, G.Kore ile bölgesel siyasi ortaklıklar kurmaktadır.

⁸²⁹ "Global Yapılanma Büyük Ortadoğu Projesi ve Çok Taraflı Türkiye", <http://www.turksae.com/face/index>, (17 Nisan 2006).

⁸³⁰ Clinton'ın konuşma metni için bkz: Dış İşleri Bakanlığı web sitesi <http://www.mfa.gov.tr>.

⁸³¹ Kafkaslar üzerinde üç geçit vardır: Hazar Denizi sahil yolu, Kara Deniz sahil yolu; Nalçık-Tiflis yolu. Hazar yolu üzerinde Çeçenistan, Kara-Deniz yolu üzerinde Abhazya, Nalçık-Tiflis yolu üzerinde Osetya sorunlu bölgeleri bulunmaktadır: Kafkasların diğer bu jeopolitik özelliği, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Ayrıca Orta Asya petrol ve doğal gaz yataklarının batıya gidiş yolu üzerinde bulunmaktadır. Kafkaslar Orta Asya'nın sadece petrol

konum ve tarihi gelişmeler Kafkasya'nın karmaşık sosyal yapısının oluşmasını hazırlamıştır. Bölge coğrafi bütünlüğe sahip olmadığı için, tarih boyu Hazar İmparatorluğu hariç tek bir devletin anayurdu olmamıştır. Kafkasya'nın dört önemli komşusu, Rusya, Türkiye, İran ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri veya kısaca Türkistan'dır. Bölgedeki 7 özerk cumhuriyet RF'ye bağlıdır⁸³² ve Türkiye'nin de küçük bir bölümü Kafkasya sınırları içinde kalmaktadır. Bu duruma göre Rusya ve Türkiye, Kafkasya'ya hem komşudurlar, hem de bir bölümleri ile Kafkas ülkeleridir.

Kafkasya; coğrafi konumunun özelliği ve sahip olduğu stratejik kaynakları nedeniyle küresel güçlerin de öncelikli ilgi alanı içerisinde bulunmaktadır. Soğuk savaş döneminde, SSCB egemenliği süresince jeopolitik teorilerin önemli buluşma noktalarından birisi olmakla birlikte, jeopolitik merkez olarak görülmeyen Kafkasların jeopolitik konumu, Soğuk Savaş sonrasında büyük ölçüde farklılaşmıştır. Diğer taraftan, Rusya'nın bu bölgeden siyasi olarak çekilmesinden sonra belirgin bir istikrarsızlık dönemi de başlamıştır. Bunları siyasi, ekonomik, güvenlik ve etnik sorunlar olarak özetlemek mümkündür. Dağılan SSCB çevresinde ortaya çıkan jeopolitik boşluklardan Türkiye⁸³³ bağlantılı olarak Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğuyu kapsayan bölgedeki jeopolitik boşluk içerisinde yer alan Kafkaslar, Soğuk Savaş

değil, Türkistan'ın büyük ihtiyacı olan denizlere açılma zorunluluğunu karşılayabilecek, Hazar Denizinden en yakın ve kısa istikamet üzerinde bulunmaktadır. Soğuk Savaş'tan sonra ortaya çıkan sözkonusu olanak ve olgular, Kafkasya'nın önemini artırarak yeni değerler katmıştır.

⁸³² RF'ye bağlı Özerk Cumhuriyetler: Adige, Çeçenistan, Dağıstan, Tuğuş, Kabartay-Balkar, Karacay-Çerkez, Kuzey Osetya; Azerbaycan'a bağlılar: Dağlık Karabağ, Nahçıvan; Gürcistan'a bağlılar: Abazya, Acaristan, Güney Osetya.

⁸³³ Brzezinski, Orta Asya, Türkiye ve Ukrayna'nın artan önemine dikkat çekerek, jeopolitik değerdeki ülkeleri; *jeostratejik oyuncu ülkeler* ve *jeopolitik eksen ülkeler* olarak ayırma tabi tutmakta ve Türkiye ile Azerbaycan'ı eksen ülkeler arasında göstermektedir. Brzezinski'ye göre; Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan büyük ve etkin jeostratejik oyunculardır. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran önemli jeopolitik mihverdirler. Orta Asya ve Hazar Denizi havzasının, dünyanın diğer bölgelerindeki (Kuveyt, Meksika Körfezi, Kuzey Denizi, İran ve Irak) doğalgaz ve petrol rezervlerini açık farkla geride bırakacak rezervlere sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Avrasyalı bir güç olmayan Amerika Birleşik Devletleri, Avrasya kıtasının üç çevre bölgesinde doğrudan doğruya konuşlandığı güçlerle ve Avrasya hinterlandındaki devletler üzerindeki güçlü etkisiyle uluslararası önceliğe sahiptir. Ancak, ABD'ye potansiyel bir rakip, yerkürenin en önemli alanı olan Avrasya'dan çıkabilir. Bu değerlendirmeler ışığında Zbigniew Brzezinski'ye göre; beş yüz yıl kadar önce kıtalar siyasal olarak karşılıklı etkileşime başladıklarından bu yana, Avrasya dünya iktidarının merkezi olmuştur. Avrasya jeopolitik önemini korumaktadır. Bu yüzden Avrasya, küresel üstünlük mücadelesinin sürdürüldüğü bir satranç tahtasıdır. Bkz: Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**.

sonrasında jeopolitik konumu olumlu yönde en fazla değişen bölgelerden birisidir.⁸³⁴ RF Güney Kafkasya'daki etnik ayrılıkçı talepler nedeniyle sorun yaşamaktadır. Çeçenistan ve Dağıstan sorunları öncelikli olmak üzere⁸³⁵ bölgedeki etnik diğer sorunlar⁸³⁶ 89 farklı unsurdan meydana gelen RF'yi dağılma sürecine götürebilecek potansiyeli taşımaktadır⁸³⁷

Kafkasya, Hazar Havzası ve Orta Asya'nın başta 200 milyar varillik petrol rezervleri ve geniş doğal gaz rezervleri olmak üzere yer altı zenginlikleri değişik ülkelerin iştahını kabartmıştır. Diğer bir ifade ile bu bölgeler başta enerji kaynakları olmak üzere, bir hayli ülkenin de stratejik olarak ilgisini çekmektedir. Bu geniş coğrafyada, başta bölgenin eski sahibi RF, komşuları Türkiye, İran, Çin ve hatta Suudi Arabistan; Afganistan olayları dolayısıyla ABD, İngiltere, hatta Almanya, Pakistan ve Hindistan gibi ülkeler de bu bölgelerle ilgilenmeye başlamıştır. Rusya'nın bölgeye ilgisinin temel nedeni jeopolitik nüfuzunun bölgeye genişletilmesidir.⁸³⁸ Kafkasya ve Orta Asya'daki bağımsızlığa kavuşan ülkelerin güvenliği gerek yukarıda sayılan ülkelerin rekabeti, gerekse kendi iç sorunları ve komşuları ile olan ilişkileri dolayısıyla kolaylıkla sarsılabilir. Zira, her ne kadar 1991'de bölge uluslarının katkısı ve arzusu olmaksızın bağımsızlık bahşedilmişse de, Rusya'nın bu bölgedeki çıkarları ile ilgisinin sona erdiğini söylemek pek mümkün değildir. Zira, Rusya'nın, Rus dili ve kültürü⁸³⁹,

⁸³⁴ Jeopolitik değer artışı, politik etki ve etkilenmenin artması demektir. Politik etkinin artması gücün de artması anlamını taşımakla birlikte, dış güçlerin etkisinin ve duyarlılığın artışı da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, jeopolitik önem artışı sözkonusu ülkeleri büyük güçlerin dış politikalarının hedefi haline getirerek tehdit yaratır, siyasi egemenliği erozyona uğratabilir. Bkz: İlhan, "Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği İle Milli Menfaatleri ve Hedefleri Paralelinde Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tesbiti", ss.123-126.

⁸³⁵ Dugin'e göre Çeçenistan'dan sonra "Dağıstan, en yakın gelecekte Kafkas çatışmasının en muhtemel alanı olacaktır ve Rusya ile İran bu konuda sıkı işbirliği yapmalıdır." Bkz: Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, s.375.

⁸³⁶ Uwe Halbach, "Çeçenistan ve Rus Yakın Çevresi", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000), ss.187-199.

⁸³⁷ Singh, a.g.e.

⁸³⁸ Foster, s.13.

⁸³⁹ Sovyetler Birliği döneminde yürütülen politikalar, Türk Cumhuriyetlerinde yeni kültürel oluşumlara neden olmuştur. Başta Rusça'nın ve eğitimde Rus dilinin etkisi SSCB'nin dağılışı sonrasında da devam etmiştir. 70 yıllık dönemde neredeyse bütün eğitim kurumlarında kullanılan Rusça, yönetimde, medyada, askerlikte, iş yerinde, sosyal ve kültürel hayatta ve hatta günlük hayatta geçerliliğini korumaktadır. Rusça o derecede etkili bir anlaşma aracı olmuştur ki, Türkiye'ye tahsile gelen gençlerin, aynı etnik gurubun mensupları olsalar dahi kendi aralarında sıkça Rusça konuştuklarından dahi anlaşılmaktadır. 26-27 Nisan 2001'de İstanbul'da

Sovyet dönemi ekonomik alt-yapı⁸⁴⁰, eski komunist yöneticiler ve güvenlikteki Rus etkisi⁸⁴¹ öncelikli üzere bölgedeki nüfuz ve baskısı sürmektedir.⁸⁴² İlişkileri

düzenlenen *Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesinde* liderlerin bir kısmı Rusça konuşmuşlar, diğerleri ise kendi dillerinde konuşmuşlar ve bu konuşmalar da çevrilmiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri başta resmi dil olarak kendi yerel dillerini kabul etmişlerse de, Kırgızistan 2001'de Rusça'yı da ikinci resmi dil olarak kabul etmiştir. Kazakistan da Rusça'yı ülkedeki değişik etnik toplulukların anlaşma dili olarak kullanmaktadır.

⁸⁴⁰ Çarlık Rusya'sında halkın %80'i kırsal kesimde yaşarken, ülkenin çoğunluğunu köylüler teşkil ediyordu. Sovyetler Birliği döneminde ise bilhassa Stalin döneminde SSCB bir endüstri ülkesine dönüştürüldü. Ancak merkezi planlama ile yönetilen bu Sovyet İmparatorluğu'nda endüstrinin büyük çoğunluğu ülkenin Avrupa kısmında gerçekleştirildi. Dolayısıyla da bugün Sovyet döneminde temelleri atılan hafif ve ağır endüstrinin % 70'i RF'nin Avrupa kısmındadır. Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetleri bir nevi ham madde deposuna çevrilmiş bulunmaktadır. Özbekistan ve Türkmenistan SSCB'nin pamuk üretimini, Kazakistan ile Ukrayna buğday ihtiyacını karşılayan ülkeler konumundaydılar. Sovyetler Birliği'nin en mühim ihraç maddelerinden doğal gaz ile petrol, RF'nin Sibirya ve İdil-Ural bölgeleri ile, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan karşılanmaktaydı. SSCB'ne dahil olan onbeş Cumhuriyet bağımsızlıklarına kavuşunca bu ülkeler, ekonomik anlamda da merkez Moskova'dan kopmuş kabul edildiler. Ancak dış dünya ile ne siyasi ne de ekonomik ilişkileri bulunmayan bu ülkelerin dış dünyaya açılmalarının belli bir zaman almasının dışında, Sovyetler Birliği zamanında kurulan altyapı da onların RF ile sıkı ilişkiler sürdürmeye mecbur etti. Yalnızca petrol ve doğal gaz konusu dahi değerlendirilse, bu bağımlılığın ne kadar önemli ve RF'nin bu konuda ne kadar etkili konumda olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Türkmenistan doğal gazını dünya pazarlarına ulaştırarak gelirini artırmak istemektedir. Ancak Aşabat'ın bu gazı RF'ya satmak veya RF üzerinden Ukrayna'ya sevk etmek gibi tek alternatifi mevcuttur. Kazakistan petrolünde de durum farklı değildir. 2002 Şubat'ında Tengiz- Novorossysk petrol boru hattı tamamlanmış bulunmaktadır. Kazakistan bu hatla petrolünü dış ülkelere pazarlamaktadır. Diğer ifadeyle, Kazakistan'ın da alternatifi RF'dir. Azerbaycan ise, BTC boru hattı ile nispeten RF'den bağımsız hareket etme yeteneği kazanabilmiştir. Ancak RF'nin elinde başka enstrümanlar bulunmaktadır. Nitekim GUAM açıklaması sonrasında Azerbaycan'a karşı başta Karabağ sorunu olmak üzere bir takım dolaylı tedbirlerin alınacağı ileri sürülmektedir.

⁸⁴¹ Sovyetler Birliği dağılınca eski Sovyet ordusunun silah, teçhizat ve askerleri cumhuriyetler arasında paylaştırılmış ancak büyük payı RF almıştır. Toplam 12 bin stratejik füzenin 10 bin kadarı RF'de kalmış, diğerleri ise Ukrayna (1300), Kazakistan (1150) ve Belarus (100) arasında paylaşılmıştır. Bu stratejik füzelerin çoğunluğunu ise atom başlıklı füzeler teşkil etmektedir. Aynı dağılım savaş uçakları, helikopterler, tanklar, zırhlı araçlar vb. için de geçerlidir. Kısacası Türk Cumhuriyetleri çok az sayıda, kendi sınırlarını dahi koruyamayacak silahlı kuvvetlerle yetinmek zorunda kalmışlardır. Bu durum 7 milyondan fazla nüfusu bulunan Azerbaycan'ın 3,5 milyonluk Ermenistan karşında, Dağlık Karabağ Savaşı'nda mağlup olması ve topraklarının % 20'nin işgal edilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde Tacikistan'da patlak veren iç savaş, sonrasında Afganistan sınırından Özbekistan ile Kırgızistan'a sızan İslami militanlar ile mücadelede de Rus ordusunun yardımı gerekmiştir. Türki Cumhuriyetlere daha büyük tehditler oluştuğu takdirde bu ülkeler RF'nun yardımına muhtaç olacaklardır. Diğer bir ifade ile bu ülkeler güvenlik konularında RF ile işbirliği yapmak zorundadırlar. Ekim 2001'de Afganistan'a ABD liderliğinde gerçekleştirilen askeri hareket esnasında Rusya'nın Kuzey İttifakı güçlerini teçhiz etmesi de, bu bölgede Moskova'nın başka etkili bir yönünü göstermektedir. Kısacası Çarlık Rusya'sı ve daha sonra SSCB hakimiyetinde bulunan Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri, Rus yönetimi, kültürü ve sosyal hayatının güçlü etkisinde kalmışlardır. Bazılarının dört buçuk asır, bağımsızlığa kavuşanların ise birkaç asırdan beri Rus hakimiyeti altında kaldıkları düşünülürse, bunların Rusların ve bugün RF'nun etkisinden kısa sürede kurtulmalarını beklemek pek olası görünmemektedir. Endişe oluşturan husus Rusya'nın bu cumhuriyetlerin istikrarını bozacak politikalar uygulamasıdır.

gerginleştirebilecek nedenler çeşitli olmakla birlikte, Sovyetler döneminden miras olarak kalmış olan doğal olmayan sınırlar, Hazar Denizi'nin statüsünü belirlemedeki gecikmeler, etnik azınlıkların bazen ülke bütünlüğünü bozacak dereceye varan talepleri, ekonomik ve sosyal sıkıntılar, yolsuzluklar ve bu ülkelerdeki mevcut baskıcı rejimler olarak özetlenebilir.⁸⁴³ Azerbaycan'ın durumu Türkiye'nin bölgeye ilişkin jeopolitik açılımlarında kritik öneme sahip bulunmaktadır.⁸⁴⁴

SSCB'nin dağılması sonrasında, RF eski SSCB bölgesinde tekrar nüfuz tesisi maksadıyla BDT'nin kurulmasına öncülük etti. Diğer taraftan, 1993 ve 2000 yıllarında yayımladığı *askeri doktrin* ve *dış politika konseptlerinde* yeniden entegrasyon hedeflenmiş ve Kafkaslar bölgesi *arka bahçe* kavramı içerisinde ifade edilmiştir. Yeltsin döneminde RF'nin Kafkaslar politikası Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlık ve egemenlik hakları tanınmakla birlikte, Azerbaycan'ın BDT üyeliğine zorlanmasında olduğu gibi, doğrudan müdahale ile Rus çıkarlarının korunması şeklinde cereyan etmiştir. ABD'nin bölgeye ilişkin ilgisi ise enerji odaklı olmak üzere 1997 yılından itibaren artmıştır.⁸⁴⁵ Ancak, 11 Eylül saldırıları sonrasında jeopolitik kontrol maksadıyla ABD'nin bölgeye hem doğrudan hem de dolaylı ittifaklarla yerleşmeye başladığı görülmüştür. *Teröre karşı savaş* gerekçesi ile ABD'nin Rusya'nın jeopolitik etki alanına girmiş olması, Rusya'yı tedirgin etmiştir. Bölgedeki *büyük oyun* özellikle 1994 yılından itibaren enerji üretimi ve nakil yolları odaklı olarak oynanmaya başlanmıştır.⁸⁴⁶ ABD'nin özellikle Karadeniz havzasına ilişkin geliştirdiği *Geniş Karadeniz* yaklaşımı ile, Güney ve Kuzey Kafkasya'yı sözkonusu bölge içerisinde tanımlaması, ABD'nin Kafkaslara ilişkin ilgisini büyük oranda artırmıştır.⁸⁴⁷

⁸⁴² Nadir Devlet, "Kafkaslar, Hazar Havzası ve Orta Asya'da Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002, s.109.

⁸⁴³ Devlet, s.110.

⁸⁴⁴ Nejat Eslen, "Doğu'nun Jeopolitik Önemi ve Azerbaycan", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, ss.27-29.

⁸⁴⁵ İlhan, "Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği İle Milli Menfaatleri ve Hedefleri Paralelinde Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tesbiti", s.126.

⁸⁴⁶ Edwards, ss.86-87.

⁸⁴⁷ Asmus ve Jackson, s.18.

11 Eylül 2001 sonrasında ABD ve Rusya arasında gelişen olumlu ilişkiler, Rusya'nın özellikle gaz ve petrol politikasındaki tekelci yaklaşımı⁸⁴⁸ ve Karadeniz politikası nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Bu durum, Orta Asya doğalgaz ve petrolünün Batı'ya ulaştırılmasında ABD'nin Rusya'yı devre dışı bırakma arayışlarını sonuç vermiştir. Nitekim, NATO son dönemde Kafkaslarda etkin olma arayışındadır. Jeopolitik çalışmaları Akademisi başkanı Leonid Ivashov'a göre, Rusya'nın Gürcistan ve Ermenistan'daki üsleri boşaltması sonrasında NATO Mukabele Kuvveti bu bölgelerde konuşlanacaktır. Diğer taraftan, Ivashov, NATO'nun Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ile yeni bir ülkeler bloğu oluşturmaya çalıştığı ve bu kapsamda ABD'nin Azerbaycan'a ülkede Amerikan hava üslerinin açılması konusunda baskı yaptığını da iddia etmektedir.⁸⁴⁹ Kafkaslardaki jeopolitik eksenin en zayıf halkasını oluşturan Gürcistan⁸⁵⁰ ise, ABD ve NATO ile ilişkilerini geliştirerek NATO üyesi olmayı hedeflemektedir. Bu konuda Türkiye'nin tam desteğini alan Gürcistan, hala anlaşmazlığın devam ettiği ülkedeki Rus üslerini boşaltmayı beklerken, aynı zamanda NATO standartlarına uygun askeri üsler de inşa etmektedir. Bu özelliklere sahip ve 300 askerin bulunacağı 17,5 milyon dolara mal olan *Senaki Askeri Üssü'nü* 30 Nisan 2006'da hizmete açmıştır.⁸⁵¹

Güney Kafkasya'daki cumhuriyetler kendi güvenlik güçlerini, ordularını henüz yeni oluşturmaya başlamışlardır. SSCB döneminde *ortak vatan* kavramı mevcut olup, dış ve iç güvenlik, merkezi güvenlik güçleri ve Sovyet ordusu tarafından sağlanıyordu. Sovyet dönemi zaferlerinin bu cumhuriyetlerde hala kutlanması, işte bu ortak Sovyet vatani kavramının hala silinmediğinin bir göstergesi durumundadır. Bu durumda hem madden hem de manen ülkelerin kendi milli ordularını oluşturmaları hayli zorluklara bağlıdır. BDT'nde birçok cumhuriyetin sınırları ise hala Rus askerleri tarafından korunmaktadır. Bu şartlarda cumhuriyetlerin sınırlarının güvenliği meselesi de değişik faktörlere bağlı kalmaktadır. Nüfusça nerdeyse Ermenistan'ın iki misli insana sahip olan Azerbaycan, sınırlarını koruyamamış ve ülkenin %35'i Ermeni hakimiyeti altına girmiştir. Gürcistan az sayıdaki Abhazlara karşı koyamamıştır. Kısacası bu cumhuriyetler kendi imkanları ile güçlü ordular oluşturma gücüne sahip olmayıp, mutlak

⁸⁴⁸ The Economist, "The Energy Empire", 7 Ocak 2006.

⁸⁴⁹ Pravda, 18 Temmuz 2005.

⁸⁵⁰ Cornell, s.112.

⁸⁵¹ Kommersant, 2 Mayıs 2006.

güvenliklerini Rusya veya ABD gibi güçlere bırakmak gibi zor bir durumdadırlar. Kuzey Kafkasya'da ise bölgesel çatışmaların en önemlisi Çeçen-Rus savaşı olmuştur. Türkiye ve RF arasındaki jeopolitik mücadelede önemli gerilim alanını da oluşturmuş olan Çeçen sorunu, RF'nin Türkiye'nin sözkonusu sorunda Çeçenlere destek verdiği vehminin devam ettiği, Rus Dış İşleri Bakanı Ivanov'un Haziran 2006 başında Türkiye'ye yaptığı ziyarette PKK'nın terör listesine alınmasına yönelik Türkiye taleplerine olumsuz yaklaşması ile ortaya çıkmıştır.⁸⁵²

Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri doğrudan doğruya resmi ilişkiler kategorisine girmektedir. Kuzey Kafkasya ile Türkiye'nin her hangi bir resmi ilişkisi mevcut değildir. Bölgedeki RF'ye dahil cumhuriyetlerle ile kültürel, ticari veya şahsi ilişkiler RF'nin rızası ve gözetimi altındadır. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ile resmi ilişkilerden bahsetmek pek olası değildir. Ancak Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan ile gerek ekonomik, gerek kültürel ve gerekse askeri ilişkiler oldukça canlıdır. Azerbaycan bu bölgedeki en yakın doğal müttefikimiz konumundadır. Türkiye'nin güvenliğinin Güney Kafkasya'nın güvenliği ile yakından ilgili olması nedeniyle,⁸⁵³ Türkiye, güçlü bir Gürcistan'ın bölgede istikrar unsuru olacağını değerlendirerek, NATO'ya üyelik dahil Gürcistan'a askeri alanda destek vermektedir. Ancak, ABD destekli Shakasvili'nin *lale devrimi* sonrasında Türkiye'nin Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yer alan bazı kültürel varlıklara atıfta bulunarak dolaylı Türkiye karşıtı politika yürütmesi rahatsızlık doğurmaktadır. Ancak, Gürcistan özellikle BTC sonrasında Türkiye için jeopolitik etkinlik açısından çok önemli bir ülke durumundadır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin diasporadaki Ermeniler gibi Türkleri soykırımla suçlaması ve Azerbaycan topraklarının % 20'sini fiilen işgal etmesi dolayısıyla, iki ülke arasında her hangi bir resmi ilişki oluşturulamamıştır. Diğer taraftan, RF-Ermenistan ilişkilerinin çok iyi düzeyde olması RF'nin Ermenistan üzerinden bazı politikaları yürürlüğe koyabileceği endişesini oluşturmaktadır.

Kafkaslardaki ilişkiler enerji jeopolitiğini öne çıkarmış durumdadır. Zira, Kazakistan'dan başlayarak Özbekistan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Bulgaristan geçişli Batı'ya ulaşacak enerji iletiminde Türkiye'nin enerji kortidoru olması hedeflenmektedir. RF ise, özellikle doğal gaz öncelikli olmak

⁸⁵² Radikal, 2 Haziran 2006.

⁸⁵³ Eslen, "Doğu'nun Jeopolitik Önemi ve Azerbaycan", s.27.

üzere, bölgenin enerji kaynaklarını kontrolüne alarak Batı'ya uzanan enerji hatları üzerinden jeopolitik avantaj peşindedir. Bu durum, *klasik jeopolitik* yaklaşım çerçevesinde çıkar çatışmalarını gündeme getirdiği kadar⁸⁵⁴, *modern jeopolitik* yaklaşım çerçevesinde işbirliği olanaklarını da fırsat sağlamaktadır. Hangi jeopolitik yaklaşım perspektifinin ağırlık kazanacağı iki ülke arasındaki mevcut ilişkilerin alacağı seyre bağlıdır. Nitekim, Türkiye, 10 Temmuz 2006 tarihinde yapılacak törenle resmen hizmete girecek Bakü-Ceyhan boru hattına ilave olarak ikinci bir enerji yolunu daha Türkiye üzerinden geçirerek, Türkiye'nin enerji köprüsü işlevini pekiştirmesini öngörmüştür. Bakü-Ceyhan projesinde olduğu gibi ABD'nin desteği Türkiye'ye Rusya karşısında avantaj sağlamaktadır. Rusya'nın buna karşılık, Rusya-Kazakistan-Umman ortaklığından oluşan *Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunu* dünya enerji devlerine açmak, Çin ile boru hattı inşa etmek, Rusya-Almanya arasında Baltık boru hattını yürürlüğe sokmak, Mavi Akım'ı Samsun-Ceyhan hattı ile İsrail'e uzatarak Ortadoğu pazarına girmek ve Trakya ve İtalya pazarı üzerinden Avrupa'daki enerji tekeli pekiştirmek suretiyle mevcut jeopolitik üstünlüğünü devam ettirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.⁸⁵⁵ Bu paralelde, son dönemde gaz ve petrol fiyatlarındaki artış Rusya'nın ekonomik toparlanmasına ve dış borçlarını süratle kapamasına olanak sağlamıştır. Rusya, Mayıs 2006 itibarıyla Rusya 2005 yılında IMF'ye 15 milyar dolar ödemiş, 2006 yılında ise, 22 milyar dolar ödeme yaparak IMF'ye olan borcunu kapatacağını açıklamıştır. Nitekim, Türkmen gazını Yunanistan üzerinden Batı'ya ulaştırmayı hedefleyen ve bu maksatla Yunanistan ile anlaşma imzalayan Türkiye, Rusya'nın fiyat engellemesi ile karşılaşmıştır. Yunanistan'a Mavi Akım üzerinden ucuz gaz öneren Rusya, buna karşı çıkan Türkiye'yi de gaz fiyatını artırmakla tehdit etmiştir.⁸⁵⁶ Rusya'nın Putin ile uygulayageldiği pragmatik dış politikayı enerji alanında da devam ettirdiği görülmektedir.⁸⁵⁷

⁸⁵⁴ Singh, a.g.e.

⁸⁵⁵ Şafak, Sabah, 6 Mayıs 2006.

⁸⁵⁶ Cumhuriyet, 2 Mayıs 2006.

⁸⁵⁷ Cumhuriyet, 27 Nisan 2006. Dünyada bilinen doğal gaz kaynaklarının %27'si Rusya'da bulunmaktadır. Dünyadaki doğal gaz üretiminin %22'sini gerçekleştiren Rusya'da üretimin %85'i Gazprom tarafından yapılmaktadır. Rusya, enerji alanında Gazprom aracılığıyla kontrol arayışı içerisindedir.

2. Yüksek Duyarlıklı Deniz İlgi Alanları ve Jeopolitik Yöneliş

a. Karadeniz

Karadeniz; doğu-batı doğrultusunda uzanan yaklaşık 424.000 km²'lik yüzölçümü ile yaklaşık elips şeklinde büyük bir iç denizdir. Anadolu ve Balkan yarımadaları ile Kafkasya ve Doğu Avrupa platformu arasındadır.⁸⁵⁸ Güney kıyılarında Türkiye, kuzey kıyılarında yarım ay şeklinde Ukrayna ve Rusya, batı kıyılarında Romanya ve Bulgaristan, doğu kıyılarında ise Gürcistan bulunmaktadır. Karadeniz, Türk Boğazları ve Marmara Denizi ile Ege Denizi ve Akdeniz'e, Kerç Boğazı ile Azak Denizi'ne, Ren-Tuna Kanalı ile Kuzey Denizi'ne, Main-Tuna Kanalı ile Baltık Denizi'ne, Volga-Don Kanalı ile de Hazar Denizi'ne bağlanır. Karadeniz; Rusya hariç, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'ın denizlere açılmasını sağlayan yegane deniz yolu olması bakımından büyük ekonomik öneme sahiptir.

Soğuk Savaş sonrasında yaşanan gelişmeler Karadeniz'e sahilدار ülkeler, Moldova, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan meydana gelen Güney Kafkasya'nın oluşturduğu *geniş Karadeniz* coğrafyasını dünyanın gündemine taşımıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin batı güvenlik ve siyasi sistemine başarıyla entegrasyonu sonrasında, özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından ABD ve Avrupa'ya asıl tehdidin kıta ötesinden Büyük Ortadoğu bölgesinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Bu olaylarla birlikte Karadeniz coğrafyasının önemi çevreden merkeze taşınmıştır. Ancak sözkonusu bölge ne Avrupa'nın ne de ABD'nin uyumlu siyaset yürütebilecekleri düzeyde bir derin gündem meşgul etmediğinden, bölgede bulunan ülkelerin Avrupa-Atlantik sistemi içerisine dahil edilmesi güç görülmüştür. Avrupa, Ortadoğu ve Avrasya arasındaki *Bermuda Üçgenini* oluşturan bölgede bulunan geniş Karadeniz coğrafyası, asıl ilginin sözkonusu üçgen coğrafyanı köşelerine yoğunlaşması, Komünizmin çökmesi sonrasındaki Avrupa-Atlantik gündemin yoğun olması, bölge ülkelerinden işbirliği yönündeki taleplerin cılız olması ve bu coğrafyanın batı tarihi bilincinde *kara delik* olarak görülmesi ile bazı çevrelerce yabancı bulunması, bazı çevrelerce ise Rusya'nın hakimiyet sahası olmasından kaynaklanan korku nedenleriyle zaman içerisinde ihmal edilmiştir.⁸⁵⁹ Geniş Karadeniz coğrafyasına ilişkin ilgi asıl olarak Romanya, Bulgaristan gibi ülkelerin hem NATO'ya hem de AB'ye

⁸⁵⁸ **Meydan Larousse**, İstanbul:Meydan Yayınevi, 1971, Cilt.6, s.925.

⁸⁵⁹ Asmus ve Jackson, ss.17-18.

başarıyla entegre edilmeleri sonrasında çok büyük oranda artmıştır.⁸⁶⁰ Nitekim ABD'nin Romanya ve Bulgaristan ile üs anlaşmaları yaparak bölgeye yerleşmesi bunun bir göstergesidir.⁸⁶¹ Bulgaristan ve Romanya Türkiye'nin Karadeniz'in sorunlarının yalnızca sahilgar ülkelerin katılımı ile çözülmesi gerektiğine ilişkin yaklaşımına aykırı görüş bildirerek, Karadeniz'i Avrupa-Atlantik ittifakı çerçevesinde değerlendirmeye başlamışlardır.⁸⁶² Diğer taraftan, ABD'nin Karadeniz'e ilgisinin artması sonrasında KEİ ile de yakından ilgilenmeye başlamıştır. 2003 yılında gözlemci statüsünde üyelik için başvurmuş, Türkiye ve Rusya'nın önemli boyuttaki çekinceleri nedeniyle, ancak 2005 sonunda gözlemci üyeliğe kabul edilmiştir.

⁸⁶⁰ ABD'nin Karadeniz bölgesine yönelik ilgisinin arkasında yatan nedenler aşağıdaki gibi özetlenebilir;

-ABD, Ortadoğu ve Kafkasya enerji bölgesi yanında Rusya'nın doğal gazının denetim altında tutulması için Karadeniz'de bulunmak istemektedir.

-ABD Baltık bölgesinde Rusya'nın denize açılmasını denetlemek, demokratikleştirerek NATO'ya üye yapılan Doğu Avrupa ülkeleri ile Rusya'yı çevrelemek; Romanya ve Bulgaristan'da kuracağı üsleri ile Karadeniz'i kontrol etmek ve NATO üzerinden Karadeniz'e girerek Güney Kafkasya'ya yerleşmek suretiyle çevreleme hattını genişletmek ve böylece küresel üstünlüğünü sürdürmek istemektedir. Enerji zengini Hazar havzası ve Orta Asya ülkeleri ise hem ABD'nin çevreleme hattının uzantısını hem de güç mücadelesindeki yaşam sahasını oluşturmaktadır.

-ABD, Rusya ve çevresindeki 200 milyonluk Ortodoks dünyasını yönlendirebilmek için Karadeniz'de varlığını hissettirmek istemektedir ve Fener Patrikhanesi ile Rusya ve çevresindeki Ortodoks dünyasında ABD'nin etkisinin hissettirilmesi Karadeniz ile Fener Patrikhanesi arasındaki köprünün ABD tarafından kurulmasını gerektirmektedir,

-Doğal gaz ve petrol fiyatlarının yüksek seyretmesi Rusya'nın ekonomik gücünü artırdığından, bu gücün denetim altına alınması da ABD'nin Karadeniz'deki askeri varlığı ile eş anlamlı hale gelmektedir,

-Türkiye ve Rusya dahil Kafkasya ve Ortadoğu'daki bazı ülkelerin aralarındaki işbirliğini geliştirmeleri, ABD açısından büyük bir tehlike olarak algılanmaktadır. ABD'nin Karadeniz'deki varlığı, bu işbirliğini engelleyecek en etkili unsur olarak görülmektedir. Karadeniz'in denetlenmesi ABD için Irak ve Afganistan müdahalelerinden daha önemlidir. Zira, ABD'nin Karadeniz'i denetlemesi ile, Rusya, Kafkaslar, Türkiye ve İran doğrudan ABD'nin etki alanı içerisinde bulunabilecektir. Diğer taraftan, ABD, Karadeniz'de varlık göstererek, potansiyel rakip olan AB'yi, özellikle Almanya'nın Kafkaslar üzerindeki etkisini kontrol altında tutmak istemektedir.

-Çin'in İç Asya ve Ortadoğu petrol ve doğal gazına gereksinimi giderek yükselmektedir ve enerji kaynaklarının Karadeniz üzerinden daha etkin kontrolü mümkün olabilmektedir. Zira Çin ve Rusya ABD'nin küresel hegemonyasına en önemli iki potansiyel meydan okuyucudur. Bkz: Erol Manisalı, "Karadeniz'de Amerikan Askeri Varlığının Sebep ve Sonuçları", **Jeopolitik**, Haziran 2006, ss.6-7.

⁸⁶¹ Romanian Delegation to NATO, "Romania As A Regional Security Provider", **Military Technology**, Ekim 2005, s.51.

⁸⁶² Asmus ve Jackson, s.18.

Askeri ve güvenlik boyutu olmamakla birlikte bölge ülkelerini aynı platformda toplayan tek örgütsel yapı olması nedeniyle KEİ'nin ABD açısından da önem arz ettiği değerlendirilmektedir. Zira, KEİ'nin etki alanı ABD'nin tasarladığı *geniş Karadeniz* havzası ile büyük oranda örtüşmektedir. O nedenle, ABD'nin orta/uzun vadede örgütte etkinliğini artırarak örgütü bölgedeki gelişmeleri kontrolde ekonomik araç olarak kullanmayı isteyebileceği ve böyle bir gelişmenin Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde istikrar ve işbirliği arayışının önemli bir sembolü olan örgütün Türkiye'nin ulusal çıkarları merkezli işlevini tamamen yitirmesine neden olabileceği değerlendirilmektedir

Karadeniz'in Kafkasları da dahil ederek daha geniş bir coğrafya olarak tanımlanmasının altında yatan gerçek, bölgeye ilişkin demokratik siyasi sistemin kurumsallaştırılması ve Avrupa-Atlantik sistemini Hazar ve Orta Asya enerji kaynakları ile irtibatlandıran Avrupa-Asya enerji koridorunun önemidir. Zira geniş Karadeniz bölgesi, Avrupa'nın kuzeyi ve Ukrayna üzerinden Avrupa'ya enerji taşıyan doğal gaz boru hattı ile Akdeniz'e enerji ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının üzerinde oturmaktadır. Bu kapsamda, Avrupa'ya güvenli alternatif hatlar üzerinden enerji taşımak büyük önem kazanmıştır. Avrupa stratejik hinterlandı olarak görülen geniş Karadeniz coğrafyası⁸⁶³, istikrarlı bir bölge tesisi, Kuzeydoğu yayı boyunca uzanan *Transnistria*, *Kuzey Osetya*, *Abhazya* ve *Karabağ* sorunları gibi dondurulmuş 4 anlaşmazlığın çözülmesi ve Karadeniz'e akan Tuna, Dinyeper ve Dinyester gibi büyük ticari nehirlerle ulaşılabilmesi maksadıyla, Odessa, Transnistria ve Skhumi kuzeyine kadar uzatılmaktadır. Hatta, alan Kuzey Almanya veya Kuzey/Baltık kıyılarına kadar genişletilmektedir.⁸⁶⁴

Geniş Karadeniz yaklaşımının RF'yi çevreleyen coğrafyayı oluşturması Rusya ile yeni gerilimlerin habercisidir.⁸⁶⁵ Zira, Karadeniz havzası Rusya için hem jeopolitik

⁸⁶³ Günümüzde Avrupa enerji ihtiyacının %50'si Türk Boğazları ve İngiliz kanalı üzerinden karşılanmaktadır. Bu oranın 2020 yılına kadar %70'e varacağı ve Rusya ve Suudi Arabistan'ın Avrupa üzerindeki etkisinin artacağı ifade edilmektedir.

⁸⁶⁴ Asmus ve Jackson, ss.20-23.

⁸⁶⁵ 11 Eylül terör saldırısı sonrasında ABD ve Rusya arasında KİS yayılımının engellenmesi, İran, enerji vb alanlarda *ortaklık* düzeyinde yürütülen ilişkilerde 2004 yılında başlayan ikinci Putin dönemi süresince sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Mart 2006'da yayımlanan Amerikan stratejik raporunda artık Rusya yalnızca bir askeri tehdit olarak değil, aynı zamanda tüm Avrasya'yı istikrarsızlaştırabilecek bir unsur olarak görülmekte ve tedbir alınması istenmektedir. Bunun nedeni olarak ise, i) eski SSCB coğrafyasındaki enerji zenginliğini istismar ederek Rusya'nın güvenlik çıkarlarını geliştirmeye çalışan Putin gibi *güçlü bir lider*, ii) Rusya'nın enerji kartını kullanan *ekonomi diktatörleri*, *mafya* ve *hukuk dışı askeri personel*, iii) Baltık Denizi

hem de ekonomik olarak büyük önem taşımaktadır. Rusya'nın dış dünya ile bağlantısında kritik öneme sahip Karadeniz coğrafyası, aynı zamanda, Balkanlar ve Akdeniz ile ilişkisinde de birincil öneme sahiptir.⁸⁶⁶ Rusya'nın yaşamsal çıkarları arasında yer alan *Tuna ve Karadeniz havzalarının* güvenliğine ilişkin gelişmelere, 1990'lı yılların başlarında Rusya'nın Balkanlara stratejik geçiş kapısı olarak gördüğü Moldova'daki Trans-dniester anlaşmazlığına doğrudan müdahil olmasına benzer şekilde,⁸⁶⁷ kayıtsız kalmayacağı görülmektedir. Bu çerçevede, NATO genişlemesinde olduğu gibi, istikrarın Karadeniz bölgesine taşınması ihtiyacı ile, Rusya'nın düşmanca karşılık verme olasılığı önemli bir ikileme neden olmaktadır. Ancak, Ronald Asmus ve Bruce Jackson, sözkonusu olası tehdit göz ardı edilerek entegrasyonist politika yürütülmesi gerektiğini ve önceki NATO ve AB genişlemelerinin Rusya'ya tehdit değil daha fazla güvenlik sağladığını savunmaktadırlar.⁸⁶⁸ Diğer taraftan Avrupa'nın *serbest pazar, doğrudan yatırım, işgücünün serbest dolaşımı ve seyahat özgürlüğünden* meydana gelen 4 temel hürriyetinin, AB'nin *Geniş Avrupa* perspektifi içerisinde Kafkaslarda yürürlüğe koyduğu *Güney Kafkaslarda Komşuluk Politikası* ile karşılıklı işbirliğini ve AB nüfuzunu kolaylaştırabileceğini ifade etmektedirler. Ayrıca NATO'nun bölge ülkelerini BİO programı içerisinde NATO'ya entegre etme çabalarının üyelik perspektifi ile AB'nin atacağı adımlara paralel yürütülmesinin önemine vurgu yapmaktadırlar.⁸⁶⁹ Nitekim Aralık 2006'da Riga'da gerçekleştirilecek NATO zirvesinde Gürcistan'a üyelik perspektifi verileceği ifade edilmektedir.⁸⁷⁰

Geniş Karadeniz bölgesinin istikrara kavuşturulması maksadına yönelik olarak ABD'nin Karadeniz'de faaliyet göstermek istemesi,⁸⁷¹ hatta *Active Endeavour*

doğusunda Rus çıkarları için ortam oluşturan *bölgesel aktörler(yeni oligarşi)* gösterilmektedir. Geniş Karadeniz bölgesi ve Orta Asya'da ABD ve Rusya arasında güç mücadelesi yaşanmakta ve giderek şiddetleneyeceği anlaşılmaktadır. Bkz: Nejat Eslen, "*Yeni Soğuk Savaş Dönemi*", **Jeopolitik**, Haziran 2006, s.8.

⁸⁶⁶ Dima, s.80.

⁸⁶⁷ Dima, s.85.

⁸⁶⁸ Asmus ve Jackson, s.25.

⁸⁶⁹ Asmus ve Jackson, ss.25-26.

⁸⁷⁰ Sabah, 1 Mayıs 2006.

⁸⁷¹ Karadeniz'deki ABD askeri varlığının ortaya çıkması Türkiye aleyhine aşağıdaki sonuçları doğurabilir;

-ABD'nin Kürdistan projesi Karadeniz üzerinden de desteklenebilir,

harekatını bu denize genişletmek istemesi, Türkiye ve Rusya ile ABD arasında gerginliğe neden olmuştur. İlişkilerin gerilmesi süreci içerisinde ise, RF Deniz Kuvvetleri Komutanı ve RF gemileri 24-27 Şubat 2006 tarihleri arasında uzun bir aradan sonra ilk defa İstanbul liman ziyaretinde bulunmuştur. Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Karahanoğlu, esas hedefin "Karadeniz'de barış ve güvenliğin sağlanması, istikrarın devam ettirilmesi" olduğunu ifade ederken, Rus Karadeniz Donanması Komutanı Oramiral Masorin de dünyanın değişim sürecinde bulunduğunu belirterek "Karadeniz'in dostluk, işbirliği ve barış denizi olması taraftarıyız" açıklamasını yapmıştır. Oramiral Masorin, Türk Deniz Kuvvetlerinin Karadeniz'de barış ve istikrarı gerçekleştirecek büyük bir güce sahip olduğunu ve Karadeniz'de barış, güvenlik ve istikrarın tesisi ve temini konusunda pratik görüşmeler yapmak ve ortak hareket etmek üzere Türkiye'de bulunduklarını ifade etmiştir.⁸⁷²

Rus gemilerinin İstanbul'u ziyareti ile birlikte Karadeniz havzasına ilişkin tartışmalar tekrar gündeme gelmiştir. Zira, ABD ve NATO 2003 yılından bu yana Karadeniz'i yasadışı terörist faaliyetlerin izlenmesi açısından *kara delik* olarak tanımlamakta ve Karadeniz'e ilişkin öngörülerini ortaya koyan açıklamalar yapmaktadır. Bu kapsamda, SSCB'nin dağılmasından sonra birçok nükleer bombanın kontrolsüz kaldığı ve Afganistan'da oluşan yaklaşık 50 milyar dolarlık uyuşturucu trafiğinin yarısının Karadeniz üzerinden dünyaya yayıldığı iddia edilmektedir.⁸⁷³ Bu çerçevede; ABD, Akdeniz'de yasadışı faaliyetlerin izlenmesi maksadıyla yürütülen *Active*

-Denize çıkışı olmayan Ermenistan'ın gelecekte Gürcistan üzerinden Karadeniz'e bağlanarak Büyük Ermenistan Projesinin gerçekleşmesi maksadıyla Karadeniz'de varlık gösterecek Amerikan güçleri kullanılabilir,

-İstanbul'daki Patrikhaneye doğrudan yardım ve fiili destek olanakları ortaya çıkabilir ve ABD bu yolla Ortodoks dünyası üzerindeki etkisini güçlendirmeyi planlayabilir.

-Türkiye ile Rusya ve diğer bölge ülkeleri arasında ekonomik ve diğer alanlardaki işbirliği girişimleri engellenebilir.

-Irak'taki bölge ülkeleri aleyhine gelişen Amerikan müdahalesinin bir benzeri Karadeniz bölgesinde de tekrarlanabilir. Kafkas ülkeleri, Ukrayna ve Türkiye'nin hedefteki ülkeler olabileceği belirtilmektedir. Bkz: Manisalı, "*Karadeniz'de Amerikan Askeri Varlığının Sebep ve Sonuçları*", s.7.

⁸⁷² RF Karadeniz Donanması'ndan bir kruvazör, bir amfibi gemi, bir akaryakıt gemisi ve bir kurtarma-yedekleme gemisi 24-27 Şubat 2006 tarihlerindeki İstanbul liman ziyareti sonrasında, 27 Şubat günü İstanbul'dan ayrıldı. Batı Karadeniz'de Türk Deniz Kuvvetleri tarafından icra edilen Karadeniz Uyum Harekatı kapsamında görevli gemiler ve sözkonusu RF gemilerinin iştirakiyle 27 Şubat-1 Mart 2006 tarihlerinde Batı Karadeniz'de müşterek eğitimler icra edildi. Eğitimleri müteakip Türk Deniz Kuvvetlerinden bir fırkateyn 2-3 Mart 2006 tarihlerinde Novorossisky liman ziyareti icra etti. Bkz Cumhuriyet, 17 Nisan 2006.

⁸⁷³ Cumhuriyet, 2 Mart 2006.

Endeavour harekatının Karadeniz'i de kapsaması gerektiğini ileri sürmektedir. Nitekim, NATO Güney Avrupa Müttefik Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral F.Sanfelice di Monteforte, 2005 yılında yaptığı açıklamada Active Endeavour harekatının 2006 yılı içerisinde Karadeniz'i de kapsayacak şekilde genişletilebileceğini ifade etmiştir. Ancak, açıklamaya Türkiye, Fransa, Almanya ve RF'nin tepki göstermesi nedeniyle NATO bu planında ısrarcı olmamıştır. Benzer açıklama NATO Genel Sekreter Yardımcısının Şubat 2006 ayı içerisinde verdiği brifingte de gündeme gelmiştir. Bu konuda en son açıklama ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa ve Avrasya bölümü yetkililerinden Kurt Volker tarafından Şubat 2006 sonunda yapılmış ve ABD'nin Karadeniz'e ilişkin planı ile ilgili olarak Türkiye gibi NATO müttefiklerinin isteklerine karşı NATO'yu kullanmak istemedikleri ifade edilmiştir. Volker, Harvard Üniversitesi'nde 24 Şubat'ta yaptığı konuşmada, Karadeniz'e daha geniş bir perspektiften bakıldığında, sadece bir güvenlik meselesinin değil, aynı zamanda demokratik değişimin, siyasi sistemlerin ve piyasa ekonomilerinin güçlendirilmesini içeren bir bölgesel meselenin bulunduğunu ileri sürmüştür.⁸⁷⁴

Türkiye, Karadeniz merkezli coğrafyada barış ve istikrarı sağlamak amacıyla KEİ'nin kuruluşunda olduğu gibi büyük gayret göstermektedir. Benzer şekilde, ilk olarak 1998 yılında gündeme getirilen Karadeniz Görev Kuvveti(BLACKSEAFOR), Karadeniz'in güvenliğini sağlamak, Karadeniz'e sahildar ülkeler arasındaki işbirliği ve karşılıklı çalışabilirliği artırmak, arama kurtarma, insani yardım, çevre koruma, MKT faaliyetleri icra etmek ve karşılıklı iyi niyet ziyaretleri gerçekleştirmek amacıyla, Türkiye'nin önderliğinde Nisan 2001'de faaliyete geçmiştir.⁸⁷⁵

2003 yılından başlamak üzere ABD'nin isteği ile NATO bünyesinde Active Endeavour harekatının Karadeniz'e de genişletilmesi ve böylece Akdeniz'de takip edilen yasadışı trafiğin Karadeniz'de de izlenmesi dile getirilmiştir. Bu gelişme Montrö'nün gündeme geleceği endişesini ortaya çıkarmış ve BLACKSEAFOR faaliyetlerinin de yılda iki aktivasyonla sınırlı olması dikkate alınarak, Türk Deniz

⁸⁷⁴ Cumhuriyet, 2 Mart 2006.

⁸⁷⁵ BLACKSEAFOR kapsamında, Karadeniz'e komşu ülke gemileri yılda iki kez üç hafta süreli (2004'den bu yana yılda iki kez) bir araya gelmekte ve eğitimler icra ederek liman ziyaretleri yapmaktadır. Karadeniz Görev Kuvveti'nin daimi nitelik kazanması için çalışmalar devam etmektedir.

Kuvvetleri tarafından Active Endeavour harekatı hedeflerine yönelik olarak, yasadışı trafiği izlemek üzere Mart 2004'den itibaren Batı Karadeniz ağırlıklı olarak Karadeniz Uyum Harekatı (Operation Blacksea Harmony) başlatılmış ve harekat NATO ile sıkı işbirliği içerisinde yürütülmüştür. Uygulanmaya başlanan Karadeniz Uyum Harekatı Karadeniz'deki güvenliğe ilişkin *kara delik* tanımlamasının daha seyrek ifade edilmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak, Karadeniz'in genel jeopolitik ve stratejik değerlendirmesi kapsamında, Romanya'da ve Bulgaristan'da Amerikan üslerinin kurulacağı ve Karadeniz'in Hazar enerji havzasının kontrolünün yanısıra Orta Asya ve Kafkaslar'a ulaşan Asya-Avrupa stratejik enerji aktarım koridoru olarak kullanılmasının planlandığı dikkate alındığında, ABD tarafından Karadeniz'in güvenliğinin tamamen gündem dışında tutulmasının pek olası olmadığı değerlendirilmektedir.

ABD askeri gücünün özellikle dünyadaki dengelerin uygun konjonktür sağlayarak NATO üzerinden Karadeniz'e girmesinin Türk Boğazlarının statüsünün Türkiye aleyhine değiştirilmesi ile birlikte yürüyeceği ifade edilmektedir. Bu durum, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını gözetebilecek bir askeri gücün Karadeniz'e girmesi ihtiyacı ile birlikte, akedildiğinden bu yana Karadeniz ülkeleri arasında denge ve barış ortamını sonuç vermiş Montrö Boğazlar Sözleşmesinin sorgulanması sonucunu doğurabilecektir. Hem Lozan'da hem de Montrö'nün onaylanması aşamasında Lozan ve Montrö ile sağlanan geçiş rejimini ABD'nin gönüllü desteklemediği bilindiğinden, ABD'nin günümüz koşullarında da sözkonusu sorgulamayı kolaylıkla başlatabileceği, hatta bu yönde Türkiye'ye baskı uygulayabileceği değerlendirilmektedir. Zira, tüm Karadeniz ülkeleri ABD'ye üs olanağı tanısa dahi, Montrö'nün Karadeniz dışındaki güçlerin Türk Boğazlarını kullanarak Karadeniz'e çıkması ve sözkonusu gücün Karadeniz'de bulunmasına ilişkin tonaj ve kalış süresini içeren önemli kısıtlamalar içermesi nedeniyle, Montrö'nün değiştirilme ihtiyacı gündeme gelecektir.⁸⁷⁶

Sözleşme özellikle barış koşullarında Karadeniz'e sahil dar olmayan ülkelere ancak hafif suüstü gemileri, düşük tonajlı savaş gemileri ve yardımcı gemilerin Karadeniz'e çıkışı için olanak tanımaktadır. Bunun dışında kalan savaş gemilerinin, özellikle denizaltıların ve uçak gemilerinin Karadeniz'e çıkışı mümkün değildir. Harp koşullarında tüm inisiyatif Türkiye'ye bırakılmıştır. 2006 yılı itibarıyla yapılan hesaplamalarda Karadeniz'e sahil dar olmayan tek bir ülkenin azami 21 gün süre ile

⁸⁷⁶ Tanju Erdem, "Türk Boğazları ve Montrö Sözleşmesi", **Jeopolitik**, Haziran 2006, ss.10-15.

Karadeniz’de bulundurabileceği toplam gemi tonajı 29000 tondur. Uçak gemisi ve denizaltı içermeyen bu miktarın ABD’nin Karadeniz havzasına ilişkin planlarını gerçekleştirmede yetersiz kalacağı açıktır. Soğuk Savaş dönemi dahil bölgede istikrar ve barış sağlayan Montrö’nün değiştirilmesi, bölgenin istikrarsızlaşmasına neden olabileceği ve Türk Boğazları üzerinde Türkiye’ye tanınmış olan ayrıcalıkların zarar görebileceği ve NATO’nun Karadeniz’e girmesi ile olası NATO-Rusya kutuplaşmasının Türkiye’nin güvenliğine önemli zarar verebileceği değerlendirilmektedir.⁸⁷⁷

RF gemilerinin İstanbul liman ziyareti sonrasında ABD’nin Ankara Büyükelçisi Ross Wilson tarafından yapılan açıklama da dikkate alındığında, ABD’nin *geniş Karadeniz* projesini NATO şemsiyesi altında uygulamaya kararlı olduğu ve Letonya’nın başkenti Riga’da 2006 sonbaharında yapılacak NATO zirvesine kadar konu ile ilgili mesafe almak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, ABD’nin 8 Mayıs 2006’da bölgeye yönelik planından vazgeçtiğini açıklaması⁸⁷⁸ şaşkınlık meydana getirmiştir. Bununla birlikte, bölgedeki çıkarlarından vazgeçmesi beklenmeyen ABD’nin, gündemde olan İran müdahalesinde Türkiye’ye ihtiyaç duyması nedeniyle sorunu ötelediği değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, Rusya ile enerji savaşları merkezli⁸⁷⁹ ikinci Soğuk Savaş⁸⁸⁰ sinyalleri veren ABD’nin Türkiye’yi yanına çekerek son dönemde Karadeniz’e ilişkin Türk-Rus politik birlikteliğine son vermeyi hedeflemesi de olasıdır.

Türkiye’nin Karadeniz’e ilişkin görüşü RF tarafından desteklenmekte ve kısa dönem içerisinde Karadeniz Uyum Harekatına iştiraki beklenmektedir. RF’nin bu yönde taşıdığı niyet, RF Deniz Kuvvetleri Komutanı Masorin’in 26 Şubat 2006’daki İstanbul ziyareti esnasında bir kez daha ifade edilmiştir. Diğer taraftan RF, BLACKSEAFOR’un Karadeniz için daimi bir kuvvet haline gelmesine ve bu maksatla oluşturulacak daimi karargahlara personel görevlendirilmesine destek vermektedir. Ancak, Bulgaristan ve Romanya ABD’yi desteklemekte⁸⁸¹ ve Karadeniz’in güvenliğinin NATO tarafından sağlanmasına destek vererek BLACKSEAFOR’un NATO’dan

⁸⁷⁷ Ali Kurumahmut, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz Güvenliği ve ABD”, **Jeopolitik**, Haziran 2006, ss.16-18.

⁸⁷⁸ Sabah, 9 Mayıs 2006.

⁸⁷⁹ Kohen, Milliyet, 9 Mayıs 2006.

⁸⁸⁰ Dick Cheney’in 5 Mayıs 2006’da Litvanya’daki Baltık ve Karadeniz ülkeleri zirvesinde yaptığı konuşmaya tepki olarak Rus gazeteleri *yalnızca cephe sınırları değişen Soğuk Savaş’ın yeniden başladığını* ilan ettiler. Bkz: Kommersant ve Komsomolskaya Pravda, 8 Mayıs 2006.

⁸⁸¹ Romanian Delegation to NATO, a.g.m.

bağımsız bir kuvvet olarak bölgede varlık göstermesine sıcak bakmamaktadırlar. Nitekim, ülkede daha önce iki askeri hava üssü kurulması yönünde ön anlaşma yapılan ABD, Filibe kentine yakın Graf ignatief üssünü üçüncü bir üs olarak talep etmiş ve Bulgaristan olumlu yanıt vermiştir. Benzer şekilde, ABD daha önce Türkiye sınırına yakın Novo Selo ile Bezmer askeri hava üslerini istemiş ve ABD Dışişleri Bakanı Condelezza Rice'ın 28 Nisan 2006 tarihinde NATO Dışişleri Bakanları toplantısı için bulunduğu Bulgaristan'da üsler konusunda 10 yıl süreli nihai anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre, ABD, 2007'den itibaren Bulgaristan'da 2500 asker bulundurabileceği ve sözkonusu üsleri "Bulgaristan'a danışmak koşuluyla" üçüncü ülkelere karşı kullanabileceği belirtilmektedir. Bulgar halkının %60'nın olumsuz baktığı anlaşmayı Rice, "tarihi anlaşma" olarak nitelendirmiştir.⁸⁸²

Özellikle 11 Eylül sonrası dönemde ABD, Balkanlar'daki üs sayısını arttırmaktadır. 2005 yılı Aralık ayında Romanya ile Karadeniz yakınlarında bir üs de dahil olmak üzere birkaç Amerikan üssü açılması yönünde anlaşma imzalayan ABD, şimdi de Bulgaristan'daki varlığını artırma planları yapmaktadır. Halen tarihsel Rus endişesi içerisinde bulundukları⁸⁸³ gözlemlenen sözkonusu ülkelerin güvenlik ihtiyaçlarının ancak ABD'nin bölgede bulunması ile sağlanacağını değerlendirdikleri ve Rusya ile birlikte Türkiye'nin bölgesel üstünlüğünden rahatsızlık duydukları kıymetlendirilmektedir. NATO'ya daimi üye olma beklentisi içerisinde bulunan Ukrayna ve Gürcistan'ın ise, Türkiye ve RF ile anlaşmazlık içerisinde düşmek istemediği ve bu kapsamda her iki ülkeye destek verdiği gözlenmektedir. Ancak, ABD destekli *Turuncu Devrim'in* yaşandığı Ukrayna ve *Gül Devrimi'yle* ABD'ye yaklaşan Gürcistan'ın ABD'nin teklifine sıcak bakabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim bu durum Mayıs 2006'da GUAM'ın teşkilat yapısını değiştirdiğini ve NATO ile irtibat işlevini üstleneceğini⁸⁸⁴ açıklaması ile daha belirgin hale gelmiştir.

Özellikle Rusya ile Ukrayna arasındaki doğal gaz krizi sonrasında⁸⁸⁵ ABD ve Rusya arasında ilişkilerin gerginleştiği gözlemlenmektedir. Bu gerginlik 4 Mayıs 2006

⁸⁸² Milliyet, 29 Nisan 2006.

⁸⁸³ Dima, a.g.e.

⁸⁸⁴ Kommersant, "GUAM Escapes Its Soviet Past", 24 Mayıs 2006.

⁸⁸⁵ *Enerji diplomasisini* sürdüren Rusya, indirimli doğal gaz fiyatlarını *dünya fiyatlarına* kadar yükselterek başta Ukrayna olmak üzere, Batı yanlısı politika izleyen eski Sovyet ülkelerine *enerji saldırısını* başlatmıştır. Rusya ile *dost* olmanın bir ödülünün ve *düşman* olmanın bir bedelinin varlığını göstermeye çalışan Rusya, gaz fiyatları ve diğer ekonomik araçlarını, dış politika aracı

tarihinde Litvanya'da yapılan Baltık ve Karadeniz ülkeleri zirvesinde somut olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁸⁶ ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, doğrudan Rusya'yı hedef alarak, Rus hükümetinin birçok alanda sosyal hakları kısıtladığını ve komşu ülkelerin iç işlerine ve demokratik süreçlerine müdahale ettiğini ileri sürmüştür.⁸⁸⁷ Cheney, Rusya'nın doğal gazı bir şantaj aracı⁸⁸⁸ olarak kullanmasının kabul edilemez olduğunu belirterek⁸⁸⁹, "Rusya bir tercih yapmak zorunda, ya demokratik reformlara dönecek ya

olarak kullanacağını daha önce işaretlerini vermişti, ancak BDT içerisinde bu kadar kesin bir ayırımın eşiğine ilk defa gelindi. Yıllardır tartışılan, ancak hayata geçirilemeyen gaz fiyatları konusundaki prensip kararının alınması, eski Sovyet coğrafyasının artık kesin çizgilerle ayrıldığı bir göstergesidir. Bunun ilk belirtisi de 23 Mayıs 2006'da GUAM'ın teşkilat değişikliği ile attığı adımdır. Bkz: Bkz: Anar Somuncuoğlu, "Karadeniz'de Soğuk Savaş", **Strateji**, 26 Aralık 2005.

⁸⁸⁶ Sabah, 6 Mayıs 2006.

⁸⁸⁷ Putin liderliğindeki Rusya'nın eski SSCB topraklarında Amerikan çıkarlarının hilafına politika yürüttüğüne ilişkin iddialar, ABD'de Uluslararası İlişkiler Konseyi tarafından Mart 2006'da yayımlanan raporda gündeme taşınmıştır. Raporda, Rusya'nın Putin'in liderliğinde yanlış yöne kaydığı ileri sürülerek, *yükselen otoriterlik, Ukrayna gibi komşular üzerinde enerjinin zorbalık aracı olarak kullanılması ve İran ve eski SSCB coğrafyası Orta Asya'da Amerikan karşıtı politika uygulanması* gibi hususları içeren Moskova'nın *günahları* listelenmiştir. Bkz: Pravda, 4 Mart 2006 ve 17 Nisan 2006.

⁸⁸⁸ Rusya, özellikle doğal gazın Batı pazarlarına ulaştırılmasında Polonya, Ukrayna ve Baltık ülkeleri gibi transit ülkeleri de devre dışı bırakarak yeni doğal gaz boru hatları inşasını planlamaktadır. Nitekim Almanya ile Baltık Denizi üzerinden doğal gaz boru hattı inşası için böyle bir anlaşmayı Mayıs 2006 içerisinde gerçekleştirmiştir. Anlaşmanın 1939 Nazi-Sovyet paktına benzetilme nedeni, Rusya'nın inşa edilecek bu yeni doğal gaz boru hattı ile politik nedenlerle diğer Batı ülkelerine doğal gaz sevkini keserken, Almanya'ya gaz sevkine devam edebilecek olmasıdır. O nedenle, Polonya ve Baltık ülkeleri enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Bkz: The Economist, "The Energy Empire", 1 Ocak 2006; Colin Graham, "A Common Ideological Pipeline", The Moscow Times, <http://www.themoscowtimes.com/stories/2006/05/29/006.html>, (29 Mayıs 2006).

⁸⁸⁹ Eski Sovyet coğrafyasında renkli devrimin gerçekleştiği ikinci ülke olan Ukrayna, Avrupa'ya aktarımını yaptığı Rus doğal gazının kontrolü ve fiyatı konusunda anlaşmazlığa düşerek, Rusya ile sıkıntılı bir döneme girdi. Yuşenko yönetiminin Batıya yönelmesi Rusya'yı elindeki kozları kullanmaya sevketti. Ukrayna ekonomisinin enerjisinin tamamına yakınına karşılayan Moskova, fiyatları artırmak istediğini duyurmuştur. Gazprom'un 1 Ocak 2006'dan itibaren Ukrayna için uygulanan gaz fiyatlarını bin metreküp başına 50 dolar'dan 160 dolar'a yükseltme talebinde diretmesi, sorunların başlangıcı olmuştur. Ukrayna sanayisinin büyük ölçüde doğal gaza bağımlı olması ve bu doğal gazın neredeyse tamamının Rusya'nın kontrolünde bulunması, Ukrayna enerji güvenliğini kırılgan hale getirmiştir. Ülkesinin enerji güvenliğini sağlamak için bir yıldır çaba sarf eden Yuşenko yönetimi, özellikle Hazar enerji kaynaklarının Ukrayna'ya ve Ukrayna üzerinden Avrupa'ya taşınması konusunda görüşmelerde bulunmuştur. Ancak özellikle Ukrayna'nın mevcut tek alternatif doğal gaz sağlayıcısı Türkmenistan ile sürdürülen görüşmelerin başarısızlığa uğraması, Rusya'nın önümüzdeki yıllarda Türkmenistan'ın ihraç edebileceği bütün doğal gaz miktarına ve Türkmen gazının nakledildiği Özbekistan ve Kazakistan doğal gaz boru hatlarına hakim olmaya yönelik çabaları, Ukrayna'yı büyük bir çıkmaza sokmuştur. Ayrıca Gazprom, Ukrayna doğal gaz boru hatları sisteminin kontrolünü Rusya'ya verirse, sorunların halledilebileceğini de belirtmiştir. Bu durum, Karadeniz'deki üs ve radar istasyonlarının da tartışma alanına yeniden gelebileceğinin işaretidir. Bkz: Somuncuoğlu, a.g.e.

da yeniden düşmanımız olacak” açıklamasında bulunmuştur.⁸⁹⁰ Cheney’in bu çıkışının Winston Churchill’in 5 Mart 1946’da ilk Soğuk Savaşı başlatan konuşmasına benzetilmekte ve ikinci Soğuk Savaş’ın işareti olarak algılanabileceği ifade edilmektedir.⁸⁹¹ ABD’nin bu açıklaması Rusya tarafından tepki ile karşılanmış ve petrol ve doğalgaza ilişkin iddiaların kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır.⁸⁹² Putin 10 Mayıs’ta yaptığı *Ulusa Sesleniş* konuşmasında, Rusya savunma bütçesinin 25 katını bulduğunu ileri sürdüğü ABD askeri bütçesinin Rusya’nın güçlenmesi gerektiğinin bir göstergesi olduğunu açıklayarak, ABD’nin Irak ve İran’a yönelik güç odaklı politikasını da eleştirmiştir.⁸⁹³ Ancak Putin Batılı ülkelerle yeni bir *Soğuk Savaş* istemediklerini belirtmiştir.⁸⁹⁴

Ancak RF ile Ukrayna arasındaki kriz, uzun dönemde Rusya’nın Karadeniz’deki jeopolitik varlığını önemli oranda etkileyecek gibi görünmektedir. Zira, Ukrayna’nın Rusya ve AB arasında bulunan önemli büyüklükteki coğrafyası ve Rusya’nın Karadeniz’e çıkışını büyük ölçüde etkileyen bir ülke olması Ukrayna’nın Rusya açısından jeopolitik önemini artırmaktadır. Bu çerçevede, Ukrayna’nın NATO üyeliği veya NATO ile sıkı işbirliği dahi, Rusya’nın Karadeniz’deki etkisini önemli ölçüde sınırlandırabilir. Bu durum, SSCB’nin yıkılmasından sonra Baltık Denizi’nin önemli bir kısmını kaybeden Rusya’nın, tarihte büyük mücadele verdiği ikinci deniz çıkışının büyük oranda sınırlandırılması ve halihazırda Karadeniz’de sahip olduğu askeri nüfuzun kaybedilmesi anlamına gelebilir. Rusya’nın doğal gaz konusunda yoğunlaşan baskılarına rağmen, *turuncu devrimden* sonra benimsenen dış politika çizgisini devam ettiren Ukrayna, 6 Aralık 2005’de ABD’nin Güney-Doğu Avrupa ve dolayısıyla

⁸⁹⁰ Rusya’nın *Avrupa’nın son diktatörü* olarak ifade edilen Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko’yu desteklemesi, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna’ya baskı uygulaması, Orta Asya’daki nüfuzunu yeniden kazanması, ABD hegemonyasına potansiyel meydan okuyucu Çin ile ekonomik işbirliğini askeri ittifaka dönüştürmesi, rakip oluşumuna meydan vermeyen petrol ve gaz politikası ve İran ile nükleer ilişkisi ve İran’a destek vermesi vb gelişmeler ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur.

⁸⁹¹ Şafak, Sabah, 6 Mayıs 2006.

⁸⁹² Şafak, Sabah, 9 Mayıs 2006. Rusya’nın yeniden *Süpergüç* olabilmek için belirlediği petrol ve doğalgaz stratejisine, ABD üç aşamalı hedefle karşılık vermektedir: i) Rusya’yı çevreleyen eski Doğu Avrupa ülkelerine yerleşmek, ii) Batı’nın Rus enerjisine bağımlılığını azaltmak maksadıyla Orta Asya ve Kafkas enerji kaynaklarını Avrupa’ya ulaştırmak, iii) Rusya’nın enerji yollarını denetlemek.

⁸⁹³ Sabah, 12 Mayıs 2006.

⁸⁹⁴ Milliyet, 15 Mayıs 2006.

Karadeniz'deki çıkarları doğrultusunda 1996'da kurulan Güney-Doğu Avrupa Savunma Bakanları Konseyi'ne (SEDM) dahil olmuştur. Ukrayna'nın SEDM üyeliği, Ukrayna'nın ABD'nin Karadeniz planlarına dahil edildiğini açıkça gösterirken, 6 Aralık 2005'de Romanya'nın dört ABD üssünün kurulmasına izin vermesi, Karadeniz'de dengeleri önemli ölçüde değiştirmektedir. Ukrayna'nın hedeflediği NATO üyeliğinin gerçekleşmesi halinde Karadeniz'in bir NATO gölüne⁸⁹⁵ dönüşme ihtimali, Rusya'nın tedirginliğini açıklamaktadır.⁸⁹⁶

Son dönemde *enerji* kozu üzerinden Rusya ile Batı arasında yaşanan gerilim Rusya ve AB'nin 25 Mayıs'da Soçi'de bir araya gelerek konuyu görüşmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, ABD-Rusya arasında Dick Cheney'in Baltık ve Karadeniz ülkeleri zirvesindeki çıkışı ile gerginleşen ilişkilerin⁸⁹⁷ sonrasında Rusya karşıtı bloku oluşturan GUAM ülkeleri 23 Mayıs'ta Kiev'de bir araya geldi. Cheney'in 4 Mayıs'taki zirvede GUAM ülkeleri tarafından Rusya çevresinde tampon/karantina koridoru tesisini önermesi bu toplantıyı oldukça önemli hale getirmiştir. Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova liderlerinin bir araya geldiği toplantıda, GUAM'ı Avrupa ve Asya'nın jeopolitik mücadelesinde önemli konuma taşıyan bir anlaşma imzalanmıştır.⁸⁹⁸ Polonya⁸⁹⁹, Romanya, Bulgaristan ve Litvanya'dan oluşan eski Doğu Avrupa ülkeleri

⁸⁹⁵ BDT içinde Ukrayna'nın başını çektiği GUAM'ın (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) faaliyetlerinin canlanması, BDT dışına taşan yeni bir örgütlenmenin- Demokratik Seçim Topluluğu'nun (DST) yine Ukrayna'nın öncülüğünde kurulması, bölgede ABD'nin etkinliğini artıran gelişmelerdir. 2 Aralık 2005'de Ukrayna'nın başkenti Kiev'de Ukrayna, Moldova, Baltık ülkeleri, Romanya, Makedonya, Slovenya ve Gürcistan tarafından kurulan DST ile Hazar-Karadeniz-Baltık hattı çizilmiştir. Şu anda amaçları son derece muğlak olan söz konusu teşkilatın stratejik önemi, Batı Avrupa ve Rusya, ayrıca Türkiye ve Rusya arasına giren bir hat olmasından ileri gelmektedir. Buna ek olarak GUAM'ın etkinliğini artırmaya çalışması ve 6 Aralık 2005'de yapılan AGİT Dışişleri Bakanları toplantısında Rusya karşısında GUAM'ın tek vücut olarak hareket etmesi, Mayıs 2006'da GUAM'ın yeniden tekilatlanması Rusya'nın son dönemdeki Karadeniz havzası politikasının bir sonuç vermediğini göstermektedir. Eski Sovyet alanı giderek Soğuk Savaş dönemindeki SSCB ve ABD arasındaki bölgesel mücadeleye benzer bir çekişmeye sahne olurken, Karadeniz havzasında ABD oldukça etkin duruma gelmiştir. Geçmiş dönemden farklı olarak bugün DST çatısı altında toplanan ülkeler, Rusya'nın değil, ABD'nin nüfuzu altında bulunmaktadır. Ukrayna ise, bu hattın en önemli parçalarından birisi, ancak aynı zamanda Rusya açısından *en zayıf halkasıdır*. Dolayısıyla havzadaki mücadele Ukrayna'da yoğunlaşmaktadır. Bkz: Somuncuoğlu, a.g.e.

⁸⁹⁶ Somuncuoğlu, a.g.e.

⁸⁹⁷ Kommersant, "Ukraine Found Way Out of CIS", 6 Mayıs 2006.

⁸⁹⁸ Kommersant, "GUAM Escapes Its Soviet Past", 24 Mayıs 2006.

⁸⁹⁹ Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında gerçekleşen Irak müdahalesinde Irak'a asker göndererek ABD'ye destek veren Polonya, Avrupa'da ABD'nin en önemli müttefiki olma arayışı içerisinde. Askeri ve ticari alanda daha geniş işbirliği arayışı içerisinde bulunan Polonya'da

liderlerinin de hazır bulunduğu ve Romanya'nın GUAM'a katılma sinyalleri verdiği toplantıda, GUAM'ın NATO için bir köprü işlevi görmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁰ Rus halkının çoğunluğu tarafından tehdit ve düşman olarak görülen⁹⁰¹ NATO'ya GUAM desteği Rusya'nın şiddetli tepkisini çekme potansiyeli taşımaktadır. Zira, Rusya'nın Ukrayna, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki yakınlaşmaya ve stratejik ortaklığa ancak RF çıkarlarına zarar vermediği sürece izin vereceği açıktır.⁹⁰² Ancak RF ile Ukrayna arasında doğal gaz krizi ile başlayan gerginliğin karşılıklı güvenlik krizine dönüşebilecek bir potansiyel taşıdığı da görülmektedir.⁹⁰³ Bu durumun RF'nin bölgedeki jeopolitik önceliklerini değiştirebileceği değerlendirilmektedir.

Amerikan yönetimine halk desteği %52 düzeyindedir ve bu oran Avrupa'daki en yüksek destek oranını ifade etmektedir.Bkz: Pravda, 9 Şubat 2006.

⁹⁰⁰ Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova liderlerinin imzaladığı anlaşma ile GUAM bölgesel ittifakının uluslararası bir örgüte dönüştürülmesi ve adının *GUAM Demokrasi ve Ekonomik Gelişme Örgütü* (GUAM Organization for Democracy and Economic Development) olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Anlaşma sonrasında açıklanan deklarasyonda ülkelerin demokrasiyi yerleştirmek için işbirliği ve Avrupa ile entegrasyonun artırılması ve NATO ile ilişkilerin güçlendirilmesi için kararlılık ifade edilmiştir. Sonraki hedefin ülkeler arası sınırların ve gümrük işlemlerinin ortak düzenlenmesi olan örgüte üyeliğin, özellikle Romanya ve Bulgaristan'a atıfla, tüm ülkelere açık olduğu belirtilmiştir. Bkz: Kommersant, "GUAM Escapes Its Soviet Past", 24 Mayıs 2006.

⁹⁰¹ Rusya'da yapılan anket sonuçları için bkz: Pravda, "Russia and USA to Launch Another Cold War After Their Presidents Leave in 2008", 17 Nisan 2006.

⁹⁰² Ostankov, s.26.

⁹⁰³ Doğal gaz konusundaki anlaşmazlık nedeniyle enerji güvenliği sorunu yanında milli güvenlik sorunu da gündemdedir. Zira, Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov, Rusya'nın Ukrayna ile sürdürdüğü askeri-teknik işbirliğini askıya alacağını belirtmiş, Ukrayna tarafı ise, şimdiye kadar Rusya'nın askeri-teknik işbirliğini sürdürmekten yana olduğunu belirtmiştir. Ukrayna yetkilileri, doğal gazda dünya fiyatlarına geçilecekse, buna mukabil olarak Karadeniz Filosu'nun Ukrayna'da konuşlanma bedelinin de dünya standartlarına göre ödenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Hatta, Ukrayna ve Rusya gazetelerinde Ukrayna'nın ürettiği ve Rusya'nın stratejik silahları arasında önemli bir yer tutan SS-18 tipi füze sistemleri ile ilgili olarak Rusya-Ukrayna arasında sürdürülen işbirliğinin durdurulabileceği yönünde haberler çıkmıştır. Diğer taraftan, Ukrayna'nın Rusya'nın stratejik savunma sisteminde oynadığı rolü gaz pazarlıklarında kullanabileceği yönündeki haberler de basına yansımıştır. Bu iddialara göre Yuşenko hükümeti, Ukrayna'nın Sivastopol ve Mukaçevo yerleşim yerlerinin yakınlarında bulunan iki radar istasyonuna ABD'li uzmanların girişine izin verecektir. Söz konusu radar istasyonları Rusya stratejik savunma sistemindeki 9 radar istasyonundan ikisidir ve gözlem alanı Karadeniz ve Akdeniz bölgesini kapsamaktadır. Bu radar istasyonların kullanılması karşılığında Rusya'nın ödediği para tutarının yükseltilmesi, dahası bu istasyonların kapatılması ve dolayısıyla Rusya'nın milyonlarca dolarlık zarara uğratılması gibi konular diğer iddialar arasındadır. Söz konusu anlaşmazlıkların temelinde Ukrayna'nın NATO'ya üye olma hedefi başta olmak üzere, Rusya'nın Ukrayna'nın dış politikasından duyduğu rahatsızlık yatmaktadır. Bkz: Somuncuoğlu, a.g.e.

Temel hedefi Rus gazına alternatif arayışı olan⁹⁰⁴ GUAM'ın NATO için köprü işlevi yanında AB'nin alternatif enerji köprüsü görevi de görmesi de planlanmaktadır. GUAM üyeleri arasında tek petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip ülkesi olan Azerbaycan petrolünün Ukrayna-Polonya arasında Odessa-Brody boru hattı⁹⁰⁵ ve BTC üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılması hedeflenmektedir. Azerbaycan'sız yalnızca tartışma platformuna dönüşerek işlevsiz kalacağı değerlendirilen GUAM'a kazandırılacak yeni nitelik ile, Ukrayna ve Gürcistan'ın BDT'den ayrılma istekleri Rusya'nın Kafkaslar'daki ayrılıkçı hareketleri desteklemesi sonucunu doğuracağı ifade edilmektedir.⁹⁰⁶ Türkiye'nin GUAM üzerinden AB, NATO ve ABD ile ilişkileri ve son dönemde her alanda iyi ilişkiler içinde olduğu Rusya ile ilişkileri arasında tercih sıkıntısı yaşayabileceği beklenmektedir.⁹⁰⁷ GUAM'ın 11 Eylül sonrasında ABD ve Rusya arasında içi boş da olsa *stratejik ortaklık* seviyesinde ifade edilen ilişkileri iyice gerginleştireceği ve uzun süredir NATO ile terörizm alanındaki işbirliğinin verimsiz olması nedeniyle son bulma riski taşıdığı⁹⁰⁸ ifade edilmektedir.

b. Doğu Akdeniz

Doğu Akdeniz, Süveyş kanalını, Anadolu coğrafyasını ve Ortadoğu'yu kontrol edebilecek konumu ile büyük jeopolitik öneme sahiptir. Aleksander Dugin'e göre de, Kıbrıs, dolayısıyla Doğu Akdeniz Avrasya jeopolitiğinin başlanıç noktasını oluşturmaktadır.⁹⁰⁹ 1990'da SSCB'nin dağılışı sonrasında, RF, özellikle 1997 yılından

⁹⁰⁴ Kommersant, "Archipelago GUAM", 23 Mayıs 2006.

⁹⁰⁵ GUAM'ın enerji güvenliği alanındaki yeni işlevi ancak Azerbaycan'ın desteklemesi halinde anlam kazanmaktadır. Önümüzdeki yıl hizmete girecek Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı Rus gazına önemli alternatif olarak görülen Azerbaycan'ın Şah-Deniz doğal gaz alanından çıkarılan gazı Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşımaya başlayacak. O nedenle Azerbaycan GUAM'ın yeni yapılanmasından çok enerji güvenliği ile ilgilenmiştir. Bkz: Kommersant, "GUAM Escapes Its Soviet Past", 24 Mayıs 2006.

⁹⁰⁶ Avrupa Birliği ve ABD'nin GUAM örgütü üzerinden Hazar gazına erişme çabalarına Rusya'nın sessiz kalmayacağı ve BDT'nin enerji kaynakları ve dağıtım şebekesini süratle kontrolü altına alarak Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu kullanacağı ifade edilmektedir. Rusya karşıtı GUAM'daki üyeliğine rağmen Azerbaycan Rusya ile iyi ilişkilerini sürdürebilmiştir. Renkli devrimlere karşı güvence vererek Aliyev'i Batı'dan uzak tutmaya çabalamayı ve Özbekistan lideri Kerimov'da olduğu gibi, Azerbaycan'ı ŞİÖ'ye üye yaparak veya ŞİÖ kolektif savunma şemsiyesi altına alarak etkin olmayı planladığı belirtilmektedir. Ermenistan ile iyi ilişki içerisinde bulunan Rusya'nın Karabağ sorununu da kaşıyabileceği, ancak Gazprom'a Şah-Deniz havzasından pay verilmesi durumunda koşulların değişeceği ileri sürülmektedir. Bkz: Kommersant, "GUAM Escapes Its Soviet Past", 24 Mayıs 2006.

⁹⁰⁷ Şafak, Sabah, 26 Mayıs 2006

⁹⁰⁸ Pravda, 18 Temmuz 2005.

⁹⁰⁹ Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**.

itibaren Orta Doğu gelişmelerini etkileyebilmek üzere Akdeniz boyutu ile ilgili olarak yeniden Orta Doğu'ya dönmek istemiştir. 1989'dan başlayarak Doğu Avrupa'dan çekilmeye başlayan ve buradaki ülkeleri AB'ye ve NATO'ya bırakma süreci içine giren Rusya, *Akdeniz'de de zemin tutma* arayışında olmuştur. Bu husus yalnızca, D.Avrupa'da ve Asya'daki kayıplarını telafi etmek için değildir. Rusya ayrıca, özellikle Doğu Akdeniz'in enerjinin temel geçiş yollarından biri olacağını değerlendirdiği için, bu bölgedeki etkinliğini, denizaşırı bir operasyon değil, kendi içindeki ve sınırındaki enerji operasyonunun bir uzantısı olarak algılamaktadır. Öte yandan Rusya'nın yapı değiştirerek, ekonomik ve ticari olarak dışa açılmasında, Akdeniz'in (ve Ege'nin) önemini görmektedir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi sınırları içinde yaklaşık 37 bin Rusun ve 2000'den fazla Rus firmasının faaliyette bulunması, bölgede ticari ve ekonomik bir üs tutmaya yöneliktir. Ayrıca Rum tarafına, ısrarla S-300 füzeleri satmak istemekle, askeri varlığını da adaya taşımak ve konumunu bölgede güçlendirmeyi hedeflemiştir. Yunanistan'la yakınlaşması da Rusya'nın Doğu Akdeniz'de yer alma politikasının bir sonucudur.⁹¹⁰ Rauf Denktaş'a göre de Rusya'nın amacı Kıbrıs'da bir silahlı çatışma meydana getirerek, Rusya'nın Akdeniz'e inişini kolaylaştırmaktır. Bu maksatla Kıbrıs'ı ve Kıbrıslı Rumları kullanmaktadır.⁹¹¹ Gerçekten de Rusya Kıbrıs ile ilgili politikalarında, genelde Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir tutum içerisine girmiştir.⁹¹²

Rusya, hem NATO ile ilişkileri geliştirmek, hem de Akdeniz'de varlık göstermek maksadıyla Akdeniz'de NATO tarafından yürütülen *Aktif Çaba* operasyonlarına da katılmaya karar vermiş⁹¹³ ve 2005 yılı sonu, 2006 yılı başı itibarıyla faaliyetlere iştirak etmiştir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu politikaları ile Kafkasya politikası arasında iç içe geçmişlik bulunmaktadır. Doğu Akdeniz hem Kıbrıs'ı içermesi hem de Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının Temmuz 2006'da resmen devreye girmesi sonrasında sahne olacağı yoğun petrol trafiği ile daha da önemli hale gelecektir. Diğer taraftan,

⁹¹⁰ Manisalı, "*Ortadoğu Toplumlarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri İle Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Siyasi İlişkiler ve Etkinlikler*", s.39.

⁹¹¹ Sabah, 5 Eylül 1997

⁹¹² Rusya'nın bu tutumu ekonomik, turizm ve Karadeniz'e ilişkin stratejik alanda gelişen ilişkilere rağmen değişmemiştir. Haziran 2006 başında ikinci Mavi Akım projesi maksadıyla Türkiye'yi ziyaret eden Rus Dış işleri bakanı Lavrov, KKTC'ye uygulanan ekonomik ve siyasi tecridin kaldırılmasına destek talebini dikkate almamıştır. Bkz: Radikal, 2 Haziran 2006.

⁹¹³ Pravda, 30 Haziran 2004.

BTC boru hattına yapılacak paralel bir hat ile hem Azeri, hem de gelecekte Kazak petrolü ve doğal gazının İskenderun Körfezi'ne taşınma ihtimali Doğu Akdeniz'in jeopolitik önemini daha da artırmıştır. İskenderun'da bir petrol borsası kurularak bölgenin Rotterdam'a benzer bir öneme kavuşturulmasının planlanması,⁹¹⁴ Doğu Akdeniz'in gelecekte kazanacağı önemi daha da belirginleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye, Hazar petrollerinin Akdeniz'e ve uluslararası piyasalara ulaşım yolu üzerinde bulunmaktadır(Bakü-Ceyhan hattı). Bu durum Türkiye'nin yalnızca Kafkasya politikası ile değil, aynı zamanda, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu politikası ile de ilgilidir.⁹¹⁵ Nitekim, BTC sonrasında enerji akışı güvenliğini sağlamak ve yasadışı terörist faaliyetlere engel olmak maksadıyla, Türk Deniz Kuvvetleri Nisan 2006'dan itibaren Doğu Akdeniz'i içeren karakol faaliyetlerine başlamış bulunmaktadır.

3. Düşük Duyarlıklı Karasal İlgil Alanları ve Jeopolitik Yöneliş: Orta Asya

Coğrafi olarak Avrasya'da bulunan Orta Asya, batıda Hazar Denizi, doğuda Çin'in batısındaki Sincan Bölgesi, kuzeyde Turgay Platosu ve Kazakistan tepecikleri ile, güneyde ise İran'ın kuzey bölgesi ve Afganistan ile çevrilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Orta Asya Kazakistan'ın güneyini ve Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın ise tümünü kapsamaktadır. Diğer bir görüşe göre ise, Orta Asya, sadece Sovyetler Birliği'nin eski ekonomik bölgesine giren Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan oluşmaktadır.⁹¹⁶ SSCB'nin dağılması sonrasında, Orta Asya cumhuriyetleri Rusya ile ilişkileri gerginliğe yol açmadan sürdürmeye çalışarak, ekonomik dönüşüm öncelikli olmak üzere dünya ile entegrasyona gayret göstermişlerdir.⁹¹⁷

⁹¹⁴ Sabah, 4 Haziran 2006.

⁹¹⁵ Manisalı, "Orta Doğu Toplumlarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri İle Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Siyasi İlişkiler ve Etkinlikler", s.40.

⁹¹⁶ 1990'ların başında, coğrafi anlamda Orta Asya'nın siyasi anlamı ve özellikle de Orta Asya teriminin kullanımı tartışmaları alevlenmiş ve Orta Asya ve Merkezi Asya kavramlarından hangisinin daha doğru olduğu konusu tartışılmıştır. Bunun üzerine beş Orta Asya devletinin liderleri Ocak 1993'te biraraya gelerek Orta Asya (Middle Asia) teriminden vazgeçip, Merkezi Asya (Central Asia) teriminin kullanılmasını kararlaştırdılar. Böylece bu bölge ülkelerinin Avrasya'nın sadece coğrafi değil, siyasi anlamda da merkezi olduğunu vurgulama amacı ortaya konulmuştur. Bkz: M. Gubaydulina, "Orta Asya'nın Jeopolitik Çizgileri", **Stratejik Analiz**, Ekim 2000, s.79.

⁹¹⁷ Mustafa Balbay, "Orta Asya'nın İkinci On Yılı", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, s.20.

İngiliz jeopolitikçisi Mackinder, geleneksel jeopolitik anlamda Orta Asya'nın büyük kısmının, Sibiryaya dahil Avrasya'nın, *dünyanın kalbi*, *dünya adası* denilen bölgede yerleştiğini belirtmektedir. Mackinder'e göre Avrasya, dünyanın coğrafi ve tarihi merkezidir, deniz imparatorluklarına kapalı ve zengin doğal kaynaklara sahip olan dev bir güçtür. Bütün bunlara bağlı olarak Orta Asya, *dünya siyasetinin eksenini* olmaya mahkumdur.⁹¹⁸ Dünya siyasetinin ekseninin güney-doğusunda, zengin doğal kaynaklara ve buna bağlı olarak güçlü ekonomik potansiyele sahip olan beş Orta Asya ülkesi yerleşmiş bulunmaktadır. Avrasya'nın en zengin bölgeleri Batı'nın en gelişmiş bölgeleriyle ve Doğu'nun en uç noktalarını da birbiriyle bağlayan geçiş koridoru niteliğinde olduğundan, Soğuk Savaş sonrasında bu bölgenin jeopolitik önemi daha da artmıştır. 70 yıl süreyle *merkezi bölgede* hüküm süren süpergücün çöküşü Mackinder'in bölgeye yönelik fikirlerine olan ilgiyi artırmıştır.⁹¹⁹ Nitekim, OPEC ülkelerine stratejik denge oluşturabilecek düzeydeki petrol ve doğal gaz rezervleri ile bölgesel ve bölge-dışı aktörlerin iştahını kabartmıştır.⁹²⁰ Dünyanın ilgisinin Hazar bölgesine yönelmesi ile birlikte, dünyanın en geniş doğal gaz kaynakları ile önemli düzeydeki petrolün çıkarılması ve tüketimin yoğun olduğu gelişmiş endüstri ülkelerine güvenli ve olabildiğince ekonomik bir biçimde ulaştırılması ve bu kapsamda enerji güvenliği büyük önem kazanmıştır.

Siyasi ve güvenlik gerekçeleriyle, Rusya, Çin, Türkiye ve İran gibi, Orta Asya'da nüfuz sahibi olmak isteyen, jeostratejik merkez niteliğinde güçlü komşular da bölgeye ilgi duymaktadır. Bunun dışında, her Orta Asya ülkesinde, bölgede istikrarsızlığa neden olan ciddi iç sorunlar yaşanmaktadır. Güvenlik faktörü, Orta Asya'nın jeopolitik durumunun belirleyicisi durumundadır. Brzezinski'nin Orta Asya'yı farklı nitelikteki oyuncuların küresel iktidar mücadelesi yaptığı bir satranç tahtasına benzetmesi⁹²¹ bunu açık olarak ortaya koymaktadır. Batılı güçlerin küresel jeopolitik yaklaşımı Orta Asya bölgesinde serbest piyasa ekonomisi, kültürel gelişme, Batı hayat standartlarının benimsenmesi ve uluslararası finansman kuruluşlarının yardımlarını içeren Batı etkisini

⁹¹⁸ Mackinder, "The Geographical Pivot of History", s.434.

⁹¹⁹ Fettweis, ss.58-71.

⁹²⁰ O'hara, s.138.

⁹²¹ Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**.

korumayı ve arttırmayı öngörmektedir.⁹²² Çin, Rusya ve İran ise Orta Asya'da oluşabilecek koalisyonlara engel olma çabası içerisinde.⁹²³

Brzezinski'ye göre Avrasya *merkezi bölgesi*, Amerikan çıkarları için de vazgeçilmez önemdedir. Brzezinski, Avrasya'yı dünyanın mihver süperkıtası olarak tanımlamakta ve Avrasya'ya hakim olacak gücün dünyanın en önemli ekonomik bölgelerinden Batı Avrupa ve Doğu Asya üzerinde önemli derecede belirleyici nüfuza sahip olacağını belirtmektedir. Diğer taraftan, Avrasya'yı kontrol etmenin hem Ortadoğu'yu hem de Afrika'yı kontrol olanağı sağlayacağını ileri süren Brzezinski, Amerikan gücünün Avrasya coğrafyasına yerleşmesinin küresel Amerikan üstünlüğü için yaşamsal önemde olduğunu vurgulamaktadır.⁹²⁴ MacKinder'in teorisini geliştirdiği 1800'lü yılların sonlarına rastlayan dönemde; buhar, kömür ve demire dayalı endüstriyel kapitalizmden, gaz, elektrik ve daha önemlisi petrole dayalı endüstriye geçiş yaşanması nedeniyle, 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren önem kazanan Hazar bölgesindeki petrol anahtar rol üstlenmiş ve Orta Asya ve Kafkaslardaki enerji kaynaklarının kontrolü, İngiltere ile Rusya arasında casusluk-karşı casusluk faaliyetlerinin yoğun yaşandığı *büyük oyuna* neden olmuştur.⁹²⁵ Söz konusu kavramın yoğun kullanımı, aynı zamanda, bölgeye ilişkin politik-güvenlik analizlerde jeopolitik yaklaşımların kullanılmasına yönelik ilgideki artış ile paralellik göstermiştir. Bu durum *jeopolitik* ve *büyük oyun* kavramlarının birbiriye yakın ilişkisini ortaya koymaktadır.⁹²⁶ Soğuk Savaş sonrasında, Hazar bölgesinin önemi MacKinder'in teorisini geliştirdiği dönemdeki gibi tekrar ortaya çıkınca, benzer büyük oyun ABD, Rusya, Türkiye ve İran

⁹²² Komünizmin çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Kafkaslarda ve Orta Asya'da da büyük bir güç boşluğu doğdu. Bu iki bölgede kurulan petrol ve doğal gaz zengini yeni bağımsız cumhuriyetler, özellikle Azerbaycan ve Kazakistan, hem bu boşluğu dolduracak siyasal, hem de bu zenginliği işletecek ekonomik güçten yoksundular. O sayede ABD, Rusya'nın da siyasal ve ekonomik bir kargaşa yaşamakta olmasından yararlanarak, bölgeye girmek olanağını buldu. Rusya, kendi ulusal petrol şirketine verilen küçük ortaklıklarla yetinerek, buralardaki petrolün ve doğal gazın işletme hakkını, Chevron Texaco ve BP gibi ABD güdümündeki çok-uluslu petrol şirketlerine bırakmak zorunda kaldı. Bkz: Ulman, s.28.

⁹²³ Gubaydulina, s.79.

⁹²⁴ Zbigniew Brzezinski, "A *Geostategy for Eurasia*", **Foreign Affairs**, Cilt.76, Sayı:5, 1997, ss.50-65.

⁹²⁵ O'hara, s.140.

⁹²⁶ Edwards, ss.83-102.

arasında bir kez daha gündeme gelmiştir. İran'ın bölgeye yönelik faaliyetlerini dengelemek ABD'nin temel hedefleri arasında yer almıştır.⁹²⁷

Soğuk Savaş sonrasında Rusya'da jeopolitik düşünceye karşı ilgi artmış⁹²⁸ ve birbirine muhalif Avrasyacı ve Atlantikçi gelenek taraftarları MacKinder'in *Merkezi Bölge* genel tanımı içerisinde Orta Asya coğrafyasını değerlendirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni jeopolitik bakışta, Orta Asya'nın küresel jeopolitik rolünün, 21. Yüzyıldaki enerji politikasından daha öncelikli yer tutacağı ve Avrasya'nın merkezini ise ABD ve İslamcı radikallerin ele geçirmeye çalıştığı Özbekistan'ın oluşturacağı ifade edilmektedir.⁹²⁹ Oleg Zotov'a göre⁹³⁰, ABD'nin Afganistan müdahalesi ve Özbekistan'a nüfuz çabası insan hakları ve demokrasi gibi ideolojik(insan hakları ve demokrasi) veya ekonomik(hidrokarbonlar) nedenlerden ziyade, *jeopolitik* gerekçelere dayanmaktadır.⁹³¹

Zotov'a göre, Orta Asya'nın coğrafya tarihinde Avrasya'yı kontrol etmek isteyen iki farklı güç olmuştur: Timur gibi Avrasyalı güçler ve uluslararası terörizm veya batı hegemonyası. Bölgenin jeostratejik önemi, ABD, Çin, Türkiye, Pakistan, İran, Suudi Arabistan ve Hindistan gibi çıkarları birbiriyle kesişen güçleri bölgeye çekmiştir.⁹³² Ancak, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İsrail'in Kafkaslar/Orta Asya'ya ilişkin politikalarında en önemli meydan okuyucular, Rusya, İran, Yunanistan ve

⁹²⁷ Christian Science Monitor, "US At The Pivot Of The World", 18 Nisan 2005, Cilt.97, Sayı:100.

⁹²⁸ G. Smith, "The Masks Of Proteus: Russia, Geopolitical Shift And The New Eurasianism", **Transactions of the Institute of British Geographers**, 1999, ss.481–500.

⁹²⁹ O. Zotov, "Outlooks Of The Bishkek Treaty In The Light Of Timur's Geopolitics And Political Development Trends Of Late XX–Beginning Of XXI Century Central Asia", 8 Aralık 2000 (http://greatgame.no.sapo.pt/asia_central.htm) Erişim: Temmuz 2003.

⁹³⁰ Rus Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde tarihçi. Zotov, geçmişi 1920'lere kadar uzanan Rus Jeopolitik geleneğinde önemli bir otorite olarak kabul edilmektedir. Bkz: I. Torbakov, "Russian Planners Reexamining 'Great Game' Concepts For Clues On Future Policy In Eurasia", **Insight Open Society Institute**, New York, 2001, <http://www.eurasianet.org>, (12 Temmuz 2003).

⁹³¹ Özbekistan'ın MacKinder'in *Kara Hakimiyet Teorisi* perspektifinden değerlendirmesi için bkz: Megoran, ss. 347–358.

⁹³² İran ile Türkiye arasındaki yeni rekabet alanı Orta Asya'dır. Bu bölgede ABD ve Rusya'dan sonra en etkili rolü oynamaya çalışan ülke İran'dır. Bkz: Ersin Onulduran, "Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Oluşturulması İçin Siyasi İşbirliği Konularında Uygulanması Gereken Politikalar", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002, s.234.

Ermenistan olmuştur.⁹³³ ABD'nin temel hedefi ise, alternatif enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak, bölge ülkelerinin Rus hegemonyasında kurtulmalarına yardım etmek, İran'ın etkisini engellemek, politik ve ekonomik özgürlüklerin önünü açmaktır. Diğer taraftan, Brzezinski'nin önerdiği gibi yeni jeopolitik bakış açısıyla küresel üstünlüğünü devam ettirmek isteyen ABD, aynı zamanda Avrasya coğrafyasının haritasını yeniden çizerek, Rusya ve Çin gibi küresel Amerikan hegemonyasına alternatif meydan okuyucuların ortaya çıkışını engellemeyi de hedeflemiştir.⁹³⁴ Afganistan müdahalesi ve renkli devrimler sonrasında ABD'nin bölgedeki varlığı bölgenin stratejik çevresini oldukça değiştirmiştir. Bölgesel yeni denklemler ABD'nin bölgedeki etkinliğinin artması şeklinde sonuç doğururken⁹³⁵, aynı zamanda Orta Asya'nın çok-boyutlu siyasi ve güvenlik çevresinde oyuncu olmaya birçok riski de yüklemektedir.⁹³⁶

11 Eylül olayları sonrasında Rusya ile ABD ilişkileri gelişmiştir. Rusya, teröre karşı savaşın sağladığı uluslararası ortamdan istifade ile kendi arka bahçesini düzenleme fırsatını değerlendirmek istemiştir.⁹³⁷ Ancak, ABD'nin destek verdiği ve Ukrayna, Gürcistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerdeki ve NATO'nun Orta Asya dahil olmak üzere RF'nin ilgi coğrafyalarına yönelik faaliyetleri Rusya'yı rahatsız etmiştir.⁹³⁸ Nitekim bu durum Temmuz 2005'de Kazakistan'da yapılan ŞİÖ zirvesinde

⁹³³ Bülent Aras, "New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position", Londra: Frank Cass, 2002, Bölüm-5.

⁹³⁴ Foster, s.13.

⁹³⁵ ABD, 11 Eylül'den buyana Kafkasya ve Orta Asya'da izlediği politikayla, bu bölgede kalıcı olacağını ortaya koymuştur. Nitekim ABD, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'da üsler kurmuştur. Bkz: The Washington Post, "Footprints in Steppes of Central Asia", 9 Şubat 2001.

⁹³⁶ Zotov, a.g.e.

⁹³⁷ 11 Eylül'de beliren ortak militan İslam radikalizmi tehlikesi, Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya ile ABD arasında süren karşıtlıkları bugün işbirliğine dönüştürmüş ve işbirliğinin ilk işareti, Rusya'nın ABD'nin Afganistan'a komşu olan Orta Asya ülkeleri, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan üzerinden Afganistan'a hareket icra etmesine yeşil ışık yakmak şeklinde ortaya çıkmıştır. ABD de buna karşılık Rusya'yı Çeçenistan konusunda sıkıştırmamıştır. Bkz: Ulman, s.30.

⁹³⁸ Rusya-ABD anti-terör ittifakının siyasi-askeri niteliği ağır basan güçlü bir stratejik mantığı mevcuttu. Rusya geleneksel olarak *güney kanadından* güvenlik endişesi duymuştur. Soğuk Savaş sonrasında bu endişe değişik biçimler almış, en son aşamada Afganistan'daki radikalleşme ve Pakistan'daki İslamileşme, tüm Orta Asya'nın laik temelli istikrarını da tehdit eder duruma gelmiştir. 1991 yılına kadar *güney kanat* Afganistan, İran ve Türkiye'den oluşurken, sözkonusu tarihten itibaren bu listeye Orta Asya Cumhuriyetleri de dahil edildi. Ancak Rusya SSCB'nin dağılması sonrasında güney kanattaki gelişmelere karşı etkisiz kalmıştı. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD ile birlikte hareket ederek, güney kanadın Rusya'nın da çıkarlarını

açık olarak dile getirilmiş ve Özbekistan'ın bu yöndeki talebine destek verilerek ABD ve NATO'ya Orta Asya'daki üsleri boşaltma çağrısı yapılmıştır.⁹³⁹ Söz konusu çağrı 2004'de İstanbul'da gerçekleştirilen NATO Zirvesinde Kafkaslar ve Orta Asya'nın ittifakın stratejik ilgi alanı olduğunu belirten kararlarıyla çelişen bir durumu ortaya koymaktadır.⁹⁴⁰ ŞİÖ'nün bu çağrısı, Rusya ve Çin'in örgütü Asya'nın NATO'su yapma hedeflerine de uygun düşmektedir.⁹⁴¹ Rusya, Çin ile işbirliği ve ittifak aracılığıyla geleneksel nüfuz alanı olarak gördüğü Orta Asya'da etkinlik arayışında olan ABD'yi bölgeden uzaklaştırmaya çabalamaktadır.⁹⁴²

Putin'in yürüttüğü dış politikanın belki de en somut kazanımları Orta Asya'da ortaya çıkmıştır. 11 Eylül sonrasında Orta Asya'nın tekrar yapılandırma sürecinde, Rusya, siyasi, diplomatik, ekonomik ve askeri açılardan daha ağırlıklı söz sahibi olma durumuna gelmiş⁹⁴³ ve ABD'nin yanında ikinci önemli dış etken olmuştur. Rusya'nın

koruma hedefi ışığında yeniden biçimlenmesinde rol almayı istedi. Ancak, ABD'nin bölgedeki faaliyetlerinin Rusya'nın çıkarları ile çelişmesi sonrasında tepki vermeye başladı. Bkz: Sezer, "Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri", s.46.

⁹³⁹ Çin, bağımsızlıklarının hemen ardından Orta Asya cumhuriyetlerini tanımış, Kazakistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyacağını açıklayarak iş birliği mesajı yollamıştır. Fakat Çin, bölgenin eski sahibi RF'yle karşı karşıya kalmaktadır. Rusya, tarih boyunca çeşitli gerekçelerle Çin ile çatışmıştır. Çin, bu tarihi düşmanlığı bir süreliğine dondurmak istemektedir. Zira, henüz emekleme aşamasında olan bölgesel güç olma projesini daha da olgunlaştırmak istemektedir. Çünkü, silâh teknolojisi olarak hâlen RF'ye bağımlıdır. Bu bağımlılık, Çin'nin güvenlik çemberinde bir zaaf noktasıdır. Çin, bu bağımlılığı kırmak ve ABD'nin sahip olduğu teknolojiyi dolaylı yoldan transfer etmek için İsrail'den askeri donanım almaktadır. RF'nin 2002 tarihinde NATO'yle anlaşması ve ABD'yle girmiş olduğu yakın ilişki nedeniyle oldukça endişelenen Çin'in ABD'nin renkli devrimleri sonrasında Özbekistan'ın ve RF'nin rahatsızlığını iyi değerlendirdiği düşünülebilir. Bu sayede ŞİÖ askeri bir ittifaka doğru adım atmaya başlamıştır.

⁹⁴⁰ Pravda, 18 Temmuz 2005.

⁹⁴¹ 26 Nisan 1996 tarihinde, Çin önderliğinde; RF, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan, Şangay'da bir araya gelip sınır bölgelerinde askerî alanlarda karşılıklı güvenin kurulması ile ilgili anlaşmaya imza atarak Şangay Beşlisi'ni kurdular. Anlaşma uyarınca taraflar, birbirlerine karşı tatbikat yapmamayı, tatbikatları alan ve sayı itibarıyla sınırlandırmayı, sınır bölgelerine yakın 100 kilometrelik alanda askerî harekâtlar da dâhil önemli durumları birbirlerine rapor etmeyi taahhüt etmişlerdir. Bunun yanında, uyuşturucu kaçakçılığı, silâh kaçakçılığı, sınır ötesi terorizm, ayrılıkçı hareketler ve köktenci İslâmî hareketlerle mücadele etme kararı almışlardır. Böylece, Çin, bölgesel hegemon olma yolunda önemli bir stratejik adım atmıştır. Daha sonra Özbekistan'ın Haziran 2001'de katılımı ile üye sayısı altıya çıkan örgüt, 30 milyon km² ile Avrasya topraklarının beşte üçünü, bir buçuk milyarı aşan nüfusuyla da dünya nüfusunun dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Dahası, bu yeni örgütte BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinden ikisi bulunmaktadır. Çin'in bir önceki devlet başkanı Jiang Zemin, Şangay Beşlisi'nin gelecekte Asya'nın NATO'su olacağını ifade etmiştir.

⁹⁴² Volk, s.63.

⁹⁴³ Lutz Kleveman, **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s.217.

önemi bir açıdan ABD'ninki kadar büyüktür veya onu tamamlayıcı niteliktedir. Zira, ABD'nin Orta Asya coğrafyasındaki hareket özgürlüğü ve başarı şansının Rusya'nın onayının devamına bağlı olduğu ileri sürülmektedir.⁹⁴⁴ Bu gelişmenin Rusya açısından Soğuk Savaş sonrasında en büyük stratejik kazanım olduğu belirtilmektedir.⁹⁴⁵

Rusya'nın, Orta Asya'da bölge ülkeleri ile enerji jeopolitiği merkezli yürüttüğü ilişkilerde Hazar Denizi'nin özel bir önemi mevcuttur. 100-200 milyar varil petrol miktarı ile Kuveyt veya Irak petrol rezervleri kadar büyük bir petrol rezervine sahip olduğu belirtilen Hazar havzası, hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin katıldığı yeni bir jeopolitik mücadele alanı haline gelmiştir.⁹⁴⁶ SSCB döneminde yalnızca SSCB ve İran'ın sahil dar olduğu ve paylaşım sorunu bulunmayan Hazar Denizi, 1992'den sonra beş ülke (RF, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran) arasında paylaşılması sorunu ile karşılaştı. Sahil dar ülkeler arasında Hazar'ın göl veya deniz olarak tanımlanması çerçevesinde ortaya çıkan sorun çözüme kavuşturulamamıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenmemesi, Rusya'nın jeopolitik avantajı haline dönüşmüştür. O nedenle, Hazar konusunda Rusya uzlaşma yanlısı tutum izlememektedir. Zira, Hazar geçişli boru hatları döşenememesi nedeniyle, hem Kazakistan hem de Türkmenistan petrol ve doğal gazı Rusya üzerinden dünya piyasalarına sunmak zorunda kalmaktadırlar.⁹⁴⁷ Nitekim, BTC'nin Temmuz 2006'da resmi olarak yürürlüğe girmesi sonrasında, Kazak petrolünün BTC üzerinden transferi konusunda Azerbaycan ile anlaşan Kazakistan, Bakü'ye kadar Hazar geçişini tankerlerle yapmayı planlamaktadır. Bu kapsamda, Hazar konusundaki çözümsüzlük Rusya ile İran'ın çıkarlarına uygun bir jeopolitik sonuç doğurmaktadır.⁹⁴⁸ Aynı zamanda, doğal kaynak zengini bölge ülkelerinin kontrolü ve ABD gibi bölge dışı aktörlerle ilişkilerinin sınırlandırılması enerji nakil bağımlılığı nedeniyle daha kolay gerçekleştirilebilmektedir.⁹⁴⁹

⁹⁴⁴ Rusya'nın bölge liderleri üzerindeki nüfuzu ve bölgedeki Rus etnik ağırlığı Rusya'ya önemli jeopolitik avantaj sağlamaktadır. Ayrıca bkz: Balbay, s.20.

⁹⁴⁵ Sezer, "*Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri*", s.51.

⁹⁴⁶ Orhan Güvenen, **Türkiye'nin Orta ve Uzun Dönem Stratejik Hedefleri**, Ankara: DPT Yayınları, 1999, s.53.

⁹⁴⁷ Devlet, s.118.

⁹⁴⁸ Mustafa Aydın, "*Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler*", Baskın Oran (der), **Türk Dış Politikası**, içinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s.536.

⁹⁴⁹ Balkan, s.183.

Türkiye, SSCB'nin dağılması sonrasında Orta Asya ülkelerine büyük teveccüh göstermiş ve olanakları ölçüsünde ekonomik ve sosyal yardımlar yapmıştır. Türkiye'nin Orta Asya'ya kurumsallaşmadan uzak siyasi kadrolara göre değişen yönelişinde temel etken jeopolitik gerekçeden çok, kültürel ve milli yakınlık olmuştur.⁹⁵⁰ Ancak, yerine getirilemeyecek ölçüde verilen vaatler, Türkiye'ye karşı genel bir güvensizlik meydana getirmiştir. Diğer taraftan komunizm dönemi yöneticileri ve cumhuriyetlerin otokratik yapısı ilişkilerin gelişmesinde engel teşkil etmiştir. Hatta, özellikle Özbekistan'da Kerimov'a karşı yapılan suikast girişimi arkasında Türkiye'nin olduğu inancı ilişkileri gerginleştirmiştir. Türk Dünyasının nüfusça ikinci önemli nüfusuna sahip ve Orta Asya coğrafyasının jeopolitik mihveri konumunda bulunan Özbekistan⁹⁵¹ ile ilişkiler genelde iyi yönde seyretnemiştir. Yaşanan gerilimler sonrasında Türkiye'deki bütün Özbek öğrenciler geri çağırılmıştır. Siyasi ilişkilerde ise Özbekistan genelde memnuniyetsizliğini bildirmiş, başlangıçta T.C. modelini benimsemişken, daha sonra Çin modelini tercih etmiştir.⁹⁵²

Türkiye'nin Türkmenistan ile ilişkileri genelde olumlu bir seyir takip etmiştir. Türkmenistan çok zengin bir doğal gaz (petrol) rezervine sahiptir, ancak Rusya'nın dışında hiç bir ülkeye satamamaktadır. Bu durum Rusya'ya enerjiyi koz olarak kullanmasında avantaj sağlamaktadır. Komşu İran üzerinden doğal gazını satması da, ABD muhalefeti dolayısıyla yakın gelecekte mümkün gibi gözükmemektedir. Baku-Ceyhan boru hattına ek bir hat döşenmesi ise henüz gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin Rusya'dan *Mavi Akım* anlaşması ile doğal gaz alması Türkmenistan'ın tepkisini çekmiştir. Bir üçüncü hat olarak düşünülen Türkmenistan-Pakistan güzergahı da henüz mümkün görünmemektedir. Türkmenistan en önemli geliri olan doğal gazını RF'ye veya onun vasıtasıyla diğer ülkelere satmanın dışında başka bir imkana sahip değildir. Türk iş adamları Türkmenistan'da inşaat ve tekstil sektöründe faaliyet göstermektedirler.

2 milyon 715 bin km²'lik yüzölçümü ile bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında en büyük coğrafyaya sahip Kazakistan, zengin bir tahıl ambarı olmanın dışında, petrol gibi çok mühim yeraltı zenginliklerine de sahiptir. Tengiz bölgesine Chevron başta

⁹⁵⁰ Balbay, s.21.

⁹⁵¹ Cornell, s.110.

⁹⁵² Devlet, s.119.

olmak üzere bir çok yabancı petrol şirketi yatırım yapmış bulunmaktadır. Türkmenistan gibi Kazakistan da şu anda petrolünü RF vasıtasıyla satmak durumundadır. Nüfusun yaklaşık %35'inden fazlasını Ruslar teşkil etmektedir. Türkiye ile Kazakistan ilişkileri iyi denilebilecek seviyede olmakla birlikte, ciddi bir ticari ilişki mevcut değildir. Türkiye'nin bu ülkedeki en önemli eğitim faaliyetini ise Türkistan (Yesi) şehrinde kurulan Kazak-Türk Ahmet Yesevi Üniversitesi teşkil etmektedir.

Kırgızistan bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında en zor durumda ve en fakir olanıdır. Diğer cumhuriyetler gibi önemli yeraltı zenginlikleri ve gelişmiş bir endüstrisi mevcut değildir. Kırgızistan dünyanın en büyük altın rezervine sahiptir. Bunun dışında az miktarda hidroelektrik ve kömür enerjisine sahiptir. Ancak bütün bunlar ülkeye refah getirecek seviyede değildirler. Yaklaşık ülkenin 1/3'ünü teşkil eden Rus nüfusu Rusya ile ilişkilerde önemli bir unsurdur. O nedenle Kırgızistan, Rusça'yı ikinci resmi dil olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Türkiye ile Kırgızistan arasında ekonomik ilişkiler önemli boyutta değildir. Benzer durum Tacikistan ile ilişkiler için de geçerlidir. ABD'nin bölgede artan varlığına rağmen Rusya'yı temel stratejik ortağı olarak gören Tacikistan'ın⁹⁵³ Türkiye ile ilişkileri oldukça düşüktür. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasında oynamak istediği politika aslında başarısızlıkla sonuçlanmışa benzemektedir.⁹⁵⁴

Hazar havzasının zengin enerji kaynakları, bölgeyi çok aktörlü jeopolitik bir *büyük oyunun* konusu haline getirmiştir. *Oyun Teorisi* kapsamında sıfır-toplamli oyun özelliklerini taşıyan *yeni büyük oyun*, hem enerji kaynakları üzerindeki kontrol, hem de enerjinin dünya pazarlarına nakil hatları üzerinde yoğun olarak yaşanmaktadır. Oyun aktörleri arasında ABD, Rusya, Türkiye, İran ve kısmen de İngiltere yer almaktadır. Güvenlik, jeopolitik ve ekonomik unsurların birlikte yer aldığı büyük oyunda, başlangıçta Rusya, Türkiye ve İran ana oyuncular iken, özellikle 1995'ten itibaren ABD'nin bölgeye ilgisinin artmasıyla birlikte, Rusya ve ABD ana oyuncular oluşturmuştur. Türkiye, özellikle enerjinin batı pazarlarına ulaşmasında enerji köprüsü işlevi görmeyi planlamaktadır. Bu çerçevede, özellikle hem Rusya'yı hem de İran'ı kontrol etmeyi hedefleyen ABD, Türkiye'nin enerji jeopolitiğinde oynadığı rolü desteklemekte ve bölgedeki enerji nakil istikrarının anahtar ülkesi olarak görmektedir.

⁹⁵³ The Economist, "Wars and Shadows of Wars", Cilt.364, Sayı:8283, 27 Temmuz 2002.

⁹⁵⁴ Devlet, ss.120-125.

Batı'nın Orta Asya bölgesinde Rus hakimiyetine yol açabilecek herhangi bir oluşuma olumsuz yaklaşımı ile birlikte değerlendirildiğinde,⁹⁵⁵ bu durum Türkiye'ye bölgede rekabet ve işbirliği halinde bulunduğu diğer aktörlere nazaran jeopolitik avantaj sağlamaktadır.

⁹⁵⁵ Edwards, s.85.

SONUÇ

Jeopolitik, tarihsel bir gerçeklik olmakla birlikte, 20 nci Yüzyılın başından itibaren bilimsel yaklaşım perspektifinden kullanılmaya başlanmıştır. Kara, deniz ve hava jeopolitiği gibi farklı alanlarda etkin olan sözkonusu yaklaşım, teorik düzeyde kalması ve olgularla sınırlı olarak sınanması sonucunda bilimsel yasa düzeyine ulaşamamış olması nedeniyle, fikir önderliğini yapanların öznel değerleri ve yönlendirmelerine açıktır.⁹⁵⁶ Diğer bir ifade ile, *Kara Jeopolitik* yaklaşımını McKinder'in Büyük Britanya İmparatorluğu merkezli öznel bakışından, *Deniz Jeopolitik* yaklaşımını Mahan'ın ABD merkezli yönlendirmesinden ayrı düşünmek pek olası değildir. Bu kapsamda, ne Türkiye'nin ne de Rusya'nın mevcut jeopolitik teorileri mutlak bir gerçeklik olarak kabul ile uygulamaya koymaları ve teoriler içerisinde bulunan öznel yaklaşımları göz ardı etmeleri pek akılcı değildir. O nedenle Türkiye'nin klasik yaklaşım çerçevesinde kendi coğrafi konumunu merkez alan bir jeopolitik yaklaşım geliştirmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu durum, yorumlamacı pozitivist paradigmanın karşılıklı nedensellik perspektifinden ortaya koyduğu, Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik konjunktüründe bütün yönleriyle açığa çıkmış bulunan tarih ve coğrafya derinliklerinden süzülerek betimlenecek, Türkiye'nin coğrafyasına, tarihi derinliklerine ve kültürel hinterlandına uyumlu bir bilimsel jeopolitik yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır.⁹⁵⁷ Bu maksatla, günümüz dünya konjunktüründe mevcut ve beliren güç merkezleri ve dengeleri dikkate alınarak, Türkiye, coğrafyası ile alçak ve yüksek duyarlıklı ilgi alanlarına dayalı *tasvir, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme* boyutlarını içerecek şekilde bilimsel zemine oturan kendine özgü klasik jeopolitik yaklaşımını ortaya koymalıdır.

1980'li yıllarda hız kazanan Bilgi Çağı, paradigmatik dönüşümü hızlandırmış ve bu gelişme klasik jeopolitik yaklaşımların da sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme sözkonusu sorgulamayı daha da hızlandırmıştır. Bu durum, *eleştirel jeopolitik* adı altında yeni bir jeopolitik yaklaşımı sonuç vermiştir. Sözkonusu modern jeopolitik yaklaşım, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan risk ve belirsizliği, gelişen teknolojinin sunduğu yüksek iletişim kapasiteleri ve süratleri, bilgi ağları, küresel boyutlu örgütlenmeleri vb olanakları da dikkate alarak,

⁹⁵⁶ Dodds, **Global Geopolitics**, s.27.

⁹⁵⁷ Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, ss.51-52 ve ss.115-118.

çatışmayı öngören *Realist* ekolün mekan, devlet, ulusal çıkar gibi parametrelerini esas alan *klasik jeopolitik yaklaşımın* aksine, daha çok hukuku ve işbirliğini öngören *İdealist* ekolün uluslararası örgütler, kültürel ve ekonomik parametreleri gibi (post)modern değerleri esas almıştır. Yeni jeopolitik anlayışın, klasik jeopolitikte olduğu gibi, Almanya, Japonya ve ABD gibi güçlü ülkeler tarafından hakim olunan bir jeopolitik düzen öngörmemesi, aynı zamanda ülkeler arasındaki eş-seviye ilişkilerin geliştirilmesini de kolaylaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, klasik jeopolitik perspektifli ulusal çıkar, hegomonik üstünlüğe atıfta bulunurken, modern jeopolitik perspektif, *ulusal çıkar* gibi bireysel ve bencil özellik taşıyan bir vurgudan çok, karşılıklı/uluslararası ticaret, müşterek/uluslararası kuruluşlar gibi ortak faaliyet alanlarına daha büyük vurgu yapmaktadır. Bu durum, *Oyun Teorisi* kapsamında *kar-zarar* ilişkisinden çok, *kazan-kazan* ilişkisini öne çıkarmaktadır. Yalnızca coğrafyayı temel kriter kabul etmeyen bu yeni yaklaşım, Türkiye'nin yakın/uzak ilgi sahasında bulunan tüm ülkelerle ilişkilerinde dikkate alınmalı ve Türkiye coğrafi konumuna özgü klasik jeopolitik yaklaşımda olduğu gibi, Türkiye'nin çevre koşullarını göz önünde bulunduran modern bir jeopolitik teori geliştirmesi de gereklidir. Bu uygulama küresel güç olan ABD gibi modern devletlerde çok sıklıkla görülmektedir.⁹⁵⁸

Toplumların üzerinde yaşadıkları coğrafya ile çok yakın ilişkileri mevcuttur ve coğrafya ile tarihsel süreç içerisindeki birliktelik ve dünya coğrafyasında işgal ettiği yer ulusların mekan-zaman algısını şekillendirmektedir. Rusya toprakları, tarihsel süreç içerisinde çok sayıda işgallerin konusu olması ve fiziki engellerin azlığı nedeniyle, üzerinde barındırdığı insanlara güvenlik kaygısı yüksek bir zaman-mekan algısı bırakmıştır. Oysa, Anadolu coğrafyasında yerleşik Türk ulusu, Osmanlı tarihsel genişlemesinde de görüldüğü gibi, sosyolojik ve ontolojik gerekçelerle birlikte batı ve güneye doğru genişlemesini kolaylaştıran bir zaman-mekan algısı geliştirmiştir. Coğrafya ile kurulan özel ilişkiye bağlı sözkonusu algı farklılığı, geliştirilecek öznel klasik ve modern jeopolitik yaklaşımlara da yansımalıdır. Benzer şekilde, Rusya gibi ilişki içerisinde bulunduğumuz ülkelerin kendilerine özgü zaman-mekan algıları da mutlak şekilde dikkate alınmalıdır. Zira, dünyadaki mevcut siyasi koşulları yansıtan coğrafi haritalar, sözkonusu tarihsel süreç içerisinde süzülüp gelen zaman-mekan

⁹⁵⁸ Dodds, a.g.e.

algısı etkisi altında bulunan zihinlerdeki sanal jeopolitik haritalarla örtüşmeme olasılığını taşımaktadır.

Hakim paradigmanın hüküm sürdüğü dönemler genelde statik ve öngörülebilir ortam koşullarını sunmaktadırlar. Paradigmaların sorgulandığı ve yeni paradigmaların gündeme geldiği dönemlerde ise belirsizliğin baskın özellik olduğu kaotik süreçler yaşanmaktadır. Doğadaki kaos-kozmos ilişkisine benzer biçimde, paradigmatik dönüşüm yönteminde vurgulandığı gibi, sözkonusu kaos dönemleri yeni bir paradigmanın, diğer bir ifadeyle yeni bir düzenin işaretçisidirler. Yeni düzen yeni paradigma, yeni paradigma ise yeni yapılanmalar, yeni güvenlik ve risk algılamaları anlamına gelmektedir. Bu geçiş süresi koşullara ve paradigmanın insanlar tarafından olumlu/olumsuz algılanmasına bağlı olarak değişebilmektedir.

Soğuk Savaş paradigmasının yerini risk ve belirsizliğin hakim olduğu *Soğuk Savaş Sonrası Paradigması* (Post Cold-War Paradigm) almaktadır ve bu yeni paradigmanın neden olacağı jeopolitik, ekonomik ve politik güç merkezleri belirmeye başlamış durumdadır. Halen etkisini sürdürmekle birlikte, tek-kutuplu denge günümüz dünyasını ifade ederken, geleceğin dünyasının çok-kutuplu bir dünya olacağı beklenmektedir. Zira, güç yalnız askeri güçle sınırlı bir kavram değildir. Ekonomi, teknoloji, politika vb unsurlar gücün toplamını oluşturan alt-unsurlardır ve günümüz dünyası sözkonusu alt-unsurlar açısından oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle, *günümüz uluslararası sistemi, hiyerarşik ve çok merkezli ilişki kalıplarının iç-içe geçerek birlikte fonksiyon gördüğü bir yapıya sahiptir. Bu iki düzey birlikte düşünüldüğünde, günümüz uluslararası sistemi, ABD'nin "yönlendirici liderliği" altındaki bir güçlü devletler oligarşisi tarafından belirlenmekte/denetlenmektedir.*

Halihazırda ürettikleri toplam güç ve mevcut potansiyelleri dikkate alındığında, ABD, AB, Çin, Rusya, Japonya bu oligarşinin üyeleridir ve geleceğin küresel ekonomik/politik/jeopolitik güç merkezleri olarak belirmeye de adaydırlar. Ancak, küresel jeopolitik güç merkezi olabilmek için gerekli koşullar değerlendirildiğinde, Rusya'nın halihazır durumunun teknolojik, parasal ve ekonomik alanda yetersiz olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle 11 Eylül terör saldırısı sonrasında ortaya çıkan uluslararası konjonktürü, hem klasik hem de modern jeopolitik perspektiften iyi kullanan ve uluslararası sistemde öngörülebilir ve güvenilir ortak olarak yer almayı

hedefleyen⁹⁵⁹ Rusya'nın sözkonusu alanlardaki eksikliklerini giderme sürecine girdiği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Rusya, Soğuk Savaş sonrası dünyanın tek-kutuplu hale gelmesini bir felaket olarak nitelemekte ve gelecekte ABD, Avrupa, Çin ve Hindistan'a ilave olarak Rusya'nın başını çektiği Avrasya'nın diğer bir güç merkezi olabileceğini ifade etmektedir.⁹⁶⁰ Türkiye ise, aynı parametrelerden yola çıkarak incelendiğinde, bölgesel jeopolitik güç olma potansiyeli taşıdığı, ancak her alana ilişkin belirgin zaaflarının bulunduğu değerlendirilmektedir.

Klasik jeopolitikçilerin devlet ve egemenlik merkezli değerlendirdikleri dünyada, Türkiye ve Rusya'nın işgal ettikleri coğrafyalar merkezi öneme sahiptir. Günümüz klasik jeopolitik çalışmalarının daha çok McKinder'e atıfta bulunması nedeniyle, Avrasya coğrafyası biraz daha öne çıkmaktadır. Ancak, ABD merkezli üretilen *BOP*, *geniş Karadeniz* bölgesi gibi yaklaşımlar dikkate alındığında, Türkiye coğrafyasının daha merkezi bir konum işgal ettiği görülmektedir. Bu durum Türkiye'ye jeopolitik manipülasyon açısından bir çok avantaj sağladığı gibi, belirgin risklere de neden olmaktadır. Benzer durum son dönemde artan Amerikan ilgisi nedeniyle Karadeniz ve BTC sonrasında enerji düğüm noktası olma özelliğini pekiştirecek Akdeniz için de geçerlidir. Bu durum Türkiye'ye deniz jeopolitiği açısından önemli avantaj sağlamaktadır.

Özellikle, enerji jeopolitiği açısından değerlendirildiğinde, Rusya'nın geniş doğal gaz rezervleri ve Orta Asya ve Hazar'daki enerji kaynakları üzerindeki nüfuzu önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Ancak, Türkiye'nin Rusya ile enerji alanındaki işbirliği ve BTC ile tasarım halinde bulunan Avrupa'ya enerji transferi sağlayacak projeler birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'nin de kritik konuma sahip olacağı anlaşılmaktadır.

Klasik jeopolitik yaklaşım açısından Türkiye ve Rusya'nın kıyaslaması aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁹⁵⁹ Kamynin, s.59.

⁹⁶⁰ Chernishev, a.g.m.

Tablo 9
Klasik Jeopolitik Mukayese

Ülke	Jeopolitik Değişkenler						
	Değişmeyen Unsurlar			Değişen Unsurlar			
	Makro Mevki	Mikro Mevki	Denizlere Göre Konum	Sosyo-politik Değerler	Politik Değerler	Ekonomik Değerler	Askeri Değerler
Rusya	-Merkezi konum (McKinder) -En geniş ve engelsiz coğrafya -Coğrafi bütünlük -Çatışma bölgelerine yakın -Küresel Jeopolitik güç merkezi aday ve diğer jeopolitik güç merkezlerine yakın -Geniş doğal kaynaklar(doğal gaz+petrol)	-Sorunlu komşular, yoğun anlaşmazlık -14 ülke ile sınır paylaşımı -Yayılmacı dış politika ve ittifak arayışarı	-Kıta ülkesi -Açık denize kısıtsız erişim (Kuzey Denizi+Pasifik), Kısıtlı erişim (K.deniz) -Kısıtlı/Geniş hareket serbestisi	-Nüfus:143 mil. (-%0,37) -Yaşlı nüfus (Yaş ort:38,3) -160 etnik grup -Din:Ortodoks hristiyan, İslam, Budizm, kısıtlı Yahudilik -Merkezi eğitim sistemi, zor. eğt:9(12) yıl -Eğitim oranı yüksek -Bilimsellik düzeyi yüksek	-Federasyon (89 idari birim) -Kuvvetli merkezi yapı -Kısıtlı demokrasi -Bşkanlık sistemi -Kırılgan siyasi yapı -BM Güvenlik Konseyi Daimi üyesi	-Kısıtlı piyasa ekon -Orta GSMH(600 milyar dolar) -%7 ort. büy. -Bütçe fazlası(%4,6) -Doğal kaynak ağırlıklı ihracat -10 milyar dolar doğrudan yatırım -Borç stoğu:GSMH %36'sı)	-Nükleer tekn. -KİS üretimi -Yüksek savunma sanayi ihracatı (4 milyar dolar) -%2,4 sav. harc. -ŞİÖ üyeliği
Türkiye	-Merkezi konum (Spykman) -Orta büyüklük ve coğr. Engeller -Coğrafi bütünlük -Çatışma bölgelerinin merkezinde -Bölgesel Jeopolitik güç merkezi aday ve diğer jeopolitik güç merkezlerine uzak(Çin)/çok yakın(ABD-İrak) -Kısıtlı doğal kaynaklar	-Sorunlu komşular, önemli düzeyde anlaşmazlık -7 ülke ile sınır paylaşımı -İttifak arayışları	-Kıta ülkesi/ yarımada -Açık denize kısıtsız erişim -Geniş hareket serbestisi	-Nüfus: 70 mil. (+%1.09) -Genç nüfus (Yaş ort:27,7) -Kısıtlı etnik unsur -Din: İslam, kısıtlı Hristiyanlık ve Yahudilik -Merkezi eğitim sistemi, zor. eğt:5+3 yıl -Eğitim oranı düşük -Bilimsellik düzeyi düşük	-Üniter yapı -Esnek merkezi yapı -AB uyum süreci (aksayan demokrasi) -Parlamentar demokrasi -İrak kuzeyindeki oluşum nedeniyle tehdit altındaki üniter yapı (Sevr sendromu)	-Piyasa ekon. -Orta GSMH(340 milyar dolar) -%8 ort. büy. -Yüksek cari açık(%6) -Sanayi malı ağırlıklı ihracat -10 milyar dolar doğrudan yatırım -Borç stoğu:GSMH %80'i)	-Kısıtlı savunma sanayi ihracatı (birkaç milyon dolar) -%4 sav. harc. -NATO üyeliği

Tablodan da görüleceği üzere, Türkiye ile RF jeopolitik parametreleri birbirine benzerlik göstermektedir. Farklılaşma asıl olarak sosyo-politik değerlerle askeri değerlerde, diğer bir ifade ile, değişken jeopolitik parametrelerde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin en büyük avantajı, genç nüfusu ile sahip olduğu dinamizmdir. SSCB'den miras aldığı geniş askeri imkan kabiliyeti ile RF önemli askeri üstünlüğe sahip durumdadır. RF'nin kırılgan siyasi yapısı özellikle dikkat çekicidir. Değişmeyen parametrelerde önemli farklılık ise, RF'nin sahip olduğu geniş petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Nispeten önemsiz fark, Rusya'nın sahip olduğu coğrafyanın engellerden arınmış olması nedeniyle ortaya çıkan güvensizlik sendromundadır.⁹⁶¹ Klasik jeopolitik değerlerdeki yakınlığın Türkiye ve RF arasındaki işbirliği alanlarını daha da önemli kıldığı ve ancak, işbirliğinin önündeki önemli engellerden birinin Rusların sahip olduğu *büyük güç ideolojisi* olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye ve RF, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni güvenlik çevresine uyumda modern jeopolitik enstrümanları etkili kullanarak işbirliği içerisine girmişlerdir. SSCB'nin dağılmasından itibaren Karadeniz Ekonomik Teşkilatı, Karadeniz Görev Kuvveti vb. birlikteliklerde ve karşılıklı ikili ilişkilerde uzlaşma arayışı öne çıkmıştır. Çeçen ayrılıkçılar, PKK, enerji boru hatları sorunu, Türk boğazlarının petrol taşımacılığındaki artan rolüne Türkiye'nin tepkisi vb. klasik jeopolitik perspektifli sorunlara rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler önemli oranda gelişebilmiştir. Tarihsel imparatorluk geçmişi/vehmi ve beklentisi içerisinde, Rusların karakteristik özellikleri arasında yer alan *büyük güç şövenizmi*⁹⁶², *üstünlük psikolojisi* ve güvensizliğin baskın olduğu *toplum psikolojisi*⁹⁶³, çoğu zaman karşılıklı ilişkilerde klasik jeopolitik etkilerin dışı vurumlarını su yüzüne çıkarsa da, hem Türkiye'nin hem de RF'nin modern jeopolitik perspektifinde karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesinde önemli çıkarları bulunduğu değerlendirilmektedir. Rusya, Putin iktidarı sonrasında dünyanın karşılıklı bağımlılığa yönelik gidişini dikkate alarak özellikle eski SSCB coğrafyasında öncelikli olmak üzere çok-boyutlu entegrasyon politikası takip etmeye başlamıştır.⁹⁶⁴ Bu politikanın Türk-Rus ilişkilerine de olumlu katkısı olmuştur. Nitekim, Rus Dışişleri Bakanı Lavrov Mayıs 2006'da gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde, Türkiye ile Rusya'nın uluslararası alanda ortak

⁹⁶¹ Onay, "Çaresizlik Sendromu ve Avrasya Ekseninde Türk-Rus İlişkileri", s.50.

⁹⁶² Edwards, s.85.

⁹⁶³ Lukyanov, ss.859-872.

⁹⁶⁴ Mikhail Kokeev, "2005: Fewer Illusions, More Realism", **International Affairs**, Şubat 2006, s.59.

girişimlerde bulunabileceğini ve “potansiyel stratejik ortak” olarak gördüklerini ifade ettiği Türkiye ile RF’nin ortak geleceğinin parlak olduğunu vurgulamıştır.⁹⁶⁵ Bu kapsamda karşılıklı bağımlılığı kurumsallaştırmada önemli yararlar olduğu kıymetlendirilmektedir.

SSCB’nin dağılması sonrasında Türkiye’nin çevresinde Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu’yu kapsayan bölgede jeopolitik boşluk alanları ortaya çıkmıştır. Rusya’nın tarihsel/psikolojik olarak Balkanlara yönelik Slavlık/Ortodoksluk ve jeopolitik merkezli yaklaşımı Soğuk Savaş sonrasında değişmiş ve çoğunlukla petrol ve doğal gaz ticareti öne çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, Rusya’nın bölgede ekonomik çıkarlarının çok fazla izi görülmemektedir. Balkanlarda henüz tam ve güvenceli bir istikrar tesis edilememiş olmasına rağmen, özellikle Rusya’nın hegemonyacı tutumlarının hala devam ettirdiği Kafkaslarla kıyaslandığında, bölgedeki durumun Türkiye’nin güvenliğine ve çıkarlarına uygun bir ortam yarattığı ve bu yönde gelişmeye devam edeceği değerlendirilmektedir.⁹⁶⁶ Ancak, Rusya’nın Putin sonrasında enerji merkezli izlediği politikanın bu bölgeye de yansıyabileceği ve ekonomik gücü başta olmak üzere tekrar eski gücüne ulaştığında bölgeye ilişkin taleplerini gündeme taşıyabileceği dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte, bölgedeki AB nüfuzunun böyle bir olasılığı gündem dışı da bırakabileceği düşünülmektedir. Zira, AB’nin bu bölgeye ilişkin genişleme stratejisinin devam edeceği beklenmektedir.

Diğer taraftan, *modern jeopolitik* yaklaşım esaslarına uygun olarak Rusya ve Balkan ülkelerinin dış politika önceliklerinin Batı kurumlarıyla entegrasyon, ABD, AB ve NATO ile ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında birbiriyle örtüşmesi nedeniyle, Türkiye ve Rusya arasında bölgeye ilişkin yakın vadede bir gerilimin ortaya çıkmayacağı, ancak işbirliği olanaklarının da kısıtlı olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye ile Rusya arasındaki Balkanlara yönelik işbirliğinin ve modern jeopolitik esdtrümanların işletilmesindeki en büyük engelin Yunanistan’ın bölgeye ilişkin beklentileri olduğu değerlendirilmektedir. Zira, Yunanistan ve RF arasındaki Ortodoksluk esasına dayanan *stratejik ortaklık* ilişkisi halen kuvvetli olarak devam etmektedir. O nedenle, Türkiye’nin bölgenin AB ve NATO ile entegrasyonunu desteklemeye yönelik politikasını

⁹⁶⁵ Milliyet, 31 Mayıs 2006.

⁹⁶⁶ Alp, s.106.

sürdürmesinde ve zayıf olan ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde yarar mütalaa edilmektedir.

Tarih boyunca büyük medeniyetlere ve önemli olaylara sahne olan Ortadoğu, dünya petrol kaynaklarının %62'sine sahip olması nedeniyle büyük güçler için jeopolitik önemini devam ettirmektedir. RF'nin tarihsel olarak enerji merkezli olarak bölgeye ilişkin ilgisinin devam ettiği Ortadoğu'nun tek bir gücün egemenliğine girmesi çıkarlarına uygun olmamakla birlikte, ABD'nin hegomonik gücüne meydan okuma yeteneğinde olmaması nedeniyle, bölgedeki nüfuzunun önemli oranda azaldığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Rusya, Filistin sorunu üzerinden etkinlik arayışını Hamas'a İsrail'e yönelik barışçı mesajlar verdirmekle sağlamaya çalışmış ancak, başarılı olamamıştır. Diğer taraftan, ABD'nin Irak müdahalesi sonrasında artan enerji fiyatları nedeniyle, Rusya en yüksek kar eden ülkelerden biridir. O nedenle, Rusya'nın mevcut statükodan çok da rahatsız olmadığı, ancak yeterli gücü kazandıktan sonra konjonktürel statükoya meydan okuyabileceği değerlendirilmektedir. Rusya'nın İran ile işbirliğini Kafkaslar ve Ortadoğu'daki etkinliği için kritik gördüğü ve bu kapsamda nükleer enerji başta olmak üzere, İran'ın askeri gelişimine katkısını sürdüreceği kıymetlendirilmektedir.

Türkiye, *1 Mart 2003 tezkeresi* ile etkisiz kaldığı ABD'nin Irak müdahalesi sonrası ortaya çıkan jeopolitik durumdan oldukça rahatsızdır. Zira, Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan Kürt devleti ve Irak yönetimindeki Kürt ağırlığı Türkiye'nin üniter yapısını tehdit etmektedir. Türkiye'nin ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve askeri güç açısından avantajlı konumu, bölgesel güç merkezi olma yönündeki potansiyelini pekiştirmektedir. ABD'nin Irak müdahalesi sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik ortamı kendi lehine dönüştürebilecek arayışlar içerisinde olmalıdır. RF'nin bölgeye yönelik geleneksel ilgisini dikkate alarak, diğer alanlardaki işbirliğine benzer bir ilişkiyi oluşturmanın yolları aranmalıdır. ABD'nin Irak'a yerleşmiş olması nedeniyle, ABD'yi doğrudan karşısına almadan geliştirilecek bir yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır. BOP ve geniş Karadeniz yaklaşımı, Türkiye'nin jeopolitik olarak değerlendirebileceği fırsatı sunabileceği gibi, önemli riskleri de beraberinde bulundurabilir. Ortadoğu politikası Doğu Akdeniz ve Kafkaslar politikasından ayrı kurgulanmamalıdır.

Kafkasya, SSCB'nin dağılması sonrasında önemi artarak ortaya çıkan en önemli jeopolitik boşluk alanıdır. SSCB'nin terk ettiği bölgeye istikrar henüz gelmemiştir ve bölge potansiyel çatışmaları içerisinde barındırmaktadır. Zira, Azerbaycan ve

Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu hala çözülememiştir. Hazar enerji iletim hatlarının bölgeden geçmesi nedeniyle bu durum bölgenin en önemli kırılganlık faktörüdür. Diğer taraftan GUAM'ın NATO ile bağlantısı, NATO'nun bölgedeki etkinlik arayışı, ABD'nin Gürcistan ve Azerbaycan ile işbirliği ilişkileri gibi son dönemde ortaya çıkan Rusya karşıtı faaliyetler, Rusya'nın SSCB'nin dağılması sonrasında bölgede uyguladığı politikaya benzer şekilde, anlaşmazlıkları derinleştirecek ve çatışmaları körükleyecek tutum takınmasını sonuç verebilir. Diğer taraftan, Osetya ve Abhazya sorunu gibi Rusya bölgede kolaylıkla karışıklıkları körükleyebilecek araçları elinde bulundurmaktadır. Bu kapsamda, Rusya'nın klasik jeopolitik perspektifli yaklaşımlarını dengeleyebilecek ve modern jeopolitik enstrümanları üzerinden işbirliğine zorlayacak araç ve yöntemlerin kullanılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak, 89 farklı unsurdan meydana RF aynı zamanda kendisi de kırılgan bir siyasi yapıya sahiptir. Bu çerçevede, Rusya ile ilişkilerde işbirliği esas alınırken, Rusya'nın isteklerinin genelde beraberinde riski de taşıyabileceği dikkate alınmalıdır.⁹⁶⁷

Rus dili ve kültürü, Sovyet dönemi ekonomik alt-yapı, eski komunist yöneticiler ve güvenlikteki Rus etkisi nedeniyle, Türkiye bölgeye yönelik derin ilişkiler geliştirmekte zorlanmaktadır. 11 Eylül 2001 sonrasında ABD ve Rusya arasında gelişen olumlu ilişkiler, Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü Kafkaslarda, Rusya'nın özellikle gaz ve petrol politikasındaki tekelci yaklaşımı ve Karadeniz politikası nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Bu durum, petrol ve doğal gaz jeopolitiğini vazgeçilmez Amerikan çıkarları arasında gören ABD'nin⁹⁶⁸ Orta Asya doğalgaz ve petrolünün Batı'ya ulaştırılmasında Rusya'yı devre dışı bırakma arayışlarını sonuç vermiştir ve bu gelişme, Rusya'nın enerji üzerinden yürüttüğü *büyük oyunu* şiddetlendiren adımları atmasına neden olabilir. Zira, ABD. Türk Boğazlarının trafik yükünü azaltmak maksadıyla, Türkiye'nin Samsun-Ceyhan arasında inşasını öngördüğü petrol boru hattı, Rusya tarafından olumlu karşılanmamıştır. Benzer durum Rusya'nın PKK'ya karşı tavrında da devam etmektedir. Türkiye'nin ABD'nin bölgedeki varlığı ve kendi jeopolitik beklentileri nedeniyle gerginleşebilecek Türk-Rus ilişkilerine yönelik, alternatif modern jeopolitik seçenekler geliştirmesine gereksinim bulunmaktadır. Bu maksatla Türkiye, bölgedeki doğal müttefiki Azerbaycan ve iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu Gürcistan ile ortak projeler üzerinde çalışmalıdır. Türkiye karşıtı politika izleyen Rusya ve Yunanistan gibi

⁹⁶⁷ Z. Brzezinski, "Indulging Russia Is Risky Business", **NY Times**, 31 Mayıs 2000.

⁹⁶⁸ Foster, s.13.

lkeler için ise, Türkiye'yi sanal bir düşman olarak algılayıp geliştirecekleri güvenlik politikasının kendi güvenliklerini de riske sokacak bir sonuç doğurabileceği söz konusu ülkelere karşı önemli bir argüman olarak kullanılmalıdır. Ancak ABD'nin bölgeye ilişkin beklentileri göz ardı edilmemelidir. Rusya'nın karşı çıkması nedeniyle Gürcistan'a verilecek NATO desteğinde ve etnik yakınlığa dayalı Azerbaycan ile geliştirilecek ilişkilerde, RF ile ilişkileri zedelemeyecek bir yol takibinde yarar vardır. ABD ile ilişkiler esas alınarak Rusya ve İran'ı düşman olarak gören politikaların retilmesi, Türkiye'yi ABD'nin taşeronu durumuna sokarak bölgede alacağı riskin artmasına neden olabilir.⁹⁶⁹

Soğuk Savaş sonrasında yaşanan gelişmeler nedeniyle, 2004 yılından itibaren özelikle Romanya ve Bulgaristan'ın hem NATO'ya hem de AB'ye başarıyla entegre edilmeleri sonrasında, Avrupa, Ortadoğu ve Avrasya arasındaki *Bermuda üçgenini* oluşturan *geniş Karadeniz* coğrafyasının önemi belirgin bir biçimde artmıştır. Avrupa'ya güvenli enerji akışı açısından büyük öneme sahip *geniş Karadeniz bölgesinin* RF'yi çevreleyen coğrafyayı oluşturması, Rusya ile yeni gerilimlerin habercisidir. Hem NATO, hem de AB'nin bölgeye genişlemesinin ngrlmesi, RF ve Türkiye'nin Karadeniz'deki jeopolitik çıkarlarına zarar verebilecek durum oluşturmaktadır. ABD'nin kısa süreli olarak ertelediği değerlendirilen *Aktif çaba* hareketinin Karadeniz'e genişletilmesi girişimi, Montrö'nn Karadeniz'e sağıldar ülkelere sağladığı avantajlı durumun ortadan kalkmasına neden olabilecek ve bölgede yeni anlaşmazlık ve çatışmalara meydan verebilecektir. Zira, Romanya'da ve Bulgaristan'da kurulacak Amerikan sleri, Karadeniz'in Hazar enerji havzasının kontrolü, Orta Asya ve Kafkaslar'a ulaşan Asya-Avrupa stratejik enerji aktarım koridoru olarak kullanılması planlandığından, ABD tarafından Karadeniz'in güvenliğinin tamamen gündem dışında tutulmasının pek olası olmadığı değerlendirilmektedir. Özellikle Ukrayna doğal gaz krizi sonrası gerginleşen RF-ABD ilişkileri karşılıklı suçlamaları beraberinde getirmiştir. Karadeniz bölgesindeki sıcak bir gelişme, Irak ve olası İran gelişmeleri sonrasında Türk ekonomisine ve Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik çıkarlarına büyük zarar verebilir. O nedenle, olası bir gerginliğin önlenmesi maksadıyla hem klasik hem de modern jeopolitik enstrümanlarının kullanılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

⁹⁶⁹ B. Aras, a.g.e.

ABD'nin Karadeniz'e ilişkin planlarının Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik çıkarlarının olumsuz etkilemesini önlemek amacıyla, ABD'nin bölgeye yönelik ilgisinden rahatsızlık duyduklarını açığa vuran Fransa ve Almanya'nın önderliğinde AB'nin konuya müdahil olmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasının ve ABD'nin Kafkaslar ve Orta Asya'ya ilişkin politikasının Karadeniz üzerinden yürütülmesinin Almanya ve Fransa'nın ulusal çıkarları ile çelişebileceği dikkate alınarak, konunun gündeme taşınmasının yarar sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Zira, ABD, Almanya-Fransa merkezli bir güç oluşumunu engelleme yönünde çaba göstermektedir.⁹⁷⁰

Rusya karşıtı bloku oluşturan GUAM ülkelerinin Rusya çevresinde tampon/karantina koridoru tesisini öngören ABD'nin politikasına destek vermesi, kısa vadede bölgenin tansiyonunu artırarak, GUAM ülkelerine yönelik Rus girişimlerine neden olabilir. Rusya'nın tarihsel egemenlik alanı olarak gördüğü sözkonusu bölgede NATO/ABD varlığı, Rusya'nın beklenmedik tepkilerine neden olabilir. RF'nin Türkiye'nin jeopolitik çıkar alanlarından tecrid edilmesi Türkiye için kısa vadede avantajlı görülse dahi, gelişmelerin ani olması beklenmedik sonuçlara da yol açabilir. Bu kapsamda, Türkiye barış, istikrar ve işbirliği vurgusunu içeren modern jeopolitik perspektiften yaklaşarak, sözkonusu ülkelerin kademeli entegrasyonunu savunmalı ve arabulucu rol üstlenmelidir.

Doğu Akdeniz, BTC ile birlikte Avrasya enerji jeopolitiğinin Doğu Akdeniz'deki uzantısını meydana getirmeye başlamıştır. O nedenle, enerji güvenliğinin sağlama ihtiyacı ve Türkiye'nin bölgesel jeopolitik çıkarları bu bölgenin dünyada petrolün kalbinin attığı bir merkeze dönüştürülmesini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, Kıbrıs'ın önemi daha da artacaktır. Diğer taraftan, alternatif enerji kaynaklarının bu güzergah üzerinden iletiminin sağlanması, bölgeyi Türkiye'nin elinde bulundurduğu önemli jeopolitik avantaja dönüştürebilir. Bu kapsamda, tarihsel olarak bölgede bulunmaya özen gösteren Rusya'nın hem Avrasya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasını kontrol edebilmek, hem de Ortadoğu'daki gelişmeleri yakından izleyebilmek amacıyla, bölgede varlık göstermek isteyeceği değerlendirilmektedir. Rusya'nın geleneksel Rum yanlısı Kıbrıs politikası düşünüldüğünde, RF'nin Kıbrıs'a ilişkin politikasını etkileyebilecek, en azından Türkiye'nin aleyhine adımları

⁹⁷⁰ Gürses, s.38.

engelleyebilecek bir jeopolitik konumlanmaya ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir. Türkiye, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu politikaları ile Kafkasya politikasını birlikte kurgulamak ve eş-güdümlü yürütmek durumundadır.

Büyük enerji rezervleri ile Mackinder'in merkez bölgesini oluşturan ve Soğuk Savaş sonrasında jeopolitik önemi daha da artan Orta Asya coğrafyası, geleceğin en önemli güç mücadelelerine sahne olacak gibi görünmektedir. ABD'nin bölgeye yerleşmesi, NATO'nun bölgeye yönelik faaliyetleri ve buna karşılık olarak RF ve Çin'in önderliğinde gelişen ŞİÖ'nün askeri ittifaka yönelmesi, *büyük oyunun* oynandığı satranç tahtasını daha da hareketlendireceğe benzemektedir. ABD, Rusya, Çin gibi büyük oyuncular yanında Brzezinski tarafından Azerbaycan ile birlikte eksen ülke misyonu yüklenen Türkiye, küresel güç dengesini dikkate alarak, hem klasik hem de modern jeopolitik enstrümanlarla satranç oyununu oynamalıdır. Ancak Avrasya'nın işbirliğinden çok rekabet ve çatışma ile karakterize bir özelliğe sahip olduğu ve bu çatışma merkezli fenomenin bölge güvenliği açısından olumsuz yansımalarının olabileceği dikkate alınmalıdır.⁹⁷¹

Dağılmadan sonra ortaya çıkan RF dışında BDT'de 25 milyon Rus yaşamaktadır. Kosova hareketi RF için aşağılanma ve hayal kırıklığı olmuştur. ABD, Rusya'nın uluslararası topluluğa girmesini istemekte fakat demokratik reformlar, piyasa ekonomisi, nükleer silahların sınırlandırılmasını da istemektedir. Ancak 11 Eylül sonrasında ABD'nin geleneksel Rus jeopolitik bölgelerinde varlık göstermesi ABD'ye olan güvensizliği artırmaktadır.⁹⁷² RF Avrasya'daki dengeleri ABD'ye nazaran daha fazla etkilemektedir. Rusya'nın sadece Avrupa'da ve Balkanlarda değil, Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya'da ne derece etkili olabileceği açıkça görülmektedir. O kadar ki bölge ülkeleri petrol ve doğal gazlarını istedikleri gibi satmaya teşebbüs ettikleri vakit liderleri darbe ve suikastlere maruz kalmakta, kaynaklarını özgürce kullanmaları ise Hazar Denizinin statüsü gibi sorunlar ortaya atılarak adeta olanaksız kılınmaktadır. Baltık Denizinden Büyük Okyanusa kadar uzanan geniş coğrafyasını kontrol edebilmek ve etnik farklılıkları sistemde tutabilmek için RF'nun nüfusu, ekonomik gücü ve teknolojisi yetersizdir. Bu nedenle RF'nun bir toparlanma ve restorasyon sürecine ihtiyacı vardır. 2015 yılına kadar bunu sağlayabileceği kabul edilmektedir. RF'nin

⁹⁷¹ B. Aras, a.g.e.

⁹⁷² Lukyanov, s.872.

bütünlüğünü koruması öncelikli sorunları arasında yer almaktadır. Bunu sağlamak için nükleer yetenekleri ve askeri gücünü caydırıcı unsur olarak kullanmaya devam edeceği değerlendirilmektedir. Ayrıca, 70 yıllık beraberliğin neden olduğu etkilerden yararlanarak, eski müttefikleri üzerinde kontrolünü devam ettirmek maksadıyla kurduğu BDT'nin geliştirilmesi, dağılmasının önlenmesi ve otorite tesisi için askeri gücünü tehdit unsuru olarak kullanması olasıdır. Bu çerçevede, eski Sovyet sisteminde yer alan bağımsızlığını kazanan ülkelere RF'nun klasik askeri tehdidinin devam edeceği beklenmektedir.⁹⁷³

Siyasi ve güvenlik gerekçeleriyle, Rusya, Çin ve İran gibi, Orta Asya'da nüfuz sahibi olmak isteyen, jeostratejik merkez niteliğinde güçlü komşuların bölgeye ilgisi ve jeopolitik çıkarlarını koruma yönünde atabilecekleri adımlar önceden hesaplanabilmelidir. Kendi ekonomik, jeopolitik ve güvenlik çıkarları için bölgede etkinlik arayan ABD, Rusya ve Çin gibi dış aktörler, bölge politik ilişkilerini daha kırılgan hale getirmiştir ve Avrasya bölgesinin istikrarsızlığa sürüklenme riski bulunmaktadır.⁹⁷⁴ İzlenen yanlış/eksik politikalar nedeniyle bölge ülkelerine karşı kaybedilen güvenin yeniden tesisini sağlayacak jeokültürel ve jeoekonomik adımlar atılmalıdır. Diğer taraftan, Türk Cumhuriyetleri arasındaki anlaşmazlıkları giderecek arabulucu görevinin ve uzlaş platformunun çok önemli olduğu değerlendirilmektedir. Ortak işbirliği zemininin ancak, ortak tartışma ve buluşma platformu dahilinde atılabileceği dikkate alınmalıdır. ABD'nin bölgede uzun süreli varlığı göz önünde bulundurulmalı ve Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'dakilere benzer şekilde renkli devrimlerin bölgede başlatılabileceği dikkate alınmalı ve nasıl bir siyasi ve jeopolitik tavır ortaya konacağı adım-adım hesaplanmalıdır. Zira, günümüz dünyası dinamik ve kırılgan bir dünyadır. Zamansız veya gecikmeli atılacak her adım önemli jeopolitik zaafılara neden olabilir. O nedenle hazırlıklı olunmalı ve duruma göre çok değişkenli alternatif senaryolar geliştirilmelidir. Büyük güçlerin bölgeye yönelik müdahalelerinin tarihin tanıklığı içerisinde önemli dirençleri de sonuç verebileceği gözönünde bulundurulmalıdır.⁹⁷⁵

⁹⁷³ Halil Şimşek, "Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışında Dönüşüm", **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, AB ve NATO Ülkelerinin Geleceği, Türkiye'ye Etkileri Sempozyum Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul 11-12 Ocak 2001, ss.29-47.

⁹⁷⁴ B. Aras, a.g.e.

⁹⁷⁵ Tarihsel süreç içerisinde büyük güçlerin saldırgan politikalarına küçük güçlerin gösterdikleri dirence yönelik ayrıntılı çalışma için bkz: Rodney D. Anderson, "Lessons From History On The

Türkiye geleneksel olarak bölgesel ve küresel örgütlere üye olmaya gayret göstermektedir. Modern jeopolitik yaklaşıma da uygun böyle bir tercih, koşulların uygun olması durumunda ŞİÖ için de uygulanabilir. Ancak, üyelik için başvuruda küresel güç dengeleri iyi değerlendirilmeli ve olası yararları ile olası zararları iyi hesaplanmalıdır. Reaktif tutum yerine proaktif tutum artık kaçınılmaz bir zorunluluğa dönüşmüştür. İlişkilerin geliştirilmesinde inisiyatif almanın ve çıkar yerine uzlaşa odaklı olmanın Türkiye'nin uzun vadeli beklentilerine daha uygun sonuç vereceği değerlendirilmektedir. Orta Asya bölgesinde RF'nin tarihsel mirası ve bölgede bulunan 25 milyon Rus azınlığı ile ABD'ye göre daha avantajlı durumda bulunduğu unutulmamalıdır. Diğer taraftan, 2005 yılındaki çıkışı sonrasında ŞİÖ'nün askeri ittifaka giden süreci yakından izlenmeli ve örgüt içerisindeki RF-Çin gizli rekabeti⁹⁷⁶ hesaba katılmalıdır. ABD'nin Orta Asya coğrafyasındaki hareket özgürlüğü ve başarı şansının Rusya'nın onayının devamına bağlı olduğu dikkate alınmalıdır. O nedenle mutlak ittifak yerine, esnek işbirliği daha doğru seçenek görünmektedir.

Belli bir boyutta Soğuk Savaşın uluslararası tarihini denetleyenler Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkileri de denetleyeceklerdir.⁹⁷⁷ Bu çerçevede, Türkiye, hem yeni oluşan eksenler hem de bölgesel ilişkileri arasında denge gözetecek bir konumda bulunmalıdır. Zira, özellikle 11 Eylül sonrasında Türkiye'nin jeopolitik konumu ve dünyada meydana gelen gelişmeler sonucunda, ABD'nin 11 Eylül sonrası izlediği politika ve öncelikleri ile dünyaya bakışı, ABD'nin Irak müdahalesi ve Irak'ın mevcut durumu, İran ile nükleer silah krizi, Rusya'nın özellikle doğal gaz olmak üzere enerjiyi koz olarak kullanması ve enerjinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında Rusya'yı devre dışı bırakacak en önemli alternatifin Türkiye olması, geniş Karadeniz yaklaşımı ile ABD'nin Karadeniz'e ilişkin politikası nedenlerinden ötürü Türkiye'nin önemi daha da artmıştır.

Küresel yeniden yapılanma içinde Türkiye'nin bu ihtiyaçlarını karşılayacak model *çok taraflı Türkiye'dir*. Türkiye global yeniden yapılanma ve BOP içinde çok

Limits Of Imperialism: Successful Small State Resistance To Great Power Aggression", **Journal of Third World Studies**, Cilt.22, Sayı:1, 2005, ss.22-40.

⁹⁷⁶ Tanju Erdem, "Türkiye Güvenlik Politikaları ve Avrasya Seçeneği", **Jeopolitik**, Temmuz 2006, ss.22-26.

⁹⁷⁷ Tina Rosenberg, **The Haunted Land, Facing Europe's Ghosts After Communism**, Londra: Vintage Books, 1995, s.18 (xviii).

önemli bir konuma sahip bulunmaktadır.⁹⁷⁸ Türkiye oluşan iki eksen arasında bir denge unsurudur ve politika geliştirme konusunda iki eksen arasında sıkışmaktadır. Türkiye'nin iki eksenden biri ile tam bir siyasi ortaklığa yönelmesi ve diğer eksenden kopması halinde global denge bozulabilecektir. Türkiye hem yeni oluşan eksenler, hem de bölgesel ilişkileri arasında denge gözetecek bir konumda bulunmalı ve diğer bölge aktörlerini dışlayan politikalardan uzak durmalıdır. Türkiye küresel enerji arz ve talebinin bulunduğu alanda bir enerji köprüsü olmaktadır ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği alanı merkezli olarak⁹⁷⁹ bunu daha da genişletmelidir. ABD desteği ile doğu-batı enerji koridoru geliştirilmeli, kuzey-güney işbirliği içinde özellikle yeni açılım güney için sağlanmalıdır. AB'nin yeni enerji kaynağı ihtiyaçları buradan karşılanmalıdır. Türkiye çok taraflılık modelinin tasarımı ve uygulaması konusunda başarılı olursa, hem küresel dengenin istikrarına katkı sağlayabilecek, hem de ortaya koyduğu hedeflere ulaşabilecektir.

⁹⁷⁸ Bozkurt Güvenç, “*Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri*”, Serhan Oksay (der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004), s.92.

⁹⁷⁹ B. Aras, a.g.e.

EKLER

EK 1. Paradigma ve Paradigmatik Dönüşüm Modeli

PARADİGMA VE PARADİGMATİK DÖNÜŞÜM MODELİ

D. Paradigma

Paradigma kavramı, ilk defa Amerikalı bilim felsefecisi Thomas Kuhn tarafından ortaya atılmıştır. Kuhn'un ilk olarak 1962'de yayınladığı ve 1970'de ikinci kez yayınlanan Bilimsel Devrimlerin Yapısı (The Structure of Scientific Revolutions) adlı çalışması, bilimde o güne kadar en yaygın biçimde kullanılagelmiş bir anlayışa adeta taban tabana zıttı. Geleneksel anlayış, bilimde değişimin evrimsel olduğunu, bilim adamlarının çalışmalarının bir süreklilik sergilediğini varsaymaktaydı. Diğer bir ifadeyle; bilimde değişim ve gelişme bir duvarın örülmesinde tuğlaların üst üste konulması gibi sürekli, birbirine bağlı ve birikimsel bir süreç olarak açıklanıyordu.

Kuhn bu klasik yaklaşıma, *paradigma* kavramı ile farklı bir boyut getirdi. Paradigma, *belli bir zaman diliminde bir grubun ya da topluluğun düşünme biçimi ve davranışlarını belirleyen bir dünya görüşü, bir algı dayanağı, bir izlenceler bütünü, bir perspektif, bir model* olarak tanımlanabilmektedir. Kuhn'a göre, bilimde değişim kesintili ve devrim şeklindedir. Belli bir dönem ve belli bir bilimsel çalışma alanına egemen olan paradigma (dünya görüşü, model), zamanla gücünü yitirerek düşme eğilimi göstermekte ve daha sonra bu paradigma yenisiyle yer değiştirmektedir.

Ortaya atıldığından bu yana sürekli tartışma konusu olan bu terim, yapısalcı dilbilimden ödünç alınmış bir kavramdır. Gözlemlenmesi mümkün olan bir çok veriden bir diziye belli kurallara göre *çağırma*, yani bir nevi rastlantıdan kurtarma ve gereğinde aynı kurallara göre yeniden üretme anlamındaki bu teknik düşüncüyü, Kuhn biraz daha geniş tarzda kullanarak, belli bir bilimsel yaklaşımın doğayı sorgulamak ve doğada bir ilişkiler bütünü bulmak için kullandığı açık ya da örtülü bütün inançları, kuralları, değerleri ve kavramsal/deneysel araçları kapsayacak biçimde ele almıştır.⁹⁸⁰ Kuhn'un Paradigma kavramını açıklamada kullandığı en önemli örnek, Newton Fiziği ile Einstein'ın Kuantum Fiziği arasındaki boyutsal farklılıktır.

⁹⁸⁰ Kuhn Thomas, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2000, s.11.

EK 1. Devam

E. Paradigmatik Dönüşüm Modeli

1. Genel

Paradigmatik dönüşüm, en basit tanımıyla, bir sistemin ya da dünya görüşünün belirli süreçleri izleyerek bir üst zemine sıçraması, ya da yeni bir şeye dönüşmesidir. Her paradigma, bir alanda yığılmış belirli sorunlar demetine yanıt olarak ortaya atılır. İlk olarak az sayıda insan, bu anlaşılmamış yeni yöntemi kullanarak, birikmiş sorunlardan bir kısmına (ki bunlar genellikle sorunlar arasında çözülmesi en kolay olanlardır) etkili çözümler bulmaya başladığında, paradigma yavaş yavaş bu alandaki diğer bireylerin de ilgisini çekmeye başlar. Bu yolla artan taraftar sayısı ile daha çok sorun yeni paradigmanın ilkeleri yoluyla üyelik veya taraftarlık artar. Üyelik arttıkça paradigmanın içinde çözülen problem sayısı artar. Böylece, yeni paradigma bir süre sonra o alanda tam egemenlik kurmaya başlar. Bu süreç sanıldığı kadar da kısa değildir. Bazen yüzyılları alabilir. Bir paradigmanın egemenlik döneminde bu alana giren insanlar, alternatif bir paradigmayla tanışmadıkları için, varolan paradigma alternatifsiz ve sorgulanamaz hale gelir. Bütün gerçeklik bu paradigmanın sınırları içinde anlaşılmaya başlanır. Zaman zaman problem çözme sırasında ortaya çıkan beklenmedik sonuçlar, tutarsızlık ve uyumsuzluklar, paradigmanın kendisinden kaynaklanan hatalardan ziyade problem çözene, yöntem ve deney hatalarına atfedilir (Kuhn, bilimde bunun bir çok örneğini vermektedir).⁹⁸¹

Her paradigma belli sorunlar demetine yanıt olarak geliştirildiği için, sorunlar çözüldükçe ve o alana varolan paradigmayla uyumsuz yeni sorun demetleri eklendikçe, egemen paradigma yavaş yavaş eski etkisini yitirmeye başlar. Yani, egemen paradigma, artık düşüştür. Ancak bunun fark edilmesi, o kadar kolay değildir. En önemli göstergesi, o alanda belli bir sorgulamanın başlamasıdır. Eleştiriler yükselir. Yeni arayışlar ortaya çıkar, tartışma hararetlenir. Benzer bir şekilde, küçük bir azınlık, oyunu alışılmamış yeni kurallarla oynamaya başlar. Bunlar ilk etapta aykırı ve bilim dışı kabul edilir. Yavaş yavaş yeni kurallar, birikmiş sorunlara etkili çözümler üretmeye başlar. Bu süreçte, özellikle yeni kuşaklar ve genç bilim adamları yeni paradigmaları

⁹⁸¹ Şimşek, ss.8-10.

benimsemekte öncülük ederler. Yeni paradigma, yavaş yavaş eskisi ile yer değiştirme süreci içerisine girer.⁹⁸²

Her paradigmanın dört aşamadan oluşan bir yaşam çizgisi vardır.⁹⁸³

- **Doğuş veya Ortaya Çıkış:** Bu aşamada, belli bir alanda yeni bir kuram, yasa, model veya dünya görüşü ortaya çıkmaya başlar. Alandaki bireyler, yavaş yavaş bu yeni ortaya çıkmaya başlayan paradigma ile tanışmaya başlarlar. Bu tanışmayla birlikte, (sosyal matriks yoluyla) paradigmayı benimseyenlerin sayısı (üyelik) artar.

- **Normal Dönem:** Her paradigma o alandaki birikmiş sorun ve problemleri çözmek amacıyla ortaya atılır. Kuhn, paradigmanın çözmekle yüz yüze olduğu bu problem ya da sorunlara, *puzzle* adını vermiştir. Paradigmaya katılan bireyler, basitten başlayarak bu problem ve sorunları çözmeye başlarlar. Çözülen sorun ya da problemlerin sayısı, çoğalan üyelikle birlikte hızlı bir biçimde artmaya başlar. Yavaş yavaş, geriye, çözülmesi en zor olan problem ya da sorunlar kalır. Ancak, bu problem ya da sorunların çözümü, belli bir aşamada durmaya yüz tutar, çünkü büyük bir olasılıkla, var olan paradigmanın gücü bu sorunları çözmeye yetmez. Kuhn, bu tür sorunlara, *anomalî* der. Bu anomalîleri çözebilmek için yeni bir paradigmanın ortaya atılması zamanı gelmiştir.

- **Kriz Aşaması:** Üçüncü aşama, kriz aşamasıdır. Problemler çözülmez olmaya başladığında, alanda belirli bir rahatsızlık hissedilmeye başlanır. İnsanlar var olan problem ve sorunları çözecek yeni yasa, kuram, örnek, model veya dünya görüşünün arayışı içerisine girerler. Alanda, eskisi ile kıyaslandığında bir düzensizlik, dengesizlik ve karmaşa egemen olmaya başlar.

- **Dönüşüm veya Yer Değiştirme Dönemi:** Bu düzensizlik ve karmaşa içerisinde yeni arayışlar, var olan sorun ve problemlere yeni ve alışılmamış yollarla çözümler getirmeye başlar. Başlangıçta, bu yeni çözümler cılızdır ve genellikle birbirine yakın az sayıda kişi tarafından bilinir. Etkili çözümler, yavaş yavaş alandaki başka bireyler tarafından da öğrenilir ve yeni paradigma sosyal matriks yoluyla yayılmaya başlar. Bireyler eski olgu, kavram ve ilişkileri artık yeni bir gözlükten görürler. Alana

⁹⁸² Şimşek, a.g.e.

⁹⁸³ Şimşek, a.g.e.

yeniden bir canlılık gelir, yeni paradigmanın egemenliği altında yeni bir düzen ve denge durumu oluşur. Bu artık, yeni bir normal dönemdir. Süreç, böylece ilerler.

Görüldüğü gibi, paradigmatik değişim evrimsel ve devrimsel değişimin içiçe geçtiği bir süreçtir. Uzun dönemli evrimsel süreçler, kısa aralıklarla köklü değişikliklerle bozulur. Yani, anomalilerin birikimi süreci evrimsel iken, yeni bir paradigmanın alana girerek anomalilere çözümler üretilmeye başlanması, devrimsel bir süreçtir.⁹⁸⁴

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Paradigmatik Dönüşüm

Soğuk Savaş sonrası dönem, meydana gelen gelişmelerin mikro analizi yapıldığı takdirde, yeni bir paradigmanın habercisi mahiyetindedir. Bilgi teknolojilerindeki büyük gelişme, günümüz koşullarında yeni paradigmanın doğuş sinyallerinin küresel yayılımını kolaylaştırmıştır. Yeni paradigmanın ortaya çıkış emareleri için, günümüzde hakim paradigma durumundaki Batı Düşünce Sisteminin tarihsel süreçteki değişimine bakmakta yarar vardır. Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli bir özelliği, aynı zamanda paradigmatik sorgulamanın da ortaya çıkmasıdır.⁹⁸⁵ Tüm dünyayı etkisi altına almış olan Batı Paradigmasının *davranışlar kuramı* olarak adlandırılan felsefi temelinde meydana çıkmaya başlayan paradigmatik sorgulama, dönemin kaotik özellikler taşıması sonucunu doğurmaktadır.

Batı Paradigmasının genel olarak takip ettiği seyir, aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 10
Batı Paradigmasının Tarihsel Gelişim Süreci

NEREDEN	NEREYE	ZAMAN
Vahşi Kapitalizm	Liberalizm	19.YY sonu-20.YY başı
Kapitalizm	Devletçi Kapitalizm/Refah Devleti	1930-1973
Devletçi Kapitalizm /Refah Devleti	Liberal Serbest Piyasa Ekonomisi	1973-Bugün

Kaynak: Şimşek, a.g.e.

⁹⁸⁴ Şimşek, ss.18-19.

⁹⁸⁵ Öke, s.125.

Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere, 1920'li yılların hakim paradigması günümüze kadar geçerliliğini devam ettirmiştir. Temelinde Aydınlanma Felsefesi bulunan Batı Paradigması, 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başlarında sorunların artması ve çözümlenememesi neticesinde, birey haklarını öne çıkarmak suretiyle vahşi kapitalizmden liberalizme geçiş yaparak, önemli bir revizyon geçirmiştir. 1929 ekonomik bunalımdan ise, refah devleti ve devletin ekonomik sisteme bir aktör olarak ilavesiyle çıkılabilmektedir. Özellikle, 2. Dünya Savaşı sonrası sosyal demokrasinin yükseliş dönemi olmuştur. Ancak, kendisini 1973 petrol krizi ile belli eden yeni bir bunalım safhası ortaya çıkmıştır.

1970'li yılların ortalarından itibaren, halen bugünün dünyasında da geçerli olan, devletin küçülmesi ve alt yapı yatırımları ile güvenlik gibi fonksiyonlarını yerine getirmesini öngören yeni bir anlayış hakim olmuştur. Siyasi sistemde ise, demokrasi ve insan hakları özellikle öne çıkan kavramlardır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından, 20. Yüzyılın sonlarına kadar Batı Paradigmasında meydana gelen bu değişimler, paradigma içi revizyonları ihtiva etmektedir. Ancak; bugün, *dünyada cennet yaratmayı, insanın bugünkü ve gelecekteki tüm sorunlarının çözmeyi* vaat eden Batı Düşünce Sistemi⁹⁸⁶ sorgulanma sürecine girmiş bulunmaktadır.

20. Yüzyılın sonlarına değin meydana gelen revizyonlar, paradigmanın uygulama safhasına ilişkin sorunların giderilmesi amacı gütmüş ve paradigmanın felsefi kaynakları (davranışsal kuram) sorgulanmamıştır. Oysa, 1960'lı yıllardan başlamak üzere, Batı Düşünce Sisteminin dayandığı felsefi taban olan Aydınlanma Felsefesinin sorgulanma süreci ortaya çıkmıştır.⁹⁸⁷ Özellikle, Fransız ve ABD'li aydınların başını çektiği ve *pozitivizm* ve *objektivizmin* mevcut uygulamalarıyla eleştirildiği bu süreç, genel kabul gören adlandırılmayla *post-modernizmdir*. Bazı yazarlar, bu arayışı modernleşmenin radikalleşmesi olarak görmekte, modernizmin bir sonraki safhası olarak adlandırmaktadırlar.⁹⁸⁸ Bundan daha önemli bir tartışma; 1980'li yılların başından itibaren hız kazanan Bilgi Çağı ve 1990'ların başında, genel Batı Paradigmasının alt paradigması olan sosyalist sistemin çöküşüyle hızlanan ve tüm dünyada meydana gelen çatışma ve belirsizliklerin (anomalilerin) artması ve çözüme

⁹⁸⁶ Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Felsefesi**, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993.

⁹⁸⁷ Westfall, a.g.e.

⁹⁸⁸ Murphy, a.g.e.

kavuşturulmasındaki zorluklarla belirginleşen yeni bir arayış sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki hakim *Pozitivist/Akılcı Paradigma* ile, önerilen ve tartışılan yeni *Pozitivizm Ötesi/Yorumlamacı Paradigma* arasındaki mukayese, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.⁹⁸⁹ Görüldüğü gibi; yeni paradigmada, Soğuk Savaş sonrası dönemin hakim unsuru olan belirsizlik baskın bir özelliktir.

Tablo 11
Paradigmaların Mukayesesi

Pozitivist/Akılcı Paradigma	Pozitivizm Ötesi/Yorumlamacı Paradigma
-Gerçeklik basittir. Evren etkileşimsiz, kendi içinde tekdüze, farklı ve kendine özgü sistemlerin bir toplamıdır.	-Gerçek karmaşıktır. Değişkenlik, çeşitlilik ve karşılıklı etkileşim bütün sistem ve olguların doğal özelliğidir.
-Hiyerarşi düzenin ilkesidir. Sistemler en basitten en karmaşığa kadar hiyerarşik bir sırada sınıflandırılabilir.	-Heterarşi düzendir. Sistemler, hiyerarşik ve piramitsel değil, aksine önceden kestirilemez karşılıklı sınırlılık, etkileşim ve hareketlerle belirlenen heterarşik düzenlerdir.
-Evren mekaniktir. Evren saat gibi çalışan mekanik bir obje ya da bir makinadır. Enerjisi bitinceye kadar belli bir düzende devinmesini sürdürür.	-Evren holograftır. Evren, bileşenlerinin ayrıştırılıp tekrar tersi bir süreçle yerlerine yerleştirildiği mekanik bir biçimde anlaşılamaz. Her şey birbiriyle ilintilidir, her parça bütünün bilgisini taşır.
-Gelecek ve yön belirlidir. Eğer evren saat ya da makine gibi çalışan bir olgu ise, evrenin geleceği en kesin biçimiyle önceden kestirilebilir. Yeterli sayıda matematiksel model ve hesaplama gücüyle herhangi bir sistemin davranışı kesinlikle önceden kestirilebilir.	-Gelecek ve yön belirsizdir. Olasılıklar bilinebilir, ancak kesin sonuçlar kestirilemez; geleceğin muğlaklığı doğanın koşuludur.

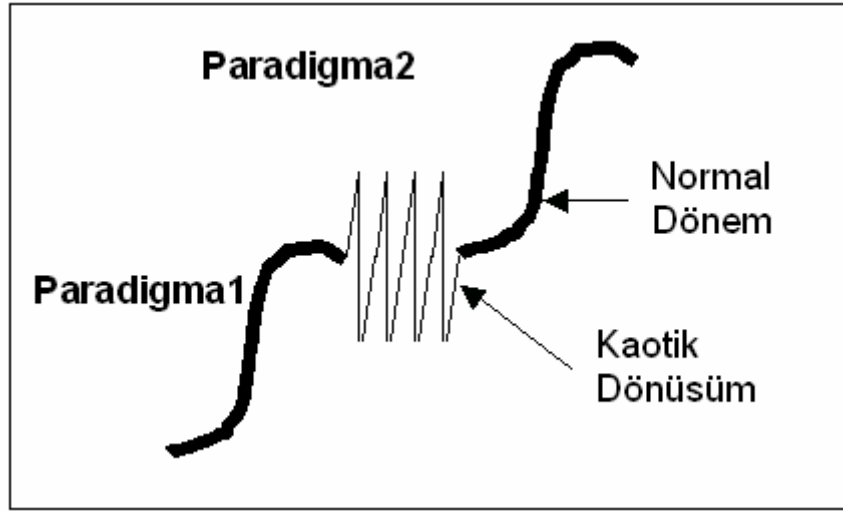
⁹⁸⁹ Erçetin, a.g.e.

Pozitivist/Akılcı Paradigma	Pozitivizm Ötesi/Yorumlamacı Paradigma
-Nedensellik ilişkisi. Newton'cu evrende parçalar halinde, parçalar arasında nedensellik ilişkisini biliyorsak, bu ilişkinin sonuçlarını da açıklayabiliriz.	-İlişkiler doğrusal (lineer) değildir ve karşılıklı nedensellik vardır. A, B'ye neden olmak yerine belki A ve B karşılıklı etkileşerek birlikte evrimleşir ve değişir.
-Değişim niceliksel ve birikim şeklindedir. Sistemler birikim yoluyla gelişir, yani değişim sisteme bir yeni parça ya da boyut ekler. Niteliksel veya sıçramalı değişim çok seyrekler.	-Değişim morfojenetiktir. Düzen düzensizlikten doğabilir. Sistemler, niceliksel olmaktan ziyade niteliksel değişime yol açacak şekilde, açık, karmaşık, karşılıklı nedensel belirsizdir.
-Nesnellik zorunluluktur. Bilme, akıl yoluyla anlamaya olasıdır ve bu süreçte gözlemci ile gözlenen kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştır.	-Gözlemci belli bir perspektife sahip katılımcıdır. Nesnellik diye bir şey yoktur, perspektif vardır.

Kaynak: Erçetin, a.g.e.

Paradigmatik dönüşüm modeli, bugün yaşadığımız söz konusu dönüşümü açıklamakta kullanılmaktadır. Paradigmatik dönüşüm modeli, yukarıda açıklandığı gibi, bir paradigmanın ortaya çıkışı, normal dönem ve kriz dönemi (anomalilerin çokluğu) olarak paradigmanın seyrini üç safhaya ayırmaktadır. Normal dönemde olayların seyri lineer özellik arz etmekte iken, paradigmanın mevcut sorunlara yanıt verememesi durumunda sorunların (anomali) artması ve yeni paradigma arayışlarının ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. Kriz döneminde genel bir huzursuzluk ve tatminsizlik baskın unsurlardır.⁹⁹⁰ Bu dönemlerde, olayların kestirilmesi zor olmakta ve mevcut dengelerin çok kısa zamanda alt üst olması mümkün olabilmektedir. Diğer bir ifade ile, aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi, paradigma geçişleri belirsizliklerin hakim olduğu (kaotik) bir süreçtir. Günümüzün tablosu, mevcut paradigmatik dönüşümün kriz safhasına karşılık gelmektedir.

⁹⁹⁰Şimşek, s.34.

Şekil 3. Paradigmalar Arası Geçiş Dönemindeki Belirsizlikler

(Kaynak: Şimşek, a.g.e.)

Türkiye açısından, yaşanan genel paradigmatic dönüşüm krizinin yanında, henüz modernleşme sürecinin tamamlanamamasının neden olduğu yapısal krizler de mevcuttur. O nedenle, büyük ölçekli kriz içerisinde yaşanan ülkesel kriz, köklü değişiklikleri zorunlu hale getirmiştir. Pozitivizm ötesi/yorumlamacı paradigma çerçevesinde ileri sürülen argümanlar, jeopolitik yaklaşımları da etkilemiştir. Bilimsel bakış farklılığı, devlet ve çıkar merkezli yaklaşıma koşturarak, yalnızca coğrafyaya dayalı bakışı içermeyen ve işbirliğini esas alan eleştirel jeopolitik yaklaşımları da sonuç vermiştir.⁹⁹¹

⁹⁹¹ Dodds, **Global Geopolitics**, s.28.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Agnew, John ve S. Corbridge, **Mastering Space**, Londra: Routledge, 1995.
- Agnew, J., **Geopolitics: Revisioning World Politics**, Londra: Routledge, 1998.
- Agnew, J., **Geopolitics**, Londra: Routledge, 2002.
- Akgün, Mensur, **Karadeniz’de Güvenlik ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği**, İstanbul: Tüses Vakfı Yayınları, 1994.
- Aktan, Gündüz, **Siyasal Rejim Tartışmaları**, TESEV Yayınları, İstanbul:2000.
- Alekseev, Nikolay Nikolaevic, **The Russian People and the State**, Moscow: Agraf, 1998.
- Ali, Tarık (der), **Evrenin Efendileri: Nato’nun Balkan Seferi**, İstanbul:OM Yayınevi, 2001.
- Aras, Bülent, **New Geopolitics of Eurasia and Turkey’s Position**, Frank Cass, 2002.
- Aras, Osman Nuri, **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul: Der Yayınları, 2001.
- Arbatov, Alexei, **Rus Askeri Doktrinindeki Değişim: Kosova ve Çeçenistan’dan Alınan Dersler**, İstanbul:HAK Yayınları, 2001.
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- Ataünal, A., **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, Ankara:MEB Yayınları, 1993.
- Ateşoğlu Güney, Nurşin, **Avrupa’da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-TÜRKİYE**, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Atkinson, David and Klaus Dodds (der), **Geopolitical Traditions? Critical Histories of A Century of Geopolitical Thought**, London: Routledge, 1999.
- Avşar, Zakir ve Ferruh Solak, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Aydın, Yalçın(der), **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, Ankara: Yeni Forum Yayınları, 1990.
- Aybars, Ergün, **Türkiye’de Demokrasi Ve Fikir Kaynağı, Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, İzmir:Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1990.

- Bakar, İhsan, **Turkish-Russian Relations In Historical Perspective And In The New Security Environment: An Approach Referenced To Nato Enlargement**, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Baldwin, Hanson, **Yarının Stratejisi**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1978.
- Balkan, Celil, **Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Sorunları**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2006.
- Batum, Süheyl, **1990'larda Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal Rejim Tartışmaları**, İstanbul:TESEV Yayınları, 2000.
- Barnett, Thomas, **Pentagon'un Yeni Haritası**, Ankara:Remzi Kitabevi, 2005.
- Bayat, Mert, **Milli Güç ve Devlet**, İstanbul: Belge Yayınları, 1986.
- Bilge, Suat, **Milletlerarası Politika**, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1996.
- Billon, Le Philippe (der), **The Geopolitics of Resource Wars**, New York: Frank Cass, 2005.
- Blouet, B.(der), **MacKinder and the Defence of the West: The Geographical Pivot of History**, Londra: Frank Cass, 2004.
- Bowker, Mike, **From Cold War to Collapse: Theory and World Politics in 1980s**, London: Cambridge Uni. Press, 1993.
- Brzezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul:Sabah Yayınları, Mayıs 1998.
- Brzezinski, Zbigniew, **Büyük Çöküş**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.
- Burçak, Rıfki Salim, **Türk-Rus-İngiliz Minasebetleri 1791-1941**, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946.
- Büyükkakıncı, Erhan(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- Canada & the World Backgrounder, **The Heartland Theory**, Cilt.68, Sayı:5, Mart 2003.
- Celerier, Pierre, **Jeopolitik ve Jeostrateji**, HAK Yayını, 1998.
- Center for Strategic and International Studies, **Rethinking Russia's National Interests**, Washington: Center for Strategic and International Studies, 1994.
- Center For Strategic Research, **Seminar on Russia and the NIS**, Ankara: SAM Papers 1/96, 1996.
- CIA, **The World Fact Book: Russia**, Nisan 2006.
- Conquest, Robert, **The Last Empire**, California: Hoover Institution press, Hoover University, 1986.

- Conquest, Robert, **The Last Empire**, California:Hoover Institution press, 1986.
- Cömert, Servet, **Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji**, İstanbul: HAK Yayınları, 2000.
- Dalby, Simon and Gerard Tuathail, **Rethinking Geopolitics**, London: Routledge, 1998.
- Darkot, B., **Türkiye iktisadî Coğrafyası**, İstanbul, 1967.
- Davudoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, İstanbul:Küre Yayınları, 2001.
- Değer, Mehmet Emin, **Oltadaki Balık Türkiye**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- Demko, George J. and William B. Wood, **Reordering the World**, Washington: Westview Press, 1994.
- Dodds, Klaus, **Global Geopolitics**, Londra: Prentice Hall, 2005.
- Dodds, Klaus ve D. Atkinson, **Geopolitical Traditions**, Londra:Routledge, 2000.
- Doğanay, M. Zeki ve A. Fikret Atun, **Orta Doğunun Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi, Körfez Harbi ve Alınan Dersler**, Ankara:Gnkur Yayınları,1994
- Dümen, Erdoğan, **Jeopolitik/Jeostrateji**, İstanbul: HAK Yayınları, Cilt III, 1979.
- Earle, Edward Mead, **Modern Stratejilerin YarATICILARI**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1983.
- Erçetin, Şule, **Yönetimde Yeni Yaklaşımlar**, Ankara-Nobel Yay. , 2001, s.30.
- Erdoğan, Hikmet, **Büyük İsrail Stratejisi**, İstanbul: IQ Yayınları, 2005.
- Erendil, Muzafer, **Çağdaş Orta Doğu Olayları**, Ankara: Gnkur Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Erkan, Hüsnü, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Eroğlu, Cem, **Demokrasi Ekini Üzerine**, İstanbul: Aybay Yayınları, 1996.
- Evcioglu, Kemal, **Büyük Ortadoğu Projesi**, İzmir: Umay Yayınları, 2005, s.142
- Falk, Richard, **On Human Governance: Toward a New Global Politics**, Cambridge: Polity Press, 1995.
- Fierman, William (der), **Soviet Transformation of Central Asia**, San Fransisco: Westview Press, 1991.
- Friedman, Thomas L., **The Lexus and the Olive Tree**, New York: Farrar, 1999.
- Friedman, Thomas L., **The World is Flat**, Londra: Penguin Books, 2006.
- Fukuyama, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999, 2. Basım.

- Fuller, Graham ve Ian Lesser, **Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Gamble, A. ve A. Payne(der), **Regionalizm and World Order**, Basinstoke:Macmillan, 1996.
- Gencer, Özcan ve Şulu Kut(der), **En Uzun Onyıl**, İstanbul, Büke Yayınları, 2000.
- Giddens, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Giritli, İsmet, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980.
- Göney, S., **Siyasi Coğrafya**, İstanbul, 1993.
- Gönlübol, Mehmet, **Uluslararası Politika**, Ankara: Atilla Kitabevi, 1993.
- Görgülü, İsmet, **Askeri Coğrafya**, HAK Yayınları, 1992.
- Gray, Chris, **Postmodern Savaş: Yeni Çatışma Politikası**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Grobe, Karl, **Antisemitismus in Russland**, Frankfurter Rundschau, 29 Ekim 2003.
- Gür, Osman, **Türk Silahlı kuvvetleri'nin Savunma Sanayi Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı**, İstanbul:HAK Yayınları, 1998.
- Hacısalıhoğlu, Yaşar, **Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye-Jeopolitik Analiz**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2001.
- HAK Yayınları, **ABD'nin Yeni Savunma Politikası ve Bu Politikanın 21 Nci Yüzyılda Türkiye'ye Etkileri**, İstanbul:HAK Yayınları, 2002.
- HAK Yayınları, **Orta Doğu'nun Tarihi Gelişimi**, İstanbul:HAK Yayınları, 1992.
- HAK Yayınları, **Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri**, İstanbul: HAK Yayınları, 1981.
- Hale, William, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Held, David ve Anthony McGrew(der), **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Cambridge: Polity Press, 2000.
- Herod, A., G. Tuathail ve S. Roberts(der), **An Unruly World**, Londra:Routledge, 1998.
- Hirst, P. ve G. Thompson, **Globalization in Question**, Cambridge: Polity, 1996.
- Huntington, Samuel, **Medeniyetler Çatışması**, Okuyan Us Yayınları, Kasım 2005.
- Huntington, Samuel, **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, 2005.
- Huntington, Samuel, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Okyanus Yayınları, 1996.

- İlhan, Suat, **Dünya Yeniden Kuruluyor**, İstanbul:Ötüken Yayınları, 1999.
- İlhan, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1989.
- İlhan, Suat, **Avrupa Birliğine Neden Hayır? Jeopolitik Yaklaşım**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Keyman, Fuat, **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Kagan, Robert, **Paradise and Power: America and Europe in the New World Order**, New York:Monthly Press, 2003.
- Karanedes, Thomas G., **The Middle East**, New York, 1969,
- Kazgan, Gülten, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, İstanbul:Remzi Kitabevi, 1994.
- Kazgan, Gülten, **İktisadi Düşünce**, İstanbul:Remzi Kitabevi, 1993.
- Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.
- Khalilzad, Zalmay ve Jan L. Lesser, **Sources of Conflict in the 21 st Century, Regional Features and U.S. Strategy**, Washington: RAND Press, 1998.
- Kissenger, Henry, **Diplomasi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.
- Kjellen, R., **Die Grossmächte der Gegenwart**, Berlin, 1915.
- Kjellen, R., **Der Stadt als Lebensform**, Berlin, 1924.
- Kleveman, Lutz, **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Kona, Güngörmüş Gamze(der), **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İstanbul: IQ Yayınları, 2004.
- Kugler, Richard ve Marianna Kozintseva, **Enlarging NATO, The Russian Factor**, Santa Monica: RAND's Publications, 1996.
- Kuhn, Thomas S., **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2000.
- Ledonne, John P, **The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831**, New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Light, Margot (der.), **Foreign Policy Thinking**, New York: Oxford University Press, 1996.
- Livezey, William E, **MAHAN'a Göre Deniz Gücü**, HAK Yayınları, 1979.
- Luttwak, Edward, **Strategy: The Logic of War and Peace**, USA: Harvard University Press, 1987.

- Mahbubani, Kishore, **Asyalıların Kafası Çalışır mı? Doğu ve Batı Arasındaki Farkı Anlamak**, İstanbul:Aykırı Yayınları, 2004
- Mcghee, D., **The US-Turkish-NATO-Middle East Connection**, McMillan Press, 1990.
- Mearsheimer, John, **The Tragedy of Great Power Politics**, New York: W.W.Norton & Company, 2003.
- Milli Savunma Bakanlığı, **Beyaz Kitap**, 2000.
- Morgenthau, Hans J., **Uluslararası Politika**, çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970.
- Murphy, John W., **Postmodern Sosyal Analiz ve Eleştiri**, Ankara:Paradigma Yayınları, 2000.
- OECD, **The Measurement of Scientific and Technical Activities, Frascati Manuel 1980**, Paris, 1981.
- Oran, Baskın(der), **Türk Dış Politikası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Öke, Mim Kemal (der.), **Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- Öymen, Onur, **Türkiye'nin Gücü**, İstanbul:AD Kitapçılık, 1998.
- Özcan, Gencer ve Kut Şule (der.), **En Uzun Onyıl**, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- Öztürk, Osman Metin, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- Parker, W.H., **Geography as an Aid to Statecraft**, Oxford:Clarenton Press, 1982.
- Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Ankara:Turhan Kitabevi, 1998.
- Ratzel, F., **Politische Geographie**, Leipzig, 1897.
- Ratzel, F., **Die Gesetze des Raumlichen Wachstum der Staaten**, Petermanns Mitteilungen.
- Robins, Philip, **Turkey and The Middle East**, London: Pinter Publishers, 1991.
- Roy, Oliver, **Yeni Orta Asya**, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Sadıklar, Cafer Tayyar, **Dünya ve Türkiye**, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1998.
- Sakwa, R., **Russian Politics and Society**, Londra: Routledge, 2002.
- Sander, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998.
- Saray, Mehmet, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, İstanbul: MEB Yayınları, 1998.

- Seton-Watson, Hugh, **The Russian Empire 1801-1917**, New York: Oxford University Press, 1990.
- Sisav, **Rusya Federasyonu'ndaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye**, İstanbul: Sisav, 1995.
- Soljenitsin, Aleksandr, **Rusya Nasıl Kurtulur?**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992.
- Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası Politika: Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- Söylemezoğlu, Galip Kemal, **Rusya Tarihi**, Ankara:Kanaat Kitapevi, 1939.
- Strategy and Force Planning Faculty, **Strategy and Force Planning**, Newport: Naval War Collage Press, 1997.
- Şahin, Abdullah, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye**, İstanbul:Truva Yayınları, 2005.
- Şaylan, Gencay, **Postmodernizm**, Ankara:İmge Kitabevi, 2002
- Şimşek, Hasan, **Paradigmalar Savaşı: Kaostaki Türkiye**, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1997.
- Tanör, Bülent, **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri**, İstanbul:TUSİAD Yayınları, 1997.
- Tezkan, Yılmaz(der), **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000.
- Timur, Taner, **"Küreselleşme ve Demokrasi Krizi"**, Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Toffler, Alvin, **Üçüncü Dalga**, Ankara: Altın Kitaplar, 1981.
- Tömertekin, E., **Beşeri Coğrafyaya Giriş**, İstanbul, 1978.
- Trenin, Dmitri, **The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization**, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2002.
- Türsan, Nurettin, **Türkiye'nin Stratejik Değeri**, İstanbul: HAK Yayınları, 2001.
- Uçarol, Rifat, **Jeopolitik**, İstanbul, 1978.
- Uçarol, R., **Siyasi Tarih**, Ankara: Hava Kuvvetleri Basımevi, 1979.
- Uslubaş, Fevzi, **İmparatorluktan Bataklığa**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.
- Virilio, Paul, **Open Sky**, Londra:Verso, 1997.
- Wallersten, Immanuel, **Jeopolitik ve Jeokültür**, Ankara: İz Yayıncılık, 1991.
- Westfall, R.S., **Modern Bilimin Oluşumu**, Ankara:TÜBİTAK Yayınları, 2000.

Yalçınkaya Alaaddin (der.), **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, İstanbul Bağlam Yayınları, 1998.

Yapı Kredi Yayınları, **Gorbaçov'un Rusyası**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.

Yeni Forum, **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, Ankara: Yeni Forum, Mart 1990.

Yergin, Daniel ve Thane Gustafson, **Rusya 2010**, İstanbul: Sabah Yayınları, 1994.

Yılmaz, Murat(der), **Medeniyetler Çatışması**, Ankara: Vadi Yayınları, 2001.

Yılmaz, Veli, **Siyasi Tarih**, İstanbul: HAK Yayınları, 1998,

Sürelî Yayınlar

- Edwards, Matthew, “*The New Great Game and the New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder*”, **Central Asian Survey**, Mart 2003, Cilt.22, Sayı:1.
- Agnew, John, “*Geography Past, Geography Future*”, **Progress in Human Geography**, 2006, Cilt.30, Sayı:1.
- Alp, Ali Hikmet, “*Balkanlar ve Karadeniz’de Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi*”, **Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002.
- Anderson, Rodney D., “*Lessons From History On The Limits Of Imperialism: Successful Small State Resistance To Great Power Aggression*”, **Journal of Third World Studies**, 2005, Cilt.22, Sayı:1.
- Arvasi, Ömer ve Berk Özsalgır, “*Orta Asya’nın 1991’den İtibaren Geçirdiği Siyasi Değişim*”, Kona Güngörmüş Gamze(der) **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar** içinde(İstanbul: IQ Yayınları, 2004).
- Asmus, Ronald d., Richard L. Kugler ve Stephen Larabee, “*Building a New NATO*”, **Foreign Affairs**, Cilt. 42, Sayı.4, Eylül/Ekim 1993.
- Asmus, Ronald ve Bruce Jackson, “*The Black Sea and The Frontiers of Freedom*”, **Policy Review**, Haziran-Temmuz 2004.
- Aybars, Ergün, “*Orta Doğu’da Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi*”, **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998.
- Bajanov, Yevgeni, “*Rusya’nın Değişen Dış Politikası*”, Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000).
- Balbay, Mustafa, “*Orta Asya’nın İkinci On Yılı*”, **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Baranovskii, Vladamir, “*Rusya’nın da Menfaatleri Çok Önemlidir*”, Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000).
- Batu, Kesmen, “*NATO’nun Yeni Kimliği*”, **Uluslararası İlişkilerde Olaylar Yorumlar Dergisi**, 1998, Cilt.7, Sayı:29.
- Bayar, Sevilay, Rusya Federasyonu Ülke Raporu, **IGEME Araştırma Dizisi**, Ankara, 2000.
- Bayromova, Fevziye, “*Rus Şovenizmi ve Onun Tehlikesi*”, **Birleşik Kafkasya**, Ocak-Şubat-Mart 1998.
- Sezer, Bazoğlu Duygu, “*Rusya Federasyonu’nun Türkiye’nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri*”, **Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002.

- Benson, Sumner, "*Will Modern Technology Remilitarize Russia*", **Orbis**, Summer 1995.
- Bilgin, Pinar, "*A Return to Civilizational Geopolitics in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the PostCold War Era*", **Geopolitics**, Yaz 2004, Cilt.9, Sayı:2.
- Blank, Stephen, "*Russia's Real Drive to the South*", **Orbis**, Yaz 1995.
- Bordonaro, Federico, "*Bulgaria, Romania and the Changing Structure of the Black Sea's Geopolitics*", **The Power and Interest News Report (PINR)**, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=302&language_id=1, (20 Mayıs 2005).
- Borawski, John, "*Nato Enlargement and Russia*", **Perceptions**, Temmuz-Ağustos 1996, Cilt.1, Sayı:2.
- Brown, David, "*U.S. Relationship With Uzbekistan Likely To Grow*", **Air Force Times**, Kasım 2001.
- Brzezinski, Zbigniew, "*Hegemonic Quicksand*", **National Interest**, Kış 2003/2004.
- Brzezinski, Zbigniew, "*A Geostrategy for Eurasia*", **Foreign Affairs**, 1997, Cilt.76, Sayı:5.
- Brusstar, H. James, "*Russian Vital Interests and Western Security*", **Orbis**, Sonbahar 1994.
- Büyükakıncı, Erhan, "*Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış, Söylemler, Arayışlar, Fırsatlar*", Büyükakıncı Erhan(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004).
- Cafersoy, Nazım, "*Rusya'da Devletin Enerji Kaynakları Üzerinde Kontrolü Güçlendirme Girişimleri*", **ASAM Günlük Küresel Değerlendirme Bülteni**, <http://www.avsam.org>, (18 Kasım 2003).
- Charles, Clover, "*Dreams Of The Eurasian Heartland: The Reemergence of Geopolitics*", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1999, Vol. 78, Issue 2.
- Chernov, Vladislav, "*Significance of the Russian Military Doctrine*", **Comparative Strategy**, Vol.12, 1994
- Chernov, Vladislav, "*View from Russia: The Expansion of NATO and the Future of the CFE Treaty*", **Comparative Strategy** Vol. 14, 1995.
- Clark, Susan ve David Graham, "*The Russian Federation's Fight for Survival*", **Orbis**, summer 1995.
- Cohen, Ariel, "*Rusya ve Komşuları*", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994
- Cornell, Svante, "*Geopolitics and Strategic Alingments in the Caucasus and Central Asia*", **Perceptions**, Haziran-Ağustos 1999.

- Connelly, Daniel A., "*Black Sea Cooperation*", **RFE/RL Research Report**, Cilt.3, Sayı:26, Temmuz 1994.
- Crow, Suzan, "*Rusya Stratejik Gündemini Belirliyor*", **Yeni Forum**, Şubat 1994.
- Çaha, Ömer, "*Cumhuriyet ve Demokrasi*", **Yeni Türkiye**, 1998/23-24.
- Çakar, Nezihi, "21. Yüzyıl Başında Dünya ve Türkiye'nin Stratejik Vizyonu", **21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Aralık 1999.
- Çakar, Nezihi, "*AB-Türkiye İlişkilerinde Güvenlik Boyutu*", **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve Nato İlişkilerinin Geleceği Türkiye'ye Etkileri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul, 11-12 Ocak 2001.
- Dalby, S., "*American Security Discourse: The Persistence of Geopolitics*", **Political Geography Quarterly**, Cilt.9, Sayı:2, 1990.
- Dannreuther, Roland, "*Russia, Central Asia and Persian Gulf*", **Survival**, Kış 1993.
- Davudoğlu, Ahmet, "*Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı*", Murat Yılmaz(der), **Medeniyetler Çatışması**, içinde (Ankara: Vadi Yayınları, 2001).
- Dedeoğlu, Beril, "*Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD ilişkilerinin Türkiye-AB ilişkilerine Etkileri*" Faruk Sönmezoğlu(der) **Türk Dış Politikasının Analizi**, içinde (İstanbul: Der Yayınları, 1998).
- Dedeoğlu, Beril, "*Değişimlerin Anarşisi-Anarşinin Değişimleri Küreselleşmenin Farklı Boyutları ve Türkiye*", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri**, içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004).
- Deliagin, Mikhail, "*2005: Fewer Illusions, More Realism*", **International Affairs**, Şubat 2006 .
- Demir, Bekir, "*1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci*", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 6, 1999 .
- Demir, Nevzat, "*Küresel Sömürüye Karşı Asya Eksenli Bir Medeniyet Başkaldırısı ve Ekonomik Gerçekler*", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Devlet, Nadir, "*Kafkaslar, Hazar Havzası ve Orta Asya'da Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi*", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002.
- Dick, Charles, "*The Military Doctrine of the Russian Federation*", **The Journal of Slavic Military Studies**, Eylül 1994.
- Dorrien, Garry, "*Consolidating The Empire: Neoconservatism And The Politics of American Dominion*", **Political Theology**, 2005.

- Dima, Nicholas, "The Black Sea Region: New Economic Cooperation and Old Geopolitics", **The Journal of Social, Political and Economic Studies**, Bahar 2003, Cilt.28, Sayı:1.
- Dugin, Aleksandr, "Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi", **Teori**, Sayı.179, Aralık 2004.
- Dugin, Aleksandr, "Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi", **Teori**, Sayı.179, Aralık 2004 ve "Avrasya Sempozyumu", **Teori**, Sayı.180, Ocak 2005.
- Dunlop, John B, "Alexander Dugin's Foundation of Geopolitics", **Demokratizatsiya**, Kış 2004, Cilt.12, Sayı: 1
- Dunlop, John, "Çağdaş Rus Milliyetçiliği Spektrumu", Yalçın Aydın(der), **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, içinde (Ankara: Yeni Forum Yayınları, 1990).
- Efegil, Ertan, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye", **Avrasya Dosyası**, Yaz 2000, Cilt.6, Sayı:2.
- Efegil, Ertan, "Struggle for Power in Central Asia After the September 11 Attacks", **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2005/5.
- Erdem, Tanju, "Türk Boğazları ve Montrö Sözleşmesi", **Jeopolitik**, Haziran 2006.
- Erdem, Tanju, "Türkiye Güvenlik Politikaları ve Avrasya Seçeneği", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Erkan, Halil, "Toplumsal Yapı ve Kültür", Gamze Güngörmüş(der) Kona **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar** içinde(İstanbul: IQ Yayınları, 2004).
- Erşen, Emre, "The Rise of Geopolitics in Russia in the Post-Cold War Period", **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2005/5.
- Eslen, Nejat, "Yeni Soğuk Savaş Dönemi", **Jeopolitik**, Haziran 2006.
- Eslen, Nejat, "Doğu'nun Jeopolitik Önemi ve Azerbaycan", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Fettweis, Christopher J, "Sir Halford Mackinder, Geopolitics, and Policymaking in the 21st Century", **Parameters, Army War Collage: Carlisle Barracks**, Yaz 2000.
- Fierman, William, "Soviet Transformation of Central Asia", William Fierman(der.), **Soviet Central Asia: The Failed Transformation**, içinde (San Fransisco, Westview Press, 1991).
- Fitzgerald, Mary, "The Russian Image of Future War", **Comparative Strategy**, Vol.12, 1994
- Fitzgerald, Mary, "Chief of Russia's General Staff Academy Speaks Out on Moscow's New Military Doctrin", **Orbis**, Bahar 1993.
- Flint, Colin, "Political Geography II: Terrorism, Modernity, Governance And Governmentality", **Progress in Human Geography**, 2003, Cilt.27, Sayı:1,

- Foster, John Bellamy, "*The New Geopolitics of Empire*", **Monthly Review**, Ocak 2006.
- Foye, Stephen, "*The Armed Forces of the CIS: Legacies and Strategies*", ", **RFE/RL Research Report**, Cilt.3, Sayı:1, Ocak 1994.
- Frank, Andre Gunder, "*Caspain Sea Oil - Still The Great Game For Central Eurasia*", **Arab Studies Quarterly**, Kış 2001.
- Friedman, George, "*Avrupa mı Japonya mı: Eksik Jeopolitik Parça*", <http://www.stratfor.com/asia/commentary/0104162000.htm>, (22 Mayıs 2001).
- Fukuyama, Francis, "*Are We at the End of History ?*", **National Interest**, 1989/2.
- Fuller, Graham, "*Redrawing the World's Borders*", **World Policy Journal**, Bahar 1997.
- Gaddis, John Lewis, "*Grand Strategy in the Second Term*", **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 2005, Cilt. 84, Sayı:1.
- Garnet, Sherman, "*A Discourse on Russia as a Great Power*", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Kasım 1994.
- Gelman, Vladimir, "*Rusya'da Demokratik Geçiş Süreci ve Bölgeler Politikasının Karşılaştırılması*", Büyükkakıncı Erhan(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004).
- Götz, Roland, "*Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Siyasi Çıkar Alanları*", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul: Ülke Kitapları Yayınları, 2000).
- Jeffrey, Garten E., "*The Global Economic Challenge*" **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 2005, Cilt.84, Sayı:1.
- Grier, Peter, "*A game of triangular geopolitics in Central Asia*", **Christian Science Monitor**, Haziran 20, 2001.
- Guthrie, Stan, "*Christians fear decade of freedom is over Central Asia*", **Christianity Today**, Mart 11, 2002.
- Gürses, Emin, "*Avrasya Jeopolitiği ve Türkiye*", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Güvenç, Bozkurt, "*Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri*", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004).
- Hacısalıhoğlu, Yaşar, "*Avrasyalılık Bilinci ve Türkiye*", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Hagen, Mark Von, "*Empires, Borderlands, and Diasporas: Eurasia as Anti-Paradigm for the Post-Soviet Era*", **American Historical Review**, Nisan 2004.
- Halbach, Uwe, "*Çeçenistan ve Rus Yakın Çevresi*", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul: Ülke Kitapları Yayınları, 2000).

- Haris, Jarry, "To Be Or Not To Be: The Nation-Centric World Order Under Globalization", **Science & Society**, Temmuz 2005, Cilt.69, Sayı: 3.
- Hasgüler, Mehmet ve Uludağ Bülent, "Eskinin SSCB'sinden Yeninin Avrasya'sına: Üçüncü Dünyaya Eklemlenmeler", Hasgüler Mehmet ve Uludağ Bülent (der), **Kriz Üçgeninde Türkiye**, içinde (İstanbul: Anka Yayınları, 2004).
- Heffernan, M., "Fin de Siecle, Fin du Monde? On the Origins of European Geopolitics, 1890-1920", K. Dodds ve D. Atkinson(der), **Geopolitical Traditions** içinde (Londra:Routledge, 2000).
- Heinemann-Gruder, Andreas, "The Russian Military and the Crisis of State", **Aussenpolitik**, 1st Quarter 1994.
- Hocaoğlu, Durmuş, "Türkiye ve Demokrası", **Yeni Türkiye Dergisi Türk Demokrasisi Özel Sayısı**, 1997, Cilt.3, Sayı:17.
- Hoffmann, Stanley, "Clash Of Globalizations A New Paradigm?", **Foreign Affairs**, Temmuz/Ağustos 2002, Cilt.81, Sayı:4.
- Houweling, Henk ve Mehdi Parvizi Amineh, "The Geopolitics of Power Projection in US Foreign Policy: From Colonization to Globalization", **Perspectives on Global Development and Technology**, 2003, Cilt.2, Sayı:3-4.
- Huntington, Samuel, "The Clash of Civilizations", **Foreign Affairs**, Yaz 1993.
- Huntington, Samuel, "If Not Civilizations, What? Samuel Huntington Responds to His Critics", **Foreign Affairs**, Kasım-Aralık 1993.
- Isayev, Maksim, "We Cannot Consider it Lawful", **The Current Digest of The Post-Soviet Press**, Temmuz 1994.
- Ivanov, Andrei, "We will Build Our Multipolar World", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Haziran 1997.
- İlhan, Suat, "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası", **Avrasya Etüdları**, Sonbahar 1995.
- İlhan, Suat, "Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği İle Milli Menfaatleri ve Hedefleri Paralelinde Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tesbiti", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998.
- İlkin, Selin, "The Economic Cooperation Organization: A Short Note", **Journal of Economic Cooperation Among Islamic Countries**, 1994, Cilt.15.
- İnan, Kamuran, "Rusya'nın Kafkasya Politikası", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994.

- Insel, Ahmet, “Yeni Sağ ve Uygarlıklar Savaşı”, Murat Yılmaz(der), **Medeniyetler Çatışması**, içinde (Ankara: Vadi Yayınları, 2001).
- Jackson, William D., “Russia after crisis Imperial Temptations: Ethnic Abroad”, **Orbis**, (Kış 1994).
- Jaschke, Gotthard, “Kemalizmin Temel Düşünceleri ve Tarihi”, İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü(der), **Atatürk Devrimleri I nci Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri: 10-14 Aralık 1973**, içinde (İstanbul Sermet Matbaası, 1975).
- Kagan, Robert, “Power and Paradise”, **Policy Review**, 2002, Sayı:113.
- Kalkavan, Feryal, “Rusya Federasyonu’nda Federalizm ve Ünitarizm Tartışmaları”, Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004).
- Kamynin, Mikhail, “2005: Fewer Illusions, More Realism”, **International Affairs**, Şubat 2006.
- Kandel, Pavel, “Partnership for Cold Peace”, **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Temmuz 1995.
- Karamanlı, Hüsamettin, “Çarlık Rusyası ve SSCB’nin Siyasi Gayeleri ve Türkoloji Araştırmaları”, **Yeni Forum**, Şubat 1997.
- Karaosmanoğlu, Ali, “AB ve NATO Üyesi Ülkelerin Ulusal Güvenlik Stratejileri”, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve Nato İlişkilerinin Geleceği Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul, 11-12 Ocak 2001.
- Khan, Muqtedar, “The Postmodern Empire: The United States’ New Foreign Policy and its Global Challenges”, **Brown Journal of Foreign Affairs**, Kış/Bahar 2004, Cilt.10, Sayı:2.
- Klare, Michel, “The Geopolitics of Natural Gas”, **The Nation**, 23 Ocak 2006.
- Kırdar, Üner, “İnsan Boyutu Büyütecinden Globalleşen Dünyada Türkiye’nin Yeri”, Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye’nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004).
- Kohen, Sami, “Turkey Stems Bosphorus Shipping”, **Christian Science Monitor**, 9 Ocak 2004.
- Korobkov, Andrei, “Sovyet Sonrası Göç Hareketlerinin Oluşumunda Etnik ve Mesleki Etkiler”, Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004).
- Kovancılar, Birol ve Miynat Mustafa, “Altın Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kıskaçında Türkiye”, Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye’nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004).

- Kozyrev, Andrei, "*Russia on the World Missile Market: It Pays to Observe the Rules of the Game*", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Eylül 1993(39.93).
- Kozyrev, Andrei, "*Partnership or Cold Peace*", **Foreign Policy**, Mayıs 1995.
- Köni, Hasan, "*Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları*", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994.
- Köni, Hasan, "*Kafkaslar, Orta Doğu Ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi*", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998.
- Kreutz, Andrej and Tareq Y. Ismael, "*Russian-Iraqi relations: A historical and Political Analysis*", **Arab Studies Quarterly**, Sonbahar 2001.
- Kumkale, Tahir Tamer, "*Rusya'nın Milli Menfaatleri ve Milli Hedefleri*", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998.
- Kuniholm, Bruce R, "*The Geopolitics of the Caspian Basin*", **The Middle East Journal**, Sonbahar 2000, Cilt.4, Sayı:4.
- Kuniholm, Bruce, "*Turkey and World in Twenty-five Years*", **South Atlantic Quarterly**, Bahar-Yaz 2003.
- Kuchkina, Olga, "*The Citadel*", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ekim 1993(43.93).
- Lambeth, Benjamin, "*Russia's Wounded Military*", **Foreign Affairs**, March/April 1995.
- Laruelle, Marlene, "*The Two Faces of Contemporary Eurasianism: An Imperial Version of Russian Nationalism*", **Nationalities Papers**, Mart 2004, Cilt.32, Sayı:1.
- Lemke, Douglas, "*The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War*", **Journal of Peace Research**, 1997, Cilt.34, Sayı:1.
- Lepingwell, John, "*The Russian Military and Security Policy in the Near Abroad*", **Survival**, Sonbahar 1994.
- Light, Margot, "*Internal Factors in Russian Foreign Policy*", Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison ve Margot Light(der), **Foreign Policy Thinking**, içinde (New York, Oxford University Press, 1996).
- Lukin, Vladimir, "*2005: Fewer Illusions, More Realism*", **International Affairs**, Şubat 2006.
- Lukyanov, Fyodor, "*America as the Mirror of Russian Phobias*", **Social Research**, Cilt.72, Sayı: 4, Kış 2005.
- Luong, Pauline Jones, "*New Friends, New Fears in Central Asia Making New Friends*", **Foreign Affairs**, Cilt. 81, Sayı:2, Mart/Nisan 2002.

- İnan, Kamuran, "*Rusya'nın Kafkasya Politikası*", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994.
- Mackinder, H J., "*The Geographical Pivot Of History*", **The Geographical Journal**, 1904.
- Mackinder, H J, "*Democratic Ideals And Reality: A Study In The Politics Of Reconstruction*", **Constable and Company**, Londra, 1919.
- Mackinder, H J, "*The Round World And The Winning Of The Peace*", **Foreign Affairs**, 1943.
- Makarenko, Vadim, "*Who Needs Military Doctrine Now?*", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Aralık 1993.
- Mancini Francesco, "*Maritime Power in A Flat World*", **Journal of International Affairs**, Sonbahar/Kış 2005.
- Manisalı Erol, "*Orta Doğu Toplamlarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri İle Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Siyasi İlişkiler ve Etkinlikler*", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, HAK, İstanbul, 28-29 Nisan 1998.
- Manisalı, Erol, "*Karadeniz'de Amerikan Askeri Varlığının Sebep ve Sonuçları*", **Jeopolitik**, Haziran 2006.
- Manisalı, Erol, "*Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye*", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Mansbach Richard W., "*The Meaning of 11 September and Emerging Postinternational World*", **Geopolitics**, Sonbahar 2003, Cilt 8, Sayı:3.
- Marquand, Robert, "*In Geopolitics, US Shifts To Asia*", **Christian Science Monitor**, Oct 2, 2001.
- Macsi, David, "*The Future of U.S.-Russia Relations*", **CQ Researcher**, Jan 18, 2002, Vol. 12 Issue 2.
- Mcfaul, Michael, "*A Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy*", **International Security**, Kış 1997/98.
- Morse, Edward L., "*Making Eurasia Stable*", **Foreign Affairs**, January/February 1996.
- Mamadouh, Virginie, "*11 September and Popular Geopolitics*", **Geopolitics**, Sonbahar 2003, Cilt 8, Sayı 3.
- Mackinder, H J, "*Democratic Ideals And Reality: A Study In The Politics Of Reconstruction*", **Constable and Company**, Londra:1919.
- Mackinder, H J, "*The Round World And The Winning Of The Peace*", **Foreign Affairs**, 1943.

- Mansbach, Richard W., "The Meaning of 11 September and Emerging Postinternational World", **Geopolitics**, Sonbahar 2003, Cilt 8, Sayı:3.
- Matthews, Owen, "Past As Prologue", **Newsweek**, 22 Şubat 2006.
- Megoran, Nick, "Revisiting The 'Pivot': The Influence Of Halford Mackinder On Analysis Of Uzbekistan's International Relations", **The Geographical Journal**, Aralık 2004, Cilt.170, Sayı: 4.
- Moustakis, Fotios ve Ella Ackerman, "September 11: A Dynamic For Russo-Turkish Co-operation or Conflict?" **Central Asian Survey**, 2002.
- Mugisuddin, Oya Akgönenç, "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994.
- Oğan, Sinan, "Putin'in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları: Yukos Olayı", **Stratejik Analiz**, Aralık 2003.
- Oğuz, Cem, "The Unity of the North Caucasian Peoples: the Case of the Confederation of the Peoples of the Caucasus, the Unity of the North Caucasian Peoples: the Case of the Confederation of the Peoples of the Caucasus", **Perceptions**, Haziran-Ağustos 1999.
- O'hara, Sarah L., "Great Game or Grubby Game? The Struggle for Control of the Caspian", Le Philippe Billon(der), **The Geopolitics of Resource Wars**, içinde (New York: Frank Cass, 2005).
- O'hara, S., Heffman M. ve Endfield G., "Halford MacKinder, the Geographical Pivot and British Perceptions of Central Asia", Blouet B.(der) **MacKinder and the Defence of the West: The Geographical Pivot of History**, içinde (Londra: Frank Cass, 2004).
- Olcott, Martha, "Sovereignty and the Near Abroad", **Orbis**, Yaz 1995.
- O'lear, Shannon, "Resources and Conflict in the Caspian Sea", BILLON Le Philippe (der), **The Geopolitics of Resource Wars**, içinde (New York: Frank Cass, 2005).
- Onay, Yaşar, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde NATO Gölgesi", **Görüş Dergisi**, Ağustos 1997.
- Onay, Yaşar, "Çaresizlik Sendromu ve Avrasya Ekseninde Türk-Rus İlişkileri", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Onay, Yaşar, "Moskova-Atina-Lefkoşa Üçgeni ve Guguk Kuşu Sendromu", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 1997.
- Ostankov, V.I., "Geopolitical Problems and Possible Solutions in the Context of RF Security", **Military Thought**, Ocak 2005.

- Öke, Mim Kemal, "Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004).
- Özar, Önder, "Economic Cooperation Organization: A Promising Future", **Perceptions**, 1997, Cilt.2, Sayı:1.
- Özgökçeler, Serhat, "Globalleşme Sürecinde Rekabet Gücü İçin Milli Bir Bilim ve Teknoloji Siyaseti", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004).
- Özkan, Abdullah, "Globalleşen Dünyada Demokrasinin Önemi ve Türkiye'nin Konumu", Serhan Oksay(der) **Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri** içinde (İstanbul:Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004).
- Page, Stephen, "The Great Game Revisited? The Quest for influence in independent Central Asia", **Journal of Peace Research**, 1997, Cilt. 34 Sayı: 1,
- Pavlova, Marina, "Long Live the Empire", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ocak 1995
- Pikayev, Alexander, "The Military Arsenal", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ekim 1994
- Pleshakov, Konstantin, "Russia Under Pressure", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Temmuz 1993(28.93),
- Piadyshchev, Boris, "2005: Fewer Illusions, More Realism", **International Affairs**, Şubat 2006.
- Podoprighora, Vladimir, "Is Russia in Danger of Sinking into Political Oblivion", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ocak 1995
- Pomerantz, Grigory, "The Russian Complex of Ideas?", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ocak 1995
- Pomper, Miles A., "Rapprochement With Russia: A New Mood Hits Congress", **CQ Weekly**, Nov 10, 2001, Vol. 59 Issue 43.
- Pomfret, John, "In Central Asia, A Rush For Control of Black Gold", **International Herald Tribune**, 28 Nisan 1995.
- Pravda, Alex, "Putin's Foreign Policy After 11 September: Radical or Revolutionary", Gabriel Gorodetsky(der), **Russia Between East and West**(Londra: Frank Cass, 2003).
- Research Unit for Political Economy, "Why the U.S. Promotes India's Great Power Ambitions?", **Monthly Review**, Mart 2006.
- Robbins, Gerald, "Post-Sovyet Anayurdu: McKinder'in Yeniden Değerlendirilmesi", **Avrasya Etüdleri**, Sonbahar 1994.

- Roberts, Susan ve Matthew Sparke, "Neoliberal Geopolitics", **Antipode**, Kasım 2003, Cilt.35, Sayı:5,
- Romanian Delegation to NATO, "Romania As A Regional Security Provider", **Military Technology**, Ekim 2005.
- Rubinstein, Alvin Z., "The Geopolitical Pull on Russia" **Orbis**, Sonbahar 1994.
- Rubinstein, Alvin, Z., "Russia Adrift: Stratejik Anchors for Russia's Foreign Policy", **Harvard International Review**, Kış/Bahar 2000.
- Sagadeev, Arthur, "Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994.
- Schilling, Walter, "Kafkaslar ve Orta Asya'da Jeopolitiğin Dönüşü", Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000).
- Sergounin, Alexander A, "Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms", **Journal of International Relations and Developements**, Yaz 2000.
- Sestanovich, Stephen, "Russia Turns the Corner", **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat1994.
- Sezer, Duygu, "Special Policy Forum Report, Turkey and Russia: Regional Rivals", **Policywatch**, Eylül 1997, Sayı:268.
- Shelley, Fred M., "Political Geography: From the Long 1989 to the End of the Post-Cold War", **Peace**, 2002.
- Sicherman, Harvey, "The Revival of Geopolitics", **The Intercollegiate Review**, Bahar 2002.
- Sieff, Martin, "Yukos Drama No Earthquake in Russia", **The National Interest**, 6 Kasım 2003.
- Simes, Dimitri, "The return of Russian History", **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1994.
- Singh, K. Gajendra, "Problems in the Caucasus", **South Asia Analysis Group**, 27 Ağustos, 2004.
- Sokolov, Alexander, "A Second Caucasian War?", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine** (46.91).
- Sorokin, Konstantin, "Russia After The Crisis: The Nuclear Strategy Debate", **Orbis**, Kış 1994.
- Sönmezoğlu, Faruk, "21. Yüzyılda Dünya Siyasetindeki Temel Gelişmeler, Eğilimler ve Sorunlar", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002.
- Simes, Dimitri, "The return of Russian History", **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1994.

- "*Special Report on Turkey, New Traffic Rules Win Early Backing*", **Lloyds List**, 10 Ekim 1994.
- Star, Richard, "*Moscow's Plan to Restore Its Power*" **Orbis**, Summer 1996.
- Stankevich, Sergei, "*Toward A New National Idea*", Sergei Stankevich(der.), **Rethinking Russia's National Interests**, içinde (Washington, Center For International and Strategic Studies), 1994.
- Stankevich, Sergei, "*Rusya Kendisini Arıyor*", **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, Bahar 1994.
- Star, Frederick, "*Making Eurasia Stable*", **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1996.
- Strausz-Hupe, Robert, "*Some Observations on Herzl's Geopolitics*", **Orbis**, Kış 1998.
- Stulberg, Adam N., "*Moving Beyond the Great Game Moving Beyond the Great Game: The Geoeconomics of Russia's Influence in the Caspian Energy Bonanza*", **Geopolitics**, 2005, Cilt.10.
- Tarakçı, Nejat, "*ABD'nin Hatalı Stratejisi: Rusya Güçleniyor, AB Zorlanıyor*", **Jeopolitik**, Temmuz 2006.
- Tayler, J., "*The Next Threat to NATO, the Baltics Knocking at NATO's Door. Don't Let Them In*", **Atlantic Monthly**, Şubat 2002, Cilt.289, Sayı:2.
- Teague, Elizabeth, "*The CIS: Unpredictable Future*", **RFE/RL Research Report**, Cilt.3, Sayı:1, Ocak 1994.
- Thomas, Timothy L. ve John Shull, "*Russian National Interests And The Caspian Sea*", **Perceptions**, Aralık 1999-Ocak 2000, Cilt.4, Sayı:4.
- Torbakov, Igor, "*The Turkish Factor in the Geopolitics of the Post-Soviet Space*", **Foreign Policy Research Institute**, 10 Ocak 2003.
- Torbakov, I, "*Russian Planners Reexamining 'Great Game' Concepts For Clues On Future Policy In Eurasia*", **Insight Open Society Institute**, New York, 2001 (<http://www.eurasianet.org>)
- Toprak, Zafer, "*Tek-parti Cumhuriyeti ve Demokrasi*", **Yeni Türkiye**, 1998/23-24.
- Toprak, Binnaz, "*Huntington Batı'nın Önyargılarını Yansıtıyor*", Murat Yılmaz(der.), **Medeniyetler Çatışması**, içinde (Ankara: Vadi Yayınları, 2001).
- Treisman, Daniel, "*Russia's Ethnic Revival*", **World Politics**, Ocak 1997.
- Tuathail, Gerard, "*Putting MacKinder in his Place: Material Transformations and Myth*", **Political Geography Quarterly**, 1992, Cilt.11.
- Tuathail, Gerard, "*(Dis)placing Geopolitics: Writing on Maps of Global Politics*", **Environment and Planning Society and Space**, Sayı 12.

- Tuathail, Gerard, "At The End Of Geopolitics? Reflections On A Plural Problematic At The Century's End", **Social Transformation and Humane Governance**, Sayı 22-1.
- Tuathail, Gerard, "Post-Cold War Geopolitics Contrasting Superpowers In A World Of Global Dangers", **Geographies of Global Change**.
- Tuathail, Gerard, "Risk Society And Reflexive Modernization", **Geopolitics**, Sayı 3.
- Tumbektov, Bağırçan, "Rusya Federasyonu Dışındaki Rus Azınlıkların ve Rusça Konuşan Toplulukların Durumu", Erhan Büyükkakıncı(der), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004).
- Tuncer, İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut, (der.), **En Uzun Onyıl**, içinde (İstanbul, Buke Yayınları, 2000).
- Treisman, Daniel, "Russia's Ethnic Revival", **World Politics**, Ocak1997.
- Tsygankov, Andrei P., "The Irony of Western Idea in a Multicultural World: Russian's Intellectual Engagement with the End of History and Clash of Civilization", **International Studies Review**, 2003.
- Udum, Şebnem, "The Politics Of Caspian Region Energy Resources: A Challenge For Turkish Foreign Policy", **Perceptions**, Cilt.6, Sayı:4, Aralık 2001-Şubat 2002.
- Ulusoy, Mehmet, "Halkların Kaderini Tayin Hakkının Gerici Bir İçeriğe Dönüştürülmesi", **Teori**, Sayı.179, Aralık 2004.
- Ulman, Haluk, "ABD'nin Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri", **Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulabilir? Sempozyumu Bildiriler El Kitabı**, HAK, İstanbul, 7-8 Mart 2002.
- Uslubaş, Fevzi, "Rusya'nın Yakın Kuşağı Dağılıyor mu?", **Jeopolitik**, Aralık 2005.
- USS Congress, **NATO Enlargement Report**, Washington:24 Şubat 1997.
- Üstünel, Besim, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve Nato İlişkilerinin Geleceği Türkiye'ye Etkileri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul, 11-12 Ocak 2001.
- Volk, Evgenii, "2005: Fewer Illusions, More Realism", **International Affairs**, Şubat 2006.
- Volsky, Dimitry, "A Cold-War Syndrome in the Hot World", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ekim 1993(45.93).
- Volsky, Dimitry, "Russia-Central Asia: Nostalgia for the Past or Concern Over the Future", **New Times: Russian Weekly Newsmagazine**, Ağustos 1993(34.93).

- Walton, Dale, “*Beyond China- The Geopolitics of Eastern Eurasia*”, **Comparative Strategy**, 2002, Cilt.21, Sayı:3.
- Walton, Dale, “*The West and Its Antagonists: Culture, Globalization, and the War on Terrorism*”, **Comparative Strategy**, 2004, Cilt.23.
- Wehrschutz, Christian, “*Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık*”, Yılmaz Tezkan(der) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, içinde (İstanbul:Ülke Kitapları Yayınları, 2000).
- Whitman, Richard, “*Road Map for a Route March? (De)-civilianizing Through the EU's Security Strategy*”, **European Foreign Affairs Review**, 2006, Cilt.11.
- Widmaier Wesley W., “Theory as a Factor and the Theorist as an Actor: The Pragmatist Constructivist Lessons of John Dewey and John Kenneth Galbraith”, **International Studies Review**, 2004, Cilt.6.
- Yıldız, Yavuz Gökarp, “*Yeni Güvenlik Anlayışı ve Arayışları, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi*”, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve Nato İlişkilerinin Geleceği Türkiye'ye Etkileri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı**, HAK, İstanbul, 11-12 Ocak 2001.

Diğer Yayınlar

Ana Britannica Ansiklopedisi.

Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2004.

Anadolu Ajansı, 22 Mayıs 2005.

Army Times, “*Army Ground Troops Sent to Uzbekistan*”, 15 Ekim 2001.

Army Times, “*Little-Known Uzbekistan Has Key Role*”, 5 Kasım 2001.

Army Times, “*Russia Gets Veto Power On Some Nato Issues*”, 10 Temmuz 2002.

Christian Science Monitor, “*US at the Pivot of the World*”, 18 Nisan 2005, Cilt.97, Sayı:100.

CIA, The World Fact Book: Turkey, Nisan 2006.

CIA, The World Fact Book: Russia, Nisan 2006.

Cumhuriyet Gazetesi, 1994-2006.

Dünya Bankası, “*Dünya Gelişme Göstergeleri Veritabanı*”, Ağustos 2005 (World Development Indicators database, August 2005)(<http://www.worldbank.org>)

Haftalık Gözlem Gazetesi, 10-16 Nisan 2006.

[Http://greatgame.no.sapo.pt/asia_central.htm](http://greatgame.no.sapo.pt/asia_central.htm)

[Http://www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr).

[Http://www.rusya.ofisi.com](http://www.rusya.ofisi.com)

[Http://www.turksae.com/face/index](http://www.turksae.com/face/index)

[Http://www.yenimesaj.com.tr](http://www.yenimesaj.com.tr)

[Http://www.stratfor.com/asia/ commentary/0104162000.htm](http://www.stratfor.com/asia/ commentary/0104162000.htm)

Hürriyet Gazetesi, 1995-Temmuz 1999.

Kommersant, “*Archipelago GUAM*”, 23 Mayıs 2006.

Kommersant, “*GUAM Escapes Its Soviet Past*”, 24 Mayıs 2006.

Kommersant, 2 Mayıs 2006.

Kommersant, 23-29 Haziran 2003

Kommersant, 8 Mayıs 2006.

Kommersant, “*Ukraine Found Way Out of CIS*”, 6 Mayıs 2006.

Kommersant, “*The Great Wall of Shanghai*”, 16 Mayıs 2006.

Kommersant, “*Archipelago GUAM*”, 23 Mayıs 2006.

L.A.Times, “*A Strait of Trouble*”, 24 Ağustos 1993.

L.A.Times, “*New Shipping Rules Bring Turkey into Conflict with Russia, Neighbours*”, 2 Temmuz 1994.

Microsoft Encarta Online Encyclopedia (<http://www.encarta.msn.com>)

Milliyet Gazetesi, 1996-2006.

Platt's Oilgram News, “*Russian Hints of Gas Supply Cutoff to Turkey*”, 25 Temmuz 1994.

Pravda, “*NATO's Military Activity In The Baltic Region Worries Moscow*”, 30 Haziran 2004 ve “*NATO: Too Much Fuss And Petty Achievements*”, 18 Temmuz 2005.

Pravda, “*Russia and USA to Launch Another Cold War After Their Presidents Leave in 2008*”, 17 Nisan 2006.

Pravda, 11 Kasım 2005.

Pravda, 11 Mayıs 2005.

Pravda, 16 Temmuz 2005.

Pravda, 18 Ocak 2006.

Pravda, 18 Temmuz 2005.

Pravda, 18 Temmuz 2005.

Pravda, 19 Ağustos 2005.

Pravda, 27 Kasım 2002,

Pravda, 27 Kasım 2002.

Pravda, 31 Mart 2006.

Pravda, 9 Aralık 2004.

Radikal Gazetesi, 1997-2006.

Sabah Gazetesi, 1995-2006.

The Economist, “*Great Indian Hope Trick*”, 22 Şubat 2006.

The Economist, “*Nervous Energy*”, 7 Ocak 2006.

The Economist, “*Putin’s Folly*”, 21 Eylül 2002.

The Economist, “*The Energy Empire*”, 7 Ocak 2006.

The Independent, “*Turkey Stirs Up A Storm In The Bosphorus*”, 18 Eylül 1994.

The New York Times, 13 Aralık 1999.

The New York Times, “*Indulging Russia Is Risky Business*”, 31 Mayıs 2000.

The New York Times, “*Russia is Becaming an Oil Ally*”, 19 Ekim 2001.

Time, “*Nyet to a New NATO*”, 31 Mart 1997.

Time, 22-29 Haziran 1998.

Wall Strait Journal, “*Dire Strait: Oil, Water and Politics Make a Volatile Mix in Crowded Bosphorus*”, 24 Ağustos 1994.

Yeni Gündem, 17 Mart 2001.

Yeniyüzyıl Gazetesi, 1995- 1998.